

સં. ૧૯૯૫ વૈશાખ
સને ૧૯૩૯ એપ્રિલ

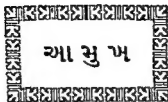
પ્રત : ૧૦૦

સર્વ હક્ક લેખકને સ્વાધીન'

.....
દ્વિતીય આવૃત્તિ
.....

મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

મુદ્રક:
શાહ ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ
શ્રી મહોદય પ્રિ. પ્રેસ-ભાવનગર

આ મુ ખ

શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાય વિક્રમની સતરમી સદીની છેલ્લી પચ્ચીસીમાં જન્મ્યા અને અદ્વારમી સદીમાં પોતાની સાહિત્ય પ્રસાદી જનતાને આપી. એવી પ્રસાદીઓ પૈકીની આ શ્રી શાંતમુખાચર્ય મંથ એક વિભૂતિ છે. એમાં શાંતરસ ગેપરૂપે છતોછલ બરેલો છે અને પ્રત્યેક ભાવના સાથે ગુજરાતમાં સુપ્રસિદ્ધ દેશીના રાગોમાં માદી પાંચ માર્મિક સંસ્કૃત ભાષામાં સુંદર ઢબે ગાઇ સકાય તેવું એક એક અષ્ટક આપ્યું છે. આ પ્રથમ વિભાગમાં નવ ભારનાઓ આવે છે. અનિત્ય, અશરણ, સંસાર, એકત્વ, અન્યત્વ, અશ્રુચ્ચિ, આશ્રય, સંવર અને નિર્જરો. પ્રથમની પાંચ ભાવના આત્માને ઉદ્દેશીને છે, છઠ્ઠી શરીરને ઉદ્દેશીને છે અને સાતમી, આઠમી અને નવમી ભાવનામાં તત્ત્વચર્ચા ખાસ કરીને તત્ત્વદ્વિષ્ટિ કરી છે. આખો મંથ અતિ મધુર ભાષામાં અને સુંદર રીતે લેખક મદાત્માએ તૈયાર કર્યો છે.

મારા જ્ઞેહનિવાસ દરમ્યાન મને આ આકર્ષક મંથ પર વિવેચન લખવાની અભિલાષા થઇ. મને મળેલી સાતિનું આ મંથ પશ્ચ એક પરિણામ છે. અત્ર પ્રથમ ભાગ ગ્રંથ કર્યો છે. બીજા વિભાગમાં બાકીની ત્રણ અનુગ્રંથા ભાવના (ધર્મમૂકતા, લોકપદ્ધતિ અને બોધિદુર્લભતા) આવશે અને ત્યારપછી મંત્રો, પ્રભોદ, કારુણ્ય અને આશ્વર્ય ભાવનાઓ આવશે.

આ અંથના કર્તા શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયનું અગ્નિ ગ્નને વિરત્ન ઉપોદ્ધાત બીજા વિભાગમાં આવશે. બીજી શકશે તો શાંતરસને રસ ગણવા સંગ્રાહીની સાહિત્યવિષયક ચર્ચા પણ બીજા ભાગમાં કરવાની તક હાથ ધરવામાં આવશે. શ્રી અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમમાં જે ચર્ચા મૂકવાની હતી તે રહી ગઈ છે. તે વિચારનો અમલ આ પુસ્તકના બીજા ભાગમાં કરવાની ઇચ્છા છે. બીજા ભાગ પણ લગભગ આ પ્રથમ વિભાગ જેવડો જ થશે એમ લાગે છે.

સર્વને ગાવાની અથવા અભ્યાસ કરવાની સગવડ થવા માટે ઉપ-યોગી લાગશે તો માત્ર મૂળ અંથને બીજા ભાગમાં પૃથક્ આપવાની પણ ઇચ્છા છે અને સમાન લાવનારો (યશઃસૌમ અને સકળચંદ્ર ઉપાધ્યાયની) વચ્ચે વચ્ચે મૂકી છે તે પૈકી બાકીની રજૂ કરવામાં આવશે.

કેટલાક અંથો પચાવી હૃદયમાં ઉતારવા યોગ્ય હોય છે, આત્મા ઉદ્દેશીને એની પ્રગતિ અને સાધ્યસામીધ્યની નજરે જ રચાયલા હોય અને શાંતિના પ્રેરક અને સાધ્યને નજીક લાવનાર હોય છે તે પૈકીનો અ અંથ હોય એને નવલકથાની પેઠે વાંચી જવાનો નથી. એને તો જેટલે વાર બને તેટલી વાર વાંચી હૃદયમાં ઉતારવા યોગ્ય છે. કેટલીક વારે વ્યવહાર નજરે ન એસે તો વિચારવા યોગ્ય છે, પણ અંતે આ અંથ અતાવેલ રહે જ સિદ્ધિ છે એ વિચારપૂર્વક જ આ અંથ પચાવવાનો કે આવા પાંચ અંથો મેં જૈન સાહિત્યમાંથી ધારી રાખ્યા છે તે પૈકી શ્રી અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ પૈકી આ બીજા અંથ છે. જે હેતુથી અંથ કર્તાએ આ અંથ રચ્યો છે તે મુદ્દો ધ્યાનમાં રાખી તે પર વિસ્તારક વિવેચન કર્યું છે. જ્યાં અપૂર્વ ભાવ જણાય ત્યાં બલિદારી મૂળ લેખક છે, જ્યાં કિલ્લતા કે ખામી જણાય ત્યાં મારી જવાબદારી છે. અભ્યાસ

દૃષ્ટિએ આ વિચારજ્ઞા હરી છે એ જ્ઞાનમાં રાખી એમાં પ્રવેશ કરવા વિગતિ કરું છું. બીજા જાગમાં દ્વન્તુ પજુ વિશિષ્ટ ભાવો જળાગો એટલી ખાત્રી આપી આ મંથ અનેક વાર વાંચવા અને વાંચ્યા કરતાં પજુ વધારે વિચારવા અને વિચારથી પજુ વધારે જીરવવા અનિમ પ્રાર્થના કરું છું અને આમાં રસ પડે તો બીજા જાગને પજુ નેટલા જ રમથી વધાવવા વિનતિ કરું છું.

આ મંથની ચેવનામાં કેટલી મજા છે, એની રચનામાં કેટલી નૂતનતા છે, એના ભાષાપ્રયોગમાં શી લબ્યતા છે, એના રસમાં કેવી જમાવટ છે એ સુગ વાચકે સ્વયં સંમદથી, અનુભવથી અને એ વિચારજ્ઞાને બીજા જાગમાં પ્રકટ થનાર ક્યોદ્ધવાન સાથે સરખાવવી. ખૂબ મજા આવે અને જિંડા સંસ્કારો જાગે એવી વિશિષ્ટતા અત્ર ભરેલી છે. આ તે! નાદિપતી દૃષ્ટિએ વાત યદ્ય, પજુ અવધારની અનેક મૂંઝવણનો નદન જુદી ભાવ પડે તેવી રીતે નિકાસ કરવાના આમાં કોવડા આપ્યા છે તે શોધવા જેવા છે આ મંથ પર વિચાર કરતા અનનુભૂત અભિજ્ઞાપાઓ જાગે તેમ છે અને અપૂર્વ વીરોધાસ થાય તેમ છે એમાં જરા પજુ અતિશયોક્તિ નથી. માત્ર દૈનિક જાપાની નજરે એના પર નગર ફેરવી જનારને આ વાંચન કરી લાભ કરે તેમ નથી એમાં લેખક કે વિવેચકની શૈલી તરફ વિચાર કરવા કરતાં અંતર્ગત મહાજો પર જ્ઞાન આપવાની વાતો છે અને તેને માટે યોગ્ય વાતાવરણ, અકામતા અને અને તેટલી એકાત જોઈએ માધ્યદૃષ્ટિ જાગૃત કરવાની એમાં પ્રેરણા છે અને જાગૃત થયેલી શોધ નો તેને વધારે ચેતનવતી જનાવવાના તેમાં વિશિષ્ટ પ્રયોગો છે આ દૃષ્ટિએ આ મંથ પચાવવાનો છે સાહિત્યમાં એવું અનેક સ્થાન છે. આ

સર્વ હકીકત ખીજન ભાગતી ઉપોદ્ધાતમાં આપ વિસ્તારથી જોશે. એકાંતમાં ખેસી ચેતનરાગ સાથે વિલાસ કરવાની વૃત્તિ થાય, અંતર આત્માનંદ શી ચીજ છે તેનો ખ્યાલ કરવા અભિલાષા થાય, અનાદત આંતરનાદ સાંભળવાની આકાંક્ષા થાય અને પ્રવૃત્તમાન દુનિયાને થોડી-વાર ભૂલી જઈ અનુભૂત ઉન્નત દશા અનુભવવા લાલસા થાય ત્યારે આ અંધ હાથમાં લેવો, એને માણવો, એને અપનાવવો, એને અપનાવતાં આંતરના પ્રદેશો ખુલી જશે અને પછી અપૂર્વ ગાન અંદરથી ઊઠશે. એવા વખતના અનિર્વચનીય મુખની શક્યતા અત્ર છે એમ મને લાગ્યું છે અને એની પ્રાપ્તિ કોઈ કોઈને પાણી આ અંધકારના થઈ જાય તો તેટલે અંશે મારે જોલનિવાસ વધારે ફળવતો થાય એ ધમ્માર્થી આ અલ્પ પ્રયાસને જાહેરની સેવામાં રજૂ કરું છું.

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મનહર ગિલ્ડિંગ

મુંબઈ તા. ૧૬ માર્ચ ૧૯૪૬

સં. ૧૯૯૨ ના દ્વાદશુન વદ અષ્ટમી

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયા

ખીજ આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

પ્રથમાવૃત્તિની બુક આ સભાના પાંચ સો લગભગ સભાસદોને તેમ જ યોગ્ય ગૃહસ્થોને છૂટે હાથે ભેટ આપવાથી ખીજ આવૃત્તિ વહેલી કરવી પડી છે.

આ બુકમાં લેખનપ્રયાસ ઉપરાંત આર્થિક સહાય પણ ભાઈ મોતીચંદે સારી કરી છે, તેથી જ તરતમાં ખીજ આવૃત્તિ છપાવી શક્યા છીએ.

પ્રથમાવૃત્તિની પ્રસ્તાવના ખાસ લક્ષપૂર્વક વાંચવાની ભલામણ છે કે જેથી આ બુકનો આશય સમજી શકાશે.

સં. ૧૯૯૫ વૈશાખ

કુંવરજી આણંદજી

અનુક્રમણિકા

પ્રથમ વિભાગ

પ્રવેશક	ભાર અનુક્રમણિકા-જાણના.	૧૫
જીવનનો ઉદ્દેશ-એનું માર્ગ.	ભાર દેવ બાવના.	૧૫
અર્થ યમરની દોડાદોડી.	પ્રાચીનવિકાસ દર્શાવના.	૧૬
દેવ કે માધ્ય યમરની જમાણ	નામાસન. (દાહલ)	૧૭
નવાણુ ટકા માની જાન.		
મુખની વાંઝા. માર્ગજીવનક.	મધ્યકારની પ્રસ્તાવના	
મામાદિક મુખ રથાથી નથી,	મુખ દેવક. ૮	૧૮-૨૦
તેની પછવાડે દુ.ખ છે	આકાશોતો અનુગર્હ. ૧૯-૨૧	
માર' માર' કરે, પણ અંતે	ભાર અનુક્રમણિકા જાણનાના	
વિચારમા પડે.	નામ અને તેના અર્થ. ૨૨	
મનોવિકાગના આપિખાંવો	૧. જગજીવ વર્ણન તેમા	
ખરુ મુખ મું અને કયા છે ?	મૂલો પડેયો જીવ. ૨૩	
સ્વવચ તે મુખ, પરવચ તે દુ.ખ. ૭	માર્ગદર્શક મદાતમા	૨૪
સ્પષ્ટ નિર્ણયની જરૂરીઆત	આશ્રય વાદળા.	૨૫
નાટકને ઓળખવાની વિચા-	કર્મલનાઓ.	૨૬
રણા. ૧૦	ગોદ-ભવંકર અધિકાર.	૨૭
જાવનાનુ કાર્યક્ષેત્ર	ભવંકર અટવીમા રખડપાટી	૨૮
વસ્તુની વચારવચે ઓળખાણ.	કરુણાભાગ નીર્ધંકર.	૨૯
વિવેક-વિચારણા એટલે શું ?	સાન્નિધ્યમા શાતરસ.	૩૦
આત્માવમોક્ત.	એમની વાણીની જગ્યતા.	૩૧
શ્રવણ-વાચનનો સાર.	આશિષ, નમસ્કાર, વસ્તુ-	
અગુજ જાવનાઓ.	નિર્દેશ. ૩૧	

૨. મોદનો મંત્ર.	૩૩
શાંતરસ કેમ જામે?	૩૫
ભાવનાનો સ્વરૂપાર્થ.	૩૬
ભાવનાનું ક્ષેત્ર.	૩૬
ભાવનાની શક્તિ.	૩૭
૩. શુદ્ધિશાળી શ્રોતા પ્રત્યે.	૩૮
તમે ચક્રમણુથી ચાક્યા છો? ૩૮	
તમારે અનંત સુખ મેળવવું છે? ૩૯	
તો નમ્ર વિનમ્રિ છે-આ વાંચો. ૩૯	
૪. સુંદર મનોમંદિરના	
માલેક પ્રત્યે. ૪૦	
૫. ભાવના કાનને પવિત્ર કરે	
તેવી છે. ૪૨	
એને શનાં મગ્ન આવે તેમ છે. ૪૩	
૬. જનનાનનો વિષય છે. ૪૩	
ભાવના વિવેકરત્ન છે. ૪૪	
નવનિર્મલની ફોલો સ્પર્શ છે. ૪૫	
૭. સ્વચ્છ, સ્વચ્છાન છે. ૪૫	
૮. સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ	
દેવતા નથી. ૪૬	
૯. સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ	
૧૦. સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ	
૧૧. સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ	
૧૨. સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ	
૧૩. સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ	
૧૪. સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ	
૧૫. સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ	
૧૬. સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ	
૧૭. સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ	
૧૮. સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ	
૧૯. સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ	
૨૦. સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, સ્વચ્છ	

દુધ્યાની-વિપત્તિ સમભાવને	
ખાળી નાખે. ૫૧	
૬. સમાન ક્રિયા-આશયકેર	
પરિણામ. ૫૧	
પ્રશમસુખ કાને મળે ? ૫૨	
૭-૮ અંતમાંની ખાર	
ભાવનાઓ. ૫૩	
તેનો નામનિર્દેશ અને વર્ણન. ૫૪	

પ્રકરણ ૧ છું

અનિત્ય ભાવના

મૂળ શ્લોકો. ૩.	૫૬
તેનો અક્ષરાર્થ. ૫૭	
ગોપાલક. ૫૮-૬૦	
તેનો અક્ષરાર્થ. ૫૯-૬૧	
સદર પર નોટ. ૬૨	
ક. શરીર પાછળ ઘેલછા. ૬૩	
એ તો વાદળ જેવું ડેકાણા	
વગરનું છે. ૬૪	
એ કાળુકાંશુર છે. ૬૪	
યાવન માનેલા સાંઠ જેવું છે. ૬૪	
એને પંખાળનાર સમજી નહોય. ૬૫	
સ્વ. જીવન અસ્થિર છે. ૬૫	
સંપત્તિ સાથે વિપત્તિ લાગુ છે. ૬૫	
દુઃખના વિષયો અમરંગી છે. ૬૬	
પ્રિયવત્તમેળાપ સ્વપ્નવત્ છે. ૬૬	
અઃમા આનંદ-સુખ ક્યાં છે? ૬૭	

૩૧. આપના આનંદ

આપનારા. ૬૧

ને આપની કામ મુજા કરાવે. ૬૮

એવન અએવન નાશવન છે. ૬૯

હાં એના ૫૨ ગામ કેમ ૧ ૬૬

મુવ ૫૬. નારી વિવાહો

અર્થ છે. ૭૦

મર્વ અપને નાનમેં મમ્માન છે. ૭૧

મનની મર્વ આપને અર્થ

વમરની છે. ૭૧

કુશામે રેલ મિદુ જેવું મર્વ છે. ૭૨

‘વિનય’ મળ્લનો આવ. ૭૩

૧. ઉદિપમુખ હાજિક છે. ૭૪

અને તે નાશવન છે. ૭૪

વાળળીના અમ્માર જેવું છે. ૭૫

નવમુમની નારીના વિવાહો. ૭૫

૨. જુવાનીનો મટો આ

દલાડનો ૭૬

એ જુવાની દિવાની છે. ૭૭

જુવાનીના અલ્લાયા કેવા

નહે છે ? ૭૮

સુરોપની રમળીઓ. ૭૮

૩. ધડપજુના માળાઓ. ૭૯

બર્તુદરિનો કૂતરો. ૮૦

કામદેવ મરેસાને મારે છે. ૮૦

ધડપજુમા કૂતરા જેવી દસા. ૮૦

આધેડ વય નેખમકારક છે. ૮૧

૪. દેવનું અનુજ્ઞેય મુખ. ૮૧

એનો અનુ જોડો અર્થ છે. ૮૨

એની મુઝામ્માડુંના નકે

મુખ મુઝા દિવાનમેં છે ? ૮૨

હાં દેવના જેવજા ક મામ

દેવ રનર છે ? ૮૨

૫. આલુપાનુ રંગ નળ

૧૨. ૮૩

આધે રમ્મા તે મળા ૮૩

અર્થો રેનારા માળવા મળા ૮૩

તારે તું રોના તથા મિમ્મ

મમે છે ? ૮૪

અને હાં તારી આસા

આમર છે ? ૮૫

૬. એવન આવો. ૮૬

અએવન આવો ૮૬

સમુદના મોળાં જેવાં સર્વ છે. ૮૭

અને મર્વ વિમરાજ મવાનું છે. ૮૭

આખરે એ પળીનો મેળો છે. ૮૮

૭. વમરાજનો મોરા કાળીઆ

કરે છે. ૮૯

એના કાળકવગથી કાષ્ટ ખચનું

નથી. ૯૦

તારાથી એ કેટલો દૂર છે ? ૯૧

તારે એની આધે દોસ્તી છે ? ૯૧

એમા મો રોનું બમાડે છે ? ૯૧

૮. સચ્ચિદાનંદમય તારું
૩૫ જો. ૯૩

એકાંત નિલસુખનો અનુભવ. ૯૪

પર્યાલોચન

સમસ્તતું એકીકરણ. ૯૫

સવાર અને સાંજમાં તક્ષવત. ૯૬

શેના ઉપર અને કોને માટે

સર્વ ? ૯૬

તારા સુખનાં વલખાં ખોટાં છે. ૯૭

અને આમ કયાં સુધી

હાંકીશ ? ૯૮

ચક્ષુરને ઝોળખવામાં સુખની

ચાવી. ૯૮

ઉપાધ્યાયજીના કથનનું રહસ્ય. ૯૯

જ્ઞાનાર્થુવમાં અનિત્ય ભાવના ૯૯

વસીયતનું આંતર રહસ્ય. ૧૦૧

પારકાના પૈસા. ૧૦૧

અનિત્યતાથી ગભરાવાનું

નથી. ૧૦૨

ચિદાનંદજી-જૂહી જૂહી જગ-

તની ગાયા. ૧૦૩

કરકંડુ અને સનતકુમાર. ૧૦૪

સિવિલિયનને પ્રથમરંપરા. ૧૦૪

૫૬ની મરચું-દરેતાં માટી

મુંઝાયો. ૧૦૪

વસ્તુરિચ્છિનનું નિદર્શન. ૧૦૫

પુનરાવર્તન શેલભાગ્ય છે. ૧૦૬

સ્વયંત્યાગ શંભુષ્ઠ કરે

છે. ૧૦૬

સકળચંદ્રજીવ ગેય અનિત્ય

ભાવના. ૧૦૭

મંકરણ ૨ જી

અશરણ ભાવના

પરિચય શ્લોકો. ૩ ૧૦૮

સદરનો અર્થ. ૧૦૯

ગેયાષ્ટક ૧૧૦-૧૧૨

સદરનો અર્થ ૧૧૧-૧૧૩

સદર પર નોટ. ૧૧૪

ક. પારકી આશા નિરાશા

જ છે. ૧૧૫

મરવું એ ચોક્કસ વાત છે. ૧૧૬

છતાં મરવું એ કોઈને ગમતું

નથી. ૧૧૬

મરણ વખતે કેવી દશા

ચાય છે ? ૧૧૭

એને કોઈ જીવાડી શકેતું

નથી. ૧૧૮

અંતે સર્વ અહીં મૂકી જવું

પડે છે. ૧૧૯

અને હારેલા જીવાડીની

સ્થિતિ ચાય છે. ૧૧૯

મોટા રાગ મહારાગના

એ હાલ છે. ૧૨૦

સ્વ. આઠ મહોનો નિર્દેશ. ૧૨૦
 મહનાં આંતર તત્ત્વો. ૧૨૧
 મદ્યી તણાઈ જનારા. ૧૨૨
 પળુ અંતે એ નરકીટ છે. ૧૨૨
 મહોન્મત્તને યમકાકા છોડતા
 નથી. ૧૨૩
 ગ. અંતે એના દાય હેઠા
 પડે છે. ૧૨૪
 એનું સૈર્વ પળુ નાશ પામે છે. ૧૨૫
 એની નાડીઓ તૂટે છે. ૧૨૬
 એના પૈસા પર ગીધો તૂટી
 પડે છે. ૧૨૭
 ૧. સ્વજનોનાં વાત્સલ્યો. ૧૨૮
 પળુ કોઈ માંદાનો પધારીમાં
 સુતા નથી. ૧૨૯
 મનનો વ્યાધિનો આશો. ૧૨૯
 સુખી મજાતાની વાર્તા
 રિયતિ. ૧૩૦
 ખરૂં સાચું સરખું ધર્મનું છે. ૧૩૧
 નૈનિક (વભાગ) ધર્મ-સરખું
 છે. ૧૩૨
 ધર્મની પરીણા કરીને મત
 આપ્યો છે. ૧૩૩
 આરિત્રનુ રમરખુ કરવું જરૂરી
 છે. ૧૩૪
 ૨. મહારામ્ન પળુ રંગદોળાય
 છે. ૧૩૫

કલકલ પક્ષી અને માછલી. ૧૩૫
 માંધાતા અને ચક્રીઓ પળુ
 ગયા. ૧૩૬
 ત્યારે તું તે કોણ માત્ર ? ૧૩૬
 ૩. લોહાના ધરમાં ચેમ- ૧૩૭
 અથવા મોંમાં તરખણું લે. ૧૩૭
 પળુ એ ઉપાય કારગત નથી. ૧૩૭
 ૪. વિદ્યા-મંત્ર-ઓપધિ, ૧૩૮
 દેવ વસ યાય કે ગમે તેમ
 યાય, ૧૩૮
 રસાયણ દવાઓ લેવાય, ૧૩૯
 પળુ મરણ છોડતું નથી. ૧૪૦
 ૫. ધડપણુનો જાવ પળુ
 એવો જ છે. ૧૪૦
 પવનજયથી કે દવાથી એ
 અટકે નહિ. ૧૪૧
 દરિયાપાર ગયે પળુ અટકે
 નહિ. ૧૪૧
 અંતે દાયમા લાકડી લેવી
 પડે છે. ૧૪૨
 ૬. જરા માધાને પળિયા-
 વાળું કરે છે. ૧૪૨
 સરીરને કસ વગરનું કરે છે. ૧૪૩
 ૭. હમ વ્યાધિ યાય ત્યારે
 કેનું સરણુ ? ૧૪૩
 અને સગાઓ શું બોલે છે ? ૧૪૪

ને વખત ચાલ કર્મ ન
 શાંતિ આપે છે. ૧૪૫
 ૮. માટે ધર્મનું જ શરણ કર. ૧૪૫
 અથવા ચાર શરણ કર. ૧૪૬
 મમતાને છેડી દે. ૧૪૬
 શાંતિસધારણનું પાન કર. ૧૪૭

પર્યાસોચન

વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ અશરણ
 બાપ. ૧૪૮
 આધાર આધેય તરવ. ૧૪૮
 નવ નંદરાજન-રમણનાયાના. ૧૪૮
 ચિંતામાં મૂકતાં હાંકેલ વસ્ત્ર
 પશુ કાઢી નાંખે. ૧૪૮
 જ્ઞાનાર્ણવમાં કાળનું વર્ણન. ૧૫૦
 એક દિવસ એવો જરૂર
 આવશે. ૧૫૦
 મરવાની વાતથી ચોંક્યા
 કેમ ? ૧૫૧
 જાય છે જગત આલ્યું રે,
 ઓ શુભ ! જોતે. ૧૫૨
 ઘરનાં ઘર પશુ છોડવાં જ
 પડે. ૧૫૨
 નવકાર દે તે વખતે. ૧૫૩
 આત્મધર્મને પીછાનવો. ૧૫૩
 ચિદાનંદજીનાં અવતરણ. ૧૫૪-૫
 આ ભાવના રડતાં ન ભાવવી. ૧૫૬

અનંત અવધન મળે વધુ. ૧૫૭
 કમરડાએ ના જ કરડે. ૧૫૭
 મરણસંકેતોને અવગણ
 મા. ૧૫૮. ૧૫૯

પ્રકરણ ૩ ર્થ

સંસાર ભાવના

પરિચય એવો પ. ૧૬૦-૧૬૨
 સદરનો ચર્ચા. ૧૬૧-૧૬૨
 ઝેવાટક. ૧૬૪-૧૬૬
 સદરનો ચર્ચા. ૧૬૫-૧૬૭
 સદર પર નોટ. ૧૬૮
 ક. સંસાર નાટકનાં પાત્રો. ૧૬૯
 એમાં મનોવિકારનું જેર છે. ૧૭૦
 લાભ શું કરે છે તેનું દર્શન. ૧૭૧
 એવા તો અનેક અંતર
 વિકારો છે. ૧૭૨
 તૃપ્ત્યાગ્રાહ એથી પણ
 વધારે દૂર છે. ૧૭૨
 એનાં અનેક દર્શનો. ૧૭૪
 એવા વિકારોની વિશંકાગ્રાઓ ૧૭૫
 સ્વ. એક ચિંતા મટે ત્યાં
 ખીજી ઉત્પન્ન થાય. ૧૭૫
 એ સર્વ એને કર્મરજથી ભારે
 કરે છે. ૧૭૬
 એના મનનો ખેદ કેમ મટે ? ૧૭૬

એનું વાતાવરણ જ ચિંતામય
 છે. ૧૭૬
 પણ છતાં એમાં એને મન
 આવે છે. ૧૭૭
 મોટા વેપાર કરનારાની ચિંતા. ૧૭૮
 જ. ત્યારે બાલસુખમાં કાંઈ
 દમ છે? ૧૭૮
 ઘડપણમાં પૂરી પરાધીનતા
 છે. ૧૭૯
 આ નાટક તો આદ્યા જ
 કરે છે. ૧૮૦
 આદર્શ અપવચ રહે છે. ૧૮૦
 ઘ. હીરાગડિન પાનરામાં
 પોષ્ટ. ૧૮૧
 એ પણ એને કેદખાનું સ્વા-
 ભાવિક રીતે લાગે છે. ૧૮૧
 જ. અને તે' તેવાં તો અનંત
 રૂપ ક્યાં છે. ૧૮૨
 તું સર્વ દેહલે રખડી
 આવ્યો છે. ૧૮૩
 પુદ્ગળપરાવર્ત ૧૮૩
 આવા અપાર સસાગ્રમા તારું
 રચાન ૧૮૪
 એની આખી સન્ન કયા
 વિચાનવા જેવી છે. ૧૮૪
 ૧. દારુણ મસાગ. ૧૮૫
 માદનનન પાવસ દારૂ ૧૮૫

મોઢે પકડેલ ગળું. ૧૮૬
 એણે કરેલી દસામણીઓ. ૧૮૬
 એના સાસનમાં તને કેમ
 ગમે છે? ૧૮૭
 ૨. એનાં બંધનો જ વિચાર ૧૮૮
 તું એ બંધનોથી જઠકાયો છે. ૧૮૮
 છોકરારૂપ બંધન પર વિચા-
 રણ. ૧૮૯
 એ જ મિસાલે બીજાં બંધનો ૧૮૯
 તારાં પોતાનાં અપમાનો
 સંભાર. ૧૯૦
 હ. કર્મ નચાવે તેમ તારે
 નાચવું છે. ૧૯૧
 પણ તારો પૂર્વ ઇતિદાસ
 સંભાર. ૧૯૧
 તારા પૂર્વ પાંડો બરાબર
 માદ કર. ૧૯૨
 ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રપાઠ ૧૯૩
 યાનાર્થવકાર વૈવિધ્ય વર્ણવે
 છે. ૧૯૩
 ટ. આ બચમા બાળપણની
 પરાધીનતા. ૧૯૪
 જીવાનીની મદમતતા. ૧૯૪
 ઘડપણમાં પરવસતા. ૧૯૪
 અને હંમેશા વમદેવને વસ. ૧૯૪
 ૫. દીકરો આપ માપ છે,
 આપ દીકરો માપ છે વગેરે. ૧૯૫

કુબેરદત્તાનાં સગપણો. કથા ૧૯૬
મૂંઝવી નાખે તેવી વિચિત્ર-

તાઓ. ૧૯૭

ફ. દારૂડીઆ જેવી તારી દશા. ૧૯૮

અહીંની અતેક અગવડો. ૧૯૮

માનસિક ઉપાધિનો પાર નહિ. ૧૯૯

છતાં એ સંસારને ચાહીએ

છીએ. ૨૦૦

મધના ટીપાની આશા. ૨૦૦

એ દારૂ પાનાર કોણ ? ૨૦૧

ઉ. કામ તો ધાડપાડુ છે. ૨૦૧

વૈભવની આખર સ્થિતિ. ૨૦૨

૮. લાયને કાપે તેવું સાધન

શોધ. ૨૦૩

જિનવચન ધારણ કર. ૨૦૪

એ અટપટા વિપયની શોધ. ૨૦૫

શમ અમૃતનું પાન કર. ૨૦૫

પર્યાલોચન

મુદ્દાઓનું સંક્ષિપ્ત દર્શન. ૨૦૬

સિદ્ધર્ષિના મામા ભાણેજ ૨૦૭

પ્રથમ ઘરીરને ઓળખવું. ૨૦૮

સ્ત્રી, સંતતિ અને પૈસા. ૨૦૮

સંસાર ચક્ષી. ૨૦૯

અંદરની ઉપાધિનો પાર નથી. ૨૧૦

સંસારને બરાબર ઓળખ્યો

નથી. ૨૧૧

પણ આ સર્વ એની ખાતર ? ૨૧૨

માનેલા સાચા સુખી પણ

કેટલા ? ૨૧૨

અને તેમને પણ જવાનું

તો ખરું જ ! ૨૧૩

વિચાર કરી આંખ ઉઘાડો. ૨૧૪

સમરાદિત્ય જેવાં ચરિત્રો

વિચારો. ૨૧૪

અવસર ગયા પછી પસ્તાવો

નકામો. ૨૧૫

સંસાર ભાવના અર્થ. ૨૧૬

સકળચંદ્રકૃત સંસારભાવના. ૨૧૭

પ્રકરણ ૪ શુ

એકત્વ ભાવના

પરિચય શ્લોકો પ ૨૧૮

સદરનો અર્થ ૨૧૯

ગેયાષ્ટક. ૨૨૦-૨૨૨

સદરનો અર્થ. ૨૨૧-૨૨૩

સદર પર નોટ. ૨૨૪

ક. પુનરાવર્તન ભાવનામાં

દોષ નથી. ૨૨૫

શુદ્ધ દશામાં આત્મા મેલ

વિનાનો છે. ૨૨૬

આત્મા, કર્મ અને આત્માનું

શુદ્ધત્વ. ૨૨૬

એની વર્તમાન કર્માવૃત્ત દશા. ૨૨૭

એની વિભાવદશા-પર્યાયો ૨૨૮

મૂળ રવચંદ્ર અને સાએષ કચરો ૨૨૬
આત્મા મર્વશક્તિમાન છે. ૨૨૬
આત્માના મૂળ ધર્મો (ગુણો) ૨૩૦
એવો આત્મા બ્યક્તિમને
એકસો છે. ૨૩૦

તેની અત્યારની રમતો
ક્યાંથી ૧૨૩૧

એ સર્વ મમત્વ છે. ૨૩૨

એ મર્વ કાપનાથી કપ-
નવેસ છે. ૨૩૨

જ. આત્મા ફેલો પરભાવમાં
પડી ગયો છે ૧ ૨૩૩

પરભાવરમખુનાનાં
પરિખામો. ૨૩૪

એ મનુષ્યકાર છતાં અણુષ છે. ૨૩૪

ઘ. પરબી સંબંધી વિચાર
જેવું એ છે. ૨૩૪

પરભાવરમખુ બધ પીડા
નોતરે છે. ૨૩૫

છતાં અત્યારે પરભાવ
રવભાવ થઈ ગયો છે. ૨૩૬

છ. તને મળેલી અત્યારની
સમવડતાઓ. ૨૩૬

પરભવના પડદાને ફેકી દે. ૨૩૭
આત્મસહરીની શ્રીતળ લહેર

બોમવ. ૨૩૭
હેવટે એને ઘણુવાર પચુ

બોમવ. ૨૩૮

એક વાર તો ચેનને જારી ને. ૨૩૮
આવો અવમર ફરી ફરીને
નદિ મલે.

જ. મમભાવમાથે એકના કર. ૨૩૮
સમતા વચરનાં કામો-

આરાધના સ્વપન. ૨૪૦
પરમાનંદપદની સંપત્તિ મારે

સમભાવ. ૨૪૦
નમિરાજર્ણિ-ચતુર સ્ત્રીઓ. ૨૪૧

એકતાનું જ્ઞાન થયાં સત્તર
જિહ્વો. ૨૪૨

ધના-શાંતિજલની વાતો. ૨૪૨
પાપીઓ પણ એકના સમજ

તયાં છે. ૨૪૩
૧. તારું આ દુનિયામાં શું છે? ૨૪૩

એ વિચારનારને શું લાગે? ૨૪૪
૨. એ એકસો જન્મે છે. ૨૪૪

એ એકસો મરે છે. ૨૪૫
એ એકસો કર્મ કરે છે, એકસો

બોમવે છે. ૨૪૫
વરરાજા તો તું એકસો જ છે. ૨૪૬

બધા જવાળ તારે આપ-
વાના છે. ૨૪૬

૩. પરિગ્રહ વધે તેટલો
તે બારે થાય છે. ૨૪૭

આચકા આવે ત્યારે પોઠ
મૂકે છે. ૨૪૮

વહાણનું દષ્ટાન. ૨૪૮

અનંત જ્ઞાનના ધણીની
 રિયતિ નં. ૧. ૨૭૬
 શ્વ. પારથી પંચાનના
 દાખલગ્યો. ૨૮૦
 આ તે તારી કેવી રિયતિ
 ચપા ૨૮૧
 નકામી જાનનોની અરપા. ૨૮૧
 અને ધરનાં તો ઢેકાખાં નહિ. ૨૮૨
 શ. પરકીય શું શું છે નેની
 મલુના. ૨૮૨
 વેપાર, સકાષ, આનંદ, મોહ. ૨૮૩
 ધરની ચીજો-દુરનીચર
 સર્વ પર છે. ૨૮૩
 આ સર્વ પરમાં શું ક્રમાધ
 મ્યો છે ૨૮૪
 ય. તેં સહેલી પીડાઓ
 પારવશગની છે. ૨૮૪
 તારી મગ્નઓ પરભાવમા
 જ છે. ૨૮૫
 પશુ તારે સર્વના દિમાખ
 આપવાના છે. ૨૮૫
 જી. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર. ૨૮૬
 તિરંગી વાવટો. ૨૮૬
 ૧. ચેતનઇ ! તારું હર શોધ. ૨૮૮
 સમજુની દેકારે કેવી હોય. ૨૮૮
 તારા મેળધીમાથી તારું
 કોણ ? ૨૮૯
 મદાપાત્રમા સાથી કોણ ? ૨૯૦

૨. શરીર માથેનો નામે
 સંજ્ઞા. ૨૯૧
 ૩. તારું પર વમાનું તે
 રડી જાયો. ૨૯૨
 અતે સર્વને છેડી મવાનું છે. ૨૯૨
 મોટી રમનનો શું તો ખાદુ
 છે. ૨૯૩
 ૪. આખી રમત પર માટે
 મોડવી છે. ૨૯૩
 આત્માને ચપેલા વ્યાધિનું
 નિદાન. ૨૯૪
 વ્યાધિ દૂર કરવા માટે કરી
 કર. (પથ્ય યાગ). ૨૯૪
 અને અનુભવરસથી પુષ્ટિ
 મેળવ. ૨૯૪
 અનુભવ પર વિચારણા. ૨૯૫
 શું જાણે જગ જહાવરો, શું
 જાણે જીવ અંધ. ૨૯૫
 વ્યાધિના નિદાન અને
 ચિકિત્સા. ૨૯૬
 ૫. પચીનો મેજો અને શૈા
 રરને પડે. ૨૯૬
 મુઆદરખાનાનો બે ધરીનો
 મેજો. ૨૯૭
 ૬ એકતરસી પ્રેમમાં સંતાપ. ૨૯૮
 સદમી કોઇની યજ નથી. ૨૯૮
 પ્રેમનો જગજગ નહિ ત્યાં
 જનારને સંતાપ. ૨૯૮

જર, જમીન, જોરું.	૨૯૯
૭. સંયોગોને છોડી દે.	૨૯૯
સંધારા પોરિસી.	૨૯૯
સ્વયં ત્યાગનો મહિમા.	૩૦૦
નિર્મળ એકાગ્રતા કર.	૩૦૦
તે ક્યારે અને કેમ થાય? ૩૦૧	
ઝંઝવામાં કાંઈ વળે નહિ.	૩૦૧
૮. આશ્રય કેનો કરવો? ૩૦૨	
અમૃતપાનના ત્રણ ગુણો.	૩૦૨

પર્યાલોચન

તત્ત્વજ્ઞાની જંગ.	૩૦૩
મનુષ્ય જાતિનાં એ વિભાગ.	૩૦૪
હિન્દના તત્ત્વજ્ઞાની-આંતર- દર્શી.	૩૦૪
આલ્હુઅસ હફસલી.	૩૦૪
દેવશર્માને પ્રતિષ્ઠાધવા	-
ગયેલા ગૌતમસ્ત્રામી.	૩૦૫
મરુદેવાની માતૃવત્સલતા.	૩૦૫
મરુદેવા હાથીની અંખાડીએ.	૩૦૬
મરુદેવાની અન્યત્વ-ભાવના.	૩૦૭
શરીરની ચિંતા-તેનું અન્યત્વ.	૩૦૭
ઓનું અન્યત્વ-સુરીકાંતા.	૩૦૮
માતાનું અન્યત્વ-અભક્તની	
માતા (ચૂલણી).	૩૦૯
પિતાનું અન્યત્વ-દનકેતુ.	૩૦૯
પુત્રનું અન્યત્વ-કાણિક.	૩૦૯
સ્નેહની સ્વાર્થ પ્રતા.	૩૧૦

સ્નેહ અને ધડપાણ.	૩૧૦
ધનનું અન્યત્વ-પરકીયત્વ.	૩૧૧
પૌદ્ગલિક સંગ્રહ.	૩૧૨
ભાવનાઓનું પૃથક્કરણ.	૩૧૩
આત્મભાવનાઓ ચઇ ગઇ.	૩૧૪
સકળચંદ્રશૂદ્ર અન્યત્વ ભાવના.	૩૧૫

પ્રકરણ ૬ હું

અશુચિ ભાવના

પરિચય શ્લોકો પ.	૩૧૬-૩૧૮
સદરનો અર્થ.	૩૧૭-૩૧૯
ગેયાબટક.	૩૨૦-૩૨૨
સદરનો અર્થ.	૩૨૧-૩૨૩
સદર પર નોટ.	૩૨૪
ક શરીરમાં-એ શું થાઇ ગયો.	૩૨૫
શરીરમાં શું ભરેલું છે?	૩૨૬
કાચળી ઉઘાડી મૂકે કેવી લાગે?	૩૨૬
દારુ ભરેલા મારીના ઘડાનો દાખલો.	૩૨૭
એવું શરીર છે, એ ઘડો સાફ થાય ખરો?	૩૨૮
સ્વ એવા શરીરની જતના કેટલી?	૩૨૮
એનું નદ્રણ-એને વિલેપન!	૩૨૯
એને કાચમાં જોઇ ચેડાં કાઢવાં!	૩૨૯

૫૫ ઉકર્યા સાથે થયા
 સાંભળ્યા છે ? ૩૩૦
 ૫૬ લગભગ મુઠ્ઠામાં રાખો. ૩૩૦
 નાદાન પર લપટાર ઠગે. ૩૩૧
 ૫૭ એ સ્વભાવ હોડે નહિ. ૩૩૧
 એમ સરીર દુર્ગમ જોડનું નથી. ૩૩૨
 એના એકાદને અધિવાસ
 દુર્ગમ જ છે. ૩૩૨
 મુઠ્ઠા વસ્તુને એ દુર્ગમ
 બનાવે. ૩૩૩
 એનું ઉત્પત્તિસ્થાન જ
 અપવિત્ર છે. ૩૩૩
 એની પવિત્રતાના દાવામાં
 મોદ છે. ૩૩૪
 ૫૮. યોગદાદ અવધાર્ય છે. ૩૩૫
 આંતર યોગ આત્મ-
 દર્શન છે. ૩૩૫
 ૫૯. સરીરને મહિન મધુવાનાં
 કાગળો. ૩૩૬
 સરીરને પ્રેરનાર આંતર
 વિભૂતિ. ૩૩૭
 એ વિભૂતિનું મહામય વર્ણન ૩૩૭
 એનામા વિચાર, વિવેક
 બને છે. ૩૩૮
 ૬૦. સરીરની ઉત્પત્તિ પર
 વિચારણા. ૩૩૮
 મળથી બરેલા સરીરમાં શા
 સારાં વાના હોય ? ૩૩૯

એને દારવામાં આપે તો ૫૫
 કાપા ૩૩ છે. ૩૩૯
 આખરે એ કચરાનો ડુંગર છે. ૩૪૦
 ૩. એ મારી વસ્તુને
 જગાડે છે. ૩૪૦
 એક મોદાનો જ લખ્યો
 વિચાર. ૩૪૧
 ૪. વસ્તુને ૫૫ એ દુર્ગમ
 બનાવે છે. ૩૪૧
 એને મુંદર દેખાડવાના
 પ્રયત્નો. ૩૪૨
 ૫. પુરપનાં નવ અને સ્ત્રીનાં
 બાર દાર. ૩૪૩
 એ દારાવડે નિરંતર
 અશુભિ વણા કરે છે. ૩૪૩
 એ દારોને પવિત્ર કેમ ગણાય ? ૩૪૪
 ૬. સરીર પવિત્રને અપવિત્ર
 કરે છે. ૩૪૫
 મુંદર જોરાકને વિદ્યા
 બનાવે છે. ૩૪૫
 માયના દુધને મૂત્ર બનાવે છે. ૩૪૫
 આ સર્વ બાબતો પરથી
 વિચાર કર. ૩૪૫
 ૭. સરીર માટે વિચારવાની
 બાબતો. ૩૪૬
 હવે એવા સરીરનું કરવું શું ? ૩૪૬
 ૫૫ એનાથી કામ લેવાય
 તેવું છે. ૩૪૭

શિવસાધનનું જોનામાં
સામર્થ્ય છે. ૩૪૭

૮. માટે એવા શરીરનો તું
લાલ લે. ૩૪૭

લાંગ્યાના વટાવ કરે. ૩૪૮

આ કાયા મોક્ષનું દ્વાર છે. ૩૪૮.

એ જળાશયમાંથી શાંતરસ-

૩૫ જળ પી. ૩૪૯

કિલ્લમાંથી મુંઢરતી તારવણી. ૩૪૯

પર્યાલોચન

મહિકુંવરીનું દૃષ્ટાંત. ૩૫૦

પરણુવા આવનારા રાજાઓ

દીક્ષિત થયા. ૩૫૧

શરીરના વ્યાધિઓ. ૩૫૧

વૈદકીય ગ્રંથોનો હવાલો. ૩૫૨

એનું આમડીનું ઢાંકણ કાઢ્યું

હોય તો ? ૩૫૨

આખા શરીરની રચના. ૩૫૩

કપડાં દરરોજ કેમ ધોવાં

પડે ? ૩૫૩

પણ આપણો પનારો એની

સાથે છે. ૩૫૪

એનો લાલ લેવાથી વસુલાત

ચાય. ૩૫૪

વિદ્યાસક્રમને માર્ગે. ૩૫૫

સનતકુમાર અને શરીર. ૩૫૫

અત્યારે ઊત્તરો રરતો

લીંધા છે. ૩૫૬

સરોવર મળ્યું છે. પી લેવાની

તક છે. ૩૫૬

સકળવંદ્રજીવ અશુચિ

ભાવના, ૩૫૭

પ્રકરણ ૭ મું

આશ્રવ ભાવના

પૂર્વપરિચય

કર્મબંધના હેતુઓ. ૩૫૮

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય,
યોગ. ૩૫૯

આશ્રવનો ભાવાર્થ. ૩૫૯

ઈંદ્રિય, કપાય, અવ્રત. ૩૬૦

યોગ, પચીસ ક્રિયાઓ. ૩૬૧

કર્મને આવવાનાં ગરનાળાં. ૩૬૪

પરિચયના શ્લોક. પ. ૩૬૬

સદરનો અર્થ. ૩૬૭

ગેયાષ્ટક. ૩૬૮-૩૭૦

સદરનો અર્થ. ૩૬૯-૩૭૧

પરિચય શ્લોકો પર નોટ. ૩૭૨

ગેયાષ્ટક પર નોટ. ૩૭૩

ક. મોટા સરોવરની કલ્પના. ૩૭૪

વરસાદમાં નિઝરણાથી તે

ભરાય છે. ૩૭૪

કર્મો પ્રાણીને વ્યાકુળ કરે છે. ૩૭૪

આશ્રવો પ્રાણીને ચંચળ

બનાવે છે. ૩૭૫

અથવાથી પાણી મેલું
થાય છે. ૩૭૫

૧. પ્રત્યેક સમયે કર્મો
બધાય છે. ૩૭૬

મેટલે સરવાળે આવક વધતી
જાય છે. ૩૭૬

મારે આવાં ગરનાળાં કેમ
અટકે ? ૩૭૭

એનો જવાબ મુંઝવણ-
બરેલો સામે છે ! ૩૭૭

જવાબ આવતી બાવનામાં
મળશે. ૩૭૮

૨. માર હેતુ-એ જ આશયો. ૩૭૮

એના સત્તાવન વિભાગો. ૩૭૯

પાંચ મિથ્યાત્વ. ૩૭૯

બાર અવિરતિ. ૩૭૯

પચીસ કષાય. ૩૭૯

પંદર મેગો. ૩૮૦

૭ હિંદ્રિય, અવન, કષાય, મેગ. ૩૮૦

આશવના ૪૨ ભેદ. ૩૮૦

૬. એ આશ્રવાને બરાબર
ઓળખવા. ૩૮૧

એના પર વિજય મેળવવા
પ્રયાસ કર. ૩૮૧

૧. મમલુ એને તજ હેવ. ૩૮૨

તજવાનો માર્ગ-સમતા. ૩૮૨

અમૂલ્ય ખાતનાનો એ નાશ
કરનાર છે. ૩૮૩

૨. મિથ્યાત્વનું પરિણામ. ૩૮૩

અભિમતિક-અનભિમતિક ૩૮૪

દેવ-ગુરુ-ધર્મ ને મિથ્યાત્વ ૩૮૪

ક્રિયા અને અતાન, ૩૮૫

૩. અવિરતિનું પરિણામ. ૩૮૫

ખાવા પીવાની વ્યવસ્થા. ૩૮૬

વિષયોના આગાનાં પરિણામ. ૩૮૬

પચ્ચખખાખનું મદદત્વ. ૩૮૬

અત્યાગદયા કેવી નિરસ છે ? ૩૮૭

સ્વયત્વામ અને ફરજિયાત
ત્વામ. ૩૮૭

૪. હિંદ્રિયોના વિષયો. ૩૮૮

દાપીને પકડવામાં સ્પર્શ-દ્રિય. ૩૮૮

માહકુ, બમર, પતમીડુ,
હરિભુ. ૩૮૯

ચિદાનંદજીનું પદ. વિષય-
વાસના. ૩૯૦

૫. કપાયોનું ભેદ. ૩૯૧

કોષ, માન, માવા, ભોબનાં
૨૫૩. ૩૯૧

નવ નોકાપનાં વિરસ રૂળ. ૩૯૨

૬. યોગના આશયો. ૩૯૩

મનકું કેવું રખડે છે ? ૩૯૩

૭. સારા આશયો સોનાની
બેડી છે. ૩૯૩

પુષ્પ અને પાષાની સર-
ખામણી. ૩૯૪

૮. સાંતમુખારમ્નનું પાન કર. ૩૯૪

પર્યાલોચન

અભિનિવેશનો ત્યાગ કરવો. ૩૯૫

અવ્યવસ્થિત રખડપાટો

અટકાવ. ૩૯૫

કર્મનાં ફળો દીધે અને

આકરાં છે. ૩૯૬

અસાધારણ વીર્યવાન સગરો

છે. ૩૯૬

પ્રત્યેક આશ્રવ ભયંકર છે. ૩૯૭

એને ખૂબ વિગતથી સમજવા

યોગ્ય છે. ૩૯૭

સકળચંદ્રશકૃત સાતમી

આશ્રવ ભાવના. ૩૯૮

પ્રકરણ ૮ મું

સંવરભાવના

પૂર્વ પરિચય

સંવરનો અર્થ. ૩૯૯

પાંચ સમિતિ. ૪૦૦

ત્રણ શુષ્કિ. ૪૦૧

દશ યતિધર્મો. ૪૦૨

બાર ભાવના. (અનુપ્રેક્ષા) ૪૦૩

બાવીશ પરિપક્વ. ૪૦૩

એ પરીપક્વોના પ્રેરકો. ૪૦૬

પાંચ ચારિત્ર. ૪૦૭

આશ્રવરૂપ ગરનાળાં બંધ

કરનાર સંવરો. ૪૦૯

પરિચય શ્લોકો. ૫ ૪૧૦-૪૧૨

સદરનો અર્થ. ૪૧૧-૪૧૩

ગેયાષ્ટક. ૪૧૪-૪૧૬

સદરનો અર્થ. ૪૧૫-૪૧૭

સદર પર નોંધ. ૪૧૮

ક. આશ્રવોથી ગભરાવાનું

નથી. ૪૧૯

એનો ઉપાય સંવર ભાવ છે. ૪૧૯

અને એ પ્રયાસસિદ્ધ છે. ૪૨૦

પ્રયાસ જરૂર કર્તવ્ય છે. ૪૨૦

સ્વ. એને કયાં કયાં લાગુ

પાડવા ? ૪૨૦

અવિરતિનો ઉપાય સંયમ. ૪૨૧

સંયમના સત્તર પ્રકાર. ૪૨૧

મિથ્યાત્વનો ઉપાય સંમ્યક્ત્વ. ૪૨૨

આર્તરૌદ્ર ધ્યાનનો ઉપાય

મનસ્થિરતા. ૪૨૨

ગ. ક્રોધનો ઉપાય ક્ષમા. ૪૨૩

માનનો ઉપાય નમ્રતા. ૪૨૩

માયાનો ઉપાય સરલતા. ૪૨૪

લોભનો ઉપાય સતોષ. ૪૨૪

ઘ. યોગનો ઉપાય શુષ્કિ. ૪૨૫

હ. રોધ હૃદયથી કરવાનો છે. ૪૨૬

વહાણુને સ્થાને પહોંચવા

ત્રણ જરૂરીઆતો. ૪૨૬

આત્મવહાણુને ત્રણ જરૂર

રીઆતો. ૪૨૭

૧. દોષ તો સદૃશ સ્થાને
 પદોંચના વાર નથી. ૪૨૭
 ૨. આત્મવિકાસનો માર્ગ. ૪૨૮
 પ્રથમ નવાં કર્મો રોકવાં. ૪૨૯
 મંથર આવનાં કર્મોને આટ-
 કાવે છે. ૪૨૯
 અત્ર દર્શિત સિદ્ધ માર્ગો. ૪૨૯
 ૩. વિષય દૂર કર, કષાયો
 પડે જાય કર. ૪૩૦
 વિજય સહેલાઈથી પ્રાપ્ય છે ૪૩૧
 ૩. સમરસનો વરતાદ વરસાવ. ૪૩૧
 કોષ પર વિજયનો સિદ્ધ
 ઉપાય. ૪૩૧
 દ્વિપક્ષ અને વિરાગ. ૪૩૨
 ૪. તારી નકામી ફિકરો. ૪૩૨
 તારા કુર્ચનો. ૪૩૩
 મનોચુસિની આવી. ૪૩૩
 ૫. કાપાની માથા કરવા
 જેવી નથી. ૪૩૩
 સંયમયોગમા નિરંતર
 પ્રવૃત્તિ ૪૩૪
 મનમતાતરમાં મુજાવું નહિ ૪૩૫
 પશુ સત્ત્વની પરીક્ષા કરવી. ૪૩૫
 ૬. બ્રહ્મચર્ય મનને તુ
 ઓળખ. ૪૩૬
 આત્મવિકાસની ત્યા બાર-
 અડી છે. ૪૩૬
 બ્રહ્મચર્યમાં સમાતી અનેક
 બાજનો. ૪૩૭

૭. મર્ચનો આધાર પરિ-
 ભૂતિ પર છે. ૪૩૭
 આત્મચર્યની ઓળખાણ. ૪૩૮
 ૮. તારો ઉદાર તારા
 કાથમાં છે, ૪૩૮
 ચાંતરસનું પાન કરવા
 જેવું છે. ૪૩૯
 યથાસિદ્ધિયત
 વિષયોનું પૃથક્કરણ. ૪૩૯
 ઉપાયોનું પૃથક્કરણ. ૪૪૦
 તે સર્વનો મમુચ્ચય ખ્યાલ. ૪૪૧
 કર્મની આવક સામુ સરકર. ૪૪૨
 બાવનાશાળીની વિચારણા. ૪૪૨
 યતિધર્મો અદ્વિત છે. ૪૪૩
 પરીપક્ષો અગમ ચીજ છે. ૪૪૩
 મંચમાદિ અનેકના ઉપદ્રવો. ૪૪૩
 દ્રવ્યસંવરઃ ભાવસંવર. ૪૪૪
 આત્મવિકાસમાં સંવરતુ
 સ્થાન. ૪૪૫
 પાપા પાપ ન કીજીએ, પુણ્ય
 કીધું એ વાર. ૪૪૫
 જયસોબની સવર ભાવના. ૪૪૬
 પ્રકરણ નવમું
 નિર્જરા ભાવના
 પૂર્વ પરિચય.
 વેદાંતમાં કર્મના ત્રણ પ્રકાર. ૪૪૭
 સત્તાગત કર્મો અને નિર્જરા. ૪૪૭

અકામા-સકામા નિર્જરા. ૪૪૮
 'કામ' શબ્દનો લાવાર્થ. ૪૪૮
 નિર્જરાનાં કારણો. ૪૪૯
 તપના વિભાગ : બાહ્ય.
 અભ્યંતર. ૪૪૯
 બાહ્યતપના છ પ્રકાર. ૪૪૯
 અભ્યંતરતપના છ પ્રકાર. ૪૫૦
 પ્રાયશ્ચિત્તના દશ પ્રકાર. ૪૫૧
 વિનયના સાત પ્રકાર. ૪૫૧
 વૈયાવચ્ચના દશ પ્રકાર. ૪૫૨
 સ્વાધ્યાયના પાંચ પ્રકાર. ૪૫૨
 ધ્યાનના ચાર પ્રકાર. ૪૫૨
 આર્તધ્યાનના ચાર પ્રકાર. ૪૫૩
 રૌદ્રધ્યાનના ચાર પ્રકાર. ૪૫૩
 ધર્મધ્યાનના ચાર પ્રકાર. ૪૫૪
 શુદ્ધધ્યાનના ચાર પ્રકાર. ૪૫૪
 ઉત્સર્ગનું વર્ણન. ૪૫૫
 સંયમ-તપ ઉત્કૃષ્ટવિભાગમાં. ૪૫૫
 પરિચય સ્તોત્રો. ૭ ૪૫૬-૪૫૮
 સદરનો અર્થ. ૪૫૭-૪૫૯
 ગેયાષ્ટક. ૪૬૦-૪૬૨
 સદરનો અર્થ. ૪૬૧-૪૬૩
 સદર પર નોંધ. ૪૬૪
 ક. કર્મરાશિનું પૂર સત્તામાં. ૪૬૫
 પ્રદેશોદય-વિપાકોદય. ૪૬૬
 કારણે નિર્જરા. ૪૬૭
 સ્વ. વહિ એક છતાં ભેદ. ૪૬૭
 ભેદ તેના ચેતવનારથી
 પડે છે. ૪૬૭

ગ. આત્મા એક રૂપ છે
 છતાં. ૪૬૭
 નિર્જરા કારણને લક્ષ્યને બાર
 પ્રકારની છે. ૪૬૮
 ઘ. કર્મબંધ વખતની
 બેદરકારી. ૪૬૯
 નિકાયિતકર્મ કેમ બંધાય છે? ૪૬૯
 હીરની ગાંઠ પર તેલનું ટીપું ૪૬૯
 એવાં કર્મને કાપનાર તપ છે. ૪૭૦
 એવા તપને નમસ્કાર છે. ૪૭૦
 હ. તપનો મહિમા. ૪૭૧
 ચાર મહાકલ્યા. ૪૭૧
 દૃઢપ્રકારી. ૪૭૧
 સમ્યક્પ્રકારે કરેલ તપ. ૪૭૧
 ચ. સોનું અને કાંચન. ૪૭૧
 તપથી આત્મા કર્મરજથી
 મુક્ત થાય છે. ૪૭૧
 છ. ભરતચક્રવર્તીની લાવના. ૪૭૧
 તપથી લખ્ધિ અને સિદ્ધિ. ૪૭૧
 તેનો ઉપયોગ એ પ્રમાદ. ૪૭૧
 તપ આંતર શત્રુ પર વિજય
 કરે છે. ૪૭૧
 ૧. તપના મહિમાનું
 ચિંતવન. ૪૭૧
 તપાષ્ટક-શ્રીમદ્ગોવિજયછ. ૪૭૧
 એ કર્મોને મોળાં પાડે છે. ૪૭૧
 એનાથી કર્મની ચીકણશ
 ધો છે. ૪૭૧

૨. ખર વા વાદળાને વીળી
નાખે છે. ૪૭૬
નેમ તપ કરોને શીર્ષવિ-
શીર્ષ કરે છે. ૪૮૦
૩. તપ મનોવાંછિતને નજીક
લાવે છે. ૪૮૦
૪. તપથી શત્રુ મિત્ર બને છે. ૪૮૦
અદિસાપ્રતિષ્ઠામાં વૈરત્યાગ. ૪૮૦
તપ જ્ઞેન મિદ્ધાન્તનો સાર છે. ૪૮૧
૫. બાજતપના છ પ્રકાર. ૪૮૧
તે પર મામાન્ય વિવરણ. ૪૮૨
૬. અબ્યનરતપના છ પ્રકાર. ૪૮૨
તે પર મામાન્ય વિવરણ. ૪૮૩
૭. અપેક્ષા વગરના તપનું
ફળ. ૪૮૩
માનમનું એ હીડાંગણ છે. ૪૮૪
૮. સંયમલક્ષ્મીનું એ
વધીકરણ છે. ૪૮૫
એ ઉચ્ચત્તમ મોક્ષમુખનું
બદાનું છે. ૪૮૫

૮. એ કર્મબ્યાધિનો
ઉપાય છે. ૪૮૬
એ ઓસકનું અનુપાન પણ
સાથે જ છે. ૪૮૬
એ શાંતરસનું દુધ પાન કર. ૪૮૭
પર્યાસિચન
વીરપરમાત્મા. ૪૮૭
ગજસુકુમાળ. ૪૮૭
મેતાપંમુનિ. ૪૮૮
અષ્ટકમુનિ. ૪૮૮
ધના-સાલિભદ્ર. ૪૮૮
પરવચના-સ્વવચનામાં ફેર ૪૮૯
ત્યાગ વગર આરો નથી. ૪૮૯
ત્યાગની શરૂઆત હાનથી. ૪૮૯
નિયમ, રૂપિરોષ આદિની
મહત્તા. ૪૯૦
કેવો તપ કરવો યોગ્ય
મણિપા ? ૪૯૧
વચસોમકૂન નિર્ગરાભાવના. ૪૯૨

ઉપદેશક પદ

(રાગ—ભૂપાલ તથા ગોડી)

ખ્યારે કાહેકું લલચાય ?એ ટેકો
 આ દુનિયાકા દેખ તમાસા, દેખત હી સંકુચાય. ખ્યા૦૧
 મેરી મેરી કહત હે બાઉરે, ફિરે જીવ અકુળાય;
 પલક એકમેં બહુરિ ન દેખે, જલ બુંદકી ન્યાય. ખ્યા૦૨
 કોટિ વિકલપ વ્યાધિકી વેદન, લાહી શુદ્ધ લપટાય;
 જ્ઞાન કુસુમકી સેજ ન પાઈ, રહે અઘાય અઘાય. ખ્યા૦૩
 કિયા દોર ચિહું ચોર જોરસેં, મૃગતૃણશા ચિત્ત લાય;
 ખ્યાસે બુઝાવન બુંદ ન પાયો, ચોંહિ જનમ ગુમાય. ખ્યા૦૪
 મુઘા સરોવર હે યા ઘટમેં, જિસતેં સખ દુઃખ જાય;
 વિનય કહે ગુરુદેવ દિખાવે, જો લાઉં દિલ ઠાય.
 ખ્યારે કાહેકું લલચાય ?

[વિનયવિલાસમાંથી]

ૐ પ્રવેશક ॥૩

આ જીવન એ એક મહાન વિકટ પ્રશ્ન છે. એનો ઉદ્દેશ શો અને એનું આદ્ય કયું રીતે ગ્રાપી શકાય એ બંને બાબતનો નિઠાલ કરવો એ મલો આકરો પ્રશ્ન છે. જીવનની સૂક્ષ્મતા આધવા માટે પ્રાણી અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે, અનેક જાતની દીકમતો કરે છે, અનેક જાતની દોડાદોડી કરે છે અને અનેક પ્રકારના પછાટા મારે છે; પણ ઘણીખરી વાર તો તે એને માટે એ સર્વ કરે છે એનો એના મનમાં જ્યાલ પણ દોતો નથી. એ માનસવિદ્યાદ્વારા એના મનનું એ પૃથક્કરણ કરે તો એને માલૂમ પડે કે એની દોડાદોડી અને ધમપછાટામાં કોઈ હેતુ નથી અને કોઈ સાધ્ય પણ નથી. તદ્દન માનવામાં ન આવે એવી વાત છે, છતાં તે તદ્દન સાચો વાત છે કે આ પ્રાણીની સર્વ પ્રવૃત્તિઓની પાછળ રહેલા હેતુને તપાસીએ તો તેમા તદ્દન અંધકાર અથવા અભ્યવસ્થા માલૂમ પડશે. આપણા અંતરાત્માને પૂછીએ કે આ સર્વ દોડાદોડી શાને માટે ? દોને માટે ? કયા બલ માટે ? કેટલા વખત માટે ? અને પરિણામે મેળવવાનું શું ? તો જવાબમાં એવા ગોટા વળશે કે ન પૂછો વાત ! અને છતાં દોડાદોડી તો આદ્યા જ કરે છે, રેંટનું ચક્ર ફર્યા જ કરે છે, અથડાઅથડી થયા જ કરે છે અને છતાં પાછો સવાલ અંતરાત્માને પૂછીએ કે ‘ભાઈ ! આ બધું કયાં સુધી ? અને શા માટે ?’ તો પાછો જવાબ શૂન્યમાં જ આવશે અને હજુ એવી વિચારણા પૂરી નહિ થઈ હોય ત્યાં તો મન દોડાદોડી કરવા મંડી જશે. એને શાંતિથી બેસવાની-સ્થિર રહેવાની ટેવ જ નથી. એને એમા ખરી મજા જ આવતી નથી,

૧, પણ એ કક્ષામાં ગદ્ય ઓછા હોવા હોવાથી આપણે તેનો તર કરવાનો નથી. આ વિચારણામાં જ્યાં જ્યાં વિચારણા છે ત્યાં ત્યાં આપણા જેવી સામાન્ય વ્યક્તિને ઉદ્દેશીને છે. ૪ સમજવું અને સાથે એટલું લક્ષમાં રાખવું કે એ કક્ષામાં ભગ ઘણાખરા માનવાનો સમાવેશ થાય છે.

દરેક પ્રાણી કોઈક વસ્તુની ઇચ્છા તો જરૂર રાખે છે. ની ક્રિયાને સાધ્ય કે હેતુ હોતા નથી, છતાં ઘણાખરા જીવોને પૂછીએ તો એ વાત કમૂલ નહિ કરે. એ જરા ઊંડી ચારણાની હકીકત હોઈ એનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ રીતે દરેકને આવવો કેલ જણાય છે અને સ્વીકાર તો લગભગ અશક્ય જ ગણાય. ૧ આપણે ઉપર ઉપરનો ખ્યાલ લઈએ તો માલૂમ પડશે કે એક પ્રાણીની વાંચા 'મુખ' મેળવવાની હોય છે આ મુખનો માલ ઘણાખરા વખત તલન અવ્યવસ્થિત હોય છે. કોઈ ખાવાવામાં મુખ માને છે, કોઈ કોલર નેકટાઈ પહેરવામાં મુખ માને, કોઈ ફોક કોટ અને ટોપહેટ પહેરવામાં મુખ માને છે, કોઈ યજ્ઞ અને રેશમી વસ્ત્રમાં મુખ માને છે, કોઈ બ્રમરની જેમ ઊંચામાં રમણ કરવામાં મુખ માને છે, કોઈ રમાલમાં મેન્ટ કે ડાયામાં અત્તર લગાડવામાં મુખ માને છે, કોઈ નાટક-સ્ટ્રીનેમાં ભામાં મુખ માને છે, કોઈ હાર્મોનિયમ, પિયાનો સાંભળવામાં મુખ માને છે, કોઈ દિલરુના સત્તાર સાંભળવામાં મુખ લે છે, કોઈ સ્નાહ ગાયકના ગાનમાં મોજ માણે છે, કોઈ સુંદરીના નાચમાં મોજ માણે છે, કોઈ સુંદરી સાથે નાચવામાં આનંદ માણે છે વગેરે વિગેરે મુખના ખ્યાલો અનેક પ્રકારના હોય છે.

કોઈ પણ 'મુખ' સ્થાયી રહેતું નથી. મુખની મુદત ઘણી ટી હોય છે અને માનેલ મુખ પણ જ્યારે મૂક થાય ત્યારે

પાવવાડે પાવવાડે મરી નવાડે હાથના વાળ નવાડે ભીંસાડે માંડ
 એમો માન મેડેડે ગાળ પડા પાવ ને, પાવ પડી છું ને એને
 સુખને માટે મોંઘડું નવાડે ને ને નવાડે એ વિચારો નહીં નવાડે
 અને નેનાથી નેનાથી નિર્ધારિત અને એ એમને કે સુખ પાવવાડે
 ભુખમાં દહાડા દહાડા પડે ને ત્યારે જાણના એવાડે એ સુખ ને
 કાંઈ કામ આવતું નથી, તેના કમરના બેડકાં દુખ આવે ને એ
 સુખના વખત સુખના નેર રહેનાર ને નેરો નવાડે પાવ પાવ પાવ
 ગણિત સાથે દલીલો, એની સિધ્ધિ નિગાડીએ અને એની એ
 દાવડીમાં થવી મનની દમા નિગાડીએ તો એ માની લીધે
 સુખમાં પાવ કાંઈ દમ નેતું એના નથી કાંઈ મનનાર કે
 સંતેનું નથી, કાંઈ એની પાડવા પડી મરવા નેતું એના નથી

જે સુખ રચાથી ન પોય, જે માનની પાવવાડે દુખ આવ
 વાની સંભાવના પોય એને ગળ કેમ એવાય? ત્યારે આ કે
 પાછી દુઝામણી મર્મ, બીજી રીતે નેમણે તો ગણિતસંપ
 માણસ શક્તિનો ઉપયોગ કરી ચોટી વસ્તુઓ કે મન મેળવે, કે
 ધન કે વસ્તુના સાધનાથી મોજગોળ માણે, મોજગોળને પા
 છામે અધઃપાત થાય. આ રીતે તો એક ખાડામાંથી બીજા
 અને બીજામાંથી ત્રીજામાં પડવાનું જ આવ, એમાં કાંઈ છે
 દેખાતો નથી, પાર આવતો નથી, કાંઠો માટૂમ પડતો નથી
 ત્યારે હવે કરવું શું? જવું ક્યાં? આમ ને આમ શકરમાં
 ઉપર-નીચે આવ્યા કરીએ અને થોડો વખત મનમાં સુખનાં
 સ્વપ્નમાં વિચરીએ એ તે કાંઈ વાજળી વાત છે? કરવા જેવી
 વાત છે? ત્યારે કોઈ એવું 'સુખ' શોધીએ કે જે હંમેશને
 માટે ટકી રહે અને એની પછવાડે ઉપર કચવાટ જેવી જે
 સ્થિતિ વર્ણવી છે તેવી કદી ન થાય. હંમેશને માટે 'સુખ'
 મળે તો એક ખાડામાંથી બીજામાં પડવાનો ભય મટી જાય અને

પછી સ્થિતિસ્થાપકતા એવી જામી જાય કે નિરંતરને માટે આપણે આનંદમાં મગ્ન બાળીએ.

આવી મોટી ગુંચવણમાં પડનાં વિચાર જરૂર આવે તેમ છે કે અન્યારની જે રચના છે અને જેમાં પ્રાણી સાચું-ખોટું મુખ માની શકે છે તેનું કારણ શું હશે? અને આ એક ખાડામાંથી બીજામાં પડવાની સ્થિતિનો અંત ક્યાં અને કેમ આવે? એ વિચાર-સવાલની સાથે જ ખ્યાલ આવે છે કે ઘણુંબધું પ્રાણી મુખ શું છે અને ક્યાં છે? તથા સાચું સ્થાયી મુખ ક્યાં હોઈ શકે? તેનો ખ્યાલ જ કરતો નથી. ક્યૂંકે માનસિક મુખ હંમેશને માટે જની શકે તે માટે ખાસ વિચારણા જ કરતો નથી અને નાની નાની અગવડ મળે કે તેમાં શયી જઈ પોતાને 'મુખી' માની લે છે. વળી તેનો છેડો આવનાં પાછો વિપાદમાં પડી જાય છે અને ગુંચવણમાં અટવાઈ જાય છે. એને માથે મરણનો બચ તો બિલકુલ જ હોય છે અને ધનના સાધનથી જમાવેલી સૃષ્ટિ પાછી છોડી જવી પડશે એ ખ્યાલ તો તેના મગજમાં ઠાવ્યો રહે છે. કેટલોક વખત આ ચીજ 'મારી' આ બંજલો 'મારો' આ છેવાંછો-કરાં 'મારાં' આ ફરનીચર 'મારું' એવી એવી કલ્પના કરી એ સંસારમાં ખૂબ રસ લઈ દોડાદોડ કરે છે; પણ જરા માથું દુઃખવા આવે છે કે ૧૦૪ ડીગ્રી તાવ આવે તો ત્યારે પાછો વળી એ વિચારમાં પડી જાય છે.

એના મનોવિકારો નો બિલકુલ જખરા હોય છે કે એનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે. અભિમાન કરે ત્યારે એ બિખારી હોય તો પણ પોતાની બિખ માગવાની કુશળતાનું એ વર્ણન કરશે, પાંચ-પચાસ માણસોનાં મડગમાં એને કાંઈ હોદ્દો હશે

તો કુલાર્થ જશે, મેળાવડામાં જશે તો આગળ ગુરુશી મળતાં
એ મોટો થઈ જશે, પોતાની તદ્દન નાનકડી દુનિયામાં એ કેંદ્ર
થવા પ્રયત્ન કરશે, એનો દંભ પાર વગરનો હશે, એની
આત્મવંચના એને જોટો ધર્મી મનાવશે, એનો લોભ એને
અનેક પાપમાર્ગોમાં ફેંકી દેશે, એનો ક્રોધ એને રાતોપીળો
બનાવશે, એની મમતા એને માલેક બનાવશે, એનો ભય
એને રાંક-ભાયલો બનાવશે, એની ઇર્ષ્યા એને પર-ઉત્કર્ષ
જેતાં ઉદ્વિગ્ન બનાવશે, એની વિષયવાંચ્છા એને ધૂળમાં રંગદો-
ળશે, એનો શોક એને મોટી પોક મૂકાવશે અને આવી રીતે
અનેક અંતર વિકારો એને પરભાવમાં રમણ કરાવશે.

ત્યારે આ સર્વ ન થાય એવી સ્થિતિ ક્યાં? આવા મનો-
વિકારોનો અને આવી દોડાદોડીનો હંમેશને માટે છેડો કેમ
આવે? ક્યારે આવે? એને માટે એને કોઈ વાર વિચાર થાય
છે, પણ પાછો એ રણડપટ્ટીમાં પડી જાય છે. અને અગાઉની
જેવી દોડાદોડી શરૂ કરી દે છે.

ત્યારે સ્થાયી સુખ મળે તો તે ઇચ્છવાજોગ છે અને
પ્રાપ્ત્ય તરીકે તેને માલૂમ તો કોઈ કોઈ વાર પડે છે. એને
માટે એણે ‘ખરા’ ને ઓળખવું ઘટે અને તે માટે એણે
‘સુખ’ ક્યું કહેવાય એ ઓળખવું જ રહ્યું. જ્યાંસુધી ખરા
સુખને એ ન ઓળખે ત્યાંસુધી એની માની લીધેલા સુખ
પાછળ દોડાદોડી તો કાયમ જ રહેવાની. ત્યારે જો ખરું ‘સુખ’
મળી આવે અને તે શોધવાનો માર્ગ મળે તો પછી આ સર્વ
ગુંચવણનો અંત આવી જાય. એ સુખ સાચું સુખ હોવું જોઈએ,
એ નિરંતર રહે તેવું હોવું જોઈએ અને એ સુખની પાછળ
કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ ડોકીઆ કરતું હોવું ન જોઈએ.

એ 'સાચા મુખ'ના સંબંધમાં ખૂબ વિચાર કરી મુર્ત પુરુષો નિર્ણય કરી ગયા છે કે 'જે આત્મવશ (ચોતાને તાજે) હોય તે સર્વ મુખ છે અને પરને તાજે હોય છે તે સર્વ દુઃખ છે.' મુખ-દુઃખનું આ સિદ્ધ લક્ષણ છે. આપણા જેવા વ્યવહારુ માણસને પણ તે અમુક અંશે તો સમજાય તેવું છે. આપણે દુનિયાદારીમાં કદીએ છીએ કે 'આપ સમાન બાળ નહિ અને મેઘ સમાન જળ નહિ' આપણા ચોતાના દ્વાધમા હોય તો તે વાતને આપણે આપણી જ માનીએ અથવા ગમે ત્યારે આપણો કરી શકીએ એટલે 'આત્મવશ હોય તે સર્વ મુખ છે' એ વાત તો ઠીક જણાય છે. આપણા ઘરમાં અનાજ હોય તો તેનો ઉપયોગ કરી શકીએ અને ઘરેણાં હોય તો કાગી રાત્રે હોંકારો આપે. એટલે આપણે એ વાત વળર-સૂકાએ સ્વીકારીએ. આપણા નામ પર એકમા રકમ હોય તો આપણે એક લખી ગમે ત્યારે ભેળ્લી રકમ મંગાવી શકીએ એટલે બીને આપણે આપણા તાળાની રકમ માનીએ અને મુરત પુરુષોએ 'આત્મવશ' વસ્તુમાં મુખ કહ્યું તે વાત કબૂલ રાખીએ.

પણ રજાને દિવસે નાણાની જરૂર પડે તો શું થાય? સરકારે 'મિરીટોરિયમ' બહાર કહ્યું હોય અને આપણે ચાલુ ખરચ માટે નાની રકમ ખાતામાંથી લેવી હોય તો તેનું શું થાય? ઘરેણું ધરનું હોય, પણ સેફ કસ્ટડીમાં લેવા બેટલી સલામતી ન હોય તો તેનું શું થાય? અનાજના ટોકારની ચાવી રમોચા પાસે હોય અને તે આવી શકે તેવી સ્થિતિમાં ન હોય તો શું થાય? ત્યારે તો પાછા શું ચવાયા.

'પારકાને વશ' એ સર્વ દુઃખ એ વાત તો એકદમ કેમ સ્વીકારાય? આપણી તો ઘણીખરી વાત પારકાને આધીન છે. રમોચો કે સ્ત્રી રસોઈ કરી આપે ત્યારે જમીએ, ઘરાક આવે ત્યારે

ત્રેપાર કરીએ, દરજી કપડાં શીવી આપે ત્યારે પહેરીએ, પાણીનો નળ મ્યુનિસિપાલિટિ ઉઘાડી આપે ત્યારે પાણી મેળવીએ—વિગેરે વિગેરે. ત્યારે આ તો ગુંચવણ વધતી જાય છે અને વધારે વિચારીએ તો શરીર પણ પર છે, પારકું છે, ચિરસ્થાયી નથી, આપણું રહેવાનું નથી, આપણી સાથે આવવાનું નથી, આપણા હુકમમાં નથી, આપણા તાળામાં નથી. ત્યારે શું સમજવું ? આત્મા અને શરીર બુદ્ધાં છે, આત્મા અને શરીરનો સંબંધ થોડા વખતનો છે. ત્યારે તો શરીર પણ ‘પર’ થયું. એ રીતે તો ‘આત્માને વશ’ હોય એ જ ચીજો સુખ આપી શકે અને આપણે તો બાંધી મદાર પુદ્ગળ અથવા શરીર પર બાંધી છે અને પુદ્ગળ (matter) યા શરીર પણ ‘પર’ હોઈ આપણને ખરેખરા સુખનું કારણ કદી થતું નથી. કદાચ તે દેખાવમાં થોડું સુખ આપતું જણાય છે તો તે સુખ ટૂંકું હોય છે, વિનાશી હોય છે અને પોતાની પછવાડે ગદાનિ અથવા દુઃખ મૂકી જનાર હોય છે.

આ વાત ખાસ સમજવા યોગ્ય છે. આત્માથી જેટલું પર તેટલું પારકું જ છે અને પારકાની આશા રાખવી એ સદા નિરાશા જ છે. કદાચ મેગેફોનથી આપણે વધારે સાંભળી શકીએ, અથવા ચશ્મા કે દુરબીનથી આપણે વધારે જોઈ શકીએ, પણ મેગેફોન વિસરાઈ ગયું હોય અથવા ચશ્મા ફૂટી ગયા હોય તો આપણી શી દશા થાય ? અને રસોયો રસોઈ ન કરે, રીસાઈ જાય અથવા વગરજલથી ગેરહાજર રહે ત્યારે આપણે ક્યાં જવું ? એટલે આત્માને વશ હોય તેટલું જ ખરું સુખ છે અને પારકા ઉપર—પર ઉપર આશા રાખી બેસવું એ વસ્તુતઃ દુઃખ છે, કદાચ જરા સુખ જેવું લાગે તો પણ અંતે એ દુઃખ જ છે, દુઃખમાં જ પર્યાવસાન પામે છે. આ સાથે એ વાત ધ્યાનમાં

રાખવાની છે કે ‘આત્મવશ’ કંઈ ચીજો દેવાય અને ‘પરવશ’ કંઈ ચીજો દેવાય તેનો આપણે બરાબર ખ્યાલ કરવો જોઈએ, સ્પષ્ટ વિચાર કરવો જોઈએ અને ચોક્કસ નિર્ણય કરવો જોઈએ.

આ નિર્ણય શામાટે કરવો? કારણ કે આપણને સર્વને ‘મુખ’ મેળવવું ગમે છે પણ મુખ ક્યાં છે અને કેમ મળે? તે જાણવા નથી એટલે પછી જ તે મળે તેમાં મુખ માની લઈએ છીએ. હંમેશાંને માટે મુખ મળે એ વિચાર તો આપણને પ્રત્યેકને જરૂર ગમે છે, પણ આપણે ખરા મુખનો કદી વિચાર કરતા નથી, તેના માર્ગો આચરતા નથી, તેનાં સાધનો શોધતા નથી અને જરા જરા મુખમાં રાચી જઈએ છીએ. આત્મવશ મુખ ઉપર જ આપણે મદાર જાંધીએ અને સર્વ પરવાવ છોડી દઈએ, પરવશ વસ્તુ કે ધન ઉપર કોઈ જાતનો આધાર ન રાખીએ તો મુખની જે વ્યાખ્યા મુસ પુરુષોએ કરી છે તેની પ્રાપ્તિ તરફ આપણું પ્રયાણ થાય. આ તદ્દન સાદી સાગતી વાત કર્તવ્યમાં-ક્રિયામાં મૂકવી અઢેલી નથી, તેનું કારણ એ છે કે આપણે મુખનો ખરો ખ્યાલ કદી કરતા નથી, તે ક્યાં અને કેમ મળે તે વિચારતા નથી, તેના સાધનોનો અભ્યાસ કરતા નથી, એ સાધનો આચરતા નથી અને સાચા માર્ગની સન્મુખ પણ આવતા નથી.

ત્યારે વાત એ થઈ કે આપણે સાચા મુખને ઓળખવું જોઈએ. એ ઓળખ્યા પછી એ કયા અને કેમ મળે તેનો સ્તો શોધવો ઘટે. એ વિચારણા માટે આપણે જેને આપણા માનીએ છીએ, આપણે જે ચીજોને આપણી માનીએ છીએ, આપણે જે શરીરને પોતાનું માનીએ છીએ, આપણું જે ધન-ધાન્ય-પુત્ર-પુત્રાદિને પોતાના સમજીએ છીએ, આપણે જે થોડો વખત રહેનારા ઘરને ઘરનું ઘર માનીએ છીએ-એ સર્વ વસ્તુતઃ શું છે? એનો

અને આપણા સંબંધ કેવો છે ? અને આપણે જે 'સુખ' મેળવવા માગીએ છીએ તેની સાથે એનો સંબંધ કેવા પ્રકારનો છે ? એ સર્વ જાણતનો વિચાર કરવો પડે, એ દરેક વસ્તુ અને સંબંધને એને જરા આકારમાં પૃથક્કરણ કરીને જોવાળવવા પડે અને તે માટે આપણા પ્રત્યેક સંબંધ એના વાર્તાનિક આકારમાં કેવા છે તેને માટે ઉપર ઉપરનો જ્યાં કરી અટકી ન પડનાં જુગ ઊંડા ઉતરણું ધરે. દંકમાં કરીએ તો આપણે વિચાર કરી વસ્તુઓને જોવાળવી ધરે અને આપણી ચારે બાજુ કેવું નાટક ચાલી રહ્યું છે તે જરાજર સમજણું ધરે અને તે નાટકમાં આપણે કેવા પાઠ લખવી રહ્યા છીએ તેની તુલના કરવી ધરે.

આ પ્રકારની વિચારણા અથવા તુલનાને 'ભાવના' કહેવામાં આવે છે. જરા સુખની પ્રાપ્તિને માર્ગે ચડવા માટે આ આંતર-વિચારણાને જાડું અગત્યનું સ્થાન મળે છે. ત્યાં સુધી આપણે શું મેળવવાનું છે તે જરાજર ન જાણીએ અને અત્યારે જેમાં રાચીમાચી રહ્યા છીએ તેનું અનૌચિત્ય ન સમજીએ ત્યાં સુધી આપણી પ્રગતિ અશક્ય છે. કોઈ અસાધારણ પ્રસંગોમાં આંતર-પ્રકાશ થઈ જાય તે અપવાદ યોગ્ય બતાવેને જાદ કરતાં જાકી આપણા જેવા સામાન્ય પ્રાણીઓ માટે તો આ સાચી વિચારણા સિવાય બીજો માર્ગ નથી.

આ વિચારણામાં આત્મા છે, આત્મા શાશ્વત છે, એના પર કર્મનાં આવરણો આવી ગયાં છે, પણ પ્રયત્નથી તે દૂર કરી શકાય તેમ છે, આત્માનાં આ પૌદ્ગલિક સંબંધો (કર્મો) દૂર થાય ત્યારે તે એના અસલ મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપે રજૂ થાય છે અને એ સ્થિતિમાં જરા સુખનો સાક્ષાત્કાર થાય છે—આ સર્વ જાણતો સ્વીકારીને ચાલવાનું છે. એ સર્વ જાણતો અનુમાન

પ્રમાણથી—દલીલથી શુદ્ધ કરી શકાય તેવી રીતે, પણ અત્યંત નેત્રી દયાની રીતીકામને આજવાનું રહે. આપણે અન્યાયને વિરુદ્ધ તેજ આપણું કોણ ઈંગે ? ક્યાં ઈંગે ? શા માટે ઈંગે ? અત્યંત મૂળ જ્વરુષ કેટલું વિદ્વાન થઈ ગયું છે ? એ અર્થના વિચાર કરવાનો છે અને એ વિચાર જવાબદાર કાચ નો પછી આપણે આજણ વધવાના માર્ગો અને આશનો નો જવાબદારીથી શરૂને તેમ ઈંગે, તેથી આપણી પ્રાથમિક દૃષ્ટિ, આપણા મંત્રણા અને આપણાં પાનાનાં નાટકો અને આશપામનાં નાટકોને જવાબદારી વાનાં છે અને એ કાર્ય 'આવના' કરે છે.

આવનાનું 'ફોન' આપણા સર્વ મંત્રણાનું પૃથક્કાર કરવાનું છે અને તે રીતે એ જૂમિશાળી શુદ્ધિ કરે છે. શુદ્ધ કરેલી જૂમિશાળી ઉપર પછી શુદ્ધ ચિત્રામણ થાય છે અને તેના ઉપર જેવી છાપ પાડવી હોય તેવી પડી શકે છે. જૂમિશાળી શુદ્ધિ માટે 'આવના' અજબ સાધન છે. પ્રજાપર તો કાંઈ વિચાર જ દરના નથી, ઘોડા વિચાર કરે છે તે મર્યાદિત ફોનમા વિચાર કરી અટકી પડે છે એટલે આપણે અહીં ક્યાંથી આવ્યા ? શા માટે આવ્યા ? આપણા જીવનનો ઉદ્દેશ શો ? આ સર્વ ધમાલ અને દોડાદોડીનું પર્યવસાન ક્યાં ? એનો કદી રપટ વિચાર જ થતો નથી અને વિચારણા વગર તો પછી જેવો પવન આવે તેમ આપણે ધસડાઈએ છીએ. નહિ તો આપણું સારા કપડામાં રાચી જઈએ ? દૂધપાક-પુરી કે રસ-રોટલી નળે ત્યાં જૂન રસ લઈ સળકકા લેવા મંડી જઈએ ? સભાગા બે માળસાં લિભા થઈ માન આપે ત્યાં લેવાઈ જઈએ ? છાપામાં નામ વાચીએ એટલે રાજ-રાજ થઈ જઈએ ? આપણું વર્તન બાજે આપણને કાંઈ જૂત વળગ્યું હોય તેના જેવું લાગતું નથી ? પણ એવો વિચાર જ જાગ્યે આવતો હોય ત્યાં આ

વાત શી ? કોની પાસે ? અને શા માટે ? આ ભાવનાનું ક્ષેત્ર છે. એ આપણા દરરોજના સંબંધને એના બરા આકારમાં બતાવે છે અને આપણને ઊંડા વિચારમાં ઉતારી દે છે. એનું ક્ષેત્ર આપણી નાની સરખી દુનિયા નથી, પણ આણું વિશ્વ છે. વિશ્વનો અને આપણો પોતાનો (આત્માનો) સંબંધ શો છે ? કેટલો છે ? અને કેટલા વખત માટેનો છે ? તે અને આ ચારે તરફ નાટક ચાલે છે, આપણે પણ જેમાં ઉતરી પડ્યા છીએ એને બરાબર સમજવું એ ભાવનાનો વિષય છે. એક વાર આપણે ક્યાં છીએ ? ક્યાં દોડ્યા જઈએ છીએ ? શા માટે દોડ્યા જઈએ છીએ ? અને આપણને કોણ ઘસડે છે ? એ સમજાયું એટલે પછી તો સવાલ માત્ર આચરણમાં મૂકવાનો જ રહે છે.

વસ્તુને યથાસ્વરૂપે ઓળખવી એ પ્રથમ જરૂરીઆતની જાગૃત છે. વસ્તુને ઓળખ્યા પછી એની સાથે સંબંધ કેટલો રાખવો ? ક્યાં સુધી રાખવો ? અથવા રાખવો કે નહિ તેનો નિર્ણય થઈ શકે છે. વસ્તુને યથાસ્વરૂપે ઓળખ્યા વગર તેને અંગે નિર્ણય થઈ શકે નહિ અને કરવામાં આવે તો તે ટકી શકે નહિ. વસ્તુઓને ઓળખીએ ત્યારે આપણે અત્યાર સુધી કેમ નાચ્યા ? અને કોણે નાચાવ્યા ? એ બરાબર ઓળખી-જાણી-સમજી શકીએ, ત્યારે સમજાય કે જેને આપણે આપણાં માન્યા, જે વસ્તુને આપણી માની, જે સંબંધો ખાતર લડ્યા, હસ્યા, પડી મર્યા અથવા અનેકની ખુશામતો કરી એ સર્વ વસ્તુગતે કેવા છે અને આપણે સંબંધ કરવા લાયક છે કે નહિ અને હોય તો તેની ખાતર લડવું કે પડી મરવું પરવડે કે નહિ ? આ જાતની વિચારણાને ‘વિવેક’ કહેવામાં આવે છે. વિવેક એટલે સાચા ખોટા, સ્થાયી અને અસ્થાયી, આપણા અને પારકા,

આનંદદાયી કે વિષાદકારી-વચ્ચેના તફાવતનું જરાબર જ્ઞાન આવ્યા પ્રકારના જ્ઞાન માટે ખૂબ ઊંડા ઉતરવાની જરૂર પડે છે.

આ ઊંડા ઉતરવાના-વિવેક પ્રાપ્ત કરવાના કાર્યને ‘આત્મા-વલોકન’ (Self-examination) કહેવામાં આવે છે; જ્યારે ઊંડા ઉતરીએ, ચોતાની જાત તરફ જોઈએ, પારકાની ચિકિત્સા કરવાની રીત છોડી દઈએ, ઉપરછટલા ખ્યાલને તિલાંજલી આપીએ ત્યારે આપણે ન જાણ્યા કે ન કદંબ્યા હોય તેવાં પાર-ણામે તરફ દોરવાઈ જઈએ છીએ. પછી આપણને આપણી વસ્તુનું, આપણા સ્થાનનું, આપણી સ્થિતિનું. આપણી દૂંકી સમજણનું જ્ઞાન થાય છે; પણ એ સર્વ પરિસ્થિતિ નીપજાવવા માટે આપણે ખૂબ અંદર ઉતરવું ઘટે છે. એને પરિણામે કષ્ટ દશા પ્રાપ્ત થાય છે તે વિચારવાનું ક્ષેત્ર ધ્યાન વિભાગમાં આવે. આપણે અત્યારે તો વિવેક કરતાં શીખીએ; અવલોકન કરતાં શીખીએ, ઊંડા ઉતરનાં શીખીએ અને તે દ્વારા જે વિચારો આવે અને જે નિર્ણયો થાય તેને સંગ્રહી રાખીએ. એ યશો એટલે આગળ વધવાના માર્ગો આપણને મળી આવશે, સૂણ જશે અથવા તો આપણે શોધી શકીએ એવી સ્થિતિમાં મૂકાઈ જશું.

આવા પ્રકારનું જાવનાનું ક્ષેત્ર છે એનાં પરિણામે આત્મા કઈ સ્થિતિમાં મૂકાય છે તે આપણે આગળ જોશું અને છેવટે તેનો પણ વિચાર કરશું અને સામાન્ય અવલોકન કરી જશું.

જ્ઞાતરસને રસ કહી શકાય કે નહિ એ ખૂબ ચર્ચવા જેવું છે, પણ એની ચર્ચામાં આહિત્યના એક અગત્યના વિષયની અને વ્યાખ્યાઓની વૈજ્ઞાનિક નજરે ચર્ચા કરવાની હોઈ સર્વને તેમાં રસ પડે કે નહિ એ જરા ગુચવણવાળી જાગૃત

ચાર લાવનાઓ પણ જતાવવામાં આવશે અને યોગપ્રગતિમાં તેમનાં સ્થાનનો પણ ખ્યાલ કરવામાં આવશે.

મતલબ આપણા વિચારોની સ્પષ્ટતા કરવા, આપણે ક્યાં છીએ તે સમજવા, આપણા સંબંધો અને આપણા લાવોનું પૃથક્કરણ કરવા આ અનુપ્રેક્ષા અને ધ્યાનહેતુભૂત લાવનાઓને ઘણું અગત્યનું સ્થાન છે અને અત્યારના અતિપ્રવૃત્તિમય જીવનમાં તો ખાસ સ્થાન છે. આપણે ડોઢ જાતનો ઊંડો વિચાર કર્યા વગર દોડ્યા જ કરીએ છીએ અને શું કરીએ છીએ તેનો ખ્યાલ થાય તે પહેલાં તો પ્રમાદમાં પડી જઈએ છીએ. આપણને સ્વપ્ને પણ દોડાદોડીનાં જ આવે છે અને પાછા જાગીએ છીએ એટલે વર્ગી દોડાદોડીમાં પડી જઈએ છીએ. પથારીમાંથી નીચે પડી મૂકીએ ત્યાં દરરોજનું છાપું પડ્યું હોય, ત્યાં આત્મારામનો કે શાંતિનો વિચાર ક્યાંથી આવે ?

આ અસહ્ય સ્થિતિ ડોઢ પણ રીતે ચલાવવા યોગ્ય નથી, સાધ્ય વચનનું જીવન નિરર્થક છે, આદર્શ વગરનું જીવન સુકાન વગરના વડાનું જેવું છે અને અર્થવગરની દોડાદોડી તદ્દન હાંસી કરાવનાર છે.

આ રીતે આ અંધના વિષયનો અને તેની ઉપયુક્તતાનો વિનિયમ કરાવવા પછી હવે આપણે અંધકર્તાની સાથે ચાલીએ પ્રથમ અંધકર્તાને કંઈક એ વિષય પર અન્ય વિચારકોના વિચારો આપણને કરાવે અને સાથે સાથે બીજા અનેક પ્રાસંગિક વિષયો પણ અંધકર્તાના જાણનારની સમવડ જળવાય, માત્ર મૂળ વિષયના અંધકર્તાની સમવડ જળવાય એ પદ્ધતિએ આ વિવેચન-વિષય અંધકર્તાના આવશે. પરિણિતમાં મહાબુદ્ધિશાળી અંધકર્તાના નું સ્વચ્છ ઉપદેશ્ય અંશે તે જતાવવા પ્રયત્ન થશે. આ રીતે અંધકર્તા કંઈક હવે આપણે પ્રથમ અંધકર્તા સાથે વિદરીએ.

ॐ परमात्मने नमः

उपाध्याय श्रीचिन्मयिजयविरचिन्म

श्री शान्तसुधारस

प्रस्तावना

महर्षिभिरुक्तम्

नीलम्भे भवजालने तस्मिन्मन्त्राणां च शोभने,
 नानाकर्मण्यन्तविज्ञानमदने मोहा-भक्तरोदुहे ।
 भ्रान्तानामिह देहिनां पितृकृते कालान्तदुष्पद-भक्ति-
 स्तीर्थेशः प्रविताभ्युपास्यमानो मया गिरिः पान्तु नः ॥१॥

इति प्रस्तावना

स्फुरति चेतसि भावनया विना,
 न विदुषामपि ज्ञानमुपायः ।
 न च सुखं कश्चिदप्यमुना विना,
 जगति मोहनिपादविपाकुले ॥ २ ॥
 यदि भवभ्रमखेदपराङ्मुखं,
 यदि च चित्तमनन्तमुखोन्मुखम् ।
 गृणुत तत्सुधियः शुभभावना-
 भृतरसं मम ज्ञान्तस्तुधारसम् ॥ ३ ॥

પ્રસ્તાવનાનો સામાન્ય અર્થ

૧. જે સંસારરૂપ વન (જંગલ) બહાર નીકળવાના રસ્તા વગરનું છે, જે ચારે તરફથી વરસતા પાંચ પ્રકારના આશ્રવરૂપ વાદળા-વરસાદવાળું છે, જે અનેક પ્રકારનાં કર્મોરૂપ લતાઓ- (કાળો)થી ખૂબ ગઢન બનેલું છે અને જે મોહરૂપી અંધકારથી વ્યાપ્ત છે તે જંગલમાં ભૂલા પડેલા પ્રાણીઓને સ્થિર કરવાને વાસ્તે કરુણાભાવથી પવિત્ર ધ્યેય આત્માવાળા તીર્થાધિરાજેએ મુધારસથી ભરપૂર અને અતિ આનંદને આપનાર વાણીનો વિસ્તાર કર્યો છે-તે વાણી તમારું સંરક્ષણ કરે.
૨. ભાવના વગર વિદ્વાનોનાં મનમાં પણ શાંતિરૂપ અમૃતનો રસ (શાંતમુધારસ) સ્ફુરતો નથી-પ્રગટતો નથી અને આ મોહ તેમ જ સંતાપરૂપ ઝેરથી ભરેલા સંસારમાં એ (રસ) વગર લગાર માત્ર પણ મુખ (જેવું કાંઈ) નથી.
૩. બુદ્ધિમાનો ! વિચારકો ! આ સંસારમાં રખડપાટો કરવાના યાકથી તમારું મન ઊંચું ધર્મ ગયું હોય અને જેનો કદી નાશ ન થાય એવું (અનંત) અંત-છેડા વગરનું (સ્થાયી) મુખ પ્રાપ્ત કરવા સન્મુખ તમારું મન યમું હોય તો મુંઢર ભાવનાઓથી ભરેલ મારો શાંત-મુધારસ અંધ (શાંત અમૃતરસ) સાંભળો.

૧. આશ્રવ-કર્મને પ્રલબ્ધ કરવાના માર્ગો પાંચ છે: મિથ્યાત્વ, અવિગ્નિ, પ્રમાદ, કષાય, યોગ: એ દ્વારા કર્મ આત્મા સાથે જોડાય છે. અથવા પ્રાણાનિપાત, શ્રુતિવાદ, અદ્વતાદાન, મૈથુન અને પરિવ્રદ એ રૂપ પાંચ આશ્રવો છે.

सुमनसो मनसि श्रुतपावना,
 निदधतां द्व्यधिका दशभावनाः ।
 यदिह रोहति मोहतिरोहिता—
 ऽद्भुतगतिर्विदिता समतालता ॥ ४ ॥

रथोद्धता—

आर्त्तरौद्रपरिणामपावक—
 प्लुष्टभावुकविवेकसौष्टवे ।
 मानसे विषयलोलुपात्मनां,
 क प्ररोहितितमां समाङ्कुरः ॥ ५ ॥

वसंततिलका—

यस्याशयं श्रुतकृतातिशयं विवेक—
 पीयूषवर्षरमणीयरमं श्रयन्ते ।
 सद्भावनासुरलता न हि तस्य दूरे,
 लोकोत्तरप्रशमसौख्यफलप्रसूतिः ॥ ६ ॥

अनुष्टुप्—

अनित्यत्वाशरणते, भवमेकत्वमन्यताम् ।
 अशौचमाश्रवं चात्मन् ! संवरं परिभावय ॥ ७ ॥
 कर्मणो निर्जरां धर्म-सूक्ततां लोकपद्धतिम् ।
 बोधिदुर्लभतामेतां, भावयन्मुच्यसे भवात् ॥ ८ ॥

૪. મુંઢર ચિત્તમંદિરના માલિકો ! વિદાનો ! તમારા મનેને પવિત્ર કરનાર બાળ બાવનાઓને તમારું મનમાં ધ્યાન દેશો, જેને પરિણામે સારી રીતે જળાયેલી (સુપ્રસિક્ત) સમતા-રૂપી કલ્પવૃક્ષી, જેના પ્રસાર અત્યારે મોદસાને લાંબી લીધો છે અને વસ્તુતઃ જેની આબુજ શક્તિ (જનિ) છે તે તમારામાં ઊગી આવે-મૂળ, ધાત્રીને તથાની અવ.

૫. ઇદિયના વિષયોમાં ખૂબ લંપટ થયેલા પ્રાણીઓના મન-જેમાંથી આર્ત અને રોદ પરિણમી જાય અગ્નિથી બાવનારૂપ વિવેકનું વાતુરૂં બગી-બગી ગયેલું હોય છે તેવા મન-માં સમતાનો અંકુર ક્યાંથી મૂળ ઘાલે ? કેમ જાગી નીકળે ?

૬. જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનને લઈને અનિ નિપુણ થયેલા જે પ્રાણીનો આશય વિવેકરૂપ અમૃતના વરસાદથી અતિ મુંઢર થયેલ રમણીયતાનો આશય હરે છે એટલે જ્ઞાનવાન પ્રાણીના આશય-માં વિવેક બળેલો હોય છે તેવા પ્રાણીઓથી લોકોત્તર પ્રશમ સુખનાં ફળને જન્મ આપનાર મુંઢર બાવનારૂપ કલ્પવૃક્ષની વેલડી દૂર રહેતી નથી-તેની નજીક આવતી વ્યવ છે.

૭-૮. આત્મન ! નીચેની બાવનાઓને બાવવાથી તું સંસાર-માંથી મુક્ત થઈ શકીશ. તે બાવનાઓ આ પ્રમાણે:—

૧. આર્ત—ઇદિયોગ, અનિદ્રસંયોગ, રોગનિદાન અને આગામી ચિતા. રોદ-જીવનાશ, અસત્ય, ચોરી અને વસ્તુસંરક્ષણ.

- (૧) અનિશ્ચયતા. (પદ્યકૌતુહલ ક્રમોચ્ચ સંભવ્ય અને વિરહ વચન મારેના છે.)
- (૨) આશરેખુના. (પુલકાનિ સુખાનિ માંડણ રચનાર, શરણુ આપનાર કે અર્થિ કલ્પનાર નથી.)
- (૩) વાચ (સંસાર). (આર અનિશ્ચય સંસારનું અવસ્થા વિચારનું—અપ્રમથન સમજનું.)
- (૪) એકત્વ. (આ પ્રાણી એકલો આત્મા છે, એકલો જ્યાનો છે એ પ્રમાણે વિચારનું.)
- (૫) આન્યત્વ. (શરીર આદિ સર્વ આત્માથી પર તે આરનું છે એવી વિચારણા.)
- (૬) આશૌચ. (શરીર અપવિત્ર પદાર્થોથી બદેનું છે તેના સાથે ખ્યાલ.)
- (૭) આશ્રવ. (કર્મજાંઘનનાં રચના, તેની પ્રજ્વાલિત્ર અને તે અંજાંધી વિચારણા.)
- (૮) સંવર. (આવતાં કર્મોને રોકી રાખવાના માર્ગોની વિચારણા.)
- (૯) કર્મનિર્જરા. (આંધેલા કર્મોને ભોગવ્યા વગર અપાવવાના માર્ગો.)
- (૧૦) ધર્મભાવના. (પરસ્પર અવિરોધીપણે ધર્મસ્વરૂપનું વિશિષ્ટ ચિંતવન.)
- (૧૧) લોકસ્વરૂપ. (આ વિશ્વની માંડણી, રચના અને સ્થાનનો ખ્યાલ.)
- (૧૨) બોધિદુર્લભતા. (ધર્મસામગ્રી—સમક્રિતની પ્રાપ્તિ થવી ઘણી મુશ્કેલ છે તેની વિચારણા.)

પ્રસ્તાવનાના શ્લોકોનો વિસ્તારાર્થ

૧. એક મહાન જંગલ છે. ગાઢ અરણ્ય છે. બધું કંઈ જ નથી. એમાં ઝાડોનો પાર નથી. નિરંતર લીલોતરી ઊગતી જાય છે અને નાશ પામતી જાય છે. એ એટલું વિચાર છે કે એનો પાર આવતો નથી, એનો છેડો દેખાતો નથી, એમાંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો જડતો નથી. એમાં વૃક્ષ, લતા અને છોડવાઓ એવા આડઅવગણ ચોતરફ વીંટળાઈ અંદર અંદર ગુંથવાઈ ગયા છે કે એ દરેક જગ્યાએ ઘણું ગહન ઊંડું દેખાય છે. જ્યાં જોઈએ ત્યાં ઊંડાણ, ઝાડો અને અચોક્કસ રીતે વધતી જતી લીલોતરી દેખાય છે. માથે સખત વાદળાં ચઢ્યા છે, મેઘાડંબર ગાંઠ રહ્યો છે, પ્રકાશને અટકાવી રહ્યો છે અને વાદળાંમાંથી અવારનવાર વરસાદ વરસી રહ્યો છે. કોઈ કોઈ વાર છાટા પડે છે, કોઈ કોઈ વાર મુશળધાર વરસાદ પડે છે, કોઈ કોઈ વાર ઝાડોનો વરસાદ પડે છે, આખા જંગલમાં બધું કંઈ અધકાર વ્યાપી રહ્યો છે, રસ્તો પણ દેખાય નહિ એવું તિમિર ચોતરફ પસરી રહ્યું છે અને અંદરની દોડાદોડમાં ક્યાં જવું અને ક્યાં જાણ્યુંએ ચાલવું તેની કાંઈ કળ-ગમ પડતી નથી.

આવા ગાઢ જંગલમાં આ પ્રાણી ભૂલો પડ્યો છે. તેના જેવા અનેક પ્રાણીઓ ચારે તરફ રખડે છે. એ ક્યાં જાય છે ? એનું એમને જ્ઞાન નથી. એ શામાટે રખડે છે ? એનો એને ખ્યાલ નથી. એ અધકારમાં અર્ધીથી ત્યાં અને ત્યાંથી બીજે એમ રખડ્યા કરે છે, નવા નવા રૂપો ધારણ કરી નાટકો કરે

છે અને સાચું સુખ શું છે અને ક્યાં છે તેનો વિચાર કર્યા વગર કવચિત્ માન્યતાનાં સુખમાં અને મોટે ભાગે રખડપટ્ટીના ત્રાસમાં નવા નવા વેશ લઇ આંટા માર્યા કરે છે. એને દિશાનું ભાન નથી, એ ક્યાં છે તે સમજતો નથી અને એને નીકળવાનો રસ્તો સૂઝતો નથી-જડતો નથી અને કવચિત્ કોઇ વિરલ વ્યક્તિને એવો માર્ગ જડે ને કહે તો તેને ખીનતઓ ગાંઠો કે બાવરો ગણી એની વાત તરફ ધ્યાન આપતા નથી.

આવા જંગલમાં ભૂલા પડેલા અને કોઇ જાતના ધોરણ વગર ચારે તરફ દોડાદોડ કરનારા પ્રાણીઓને તેઓની દોડાદોડી મટાડનાર કોઇ પુણ્યાત્મા માર્ગદર્શક થાય છે. એ એની અનુપમ વાણીવડે રખડપટ્ટી અટકાવવાના રસ્તા બતાવે છે. એવા મહાપુરુષને પ્રથમ કરુણા આવે છે. એમને મનમાં એમ થાય છે કે આ બિચારા મહાજંગલમાં ખરેખર ભૂલા પડેલા છે અને હેતુ કે સાધ્ય વગર નકામા રખડ્યા કરે છે. આવા પ્રાણીઓ ઉપર સાચી દયા લાવી એ કરુણારસના ભંડાર મહાપુરુષો અમૃત જેવી વાણીવડે એ રખડપાટો અટકે એવા ઉપાયો બહુ પ્રેમભાવે બતાવે છે અને તેમ કરવાનો તેમનો ઉદ્દેશ ભટકનારાની ભટકામણ અટકે અને તેઓનો અચળ સ્થાનમાં સ્થિરવાસ થાય એ જ હોય છે.

ભવાટવીમાં ભૂલા પડેલાને ખરેખર આનંદ ઉપજતવે અને તેમને હંમેશાંને માટે સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાનકે પહોંચાડે તેવી સુંદર પરિસ્થિતિ આ થઇ. આવી વાણી જો કોઈની હોય તો ખરેખર તે વંદ્ય છે અને આનંદપ્રદ છે. આવી વાણીનો પ્રસાદ જ એવો અપ્રતિહત છે કે એનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે. સર્વ રખડપાટો અટકાવનાર આવી વાણી તમારું રક્ષણ કરે !

આ સંસાર એ ખરેખર અટવી છે. હિંદમાં ગાઢ જંગલો જે ઘણાં ફતાં, ને ગાંધીજી મુખી એટલાં લાંબાં ફતાં કે એક ર ને મુસાફર એમાં ભૂલે પડે તો એનો પત્તો લાગે નહિ. ર અંદર ને અંદર રખાયા કરે-અમ્યા કરે. એની ગાઢ ગાડી મને અંદર રહેલા બચાંકર પ્રાણીઓનો એ અનેક રીતે શિકાર મને અને હેરાન-હેરાન થઈ જાય. અત્યારે બહુ ઘોડાં જંગલો રહ્યાં કે, તેમાં પણ દરેકમાં રસ્તા બનાવ્યા છે; છતાં અટવીની ગાઢતા અત્યારે પણ મુઝવે તેવી હોય છે. જર્મની અને અમેરિકામાં ઘણાં મોટાં જંગલો હાલ પણ મોજુદ છે.

આ સંસારને અટવી સાથે જરાબર સરખાવી શકાય તેમ છે. અંધકર્તાએ આર વિશેષણો મૂક્યા છે તે સાર્થક છે અને સમજવા યોગ્ય છે. આપણે તે સંપ્રેપથી જોઈ લઈએ. ‘નિરંદ્ર’ આ સંસાર-અટવીમાંથી બહાર નીકળવાનો માર્ગ જડે તેમ નથી. એ એવી મોટી વિશાળ અટવી છે કે અંદર અંદર આંટા માર્યા જ કરે, પણ એમાંથી નીકળવાનો માર્ગ જ જડે નહિ. ‘રંદ્ર’ એટલે બહાર નીકળવાનો માર્ગ.

‘પરિગણત્ પ આશ્રવાંભોધરે’ વળી એ સંસાર-અટવીને માથે પાંચ પ્રકારના આશ્રવરૂપ વાદળાં નિરંતર વરસ્યા કરે છે. પાંચ આશ્રવો એટલે આત્માનો સાથે કર્મને ગ્રહણ કરવાનું કાર્ય કરનાર પ્રસંગો. એ કર્મને આવવાના નળો છે અથવા પરનાળીઆ છે. જેમ ફુવામાંથી ઠાઢેલ જળ, નીક અથવા પરનાળ કે નળ મારફત ખેતરમાં આવે છે તેમ આત્મક્ષેત્રમાં આ આશ્રવોદ્ધારા કર્મો આવે છે. એ આશ્રવો બહુ આકરા અને સમજી શકવા જેવા છે. એના મુખ્ય પાંચ પ્રકાર છે અને ઉપભેદ ૪૨ છે. એનો વિસ્તાર સાતમી ભાવનામાં આગળ ઉપર

શ્રી. ૪૨ બેઠ આપ દેખાવું કરીએ તો (૧) પાંચ મિથ્યાતાઓ
એટલે અજ્ઞાન (૨) પાંચ ' અભિરૂપિતિ ' એટલે ત્યાગમાત્રનો
અભાવ (૩) ચાર ' કુચાર ' એટલે ક્રોધ, માન, માયા ને
લોભ, (૪) ત્રણ ' શ્રોગ ' એટલે મત, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ અને
(૫) ૨૫ ક્રિયા એટલે આશીરિક નિર્ગેરે પ્રવૃત્તિ કરતી વખત
થતા દોષો. આ પાંચ પ્રકારના આશ્રવો સંસાર અટવીને માગે
નિરંતર લટકી રહેલા છે. એ બેઠેબર વાદળાંનું કાર્ય જ કરે
છે. વાદળાંનાં કાર્ય એ છે: વરસાતું અને પ્રકાશને અટકાવવું.
આશ્રવો આખો વખત આ એ કાર્ય બરાબર ભજવે છે, એ આત્મ-
ભૂમિકા ઉપર વરસ્યા જ કરે છે અને વરસીને ભવાટવીને લીલીછમ
રાખે છે. વળી આત્માને કર્મવડે બારે બનાવે છે. એ એના
ભાવને બરાબર ભજવે છે અને આત્મતત્ત્વોત્તિના પ્રકાશ ઉપર
એ અંધકારની છાયા નાખે છે. એ એનું કાર્ય કેવી રીતે કરે
છે તે આપણે સાતમી ભાવનામાં વિસ્તારથી જોશું. અત્ર પ્રસ્તુત
વાત એટલી છે કે ભવાટવી ઉપર પાંચે આશ્રવો આખો વખત
વરસ્યા જ કરે છે. ' પરિ ' ઉપસર્ગ મૂકવામાં બારે ભૂળી
કરી છે. પરિ એટલે ચારે તરફ અથવા દમેશાં એટલે એ પાંચે
આશ્રવરૂપ વાદળાં કોઈ કોઈ વાર વરસે છે એમ નથી, પણ સદા
વરસતા રહે છે અને ચારે તરફ-આખી ભવાટવીમાં વરસ્યા કરે છે.

‘ નાનાકર્મલતાવિતાનગહને ’-વળી એ ભવાટવીમાં
આશ્રવોનો વરસાદ વરસે છે એટલે તો નવાં કર્મો આવે છે તેની
વાત થઈ, પણ તે પહેલાં તે અટવી અનેક પ્રકારના કર્મરૂપ
લતાઓથી ખૂબ ગાઢ-ગહન થઈ રહેલી છે, એટલે કે એમાં

૧. આશ્રવતત્ત્વમાં પાંચ પ્રકારના મિથ્યાત્વને બદલે પાંચ ધર્મો
રહેલ છે અને કર્મઅંધના હેતુમાં પાંચ મિથ્યાત્વ લીધેલ છે.

પ્રાણીઓની સાથે અનેક પ્રકારનાં કર્મો લાગી રહેલાં છે. કર્મોના પ્રકાર અનેક છે અને એના વિપાક પારવશરના છે. એનું આખું નાટક ચિત્તરૂપ હોય તો પુસ્તકો બરાબ જાય. તદ્વિધયક અંધોથી એ જાણી લેવું. અત્ર વાત એ છે કે—આ સંસાર અટવી ખૂબ ગીચ—ગાદી થઈ ગયેલી છે, કારણ કે એમાં કર્મનાં જાળાંઓ ખૂબ પથરાઈ ગયા છે અને ચારે તરફ આડાં—અવળાં પડ્યાં છે. એક વડનાં ઝાડની વડવાઈઓની વાત બાળુ ઉપર રાખીએ, પણ એની શાખાઓ જોઈએ અને એવાં અનેક ઝાડો હોય અને એ પ્રત્યેકને શાખા—પ્રશાખા હોય ત્યારે જ ગલ કેવું ઘનઘોર અને ગાઢ થઈ જાય તેનો ખ્યાલ જરૂર આવે. આ સંસાર અટવી અનેક પ્રકારની કર્મરૂપ લનાઓથી ખૂબ ગાઢ બનેલી છે.

‘મોહાન્ધકારોદ્ધૃરે—’ વગી આટલેથી વાત પતે તેમ નથી. આખી અટવીમાં બધંકર અંધકાર વ્યાપી રહ્યો છે. મોહ-રાજનું કાર્ય અંધારું ફેલાવવાનું છે. એ રાગ-દેવની મારફત કપાયો, મોહકપાયો અને ઇદ્રિયોને એટલો અવકાશ આપે છે કે પ્રાણી એની નિદ્રામાં અથવા નશામાં પડી પોતે કેાણ છે અને ક્યાં છે એ પણ વિસરી જાય છે અને એનાં વિવેકચક્ષુ નાશ પામી જાય છે ‘આખ વિના અંધારું થાય’ તેવી એની દશા થાય છે અને એ અંધકારમાં ફાંફાં મારે છે એ શુ કદે છે અને શું બોલે છે અને શો વિચાર કરે છે એનું પણ એને પોતાને બાન રહેતું નથી. અંધારી ઘોર રાત્રિમાં અચાનક જાગી જતાં દરવાને શોધવા માટે જે ફાંફાં મારવા પડે છે તેવી એની દશા થાય છે મોહરાજનો કદેલો અંધકાર એવો પ્રગટ હોય છે કે એ અંધકારમાં પ્રકાશની આશા રાખવી એ વહી સુરેલ બાબત છે.

એક લયંકર જંગલ છે: એમાં ઝાડી, લતા, ઝાંખરા, હાળી-ઝોનો પાર નથી, એમાં ચારે તરફ અંધકાર વ્યાપેલો છે, એમાં માથે વાહળાં ચઢી આવેલાં છે અને નિરંતર વરસ્યા કરે છે. એમાંથી બહાર નીકળવાના રસ્તા દેખાતા નથી. આવી જ સંસાર અટવી છે. એમાં નાના પ્રકારના કર્મની ગીચ ઝાડી છે, એમાં મોહરાજાઓ વળી ખૂબ અંધકાર ફેલાવ્યો છે, એની ઉપર આશ્રવરૂપ વાહળો વરસ્યા જ કરે છે અને એમાંથી બહાર નીકળવાના રસ્તા દેખાતા નથી, જડતા નથી, પત્તો લાગે તેવી સ્થિતિમાં સાધારણ રીતે નથી.

આવી સંસાર અટવીમાં આ પ્રાણી-અનેક પ્રાણીઓ રખડ્યા કરે છે: અંધકારમાં કાંકાં મારે છે, આશ્રવોનો સંગ્રહ કરે છે, એના જળથી કર્મનો વિસ્તાર વધારે છે અને બહાર નીકળવાનો માર્ગ શોધતા નથી, કદાચ માર્ગ સાંપડે તો તેને ઝોળાળતા નથી અને નિરંતર દોડાદોડ કરી રખડ્યા કરે છે. કોઈ વાર ઉપર જાય છે, કોઈ વાર નીચે જાય છે અને કોઈ વાર આડાઅવળા રખડે છે. એ સંસાર અટવી કેવી છે તેનું સ્વરૂપ આપણે આગળ અગ્યારમી ભાવનામાં વિસ્તારથી જોઈશું.

આખો વખત-અનાદિ કાળથી આવી ભવાટવીમાં રખડતા-ભૂતા પડેલા આપણે સર્વ છીએ. આપણે ચારે તરફ વગર અર્ધની દોડાદોડ કરી રહ્યા છીએ અને ચારે તરફ આખો વખત નાચતા ફરીએ છીએ. કોઈ પૂછે કે ક્યાં ચાલ્યા ? તો સંમ્પ્ર સમજતા નથી, સમજાય તેવો જવાબ આપી શકતા નથી, પણ પાછી દોડાદોડ ચાલુ રાખીએ છીએ.

યાન એટલી હદ સુધી અને છે કે ઘણાખરા પ્રાણીઓ તો

મહીએ છીએ એ વાત પણ જાણતા નથી, જાણે તો માનતા
થી, સાચું સુખ જોળખતા નથી, જરા સુખ જેવો ભાસ થાય,
હક સગવડ મળે કે તેને સુખ સમજી તેમાં જોજી માણે છે
ને ઉપર-નીચે આડાઝવળા ચક્કર ચક્કર ફર્યાજ કરે છે.

કેાઈ કરુણારસથી ભરેલા મહાપુરુષો એની એ સ્થિતિ જુએ
તેઓએ પણ અનેક જમણપરંપરામાંથી પસાર થવા બાદ
સુખ પ્રયાસ કરી પોતાના આત્માને પવિત્ર બનાવેલી હોય છે.
તે સાચું સુખ ક્યારે અને કેમ મળે તે જરાબર સમજી ગયેલા
ગ્રંથ છે. એવા મહાપુરુષોને 'તીર્થ'કર' કહેવામાં આવે છે. જેની
વદવડે આ સંસાર-સમુદ્ર તરી શકાય તેવા ધર્મસાધન સમુ-
દ્રને અંગે તીર્થ' કહેવાય અને એવા તીર્થ'નું સ્થાપન કરનાર
તીર્થ'કર કહેવાય છે. એ મહાન્ શુદ્ધ સત્વશાળી મહાત્માઓ
કરુણારસથી ભરેલા હોય છે. એમની કરુણા કેવા પ્રકારની હોય
કે તે આગળ પંદરમા પ્રકરણમાં બતાવવામાં આવશે. અસાધારણ
તીર્થ' અને શક્તિને પ્રભાવે તેઓ વસ્તુસ્વરૂપ જાણી ગયેલા હોય છે
અને વસ્તુને જોળખ્યા પછી તે કરુણારસની પ્રસાદી તરીકે પોતાને
પ્રાપ્ત થયેલી હૃદીકૃત પ્રાણીઓને ખરેખરી ભાવદયાથી બતાવે છે.

એ જ્યારે વસ્તુસ્વરૂપનું પ્રકાશન કરે છે ત્યારે શાંતરમ્ભની
ખરી જમાવટ થાય છે. પ્રાણીઓ પોતાના કુદરતી વૈર પણ વિસરી
જાય છે અને આખા વાતાવરણમાં શાંતિ જન્મે છે. એ અતિ મધુર
વાણીવડે જ્યારે પોતાને સમજાયકું સ્વરૂપ જનસમાજ આગળ
વજૂ કરે છે ત્યારે શાંતિનો વરસાદ વરસતો હોય છે અને
અતિ શાંત પરિસ્થિતિની વચ્ચે તેઓ અતિ ગીઠા શબ્દોમાં પ્રેમ
ઉપજે તેવી રીતે વસ્તુસ્વરૂપ બતાવે છે.

૧ એમની વસ્તુસ્વરૂપ જનાવવાની પદ્ધતિને અમૃતરસના પ્રસાર સાથે સરખાવી શકાય. જાણે પરમાત્માના મુખમાંથી અમૃત ઝરતું હોય એવી તદ્દન શાંત વાણી માત્રકોશ રાગમાં નીકળે છે અને એના પ્રત્યેક શબ્દ અને વાક્ય શ્રોતાને શાંતરસમાં ઝળોળી દે છે. મહાત્મા પુરુષોના સન્નિકર્ષનો પ્રસાદ જેણે અનુભવ્યો હોય એને જ એની વિશિષ્ટતા, ઉત્તમતા અને મહત્તા ખ્યાલમાં આવે તેમ છે. એવા મહાત્મા પાસે જન્મજી ત્યારે આપણામાં ગમે તેટલો ઉકળાટ હોય તે દૂર થઈ જાય છે, કંચવાટ નાશ પામી જાય છે અને ચિત્ત અનિર્વચનીય દશા અનુભવે છે. સાધારણ મહાપુરુષો જેને આપણે યોગી તરીકે ઓળખીએ છીએ તેમની પાસે જતાં પણ કાંઈક આવેા અનુભવ થાય છે તો ખૂદ તીર્થાધિરાજના સાનિધ્યમાં કેવી દશા થતી હશે ? કેવી અખંડ શાંતિ વ્યાપતી હશે ? કેવી અનન્ય સ્થિતિ અંદર અનુભવાતી હશે ? તેની વ્યાખ્યા કરવી અશક્ય છે.

આવી અમૃતરસને વરસાવનારી વાણીમાં અસાધારણ ગળ હોય છે. એક સાધારણ સારો વક્તા પણ શ્રોતાસમાજને દોરવી શકે છે તો પછી જ્યાં શમરસના ધુંટડા ભરાતા હોય, જ્યાં શાંતિ-જળના કુવારા ઊડતા હોય, જ્યાં શાંત જળનાં જળકણો ચારે તરફ ઊડી રહ્યાં હોય અને જ્યાં આખા વાતાવરણમાં શાંતિ અને શમની વિભૂતિઓ જામી ગઈ હોય ત્યાં શી સ્થિતિ થાય ? એ વાણીનું ગળ કેવું હોય ? પાંત્રીશ ગુણ યુક્ત એ વાણી હૃદયની આરપાર ઉતરી જાય અને મનને હલાવી નાખી શાંતિમાં તરખોળ કરે એમાં જરા પણ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી વળી એ વાણી અતિ ‘રમ્ય’ છે, એ સાંભળતાં મનને અકાનને આનંદ ઉપજાવે તેવી છે, મનને વશ કરી દે તે

છે અને આખા છવનને ઝવ્ઝવટ કરાવે તેવી હોઈ ખૂબ વિનોદ કરાવનારી છે. પ્રાણીને રમ્ય બાપા સાંભળવી મને છે, કર્કશતા હોય તો મન આવતો નથી. ભગવાન બોલે ત્યારે તુરંત બાપાપ્રયોગ કદી કરતા નથી. એ 'દેવાનુમિય' 'ભવ્ય' આદિ સુંદર શબ્દોનો પ્રયોગ કરી પ્રાણીને ઉપદેશ આપે છે. એમની બાપા કેટલી પ્રિય-રમ્ય હોય છે તે તેમનો કેાઈ પણ બાપા-પ્રયોગ વિચારવાથી જરાજર સમજાય તેવું છે. વળી દરેક પ્રાણી પોતાને સમજાય તેવી બાપામાં ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળે એટલે એને તેમાં રસ પડે છે. પરમાત્માનો વાણીના પાંત્રીશ શુભો આ રીતે વિચારવા યોગ્ય છે. એ કારણે એ બાપા ખૂબ 'રમ્ય' વિનોદકારી અને આનંદ આપનારી લાગે છે.

આવી અસાધારણ બળવાળી વાણી પ્રકટ કરવાનું કારણ એક જ હોય છે: ઉપર વર્ણન કર્યું તેવા ભયંકર વન-જંગલમાં બૂલા પટેલા-રખડપાટે ચઢેલા પ્રાણીઓને સ્થિર કરવા, એમનો રખડપાટો અટકાવવા અને એમને આ ભવપ્રપંચમાંથી મુક્ત કરી નિરંતરની શાંતિ મળે એવી સ્થિતિ સમજાવવી.

આવી વાણી તમારું રક્ષણ કરે. ! શ્રંધકર્તા કહેવા માગે છે કે અસાધારણ વીર્યવતી એવી ભગવાન શ્રી તીર્થંકરદેવની વાણી તમારું રક્ષણ કરે. ભાવ એ છે કે-શ્રી તીર્થાધિરાજની એવી સુંદર શાંત વાણી બવાટવીમાં બટકવાથી દૂર રહેવાનું તમને બળ આપે. !

શ્રંધના આરંભમાં (૧) આશીર્વાદ (૨) નમસ્કાર અથવા (૩) વસ્તુનિર્દેશ એ ત્રણ અથવા ત્રણમાંની એક જાળત બતાવવાનો શિષ્ટ સંપ્રદાય છે. આશિર્નમસ્કિયાવસ્તુનિર્દેશો યાપિ તન્મુચ્ચમ્ એટલે શ્રંધની શરૂઆતમાં કાં તો કેાઈ

પ્રકારનો આશીર્વાદ અપાય છે અથવા કોઈ ઈષ્ટ દેવને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે અથવા અંથમાં કયો વિષય છે તેનો પ્રસ્તાવ કરવામાં આવે છે. આ પ્રાચીન આર્ય પદ્ધતિ સર્વથા પૂર્વ-કાળના અંથોમાં સ્વીકારાયલી જોવામાં આવે છે.

અંથકાર શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે આ ત્રણે બાળ-તોનો સમાવેશ આ પ્રથમના શ્લોકમાં કર્યો જણાય છે. ‘તમારું રક્ષણ કરો’ એમ કહીને તેઓશ્રીએ હૃદયપૂર્વક આશીર્વાદ મહા-પુરુષ તીર્થાધિરાજને નામે આપ્યો છે. આ આશીર્વાદ થયો.

તીર્થાધિરાજને ‘કારુણ્યપુણ્ય આત્મા’ કરુણાલાવથી પવિત્ર થયેલ આત્માવાળા બતાવીને અને તેઓશ્રીએ કરેલો વાણીનો પ્રસાર રમ્ય છે, આનંદ ઉત્પન્ન કરનાર છે, સાંભળતાં વિનોદ કરાવે તેવો છે અને કાન અને મનને રસમાં તરબોળ કરે તેવો છે એ દ્વારા તીર્થાધિરાજને એમણે હૃદયપૂર્વક નમસ્કાર કર્યો છે અને વસ્તુનિર્દેશ તેમણે ‘સુધારસકિર’ શબ્દથી કર્યો જણાય છે. આ અંથમાં શાંતસુધા-શમ અમૃત બર્ષો છે. એનું નામ શાંતસુધારસ છે અને એ વિષય આ ઘંટેમાં આવનાર છે એનો અત્ર દિગ્દર્શન પૂરતો નિર્દેશ કર્યો છે. આ પ્રસ્તાવનામાં એ દ્વિપ્રકત-વસ્તુનિર્દેશ હજી વધારે કરવાનો છે, અત્ર નો માત્ર તેને સૂચવેલ જ હોય તેમ જણાય છે. આવી મુંદર રીતે અંથની શરૂઆત કરવામાં આવી છે. અત્રથીની વિષમતા બરાબર લાગુ પડતા ચાર વિશેષણોથી અત્રથી તેમાં બહુ પડેલાને ઠેકાણે લાવનારનું અદ્ભુત દર્શન દર્શાવતું વર્ણન કરી એમની અમૃત સરળી વાણીની પ્રશંસા કરતાં અને એનો પાલનસ્વભાવ બતાવતાં એમણે

વિષયનિર્દેશ કરી દીધો છે અને સાથે જળાવી દીધું છે કે પોતે જે શાંતબુધારસ અંધની રચના કરે છે તે અગ્રાધારજી આત્મબળવાળા અને કરુણારસના બંદાર શ્રી તીર્થશાળની અમૃત વાણીને અનુસરે છે અને જે વાણીનો પરમાત્માએ વિસ્તાર કર્યો છે એ જ વાણીને અનુસરી પોતે પણ એના માવને બતાવશે. એ બુધારસ-અમૃતરસ કેવી ભૂમિકા ઉપર જામે-જામે તે હવે જતાવે છે.

૨. આ અંધનું નામ ‘શાંતબુધારસ’ શાંતરસનું રસત્વ સાહિત્યમાં મહાપ્રયાસે સિદ્ધ થયું. એ રસ કાંઈ સાધારણ રસતની ચીજ નથી, એ પ્રાપ્ત કરવો એ કાંઈ જાણનાં ખેલ નથી, એ કાંઈ હામજી-લામજીના કામ નથી. એ શાંતરસ જામે કેવી રીતે ? કેને જામે ? અને ક્યારે જામે ? એ વાત અંધકર્તા પોતે જ કહે છે. એને અંધનો વિષય પ્રતિપાદન કરવો છે એટલે એની સાથેનો સર્વ સંબંધ તેમને બતાવવો જ રહ્યો. બહુ બળ્ય રીતે એ પોતાની હકીકત રજૂ કરે છે. તેની પ્રતિપાદન શૈલી પણ ખરેખર વિચારવા યોગ્ય છે.

આ આખો સંસાર મોહ અને વિપાદે ઉત્પન્ન કરેલા ઝેરથી આકુળબ્યાકુળ થઈ ગયેલો છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, શોક, દામભોગ વિગેરે મનોવિકારોને પરિણામે પ્રાણીની નિર્ણય-શક્તિમાં જે ઉલટભાવ આવે છે અથવા તે નિર્ણય-શક્તિ કુદિત થઈ જાય છે તે મોહ-અજ્ઞાનજન્ય છે. આ ‘મોહ’નું સામ્રાજ્ય આખા જગત પર ચાલે છે. બુદ્ધિ અને નિર્ણય-શક્તિમાં ભેદ પાડવો એ મોહનું કાર્ય છે. ‘હું અને મારું’ એ એનો મંત્ર છે. ‘વિપાદ’ પણ મોહને પરિણામે જ આવે છે. માંદા પડીએ

ત્યારે ખળે વિષાદ થાય છે અને જાણે કોઈ દિવસ જન્મ્યા ન હોય તેવું લાગે છે. સગા-સ્નેહીના દુઃખથી કે મરણથી પણ વિષાદ થાય છે. આ મોહરાજી રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્ન કરે છે તે જાણે મળીને ચાર કપાય ઉત્પન્ન કરે છે અને એને લઈ આખા જીવનમાં ઝેર ભરાઈ જાય છે. ખારું-ખાટું થયે જીવન ખુદ્દિનો વિપર્યાસ કરે છે અને વિષાદ-શોક જીવન કડવું બનાવે છે. આ મોહ અને વિષાદનું ઝેર આખા જગત ભરેલું છે. માત્ર એની ઉપર જઈ જરા અવલોકન કરીએ તો આ ઝેર સમજાય-ઓળખાય તેમ છે.

આવા ઝેરથી ભરેલા સંસારમાં શાંતમુધારસ પ્રાપ્ત કરવો મુશ્કેલ છે. એનાં સ્વપ્ન આવવાં પણ મુશ્કેલ છે. અંદર ટૂંકામાં કહીએ તો એનો ઝળકારો થવો પણ અશક્ય છે. હા શાંતરસની પ્રાપ્તિ વગર તો આ દુનિયામાં કાંઈ ખરો રસ નથી. ખાકીના સર્વ રસો તો ક્ષણિક છે, આવીને-ઝળકે ભીડી જનારા છે અને દુનિયાદારીમાં કહેવત છે કે 'રસના તો અંત હોય, કાંઈ કુંડા ન હોય.' એ કહેવતને યથાર્થ કરનાર છે. ચટકા ઉપરઉપરના અને આવીને ખસી જનારા હોય છે. શાંતરસ જ ખાંડાં વળત રહે તેવો અને ચિરસ્થાયી અસર મૂકી જનારો છે.

આવો શાંતરસ અંદર જાગે કેમ ? જામે કેમ ? અને ટકે કે ? દુનિયાની નજરે ડાહ્યા લાગતા માણસોને જરાબર જોઈએ તો તેઓમાંના ઘણાખરા એક અથવા બીજા મનોવિકારને વશ હોય છે. કોઈ સલાહ લેવા લાયક લાગતા હોય છતાં પોતાનાં ધન કે ખુદ્દિના મદમાં પડેલા હોય છે, કોઈ લોભને વશ હોય છે, કોઈ સ્ત્રીના પાશમાં પડેલા હોય છે, કોઈ 'મરી ગયા-મરી

વા' એવું માની નિરંતર કકળાટ કરતા હોય છે. કોઈ
 ાટા દંબી હોય છે, કોઈ ધમાલીઆ હોય છે, કોઈ કોપી
 ય છે, કોઈ મરકરા હોય છે, કોઈ ખીકળુ હોય છે, કોઈ
 ત્રાતામાં ઈંક્રી જનારા હોય છે અને કોઈ ઉપરથી
 બ્ય જણાતા હોય પણ તેના જીવનનો અભ્યાસ કરતાં
 નિ કુદ-તુલ્ય-પામર માણસ પડે છે. આવા માણસોમાં
 ાનરસ કેમ જામે? એ ગમે તેટલું બજેલા હોય, ગમે તો
 જ્યુએટ થયેલા હોય, વિશ્વવિદ્યાલયની અનેક ઉપાધિઓ
 ારાવતા હોય, ન્યાયાસન પામે અક્ષરને અક્ષરમાં નાખી દે
 િવી દલીલ કરનારા હોય, મુત્સદ્દીગીરીમાં આમાને ધાપ
 મયરાવનારા હોય; પણ અંતે જોનામાં શાંતરસ જામતો નથી.
 નમવાની વાત શું દરવી? જોનામાં શાંતરસ સ્ફુરતો પણ નથી,
 િખાવ પણ દેતો નથી, અમકારો પણ કરતો નથી.

વાસ્તવિક હરીકૃત એ છે કે—આ શાંતરસ વગર આ જગતમાં
 નામમાત્ર પણ મુખ નથી. આપણે સર્વ મુખને હાંધીએ છીએ
 અને મુખ પાછળ દોડીએ છીએ અને જોને મેળવવાના વલખા
 મારીએ છીએ, પણ ખરું મુખ ઓગળતા નથી અને દલિલ
 મુખને મુખ માની તેમાં સચી જઈએ છીએ. બર્તુદરિ કહે છે
 તેમ વ્યાધિના પ્રતિદારને આપણે મુખ માની લઈએ છીએ.
 દહાસ પાવામાં દૂધપાક-પુરી કે રસ-રોટલી મળે તો તેમાં મુખ
 શું? અને દારૂમોનીધમ, દિકરુત્તા, નાચ સાથે ત્રાચન સાંભળીએ
 તેમાં મુખ શું? સ્ત્રી સાથે વિવચાનંદ જોગવીએ જોમાં પણ
 મુખ શું? અને જામરની જેમ ગમે ત્યાં કપ્પડીએ જેવા ચારી
 ને બારીના ધંધામાં પણ આનંદ રો? આ પ્રાણી ખરા મુખને
 ઓગળાવતો નથી અને સમજ્યા વગર મુખના આગ્રાસ પછત્રાટે

મીળવે છે, વસ્તુને જાહેર વસ્તુનાં કારણ તરફ આપણને
 ધર્મ લાય છે. દૂતરાને લાકડી પટે એટલે એ લાકડીને કરડવા
 દોરે છે, એ તેનું અજ્ઞાન છે. લાકડી કયા ગ્રન્થાને જાહેર પડી
 તે શોધવાનું તેને મન જ થતું નથી. મોહરાજાએ પણ આ
 જગતમાં એવું અજ્ઞાન ફેલાવ્યું છે કે આપણી દગ્ગા તેણે
 લાકડીને કરડવા દોડનાર દૂતરા જેવી જ કરી નાખી છે. જ્યારે
 આ અંધમાં કહેવાની ભાવના ઉપર વારંવાર સ્મરણ-ચિંતવન
 થશે અને વસ્તુ તેમજ સંબંધ જરાજર ઓળખવા પ્રયત્ન થશે
 ત્યારે શ્વાનવૃત્તિ અટકશે. શાંતરસની જમાવટ જરાજર કરવા
 માટે આ વૈરાગ્યને ઉત્પન્ન કરનાર અને આત્માને મોક્ષ પમા-
 ડનાર ભાવનાઓ ભાવવી ધટે.

ભાવના વગર વિદ્વાન માણસના મનમાં પણ શાંતરસ
 જાગતો નથી, ઊઠતો નથી, જાગતો નથી અને શાંતરસ
 વગર જરા પણ સુખ નથી, તેથી જેને દુનિયાદારીના શુંગાર,
 હાસ્ય, વીરરસ કરતાં પણ જાહુ આગળ લઈ જનાર શાંતરસનું
 મહત્ત્વ સમજાયું હોય તેને માટે ભાવના જાહુ અગત્યની ચીજ
 છે. એ ભાવનાઓ વગર વિદ્વાન પણ સંસારમાં રણડો પડે છે,
 એ વગર ભણેલા માણસો પણ સંસારમાં આંટા માર્યા કરે છે
 અને એના વગર શાંતરસનો મહિમા એના મગજમાં કે વિચાર-
 ભૂમિકામાં આવતો નથી.

‘ભાવના’ આ અંધનો વિષય છે, એની શક્તિ કેટલી ?
 તે અત્ર જતાવ્યું. ભાવના વગર શાંતરસ જામે નહિ અને
 શાંતરસ વગર ખરું સુખ મળે નહિ. ભાવનાની આ શુભનમાં
 તેટલા માટે કેટલી જરૂર છે ? સમજી લેણા-મણેલાને પણ એને

માટે ટેટલી ચીવટ રાખવી ઘટે ? એ ગતાવવાની સાથે અંથકર્તાએ પ્રસ્તાવનામાં ‘ વસ્તુનિર્દેશ ’ કર્યો છે.

૩. વિદ્વાન બુદ્ધિશાળીને ઉદ્દેશીને એ વાત તદ્દન બુદ્ધ આકારમાં અંથકર્તા કહે છે. એમણે અંથના વિષયની વિશિષ્ટતા ગતાવી છે અને શાંતરસ વિદ્વાનોમાં પણ જન્મે એ એમની આંતરેચ્છા છે.

મારા વિચક્ષણ ભાઈઓ ! બુદ્ધિશાળી મહાનુભાવો ! તમે આ સંસારમાં રખડ્યા કરો છો, આંટા માર્યા કરો છો અને હિસાબ વગરના ચક્કરે ચડો છો. ઘડીકમાં તમે અનેક રૂપે હાથી, ઘોડા, ગાય, બળદ, બકરીના વેશ ગ્રહણ કરો છો, વળી કોઈ વાર મગર કે માછલાં થાઓ છો, કોઈ વખત કાગડા-પોપટ થાઓ છો, વળી કોઈ વાર વનસ્પતિમાં જાઓ છો, કોઈ વાર જળમાં જાઓ છો, કોઈ વાર કીડી, માકડ, મચ્છર થાઓ છો, વળી કોઈ વાર મનુષ્ય થઈ જાઓ છો. તમે આવી રીતે ચોરાશી લક્ષ યોનિમાં આંટા માર્યા કરો છો. તમે આમ ચારે તરફ ચક્કર ચક્કર ફરો છો પણ તેથી તમને ફેર આવે છે-ચક્કર આવે છે ? અને તમને ત્રાસ થાય છે ? આવા ચક્કરથી તમે ખરેખરા યાક્યા છો ? તમને કંઈ કંટાળો આવ્યો છે ?

વળી આ સંસારમાં જરા વાર સુખ મળે, પાછો વિયોગ થાય, હેરાન હેરાન થઈ જાઓ, રડો, કંકળો, મુંઝાઓ, છાતીના પાટીઆ ભીંસાઈ જાય એવા ત્રાસો થાય અને વળી જરા તમારી માનેલી સગવડ મળે એટલે એને તમે સુખ માનો છો; પણ ને સુખ પછવાડે દુઃખ હોય જ નહીં એવું અનંત સુખ તમારે પ્રાપ્ત કરવું છે કે અત્યારે ને મળે તેમાં મ્હાલવું છે અને

આગળ જે થાય તે જોયું જશે જેમ ધારી વાત પડતી મૂકવી છે ? તમારા જેવા સમજુની આ ચક્રમણની દશા દોાય ? દોડોદોડીને પાછા પડો અને વગી પાછા ત્યાં જ આંટા મારો છો ? તમારા જેવા વિદ્વાન, પાંચ માણસમાં પૂજવા લાયક માણસની આ દશા દોાય ? તમારે ખરું મુખ ખરેખર મેળવવું છે ? છેટા કદી ન આવે અને મુખ, મુખ અને મુખ અનુભવો એ દશા પ્રાપ્ત કરવી છે ?

જો તમને આ રખડપટ્ટી પર ખરેખર ખેદ આવ્યો દોાય અને તમારા મનમાં સાચું મુખ હંમેશને માટે મળે જોવી ઇચ્છા તીવ્ર સ્વરૂપે થઇ હોય તો હું તમને તેનો રસ્તો બતાવું. તમે ખરેખર આતુર હો તો મારી પાસે તેનો રસ્તો છે.

અંધકર્તા કહે છે કે મેં આ મારા શાંતમુધારસ અંધમાં શુભ ભાવનાઓનો રસ ઠાંત્રી-ઠાંત્રીને ભર્યો છે. એ તમે ખરાબર સાંભળો. જેમ કરશે એટલે તમારી જે ખેદ દૂર કરવાની અને અવિનાશી મુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા છે એ સફળ થશે. એ ભાવના કંઈ કંઈ છે અને તે ભાવવાનું પરિણામ શું આવશે તે આગળ આ પ્રસ્તાવનામાં જ અંધકર્તા કહેવાના છે.

અહીં મારો આ અંધ સાંભળો જેમ કહેવાનો હેતુ નિશાસા જાગૃત કરવાનો છે. મેં આ અંધમાં શાંતમુધારનો રસ ઠાંત્રી-ઠાંત્રીને ભર્યો છે અને એ જેવો ' મેં જાણ્યો કે અનુભવ્યો તે તમારે માટે અહીં સંગ્રહી રાખ્યો છે. '

આ વાક્યમાં કોઈ જાતનું અભિમાન નથી. જેવી ભાવના સિદ્ધર્ષિ ગણિને થઇ હતી કે જ્ઞાન, દર્શન, આદિત્ર, વિમળાક્ષોક અંજન, તત્ત્વપ્રોતિહર પાણી અને પરમાત્મ જૂઝ આપવું,

કહેવાની ધાર લાવનાઓ તમે તમારા મનમાં ધારણ કરો જેમ ધનવાન માણસ પોતાના ગણમાં અમૂલ્ય મોતીની માળા ધારણ કરે છે તેમ આ લાવનારૂપ મૌક્રિકમાળા તમારા મનોમંદિરમાં ધારણ કરો. હૃદય ઉપર ધારણ કરેલી મોતીની માળા અન્ય જોનારને સુંદર લાગે છે અને પહેરનારની નજરમાં આપો વળત રહે છે તેવી જ આ લાવના-રત્નમાલિકાની સ્થિતિ છે. એ મનમાં ધારણ કરનારને અનંત સુખ આપે છે અને એના વાતાવરણમાં રહેનારને અદ્ભુત શાંતિ આપે છે. એટલા માટે એ લાવનામાળા તમારા મનોમંદિરમાં ધારણ કરો.

એ લાવનાઓ કેવી છે ? એ ‘શુતપાવના’ છે એમાંથી ઘણા બાવો પ્રાપ્ત થાય છે. (૧) એ સાંલજવાથી કાનને પવિત્ર કરે તેવી છે. ઘણી હકીકત એવી હોય છે કે એ સાંલ-જતાં કંઈક આવે, દુઃખ થાય અને એવી વાત ન સાંલળી તેમ નો અર્થ એવી વૃત્તિ થાય છે. આ લાવનાઓ તો એવી છે કે જે સાંભળતાં અતિશય આનંદ આપે છે.

નહીં એક વાત જરૂર કરવા જેવી છે. એ સંજોગથી વિશેષ વિચારનારો વિચારવાનમાં યશે; કારણ કે એનું સ્થાન ત્યાં છે. તેમજ એક વાત જરૂર લાગના તથા ધર્મધ્યાનને અનુસંધાન કરનારો એક નિઃસ્વાદિ આર લાવનાઓ બહુ સુંદર રીતે જાનારી છે. એવાં એકેક લાવના પર આઠ અથવા નવ સુંદર શ્લોકો વિશિષ્ટ રીતે અર્પણ કરવામાં લખ્યા છે અને તેથી પાઠ કરવામાં આનંદ થાય છે. આ હૃદયસ્પર્શી અને વિચાર કરે તો અંતઃકર્મના નાશ કરનાર છે. વિચાર ન કરે તો પણ કાનને સ્પર્શ કરે તેમ તેમ, અમૂલ્યવત છે. ત્યારપછી પ્રત્યેક લાવના

પર એમણે એક એક આટક ગીત મૂક્યું છે. એ જો એના ચાતુ રાગમાં ગવાય તો કાનને ખરેખર અપૂર્વ આદ્ભૂત આપે તેવો તેનો રાગ છે. એ સુંદર રીતે ગવાય છે અને તાલ સુરની કેળવણી વિનાની પણ ચાતુ દેશીમાં ગાઈ શકાય તેવી તેની રચના છે. આ હકીક્ત પર ચર્ચા તો ઘણી કરવાની છે, તે તેના સ્થાન પર થશે. અત્ર કહેવાની વાત એ છે કે એ વિદ્વાનોની ચર્ચા ખાત્રુજે રાખતાં પણ આ ભાવનાઓ કાનને ખૂબ મજા આપે તેવી છે, આનંદ આપે તેવી છે, પવિત્ર દરે તેવી છે.

એક વખત કોઈ દેશી રાગો જાણનાર પાસે તેના લઘ જાણી લઈ, તેમાં ગાવામાં આવે તો ખૂબ મજા આપે તેવી છે. એ ગીતો અમ્મલ ઉસ્તાદી રાગોમાં પણ ગવાય તેવા છે અને એના છંદો સાદા, સ્વરલ અને ચાતુ હોવા ઉપરાંત એની રચના એવી સરસ છે કે એક જ વખત છંદોનું પુનરાવર્તન કરી મધ્ય પછી એ કાન સાથે અથડાયા જ કરશે, અંદર ગાન ઉત્પન્ન કરશે અને ભૂલવા પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ સ્મરણમાં ચોંટી જશે.

(૨) આનું નામ ‘શ્રુતપાવન’ કહેવાય. એમાં જીજ્ઞે પણ ભાવ છે. એ શ્રુત એટલે સાંભળી હોય તો સાંભળનારને પવિત્ર કરે છે. કાન અને કાનનો ઘણી એક જ છે, છતાં કાનને પવિત્ર કરવા એ જુદી વાત છે, સાંભળનારને પવિત્ર કરવો એ જુદી વાત છે, તે વિચાર કરવાથી સમજી શકાશે.

(૩) યુન એટલે જ્ઞાન તીર્થાધિરાજે કહેલું અને ગણ-ધરોએ ગુણેલું આખું અનુયોગનું સામ્ર. જૈન સામ્રમાં એને ‘યુન’ જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. એ યુત્તજ્ઞાનથી આ બારે ભાવના પવિત્ર થયેલી છે દૃઢતા કહીએ તો એ કોઈએ પોતાની

કટપનાથી ઊભી કરેલી-જેવી કાઢેલી વાત નથી, પણ શ્રુતનો વિષય થયેલી છે અને શિદ્ધવસ્તુઓમાંથી શિદ્ધવસ્તુના સાંભળીને નોંધાઈ ચૂકેલી છે.

(૪) અથવા 'કોઈનું' જ્ઞાન જરાજર ન હોય તો તેને જરાજર કરી આપનાર, તેનામાં વિવેક ઉત્પન્ન કરનાર અને તેના ઉપરચોટીઆ શ્રુતજ્ઞાનને યથાર્થ શ્રુત કરી પવિત્ર કરનાર કોઈ એ જાતે પરમ પવિત્ર છે. જ્ઞાન અને અજ્ઞાનનો ફેર અહીં સ્પષ્ટ માલૂમ પડે છે. આવા અનેક અર્થ નીકળી શકે એવો એ શબ્દ છે. ભાવ સમન્વય તેવો છે.

આવી શ્રુતને પવિત્ર કરનારી જાર ભાવનાઓ મનમાં ધારણ કરો એમ લેખક મહાત્મા કહે છે. ઉપરના (ત્રીજા) શ્લોકમાં ભાવનાને સાંભળવાની સૂચના કરી, આ (ચોથા) શ્લોકમાં મનમાં ધારણ કરવાની વાત કરી. વાત એ છે કે માત્ર સાંભળવાથી લાલ તો થશે, પણ જરો લાલ તો એને મનમાં ઊંડી ઉતારી, એને છુરવાથી ધાય તેમ છે. ભાવના છુરવાય કેમ? એની કળા પણ આ ગ્રંથ વાંચવાથી અને એમાં જોડા ઉતરવાથી સાંપડશે.

આવી ભાવનાઓને મનમાં ધારણ કરવાથી લાલ શો? અને એનું પરિણામ શું? એ વાત હવે લેખકશ્રી પોતે જ કહે છે.

આ સંસાર અરણ્ય જેનું વર્ણન પ્રથમ શ્લોકમાં કરવામાં આવ્યું છે તેમાં અનેક જાળાંજાંખરા વિગેરે છે, પરંતુ એમાં કટપ-વેલડીઓ પણ છે. એ શોધવી પડે તેમ છે, પણ શોધનારને ચરૂર મળે તેમ છે. એ સમતાકટપવેલડી તો એવી છે કે એક વખત શોધ કરવાથી એ મળી જાય તો પછી તેની પાસેથી

સમતા-શામ-સુવેગ વિગેરે અનેક ફળો મળી શકે તેમ છે. હૃદયગૃહનો એવો સ્વભાવ છે કે એ માનનારને માત્રા ફળ આપે. સમતા લતા પાસેથી તો ચારિત્રરાજના પરિવારનાં અનેક ફળો મળે તેમ છે. એનાં ફળોનું વર્ણન ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથાના () પ્રસ્તાવમાં વિસ્તારથી કર્યું છે. એ સમતાહૃદયલડીનાં ફળો પ્રાપ્ત કરવા માટે એ વેલડીને ઉગાડવી જોઈએ અને ઉગાડવા પહેલાં એને જોગણવી જોઈએ.

એ સમતાલતામાં અસાધારણ શક્તિ છે. એ હૃદયાય છે તો ઠંડી-શાંત, દારણ કે સમતાના વાતાવરણમાં શાંતિ હોય છે, પણ એની ગતિ અદ્ભુત છે. એને અંગ્રેજી ભાષામાં Drifting power (વેગ-શક્તિ) કહે છે. એ વેગ, એ જળ, એ યદ્યથા જેને પ્રાપ્ત થાય એની આત્મિક પ્રગતિ ઘણી વધી જાય છે અને એ કર્મનો તો ચૂરો કરી નાખે છે. એ સમતાના પ્રતાપે પ્રાણી અરિહંત-અર્હંત થાય છે, એ કર્મરૂપ દુશ્મનોનો નાશ કરનાર-કાઢી નાખનાર બને છે અને એ શાશ્વત મુખ પ્રાપ્ત કરનાર થાય છે. આવી અદ્ભુત શક્તિ સમતાલતામાં છે અને તે સારી રીતે જાણીતી છે કેાંઈ ખરા યોગીની સન્મુખ જતાં એનો ખ્યાલ આવે છે, મહાત્મા પુરુષોમાં એનો સાક્ષાત્કાર દેખાય છે અને ઋષિમુનિઓમાં એનો પ્રભાવ એમના વર્તન અને વચનોથી જણાઈ આવે છે. જ્યારે માન-અપમાન સરળ ગણવાની ટેવ પડે, જ્યારે પથ્થર અને સુવર્ણ ઉપર સમભાવ થાય, જ્યારે સ્તુતિ કે નિંદા ઉપર એક સરખી વૃત્તિ આવે, જ્યારે સગવડ-અગવડમા મનની એક સરખી વૃત્તિ ટકી રહે ત્યારે ખરી સમતા-શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. એનું આજેકૂળ વર્ણન યોગીરાજ આનંદધનજીએ શાંતિનાથજીના સ્તવનમાં કર્યું

છે. એના પરિણામે કેવી મનોદશા થાય છે તે યોગશાસ્ત્રના પ્રભુના શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે વીતરાગસ્તોત્રમાં વર્ણવેલ છે.

આવી અદ્ભુત વીર્યવતી સુપ્રસિદ્ધ પરિણામ જાણાવનારી સમતાલતા આ ભવ-કાનનમાં પ્રાપ્ય છે, પણ અત્યારે એનો વેગ મોહરાજ્યો દળાવી દીધો છે-ક્રુપાવી દીધો છે-દાટી દીધો છે. મોહ કપાય વિગેરે અનેક વિકારોને જન્મ આપે છે. એ વિકારોને પરિણામે પ્રાણી રાગ-દ્વેષમાં પડી જાય છે અને રાગ-દ્વેષ એ સાચી નિર્ણયશક્તિની આડે આવે છે. એટલે વાત એ થઈ કે અસાધારણ દુઃખો આપનાર અને સુપ્રસિદ્ધ મહિમાવાળી સમતાલતા તમારા સંસાર અણ્ણ્યમાં-ભવ કાનનમાં છે, પણ તે તમારામાં મોહના ભેરથી ઉગતી નથી-જામતી નથી-વધતી નથી અને તે કેમ વધે ? એના મૂળમાં રાગ-દ્વેષ એવું ઝેર રેડે છે કે એનાં મૂળો ણળી જાય છે અથવા અર્ધાંપરધાં જળી જાય છે. કેઈ લતાના મૂળ ણળી જાય એટલે એનો પાથો જ નકામો થઈ જાય છે અને એ વધતી અટકી જાય છે.

જો તમારે આ સમતાલતાને ઉગાડવી હોય, જો તમારે એનાં દુઃખ ચાખવાં હોય, જો તમારે અત્યારની સર્વ શુંચવણનો અંત હંમેશને માટે આણવો હોય તો મહાતુલાવો ! તમે આ કહેવાશે તે ધાર લાવનાઓ મનમાં ધરાધર લાવો, એને તમારા વિચારક્ષેત્રમાં ધરાધર સ્થાન આપો અને એને વારંવાર જમાવો, વગર અટકયે જમાવો, એનો નિરંતર અભ્યાસ કરો અને એને મનોમંદિરમાં સ્થાન આપો. વાતનો સાર એ છે કે આ ધાર લાવનાઓ તમે નિરંતર લાવો.

આ શ્લોકમાં ધાર લાવનાની વાત કરી છે એ વાત

વિચારવા જેવી છે. આ શ્રંથની અત્તલ યોજના જાર બાવના સંબંધી હિસ્સેખ કરવાની હશે અને પછી ચાર બાવના પછ-વાટે હજવાનો વિચાર થયો હશે એવું અનુમાન થાય છે-તે સંબંધી ઉપોદ્ધાન જુઓ.

૫. જો સમનાતના પ્રાપ્ત કરવા જેવી તો ખરી, પણ ત્યાં ગામમાં પેસવાના જ વાંધા હોય ત્યાં જો કેમ ગમે ! મોહરાજાએ જોની રી રિયતિ કરી છે તે આપણે જોયું. હવે જોનો અંકુર-જોનું બીજારોપણ થવામાં પણ વાંધા છે તે બતાવે છે. બધી વાતનો સાર જો છે કે ગમે તેણ કરીને 'સમભાવ' પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. આ જ શ્રંથતા લેખક ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય પુન્યપ્રકાશના સ્વપ્નમાં કહે છે કે:—

મુમતા વિણ જે અનુમતે, પ્રાણી પુણ્ય કામ;
છાર ઉપર તે લીપાણું, ઝાંખર ચિત્તામ;
ધનધન તે દિન માહરો.

જોમના સમકાલીન ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ કોધની સજ્જાયમાં કહે છે કે:—

“ ઉપશમ સાર છે પ્રવચને, મુજસ વચન જો પ્રમાણો રે ”

જો સમ અથવા શમ શું છે જોનો ખુલાસો પણ સમાદકમાં શ્રીમદયશોવિજયજી આપે છે. તેઓ કહે છે કે:—

વિકલ્પવિષયોર્ત્તીર્ણઃ, સ્વમાધાલમ્યનઃ સદા ।
જ્ઞાનસ્ય પરિપાકો યઃ, સ શમઃ પરિકીર્તિતઃ ॥

“વિકલ્પના વિચારને ઉતરી નીચે અને અવગણના અવસ્થામાં બંધન કરનાર તે જ્ઞાનનો પરિણામ છે એમ કહેવામાં છે.”

મનસાગ્ર સમગ્રાપ વગર સર્વ ક્રિયા વસ્તુના નિર્ગમી થાય છે. ક્યારે ઉપર લીધા; જેવી થાય છે. શુદ્ધ કરેલી ન હોય તેવી ભીંત ઉપર ચિત્રાગણુ જેવી થાય છે, જે સમ છે એવડે જોઈ કોઈ જાતના વિકલ્પો થતા નથી. આત્મા એના મૂળ સ્વભાવનું અવલંબન કરે છે. ભદ્રાગમકુવાનું—સર્વ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું જો કળ છે અને આળા જ્ઞેનશાસનનો ચાર છે. કોઈ પણ પ્રકારના વિષય રહિત અને એક સરળા પરિણામ થાય તેને ‘સમ’ અથવા ‘શમ’ કહેવામાં આવે છે.

હવે મનનો વિચાર કરીએ તો સાંસારિક પ્રાણીજીવના મનમાં આર્ત અને શૈદ્ર ધ્યાન આપ્યા કરે છે. જાહુ શંકામાં કરીએ તો તે બન્ને ધ્યાનો અપધ્યાન છે અને તે નીચે પ્રમાણે વ્યક્ત થાય છે. આર્તધ્યાનના ચાર પ્રકાર:—

૧. ગમે તેવી વહાલી ઓળેનો નાશ થાય તો પછી અથવા પહેલાં તેનું ચિંતવન-ઈષ્ટનાશ.
 ૨. ન ગમે તેવી વસ્તુ કે માણુઓના સંયોગ-ભૂત કે ભાવીનાં ચિંતવન-ચિંતા—‘અનિષ્ટસંયોગ’.
 ૩. વ્યાધિ થઈ ગયો હોય તેની ચિંતા, દવા, વ્યાધિ થવાની કલ્પના, મરણુ ભય—‘રોગપ્રતિકાર’.
 ૪. મારું શું થશે ? હું શેના ઉપર ગુન્નરો કરીશ ? દુઃખ આવશે તો શું થશે ? ‘નિદાનકરણુ’—આગામીચિંતા.
- શૈદ્રધ્યાનના ચાર પ્રકાર:—

૧. અન્ય જીવને મારી નાખવાના, દુઃખ દેવાના, કદર્યના કરવા-કરાવવાના વિચાર-હિંસાનુબંધી.
૨. જૂઠું બોલવું, છેતરપીંડી કરવી, ખોટો આરોપ મૂકવો વિગેરે વિચાર-મૃપાનુબંધી.
૩. પારકા ધન કે સ્ત્રીજને ઉપાડવી, તેની રજા વગર લઇ લેવી, તેને લગતા મનમાં ઘાટ ઘડવા-ચોર્યાનુબંધી.
૪. લોકને તાજે થઈ તૃષ્ણા વધારવી, પરિશ્રદ્ધ મેળવવાની આશા-તૃષ્ણાના વિચાર કરવા તે-પરિશ્રદ્ધાનુબંધી.

આ આર્ત્તરોદ્ધિ ધ્યાનનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જોઈ દૃષ્ટિએ યોગમાં (પૃ. ૧૩૧માં) આશુ છે આવા આર્ત્તરોદ્ધિ ધ્યાનના પરિણામો-વિચાર ઘટનાઓ-ચાલતી હોય તે ખરેખર અગ્નિ જેવી છે. એ બાવનાશીલ વિવેકને-અહસદ્વિચારજાડેપ મુંદર મંદિરને મૂળમાંથી બાળી નાખે છે. જ્યાં આર્ત્તરોદ્ધિ કે ધ્યાન એના કોઈ પણ આકારમાં મનમાં વર્તીતું હોય ત્યાં બાવનાશીલ વિવેકરૂપ સૌહર્યનો નાશ થઈ જાય છે.

જે મનમાં આર્ત્ત-રોદ્ધિ ધ્યાન એના એક પણ પ્રકારમાં વર્તીતું હોય છે ત્યાં વિવેકરૂપ વૃક્ષનો નાશ થાય છે.

આ પ્રાણી વિષયમાં લોકુપ છે એને હન્દ્રિયોના વિષયોમાં ખૂબ આનંદ આવે છે એના અનંત ગુણવાળો આત્મા એટલો બધો વિભાવદશામાં પડી ગયો છે કે એને સ્ત્રીસંગ કે મુંદર બોલન, નવનવપદાર્થદર્શન કે સુદૃઢ શ્રવણાદિકમાં રાગ થાય છે, તેના એ મરણ થઈ જાય છે, તેમાં એ એકરૂપ થઈ જાય છે.

આવા વિલાયદશામાં લપટી ગયેલા આત્માના મનનો વિચાર કરીએ તો એ આર્તરૌદ્ર ધ્યાનમાં પડી જઈ એના ગળતા અગ્નિમાં ભાન ભૂલી જાય છે, એનો વિવેક નાશ પામે છે અને એ એમાં એટલો લુબ્ધ થઈ જાય છે કે એનામાં સમતા આવતી નથી. અરે ! વાત ત્યાંસુધી થાય છે કે એનામાં સમ-લાવના અંકુરો પણ ફૂટતા નથી. જ્યાં મૂળીઆને અંકુરો પણ ન ફૂટે ત્યાં ઝાડ ઊગવાની તો વાત જ શી કરવી ? અને નાનો છોડ ઊગવાની પણ આશા કેમ રહે ?

કોઈ પણ સાદો દાખલો લઈએ. મનમાં કોઈ ઉપર વૈર થયું એટલે પછી શા શા વિચાર આવે ? કેવા કારસ્થાનો સૂઝે ? કેવી યોજનાઓ ઘડાય ? કેટલા ગોટા વળે ?

અથવા માન મેળવવાની આશા થઈ. પછી કેટલા દંભો કરવા પડે ? કેવા દેખાવો કરવા પડે ? કેટલા ઢાંકપીછોડા કરવા પડે ? કેટલા ગોટા વાળવા પડે ?

દુનિયાદારીનો એક દાખલો લઈએ. આત્માના વિલાય-રમણની એક સ્થિતિ દ્રષ્ટીએ. પછી જુઓ તો એમાં શું અવલ-ગોટાળા, દંભ, ધમાલનો પાર નહિ રહે. વિષયમાં રમવાની લોહ-પતા હોય અને મન વિકારથી ભરેલું હોય, વિવેક ગળી ગયો હોય, પછી એમાં સમતા ક્યાંથી આવે ? કેમ આવે ? ક્યે રહેતે આવે ?

ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે આ સર્વ વાત વિદ્વાનોને પણ એક સરખી રીતે લાગુ પડે છે. એ ગમે તેટલું લાણેલ હોય, એણે દ્રવ્યાનુયોગ કે ગણિતાનુયોગના ગ્રંથો વાંચ્યા હોય, એણે જ્ઞાનવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો હોય, પણ જો તે વિષયમાં

આગળ દોય અને એના મનમાં હોય પણ મનોવિચાર દોય નો એનામાં સમજાવનો અદ્દર પણ કદમવનો નથી.

આ ગમાંકુર દ્વિગાદયા માટે પ્રયત્ન કર્યો, એની દિશા સમજાવવી-એ આ અંધનો ઉદ્દેશ છે. દવે એ ગમાંકુર જગાદયા-દ્વિગાદયા માટે બાવનાળી જરૂર છે એ વાત નો ઉપર જનારી દીધી છે. બાવનાના ચાલુ અભ્યાસથી 'ગમ' જાણે, એ વાત આ પ્રજ્ઞાવનામાં કરવાની છે. એ ક્યારે થાય તે સંદેશમાં દવે જનારી, છેવટે આ અંધમાં કરવાની બાવનાનો નામ-નિર્દેશ કર્યો. અર્થો વાત એ કરી કે દુષ્ટાંત કરનાર વિપયા-સજ્જના મનમાં અવિશય પ્રયત્ન દોવા છતાં સમજાવ મૂળીમાં પણ નાળનો નથી.

૬. ઉપરના શ્લોકમાં વિપયાનનામાં પડી રહેલાની વાત કરી એથી ડાહ્યી રીતે જે જાનીના આશય વિવેકરૂપ અમૃતનો વરસાદ વર્ષાવનારો થઈ જાય છે તે પ્રાણીના સંબંધમાં લોકો-તર મુળાટમાં ફળને આપનાર સદ્માવનાટમાં કદપક્ષતા કર રહેતી નથી મનસુખ એવ. પ્રાણીને લોકોતર મુળ જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે બધી વાતનો આધાર અંદરના આશય ઉપર છે. બાહ્ય દૃષ્ટિએ સમાન ક્રિયા કરનારને ફળમાં ઘણો ફેર પડે છે. એ પ્રાણીઓ દુધપાકપુરી ખાતા દેખાય છે. જોનારની નજરે એ બંને એક જ ક્રિયા કરે છે, છતાં એક મહામક્તિન ઈર્મ બાધતો હોય છે અને બીજો કર્મનો નાશ કરતો હોય છે એક આવી પડેલ વસ્તુ ખાતો હોય છે, પણ એ શરીરને લાડું આપતો હોય છે અને બીજો અંદરથી રસ જમાવી, સ્વાદ કરી, ગૃહ ધઈ, રાચીમાચીને ખાતો હોય છે.

એટલા માટે અંદરનો આશય શું થતો છે ? મન ક્યાં છે ?
વાત પર ઘણો આધાર રહે છે.

જે પ્રાણીનો આશય બારા કરીને જ્ઞાનમય મહેસૂસ હોય
અને જ્ઞાને કરી અંદરના સૂક્ષ્મ ભાવો આત્મભાવ સંપન્ન
જેનામાં અતુરમ્ આવી ગઈ હોય એવા પ્રાણી એ વિવેક
મૃતતા વરસાદરૂપ પ્રગતિનો આશય કરે તો ગંધી નેના
અસાધારણ લોકોત્તર પ્રશમસુખરૂપ ફળને આપનાર આ
ભાવનારૂપ કલ્પલતા દૂર રહેતી નથી. મનજન એને પ્રશમ
સુખ જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે. આમાં દુઃકમાં નીચે પ્રમાણે વાત આ

૧. અંદરનો આશય જાગૃતિ-સ્થિર થવો જોઈએ.

૨. એ આશયમાં જ્ઞાનમય નિપુણતા બળવી જોઈએ.

૩. એવો નિપુણ આત્મા વિવેકને વરવો જોઈએ.

૪. એવા વિવેકને વરેલા આત્માથી સદ્ભાવના દૂર જતી નથી

૫. પરિણામે લોકોત્તર પ્રશમસુખ એને જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે
આ ભાવાર્થ સમજાઈ જાય તેવો છે.

આ શ્લોકનો ભાવ બીજી રીતે પણ બેસે તેમ છે. આ
ભાવના સુરલતા હોય તો જે પ્રાણીનો આશય વિવેકમૃત
વરસાદરૂપ રમણીય પ્રગતિનો આશય લે છે તેને લોકોત્તર પ્રશમ
સુખની ફળપ્રાપ્તિ દૂર નથી, એને એવાં ફળની પ્રાપ્તિ તુર
થાય છે. આ અર્થ સમીચીન જણાય છે. ભાવનાથી વિવે
કભાવનો જે કમ આપણે સમજ્યા છીએ તે પ્રમાણે આ અ
ઠીક લાગે છે. એ પ્રમાણે અર્થ કરીએ તો નીચેનો ભાવ બેસે

૧ સફળતા હોય, ૨ શુદ્ધ આશય અતિશય, જ્ઞાનથી વધેલો હોય, ૩ એવો પ્રાણી વિવેકામૃતનો આશ્રય કરે તો, ૪ એને પ્રશમસુખની પ્રાપ્તિ દૂર નથી.

વાતનો સાર એ છે કે પ્રશમ સુખ લોકોત્તર છે, પૂર્વ-અનુભૂત છે અને આત્મિક પ્રગતિ વધારી દેનાર છે. એ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો આપણો આશય છે. એ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે એવો નિર્ણય છે. એ નિર્ણય યુતજ્ઞાનના અભ્યાસ ઉપર રચાયેલો છે જ્ઞાન અને વિચારણા ઉપર રચાયેલા નિર્ણયો બરાબર ટકી શકે છે એવા સુદૂર મનમાં વિવેક પ્રાપ્ત થઈ ગયો હોય છે એટલે સાચું જોઈ શું છે? તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકે છે આવી સ્થિતિમાં અસાધારણ વીર્યવાન લોકોત્તર પ્રશમસુખ પ્રાપ્ત થાય અને થયા પછી ટકી રહે એ તદ્દન સમજી શકાય તેવી વાત છે.

વિષયલોભી પ્રાણીમાં સમભાવના અંકુરો ઊગતા-જામતા નથી, ત્યારે ભાવનાશાસ્ત્રી જ્ઞાની-વિવેકી પ્રાણીમાં પ્રશમ રસ જાગી જાય છે આ રીતે પાંચમા અને છઠ્ઠા શ્લોકમાં બંને વાત કરી દીધી. શમનો અંકુરો ઊગે નહિ તે પ્રશમ ફળોના ઉગણા કયાંથી થાય ?

૭-૮ સફળતાનું સ્થાન શું છે અને તે પ્રાપ્ત કરવાનું ફળ શું થાય તે જણાવ્યું. હવે આ બંધમાં આપણની જાતે ભાવનાના નિર્દેશ કરે છે અહીં પણ જાતે ભાવનાનાં નામ આપશે તે વાત મુશ્કેલ છે એ ચર્ચા આપણે ઉપોદ્ધાતમાં કરીશું આ બંને શ્લોકોમાં જાતે ભાવનાનાં નામો આપ્યાં છે. આ સંસારની રખડપટ્ટીમાં તુ ધીર જાતે માટે નીચેની જાતે ભાવનાઓ જાતે આત્માની સાથે લાગેલાં કર્મોથી અને તેથી

થતાં ગાંધનોથી કંટાળેા ઉત્પન્ન થયેા જેવુ તેા આ સુવ વિચારણાઓ કર. અને સંસારમાં તે નોએ પ્રમાણુ છે.—

૧. તારે સંગાંધ. તારા સંયોગેા, તારી ઝીંતે નિત્ય તારી પાસે રહેવાની નથી, તારું શરીર પણ દેમેશનું તારું નથી.—‘અનિત્ય’
૨. તને વ્યાધિ થાય તેા પીડામાં કોઇ બાગ પડાય નેમ નથી, દુઃખમાં કોઈ દેકે આપી શકે તેમ નથી, જરાવરમાને કે મરણને દોડી શકે તેમ નથી. તારે તારે જ આધાર છે.—‘અશરણ્ય’
૩. આખા સંસારમાં કર્મરાજ ને નાટક કરાવી રહ્યા છે અને આખો આ ભવપ્રપંચ આટલી રહ્યો છે તેની વિવેકપર્વત પર ઊભા રહી વિચારણા કરવી તે.—‘સંસાર’
૪. આ પ્રાણી-એનો આત્મા એકલો જ છે, એનું કોઇ નથી, એ કોઇનો નથી, એ એનો પોતાનો માલેક છે.—‘એકત્વ’
૫. આપણેા આત્મા સર્વથી અન્ય છે—ભિન્ન છે, એનું કોઈ સણું નથી, એનું શરીર પણ એનાથી અન્ય છે. આ સ્વ-પરભાવવિચારણા.—‘અન્યત્વ’
૬. માંસ, રુધિર, મેદ, હાડકાં, લોહી અને ચામડીનું જનેલું આ શરીર અપવિત્રતાની પોટલી છે, એના ઉપર મોહ કરવા જેવું નથી, એનો ખરો ઉપયોગ કરી લેવા જેવું છે.—‘અશૌચ’
૭. જીવ મિથ્યાત્વથી, અત્રતીપણાથી, કષાયોથી અને મન-વચન-કાયાના યોગથી કર્મો ગાંધે છે, ભારે થાય છે અને સંસારમાં રળડે છે.—‘આશ્રવ’
૮. ક્ષમાદિ દશ યતિધર્મો, આઠ પ્રવચન માતા, બાર ભાવનાઓ,

જાતીય પરીવર્તો વિગેરે ઠાગ ભાવનાં કર્મોને ઘેરી શકાય
હે એ વિચારણા-‘ સંવર ’

૯. વૃત્તિ પર અંકુશ, અનયનાદિ બાદ નપરયા તથા વિનય,
વૈયાકરણ આદિ આંતર તપરયાથી લાગેલાં કર્મોની મુક્તિ
વગરભોગ્યે શક્ય છે તે વિચારણા-‘ નિર્જડા ’

૧૦ આત્માનું સ્વરૂપ, કર્મસ્વરૂપ, જન્મેનો સંબંધ, મુક્તિમાર્ગ,
તેના ઉપાય અને તેનું ઉપાદેયપણું ધર્મમાં જનાવ્યું હે તેની
પ્રતિરૂપ વિચારણા-‘ ધર્મસૂક્ષ્મતા ’

૧૧ લોકાકાશનું સ્વરૂપ, લોકનું સ્વરૂપ, તેમાં યતાં આત્માનાં
જન્મ-મરણની સ્થિતિ અને એના રણઉપાદાનાં સ્થાનોની
વિચારણા-‘ લોકપદ્ધતિ ’

૧૨. સાધ્યા માર્ગની ઓળખાણ, પ્રાપ્તિ અને સંરક્ષણ મુરકેલ છે,
પણ એ રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ કરવી એ ખાસ કર્તવ્ય છે એની
વિચારણા-‘ બેધિદુર્લભ ’

આ બાર ભાવના આ ગ્રંથમાં કહેવાની છે.

આપણે હમ નીચે પ્રમાણે રાખ્યું.

પ્રત્યેક ભાવનાને પ્રકરણ કહેવામાં આવશે. એટલે બાર
ભાવનાનાં બાર પ્રકરણ અને મેઘ્યાદિ ચાર ભાવનાનાં ચાર
પ્રકરણ એમ સાળ પ્રકરણ થશે.

પ્રથમ પ્રકરણ

પરિચય :: અનિત્ય ભાવના

પુત્રિનાળા

વપુસ્વપુરિદં વિદગ્રલીલાપરિચિતમપ્યનિમગ્નુરં નરાણામ્ ।
તદનિમિદુગ્યૌવનાધિનીતં મદનિ કથં વિદુષાં મદોદયાયા ॥ક૧॥

શાર્દૂલવિક્રાંતિનમ

આયુર્વાયુતરત્તરજ્ઞતરલં લગ્નાપદઃ સમ્પદઃ,
સર્વેऽર્પીન્દ્રિયગોચરાશ્ચ ચટુલાઃમન્ધ્યાશ્રમગાદિવત્ ।
મિત્રસ્ત્રીસ્વજનાદિસક્લમસુખં સ્વપ્નેન્દ્રજાલોપમં,
તત્કિં વસ્તુ ભવે ભવેદિહ મુદામાલમ્બનં યત્નનામ્ ॥ ગ ૨ ॥
પ્રાતર્પ્રાતરિદ્ધાવદાતરુચયો યે ચેતનાચેતના,
દૃષ્ટા વિશ્વમનઃપ્રમોદવિધુરા ભાવાઃ સ્વતઃ સુન્દરાઃ ।
તાંસ્તત્રૈવ દિને વિપાકવિરસાદ્વા નશ્યતઃ પશ્યત-
શ્વેતઃ પ્રેતહતં જહાતિ ન ભવપ્રેમાનુબન્ધં મમ ॥ ગ ૩ ॥

૧. વિત્ એટલે વિકાન, નાણુકાર. મિદુર એટલે યજ્ઞ. અતિમિદુર-
યૌવનાતીતં Insolent by highly impulsive youth.

૨. ચટુલઃ ચંચળ.

૩. વિધુરાઃ એટલે વ્યાસ. અવદાતરુચયઃ સુવિશુદ્ધ પ્રકાશવાળા-
તેજવાળા. વિપાક પરિપાકદશા, અંતિમ સ્થિતિ, પકવદશા. પ્રેત યમ,
નરક. પ્રેતહત એટલે જેનો વિવેક નાશ પામી ગયો છે એવું. જેને
યમ હશે તેની એવી જ દશા થાય છે.

૧. ભાઈ ! આ શરીર આકાશની હીલાનો પરિચય કરાવનાર હોઈ ખરી રીતે શરીર જ નથી અને વળી મનુષ્યોના સંબંધમાં એનો એક ક્ષણવાર પણ ભરોસો ન કરી શકાય તેવું છે. વળી એ શરીર બારે આકાશ ચોવનથી છકી ગયેલું છે. આર્તુ શરીર સમજી વિદ્વાન માણસના મહોદયને માટે કંઈ રીતે થઈ શકે ?

૨. (પ્રાણીનું) આયુષ્ય પવનના ઊંચાંનીચાં થતાં મોત્તં જેવું ચંચળ છે; સર્વ પ્રકારની સંપત્તિઓની સાથે આપદાઓ વળગી રહેલી છે; પાંચે ઇન્દ્રિયનો વિષય થઈ શકે તેવા ત્રણે પદાર્થો સવારસાંજની સંધ્યાના રંગોની જેમ ક્ષણવારમાં આવે ત્યાં તો ઊડી જનારા-ચંચળ છે; મિત્રો, પત્ની અને સુગંધસંબંધીઓનો મેળો સ્વપ્નાની સાથે અથવા ઈદ્રજાળની સાથે અરખાવવા ચોગ્ય છે આ પ્રમાણે છે ત્યારે આ સંસારમાં કંઈ વસ્તુ સંસ્થાન પ્રાણીને-સંત પુરુષને ટેકો આપનારી અથવા ટેકો લેવા લાયક છે ?

૩. ભાઈ ! આ સંસારમાં અત્યંત પવિત્ર રુચિ ઉત્પન્ન કરનાર સ્થાવર અથવા જંગમ બાવો, વતંત સુંદર હોઈને, સ્વારના પદોરમાં આખી દુનિયાને મનમાં આનંદ કરાવનારા હોય છે તં જ બાવો પરિપાકદશા પામતાં વિરમ થઈ જઈને તે જ દિવસે (દિવસને અંત-સાંજે) નાશ પામતાં-ખલાસ થઈ જતાં દેખાય છે; છતાં પ્રેતથી દણ્ડાયલું આ મારું મન સંસારના પ્રેમની ગાંઠને છોડતું નથી !

* પરિચય કરાવનાર એટલે એને વાદ કરાવનાર, એની રીતે વર્તાર, એના જેવું. જેવા વાણ્યં અનોક્કમ તેવું આ શરીર.

गेयाष्टक

(अनित्य भावना)

मूढ मृगमि मृधा मूढ मृगमि मृधा,
विभवमनुचिन्त्य हृदि नपरिवारम् ।
कुशशिरसि नीरमिव गलदनिलकम्पितं,
विनय जानीहि जीविनमसारं ॥ मूढ० ॥ ध्रुवपद ॥

पश्य भङ्गुरमिदं विषयसुखमौद्दं,
पश्यतामेव नश्यति सहासं ।
एतदनुहरति संसाररूपं रया—
ज्वलज्जलदवालिकारुचिविलासं ॥ मूढ० ॥ १ ॥

हन्त हतयौवनं पुच्छमिव शौवनं,
कुटिलमति तदपि लघुदृष्टनष्टम् ।
तेन वत परवशा परवशा हतवियः,
कटुकमिह किं न कलयन्ति कष्टम् ? ॥ मूढ० ॥ २ ॥

यदपि पिण्याकतामङ्गमिदमुपगतं,
भुवनदुर्जयजरापीतसारम् ।
तदपि गतलज्जमुज्झति मनो नाङ्गिनां
वितथमतिकुथितमन्मथविकारम् ॥ मूढ० ॥ ३ ॥

ઝેવાપ્રક્રમે અર્થ : અનિત્યભાવના

આ ઝેવ વિભાગ ' નારે હો નારે પ્રભુ મુજ દેવકે ખાળી ' ને લયમાં બગાડે ગાય શકાય છે. એનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:—

ધ્રુવપદ:-મૃદ ધીનન । તારાં (સ્ત્રી, પુત્ર, સમાજજંઘી) પરિવારનો અને નારી દોલન એકાધ આદિ વેબવનો વારંવાર વિચાર કરીને તું દોહટ મુંઝાયા કહે છે. અરે મૃદ ! તું ખરેખર દોહટ ફિહર-ચિન્તા કહે છે । અરે વિનય ! પગનથી દુહડુહડ દાલનાં દર્બ (ધામ)ની આગી પર રહેલાં પાણીનાં ટીપાં જેવા (અગિર) તારા શ્વપચરને તું અસાર જાણ.

૧. તું જો ! ઉદ્વિધજન્ય વિષયમુખની સાથે તારે જે દોસ્તી-સંબંધ છે તે તો શત્રુવિનાશી છે અને જોતજોતામાં હાથ-તાળી દર્મને નાશી જાય તેવો છે, અને આ સંસારનાં સ્વરૂપો છે તે તો અગકારા મારતી વીજળીના ચમકારોનો બદોખર ખ્યાલ આપે છે-અચકારાના વેગને અનુસરે છે.

૨. અરે બાળ ! આ જોગન (મુવાની) છે તે તો ખરેખર મુનશની પુછડી જેવું (પાકું) છે અને તેવું છતાં વળી જોતજોતામાં ખલાસ થઈ જાય તેવું છે. એવા જોગનીઆને જે પરવશ પડ્યા તે ખરેખર પારકાને આધીન પડી જઈ મંદ બુદ્ધિવાળા થઈ જાય છે. (એવા પ્રાણીઓ) કયા કયા ઠડવાં ફળ ન પામે !

૩. ઘડપણ (જરા) જે વજ્ર બુવનમાં ન શ્વેતી શકાય-વશ ન કરી શકાય તેવું છે તે શરીરનું સારસાર પી જાય છે અને તેથી આ શરીર તદ્દન રસ વિનાના જોગ જેવું થઈ જાય છે, તો પણ લાજ-શરમ વગરનું પ્રાણીનું મન અડવા કે મુઘવા ન ગમે એવા કામદેવના ચાળા અસકાને-એના વિકારોને છોડતું નથી ।

सुखमनुत्तरसुरावधि यदतिमेदुरं,
 कालतस्तदपि कलयति विरामम् ।
 कतरदितरत्तदा वस्तु सांसारिकं,
 स्थिरतरं भवति चिन्तय निकामम् ॥ मूढ० ॥ ४

यैः समं क्रीडिता ये च भृशमीडिता,
 यैः समाकृष्महि प्रीतिवादम् ।

तान् जनान् वीक्ष्य वत भस्मभूयं गतान्,
 निर्विशङ्काः स्म इति धिक् प्रमादम् ॥ मूढ० ॥ ५

असकृदुन्मिष्य निमिषन्ति सिन्धूर्मिव-
 चेतनाचेतनाः सर्वभावाः ।

इन्द्रजालोपमाः स्वजनजनसङ्गमा-
 स्तेषु रज्यन्ति मूढस्वभावाः ॥ मूढ० ॥ ६ ॥

कवलयन्नविरतं जङ्गमाजङ्गमं,
 जगदहो नैव तृप्यति कृतान्तः ।

मुखगतान् खादतस्तस्य करतलगतै-
 र्न कथमुपलप्यसेऽस्माभिरन्तः ॥ मूढ० ॥ ७ ॥

नित्यमेकं चिदानन्दमयमात्मनो,
 रूपमभिरूप्य मुखमनुभवेयम् ।

प्रशमरमनवनुधापानविनयोत्सवो,
 भवतु मततं सतामिह भवेऽयम् ॥ मूढ० ॥ ८ ॥

૪. અનુત્તર વિમાનમાં વસનારા દેવ સુધીનું મુખ સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાય, તે પણ સમય પૂરો થાય-કાળ પ્રાપ્ત થાય-આયુ પૂર્ણ થાય ત્યારે પૂર્ણ વિરાગ પામે છે, તેથી બાઈ ! તું જૂન વિચાર કરીને જો કે આ સંસારમાં રહેલી કંઈ વસ્તુ એથી વધારે સ્થિર છે ? અથવા હોઈ શકે ?
૫. જેની સાથે આપણે રમ્યા-ખેલ્યા, જેની આપણે સારી રીતે પૂજા-સેવા કરી, જેની સાથે આપણે વિનોદ-વાર્તાઓ કરી તેવા તેવા માણસોને રાખમાં રગદોળાતાં આપણે નજરે જોયા અને છતાં આપણને જાણે કાંઈ થવાનું નથી એમ ધારી નિશ્ચિન્ન થઈને (છાતી કાઢીને) ઊભા રહીએ છીએ ! આવા પ્રમાદને-આવી મોટી ભૂલને ધિક્કાર છે !
૬. (આ દુનિયામાં) ચેતન અને અચેતન સર્વ બાવે સમુદ્રમાં આવતાં મોજાઓની પેઠે એક વાર ઊઠે છે-જામે છે અને પાછા તુરંત જ શ્રમી જાય છે. (અહીં) સગાસંબંધી અને ધનનો સંબંધ ઇદ્રજાળ જેવો છે. જે પ્રાણીઓ તદ્દન મૂઢ-મૂર્ખ હોય તે જ એમાં રાચીભાચી જાય છે.
૭. ત્રસ અને કથાવર દુર્વાચી બદલા આખા જગતને જમરાજી એક ક્ષણ પણ અટક્યા વગર આખો વળત ગળી જતો જાય છે (ખાઈ જાય છે-કોળીઓ કરી જાય છે), પણ કરી ધરાનો નથી એ કાળ પોતાના મુખમાં આવ્યા તેને હોઈયાં કરી જાય છે ત્યારે તેની દુષ્ટેશીમા રહેલા આપણે અંત (હેડો) કેમ નહિ આવે ?
૮. આત્માનું ચિદાનંદમય રૂપ જોઈને નું એકલા નિત્યમુખનો અનુભવ કર, આ સંસારમાં અહીં પ્રગમરસરૂપ તાજા અમૃત-રસનું પાન કરવારૂપ હિત્તવ સતપુરુષોને વારંવાર હો.

નોંધ—

(શ્રુતપદ) ગલત્ એટલે પડતું, પડું પડું થતું હોયું.

અનિલકમ્પિતં પદમે દક્ષિણે, પાન કુદમે દક્ષિણે એ એ કુદમે
છેલ પર પાણીનું કીધું છે તેને પદમ પદમી.

વિતથ ક્તાં એવાને મળેલી છે, એવામિતથા ક્તાંને 'વિતથ' એટલે.

વિતથ એટલે વિનિવર્તન, એટલી નિમિષવા પડે તે.

૧. સૌહૃદં મિત્રભાવ. મૈત્રી. દેવતા. વિદ્યામ નામનું દેવતા.
મદ્યામં દક્ષિણે એટલી વારમાં. એવ-એવામાં. દાવ્ય કરવું.
સંસારસ્થં મેદરામનું નામ. રચાત્ એસથી.

જલદવાલિકા વાદ્યાની દિશી-વીજળી. જનિ એટલે જાનિ.

૨. હતયૌવને એટલે દબાવેલું એવનીકે. લગ્ન એટલે શીલ. વચ્ચી
કલયન્તિના એ અર્થ છે. પ્રાપ્ત કરે છે એવા એક માણી સહે છે.

૩. પિણ્યાક લે.એ. બોળ-તણમાંથી તેલ કઢવા પડીને કચડા-
દેરને ખાવાનો બોળ.

સાર સત્ત્વ. જરા કેવી રીતે શરીરનું સત્ત્વ પા મળ્ય છે તે કળવાની
જર નથી.

વિતથ કિલ્લાને મુલકું ખતાવે, મુલકાને કિલ્લકું ખતાવે એવું.

કુચિત થુકેવું પણ ન ગમે તેવું, ચીડ ઉપગત્તે તેવું.

૪. અનુત્તર પાંચ અનુત્તર વિમાની દેવામાં પણ છેલ્લા અનુત્તર વિમાનના
દેવા. એનું તેવીશ સાગરોપમનું આયુષ્ય હોય છે અને કદી ન શકાય
તેવું જિંદગીમાં ઉચું મુખ હોય છે. પદંગ પર પોઢવાનું અને જાના-
નંદમાં મસ્ત રહેવાનું.

કાલ એટલે છેડા. મરણ. વિરામ એટલે પૂર્ણવિરામ. અદ્યકે અર્ધ નહિ.
નિકામમ્ ખૂબ. સારી રીતે. અત્યંત.

૫. રૂઢિતાઃ પૂજિત. પૂજા સેવા કરેલ. પ્રીતિવાદ ટોળ. મસ્કરી. ચાળાચક્ર.
મસ્મમૂયં સ્પશ્નમાં રાખોડી થવા. નિર્વિશંકા નક્કર. ચિંતા વગરના.

૬. અસકૃત્ અનેક વાર. વારંવાર.

પરિચય

અનિત્ય ભાવના—

(ક૧) પ્રથમ આપણે લેખકમહાશયનો આશય વિચારી જશું. આ પ્રાણીને સર્વથી વધારે પ્રેમ અને પરિચય પોતાના શરીર સાથે છે. આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરીને જ આપણે આલીએ છીએ. જ્ઞેય અને જ્ઞાતા એક હોઈ શકતા નથી, આ શરીર છે એમ જાણનાર કોઈ અન્ય વસ્તુ છે અને તે આત્મા છે. એના અસલ સ્વરૂપે આત્મા જ્ઞાનવાન છે, વિદ્વાન છે અને તેથી આ પ્રાણીને સમજી-વિદ્વાન તરીકે હૃદયીને લેખકમહાત્મા કહે છે કે:—

માર્થ ! તું તારા શરીર ઉપર ખૂબ મોહી રહ્યો છે અને એને જરા અગવડ પડતાં ગાંઠાયેલો ચર્મ જાય છે અને દોડા-દોડ કરવા મંડી પડે છે કે ખીજને દોડાદોડ કરાવે છે; તે શરીરને ખરી રીતે જોઈશ તો તને લાગશે કે એ શરીર જ તારું નથી, તો તું કેને માટે આ સર્વ દોડાદોડી કરી રહ્યો છે ? જરા જો ! એ શરીર તો આકાશમાં ચઢી આવેલાં વાદળાંની જેવી રમત કરનાર છે.

તેં કહી વાદળાંનો અભ્યાસ કર્યો છે ? એને વા(વન)નું દળ કહેવામાં આવે છે. એક નાનું વાદળું ચોમાસામાં આવે

૭. જંગમાર્ગમં જંગમ એટલે તમ શ્વે. બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ હિન્દ્રવ-વાળા અને અજગમ એટલે ગાયત્ર શ્વે-એકેન્દ્રિય : પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ કલ્પલયન્ કાળીઓ કરી જનો કરતલ દયેણી.

૮ નિત્ય એ નુખતુ વિદ્યપણુ છે. ચિદાનંદમય વિશેષાર્થ જુઓ. વિનય લક્ષ આવતુ પ્રાર્થના ઉત્તરમાં નવનં જરૂર હોય છે. દદ અર્થો આ મથમાં આ વિચારણામાં.

અને પવન સખત આવે તો કાં તો તે વરસી પડે અને કાંતો માઈલતા માઈલ આલ્યું જાય. એતું કાંઈ ઠેકાણું જ નહિ. એના પર હિસાબ ગણી સદો કરનારા પણ પાયમાલ થઈ ગયા છે. એતું કાંઈ ઠેકાણું જ નહિ. વાતવાતમાં વાદળાં ચઢી આવે અને જોતજોતામાં આલ્યાં જાય. લોકોક્ષિતમાં પણ કહેવાય છે કે— આલ ગાલ ને વર્ષા તારા, સ્ત્રીચરિત્ર ને રોતાં બાળાં; તેની જોડ પરીક્ષા કરે, સહદેવ જોશી પાણી ભરે.

એટલે એ વાદળાંનું કાંઈ ઠેકાણું નહિ. એવાં વાદળાંની લીલા જતાવનાર અને એનો ખરો પરિચય આપનાર આ શરીર છે. એ શરીરનું કાંઈ ઠેકાણું નહિ, ધોરણ નહિ, એની ચોકસાઈ નહીં તેથી એના ઉપર આધાર રખાય નહિ.

અથવા સારી રીતે પોપણ કહેલું એ શરીર કોઈ પણ વખતે વાદળાંની પેઠે વીખરાઈ જનાર છે, વરસ્યા વિના પણ ખલાસ થનાર છે. એના તે ભરોસા હોય ? એના ઉપર ગણતરી કરાય ?

વળી એ શરીર એટલું બધું ઠેકાણું વગરનું છે અને સાથે એ ક્ષણભંગુર પણ છે. એનો નાશ ગમે તે પણ થઈ જાય, એ અટકી પડે અને પછી તને એકલો કરી મૂકી આલ્યું જાય !

વળી તું વિચાર કર. એ શરીર યૌવનના જોરથી ઉદ્ભવ થયેલું છે. માતૈકા સાંઠ કે મદજરતા ગાંઠ હાથીનો ભરોસો શો ? જુવાની માણસને ગદ્દાપચીશીમાં નાખે છે ત્યારે લાન, વિવેક, વિચાર, સૌજન્ય, લાજમર્યાદા કે સભ્યતા ભૂલાવી દે છે. જુવાનીના જોરમાં—કામદેવના સાન્નિધ્યમાં પ્રાણી કેવાં કેવાં કામો—આગાઓ કરે છે તે તારે નવું જાણવાનું નથી. કોઈ પણ નવલ દે, એટલે તને જણાઈ આવશે. આવા શરીરને ભરોસે કેમ

રહેવાય ? એ વાદળાની લીલા દર્શાવનાર ક્ષણભંજર છે અને ચાલે નેટલો વખત જીવાનીના ચસકામાં નાથ વગરના બળદ જેવું અવ્યવસ્થિત છે.

સમજી માણુએ એ શરીર લાભકર્તા કેમ નીવડે ? પ્રગતિ કરનાર કેમ થઈ શકે ? એને આત્મવિકાસ કરનાર કેમ બનાવી શકાય ? એ વાત શોધી કાઢવી એમાં આ છવનયાત્રાનું સાક્ષ્ય છે. શરીર વસ્તુતઃ શરીર જ નથી, તારું રહેવાનું નથી, છે પણ નહિ અને જીવાનીની પેઠે અવિનીત છે. એમાંથી સાર કેમ કઢાય ? કાઢવાનો રસ્તો શોધી કાઢે તેનો અવતાર ધન્ય છે. બાકી એવા વાદળીઆ રંગ જેવા અવિનીતને આશરે પડી રાગદ્વા હરે, એને પંપાળ્યા કરે—તે ગમે તે હોય, પણ એને વિદ્વાન કે સમજીનું ઉપનામ તો ન જ થઈ.

તને સર્વથી વધારે વડાલા શરીરની વાત થઈ. હવે તું જરા આગળ ચાલ.

(૧૨) પ્રાણીનું છવન પવનના અસ્થિર તરંગ જેવું અંચળું છે કાળનો પ્રપાટો ક્યારે આવશે ? કેટલો ટકશે અને ક્યારે ઉપડી જશે ? એ કાઈ કદી શકાય નહિ. આયુષ્યની દોરી તૂટતા વાર લાગતી નથી અત્યારે હીએ, કાલે સવારે મુંઝશે તે કાંઈ કહેવાનું નથી ન જાને જાનકીનાથ । પ્રમાણે કિં મવિષ્યતિ ? એક બાકી રાતના તો કઈક ચાલ્યા ગયા હસના-રમનાં 'હાર્ટફેલ' થઈ જતાં જોયા.

સપ્તિની સાથે વિષ્ણુએ વગજેડી જ છે આપણે નો દોડાદોડીના જમાનાના હીએ જંની નોટરો દોડતી જોઈ એને

અને ખત્રી જનારો કે. એ પણ ઉદ્ધવજની કૃપનાથી બનાવેલા નગર જેવો છે.

જ્યારે આ સંસારમાં આશુપ્ત ઘણું ચંચળ છે, સંપત્તિ સાથે આપત્તિ વળગેલી છે, ઇદ્રિયના વિષયો ચપલ છે અને વદાલાનું મિલનમુખ સ્વપ્ન જેવું છે, ત્યારે સમગ્ર ગાદ્યસને આમાં આનંદ ક્યાં માનવો? આનંદ માટે આપણે મહેનત કરી ધન મેળવીએ, પણ ત્યાં તો આપત્તિઓ સાથે જ આવે. હાકરાં કે સી વાસ્તે ઘર વસાવીએ ત્યાં તો એ કે આપણે ચાટ્યા જઈએ અને છેવટે આ જીવન પણ ઠેકાણા વગરનું અને ગમે ત્યારે રખડાવી પાડે એવું! ત્યારે આ સ્થિતિમાં આનંદ ક્યાંથી મેળવવો? આનંદ લેવા કોની પાસે જવું? એને ક્યાં શોધવો?

મુખ ક્યાં છે? તેની શોધનાં આપણે નીકળ્યા છીએ, મુખી થવું એ આપણી મનઃકામના છે, પણ જેતાથી, જેની ખાતર, જેના વડે અને જ્યાંથી મુખ મેળવવા માગીએ છીએ ત્યાં તો દુઃખનો પાર નથી, આનંદનું નામ નથી, સમવકનું ઠેકાણું નથી, ત્યારે આ સર્વ થોડા વળત રહેનારા પદાર્થો અને સખધ ઉપર આનંદ માટે આધાર રખાય? આ સંસારમાં કઈ વસ્તુ એવી છે કે જેમાંથી અથવા જે દ્વારા પ્રાપ્તી આનંદ મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરે?

શાંતિરત્નો વાત કરી, આસાનિક પદાર્થો અને સંજોગોની વાત કરી દુષ્ટ સ્વૂળ જાણેની વાત કરી તેનું અકસ્માચિત્ત વિચારીએ.

(મ ૩) સુવારે જે દમગ આનંદ આપે છે તે સાચો બીડાઇ જતા આનંદ નથી આપતું સુવાન જગદ દોડતો હોય ત્યારે આનંદ આપે છે પરંતુ તે ઘરડો થઇ જાય ત્યારે પાંજરાપોગ

મૂકવા યોગ્ય થાય છે. સંપત્તિવાન-ધનવાન જે પુત્રને મળવામાં કે તેની યોજનાઓ આપવામાં આનંદ કે માન મનાય તેની સંપત્તિ જતાં તેના સામું જોવું ગમતું નથી. નવી ખરીદેલી મોટરની સ્પીડની વાતો કરતાં મલકાનાર બેત્રણ વરસે એમાં કચડ કચડ થતું સાંભળે છે ત્યારે એને બદલવાનો વિચાર કરે છે અથવા સ્કેપ (કચરા)ને ભાવે વેચી નાખે છે. યુવાનીનો રંગ ઊતરી ગયેલ સ્ત્રી સામું જોવું ગમતું નથી. આ સર્વ દરદાજના અનુભવના વિષયો છે. પ્રભાત અને તે જ દિવસ અહીં અલંકારિક ભાષામાં સમજવાના છે. આજે-કાલે, સવારે-સાંજે, યોજા-પોર : એવા અર્થમાં એનો ઉપયોગ છે તે સુઝાઈ છે.

ચેતન પદાર્થોમાં સ્ત્રી, પુરુષ, અશ્વ વિગેરે સમજવાં. અચેતન પદાર્થો તે મોટરગાડી, વસ્ત્ર, અલંકાર સમજવાં. આ ચેતન-અચેતન સ્થાવર-જંગમ પદાર્થો એક વખત અત્યંત આનંદ આપે તેવા હોય, સુંદર મનોહર હોય, ક્રાંતિથી પ્રકાશમાન હોય તે જ પદાર્થો જ્યારે પરિણામે વિરસ થઈ જાય છે, જ્યારે દૂધ કાઢીને લોચા વળે છે ત્યારે એનો નાશ થતો આપણે નજરે જોઈએ છીએ. આવું એક જ દિવસમાં બને છે. કોઈ પણ ચરાચર પ્રાણી કે વસ્તુને લઈએ તો આમ જ થાય છે, છતાં આપણું મન સંસારને ચોંટ્યાં જ કરે છે, એ એને વળગતું જ જાય છે. એ એને ચાટતું જ જાય છે. ખરેખર, ચેતન તો કોઈ ભારે જળકું છે ! એના ઉપર ટ્રેટ (Devil) ની અસર ખરેખરી જામેલી દેખાય છે. એ નજરે આપો ખેલ જુઓ છે, છતાં એનાં ઉપર કાંઈ અસર થતી નથી અને જાણે હુનીઆમાં બીજાને ગમે તેમ થયું પણ પોતાનો ગોટો તો જરૂર ચાડ્યો જ નથી. આવી તુરંત જોડી ભ્રમણામાં પડી જાણી-જોઈને સંસાર

રમાં અટનાયા કદે છે નેને વગગતું જાય છે અને તેમાંથી માર
મળી આગશે જોવા વલખામાં લાલચે એ ટંગાર્થે રહે છે. એને
સંસારનો પ્રેમ છોડવો ગમતો નથી છોડવાની એની વૃત્તિ
નથી અને છોડવાના એના માર્ગો નથી. એ અનિત્ય વસ્તુને
જોવાગતું નથી, એના ઘરની ચીજોની કિંમત જાણતું નથી, એ
આંખ ઊધાડીને જોતું નથી અને સંસાર સાથે લાગીવગમો રહી
તેના ઉપરનો રસ જરા પણ જોડું કરતું નથી. એની સંસારની
આમૃત્તિનો ચિનાર આપ્યો દોય તો એમ જ લાગે કે એને
અર્ધીથી કદી જવાનું જ નથી અને એ તો જાણે અર્ધી, ઘરમાર
હરીને બેઝી ગયેલ છે. આવું મારું મનડું છે. એ મનજીભાર્થના
તો ઘણા વખાણ કરવાના છે તે આગળ ઉપર યથાસ્થાનકે એકથી
વધારે વખત થશે.

હવે જે ગીત શરૂ થાય છે તે અને પછીના સર્વ ગીતો
ધન્ટી દેશીઓમાં ગાઇ શકાય છે. મુખ્યનો નિર્દેશ પ્રત્યેક ગીતની
નીચે નોટમાં થશે. એને અસલ રાગરાગણીમાં પણ ગાઇ
શકાય છે. એની ગેયતા અદ્ભુત છે, રસમય છે અને ન બેસે
તો જંને આવડે તેની પાસેથી યાદ કરી લેવા લાયક છે. પ્રત્યેક
ગીત બહુ સારી રીતે ચાલુ દેશીમા ગાઈ શકાય છે. એની
સંખ્યા ૧૨+૪=૧૬ની છે અને દરેક અદ્ભુત છે.

હાંટાઈ જાય છે કે પેટફાઈ જાય છે એવો નવો અથ રહ્યા રહે છે. જાણે મોટર કે રવેલી બાલી જાયે અથવા નો વેપારમાં મોટી નુકસાની થાયે એવી તાગ મનમાં મુંઝવણ થયા રહે છે.

વૈભવને માટે એવું છે કે રાજાને રાજ્યનો વૈભવ મોટો થાયે તેટલો વેપારીને વેપારનો લાભ છે, અમલદારને અમલદારીનો લાભ છે, મુનીમને મુનીમગીરીનો લાભ છે અને જ્યાં પણ અનિશ્ચયોક્તિ વગર દુહી ગ્રાસ્ય તેમ છે કે બિજારીને તેના માગવાના હીકરનો લાભ છે. આ વાત બારીક નિરીક્ષણથી ભેંને નેવી છે. ‘અપને અપને તાનમે’, ગઢા બી મસ્તાન.’ એ કહેવત સાવ ગ્રામી છે નિશાગનો માસ્તર, એકિસનો આખો દિવસ ધમ્મરોરો કરનાર કારકુન, ઘાડી કરનાર ભૈયો કે ચારી કરનાર અડગગાગો સર્વ પોતાના તાનમાં મસ્ત રહે છે અને નાની એરડીમાં પણ વૈભવ માને છે અને એ એના વૈભવ સાથે ન જાય ને માટે શ્રીકરચિંતા કર્યા જ રહે છે.

વૈભવની મુંઝવણની તો વાત જ રી કરવી ? એને મેગવનાં પીડા, જાગવતાં પીડા, વાપરતાં પીડા, ખોતાં પીડા, જતાં પીડા અને સર્વ પ્રકારે એના સંબંધી પીડાનો પાર આવે તેમ નથી; કારણ કે ધનની દિશા આ પ્રાણીએ દહી વિચારી નથી. કહાય સહજ હડાણજી આવે છે તો તે પણ ધણુંજાનું વૈભવ ગયા પછી જ.

ભ.ઈ ! આ પરિવાર અને ધન માટે તું દોકટ મુંઝાય છે. તારું વર્તન જોઈને તને ‘મૂઢ’ કહેવો પડે છે. મૂઢ એટલે મૂર્ખ, અવિચારી પ્રાણી. તારા જેવો મહાન પ્રાણી થવા યોગ્ય આત્મા તેને મૂઢ કહેતા એટ ધાય છે, પણ તું નીચેની હકીકત વિચારીશ ત્યારે તને લાગશે કે એ ઉપનામ તારે માટે

સવધા થોડાં છે અને તેથી ને તારા ઉપનયનનું પર્વેક પાળાને છેડે મુનરાવર્તન કરવું પડ્યું છે.

તું સર્વને 'તારું પોતાનું' માનીને—નેનું 'મારું માનું' ગણીને છાતી કૂચા કરે છે પણ પીતાની માન વાલુએ મુકે તારાં પોતાનાં ઉપનયને જ નાપામ. તારું ચારીર કેટલું તારું છે ? ક્યાં ચુપી તારું છે ? જરા ને.

એક વન છે, એમાં વનરાજી ફાટીફાટી રહી છે, એમાં દર્બા (ડાબડો) નું ઘાસ ઊગેલું છે, આકળ પડી છે, આકળના જળનું એક ટીપું એ દર્બાને છેડે વળગેલું છે, પ્રવાનનો પતન ફુંકાય છે—હવે ડાબના છેડા પર રહેલા પાણીના ટીપાને નીચે પડતાં વાર કેટલી ? એ ક્યારે પડશે એ કહેવું તે કરતાં એ કેટલો વખત ત્યાં ટકશે એ વિચારવું જ ગાડી રહે છે. એ ટીપા જેવું આ ઉવતર છે. એ ટીપાની જેટલી સ્થિતિ કાયમ ગણવાની ધૃષ્ટતા કરાય તેટલી આ ઉવનની સ્થિતિ કાયમ ગણવાની ઉદ્ધતાઈ ગણાય. પડું પડું થઈ રહેલું એ ટીપું ગમે ત્યારે પડી જાય એ તો સમન્તય તેવી વાત છે, પણ એ ત્યાં અમુક વખત જરૂર ટકશે એવી ગણતરી ગણીને હિસાબ થાય ખરો ? એવા ધોરણ ઉપર કાંઈ રચના થાય ? અને એવી રચના જે કરે તે કેવો ગણાય ? એને માટે આ પ્રાણીને 'મૂઠ્ઠ' કહેવાની છૂટ લેખકે લીધી જણાય છે. અથવા એ ડાબના છેડાં પર પડું પડું થઈ રહેલું જળિનિદ્રા અસાર છે—સાર વગરનું છે, નિરર્થક છે, દમ વગરનું છે, એની વાતમાં કાંઈ માલ નથી. એવા ટીપાની કદાચ થોડો વખત ટકી રહે તો પણ, ઉપયોગિતા શી ? આવશ્યકતા શી ? એમાં એને કે કોઈને લાલ શો ? એ કયા પ્રકારના લાલની સંલાવના પણ કરી શકે ?

આગળ ચાલતાં વિભવ અને પરિવારની ચિંતામાં રહેલી મૂઢતા વિશેષ પ્રકારે જતાવવાની છે. લેખકશ્રીના લયમાં આગળ વધ્યા જઈએ અને તેમ કરતાં પ્રત્યેક ગાથાની આખરે આ ધ્રુવપદ ફરીફરી બોલીએ.

આ શ્રંધમાં 'વિનય' શબ્દ ઘણી વાર આવશે. વિનય એટલે વિનિવર્તન. ઠેાઠ આડોઅવળો ગયો હોય તેને ઠેકાણે લઈ આવવો તે 'વિનય' કહેવાય. મોક્ષની અભિલાષા પણ 'વિનય' કહેવાય. આગળવાળું વિશિષ્ટ પદ્ધતિસરનું વર્તન વિનય કહેવાય. આ શ્રંધના લેખક શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે પોતાની સાથે વાતો કરી છે અને પોતાને ઉદ્દેશીને વિનય નામથી સંબોધે છે. એ મુંદર શબ્દનો બહુ સારો ઉપયોગ લેખકશ્રીએ કર્યો છે. આપણે આપણી જાતને વિનય કહીને સંબોધી ચક્રીએ. વિનય શબ્દ જ્યાં જ્યાં આવે ત્યાં ત્યાં આ અર્થ પ્રત્યેક સ્થાને સમજી લેવો.

૧. તેં અત્યારે પાંચે ઇદ્રિયના વિષયો સાથે દોસ્તી બાંધી છે. તને સારું સારું ખાવાનું મળે ત્યારે તું મુખ માને છે, તું મુંદર શ્રી સાથે વિષય સેવવામાં લહેર માણે છે, તું જમરની પેઠે જે તે ફૂલ ઉપર બેસી તેનું મધ ચાટવામાં મગ્ન માણે છે, તું દૂધપાકપુરી કે રસરોટલી મળે ત્યારે સજડકા લેનાં અમૃત પીનો હોય એમ ગણે છે, મુંદર રૂપ જોવામાં તારી આંખોનું ફળ મળતું હોય એમ તને લાગે છે, જોપેરા ચાલતા હોય કે વાજિત્રના સૂર જાગ્યા હોય ત્યારે તારા કાન તૃપ્તિ માને છે. આવી રીતે તેં પાંચે ઇદ્રિયનાં મુખની સાથે ગાઢ સંબંધ માન્યો છે; જો કે એ ઇદ્રિયના વિષયની સેવનામાં વાસ્તવિક રીતે જરા પણ મુખ જેવું છે જ નહીં એ તને જતાવાય તેમ છે. તેં વિચાર કર્યો હોય તો તને સમજાય તેમ પણ છે, પણ એ તો

દૂધપાક ખાખા પછી કે રમણસાગ બેઠાસા પછી મુખ નિવાર કર્યો હોય તો સમજાય. વારે માટે હાથ ને વાન આપે ઉપર હાથ ધરશું. પણ જેને તે સુખ માન્યું છે, તે સુખ માટે તેં દોરતી બાંધી છે અને જે સુખ મેળવતા તું હાથ-વાન કાઢે છે, ધમાધન કરે છે અને સ્તેષમ જે, જે તેને જરા થોડા વખત માટે સુખ માની હઈને ચાલીએ તો પણ તે સુખ કેવું છે? કેટલું છે? તે જરા વિચાર કરીને તું જો.

તેં માનેલું કાઈપણ સુખ જરા વાંઠો બનરીને-વિચાર કરીને જરાજર નપાવજો. એ સુખ કેટલા વખત ચાલી ગાઢે તેવું છે? તે જ પ્રથમ તો વિચાર. એમાં એ વાન છે. એક નો એ સુખ ઘણું જ થોડા વખતનું છે અને હાથને નાખી દૂધનો એટલી વારમાં નાશ પાગી જતારું છે એ બીજી વાન. દૂધપાક ખાખા, સળડકો લીધો, છગને દૂધપાક અડ્યો, ગળ્યો કાગ્યો, પેટમાં હિતરી ગયો એટલે એક ખલાસ! આમાં મજા શી? કેટલા વખતની? અને પેટમાં તો દૂધપાક હોય કે જેલનો બટો રોટલો હોય એ સર્વ સરખું જ છે. એનાથી પણ વધારે સ્ત્રીમેવનની વાત છે. પણ તેનો ચિતાર આપણે સભ્યતા ખાતર ન ચીતરીએ; પરંતુ એમાં સુખ જેવું કાંઈ નથી અને પછવાડેની સ્થિતિનો ખ્યાલ કરીએ તો અતિતુચ્છ હીણપતલરેલી સ્થિતિ લાગે તેવી વાત છે. અરે આ તે સમજીની દશા હોય? પાંચે ઈંદ્રિયના વિષય-સુખો, જેની સાથે તેં અત્યારે જીવજન દોસ્તી બાંધી છે અને જેની ખાતર આખો સંસાર રચ્યો છે, તેમાં માલ શો છે?

ઘોર અંધારી રાત્રિ છે, વાદળાં ચઢ્યાં છે, વીજળીના ચમકારા થઈ રહ્યા છે. એ વીજળીના ચમકારાને નેટલો વખત લાગે તેટલો વખત તારું માનેલું સુખ ચાલે છે, લગભગ ક્ષણિક

હે, આબુ' ને દમકઝમક થઈ પર્યાવરણ પામી જાય છે અને નટલી નાંધે ને આગાચમકા કરે તેમ વીજળીના વિદ્યાસના ગણગણ અનુકરણ જેવું તે છે. તેમાં ને તારા નિવાસ દોય ? તેમાં તે તારી રિયનિ દોય ? તેમાં ને ઘરકકા લેવાય ? તું દોણ ? ક્યાં આવી ચલ્યો ? અને કેવી વીજમાં માથાં મારે છે ? એ શરીરની અંદરની વસ્તુઓ કઈ છે અને કેવી છે ? તેનો ખ્યાલ તને આમળ છદ્દી બાવનામાં લેખકથી ગણગણ આપશે, પણ તારા જેવા સમગ્રુ આવા તુરંત ઉદ્વિગ્નમુખની સાથે મૈત્રી કરે ત્યારે તો પછી તને 'મૂઠ્ઠ' જ દહેવો પડે. તું ગણગણ વિચાર કરીને એ પાંધે ઉદ્વિગ્નતા વિગોને અને આખા સંસારના નાટકને યથાસ્તરૂપે જોળખાને અને પછી તેમાં તને કાંઈ ક્યાથી, કાંઈ અડધું કરવા યોગ્ય, કાંઈ સંધરવા યોગ્ય જણાય તો મારી સાથે વિચાર કરજે; જાકી અત્યારે આવા ઉપરકેપરના ચમકારાને જોઈ તું કસાઈશ નહિ.

વીજળીના ચમકારા સાથે સરખામણીમા અત્યારના પક્ષ-પાઉકર આદિ કૃત્રિમ સાધનોથી મુશોભિત (Butterfly or flapper) બનેલી 'કેશનેબલ' ગણાતી સ્ત્રીઓ આવી ચકે. કામદેવની પુતળીઓ સસારનું સત્યાનાથ કાઢે છે એ હકીકત હવે તો પશ્ચિમના વિચારકવર્ગ પણ જોઈ ચકે છે, પણ ઉપરકોટીઆ કહેવાતા મુધારાએ આખા ચારિત્રતા પ્રદેશને ઢેલેલો શીર્ષવિશીર્ષ કરી નાખ્યો છે તેનો ઇતિહાસ તો હવે પછી લખાયો. હિંદ એ માર્ગે જ ચાલવા લાગ્યું હતું, પણ એને એનો ઇતિહાસ જુદો લખાય એવી સાદાઈ શીખવનાર હતા અને છે. એથી નથીએ એ ધસારાથી કદાચ બચી જશે એમ લાગે છે;

આ વીજળીના ચમકારાની લાલચમાં બૂલેચૂકે કોઈ જૂલ ન

ખાદ્ય જાય, એ વાત પુનરાવર્તનના ભોગે પણ વારંવાર ઠસાવવા યોગ્ય છે. વીજળીના વિલાસ અને નાચનારીના વિલાસ ઘરાઘર સરખાવવા યોગ્ય છે. મૂળ લયમાં હજી આગળ વધીએ. ત્યાં એ જ સૂરની વાતો હજી કરવાની રહે છે.

૨. આવી રીતે જીવન અનિત્ય સમજાવ્યું, વિષયમુગ્ધની દોસ્તી અનિત્ય ગતાવી, આખા સંસારના પ્રપંચને વીજળીના ઝગકારા સાથે સરખાવી ક્ષણસ્થાયી સ્થાપિત કર્યો; પણ આ ભાઈસાહેબને જીવાનીનો તોર છે, એને એ વાતમાં હજી તો ‘હંગામ’ જેવું લાગે છે. એ અત્યારે જેને ગદ્દાપચીશી કહે છે તેમાં છે અને વાંકોચૂંકો ચાલે છે, માથે વાંકી ટોપી મૂકે છે અને જીવાનીના અનેક અત્યાચારો કરે છે. એના આજ્ઞાનાં વર્ણન કર્યાં હોય તો હસવું આવે તેવી વાત છે. એ સમાજમાં કપડાં પહેરી ડાહ્યોડમરો થઈને બેઠો હોય ત્યારની વાત જીદી છે, પણ એની જીવાનીના રંગ જ્યારે એ ઘરમાં અથવા રાત્રે રખડીને ગતાવે ત્યારે એની વાત, એનો મિજાજ, એનો દમામ એમ થઈ જાય છે અને એ સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં હોય ત્યારે તો તદ્દન ઘેલો થઈ જાય છે. ત્યારે એ જીવાની શી ચીજ છે એ વિચારીએ.

મોહરાજ ‘વસંત’ના મિત્ર તરીકે યૌવનને મોકલે છે. એનો દેખાવ મોહક છે, પણ એની પછવાડે આપત્તિઓ ભરેલી છે. એ જીવાનીના જોશમાં પ્રાણીને વિવેક, મર્યાદા કે વિચાર રહેતાં નથી, એ પોતાની જાતને અમર માની મોજશોખ અને તોફાન કરે છે, જીવાનીના મદમાં અનેક દુષ્કૃત્યો કરે છે, પાપો સેવે છે, સદ્દા ખેલે છે, દારૂ પીએ છે અને પરસ્ત્રીમાં રમણ કરે છે. એના ખાવાપીવામાં ઠેકાણું રહેતું નથી, વખત-કવખત

અમે ત્યાં મુખને આગિષ્ટ લાગે તેવું માર્ગ કહ્યું છે અને
 ઝડપથી એ વિધિ હાથમ ફેરવે એમ બાંધી તે દરમિયાન પાન-
 વગરના અન્નામાને કહે છે. પણ એ જુવાની ૧૫૬૧૩ ફુગલાઈ
 પૂડડી જેવી વાંદી જ છે. એના મુખાટામાં આગનાકે પડે ત્યાં
 ટેકા થઈ જાય છે. પણ 'એળનોઆનો' લટકે દહાડા મારે
 જો, ' એ વાત ખરેખરી જાને છે. એ જુવાની તો એળનોઆનો
 ચાલી જાય છે અને પછી આંખે મરમા આગળા માટે, કાંત
 દાણવા માટે, ગાલ સફેદ મવા માટે—ધારે આ જિંદગીમાં
 જુવાનીના જુલસામાં કહેલા અભ્યાસોનાં ફોંટા બોલવામાં પડે છે.
 પછી આપનો થાય, કાંતની દયા દર્શી પડે, પાતી દુઃખ, મરમા
 થાય વિગેરે પણ આ દહાણુ પળખરાંને જટુ મોડું આવે છે.
 જુવાનોને 'દીવાની' એટલા માટે જ કહેવામાં આવે છે, પણ
 એ આવેલી જણી ચાલી જાય છે અને જરૂર જાય છે.

એ જુવાનોને વગ માર્ગ પ્રાપ્તિ તદ્દન પરવશ જાની કાણ
 છે પોતે કોણ છે? એનું પણ એને જાન રહેતું નથી.
 પાતાનું નિશિષ્ટ તત્ત્વ એ બાગાંતો નથી અને એની બુદ્ધિમાં પણ
 એટલા ફેરફાર માર્ગ જાય છે કે એને સ્વપ્ના પણ ખોટા માર્ગનાં જ
 આવે છે એના મનોરાજ્યમાં ધારે ગાંજીએ યુવનીએ રાગડાલે છે
 અને એ સારું સાકું આપાનું, શ્રીસેવનનું, રખડવાનું, નાટક
 સિનેમા જોવાનું અને ધમાલ કરી દરેક ઇદ્રિયને તૃપ્ત કરવાનું જ
 ચિત્તવન કરે છે આવી રીતે એ ઇદ્રિયોને વશ કરવાને બદલે
 પાતાની કલ્પનાશક્તિના દુરુપયોગથી ઇદ્રિયોને વશ જાની જાય
 છે અને બધો વખત એની તૃપ્તિનાં વલણા માર્યા કરે છે. એની
 નજરની તુમાખી, એની વચનની બીનજવાબદારી, એના વર્તનનો
 અચાલકતા એને 'પરવશ' જનાવે છે અને જાણે એનામાં કોઈ
 જાતનું બૂન બરાયું હોય એમ વિચારીશને જરૂર લાગે છે.

થોડા દિવસ રહેનારી દિવાની જીવાનીને વશ થઈ આવી રીતે વિચિત્ર વર્તન કરનાર કડવાં ફળ કેમ ન પામે ? પરભવની વાત જાણુ ઉપર રાખીએ તો આ ભવમાં પણ એને અત્યાચારનાં ફળો કેમ મળ્યા વગર રહે ? અને જીવાનીનાં શોખ ઘડપણમાં કેવા નાચ નચાવે છે તે કાંઈ આપણું અજ્ઞાણું નથી. ખાઈ ન શકાય એટલે મનમાં કચવાટ થાય, ખાય તો અપચો થાય અને પછી તો ગાંઠોઆનો ભૂકો કરીને પણ ખાવો પડે અને રાગડી પીને દિવસો કાઢવા પડે ! પરવશ પ્રાણી શું શું ન કરે અને કરે એટલે પછી ફળ તો જરૂર પામે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. એણે રસપૂર્વક સેવેલા ઈંદ્રિયોના વિષયો પોતાનું વેર જરાંજરાં લે છે. કેટલાક તાત્કાલિક લે છે અને કેટલાક લાંબે વખતે લે છે. આટલા ઉપરથી જણાય છે કે આર દિવસના આંદરડા જેવી જીવાની પણ દેખાતી રીતે અનિત્ય છે, જોતજોતામાં આવીને નાશ પામી જાય તેવી છે, અને જાય ત્યારે પોતાની પાછળ ઘણા કચવાટ મૂકી જાય તેવી છે અને પરિણામે ગમે તેવાં આકર્ષાં દુઃખો અહીં અને આગળ ખમવા પડે તેમ છે તે ચોક્કસ સમજાય તેવી વાત છે.

કદાચ સદ્ભાગ્યે કોઈ પ્રાણી જીવાનીમાં પણ ભોજન કે સ્ત્રીના પાસમાં પડતો નથી અને સ્વત્વ જાળવી રાખે છે તેની પણ જીવાની અંતે જરૂર જાય છે. અહીં કહેવાની વાત એ છે કે જીવાની જેવી સ્થિતિ, જેના ઉપર અનેક સ્ત્રી-પુરુષોનો મદાર બંધાયેલો હોય છે, તે પણ અનિત્ય છે, લાંબો વખત ટકનારી નથી અને જાય ત્યારે પોતાની પછવાડે વધારેઓછા કચવાટ જરૂર મૂકી જાય છે.

જીવાની કેવો કચવાટ મૂકી જાય છે તે તો વૃદ્ધની-

જરાવરધાના બારીક અવલોકનથી જરાજર ખ્યાલમાં આવે તેવું છે. જુવાનીના લટકામટકાવાળી સ્ત્રીઓને જાળ સફેદ થવા માંડે ત્યારે કેવી દશામાં જોવાય છે અને ગુપ્ત વ્યાધિની વાત બાલુએ રાખતાં તેમનાં મનનો પરિતાપ અસહ્ય થઈ પડે છે. યુરોપની જનતામાં એવી પ્રથા છે કે જ્યારે જ્યારે જે કોઈ સ્ત્રી પોતાના રૂપાતિશયના કારણે સર્વ કોર્મતું ધ્યાન ખેંચે છે ત્યારેત્યારે તેને તેનું પદ આપવામાં આવે છે. ગામની, માંતની, દેશની અથવા તો આખા યુરોપની મનાતી એક ‘રાણી’ને એ વર્ષ મહિમા જોર હોય છે. એની છાતિઓ, સરઘસો અને ધમાલો ચાલે છે; પણ પછી પાંચેક વર્ષમાં અંધારી રાત આવે છે ત્યારે કોઈ તેની સામું પણ જોતું નથી. પદ પાઉંડરના લપેટા અંતે ખલાસ થાય છે. આવા જોતજોતામાં આજ્યા જનારા અને માનસિક, શારીરિક ગ્લાનિ પછવાડે મૂકી જનારા ‘જોમન’ ઉપર આધાર રાખે તેને ઉપાધ્યાયશ્રી ‘મૂઠ’ કહે છે અને એની ખાતર પડી મરનારને ગીજી વાર મૂઠ કહે છે.

૩. આ તો જુવાનીની વાત થઈ ચાર દહાડાનો અટકો શું છે તે તમે જોશું; પણ ખરી ખૂબીની વાત તો એ છે કે ઘડપણમાં શરીર તદ્દન ખલાસ થઈ ગયું હોય, માથા ઉપર જાળ સફેદ થઈ ગયા હોય, કપાળમાં ફરથલીઓ પડી ગઈ હોય અને દૂકામાં કદીએ તો શરીર તદ્દન હાડપિંજર જેવું થઈ રહ્યું હોય, મરવાને વાંકે ઇલાતું હોય અને તલમાંથી તંત્ર કાઢી લેવામાં આવે અને પછી ઢારને ખવરાવવા યોગ્ય રસકસ વગરના જોળ જેવું શરીર થઈ ગયું હોય ત્યારે પણ આ પ્રાણી કામદેવના વિકારોને છાંડતો નથી. એનું શરીર ન ચાલે તો એ સ્ત્રીઓ સાથે ચાળાએટા કરવામાં રસ લે છે, સ્ત્રીઓની

આમું જેવામાં મન્ય માણે છે. જામનાં વસ્ત્રોમાં જામનાં જામનાં
જોવાને છે અને નહીં જામદેવનાં જિજ્ઞાસુ જેવાં પણ પ્રકારે
માર્ગ આપવામાં જોને જીવનનાં માર્ગદર્શક તરીકે છે.

અર્જુન દરિ જોઈ જાહુ સુંદર રૂપ રમૂ પડે છે કુવરો કાળો
હોય, જોને આગે શરીરે મસ મસ હોય, શરીર પરના બાળ
ઉડી ગયા હોય, પૂઠડો પણ અવસ્થાપત્તી સ્થાપાં મન હોય,
કાને સાંભળી શકનાં ન હોય. પરવરના દુરડા ધિરાવનાં હોય
અને સર્વત્ર દડધુન ગેનાં હોય—માનો કુવરો પણ કુવરોને
દેખી તેની પાછળ દોડે છે! અરેબર! જામદેવ નો મરેલાને
એક વધારે પાટુ મારે છે

તમે જીવાની મોઢાં એકેશ મરડા જાળોની વાનો માંભળી
હોય તો તમને અરેબર વિચારમાં નાળી છે. જો જીવાનીમાં
રણડવાનો ધધો કરો હોય તે ઘડપણમાં શું કરે એ મિટ
ભાષામાં કહી શકાય તેમ નથી; પણ એ સ્ત્રીની વાનો અને
વિકારની દશાના કૂતરા જે રહે છે. શરીર ન ગાશે ત્યારે મન
વધારે ઉછાળા મારે છે. કામદેવનું જોર તો એવું છે કે એની
ખાતર ૭૦ વર્ષના ઠોસાને પણ ઠોસી સાથે એકાંતમાં
સુવાની ના પાડવામાં આવી છે. એવા ઠોસાઓના કેસ પણ
કોર્ટમાં આવ્યા કરે છે. ઘડપણની અસર શરીર ઉપર થાય
ત્યારે મનનો માર્ગ ફેટલો વધારે મોકળો બને છે તે વિષે
તો મોટા નાટકો લખાય તેમ છે.

એક પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે. આપણે જીવાનીને ‘ગદા
પચીશી’ ઉપર કહી; પણ જિંદગીમાં એથી પણ વધારે લયનો
સમય ત્યાગીશથી પચાસ વર્ષ લગલગમાં આવે છે. જીવાન

માણસ વિરહ સહ્યે, પરદેશ ખેડ્યે અને અગવડો ખમશે; પણ આપેડ વયે માણસને સર્વ ચાલી જતું—હાથમાંથી સરી જતું લાગે છે. એને આ લોગવી લઈ કે પેહું લોગવી લઈ—એમ થનગનાટ થયા કરે છે અને તેથી જુવાની ભિતર્યા પછીની અને તદ્દન ઘડપણ આવી ગયા વચ્ચેની વય વધારે ‘જોખમ-કારક’ હોઈ ખાસ સંભાળવા લાયક છે, એવો મત હાલમાં વધારે જોર પકડતો જાય છે.

અહીં આપણે વિચારવાની વાત એ છે કે વિષયો તો જરૂર જવાના છે, છોડી દેવા પડવાના છે, પણ કામદેવ આ પ્રાણીને તદ્દન ખરખર બોરડી જેવી સ્થિતિએ પહોંચ્યા છતાં પણ નચાવે છે, ફસાવે છે અને તેની પાસે ચાળા કરાવે છે. અનિત્ય પદાર્થ પરની આ રુચિનું વધારે વર્ણન કરતાં પણ શરમ આવે તેમ છે. વસ્તુસ્વરૂપ સમજવું હોય તેણે આવી મૂર્ખતાભરેલી દશા પણ ધ્યાનમાં રાખવા ચોખ્ખું છે.

૪. એક બીજી મુશ્કિત રજૂ કરી અનિત્યભાવ બહુ મુંઝર રીતે લેખકશ્રી રજૂ કરે છે. દેવતાઓને રજવા-કમાવાની ખટપટ નથી, અમૃતપાન થયાં કરે છે, નાટકો જુએ છે, લીલાતરીથી આંખોને તૃપ્તિ આપે છે, અમૃત્ય રત્નોથી પ્રકાશ પામે છે, એક સરખું મુખ દેવાંગનાઓ સાથે લોગવે છે અને આખો વખત કીડા, આનંદ અને રજવાની ફિફર વગરનું મુખી જીવન ગાળે છે, દેવોને દુઃખનો ખ્યાલ પણ આવતો નથી, ત્યાં જીવનકલ્પ નામનો પણ નથી, વળી એમનાં આયુષ્ય પણ ખૂન મોટાં હોય છે, બુવનપતિના દેવો પણ એક સાગરોપમ જીવે છે, બાર દેવલોકના દેવો તેથી વધારે સાગરોપમો અનુભવે છે અને અનુત્તરવિમાનમાં સર્વાર્થસિદ્ધના દેવાનું આયુષ્ય તેથીયે સાગરોપમનું હોય છે.

તને તો એના કરેડમાં ભાગતું મુખ નથી અને કરેડમાં ભાગ
કેટલો વખત ચાલે તેવું પણ નથી, ત્યારે તું તે-શેના ઉપર
મોહો છે ? આ પ્રશ્ન તારે ખબ વિચારવા જેવો છે. વળી તારે
તો આગળ ગીત મવાતાં હોય, પડજે નિરુદાવળી બોલાતી
હોય, જે બાલ્ય ચામર વાંજાતાં હોય તો તો સંસારમાં માણું
પણ આ તો વાતમાં કાંઈ માલ નથી, મહામુશીબતે જન્મે-
ઉધારના સરવાળા મેળવનાર તું શેના ઉપર આ સર્વ ધમાલ
કરી રહ્યો છે ? કઈ સ્થિર વસ્તુ તને મળી છે અને તે કેટલી
ચાલશે ? જરા વિચાર, ખબ વિચાર, જીડો છિતર ! વાસ્તવિક
રીતે તો તું માને છે તે મુખ જ નથી, પણ હોય એમ
માનીએ તો પણ એ કેટલું અને ક્યાં સુધીનું ?

૫ હવે તારી આબુખાબુ જો, તો ત્યાં પણ તને કશું-
બંશુરપણું—અનિત્યભાવ દેખાઈ આવશે. જરા વિચાર, તારાં
સ્મરણો તાજાં કર અને ખ્યાલમાં લે.

બાળપણમાં જેની સાથે તેં રમતો ખેલી, જેની સાથે તું
ગીલીદંડા (મોઈદાંડીઆ) રમ્યો, જેની સાથે સાત દાપ-
લીઆ દા લીધા, જેની સાથે લખોટા કે છૂટદડીના છૂટા ધા
રમ્યો, તેમાંના ઘણાએ સ્મશાનમાં પોડ્યા, તેં તેમને રાખ ધતાં
જોયા તારા વડીલો જેની તે પૂજા કરી, ભાવભક્તિથી સેવા કરી
અથવા તારા ગુરુઓ જેમણે તને કઈક જ્ઞાન આપ્યું અને તેં
જેમને ભાવથી પંચાંગ પ્રજ્ઞામ કર્યા તે પણ બસમીભૂત ઘઈ ગયા.
તેઓમાંના કોઈ કોઈની ચિંતા તો તેં તારે હાથે સજગાવી (ચેતાવી).

વળી તારા અનેક મિત્રો, દોસ્તો અને સંબંધીઓ જેની
સાથે તેં ચર્ચા-વાર્તાઓ કરી, વાતોનાં ગપ્પાં માર્યાં, બલક-
મલકની કથાઓ કરી, જેમની સાથે તકરાર અને વાદવિવાદ

કર્યા, જેમની સાથે ભાપણો કર્યા, જેમનાં ભાપણો સાંભળ્યાં, જેમની સાથે ડીગેટીંગ સોસાયટીના મેંબર (સભ્ય) થઈ પ્રીતિ-પૂર્વક પક્ષવાદ કર્યા, તેમાંના પણ ઘણાખરાને તેં તારે હાથે સ્મશાને પહોંચાડ્યા અને એની બળતી ચિતાના ભડભડાટ અવાજ તેં સાંભળ્યા અને તેને બાળતી અગ્નિની જ્વાળાઓને રાતાપીળા રંગના ભડકાઓ સાથે તેં આકાશમાં ચઢતી અને તને વ્યાકુળ કરતી અનુભવી.

તારે જેના વગર ન ચાલે એવાં તારાં અનેક સંબંધીઓ ગયાં, કંઈકની અતિ સુંદર આદર્શ પત્ની ગઈ હશે, કંઈક પત્નીઓ વિધવા બની ગૂરતી હશે, એકનો એક છોકરો આદ્યો ગયો હશે, હૃદય ખાલી કરવાના સ્થળ જેવા વિશ્વાસુ મિત્રો ગયા હશે, રણીને રોટલા ખવરાવનાર દીકરા આદ્યા ગયા હશે, ઇંદ્રાણીને યાદ કરાવે તેવી પુત્રીઓ ગઈ હશે—કંઈક કંઈક ગયા હશે અને તેમને લાકડાની ચેડે ઉપર જાતે મૂકી આવ્યા હશે.

પ્રત્યેક પ્રાણીને અનેક વહાલાનો વિયોગ થયો હશે અને કંઈકના સંબંધમાં તો ‘દિવસ ગણુંતાં માસ ગયા ને વરસે આંતરીઆ; સુરત ભૂલી સાહિબા, ને નામે વિસરીઆ.’ જેવું પણ બન્યું હશે. અત્યારે ગયેલના ચહેરા પણ સંભારતાં ચાદ આવતા નહિ હોય અને કૈકના નામ પણ ભૂલાઈ ગયાં હશે.

આવા અત્યંત વહાલા, દિલોબ્ધન, પ્રિય, પૂજ્ય કે પ્રતાપી ગયાં, તેમને સ્મશાનમાં મૂકી આવ્યાં, તેમની કાયા અગ્નિમાં જળી અને તેની રાખોડી થતાં જોઈ અને છતાં તું હજી છાતી કાઢીને, મૂંઝનો મોગરો લગાવીને, આંખ પર ચશ્મા ચઢાવીને, કાનમાં અક્ષરનાં પુંલડાં ઘાલીને, ચમચમ અવાજ કરતાં ભૂટ પહેરીને,

પીને વાંકી મૂકીને, હાથમાં સ્ત્રીઝારેટ લઈને ચાલે છે અને જાણે
કી મરણું જ નથી, જાણે બીજા સર્વ ગયા પણ તું તો અમરપટ્ટો
રખાવી લાગ્યો છે એમ ધારે છે! તને શું કહીએ? તારી
જ્યા શબ્દોમાં વાત કરીએ? તારે માટે શો તોલ જાંધીએ?

તું તો જાણે થોડાપણા વૈભવને તારો માની ગેઠો છે
અને નાનકડી તારી દુનિયાને રમાડવાનો ઇન્કારો સહાકાળ માટે
લઈને ગેઠો છે અને તારાં આ સો પચાસ વરસ માટેના ધર્મ-
શાળા જેવાં ઘરને 'ઘરનાં ઘર' માની ગેઠો. અને મનમાં માને
છે કે બીજા ભલે ગયા, પણ આપણો તો ગોટો ચાલ્યો જશે.
વીશ વર્ષનો ધાય ત્યારે આગીશ મુખી છવીશ એમ માને છે, પણ
સાહનો ધાય ત્યારે સ્ત્રીતેર ઉપર ધ્યાન રહે છે અને મુખથી
નિહંગીની અસ્થિરતાની વાત કરતો જાય છે, પણ ઊંઠાણમાં
ખાત્રી હોય છે કે પોતે હજી દશવીશ વર્ષ તો જરૂર કાઢી નાખશે.
સ્ત્રીતેર એંશી વર્ષના પણ એવી જ આશામાં રહે છે. કેઈ પણ
વ્યક્તિનો કાર્યક્રમ જોયો તો તેમાં પણ પાંચદશ વર્ષની હયા-
તીનો હિસાબ જરૂર હોય છે. તાવ આવે ને ઉપડી જતાં અન્યને
જુએ, પ્લેગ કેલેરાના કાળા દેર જુએ, ક્ષયના ઘસારા જુએ,
લકવાના પક્ષ આઘાત દેખે, હાર્ટફેલ થતાં દેખે; પણ એ સર્વ
બીજા માટે! એને અંદરથી ખાત્રી છે કે આપણને એ વાત
સાથે લેવાદેવા નથી. આપણું તો જરૂર આમ ને આમ ચાલ્યું
જશે. એ બાવ વય વધવા સાથે વધતો જાય છે અને
ઘડપણમાં તો આખું શરીર ઘરડું થાય છે; પણ જીવનાશા
ઘનાશા ચર્જીર્યતોડપિ નર્જીર્યતિ (જીવનની અને ધનની આશા
તો ઘરડાને પણ ઘરડી થતી નથી.)

હવે આવી તારી વિચિત્ર માન્યતાને શું કહીએ? આંખો

મોં જલ્દી રે, રોં જલ્દી જલ્દી કે ન જલ્દી જલ્દી કે રોજગર
મોં જલ્દી જલ્દી રોજગર રોજગર જોડી જલ્દી રોજગર રોજગર કે કે જલ્દી
મોં જલ્દી જલ્દી જલ્દી રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર

એવી રીતે વાતોલા રોજગર કે મોંને પોં જલ્દી જલ્દી
કોમ સંભારનું નથી મોંને જલ્દી રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર
વાવે વેવાય છે. કોમ જલ્દી રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર
આ વિધિ છે. રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર
એવી જાતર જલ્દી રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર

આપણા સમાજનેથી અને મનને સંભાર છે તે તો તારક
જેવો છે. કોમ સમાજરથી સમાજરથી કે નવરોજગર જલ્દી
તેને ઇંદ્રજગર કહે છે. આપણા તારક કે સિમેમા જલ્દી કે ન
મિસાલના છે. સમાજો સાથેનો સંબંધ પાંખોના જેવો
છે. જુદી જુદી દિશામાંથી આવી રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર
સવાર પડી કે રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર રોજગર
માર્ગરથી સાંજે રોજગર મોં અને સવારે વખત ગાય રોજગર રોજગર
માંડે-એવો આ સર્વ જેલ છે. એ જેલ ગાલે તેરલો વખત તો
ખોટો છે એ વાત જાણુએ રાખીએ, પણ એ જેલ કાયમ રહેવાનો
નથી એ વાત તમારા ધ્યાન પર ખાસ ઠસાવવાની જરૂર છે.

આવા ચેતન, અચેતન પદાર્થો પર કે સ્વજન ધનના સંમિ-
લન પર જે રાચીમાચી જાય, જે એની જાતર થું થું કરી
નાખે, એને રડતાં જોઈ મુંઝાઈ જાય, એને જતાં જોઈ પોક
મૂછી રડવા જોસે, એનો નાશ થતો જોઈ નિસાસા નાખે એ
તો ખરેખર 'મૂઠ' ગણાય-મૂર્ખ ગણાય. એવા તદ્દન અસ્થિર-
થોડા વખત રહેનારાંના તે વળી સરોંસા હોય ? અને તેના

ઉપર મુસ્લમીમ રહીને તે કોઈ ગણતરી કરાય ? ગીનની શરૂઆતમાં 'મૂઢ' શબ્દ આ પ્રાણી માટે વાપર્યો છે તેનો અર્થ જુલોસો ધાય છે. આ પ્રાણી બીજા મનુષ્ય માટે અથવા પદાર્થો માટે પાણીથી પાતળો થઈ જાય છે કે લાલચોળ થઈ જાય છે એ એનું અજ્ઞાન છે. જોળખવા યોગ્ય વસ્તુને જે ન જોળખે તેને મૂઢ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રાણી સમજવા ધારે તો સમજી શકે એવી તેની સ્થિતિ છે; છતાં પણ તે સમજવા માગતો જ નથી અને તેથી એ પોતાનો મૂઢ સ્વભાવ વ્યક્ત કરે છે. સમજી પ્રાણી આવા અચોક્કસ ભાવો અને સંગમો પર મદાર જાંધતો નથી.

૭. જીવનની અસ્થિરતા વળ પ્રકારે બતાવી: (૧) શરૂઆતમાં આયુષ્યને પવનના તરંગ જેવું અપજા કર્યું, (૨) કુશળા છેડા પર રહેલા પાણીના ત્રિંદુ સાથે જીવનને સરળાવ્યું અને (૩) છૂટા ગેયપદ્યમાં મિત્રો અને સંજર્ણીને રાખી યતાં જોઈ તેમાંથી અક્ષર લેવા કર્યું. હવે એ વાત સીધા શબ્દોમાં ઉવટની દહી દે છે:—

મરણને જ્યારે પુરુષાકાર રૂપ આપવામાં આવે છે ત્યારે તેને 'જમ' અથવા 'યમ' કહેવામાં આવે છે. સંસ્કૃતમાં એને 'કૃતાંત' પણ કહે છે. એટલે જે અંતને કરે તે કૃતાંત કહેવાય. એવો કોઈ દેવ કે દાનવ નથી કે જે આ પ્રાણીને મરતી વખતે આવીને, ખેંચીને, દોરીને કાંઈ લઈ જતો હોય, પણ અલંકારની ભાષામાં જાણે કાંઈ તેવું જ બનતું હોય એવો ખ્યાલ આપવામાં આવે છે. મરણના પુરુષાકારવર્ણનનું અહીં ચિત્ર આપવામાં આવે છે તે વિચારે.

એ જમદેવ આજો વખત પ્રાણીઓનો કોળોઓ કયે જ

જાત છે. આજીવન પ્રાણીમાં જન્મવેલો સમાવેશ થાય છે. જાણી, માથા, લેજરા, ગાંધી અને અન્યના જે સર્વ જન્મવેલો જન્મ છે; તે કે આંતર અને માથા ગળેનો કદીને જન્મ છે. જન્મમાં જન્મ, જન્મો વિશેષે મેલકિયો, મેલક, જુ વિશેષે મેલકિયો, નીલ, ભગરી, લીલ વિશેષે મેલકિયો તમારે પાંચે વિશેષે સમાવેશ થાય છે. પાંચે વિશેષ પ્રાણીમાં આર મોટા વિચાર છે. તેમાં પ્રથમ વિભાગ નિર્ધારિતો આવે છે. એમાં માનવ, મનુષ્યવિશેષે જન્મવેલો છે, રાણી, મોટા, માથા વિશેષે જન્મવેલો છે અને પાંચ, કોયલ, કમળ વિશેષે જન્મવેલો છે. એ ઉપરાંત તેમાં પેટાળી માનવ સર્પ(ઉર:પરિસર્પ) અને રાણી માનવ મોળીઆ(મુજપરિસર્પ)નો સમાવેશ થાય છે; આ પાંચે વિશેષે જન્મ. બીજો વિભાગ મનુષ્યનો આવે છે તે મનુષ્યોકના માનવી-આપણા જેવા છે, મનુષ્યજાતમાં કે અન્ય જન્મ સમાવેશી એકરી કરી મુખનો અનુભવ કરે તે ત્રીજા દેવોના વિભાગમાં આવે છે અને અશુભ કર્મનાં કરી દુઃખનો અનુભવ કરે તે નારકો કહેવાય છે. આ બેથી પાંચ ઉદ્ધિયવાળા સર્વ જન્મ અથવા ત્રણેયો કહેવાય છે.

જમરાળ આજો વખત આરામ લીધા વગર એ સર્વ જન્મ અને અજન્મ પ્રાણીઓનો કોળીઓ કર્યા જ કરે છે. એક સમયની પણ રાહ જોયા વગર આરોગે વખત પ્રાણીઓને હોઈઆ કરતો જ નથી. અનાદિ કાળથી એને એવી લાગી છે કે એ પ્રાણીઓને જાણ જ કરે છે, પણ કદી એ ધરાતો જ નથી. એને કદી સંતોષ થતો નથી અને કદી એ પેટ પર હાથ ફેરવી હાથ કરતો નથી. એનો સ્વભાવ જ એવો છે.

હવે એ જમરાળ પોતાનાં મોંમાં આવે એ સર્વને ગળપ કર્યા કરે છે એ વાત તો આપણે દરેક જોઈએ છીએ, મુંઘ

જેવા શહેરમાં તો એણે કેટલા માણસને ખાધાં તેના આંકડા પણ કરેલા છપાઈને બહાર પડે છે.

હવે એ તો એનાં મોંમાં આવ્યાં તેને જરૂર ખાય છે, પણ તું ક્યાં છે તેનો વિચાર કર્યો ? એના મુખમાં આવે એ તો વાત કરતાં બોલતાં ચાલતાં બંધ થઈ જાય છે, પણ તારો વારો ક્યારે આવશે તેની તને ખબર છે ? તું વિચારે દરીયા તો તને જણાયે કે તું પણ એની દયેલીમાં જ છે. અને કાળ-બગલને અને મોંને આંતરે કેટલો છે તે તો તને કહેવાની જરૂર નથી. આ ચાર-છ ઇંચના આતરે તું ઊભો છે. ક્યારે એના મોંમાં પડીશ તેની તને ખબર નથી અને મોંમાં પડ્યો કે બુધ્ધા નીકળી જવાના છે એ વાતની જરા ચંકા પણ નથી.

તારો અંત એ કૃતાંત (અંત લાવનાર) નહિ હાવે એની કાંઈ તને ઘેરંટી (ખાત્રી) મળી છે ? તારે ને એને કાંઈ દોસ્તી સંબંધ છે ? તારે એની સાથે કાંઈ સમપણ છે ? તારા ઉપર એનો કાંઈ પ્રેમ છે ? કાંઈ પણ નથી. આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે, તે જગતમાં જાણીતી છે, તારી પાસે પ્રકટ ખડી થઈને બિચી છે અને તને આમંત્રણ દરીને વિચાર માટે બોલાવે છે. જો તને કાંઈ ઉપાય સૂઝ્યો હોય અથવા તને ધમરાજો ખાત્રી આપી હોય તો અમારી સર્વ વાતો ફાકટ છે, પણ નહિ તો એક દિવસ આ સર્વ છોડી ચાલે જવાનું છે અને અત્યારે માત્ર સવાલ એની દયેલીમાંથી મુખમાં પડવા પૂરતો જ બાકી રહે છે.

આપો અત ન આવે તેવો ઉપાય યોજ અને ધમરાજના પાસમાંથી છૂટવાના દ્વાર શોધી શખ, પણ તે તો આખો જુદો રસ્તો છે. એના માર્ગો છે, પણ તે તો તારે ગ્રાધીને

તૈયાર કરવાના છે; પરંતુ અત્યારે જમરાન્ત આવે તો તું જ તૈયાર છે ? આમ જમરાન્તનું નામ આવે ત્યાં મેં શું કામ બગાડી નાખે છે ? જે સ્થિતિ ચોક્કસ થવાની છે તેના નામથી પણ અમંગલિક થતું હોય એવાં ઘેલાં શું કાઢે છે ? ત્યાં જરૂર જવું જ છે અને એ વાત જીવવા જેટલી જ ચોક્કસ છે ત્યારે પછી આ ફફડાટ શા માટે કરી રહ્યો છે ?

એક વાત સમજીને સ્વીકારી લે અને તે એ છે કે યમ રાજ કોઈને મૂકતો નથી, કોઈને એણે છોડ્યા નથી અને કદાચ એમ માની લેતો હો કે તારા સંબંધમાં એ અપવાદ કરશે તો તું ભારે ગફલતીમાં રહે છે. મોટા માંધાતાને પણ એણે છોડ્યા નથી અને આખી પૃથ્વીને ધણુધણુવનાર પણ એની આગળ નમી એનો કોળીઓ ધમ્મ ગયા છે. કોઈ અમંગલ પટ્ટો લખાવીને આવ્યું નથી અને તું ખાલી ગર્વ કર નહિ તારો પણ અંતે એ જ માર્ગ છે એમ સમજી, ગણી, વિચાર તારા જીવનની અનિત્યતા સમજી લે અને તે વાત ધ્યાનમાં રાખી તારી ખાજી ગોઠવ.

૮. પોતાના વૈભવ અને પરિવારની ચિંતા નકામી છે જીવતર ક્ષણભંગુર છે, વિષયસુખ ચાલી જનાર છે, જીવાની રંગ થોડા વખતના છે, ઘડપણના આળા હસવા જેવા છે, દેવો સુખ પણ અંતે પૂરા થવાના છે, સાથે રમનારા અને વિનો કરનારા પણ ચાલ્યા ગયા છે, સર્વ ભાવો દરિયાનાં મોજાં જે છે, સ્વજન ધનનો સંબંધ ઇંદ્રજાળ જેવો છે અને જમરાન્ત તે સર્વને ગળક કરતો જ જાય છે. ગભરાઈ ગયા, સુંઝાયા, ફસાઈ ગયા ! હવે શું કરવું ? ક્યાં જવું ? કોનો આશ્રય શોધવો ? લેખક મહાશય કહે છે:—

બાઈ ! તારું પોતાનું આત્મસ્વરૂપ જો, તું જોડા દિવર, એ સન્નિવેદાનંદમય છે. આ શબ્દમાં ત્રણ દલીલન છે. ‘સત્’, ‘ચિત્’ અને ‘આનંદ’. જગત્ સર્વ મિથ્યા છે, સર્વજંધ સર્વ ખોટા છે; પણ આ પરમાત્મસ્વરૂપ આત્મા સત્ છે એ ત્રણ દાળ દહેવાનો છે—દતો, છે અને દહેશે. ઉપર જે મનિવ્ય બાવો, સંજંમો અને સંયોગો જોયા તેની જરાજર સામે મૂકાય જોયો નિત્ય—સત્ આત્મા એના મૂળ સ્વરૂપમાં છે. માયા, ઇદંભાજ કે સ્વપ્નવત્ જગત્ સામે આ જરો ‘સત્’ છે.

જો ત્રિકાળ સત નિત્ય છે એટલું જ નહિ પણ ‘ચિત્’ છે, જ્ઞાનમય છે, જ્ઞાનથી ભરેલો છે, પ્રકાશસ્વરૂપ છે અને શૂન, ભવત્ તથા બાવી સર્વ બાવને જલ્પનાર છે. એની જ્ઞાન-શક્તિ અત્યારે જોઈ થઈ ગઈ છે—અવરાઈ ગઈ છે, પણ અંદર બરેલી છે અને તે ત્યાં જરાજર છે. આ પ્રકાશમય રૂપ અંદર છે તેને બહાર લાવવાનું છે; પણ તે ત્યાં છે અને તેના અસલ સ્વરૂપમા અજ્ઞાનને—મૂઠ્ઠાને સ્થાન નથી એ બીજી વાત કરી.

અને ત્યાં નિરંતર ‘આનંદ’ વર્તે છે. પ્રથમ સાંસારિક સર્વ બાવોને દરિયાના ઉછાળા સાથે સરખાવ્યા એવી વાત અહીં નથી, ત્યાં ઢોડાઢોડ નથી, ધમાલ નથી, દુઃખ નથી, સંપૂર્ણ સાથા નિરવધિ આનંદ છે, મોજ છે, મુખના ઘરડકા છે. આ ત્રીજી વાત કરી. પરમાત્મસ્વરૂપે આત્મા ૧. ‘સત્’ ૨. ‘ચિત્’ અને ૩ ‘આનંદ’ મય છે. જો એનું સાચું સ્વરૂપ છે આ સન્નિવેદાનંદ સ્વરૂપ તારું પોતાનું જ છે, તારા ઘરનું છે, એને સામ કરવામાં—પ્રકટ કરવામાં તારે કોઈની પાસે યાચના કરવી પડે તેમ નથી, કોઈની પાસે વર માગવો પડે તેમ નથી, કોઈની પાસે હાથ જોડવા પડે તેમ નથી.

આ સમિચદાનંદ સ્વરૂપનો ગણગર ખ્યાલ કરી તું હંમેશને માટે એક અવ્યાગ્રાધ-અપ્રતિરત-નિત્ય સુખ પ્રાપ્ત કર. આ નાનકડાં માની લીધેલાં સુખમાં સુંગમ ૪૪ એક આગ્રામાંથી બીજામાં પડે છે અને વારંવાર સુંગમ છે એ તારા જેવા સમિચદાનંદસ્વરૂપવાળાને ઘટે નહિ-એવો નહિ-લીધે નહિ. અનિત્ય વસ્તુઓ, સુંગમો અને શરીરો છોડી તારું પોતાનું શાશ્વત સુખ છે અને તે તારા ઘરમાં જ છે, તારી પાસે જ છે તેના અતુલવ કર, એ સુખમાં પેઠી જત, એનો આનંદ ભોગવ અને હંમેશને માટે સર્વ ઉપાધિનો ત્યાગ કરી ઘુંટડા ભરી ભરીને એ સાચા સુખને ભોગવી લે. એને તું ચાલુ ભોગવ્યા કરશે એ વાતની તને એ માર્ગે ચઢતાં જ ખાતરી થશે. ‘સમિચદાનંદ’ શબ્દ જ એવો સુંદર છે કે એને સમજતાં એનામાં પ્રાણી આકર્ષણ પામી જાય છે. તું સમિચદાનંદમય છે, પ્રકટ થઈ જા. સંત પુરુષોને ત્યાં ઉત્સવ હો. અહીં આ સંસારમાં જ હો-એમ અથર્કતા મહાત્મા આશીર્વાદ આપે છે. સંત કોણ કહેવાય ? જે સાચે માર્ગે વર્તન કરી રહ્યા હોય તે સંત-સંજ્ઞન કહેવાય. ખાલી વાતો કરનારા નહિ, પણ વાતોને ઝીલનારા-વાતો કરે તે પ્રમાણે વર્તનારા. આમાં દંભને કે ઢોંગને સ્થાન ન હોય.

ઉત્સવમાં પાન વગર ચાલે નહિ, પીણું તો જોઈએ. અહીં પ્રશમ રસ-શાંતસુધારસનું તાણું પીણું (Drink) આ ઉત્સવમાં મળવાનું છે. એ અમૃતરસનું પાન કરવા રૂપ ઉત્સવ સંજ્ઞન પુરુષોને હો. વિનય એટલે આકર્ષણ (ચિંતવન)

આ છેલ્લા ઉદ્દગારમાં અંથર્કર્તાએ પોતાનું નામ પણ જણાવી દીધું અને ‘સુધારસ’ અંથનો ઉત્સવ કેવો છે તેનું દર્શન

પણ કરાવી દીધું છે. પ્રથમસં-ચાંતરચ કેવો છે તેનું વર્ણન પ્રવેશકમાં થયું હતું છે.

x

x

x

સંસારની અસારના જણાવવા સારુ લેખકશ્રીએ ધર્મી અજ્ઞાની દલીલો કહી દીધી છે. તેમણે નાનામોટા વૈભવ ખાતર દેસાવાની ના કહી, પરિવાર ખાતર મુંઝાઈ જવા આમે ક્ષેત્રવર્તી આપી, છવનને અસ્થિર બતાવ્યું, વિપવમુખ સાથેની દોસ્તી નિર્રર્થક બતાવી, સંસારનાટક ક્ષણભંગુર બતાવ્યું, જીવાનીનો રંગ અદ્યક્ષાલીન બતાવ્યો, ઘડપણના ચાળા વર્ણવીને બતાવ્યા, મુખની સીમા બતાવી, સાથે રમનાર મયા ભેમ બતાવ્યું, સાંસારિક ભાવો ઉદ્ભવ જેવા અસ્થિર બતાવ્યા અને યમદેવને સદાનો બુખ્યો બતાવ્યો. ઉપરોક્ત નિત્ય મુખ અનુભવવા બહામણ કરી.

આ પ્રત્યેક વાત નવીન છે, નવીન નજરે જોવા જેવી છે અને ખૂબ વિચારમાં નાખી દે તેવી છે. નીચેના ત્રણ હાળ-હાલો વિચારીએ:—

જુદી જુદી જગ્યાએ ચારી રાત્રિ રહેવા માટે એક જાડ પર પંખીઓ સાંજે એકઠાં થાય છે, તેવી રીતે કુળરૂપ વૃક્ષમાં આ જન્મમાં પ્રાણી એકઠા થાય છે. સર્વ પક્ષીઓ સવાર થતાં રસ્તે પડી જાય છે, તેમ પ્રાણી આયુષ્ય પૂરું થતાં રસ્તે પડી જાય છે. આવો અત્રેનો મેળાપ છે. સવાર ક્યારે પડશે એટલો સવાલ છે. આ હિત્તે સંસારના મેળાને કહી વિચાર્યો છે ?

સવારે જે ઘરમાં મંગળગીત ગવાતાં હોય અને નાસ્તા ચાપાણી ઊડતાં હોય ત્યાં જપારે પ્રાણપોક મૂકાય છે અને

સુખ ને આનંદને બદલે છાજીઆ ગવાય છે. એવા અનેક દાખલાં અનુભવ્યા છે; પણ તેની અંદરના રહસ્યને વિચાર્યું છે ?

જેનો સંવારે રાજ્યાલિપેક થાય તે જ દિવસે સાંજ પડતાં ચિતામાં પડતાં અને એ જ ચિતામાંથી એના ધૂમાડા નીકળતાં સાંભળ્યાં છે, જોયાં છે અને છતાં આ જીવનો મોહ છૂટતો નથી અને સંસાર સાથે વળગવાનું મન થાય છે. એમાં કયો મનોભાવ વર્તે છે તેનો કદી વિચાર કર્યો છે ?

વિચાર કરો, સમજો, ખ્યાલ કરો—આપણે શેના ઉપર પડી મરીએ છીએ ? કઈ જાતની સ્થિરતા સમજીને આખી રમત માંડી બેઠા છીએ ? એ માંડેલી રમત ક્યારે બંધ કરવી પડશે ? બંધ થશે ત્યારે આપણને ભાન હશે કે પોલી ગયા હશું ? અને આ સર્વ શું થાય છે ? કેમ થાય છે ? સમજીનાં લક્ષણ આ હોય નહિ, ચોક્કસ સમજ્યા વગર એ કામ કરે નહિ, દીર્ઘકાલીન લાભ જાણ્યા વગર એ પ્રવૃત્તિ કરે નહિ અને તારી તો આખી રમત ખોટી છે. જેને તેં ઘરનું ઘર ધાર્યું છે તે તારું નથી, જેને તેં તારાં સંગ્રામી માન્યાં છે તે તારાં નથી. જેને તેં તારાં સગાં માન્યાં છે તે સ્થાયી રહેવાનાં નથી અને જેની ખાતર તું પાપ સેવે છે, પ્રાણ પાથરે છે, શુંતું શું કરી નાખું એમ ધારે છે તે તારાં નથી. તારું શરીર પણ તારું નથી. તું એને ગમે તેટલું પોપે તો પણ તે તારું રહેવાનું નથી અને તારી સાથે આવવાનું પણ નથી.

આખી ગાજી તેં વસ્તુસ્થિતિ સમજ્યા વગર માંડી છે. તું પૈસા અને સ્વજન ખાતર અનેક અગવડો અને પાપો સેવે છે, પણ તે તારી પાસે રહેવાનાં છે ? તારાં રહેવાનાં છે ?

એમ ખાત્રી મળી છે ? મહાવિઘ્ન પછી ઘણાના એક ભવમાં ત્રણ ભવ થતાં તેં જોયાં, કંઈકનાં મગજ ખસી ગયાં અને કંઈકનાં શરીર ઘસાઈ ગયાં. એ તેં નજરે જોયું અને છતાં હજું તું આંખો બંધ રાખીને ઝૂકે જ જાય છે તે કોના ઉપર ? અને શાને માટે ? તને વિષયોમાં મગ્ન આવે છે ? તું તેનું સ્વરૂપ વિચારી જો. એમાં મગ્ન જેવું કંઈ નથી. એ તો વસ્તુઓના દમદમ અને માયાનાં પુતળાં છે. એમાં તારા જેવો અનંત સુખનો ઇન્દ્રિય મગ્ન માણે, તે તારા ગૌરવને પણ શોભતી વાત નથી. તું એ પ્રશ્નને સાધારણ દુનિયાદારી નજરથી ન જો. જરા ઊંડા ઊતર. તારા જેવા ગૌરવશાળી આત્માને આ શોભતી વાત નથી. ક્યાં હાથ નાખે છે ? ક્યાં કાન માંડે છે ? ક્યાં નજર ફેરવે છે ? એમાં શું સુખ છે ? કેટલું છે ? ક્યાં સુધી ચાલશે ?

જો તને એ સુખ હંમેશ માટે નહિ તો પણ ઘણા વખત ચાલે તેવું લાગતું હોય, તો તો તેમાં મગ્ન કરી લે, પણ વિષયનાં સુખ તો એક મીનિટ પણ ચાલે તેવાં નથી. ખાધું એટલે ખસાસ થયું ! ગળા નીચે ઊતર્યું, એટલે પછી તે દૂધપાક હોય કે ઘેસ હોય-સર્વ સ્વપ્ન જ છે. અને તારા જેવો સમર્થ આત્મા આવા પ્રીતિમાં પગ નાંખે છે એ તને શોભતી વાત થાય છે ?

જો આવી અવ્યવસ્થિત સ્થિતિમાં આત્મો જર્મશ-આગળ વધીશ તો ગરીર છૂટશે ત્યાંસુધી આગ્રા તો છૂટવાની જ નથી અને આસુખ્ય પૂરું થશે ત્યાંસુધી પાપબુદ્ધિ જવાની નથી. ત્યારે શું તું આમ ને આમ ચલાવ્યે જ જર્મશ ? અને અતે ધસદાઈ જવાની જ તારી ઇચ્છા છે ? શબ્દિક સુખ ખાતર તું કેટલો લોભ આપે છે નેના વિચાર કર. આ મનુષ્યભવ તને

મહામુશ્કેલીએ મળ્યો છે તેને અસ્થિર પૌદ્ગલિક પદાર્થો અને મનના માનેલા સંબંધો ખાતર શુભાવી દેવો યોગ્ય ન ગણાય. કેઈ સ્થાયી ચીજ મળે તે ખાતર-તે માટે પ્રયત્ન કરવો ધરે. પણ અત્યારે તું શું કરી રહ્યો છે ? જ્યાં તારા જીવનનું જ કેકાણું નથી ત્યાં તું શેના ઉપર અને કેને માટે આ સર્વ રચના કરી રહ્યો છે ? અંતે આ સર્વને મૂકીને જવાનું છે એ વાત ચોક્કસ છે. ગમે કે ન ગમે, પણ મરવું તો પડશે જ, ત્યારે પછી આટલા ટૂંકા સમયમાં કાંઈ એવું કરી લે કે જેથી આ સર્વ રખડપટ્ટીનો છેડો આવી જાય.

આખા જીવનની ચાવી સમજવાની જરૂર છે, સમજીને છૂટી જવાની જરૂર છે; નહિ તો આ અક્યુટ એવો મંડાણો છે કે એમાંથી નીકળવાના પ્રયત્ન કરતાં એમાં તું વધારે વધારે અટવાઈશ. ખૂબ વિચાર કરી સાચો માર્ગ પકડી લઈશ તો જ તને આ અક્ષરમાંથી બહાર નીકળી જવાનો માર્ગ સાંપડશે.

તેનો માર્ગ એ જ છે કે એ અક્ષરને ધરાળર ઓળખી જવું. એમાં ઉપર ઉપરના સ્નેહ, ખોટાં પ્રેમાલિંગનો, મોટે મોટેથી રૂદ્ધ એ સર્વને ઓળખી જવું, વસ્તુઓ સાથેનો સંબંધ ધરાળર વિચારવો અને શરીર પણ ક્યાં સુધી કામ આપશે તેની કિંમત કરી લેવી. શરીરનો અને તેટલો લાભ લેવો, પણ એની ખાતર મુદ્દાનો ભોગ આપવો નહિ.

આ સર્વ સંબંધો, વસ્તુઓ અને શરીર અનિત્ય છે, ક્ષણ સ્થાયી છે એ ભાવ જો મનમાં જામી જાય તો આખી શૃંગ્યવણનો નીકાલ થઈ જાય તેમ છે. એને સમજવામાં મુશ્કેલી છે તેના કરતાં પણ એની સાથે કામ લેતાં એ વાત સતત લક્ષ્યમાં

એવી વધારે મુશ્કેલ છે; પણ એ રીતે જીવવામાં આત્મા-
નંદ છે અને માથે અમર્યાદિત લહેર છે. એ બાવને અંતરથી
વિચારી તેનાં અનેક મુમુક્ષુએને માર્ગ પ્રાપ્ત થઇ ગયો છે.
ચિદાનંદમય આત્મસ્વરૂપની ઝાંખી કરાવનાર અને આત્માના
શાશ્વત મુખને એના શાશ્વત આકારમાં જનાવનાર આ અનિત્ય
બાવના ચારંચાર વિચારવા-બાવવા જેવી છે. પુરુષના શાથેનો
સંબંધ એવો નો અકલ્પ્ય ગયો છે કે એનાથી છૂટવાનો
પ્રયત્ન કરવાનું એને સૂઝતું નથી અને સૂઝે તો અગત્યમાં
આવતું નથી, પણ અતં આ સર્વ સંબંધ છૂટવાના છે, છાડ-
વાના છે, ખામી જવાના છે પરાધીનપણે થઇ ગયેલા ત્યાગની
કિંમત નથી, સમગ્ર વિવેક વાપરીને કહેલા ત્યાગની કિંમત
છે. એ ત્યાગ પ્રાપ્ત કરવા, એ જીવન જીવવા આંતરવૃત્તિથી
નિર્દયપણે આત્મસાક્ષીએ પ્રયાસ કરે એને આ વિચારણા
અમૂનરસના પાન (પીણું) સમાન છે. એ પીણાના નશામાં
ચક્રચૂર થવા આત્માર્થો મુમુક્ષુ યત્ન કરે એવો ઉપાધ્યાય
શ્રીમદ્વિનયવિજયજીનો ઉપદેશ છે.

અનિત્ય ભાવનાનો વિષય જ્ઞાનાર્જવમાં મુંઢર રીતે સ્વચ્છે
છે. તેની બે ત્રણ પ્રજાદી જરૂર વિચારવા યોગ્ય છે. મુનશ્ચંદ્રા-
ચાર્યે અંસારસમુદ્રના સર્વ સંબંધોને વિષત્તિનાં ઘર બતાવી પછી
કહે છે કે:—યસ્તુજાતમિદં મૂઢ ! પ્રતિશ્લષ્ણવિનશ્ચરમ્ ! જાનન્ત્રપિ
ન જાનામિ પ્રહઃ કોડયમર્જોપધઃ ॥ તેઓ તો સામાન્ય રીતે
જળરો ચાગ્યો લગાવે છે કે: ‘હે મૂઢ પ્રાણી ! ઉત્પત્ત થયેલી
સર્વ વસ્તુ પ્રતિશ્લષ્ણ નાશ પામ્યા જ કરે છે, આ વાત તું જાણે
છે છતાં જાણે જાણતો જ નથી ! તને તે ઉપચાર ન થઇ શકે
એવાં (ઓગધ વિનાનો) કયો ગ્રહ (વ્યાધિ) લાગુ પડ્યો છે ?’

એ છે કે આ પ્રાણીને જાંખ આડા દાન કરવા છે અને કાંઈ જખાઈ જાય તો જાંખે પોતાનો વાદો આવશે ત્યારે ઘોટો ચાલ્યો જશે એમ એ મનડાંને મનાવી લે છે અને ત્યારે હાય નીચા પડે છે અને શરીર અશક્ત જાને છે ત્યારે એનો ઉપાય શહેતો નથી. પછી એ 'વિલ' કરીને આવતા જવ માટે નાજાના દોકાણ કરવા મડી જાય છે; એમાં પણ એનો ધન પરનો પ્રજાળ મોટું છે. એનું ચાલે અને આવતા જવમાં રૂપીઆના ચાખ આના દોકડા મળે તંમ હોય તો છોકરાંને રખડાવીને એવોંધીકી પોતાની સાથે લેના જાય. પણ તંવો ઉપાય ન હોવાથી નાજાનું 'દોકાણ' આશાએ કરે છે અને આ આશા એ જ એનો નાશ કરનારી ચીજ છે.

છેવટે આ સર્વ છોડવાનું જ છે, ગમે કે ન ગમે પણ અંતે સર્વ પારકું છે અને તંટલા માટે વિલથી આપેલાં ધનની ખજાર છાપામાં આવે છે ત્યાં નથાળે લખંડું હોય છે કે other people's money—' પારકાના પૈસા ' આ વાત ન ગમે તેવી છે, પણ ખરી છે. દલપતરામ ગાઇ ગયા છે કે:—

‘માખીઓએ મધ દીધું, ન ખાધું ન દાન દીધું;
હુંદનારે હુંદી લીધું રે ’ એ જા જોને. ’

આ વાત ખૂબ વિચારવા જેવી છે. એટલા માટે આ પ્રાણીને કહે છે કે જેની ખાજર તુ મુંજાય છે, શ્રીકર-ચિંતા કરે તે સર્વ દોકટ છે વસ્તુ કે સળધ અટપ કાગળા છે અને તારી મુંજવણ અસ્થાને છે. આ રીતે સંસારના સર્વ સંજોગો અને પદાર્થોની અનિન્યતા વારંવાર વિચારવી, એમાં ઊંડા ઊગરવું અને વસ્તુના અને આત્માના પર્યાયધર્મો જરાજર ઓળખી તેની સાથે તેને

યોગ્ય કામ લેવું; જેથી અત્યારે 'મૂઠ' માં ગણત્રી થયેલી છે તે ફરી જઈ સમજામાં ગણાવાની તક મળે અને સાચી સમજણ-વિવેકને યોગ્ય સ્થાન મળે. અત્યારની દોડાદોડ, તાલાવેલી, ધમાલ અને લમણાઝીક સર્વ જોટી છે, થોડા વળત માટેની છે અને પરિણામે મોટી આપત્તિ વધારે તેવી છે; માટે જોટો મુંઝા નહિ, જોટો ફસા નહિ અને જોટાની ખાતર રણડ નહિ.

સર્વને અનિત્ય કહેવામાં એક વાત ખ્યાલમાં રાખવાની છે. આત્મા પોતે નિત્ય છે તે તેના ગુણની દૃષ્ટિએ, પણ એના પર્યાયો સર્વ પલટાયા જ કરે છે અને આપણે જે શરીરો જોઈએ છીએ તે તેના પર્યાય છે. તેવી જ રીતે સર્વ ચીજોનાં પરમાણુઓ નિત્ય છે. પણ એના આકાર, એના સંકંધનાં રૂપો પલટાયા કરે છે અને તે નજરે સર્વ વસ્તુઓ અનિત્ય છે. આપણે શરીર અને વસ્તુઓ, લાવો અને આવિષ્કારો સાથે સંબંધ છે, તેની વિચારણા કરીએ છીએ અને તેમાં જ મુંઝાઈ જઈએ છીએ, એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે.

પણ આ વાત કરતાં ગભરાઈ જવાનું નથી, અનિત્યતા નાણી રહી પડવાનું નથી, અસ્થિરતા વિચારો ગાંડાઘેડા થઈ જવાનું નથી, ક્ષણભંગુરતા સમજી આપઘાત કરવાનો નથી; પણ એનો વિચાર કરી એમાંથી નિત્ય-સ્થાયીલાવ સાંપડે એવો માર્ગ શોધવાનો છે. એ માર્ગ શોધકને મળે છે. લાવનાનું કાર્ય તો વસ્તુસ્વરૂપ પ્રગટ કરવાનું છે, એ થયું એટલે એનો પ્રદેશ પૂરો થાય છે. પ્રગતિ માટે વસ્તુનું બરાબર ઓળખાણ કરવું એ જરૂરી છે. અંધકર્તાએ ઉપોદ્ધાતમાં જલ્લાવ્યું છે તેમ લાવના વગર શાંતસુધારસ નામનો નથી અને એ રસ વગર જરા પણ મુળ નથી. આ સર્વ હકીકત ધ્યાનમાં

રાખી ખૂબ વિચાર કરે, સારી રીતે જાંઝા બિતરે અને પ્રયાસ કરી સાચા મુખનો સાચો માર્ગ પકડી લે.

ચિદાનંદજી મહારાજે જંગલો-કાપી રાગમાં આ વાત બહુ અસરકારક રીતે બતાવી છે તેઓ કહે છે કે:—

જૂડીજૂડી જંગલકી માયા, અને જાણી ભેદ ત્રીને પાયા, જૂડી
તન ધન જોવન મુખ જોતા, સહુ જાણુ આધર મુખ તેતા;
નર જિમ બાદશહી હાયા, જૂડી જૂડી જંગલકી માયા, ૧
અને અનિત્ય આવ ચિત્ત આયા, સખ ગણિન વૃષભકી હાયા;
જૂઝે કરકંડુ રાયા, જૂડી જૂડી જંગલકી માયા, ૨
ઈમ ચિદાનંદ મનમાંહી, કષ્ટ કરીએ મમતા નાંહી;
મદ્યુરુએ ભેદ સખાયા, જૂડી જૂડી જંગલકી માયા. ૩

અર્થ ૨૫૬ છે. એમાં કરકંડુ રાજાની વાત કરી છે તે મનની છે. એ પ્રત્યેકગુણ થયા છે. જેઓ કોઈ એક વસ્તુ જોઈને જોષ પામી જાય છે તેને ‘પ્રત્યેકગુણ’ કહે છે. એક વૃષભ-ખગદ જુવાન હતો ત્યારે આબા શંદેરના ફરંગ, મહારાજા અને કમરને પાડી દેતા. આબા શંદેરના એના ત્રાસ હતા. થોડા વર્ષ પછી એ ઘરેલો થયો, દુર્ગંગ થયો, એના શરીર પર માખીઓ બજબજવા લાગી, એ આજના લયદવા લાગ્યો અને એનો મદ ફર નામી ગયો. પ્રથમ જોયેલા પ્રગળ જોધાની આ દશા જોઈ કરકંડુ રાજાને શરીરની અસ્થિરતા, યુવાનીની છાંયો અને મદની ગ્રામકતાનું જ્ઞાન થયું અને અનિત્ય પદાર્થ પરનો રાગ ચાલ્યો જતાં રાજપાટ છોડી એણે અંતરાત્માને શોધવા માર્ગ લીધો. આ જુવાનીના જેવા ચટકા છે એવી જ અસ્થિરતા સાંસારિક સર્વ પદાર્થો, સંબંધો અને આવેલી છે.

બદલે વસ્તુકલ્પન વિચારનું. નિત્ય જાતુ જે જાણુય તેને જ નિત્ય જાનવી અને અનિત્યની જાનર વિચારમાં પડી શકિદાય વગરનાં સમઠેયો કરી જોવાનો વિચાર માર્ગ જાણવી ન જાણવે શક્તી અંગણ, યોગ્ય અંગણ, આદર્શો તદ્વત સ્વરૂપ, સમન મન કરવાની અને પછી છૂટવાની વાંતા કરવી એ આદે તેમ નથી. તે અને પરિણામ સમઠને જુગન જુગનારને ન મરે તેની રીતે આખી ચક્રસામાં નામે તેવી રમન માંડીને લોકો છે અને પછી એમાંથી છૂટવાની આશા રાખે છે તે કેમ બનશે ? જરા વિચાર

પ્રશમરસને એપાળળ, પ્રશમરસના પાનને પીવાનું, કે પાનની નવીનતા સમજ અને અનિત્યનો ત્યાગ કરી તારામ આવ, તારાંને એપાળળ અને શકિદાનંદમય-નારા વ્યસન મૂલ સ્વરૂપે તારામાં વિલય પાગી જા. જગનને ચક્રસાએ શક્તી તે પછી 'મૂઠ' જેવાં વિશેષણો સાંભળવાં પડશે. તારું તાર પાસે જ છે, બાકીનું ક્ષણવિનાશી છે, અતે મૂઠી જવાનું છે એ સ્વયં ત્યક્તા હોતે શમનુચ્ચમનનં વિદ્યન્તે । એના પોતાથી સ્વ ત્યાગ કરવામાં આવશે તો તે અનંત સુખ આપે તેમ છે છોડવા પડશે (પરાણે) ત્યારે બારે કુચવાટ-અકળાટ-એ થશે, પરસેવાની ઝરીઓ વળી જશે, મગજ પર લોહી ચ જશે અને છતાં એક થપ્પડ લાગતાં મુઠી છૂટી જશે.

નિત્યાનિત્ય ભાવ જૂળ વિચારી પ્રશમરસના પાનમાં લયલીન થા અને અત્યારની અર્થહીન, આદર્શ વિહીન પરિણામશૂન્ય સ્થૂળ ભાવનાઓને (Ideals) બાજુએ કરી તારા સ્વત્વને સમજ, સમજને પીછાન અને પીછાનીને તનમય બની જા.

इति अनित्य भावना

ઉ. સકળચંદ્રકૃત અનિત્ય આવના

(રામ સામગ્રી)

મુંઝ મા મુંઝ મા મોહમાં મુંઝ મા, સખ વરણ રૂપ રૂપ રૂપ રૂપ;
અધિર તે, અધિર તું, અધિર નવુ અધિર, અમળ મન અમળ દરિયા રેખા

મુંઝ મા ૧

લગ્ન સરિયશિપરે જોઈ ધર નવિ રહે, દેખતાં જાણ મનુજ સેવી;
અધિર અધિર વરણને કાજ મૂકે દરે, અવરે પાપની કોઈ કોઈ

મુંઝ મા ૨

ઉપની વગુ સવિ કારિથી નવિ રહે, જાનણું જ્ઞાનમાં જો વિચારી;
જાણ ઉત્તમ રજા અધમ સજ ઉપવા, સંદરે કાજ દિન રાતિ ચારી

મુંઝ મા ૩

દેખ કશિ જુનશે મર્વ જમને જાણે, મંદરી રૂપ નર કોટિ કોટિ;
અધિર સંસારને મિત્રપાંત્રે જો મળે, જાણ નમ મુલની શુદ્ધિ ખોટી

મુંઝ મા ૪

રામ મમ ગાળની કશિશુ પંચવર્ગો, અતં સજ કશિ વિસરાજ દોશો;
કશિ સાથે મવિ વરણ મૂકી જાને, દિવસ દો તીન પરિવાર રોશો

મુંઝ મા ૫

કુસુમપરે પોવન જગતિજુજીવન ચચચં નરસુખ દેવભોગો;
અવધિ મન કેવલી સુકવિ વિદ્યાધરા, કશિયુગે નેહનો પળ વિયોગો

મુંઝ મા ૬

ધન્ય અનિદાનુતો આવના આવના, કેવળ સુરનદીમાદીરે લીધો;
આવના સુગમતા જોઈ મન ગાપવી, તેજે શિવનારીપરિવાર રૂપે

મુંઝ મા ૭

૧ આગાશમાં રહેલું ઈદ્રધનુષ્ય. ૨ સરિતા-નદીની ગતિની જેમ.

૩ ગંગા નદી જીનરતા.

प्रकरणं श्रीभुजं

परिचय :: अक्षरशुभावन।

शार्दूलविक्रीडितः—

ये पट्खण्डमहीमहीनतरसा निर्जित्य बभ्राजिरे,
ये च स्वर्गभुजो भुजोऽर्जितमदा मेदुर्मुदा मेदुराः ।
तेऽपि क्रूरकृतान्तवक्त्ररदनैर्निर्दल्यमाना हठा-
दत्राणाः शरणाय हा दश दिशः प्रैक्षन्त दीनाननाः ॥ क १ ॥

स्वागतावृत्तम्—

तावदेव मदविभ्रममाली, तवदेव गुणगौरवशाली ।
यावदक्षमकृतान्तकटाक्षैर्नैक्षितो विशरणो नरकीटः ॥ ख २ ॥

शिखरिणीः—

प्रतापैर्व्यापन्नं गलितमथ तेजोभिरुदितै-
र्गतं धैर्योद्योगैः श्लथितमथ पुष्टेन वपुषा ।
प्रवृत्तं तदव्यग्रहणविषये बान्धवजनै-
र्जने कीनाशेन प्रसभमुपनीते निजवशम् ॥ ग ३ ॥

- क १ पट्खण्ड-७ अंठ पृथ्वी. अहीन-६६डुं नहि. भूय. तरस-
अण अथवा शरीरशक्ति. स्वर्गभुजः-देवताओं, इंद्रो, भुजोर्जि-
तमदा-दायना अणसंअधी मदवाणा. मेदुरा-प्रेमी. मेदुः-लडेर
इतना इता. रदनैः-दातोवडे हठात् लेरथी. प्रैक्षन्त-लुओ छे.
ख २ मद-आह छे. जनि, डुण, अण, इप, अश्वर्य, विद्या, तप
अने ज्ञान. अेतुं अविमान. माली-संयुक्ता. वाणो. गौरव-
भक्ति, लक्ष्मर. शाली-वाणो. नरकीट-भनुषइप इडो.
विशरणो-शरण वगरनो, धरणी वगरनो.

૧) પોતાના અસાધારણ જળથી જેઓ છ ખંડ પૃથ્વીને છતીને મહાલતા હતા-ચોક્કસ હતા, જેઓ સ્વર્ગ (ના ચાન્દ)નો ઉપલોગ કરનારા હતા, જેઓ પોતાના હાથના ભેરથી થયેલા મદને સારી રીતે અવકાશ આપતા હતા, જેઓ આનંદલહરીના વિલાસની મજામાં-પ્રેમની ઊંઘોમાં રમતા હતા, તેવાઓને પણ જ્યારે મહાકુર જમરાજ પોતાના દાંતથી દળી નાખે છે-સખ્ત રીતે એને કૂટો કરી મૂકે છે ત્યારે તેઓ કોઈના આશરો વગરના અને રાંકડા સુખવાળા થઈને ચરણને માટે દશે દિશાએ ચક્રવર્તી જેવા કંદે છે.

૨) માથે ધણી-ધોરી વગરનો આ મનુષ્યરૂપ કીડો, કોઈને ન સદન કરનાર જમરાજની વાંકી આંખોની નજર તો જ્યાંમુખી આવતો નથી, ત્યાંમુખી જ તે અભિ-માનના બ્રમમાં ચાલે છે અને ત્યાંમુખી જ તે શુભના ગૌરવમાં મહાલતો દેખાય છે.

૩) મરણ (જમદેવ) જેવો આ પ્રાણીને પોતાના પાકા સપાટામાં લે છે કે તે જ વખતે એ પ્રાણીનો પ્રભાવ ચારે તરફથી નાશ પામી જાય છે, તે સર્વ ખલાસ થઈ જાય છે, એનું વધતું જતું તેજ સર્વથા ગળી જાય છે, એના ચિત્તની સ્થિરતા અને ઉદ્યોગો પસાર થઈ જાય છે, એનું સારી રીતે પોષેલું શરીર શીર્ષવિશીર્ષ થઈ જાય છે અને તેના સગાંવહાલાંઓ એનું ધન પોતાના ઘરખેડુ કરવાની જાગૃતમાં પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે.

૪) વ્યાપક-નિષ્કલ અસાધ્ય થઈ ગયેલું. હિંમત-વધના જા ધૈર્ય-ચિન્તા નિષ્કલ. સ્વચિન્તા-જેનો જાંબ નરમ પડેલો તે એવું કોનાદા-વમરાજ-મનુષ્ય. પ્રમગ્ન-ભેરથી, ખૂબ છે પશ્ચિમાં સર્વ સમર્થનો પ્રયોગ છે.

भैयाष्टक

(अञ्जरण भावना)

स्वजनजनो बहुधा हितकामं, प्रीतिरसैरभिगमम् ।
मरणदशावशमुपगतवन्तं, रक्षति कोऽपि न मन्तम् ॥
विनय ! विधीयतां रे, श्रीजिनधर्मः शरणम् ।
अनुसन्धीयतां रे, शुचितरनरणस्मरणम् ॥ १ ॥

तुरगस्थेभनरावृत्तिकलितं,
दधतं बलमस्त्रलितम् ।
हरति यमो नरपतिमपि दीनं,
मैनिक इव लघुमीनम् वि० ॥ २ ॥

प्रविशति वज्रमये यदि सद्ने,
तृणमथ घटयति वदने ।
तदपि न मुञ्चति हतसमवर्ती,
निर्दयपौरुषनर्ती वि० ॥ ३ ॥

विद्यामन्त्रमहौषधिसेवां,
सृजतु वशीकृतदेवाम् ।
रसतु रसायनमुपचयकरणं,
तदपि न मुञ्चति मरणम् ॥ वि० ॥ ४ ॥

અમુકનો અર્થ:—(અમુજ બાવના)

૧ પોતાના સગાસંજીથી જોને અનેક પ્રકારે દિનની પાંડા
કરે અને પ્રેમના રમમાં (નેને) તમજાજ કરી નાખે અને
સુખના આપનાર પણ થાય, પરંતુ જ્યારે મરણદશાને વગ
પ્રાપ્તિ પડી જાય છે ત્યારે ઠાઈ પણ નેનું રક્ત કમળું
નથી, કરી શકતું નથી. એટલા માટે એ મુગધુ ! વિનય !
તું જિનધર્મનું મરણ કરી લે અને મદાપવિત્ર મરણ-
મુખગના રમણ સાથે તારું અનુસંધાન કર.

૨ મોટા મદારાજાધિરાજ જે દારે જાણુએ પોડા, રથ, દાગી
અને મનુષ્યોથી વિટાયેલ દોય અને જોની પામે ન રોડી
શકાય તેવું લશ્કર દોય અથવા તેનું પોતાનું જળા સામે
પડી ન શકાય તેવું (દુર્ધર્મ) દોય, તેવાને પણ જાણે તે તદ્દન
રાહો (નથી પડેલો દેહ) દોય તેમ જોની રીતે કલકલ
નામનું પક્ષી અથવા મૈનિક-માટું માછલું નાના માંછ-
સાને પકડી લે છે તેવી રીતે જમરાજા ઉપાડી જાય છે !

૩ (પ્રાણી) વજના બનાવેલા ઘરમાં પેટી જાય અથવા તો
(પોતાના) મંડામા તરણું ધારણ કરે, પણ હયા વગરનો
પુરુષાતનમાં નાચી રહેલો અને તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય
સર્વને સરીખડા (એક સરખા) ગળનાર (એ યમદેવ
કાંઈને) છોડતા નથી.

૪ વિદ્યા, મત્ર કે મદ્દા ઔષધોથી દેવતાઓને વશ કરવાની
વાત બનાવે કે જળવૃદ્ધિને કરે તેવા ગમે તેવા બારે રસાય-
ણનું સેવન કરે તો પણ મરણ છોડતું નથી.

वपुषि चिरं निरुणद्धि समीरं,

पतति जलधिपरतीरम् ।

शिरसि गिरेश्विरोदति तरया,

तदपि स जीर्यति जरसा ॥ वि० ॥ १ ॥

भृजतीमसितशिरोरुहललितं,

मनुजशिरः सितपलिनम् ।

को विदधानां भूधनमस्तं,

प्रभवति रोद्धुं जरसम् ॥ वि० ॥ ६ ॥

उद्यत उग्ररुजा जनकायः,

कः स्यात्तत्र सहायः ।

एकोऽनुभवति विधुरूपरागं,

विभजति कोऽपि न भागम् ॥ वि० ॥ ७ ॥

शरणमेकमनुसर चतुरङ्गं,

परिहर ममतासङ्गम् ।

विनय ! रचय शिवसौख्यनिधानं,

शान्तसुधारसपानम् ॥ वि० ॥ ८ ॥

૫ લાંબા વખત સુધી શરીરમાં પવનને થંભાવી રાખે કે દરિયાપાર દોઈ કાંઠા પર જઈને પડાવ નાખે કે દોડાદોડ દરીને પર્વતના શિખર ઉપર ચઢી જાય; તો પણ એ વૃદ્ધાવસ્થા (જરા) થી છુટી થઈ જાય છે.

૬ જે જરા (ઘડપણ) કાળા વાળથી સુંદર લાગતાં મનુષ્યના માથાંને સંકેત બાલ (પગીઆં) વાળું બનાવી દે છે તે જરા શરીરને તફન રસકસ વગરનું બનાવી દે છે, તેનાં તે કાર્યમાં (તેને તેમ કરતી) અટકાવવાને કોણ શક્તિવાન થાય ?

૭ મનુષ્યનું શરીર જ્યારે જોડાયેલી આગળ વધતા આકરા વ્યાધિઓવાળું થાય છે ત્યારે તેને સહાય કરનાર કોણ થાય છે ? જીવો ! જોડાયેલા ચંદ્રમા શ્રહણની પીડાને અનુભવે છે, તે વખતે દોઈ તેના દુઃખમાં ભાગ પડાવતું નથી.

૮ ચાર અંગવાળા ધર્મનું શરણ તું સ્વીકારી લે, મમતાની સોળન છોડી દે અને શિવ (મોક્ષ) મુખના બંધારતુલ્ય આ શાંતમુધારસના પાનને લે વિનય ! તું કર. (તેનું પાન કર-તું તું પી.)

એટલા માટે કે મુમુક્ષુ ! વિનય ! તું જિનધર્મનું શરણ દરી લે અને મહાપવિત્ર ચરણના સ્પર્શ સાથે તારું આત્માનુસંધાન કર

આ ગ્રંથ અષ્ટઃ અને સદ્ ગીત ગવાય છે. 'મોક્ષ મુક્તિ મેળે રાજ, તુમ મેરામા નેનુ' એ લખ આ પછેને અનુરૂપ મોક્ષાય તેવા છે દેવે માયાની આખરે વિનય વાળી ખલે પકિત દરી દરી વાર બોલવાની છે એ રેક છે.

નોટ—

૧ સ્વજનમાં માતપિતા, પુત્રપુત્રી, સ્ત્રી, ભાઈ-બહેન વિગેરે સગાઓનો સમાવેશ થાય છે.

સન્ત-સુખ આપનાર, સુખદ. ચરણ-પગ અથવા ચારિત્ર.

૨ આવૃત્તિ-વિટળાઈને રહેવું તે. કલિત-સહિત. વલ-બળ અથવા લશ્કર. અસ્વલિત Irresistible. મૈનિક Gull. દરિયાકાંઠે ઊડતાં ધોળાં પક્ષી. જમીન નજીક આવે ત્યારે એ ધોળાં પક્ષીઓ દરિયા પર દેખાય છે. એનો ખોરાક માછલાં છે. હરતિ-ઉપાડીને લઈ જાય છે, છોડાવીને ખેંચી જાય છે.

૩ સદન-ધર. એનો અર્થ પેટી-પટારો પણ થાય. ઘટયતિ-કે, અઘણ કરે. હૃત્તસમવર્તી (સારા-નરસા સર્વને) સરખા ગણનાર પણ એના ખરાબ અર્થમાં એટલે નાના-મોટાનો ભેદ ન રાખનાર. ગમે તેને ખાઈ જવા એ જ વૃત્તિવાળો. એ દુષ્ટ સમાનતા છે. નિર્દયપૌરુષનર્તી-આ યમનું વિશેષણ છે. દયા વગરના પુરુષાર્થમાં નાચ-ગેલ-રમત કરનારો.

૪ વિદ્યા-વિદ્યાદેવીઓ સોળ છે. મોટી શાંતિમાં તેમનાં નામો આવે છે. મંત્ર મંત્રો, જેના ઉચ્ચારથી દેવતા પ્રાચીન કાળમાં હાજર થતા હતા. મહૌષધિ મોટી મોટી ખાસ દવાઓ. દિરઘયગર્ભ વિગેરે. સૃજતુ કરે. વશીકૃતદેવાં એ સેવાનું વિશેષણ છે. દેવતાઓને વશ કરે તેવી. (સેવા) રક્તાગ્નિ પારો, પ્રવાલ, અગ્રક વિગેરે રસઔષધિઓ. ગજવેલ, સોવું. મોતી મારેલાં-એ સર્વ રસાયણ કહેવાય છે. આયુર્વેદ જાણનાર એને જનાવવાની અને ખાવાની વિધિ જાણે છે.

ઉપચયકરણ (જળનો) વધારો. અંત્રદ કરવો તે.

૫ નિમ્ળણદ્ધિ થંભાવે, રોકે, રોક કરે. પતતિ જાય. પર ફરના. તરંગા ગીધપક્ષે In haste.

૬ સૃજતો જનાવના. જગત્સમું વિશેષણ છે. અગ્નિત-ધોળાં નહિ-કાળાં.

પરિચય

અશરણુ ભાવના—

ક C. (૧) આ પ્રાણીને કોઈના ઉપર આધાર રાખેલા હોય નથી, એને વસ્તુના કોઈનો આધાર છે પણ નહીં. એને આ વિશાળ ભરથામુદમાં પોતાના જળ ઉપર જ ઝૂકવાનું છે. આ પ્રાણી નાનીમોટી જાતનામાં પાણી સામે જુએ છે અને એમ કરતાં એને મનમાં આશા રહે છે કે ક્યાંકથી ટેકો મળશે. આ પારકી આશા હમેશાં નિરાશ કરનારી છે. એનું છે તે એની સાથે જ છે—એની પાસે જ છે એ અત્ર જતાવવાનું છે. પારકાની આશા તલ્લવ જોટી છે, મૃગતૃષ્ણ છે, દુવાના બાયકા છે, એ કેવી રીતે છે ? તે આપણે પ્રથમ અંધકર્તાની સાથે જોઈએ.

આ દુનિયામાં અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓ છે. કોઈ સુખી છે, કોઈ દુઃખી છે, કોઈ ચારા સંયોગમાં વધતો જાય છે, કોઈ ગમે તેવા કુશળ હોય પણ સંયોગને તાળે થઈ દરેક બાળતમાં પાછા પડે છે. આવા અનેક દ્વંદ્વો ગળી શકાય. એ સર્વને એક દિવસ મરવું તો જરૂર છે. બીજી સર્વ વાતો અચોક્કસ છે ધન મળે યા ન મળે, છોકરાં થાય કે ન પણ થાય,

શિરોરુદ્ધ વાગ જાત, મરાળા મિત્ર મહેત. પલિત પળિવાવાળું
મૂઘન શરીર. જગત્ત્વં રસહસ-પુષ્ટિ વરતનું.

૭ ઉચ્ચત વધના જતા. આપતા ઉચ્ચરજા ભવંકર આધિવાણી. વિષુ ચંદ્ર.
ઉપરાગ પીડા (પ્રસનની).

૮ ચતુરંગ ચાર અગવાળુ ચાર પ્રકારનું. એ ચાર અંગો પર વિવે-
ચન પરિચયમાં થને ને જોવા સૌખ્યનિધાને સુખનો બંડાર.
સુખની ખાણ. રચય જનાય. દર.

માન-આણર-પ્રતિષ્ઠા જતમે કે ન પણ જતમે; પણ મરવું એ તો ચોક્કસ વાત છે. કોઈ મરવાથી જરૂરો હોય એવું જાણવામાં નથી; નાગ તેનો નાશ જરૂર થાય છે. એમાં કંઈ ડરવાનું નથી. પણ એ વસ્તુસ્થિતિ છે એના પર ધ્યાન આપીએ. બુદ્ધ લગવાન પાસે ઘરડી ડોઝી એકના એક છોકરાના શળને લઈ આવી અને તેને જીવંતો કરવા માગણી કરવા લાગી. ત્યારે બુદ્ધ દેવે એને એવા મનુષ્યના ઘરમાંથી પાણીનો લોટો ભરી લાવવા કહ્યું કે જેના ઘરમાં કોઈનું મરણ થયું ન હોય તેવા ઘરની રાખ લાવ. સગર ચક્રવર્તીના સાઠ લગ્નર પુત્રના મરણની વાત ઇંદ્રે કહી ત્યારે જેના ઘરમાં કોઈ મરણ ન થયું હોય તેના ચુલાની રાખ મંગાવી હતી, પણ એવું એક પણ ઘર ન નીકળ્યું-એ શું જતાવે છે ?

ત્યારે મરવું જરૂર છે એમ જાણ્યા પછી એને અંગે પ્રાણી કેવી રીતે વર્તે છે અને એ આવીને ઊભું રહે છે ત્યારે એની શી દશા થાય છે એનો જરા અભ્યાસ કરીએ. જે પ્રાણીઓ અહીં કોઈ જાતનો આનંદ ન લોગવી શકતા હોય તેમને પણ મરવું તો ગમતું નથી. વ્યાધિગ્રસ્ત, દીન, દુઃખી, અનાથ કે લિખારી પણ ગમે તેમ કરીને જીવવા માગે છે. એમને ક્યા સુખ ખાતર જીવવું ગમતું હશે એ એક આકરો કોયડો છે, પણ તેને મરવું ગમતું નથી એ ચોક્કસ વાત છે. આખા શરીરમાં માત્ર હાડકાં રહ્યાં હોય, કોઈ પાણી આપે તો પીએ તેટલી અશક્તિ હોય, ખાટલામાંથી નીચે પગ પણ મૂકાતો ન હોય અને શરીરમાંથી દુર્ગંધ છૂટતી હોય પણ મરવું ગમતું નથી, મરવાનું નામ પણ ગમતું નથી અને મરવાની ઇચ્છા પણ થતી નથી. આવા છેલ્લી પાયરીના દાખલાઓને પણ હાલમાં એક જાનુએ રાખીએ.

પણ મોટા ચક્રવર્તી હોય, છ ખંડ પૃથ્વીના ધણી હોય, જેની ચાલે ધરા ધ્રુવતી હોય, જેને ઠાળે પર્વત ઠાલતો હોય, જેના હોકારાએ ગાત્ર ગગી જતાં હોય, જેના બળ આગળ મોટા બહેનવનાં માન ગગી જતાં હોય અને જેની જય હાલતા-ચાલતા પોકારાતો હોય તેવાઓની નજીક જ્યારે મરણ આવે છે ત્યારે શી દશા થાય છે તેનો કદી ખ્યાલ કે અનુભવ કયો છે ? એ વાત નજરે લેયા વગર બરાબર શાદ્ધમાં આવે તેવી નથી.

છ ખંડ પૃથ્વી સાધનાર મોટા ચક્રવર્તીઓ પણ જ્યારે મરવા પડે છે ત્યારે ટાંટીઆ (પગ) ઘસે છે, ઝાંચવોચ કરી મૂકે છે, દવાદારૂ માટે મોટા રાજવૈદ્યોને બોલાવે છે અને ગમે તેમ કરીને જીવવા પ્રયત્ન કરે છે. મોટા ચક્રવર્તી મરવા પડે ત્યારે કેવી દોડાદોડ થતી હશે તે કલ્પનું મુરકેલ નથી. સાધારણ શેઠીઓ માંદો પડે તો મોટી શ્રીવાળા ડોક્ટરો બોલાવવામાં આવે, છેકલી ઘડી સુધી ઓકસીઝનની ભરલો (ઓક્સિજન ડેલિવરી લોડાની પેટીઓ) તેના મુખમાં નગી વાટે ઠલવાય, અનેક પ્રકારના નાટ્રીપ્રવાહો (Injections) અપાય, દિરણગર્ભ જેવી કે મૃત્યુજય જેવી દવાઓ અપાય, તો મોટા ચક્રવર્તી માટે તો શું શું ન થાય ! પણ એ વખતે એને જરા પણ શુદ્ધિ (Consciousness) હોય તો તેના મનમાં શું ચાલતું હશે એનો ખ્યાલ આવે. અરે ! એ તો માયા પછાડે, ઊંચો-નીચો ધર્મ જાપ, પદંગ પર પડ્યો પડ્યો ચીસો પાડે, પણ તે વખતે એનું બળ, તેજ કે સત્તા સર્વ વ્યર્થ છે, કિંમત વગરનાં છે, નિરર્થક છે એમ સિદ્ધ કરી બતાવે છે.

પોતાના બળથી છ ખંડ પૃથ્વી સાધનાર અને મોટા મહા-રાજાઓને પણ નમાવનાર મોટા શહેનશાહો-સમ્રાટોની આ

દશા થાય છે અને થઈ છે એમ ઇતિહાસે નોંધ્યું છે ત્યારે શું વિચાર્યું ? એમાંથી ધડા શો લેવો ? એનું આહીન-અધિકતર વિશિષ્ટ ગળ ક્યાં ગયું ? એના વિલાસો ક્યાં ગાલ્યા ગયા ? એના જયપોકારો ક્યાં સુકાઈ ગયા ? એનું મોટું લશ્કર ક્યાં ગયું ? એના મોટા ધનવંતરીઓ ક્યાં સૂઈ ગયા ? અને એ સર્વ હોય, એના હબ્બુરીઓ, સચિવો, દાસો, રમણીઓ અને નોકરો હાજર હોય તો પણ એ દીન વદને-નિરાશ ગહેરે ત્યારે જાણુએ આંખો ફાડીને જોઈ રહે છે અને અંતે એની આંખો ફાટેલી જ રહે છે. એ ઋદ્ધિ, રત્નો કે લશ્કર કાંઈ એની નજરમાં આવતું નથી, કોઈ એને એક ટાણુ પણ વધારે જવાહી શકતું નથી અને તે વળતે એના મુખ પર નજર કરી હોય તો ત્યાં નિરાશા, દીનતા અને વલોપાત સિવાય અન્ય કાંઈ દેખાતું નથી. એ વળતે એને કોઈ સહાય કરતું નથી, કરી શકતું નથી અને એની પીડામાંથી જરા પણ અલ્પતા કરતું નથી. પૃથ્વી પણ અર્ધી જ રહે છે અને સાહ્યળી પણ નકામી થઈ પડે છે.

એવી જ રીતે સ્વર્ગનો વૈભવ ભોગવનારા મોટા દેવો કે દેવોના ઈંદ્ર પણ જ્યારે મરણ નજીક આવે છે ત્યારે તદ્દન હતાશ થઈ સંકટ-ગરીબ-ગિચારા-ગાપડા જની વ્તય છે અને એવા તો દીન જની વ્તય છે કે એના મોઢા સામે જોયું પણ આકર્ષે અને કષ્ટકર થઈ પડે છે. એ વળતે એની અપ્સરાઓ કે વિમાનો, વીરો અને કે પન્થિયાર, કોઈ એને ટેકો આપી શકતું નથી.

આ દુનિયામાં પાતાના હાથના ગળ પર મુસ્તાક રહેનારા અને સ્વયં ધનથી મદ કરનારા તો અનેક જોયા છે. યોગ-કર્મ-જોડા વ્યાવસાય કે કુનેહથી મેળવ્યા એટલે જાણે પાતાના જેવે દુનિયામાં કોઈ નથી એમ ધારી મદમાં મસ્ત રહે છે. એ

બધી દુનિયાને નિર્માત્ર્ય ગણે છે, પણ એવા મહાંધ. માણસો મરવા પડે છે ત્યારે એની બારે ખરાબ દશા થાય છે. એ ગમે તેવા ચેડાં કાઢે છે અને દુનિયામાં જીવવાનો પોતાનો હક્ક એક દિવસ બંધ ચડે એમ ધારતા ન હોવાથી એ વખતે તે દેશા ધઇ જાય છે. મરણ વખતે એ જીવવા માટે ફાંફાં મારે છે, પણ સૂર નકાસું નીવડે છે. એનાં ધન વૈભવ અહીં રહી જાય છે, એ પણ એને મદદ કરતાં નથી. અને જે ભુક્ત એના બગથી એણે સંચય કર્યો હોય છે એ સંચય પણ અહીં જ રહી જાય છે, એ ભુક્તઓ પણ એને કાંઈ મદદ કરતી નથી અને સાથે જતી પણ નથી.

આખી જીંદગી લહેર કરનારા, રંગબંગના લોટા ભરનારા, જામરુદ્ધ જેમ ભટકનારા, અકસતીઆ ધમને ખાનારા, ખાવામાં જ જીવનસાક્ષ્ય સમજનારા અને કોઈ પણ પ્રકારની ગાવાની, સાંભળવાની, સુધવાની કે ખાવાની વાતમાં મસ્ત બનનારાઓ પણ જ્યારે કાળભૈરવ તેની નજીક આવે છે ત્યારે પોતાના ચેતનાળા ચૂંટી જાય છે અને તદ્દન અનાથ જેવા ધઇ રોકડા બની જાય છે.

આ ખરંખરી વસ્તુસ્થિતિ છે. વસ્તુ કે સંબંધનું ખરું સ્વરૂપ ન જાણનારને જરૂર શોક થાય તેવી આ સ્થિતિ છે અને જરા પણ અતિશયોક્તિ વગર ઉચ્ચ-નીચ સ્થાનમાં આવી પડેલા લગભગ પ્રત્યેક પ્રાણીની ધાય તેવી આ સ્થિતિ છે. મરણ વખતે પ્રાણીના મનનો જે દશા થાય છે તેનો આપણને અનુભવ ન હોય, પણ કદપના અશક્ય નથી. એ વખતે એ હારેલા ભુગારી જેવા બની જાય છે. એનું સર્વસ્વ સરી જતું એ નજરે જાય છે. એ સર્વના લોભે પણ એ જીવવા ઇચ્છે છે, પણ એના ઉપર યમરાજનો ફર્માત ક્રાધ ઘણા જોરથી પડતો

હોય તેમ તે જોઈ શકે છે. એટલે જે નફા નાણાં જાય છે, હાંતી જાય છે, પાછો પડી જાય છે, એને જોડવા-જોડવામાં વિશેષ મહેનતો નથી અને એને મુંઝવણમાં કોઈ રસ્તો રાખતો નથી. આ ‘રસ્તો’ સૂઝતો નથી એ અશરણુતા છે. અત્યાર સુધી જે જાતની લહેર છે જે જાતના હુકમમાં છાંદગી ગાળી હોય તેનો અત્યારે જોડકાર આવે છે અને જે પગારીમાં પડ્યો પડ્યો તરેહવાર પછાડા મારે છે. એનું સુખ અને એનું મન-એ જાનને અત્યારે જરાગર અવ્યાય કરવા કાચક જાને છે.

‘કૂર યમરાજના દાંત’ માત્ર કથવાના જ છે. મૃત્યુના સપાટામાં આવે તેનું એ રૂપક છે. આવા મોટા શેઠ શાહુકારો, લહેરી લાલાઓ અને ખૂદ શહેનશાહો કે મંદ્રોની મરણ સન્મુખતા વળતે આવી દશા થાય છે એને શરણ કેવું ? એને આધાર કેવો ? એને ટેંકો કેવો ? આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે.

(સ્વ. ૨) અમે ઊંચા ! અમને કોઈ અડે તો અમે અલડાઈએ ! અમે બ્રહ્માના મુળમાંથી નીકળેલા ! (જાતિ મદ)

અમે કુળવાન ! અમે પુરતીઆ ! અમે ચોસલાવાળા ! અમે અગ્રેસર ! (કુળ મદ)

અમે જાતે રહ્યા ! ધન મેળવ્યું ! વેળુમાં વહાણુ જેઝ્યાં ! લક્ષ્મીને પગે જાંધી ! (લાભ મદ)

અમારા મહેલ ! અમારું ફરનીયર ! અમારી કદિ ! અમારી ફેર ! અમારી આળડ ! (ઐશ્વર્ય મદ)

૧ અમુક શહેરમાં બ્યાખ્યાનશાળામાં અમુક શેઠ માટે રિઝર્વ જગા રહે તેને ‘ચોસલું’ કહે છે. ત્યાં અન્યથી ખેસાય નહિ અને ખેડેલ હોય તો શેઠ આવે ત્યારે બિઠવું પડે.

અમારું બળ ! અમારું હૃદય ! અમારા દુશિયારો ! અમારો
દાક્ષી ! અમારાં એરોપ્લેનો ! (બળ મદ)

અમારું તેજ ! અમારાં નાકનો મોરો ! અમારી આંખ !
અમારા ગાલ ! અમારો પહેરવેશ ! (રૂપ મદ)

અમારો અવયાસ ! અમારો તર્ક ! અમારો દલીલ ! અમારું
ત્રેજ્યુએટલવ ! અમારાં પદકો ! (શ્રુત મદ)

અમારાં માસખમણ ! અમારા ઐવિહારા ઉપવાસ ! અમારાં
છઠ્ઠ ઉપર છઠ્ઠનાં પારણાં (તપ મદ)

આ પ્રકારનાં અભિમાનો-મદો બહુ સામાન્ય છે. વાંચતાં
હસવું આવે તેવાં છે, પણ પ્રત્યેક મનુષ્યમાં ભરેલાં છે. તે બહુ
બારીકાર્ધથી અવયાસ કરવા જેવા છે. બિખારીમાં પણ એની
માગવાની કુશળતા માટે મદ જોયેલ છે. મોટા માણસો તે
સ્ત્રીકૃતથી કરે છે, પણ પોતાની નાતી-મોટી વાતને એ મોટું
કે નાનું રૂપ આપે અને તેની વાતને બીજા જાણી વળાણે
એને માટે એને તાલાવેલી લાગેલી જ હોય છે અને બીજાનો
પાત્રેથી એ પ્રશંસા સાબળે ત્યારે જરૂર રાજી થાય છે અને
પોતાનો પ્રયાસ ઉગી નીકળ્યો એમ ઉડાણમાં માને છે.

એક સાધારણ એકાસણું કર્યું હશે તો તે પણ કહી દેખાડે
ત્યારે એને મજા આવશે અને ઘણીવાર તો ‘ આપણે તે કેણું ?
સાધારણ છીએ ! ’ એમ દેખાડવાની લીતરમાં એને પ્રશંસા
સાબળવાની રૂચિ હોય છે ‘ અરે જામ ! અગ્રેજી બણેલા તો ઘણા
જોયા, પણ તમે ખરા ! તમે બણ્યા પણ ધર્મસન્મુખ રહ્યા
છો ’ આવી વાત સાબળવાની એની તૃપ્તિ અને સાંબળતાં
યતો તોય વિચારતાં એને હજી અંદરથી માનની દશા ઓછી

થઈ છે એમ એ માનતો હોય તો તે ખાલી મનમનામણું છે, મદનો વિભ્રમ છે, પણ એ ક્યાં સુધી ?

એનામાં કાંઈ ગુણ હોય અને તેનું કોઈ ગૌરવ કરે એટલે કે તેનો કોઈ આદર કરે અગર તેની પ્રશંસા કરે ત્યારે આ પ્રાણી લેવાઈ જાય છે. એણે કાંઈ સારું દાન આપ્યું, પછી તેને મોટે કોઈક માનપત્ર આપે ત્યારે આ ભાઈ પોતાને ઘડીભર કષ્ટ જેવો માને છે. એ કોઈ મોટા જલસાને પાર ઊતારે અને પછી એને માનપત્ર મળે એટલે ભાઈસાહેબ દુનિયા ઉપર ઉછળીને ચાલે છે. પોતે કોઈ સંસ્થા સ્થાપે અને એને અંગે પોતાની જાહેર પત્રોમાં પ્રશંસા વાંચે એટલે જાણે પોતે ભવસમુદ્ર તરી ગયા એમ માની લે છે. પોતે જેલમાં દેશસેવા નિમિત્તે ગયા, પછી એનો વરઘોડો નીકળે ત્યારે એ મૃત્યુલોકમાંથી દેવ થઈ ગયા માને છે, આવા અનેક પ્રસંગો છે. નાના ભાષણનાં મોટાં રૂપકો છાપામાં આવે એટલે ભાઈશ્રી હરખાઈ જાય છે. લોકો તો કોઈ પણ કળા કે ચાતુર્ય દેખે ત્યાં ભક્તિ કે આદર જરૂર જતાવે છે, પણ આ ભાઈ તેનો હાર્દ સમજતા નથી અને પોતાની જ મોટાઈ થઈ હોય, પોતાનું ગૌરવ વધ્યું હોય એમ માની ઊંચો નીચો થઈ જાય છે અને જાણે કે ખારણામાં ન સમાય તેટલો પહોળો થઈને ફરે છે. પણ આ ગૌરવ ક્યાં સુધી ? કેટલું ? કેટલા વખત માટેનું ? અને એ ગૌરવશીલતા કેવી ?

આખરે એ ગમે તેવો મોટો હોય, પોતાની જાતને એ ગમે તેટલી મોટી માનતો હોય પણ એ છેવટે 'નરકીટ' છે- મનુષ્યરૂપે નાનો સરખો દીડો છે, આખી દુનિયાની નજરે તદ્દન નાનું પ્રાણી છે એની પોતાની દુનિયા એટલી નાની છે કે એ નાની વાતમાં પોતે જાણે કેવો મોટો હોય તેમ માની લે છે.

દરેક પ્રાણી કેંદ્ર થયા મધ્યે છે અને જદું નાના વિચારમાં કદાચ મંગોળોને લખેને મેંનો. અદ્યતન આજ પૂજના પવ્વ દેાય, પરંતુ આખરે તે પ્રજો નાનો પ્રાણી છે, બીજકૃષ્ણ દિશાબ વચ્ચેનો તુલ્ય પ્રાણી છે અને જેની અનંત કાળની અપેક્ષાએ કાંઈ ગણના પણ ન થાય એવાં જે તદન ધ્યાન ન મેંચાય તેવાં હ્યુ છે. આવા મદના વિજ્રમમાં પડેલા અને આપાત્મ્ય છુલ્લના ગૌરવે પાતાને મોટા માનનારા નરદીટની જે દયા કયાં મુઝી ચાલશે ? દેટલો વખલ આવશે ?

ચમરાજ એવો તો આકરો છે, એવો અધકર છે અને એવો તો અદમ છે કે જે કોઈને છોડતો નથી, જતા કરતો નથી, ગણતરી બદલાર રહેવા હેતો નથી. જેવી જે દેવની એના તરફ વાદી આંખ થઈ, જુવું એ દેવે એના ઉપર કટાક્ષ નાંખ્યું કે એ બાઈ ખલાસ ! એના મદો ચર્ચ પાણીમાં ! એનાં માનપત્રો મર્વ દાખલામાં ! અને એના છાપાનાં નામો તો કથારના ખલાસ થઈ ગયાં દેાય ! એ પાદી ગણતરીવાળા જમરાજ કોઈને છોડે છે ? અને ન છોડે તો તે વખતે જાતિ, લાભ વગેરેના મદો આડ આવશે ? કે માનપત્રો રક્ષણ આવશે ? જુવું છે એ ચોક્કસ વાત છે અને તે વખતે આખી છુંદગીનાં ચિત્રપટો સિનેમાની પ્રીલમની પેઠે દર્શન દેવાનાં છે ને ચોક્કસ છે. ત્યારે ક્યારે જમરાજે એક વાદી નજર ફેંકશે ત્યારે તમારું કુળવાનપણું કયાં જશે ? અને તમાગ અભિમાનો કયાં પોવાશે ? અને તમારા માનપત્રો કુ આટો હાથ દેશે ? ક્યાંમુધી ચમરાજ આવ્યો નથી અથવા તો એજે એક વાદી નજર ફેંકી નથી ત્યાંમુધી જ આ અભિમાનો અને ગૌરવો છે. આંખો બંધ થઈ એટલે ‘આપ મુએ સારી ડૂબ ગઈ દુનિયા.’ સમજો, વિચારો, ચિંતવો. એ વખતે આધાર કેનો ? એ વખતે શરણ કેનું ? એ વખતે ટેકો

એનો જે અને પ્રાણમાં નથી કે આપણું તમે જેવું મરણ
આપણે માનના રીતરસે, પણ મરણની મનઃક્રમ તો આપણે
એક નાના કીડા કીડીએ એ મોટી જગતે મુલે ને કીડીએ એ
આપણને એવી મરણી દેવી કે એવી વિચારિયાં છે અને જે
આપણે આપણે આપણે એ તે એ વિચારમાં આપણું જામ છે

(ગ ૩) કેવળ જાતે શ્વેદમાં મરણે આપણમાં વળતું તમે
છે ત્યારે પ્રાણીની શી દયા આપ છે અને ને વળતે મેં કેમ
મરણ આપતું નથી, તે કાંકોતકાંકોત જાતી જાત છે અને
મનના થોડા કોડાએ છે એ વાન કરી. ત્યારે મરણ એને
પોતાના અપારમાં છે છે ત્યારે એની અર્ધ રાજ્યાનીમાં છે
આપ છે અને તેની વચાવેલી દુનિયા કેવી શીર્ષનિર્ણીર્ણ થઈ
જાય છે અને તેના કેવો બારફોર નીજની જાય છે તે આ
શ્વેદમાં જતાવી તેમાંથી આર એ જનાવે છે કે એની દુનિયાની
કોઈ પણ સારી-માડી નીજનું એને અરણ રહેતું નથી, તેને
તે વળતે એ કાંઈ કામમાં આપતી નથી અને એના તરફથી
કોઈ પ્રકારનો ટેકો એને મળતો નથી.

એ ગમે તેવો મોટો પ્રતાપી હોય, એનો પ્રભાવ ગમે
તેટલો પડતો હોય, એના પડકારમાં અનેકનાં જાત જાતી જતાં
હોય, પણ મરણને એ વશ પડ્યો એટલે એનું મરણ થયું કે એ
સર્વ ખલાસ થઈ જાય છે. મોટા અલેકઝાંડર (સિકંદર), પોંપી,
સીઝર કે શાહજહાન જેવા શહેનશાહો મરણ પામે છે એટલે
એનો સર્વ પ્રતાપ નાશ પામી જાય છે, એના નામે આસકો
પડતો હોય છે તે ખલાસ થઈ જાય છે અને એના પ્રભાવથી
પૃથ્વી ધણધણતી હોય છે તે સર્વ ગંધ પડી જાય છે. આખી
ખબરને નચાવનારાના હાથ નીચા પડે છે એટલે એના નામનો

અમરનાથ પૂરો થઈ જાય છે, એ કલાક ઉંઘી જાય તો જાગરમાં
ટકાવવાના દેરદાર થઈ જાય છે તે જ જાગરો નેના પ્રવૃત્તિને
દિવસે એક દિવસ-જોષ રહે છે, પણ પછી ઘોર અધાર્દા રાત્રી.

પ્રાણીની સંપત્તિ, એનાં ધન, દોલત, ખજાના, એનું યોગ્ય
અને જોનો પડછાં એ સર્વનું તેજ ગળી જાય છે. એણે લાખો
મેળવ્યા હોય તે નદામાં થઈ જાય છે અને એના જુગાનીનાં
ગજકાશ કંઠા થઈ જાય છે. મરણ પછી તેજોદાનિ એટલી મોટી
થાય છે કે મોટા વર્ષ પછી એનું નામ યાદ કરતાં પણ પ્રયાસ
કરવો પડે છે અને બીજો યુગ આવે ત્યાં તો એ લગભગ સર્વમાં
બુલાઈ જ જાય છે. મોટા શહેરના યુવકો કે ગામડાંના છેલ્લગટાઉ,
તાલીમખાજ કે મેન્ડો જમીન બેગા થયા કે એની સાથે તેજ કે
અમરનાથમાંથી કાંઈ રહેતું નથી અને એ સર્વ ગળી જાય છે.

પ્રાણીમાં કોઈ જાતનું ધૈર્ય હોય, એણે ચિત્તની સ્થિરતા
પ્રાપ્ત કરી હોય કે એવા ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા હોય તે પણ મરણને
વશ પડનાં ખલાસ થઈ જાય છે. મરણ વખતે પ્રાણી ધીરજ
ગુમાવી બેસે છે અને ગર્યા પછી તો ધીરજ હતી કે નહિ એ
સવાલ પણ નદામાં થઈ પડે છે. એણે સાશ કે ખરાબ
ઉદ્યોગો આદર્યા હોય તો તેના પૂરતા તો તે સર્વ ખલાસ થઈ
જાય છે. મોટા કારખાનાં ચરૂ કરનાર, અનેક મિલો ચલાવનારા
કે કોઈ વિશિષ્ટ કાર્ય આદરનાર સર્વ અહીં મૂકીને જાય છે.
એની નજરે જોતા ઉદ્યોગો સર્વ ખલાસ થઈ જાય છે, દૂર નામી
જાય છે અને પછી કદાચ ચાલ્યા કરે તો પણ એને તો એ સર્વ
ખલાસ જ છે. એને ઘેર એ આવે કે એના કારખાનામાં આવે
તો એને 'ભૂત' ગણીને મારી ધડેલી કાઢી મૂકે છે, એને
મર્યાના ધુમાડા આવે છે અને કોરડાથી ફટકાવે છે.

અરે ! ખીછ વસ્તુની વાત શી કરવી, પણ એનું પોતાનું શરીર જેને એણે પંપાળ્યું-પોષ્યું હોય છે, જેની ખાતર એણે ઠંડી, તાપ, અગવડો, ઉપાધિઓ સહ્યાં હોય છે, જેને માટે અનેક દવા-ઉપચાર કર્યાં હોય છે, જેને હવા ખવરાવવા અનેક સ્થાનકોએ લઈ ગયેલ હોય છે અને જેને ગ્રાંપી-ગ્રાંપાવીને, તેલના માલેસ કરાવીને, સાબુ લગાવીને, નહાઈ-ધોઈને સાફ કરેલ-પોષેલ હોય છે તે શરીર પણ તદ્દન સામર્થ્ય વગરનું થઈ જાય છે. એનામાં ભીમ, સેન્ડો કે હરક્યુલીસ જેટલું બળ હોય તો પણ એ મરણને શરણ થાય છે ત્યારે એની સર્વ નાડીઓ તૂટી જાય છે અને એ શરીર કોઈ પણ પ્રકારનો જવાબ આપતું નથી. એના શરીરમાંથી વાયુ એક પછી એક નીકળી જાય છે અને અંતે હૃદય ગંધ પડી જાય છે એટલે પ્રાણપોષ મૂકાય છે. એની નાડીઓ તૂટે અને એને ડચકાં આવે ત્યારે એના મજબૂત શરીરની અંદર શું શું થતું હશે તે જોનાર જોઈ શકે છે, પણ એનું પંપાળેલું-પુષ્ટ કરેલું શરીર પણ એવા ખરી કટોકટીના સમયમાં તેની બાબતોએ ઊંચું રહેતું નથી, એને કોઈ પ્રકારનો ટેકો આપતું નથી અને એના સંબંધમાં એણે કરેલી ગણતરીમાંની એક પણ એ સાચી પાડતું નથી, આવી રીતે એના પોતાના શરીરનો પણ એને ટેકો મળતો નથી.

એક ઘણી વિચિત્ર વાત છે. તે એ છે કે આ પ્રાણીની આખી પ્રવૃત્તિ પૈસા મેળવવા, વધારવા અને રક્ષણ કરવામાં ઘણું ખર્ચ રોકાયેલી હોય છે. એને પૈસાની વાતોમાં ઘણી મન આપે છે. એ પૈસા પણ એને કોઈ જાતનું રક્ષણ આપતા નથી, કાળના પાશમાંથી એને બચાવતા નથી અને એને કોઈ રીતે છવાડતા નથી. ઊલટું એના મરણ પછી એના પૈસા મેળવવાની એના બાંધવો ખાપટ કરે છે, દોડાદોડ કરે છે અને મરનારને યાદ કરવા

બહલે એણે કરેલા વિલની ટીકા કરવા માંડે છે. એમાં જો એક છોકરાને વધારે અને બીજાને સહજ એણું આપ્યું હોય તો જોઇ લેા મજા ! કોર્ટમાં કેટલા એસ્ટેટો આવે છે, ત્યાં મરનારને વિલ કરવાની શુદ્ધિ નહોતી, વિલ કરવાની શક્તિ નહોતી, એના ઉપર અન્ય સંબંધીએ દબાણ કર્યું હતું, એની મિલકત વડીલોપાર્જિત હોઈ એને વિલ કરવાની સત્તા નહોતી વિગેરે જગડાઓ ચાલે છે અને જે દ્રવ્યની પાઈએ પાઈ અનેક કષ્ટ કરી, સાચાં-ખોટાં કરીને મેળવી હોય છે તે વેડફાઈ જાય છે. મૃતક ઉપર ગીધો પડે તેમ અનેક માણસો એના ઉપર ટાંપી બેઠા હોય છે અને તેને ખેદાનમેદાન કરવામાં મજા માને છે. જે દ્રવ્ય મેળવવા કે જાળવવા સમીરણ પ્રયાસ કર્યા હોય કે બેથાની જેમ ચોટ્ટી કરી હોય એ પૈસા એને કોઈ પણ પ્રકારનો ટેકો આપતા નથી, યમદેવને એક ઘડી ચોટ્ટી શક્તા નથી અને જગડના પરલવને મુધારી શક્તા નથી.

અસહનતા વખતમાં નિર્વંશ જાય ત્યારે સગાઓ માલીક થવા આવના અથવા રાજા સર્વ ધન હુટી લેના અથવા જામ કરતા. તે વખતે કોઈ મરનારના શુભનો વિચાર બાગ્યે જ કરતું અને અત્યારે કોર્ટ કે દરબારમાં પૈસાનો જે ફેજ થાય છે તેની કમંદધા જાણીતી છે. એવા પૈસા માટે અર્થ અને પરિણામ વગરનો વીર્યવ્યય કોઈ સમજી કરે નહિ, પણ એ તદ્દન જૂદી જાબન છે અહીં પ્રસ્તુત વાત એ છે કે એ પૈસા લેવા બાઈઓ, સગાઓ કે સ્વજનો દોડાદોડ કરે છે, પણ એ પૈસા આ બાઈઓને કોઈ જાનનું ચરણ, આધાર કે ટેકો આપતા નથી. આ પરિવ્રજમાં ઘણી જરૂરી વાત થઈ ગઈ છે; તેથી મીનની વિચારણાના બહુ લખાણ ન કરનાં સંસ્થાપનાં પનાવશું.

૧ માતા પુત્રના દરદેશન બાબત પૂછે છે. એનું માથું ફરે તો એ ઓસડ કરવા મંડી જાય છે. માંદો પડે ત્યારે લાંકણી-લાંકણી થઈ જાય છે. રાત્રે ઉંઘતી નથી. પુત્ર ઉપર એકાંત પ્રેમ-વાતસલ્ય બતાવનાર માતા પુત્રના હિતનો જ વિચાર કરે છે. પિતા બાળકો આતર રાંધે છે. બાઈઓ બાઈને મળે ત્યારે હિતની સલાહ આપે છે. સ્ત્રીનું હિત તો પતિ સાથે જ જોડાયેલું હોય છે. પુત્રો, પિતા ધન કેમ વધારે મેળવે તેનો ખ્યાલ કરી તેનું લાંબું આયુષ્ય ઈચ્છે છે. સગાઓને પણ, કુળમાં કોઈ સારું હોય તો કામનો છે એ નજરે પણ, એના હિતની આકાંક્ષા રહે છે. આવી રીતે સર્વ સ્વજનો હિતની કામના કરે છે અને હિતનું આંદોલન આપે છે. દુનિયાનો સારામાં સારો અર્થ કરીને આ વિચાર અંધકર્તાએ બતાવ્યો છે. સર્વથા એમ જ હોય છે એવું નથી એમ આપણે જાણીએ—જોઈએ છીએ પણ એવું હોય ત્યાં પણ અંદરની વાસ્તવિક શી સ્થિતિ છે તે બતાવવા સારો અર્થ લીધો જણાય છે, અને એ સર્વ સ્વજનો આ લાઈસા-હેન પર એકાંત પ્રીતિ રાખનારાં હોય છે. માનો પ્રેમ તો અત્યંત હોય છે. છોકરો ખરાબ હોય છે તો પણ એ તો પ્રેમનો ઝરો કહેવાય છે અને ‘છોડ કહોડ થાય પણ માવતર કમાવતર કદી થતાં નથી.’ એ સર્વથા તો નહિ પણ બહુધા સાચી વાત છે. પિતા પુત્ર ઉપર પ્રીતિ રાખે જ. એણે તો હાથે પોપેલ એના મનનું રક્ત છે. સ્ત્રીની પ્રીતિ હોય તેમાં નવાઈ નથી. આર્યકુલવધૂના સર્વ સુખનો આધાર તેના પતિની પ્રીતિ ઉપર જ છે અને એના સૌભાગ્યનો રક્ષક પણ એ જ છે. બહેન તો કેશ વાગે તોયે ‘ખમા

। ભાઈને । ’ કહે છે એનાં પ્રીતિ જરૂર હોય. બાકી પુત્રો,
બેનો તો એનાં સામું જ એનારાં એટલે એમની પ્રીતિનો
ભાવ શો હોય ? અને સગાઓ તો જરૂર સારામાં જ રાજી થાય,
। ઉત્કર્ષ દેખી પ્રીતિરસમાં એકલા નહાય એમાં નવાઈ નથી.
સ્વર્ગ તો જીવનની ઉત્તમ બાબત વર્ણવી છે.

આવી રીતે આખી સારી સૃષ્ટિ જામી હોય, ચારે તરફથી
તના આશીર્વાદો મળતા હોય, પ્રેમનાં આવારણાં લેવાતાં
જ, પરદેશ જાય તો પત્રો પાઠવાતા હોય, જેલમાં હોય તો
દંડ્યુ લેવાતા હોય, પાંચ દહાડા સમાચાર ન આવે તો તારથી
મસમાચાર મંગાવવાની ઉતાવળ થતી હોય—એવા પ્રાણીને
જ્યારે મરણ આવે છે ત્યારે એનું કોઈ રક્ષણ કરી શકતું
હી, એને કોઈનો ટેકો મળતો નથી અને કોઈ એને બાંહેધ
મારીમા સૂતા નથી.

એક વાત છે એક સાચા ઉપદેશક—સંત આધુને એક
ભણી મળ્યો. ઘરનો સુખી હતો. શુભની વાત સાંભળી સદા
શાંત થયો પણ મોહ ન છૂટે. સંતે ખરો સ્નેહ કેવો હોય છે
જવાવવા તાકડો રચ્યો. મુમુક્ષુ (પ્રાણી) ઘરમાં બોલીને સૂઈ
ગયો અસહ્ય પેટનાં વેદનાના ઢોંગ કર્યા ગ્રામના બાપા, બૂવા,
દાં બોલાવ્યા ઉપચાર આપ્યા. પણ ઢોંગોની પીડા વધતી જ
વાતી. વ્યાધિ હોય તો મટે ને ! અંતે સંત આવ્યા. ભગવંતે
।શ અને ટીલાટપકાનો પાર નહોતો. એણે તળીઅત તપાસ-
નો દેખાવ કરી કષ્ટસાધ્ય કેમ છે એમ જાહેર કર્યું. આખું
ડોંગ કામક નિશ્ચિન થયું. સંતે પ્રાણીનો ખ્યાલો લીધો. ત્રણવાર
ના શરીર પર ફેરવ્યો અને કહ્યું કે આ પ્રાણીમાં સર્વ વ્યાધિ

૧ માતા પુત્રના દરરોજ જળર પૂછે છે. એનું માથું દુઃખે
તો એ એસડ કરવા મંડી જાય છે. માંદો પડે ત્યારે હાંફળી-
ફાંફળી થઈ જાય છે. રાત્રે ઉઘટી નથી. પુત્ર ઉપર એકાંત
પ્રેમ-વાતસલ્ય જતાવનાર માતા પુત્રના હિતનો જ વિચાર કરે
છે. પિતા જાણકો ખાતર રજે છે. લાઈઓ લાઈને મળે ત્યાં
હિતની સલાહ આપે છે. સ્ત્રીનું હિત તો પતિ સાથે જ જોડાયેલ
હોય છે. પુત્રો, પિતા ધન કેમ વધારે મેળવે તેનો ખ્યાલ કરી
તેનું લાંબું આયુષ્ય ઇચ્છે છે. સગાઓને પણ, કુળમાં કોઈ સાં
હોય તો કામનો છે એ નજરે પણ, એના હિતની આકાંક્ષા :
છે. આવી રીતે સર્વ સ્વજનો હિતની કામના કરે છે અને હિતનાં
આંદોલનો આપે છે. દુનિયાનો સારામાં સારો અર્થ કરીને
આ વિચાર અંધકર્તાએ જતાવ્યો છે. સર્વથા એમ જ હોય છે
એવું નથી એમ આપણે જાણીએ-જોઈએ છીએ પણ એવું હોય
ત્યાં પણ અંદરની વાસ્તવિક શી સ્થિતિ છે તે જતાવવા સારો
અર્થ લીધો જણાય છે, અને એ સર્વ સ્વજનો આ લાઈસા-
રંગ પર એકાંત પ્રીતિ રાખનારાં હોય છે. માનો પ્રેમ તો અચૂક
હોય છે. કાકાના ખરાબ હોય છે તો પણ એ તો પ્રેમનો ઝરો કહે-
વાય છે અને ‘કાકા કહોરુ થાય પણ માવતર કમાવતર કહી થતાં
નથી.’ એ સર્વથા નહિ પણ બહુધા સાચી વાત છે. પિતા પુત્ર
ઉપર પ્રીતિ રાખે જ. એણે તો પાંચેણ એના મનનું રત્ન
છે. સ્ત્રીની પ્રીતિ હોય તેમાં નવાઈ નથી. આર્ય કુલવધૂના સ-
હજનો આધાર તેના પતિની પ્રીતિ ઉપર જ છે અને એ
સ્ત્રીના સહજ એ જ છે. જાહેન તો ઠેક વાગે તોયે ‘ખ-

મારા બાળને ! ' હશે છે એનાં પ્રીતિ જરૂર હોય, જાડી પુત્રો,
પુત્રીઓ તો એનાં સામું જ એનાં એટલે એમની પ્રીતિના
મવાલ શો હોય ? અને સમાજો તો જરૂર આમાં જ શરૂ થાય,
એનો ઉત્કર્ષ દેખી પ્રોત્તિરસમાં એકલા નહાય એમાં નવાઈ નારી.
આ સર્વ તો જીવનની ઉજળી બાબુ વર્ણવી છે.

આવી રીતે આખી સારી સદિ જામી હોય, મારે તરફથી
દિનના આશીર્વાદો મળતા હોય, પ્રેમનાં આવાશનાં લેવાનાં
હોય, પરદેશ જાય તો પત્ની પાછવાના હોય, જેલમાં હોય નો
મુન્દબુર્ લેવાના હોય, પાંચ દસાડા સમાચાર ન આવે તો તારથી
શુભસમાચાર મંગાવવાની ઉતાવળ થતી હોય-એવા પ્રાણીને
પણ જ્યારે મરણ આવે છે ત્યારે એનું કોઈ રક્ષણ કરી શકતું
નથી, એને કોઈના દેકા મળતો નથી અને કોઈ એને જલસે
પધારીમાં મૂકા નથી.

એક વાત છે એક સાચા ઉપદેશક-ગત સાધુને એક
પ્રાણી મળ્યો. ઘરનો ગુખી હતો ગુરુની વાત સાંભળી સહજ
વેદાન્ય થયો પણ મોહ ન છૂટે. સંત અરો સ્નેહ કેવો હોય છે
તે જાણવા તાકટો રચ્યો મુમુક્ષુ (પ્રાણી) ઘરમાં બોલીને સૂઈ
ગયો. અસહ્ય પિટનો વેદનાના ઢોગ કર્યા ગ્રામના જાવા, ખૂવા,
વેંઘો બોલાવ્યા ઉપચાર આદ્યા. પણ ઢોંગીની પીડા વધતી જ
સાલી. વ્યાધિ હોય તો મટે ને ! અંતે સંત આવ્યા. ભગવંતે
વેશ અને ટીલાટપકાનો પાર નહોતો એણે તળીઅત તપાસ-
વાનો દેખાવ કરી કષ્ટસાધ્ય કેસ છે એમ જાહેર કર્યું. આમું
મંડળ કાઈક નિશ્ચિન થયું. સંતે પાણીનો ખ્યાલો લીધો. ત્રણવાર
તેના શરીર પર ફેરવ્યો અને કહ્યું કે આ પાણીમાં સર્વ વ્યાધિ

જેવની સુખી છે એ આ જાણી લીધે તે કામ નથી અને જાણનાં
લિધે, અન્યથા સુખી માનવ, જાણ, વિચાર, પણ તેની પાસે આપણ
મેંચાર થવાની જાણે કરના કરતાં બીજાનાં કરતાં તે સુખી જાણ
મળે મળે સુખી પણ વિચારનાં છે તે સુખી જાણ તેની આપણે !
સંજ કહે : એક, આપણે ! સુખી !

આ મેં નહીં સાચી જાણ છે, કેમ કે સુખી આપણે તે નથી
નથી અને આપણનાં પણ નથી અને તે સુખી આપણે તે
આપણે પ્રાણીમાં મળનારા છે, આપણે મળવા જોઈએ પણ તે
નથી અને એ આપણે આપણે તેને કોઈ આપણી જાણ નથી, એ
પ્રાણી અને તેને સંજનુ આપણાં જોઈએ તેને તેને જાણી
કે બીજા, બીજાં છે કોઈ, સુખી છે કોઈ, બીજાં છે આપણ
જોઈએ પણ તેને સુખી તેને સુખી આપણે જાણ નથી અને
મળવાને જોઈએ જાણ જોઈવાની પણ જાણ નથી. આમાં નિર્ણય
કોઈ કરનારાં સગાંજો, આપણાં મળવાની રાહ જોવાં જોઈએ
કોઈ પુત્રા, મળીને પ્રેમ હારી જોઈએ જોઈવાનાં સુખી આપણી
જાણ છે જોઈએ જોઈવાનાં સુખી નથી, ત્યાં તો કોઈ આપણ
હાય દેવાને જોઈએ પણ ન કોઈ પણ જોઈવાની નજરમાં
સારમાં સાર પ્રેમને પાત્ર થવા સર્વજોઈએ જોઈએ આપણી
જોઈએ પણ જોઈએ તેઓ મળવાજોઈવાની નજર જોઈએ છે ત્યાં
તેમના આપણ જોઈએ હાય છે એ આપણાં દરજોઈવાનાં અનુ-
ભવને વિષય છે. એક પણ સુખી મળવાથી આ પ્રાણીનું
રક્ષણ કરી શકતો નથી એ સિદ્ધ વાત છે.

સર્વ રીતે સુખી ગણાતાની આ સ્થિતિ છે, જાણીનાં માટે
શું હોય તે સમજ લેવું.

(ધ્રુવપદ) ત્યારે આવી સ્થિતિમાં કરવું શું ? આ તો બારે ફસાણા. આ તો બરોસાની લેણે પાડો જણ્યા જેવી વાત થઈ ! આપણા પોતાના સ્વજનો-ધરના માણસો ઉપર આધાર ન રાખી શકીએ ત્યારે જવું ક્યાં ? કરવું શું ? આના ઉપર એક ધ્રુવપદ કહે છે. એ પ્રત્યેક ગાથા સાથે બોલવાનું છે. તેનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે:—

આખા ગીનમાં બતાવાયે અને ઉપર સ્ત્રોત્રોમાં બતાવાઈ ગયું તેમ કોઈ વસ્તુનો, સંબંધીનો કે સગાનો ટેકો આ જીવને અક્ષીને વખતે નથી, એ વાત તો સમજાણી; પણ એમાંથી કોઈ રસ્તો ખરો કે ખાટો સુઝાઈ મરવાનું જ છે ? આ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક છે. આવે વખતે બીજું તે કોણ મદદ કરે ? જ્યાં સંગ્રામદાતાં તો શું પણ શરીર પણ ઠંડું પડી જાય, નાડીઓ પણ તૂટી જાય ત્યાં બીજા કોણ પાસે આવે ?

ત્યારે ધર્મ એના ખરા આકારમાં ટેકો આપે છે. જીવનમાં જેટલી અદ્વિંસા વળી દીધી હોય, ન્યાયમાર્ગે પ્રવર્ત્યા હોઈએ, સાચી સલાહો આપી હોય, ગમે તેટલા જોખમે સત્ય માર્ગે આઠર્યો હોય, બધાંકર પ્રસંગોમાં મન પર કાબૂ રાખ્યો હોય, પરંતુ તરફ નજર પણ ન કરી હોય, વગર હાથનું દીધું ન હોય, દીન જનોને દાન દીધાં હોય, પ્રભાચર્ય પાળ્યું હોય, ઠંભને દૂર રાખ્યો હોય, માનના પ્રસંગોનો આડા હાથ દીધા હોય, કપટભગના લોગ કોઈને ન કર્યા હોય, ખોટા આગ ન દીધાં હોય, ચાડીચુગલી ન કરી હોય અને પ્રામાણિક જીવન જીવી જે કોઈ નૈતિક કે આંતરિક પ્રગતિ કરી હોય એ સર્વનો ખરો આધાર નેવે વખતે સાચ છે એ વખતે એ સાચો ટેકો આપે છે અને એ એના ખરા સ્વરૂપમાં તેવે આપત્તિને વખતે

ગરાંબર યાદ પણ આવે છે. એનું શરણુ ગરાંબર થાય છે. કહેવત છે કે ‘સુખે સોની ને દુઃખે રામ.’ રામ એટલે અહીં પોતાના ડેદેવ સમજવા.

ધર્મમાં બે વિભાગ હોય છે: તત્ત્વજ્ઞાન અને નૈતિક વિભાગ. નૈતિક વિભાગમાં આંતર અને બાહ્ય વિભાગ આવે છે. આંતર-મનોરાજ્યમાં સર્વ મનોવિકારોનો સમાવેશ થાય છે. એના પર વિજય મેળવવાની આવી—આ Ethics નો વિભાગ આવે છે. બાહ્યમાં એને પ્રાપ્ત કરવાની આવીઓ—માર્ગો એટલે ક્રિયાઓ હોય છે. એ સાધનધર્મોની ઉપયોગિતા પુષ્કળ છે, પણ ધર્મનો ખરો ઉપયોગી વિભાગ આંતરદશા પર કેટલી અસર થઈ તેમાં આવે છે.

એ ધર્મને અંગે પરીક્ષા કરીને સ્વીકાર કરવાની જરૂર છે. આંતરરાજ્યમાં બહુધા મતભેદ પડતો નથી. શુદ્ધ જીવન જીવવાનો, સત્ય વચનોચાર કરવાનો, અન્ય જીવની હિંસા ન કરવાનો ઉપદેશ લગભગ સર્વ ધર્મો જુદા જુદા આકારમાં આપે છે. મોહમમત્ત તથા આત્મારામને એના સ્વરૂપમાં ઓળખવા પ્રરૂપણ થતી આવી છે. એ ધર્મ આ પ્રાણીએ કોઈ કોઈ વાર જરૂર સ્વીકાર્યો પણ હોય છે તે તેને શરણુ આપે છે, તેને તે ટેકારૂપ થાય છે અને તેના ઉપર આધાર રાખવામાં તે હેતરાંતો નથી.

એ ધર્મોનો દર્શનવિભાગ વિચારી જે ધર્મમાં પરસ્પર વિરોધ ન આવતો હોય, જેમાં આગળ પાછળ સત્ય એકસરખું ચાલ્યું આવતું હોય તેનો સ્વીકાર કરવો અને તેનું શરણુ લેવું.

વિનયવિજય ઉપાધ્યાય કહે છે કે અમે જૈન ધર્મને સારી

દીને નારી જોયો છે. માનાની પરીક્ષા જેમ કપ, હેદ અને તાપથી થાય છે તેમ અમે તેની પરીક્ષા કરી છે. નેના વિધિ અને નિર્ગંધના માળો ખૂબ સ્વચ્છતા જોયા છે. અમે જોના તરત-માર્ગમાં પણ ખૂબ ઘિટા ઝિત્તો ધીએ અને અમે જારીનીમાં ઝિત્તો જોનાં નય અને પ્રમાણ સ્વચ્છ સમજ્યા ધીએ, અમને એમાં અપેક્ષાઓ સમજાવી છે અને આખા માર્ગમાં અમે પૂર્વપર વિરોધ જોયો નથી. જોના વિધિમાર્ગમાં અમે તેટલા મનભેદો દો, પણ જોના દાર્શનિક વિભાગમાં એક જ મત છે. જોનો કર્મનો સિદ્ધાન્ત અવિચલ છે, જોની નિર્ગોદની વ્યવસ્થા વિચારણીય છે અને જોનું સ્વાદાદ સ્વરૂપ અમને ખાસ આકર્ષક લાગ્યું છે

તમે એ જોન ધર્મનો આશ્રય કર્યો તો તે તમને જરૂર 'શરણ' આપશે એમ અમે ખૂબ વિચારી કહીએ ધીએ. તમે કોઈ પણ ધર્મનું શરણ કરો તે તમારી ગરજની વાત છે, પણ તમે જોન ધર્મનું શરણ કર્યો તો તેમાં ઉતરાયો નહિ એ અમે અમારા અભ્યાસ અને અનુભવથી કહીએ ધીએ.

ટુંકામાં ધર્મનું શરણ લેવાનો આદેશ છે. તેઓ કહે છે કે તું ધર્મનું શરણ કર, તેમાં પણ પરીક્ષા કરીને જોન ધર્મનું શરણ કર.

ઉપરાંત એક વાત ખાસ ઠરવાની છે. વિશિષ્ટ પવિત્ર ચરણ-ચારિત્ર તેનું તું સ્મરણ કર, તેના ઉપર આધાર રાખ અને તેને તારા હૃદય સાથે વળી દે. ચારિત્રરાજના મંદિરમાં જે ક્ષમા, આર્જવ, માર્દવ, સુક્ષિત (લોભત્યાગ), તપ, સયમ, સત્ય, શૌચ, અક્રિયનત્વ અને પ્રહાયર્થરૂપ ધર્મો

છે તે અથવા કાવચનાં બાર ત્રણે છે તે તને કહ્યું આપમેં
એનું સ્મરણ પણ તને ટેકો આપશે, એનાં સારોચાર પણ
તને અકામલુથી દૂર રાખશે અને એની સાથે અનુસંધાન
તને અદિતીય ટેકો આપશે. આરિત્રનો મદિયા વળંગવાનું આ
સ્થાન નથી, બાકી સર્વ ક્રિયાઓની અસર વર્તન (આરિત્ર) પર
કેટલી થઈ છે તે જ અંતે જોવાનું છે. અંદર બીનામ-પુત્રાસ ન
આવી હોય તો બાકી ક્રિયા નકારી તો નથી, પણ તન્મુક્તિ-
દાય અંતે આ આત્માને વધારે દૂર દૂર જતી નથી, મેઝુપર્વત
જેવડો દગડો ધાય તેટલાં સોવા-મુદપતિ આ જીવે હયાની
વાત સુપ્રસિદ્ધ છે તે આ દૃષ્ટિએ છે. માત્ર તું આરિત્રનું સ્મરણ
કર માત્ર ક્રિયાની અપેક્ષાએ નરિ, પણ હજવાની તીવ્ર મન્દગામી
એનું સ્મરણ કર. એનું સ્મરણ માત્ર તને ટેકો આપશે,
તારો આધાર જાનશે અને વિશાળ દરિયામાં તારી પડખે હાથ
રહેશે. જો ચરણ-આરિત્ર સાથે અનુસંધાન કરી લે, એની સાથે
તું જોકમેક થઈ જા અને તેનો તારી સાથે જોક તાર કરી દે
જો તને ટેકો છે, ખરો આધાર છે.

‘ ચરણ ’ નો અર્થ પગ. મહાપવિત્ર પુરુષોના ચરણચુગનું
સ્મરણ કર-એ અર્થ પણ શક્ય છે, પરંતુ વિષયની ઘટના સાથે
આરિત્ર અર્થ વિશેષ અનુરૂપ જણાય છે. પગનું સ્મરણ થતું
નથી, પણ તેની પૂજા થાય છે. આ ધ્રુવપદ દરેક ગાથાને
અંતે ખાસ જોલવા અને વિચારવા જેવું છે. નિરાશ થતાં
આત્માને જો મોટો ટેકો આપે તેમ છે અને જો ટેકાની એને
જો વળતે ખાસ જરૂર છે.

૨. નાના પ્રાણી કે મનુષ્યની તો શી વાત કરીએ પણ
મોટો રાજા હોય, મોટા રાજાઓનો પણ રાજા હોય, એની ચારે

ખાણુએ ઘોડા, રથ, હાથી અને લશ્કરીઓ હોય, એનું રક્ષણ કરવા એના ખાસ રક્ષકો (મોડીગાર્ડ) તૈયાર હોય, એનું લશ્કર દુનિયામાં અજેય ગણાતું હોય, એની સેનાએ કદી હાર ખાધી ન હોય, એની બ્યૂહરચના ઘણી ગુચ્છવણવાળી હોય, એનું પોતાનું જળ પશુ અતિશય પ્રસિદ્ધિ પામેલું હોય અને એવી રીતે એ મોટા કિલ્લાઓથી, શસ્ત્ર-અસોથી અને લડાઈની તથા બચાવની સર્વ સામગ્રીઓથી મુરક્ષિત હોય, એનું એકલાનું ભેર સેંકડો સેનાનીઓને પૂરું પડે તેવું બતાવાયું હોય-એવો મોટો છત્રપતિ હોય એને પણ એ યમરાજ એક ક્ષણવારમાં જિયડી લે છે, એક ઘડીના છૂટા ભાગમાં જમીન પર રગદોળી નાખે છે અને એમ કરવામાં એને જરા પણ શંકા કે વિચાર થતો નથી.

દરિયાના કાંઠા નજીક એક ગલ્લ અથવા કલકલ પડી ધાય છે. એ તદ્દન સંદેહ હોય છે. એનો ખોરાક માછલાં હોય છે. એ જેમ માછલાંને પોતાની ચાંચમાં ઉપાડી લે તેમ મોટા રાજા, મહારાજા કે ચક્રવર્તીને યમરાજ જિયડી લે છે. એ વખતે રાજાનું મોટું લશ્કર કે એના હાથી, ઘોડા, રથ, પાયદળ, પલટન, એરો-પ્લેનો કે મશીનગનો દાંઘ કામમાં આવતાં નથી, કોઈ એની આંટો ફાય દઈ શકતા નથી અને લશ્કરની વચ્ચેથી, વક્ર કિલ્લાની અંદર-થી અને સામગ્રીઓની બીતરંગાંથી ખેંચી એને ઉપાડીને યમરાજ એક ક્ષણમાં ચાલ્યો જાય છે (મૈનિક શબ્દ મોટા મત્સ્યવાચક પણ છે. મોટા મત્સ્યો નાના મત્સ્યોને નિરંતર ગળ્યા કરે છે.)

આ વખતે એ મોટા મહારાજાને શરણે કોનું ? ટેકો કોનો ? આધાર કોનો ? રાણીઓ રડે, વેલો ફાય ખંખેરે, દાસીઓ રાજીઆ લે, અમાત્યવર્ગ ફાય બગતરા દાડે, પણ એ સર્વ નકામું નીવડે છે અને એ બધાની વચ્ચેથી ઉપડી જાય છે. વાત એ છે કે:—

પણ આ યમદેવને તો દયાનો છાટો આવતો નથી. જો તો દેવેના દેવીના દરવામાં મળ માને છે, એને વજ્રમય ધરમાંથી પકડતાં વાદ લાગતી નથી કે એની પાસે મુખમાં તરબતુ' હર્ષ કરેલી પ્રાર્થના ઘર આવતી નથી. જેમ પરમાધામી દેવાને નાર-દીના દુષ્ટોને ત્રાસ ઉપજવવામાં મળ આવે છે અને તેઓને રહતાં-હકળતાં જુએ ત્યારે એ નીચાની જેમ ઘાજી ધાધ છે તેમ નિર્દયતાના પુરુષાર્થમાં નાજ કરી ઘડેલ યમદેવ કોઈ પણ પ્રાણીને છાડતો નથી.

વગી એનામા એક વિશિષ્ટતા અથવા નીચતા એ છે કે બીજા પ્રાણીઓ સારા અર્થમાં સર્વને સરખા ગણે છે અને સર્વને સરખો લાભ આવે છે ત્યારે આ યમરાજ હવ લેવાની બાજબમાં સર્વને સરખા ગણે છે. એને મન કોઈ મોટો નથી, કોઈ નાનો નથી, એ તો નીચતાની પરાકાષ્ટાએ જર્મ મોટા કે નાનાને-સર્વને શરીરથી છૂટા પાડી, એનાં સગાંસંજોથીને રહાવી ખેંચી જાય છે. એના આવા સર્વને સરખા ગણવાના તુચ્છ ભાવ પર ધ્યાનન હો ! ધિક્કાર પડો ! પણ એમ કહેવાથી કાંઈ વળે તેમ નથી-તેને જરા પણ દયા આવે તેમ નથી.

ત્યારે રાતનો પરિવાર કે તેનું લશ્કર નકામું થાય છે, છૂપાઈ જવાના પ્રયોગો નિષ્ફળ જાય છે અને બતાવેલી લાચારી ને કરેલી પ્રાર્થના ઉપયોગ વગરની બને છે ત્યારે એની પાસે શરણ કોનું ? આમાંથી જયવા માટે કોઈ ઉપાય કારગત લાગતા નથી.

હવું કાંઈ બીજા ઉપાય હોય તો તપાસીએ. આ તો સર્વ પ્રકારે નિરાશા મળે છે. ચાલો, આગળ વધો, કાંઈ કરતાં કાંઈ ઉપાય શોધ્યો મળે છે ?

૪. વિદ્યાર્થી શિક્ષક અને સર્વ સામાન્ય લોકો સહિત, સમગ્ર જાતી સહિતના અમે એક જ વર્ગીયો છીએ. મારા જમણા બિન્દુ ધરતીની એટલી મહત્વ મળે, એક-બીજાને પણ કદી ધરતીનાં વિશેષે, મહા જોતબિંબોના ઉપયોગથી અલગ અલગિયો દુષ્ટરી સહવા, આજ અમેક દાખલાઓ કલાનકેશ મોંઘાવકાર છે. વિદ્યા અમે મનના પાત્રવાળી દેવતાઓ પણ નહીં અને દેવતાઓ અમેક જમ કદી આપના.

આ જાતની સર્યાલ-ચલા તપાસવાનું આ દેશન નથી. શત્રુજયયાયા બંધ કરે ત્યારે આજા મંત્ર છે. વિદ્યાર્થીઓ ઉપયોગ કેમ નહિ કરે? જોયું તેવો પગા પ્રગ્ન કરે છે. પરંતુ આપણે એ વિષયની ગતિમાં લેવારીએ તો મુદ્દો વિચારી જવો. વાત એ છે કે મંત્રગી, વિદ્યાર્થી કે મહા જોતબાનું આગેવાન કરવામાં આવે અને દેવતાઓને વશ કરી દે તેનું તે આગેવાન હોય તો તેથી પણ મરણ છોડતું નથી. અમે નવી શિક્ષક આપણિયા મોટા ધન્યંતરી પોતે જાણી આપે અથવા મંત્રોના ઉપરાઉપરી ઉચ્ચાર થયા કરે, વિદ્યાર્થીઓનો કદાચ સાક્ષાત્કાર થાય તો પણ મોત છોડતું નથી, છોડે તેમ નથી.

ત્યારે ડોક્ટર કે વૈદના મુખ પર નિરાશા દેખાય છે અને નશ્વરના સંજંધીઓને વ્યાધિ ગંભીર અથવા ‘દાપલેસ’ જણાવવામાં આવે છે ત્યારે પછી ભૂવાના પ્રયોગો લાગુવાર થાય છે, ડાકલાં વાગે છે, ચરીર પર ત્રાંગાના પેસા જંઘાય છે, નજરજંધી થાય છે, ખાટલા ફરતા ખીડા ઠોકાય છે, લોંબુ માથા પરથી ઊતારાય છે, જાધાઓ રખાય છે, આખ-ડીઓ લેવાય છે અને કૈક કૈક તોફાનો થાય છે; પણ અંતે પ્રાણપોષ મૂકવામાં એ સર્વનો અંત આવે છે.

દેવતાને પોતાને પણ મરણ છોડતું નથી તો તેઓ આપણાં શાં દળદર શ્રીટાવવાના હતા? એ તો માત્ર ડૂળવી વખતે ગાયકા ભરવાની વાત છે. મરણ કોઈ દેવને વશ નથી, કોઈ મંત્રને વશ નથી, કોઈ વિદ્યાને તાલે નથી.

શરીરમાં વૃદ્ધિ કરવા માટે ગમે તેવાં રસાયણો ખાવામાં આવે, તામ્રબસ્મ, ગજવેલ, મારેલ પારો, સોનું, રૂપ, વસંત-માલતી, પંચામૃત પરપટ્ટી, અગરણ કે બીજી અનેક રસાયણી ચીજોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે; પણ મરણ છોડતું નથી. મોટા દેવો, વૈદ્યો, ડોક્ટરો કે સર્જનો મરણને શ્રીટાકી શકતા નથી અને ઇલિક્ઝિર (Elixir) મરણજનની દવા શોધવાં પાછળ હમરો વર્ષ નીકળી ગયા છે, પણ હજી મુખી તેવી દવા મળી નથી અને અત્યાર મુખીના વિજ્ઞાનનો વિકાસ વિચારતાં તેવી દવા શોધવાની શક્યતા પણ જણાવી નથી.

શ્રી વિનયવિજયજીના વખતમાં વિદ્યા, મંત્ર, મહોપધિનો મહિમા મોટો મનાતો હશે, અત્યારે સર્જનના ચપ્પુ અને ડોક્ટરનાં ઇન્જેક્શનોનો મહિમા મનાય છે, પણ ગમે તે રીતે જોઈએ પરંતુ મરણ છોડતું નથી. હૃદય ચલાવવા હાડપોડરમીક ઇન્જેક્શન આપીએ કે હિરણ્યગર્ભનો ઘસારો આપીએ, પણ અંતે રડવાનું છે અને ખરખરો કરનાર બોલવાના છે કે: ' જાણી ગુટી એની બુટી નથી. ' આ સાદી કહેવનમાં સેંકડો વર્ષોનો અનુભવ સમાર્થ જાય છે જ્યાં આયુષ્કોરી તૂટી ત્યાં દવા, ઉપચાર કે મંત્ર કાંઈ ઉપયોગી થતાં નથી. આપણી વાત એ છે કે આ સર્વ ટોંગાહજ, ધમાલ અને ધુમાડા પછી પણ ખરખરો તો હોયો જ રહે છે એ તો જાણે પછવાડે રહેનારની વાત, પણ જનારને શું? એને ટેકો ઠેલો? દવામાં ગમે તેટલા મોટા ખર્ચ

[illegible][illegible]

પ. અમુકજય પછી માણસને સહજ બિનચેસ (લીકે
નંગરે) ધડપટ્ટનો-જસના અપ કારે, તે કોને કોલ મારે
(Old) કહેતા પશુ કોને અપમાન કામે તે એ જુવાની
જાપવા અને પછી જુવાન છે એમ ક્રેવાય અનેક કામ થાય
છે. કલપ કાચાડી ધેવા માગને કાપા કરે છે, આંખમાં મૂકે,
અંજન આંજે છે અને કંઈ ચેતવાયા કરે છે.

વિદ્યાયત્રી નો વાત ન પૂછે! ત્યાં મોનાં ઉપરના પદ
પાઉરના થપેડા જોયા હોય તો ચીનરી મરી જાય! મનમાં
એકા એકા પાત્ર 'વેનિટિ' જોય કાલી દોડ ઉપર હાથ રંગ લગાડે,
મુખ ઉપર દોઝ પાઉર નાખવા હાથે અને નાના આંધિયામાં
મુખ જોઇ લે. આ સર્વ જુવાન દેખાવાનાં કાંકાં છે!

કેક ત્રાણુ કે મરેલ પારે ખાય છે, કેક ગજવેલ ખાય છે, કેક અખાડામાં કસરતો-કુસ્તીઓ કરે છે અને કેક મગદળા ફેરવે છે. અનેક પ્રયોગ કરી જીવાની ટકાવવા અને આપેલ વયે જીવાન છે એમ જતાવવા અનેક ચાળા કરે છે. એનું મોટું વર્ણન આપવાની જરૂર નથી. દરરોજ નજરે પડે એવો જો મામલો છે.

અંધકાર કહે છે કે મેં સર્વ દાંડાં છે, એમાં કાંઈ નથી તેમ નથી. તમે ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરો અને ગમે તે ખાત્રી પણ આવતી જરાને તમે અટકાવી શકો નેમ નથી. તેની માથે તમને ટેકો મળે તેમ નથી અને તમારા સર્વ પ્રયત્ન નકામા છે-નિષ્ફળ છે-એ અહામના છે.

કેટલાક માણસો એમ માને છે કે શરીરમાં પવનને દાદ્યો દોય-સ્તંબન કર્યું દોય, એક પ્રકારનો પ્રાણાયામ કર્યો દોય તો તેમની આવતું ઘડપણ અટકે છે. ઉપાધ્યાયશ્રી કહે છે કે તમારું જોઈએ તેટલો પવનનો અટકાવ કરો પણ એમાં કાંઈ વળવાનું નથી. પ્રાણાયામનો ઉપયોગ કાળજ્ઞાન અને શરીર-તુરસ્તી માટે ગમે તેવો ઉપયોગી હોય, પણ એ આવતી જરાને અટકાવે તેમ નથી.

અરે ! તમારું જોઈએ તો તમે દરિયાપાર ળીજે તીરે જઈને એના કે કોઈ મોટા પર્વતના શિખર ઉપર ચડી જાઓ, પણ દરિયાની બચ્તીના ઘુસાળની જેમ આવતા ઘડપણને તમે શક્તી શકશો નહિ. તમે ગમે ત્યાં નાચી જાઓ, તમારાં ઘરનાર જોડી પાનાળમા પેના કે કોઈ મહાન પર્વતના શિખરને છેડે જઈને બામ કરો, પણ અંતે ઘડપણની અસર લાગ્યા પછર મંડ તેમ નથી અને એ આવશે ત્યારે તમે ધીમે ધીમે ઘસાના જ જશો. દાંતો દુઃખવા માડે, પીડા થાય, પડી જાય અને આવવાની અગવડ પડે, દાનમાં બહેરાપણ આવતું જાય, આળમાં લોગ સાઈટ (જાળ-જેંતાળ) આવે, જાલ ધીમે ધીમે પીડા પડતા જાય અને અંતે સફેદ થઈ જાય, શરીર શિથિલ પડતું જાય, હાથપગ હુકમ માને નહિ, પછી તો આકમલો ધીમે ધીમે પણ ચોક્કસ થતાં જાય છે. એટલે

“ઉંઘર તો! ડુંઘર થયા, પાદર થયા પરદેશ; ગોળી તો
ઝંગા થઈ, અંગે ઉજળા કેશ.” એ સર્વ ગને છે અને છેવટ
હાથમાં લાકડી લેવી પડે છે. વસ્તુતઃ ત્રણ પગે ચાલવું પડે
છે. એ વાતને અટકાવનાર કોણ? એ વાતની આડે આવનાર
કોણ? એ હકીકત ગને ત્યારે આધાર કોનો?

૬. એ વાત વધારે સ્પષ્ટપણે કહેતાં કવિ વર્ણવે છે કે નાના
બાળકના ખાલ જોયા હોય તો તે એકદમ કાળા લાગે છે,
જરા આખા માથાને પળિયાંવાળું ગનાવી મૂકે છે અને શરી-
રને તદ્દન રસ વગરનું—દમ વગરનું ગનાવી દે છે, તેમ જ
ધીમે ધીમે એને તદ્દન નિર્બળ, દુર્બળ અને અગળ ગનાવી
દે છે. આ જરાને-ઘડપણને અટકાવવાને કોણ શક્તિવાન
થાય છે? એને આવતી અટકાવવાનો કોઈ રસ્તો જણ્યો છે?

એક ઘણા પ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ કહેતા હતા કે પ્રમાદ એ જ
મરણ છે. (પ્રમાદો હિ મૃત્યુઃ) જો પ્રમાદ ન કરવામાં આવે તો
માણસ કદી મરે નહિ અને ઘરડો થાય નહિ. તેઓ પોતે
જૂઞ્ઠ સંભાળ રાખીને રહેતા હતા, પણ લગભગ પંચાવન વર્ષની
વયે લાકડી લઈને ચાલવું પડ્યું અને છપ્પન વર્ષની ઉંમરે
લાકડી મૂકીને આ દુનિયામાંથી ચાલ્યા પણ ગયા. આ વાત
એટલી સાદી, જાણીતી અને સ્પષ્ટ છે કે એના ઉપર વિવેચનની
પણ જરૂર ન હોય. સુદો એ છે કે આ પ્રમાણે ઘડપણ વગર-
નોતર્યું—માગ્યું—ખોલાવ્યું ચાલ્યું આવે ત્યારે આધાર કોનો?
શું પ્રાણીના નશીળમાં રાજ પીવાની જ સરજી હશે અને
ગાંઠીઆના ભૂકા કરીને ખાવાના ગોટા વાળવાનું એનું પ્રારબ્ધ
જ હશે! ‘મમ યદિકા’ કહી ઠણક ઠણક કરતાં ટેકો આપીને
ચાલતાં આંખના તેજ વગર ખીજથી દોરાતાં આ એક વળતના

ઇશ્વરી યુવકોને જોતાં કેમ વિરાગ ન આવે ? અને એમનો કોઈ-
ધમાલ-દમ અને વાતો વિચારતાં તેમની દયા કેમ ન આવે ?
તેઓ ‘દયા’ શબ્દ સામે જરૂર વાંધો લેશે, પણ તેઓ પ્રત્યેક
પણે દયા માગી રહ્યા છે અને પોતાના ઘડપણને શ્રાપ આપી
જીવાનીને યાદ કરતા રહ્યા છે, એ તેમના અંતરને પૂછવામાં આવે
તો જવાબ આપે. તાત્પર્ય એ છે કે આવે વખતે આધાર કોનો ?
એ વખતે ક્યાં ટેકો મળે ? કઈ બાળનમાં જીવને શાંતિ વળે ?

કોઈ વૃદ્ધને પૂછ્યો તો જણાશે કે એ વ્યવહાર સર્વ કરતો
હશે પણ એને કોઈ સ્થાને નિરાંત વળશે નહિ. એ આગેવાન
હશે તો એનો દમ નીકળી જતો હશે, એ ધરનો વડીલ હશે
તો એક રાત પણ એને નિરાંતે ઉઘવાની મળતી નહિ હોય. ઓછું
ખાણું અને ઘણી ચિંતા કરવી એ ઘડપણની નિશાની છે, પણ
જો એ ધર્મનું શરણ લે તો એને મજા આવે. આવડત અને
પ્રાથમિક તૈયારી પ્રમાણે એ ધર્મસ્થાનકમાં જઈ વાચન, મનન,
ચિંતવન, ઉપાસના કે ધ્યાન કરશે તો તેને ઘડપણમાં કાર્મિક ટેકો
મળશે. રાસ વાંચવા, ધર્મચર્ચા કરવી, સામાયિક, પૌષ્ઠ કરવા
વિગેરે સાદી વાતો છે, પણ એમાં એને ‘શરણ’ જમાવેલી
સ્થિરતા પ્રમાણે મળે છે અને ખરો ટેકો એ વખતે ધર્મનો જ
મળે છે, એ જરાજર અવસોકન કરવાથી માલૂમ પડે તેમ છે.

૭. આપણે આ બાળત બીજી રીતે વિચારીએ. મરણ અને
ઘડપણને અનેક આકારમાં આપણે તપાસી ગયા. હવે બ્યાધિને
વિચારીએ. જ્યારે પ્રાણીને ઉઝ-આકરો બ્યાધિ આવી પડે છે
અને વધતો જાય છે ત્યારે એને શરણ કોનું ? આપણે ન્યુમો-
નીઆના કેસ જોયા છે. શ્વાસ વધ્યે જાય અને બન્ને ફેફસાં
જવાબ ન આપતા હોય, સનેપોંતનો ચોરણકોર ચાલતો હોય

અને એથીજ એને વિગ્રહ બેસાડવા હોય. આટલે કેટલા ફાળે ? બગેરની વચાવરણ પીકા મઠ જેવો કે હજારો કમળો હોય, કે પેટમાં અસહ્ય દુઃખનો ઉપજો હોય કે કાઠીનું પાણીનું બીસાદા જવાં હોય અથવા સડીર ભાડી નવાની પીકા મઠનું હોય તે વખતે દેવ કેનો ?

જે વખતે ૧૦૪ કિલો તાપ આવેલો હોય, જે વખતે આખું શરીર ગડગડતી નવાઈ મળું હોય, જે વખતે મુખમાંથી લાળ પડતી હોય, જે વખતે માથાનો દુખાવો ઉપડતો હોય, જે વખતે કેન્દ્રર જેવા વ્યાધિથી ગર્જા મારતી પડતું હોય તે વખતે આધાર માટે નક્યાવશ્ય મતી આંખોને મેકા કરેલા ?

એ દુઃખમાં કોઈ બાગ પડાવતું નથી, કોઈ એનો અંશ પણ લઈ શકતું નથી, કોઈ એમાંથી દુઃખ એણે કરાવી શકતું નથી—આ શિદ્ધ વાત છે. આકાશમાં ચંદ્રગણુ થાય છે ત્યારે લોકિક માન્યતા પ્રમાણે સહુ ચંદ્રને ગળતા લાગે છે. એ વખતે કોઈ તારા, ગ્રહ કે નક્ષત્ર ચંદ્રની મદદે આવતાં નથી. માત્ર ચંદ્ર જ પોતાની પીકા સહન કરે છે. તમે શું એમ કોઠા છે કે એવા વ્યાધિ વખતે ડોક્ટરનું કે વૈદ્યનું શરણુ ! આ વાતમાં ભૂલ થાય છે. ડોક્ટરો કંઈ છે કે તેઓ તો કુદરતને સહાય કરે છે, પણ કુદરત બિલટી આવે ત્યાં તેઓના હાથ પણ હેડા પડે છે. એ પીકામાં કોઈ ભાગ પડાવતું નથી અને કોઈ એવા આકાશ કેસની જવાબદારી પણ લેતું નથી. ડોક્ટર મોટા ડોક્ટરને બોલાવવા સલાહ આપશે અને વૈદ્યો એકઠા થશે તો વિષમ જ્વરના શ્લોકો બોલી પાંડિત્ય બતાવશે; પણ એ વખતે શરણુ કેનું ? એવા વ્યાધિચક્ષ્ત્રોની મનની સ્થિતિ જાણી હોય

તો તે વખતે તે પોતાની અશરણુ સ્થિતિ જરાગર અનુભવે છે અને નહિ તો સર્વ લોકો ‘એક અરિહંતમાં ધ્યાન રાખજો.’ એમ કહે ત્યારે એ પોતાની અશરણુ-નધણિયાલી સ્થિતિનો ખ્યાલ કરે છે. એ વખતે શરણુ કોનું? ધર્મ સિવાય કોઈ એની ગાનુએ ઊભું રહેતું નથી. બીજા સર્વ હુવાંતીમાં છે. નિમિત્ત-વાત્તી પ્રાણી છે તેથી એ પ્રયાસ કરે છે, દવાદાડુ કરે છે અથવા અન્ય કરે તેનો લાભ લે છે; પણ તે વખતે તે સર્વ નિરર્થક છે એમ તે જરાગર સમજે છે. અંતે વાત ચોક્કસ છે કે કરેલ કર્મ લોગવવાં જ પડે છે, ગમે તેટલા યુગ પસાર થઈ જાય પણ લોગવવાં જ પડે છે અને તે પણ કરનારે જ લોગવવાં પડે છે. એમાં કોઈ ભાગ પડાવવા આવતો નથી. માત્ર તે વખતે શાંતિ આપનારો આધાર હોય તો તે ધર્મ જ છે અને તેનું શરણુ લીધા સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી.

૮. આવી રીતે જરાવસ્થામાં કાંઈ ટેકો નથી, મરણુ વખતે કોઈનો આધાર નથી અને બચકર વ્યાધિઓ પોતે જ સહેવા પડે છે ત્યારે કરવું શું? આને માટે કવિશ્રીએ ત્રણ ઉપાય આ અષ્ટકને અંતે છેલ્લા પદમાં બતાવ્યા છે.

(૧) પ્રથમ તો ચાર પ્રકારના અંજવાળા ધર્મનું શરણુ લેવા ઉપદેશ આપ્યો છે જે ધર્મનું શરણુ લેવાની વાત કરી છે તે ધર્મ ચાર પ્રકારનો છે: દાન, શીલ, તપ અને ભાવ. એ ચાર અંજવાળા ધર્મનું શરણુ કર.

અથવા ચાર પ્રકારનાં શરણો છે તેને અનુસર. તે ચાર આ પ્રમાણે છે:—

અરિહંતશરણં, સિદ્ધશરણં, સાહશરણં, કેવલિપન્નત્તો
ધમ્મો શરણમ્ એટલે તીર્થં કર મહારાજ, સિદ્ધ, સાધુ અને
કેવળીકથિત ધર્મનું શરણ કરવા ભલામણ કરી છે.

પ્રાણી ગમે તે ધર્મને માનતો હોય તેને શરણ અનુ-
કૂળ ગોઠવી શકાય છે. ધર્મનું શરણ અનિવાર્ય છે, તે જ એક
સ્તો છે, એ માર્ગમાં જ પ્રકાશ દેખાય છે, બાકી સર્વત્ર
અંધકાર, ગૂંચવણ અને અથડાઅથડી છે.

- (૨) મમતા-મારાતારાપણાની વાત જ છોડી દે. જગતને અંધ
કરનાર મોહરાજ્યએ ઉત્પન્ન કરેલી મમતાબુદ્ધિ પ્રાણીને
ખૂબ રળડાવે છે અને શરણ લેવા દોડવું પણ મમતાને
લઈને જ પડે છે, બાકી એને મરણ, જરા કે વ્યાધિ
કોઈ ચીજ નથી. મમતા રાગમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને
પાછી એ રાગ મમતા બંધાવે છે. એ મમતા ઊડી ગઈ
એટલે પછી શરણનો સવાલ નહિ રહે. પ્રાણી મમતા રહિત
થાય; પછી તેનામાં કોઈ બુદ્ધિ જ હિંમત આવે છે અને
શરણના પ્રસંગોની સાથે એ રમે છે, એ નિર્બળતાની
સામે બાથ ભીડે છે અને પૂર્ણ બુદ્ધિસાથી આગળ વધતો
નય છે. એને મારું ધન, મારાં છોકરાં, મારાં અસીલ,
મારાં ઘરાક એ દશા જ રહેતી નથી; એટલે પછી એ તો
નિષ્કંટક રાજ્યનો માલિક થઈ જાય છે અને એનો સ્તો
સીધો, સરળ અને સપાટ થઈ જાય છે.

- (૩) તું આ શાંતસુધારસનું પાન કર. એ રસ એવો તો
અલિનવ છે કે એની જોડી તને મળે તેમ નથી. બીજા
સ્તો તો ચટકા જેવા છે, અનુભવ્યા અને ઊડી ગયા; પણ

આ હમ ના અખંડ નિરાગ્રાહ શિવમુખનો મોટો બંડાર છે. એની શાંતિ બોમવે નેમ એ વધતી જાય, એનું પાન કદા નેમ મન પ્રકુલ જનનું જાય, એનો મંજાંધ કદા નેમ આનંદ હિર્મિ ઉછળે. ગુંગાર, વીર કે હાસ્ય જેવા એના ચટકા નથી, એ તો એક વાર એનું પાન છર્ચું એટલે પાડી ગાયા જ કદા કે 'અખ હમ અમર ભાયે, ન મરે'જો.' એમાં વીજળીના ઝગકારા અને પાછળ ઘોર અંધારી રાત નથી, ત્યાં તો મણિ-રત્નની ઝગદળની જ્યોત છે. સદૈવ ચેતતી રહે તેવી એ જ્યોત છે અને એની પછવાડે આનંદ, આનંદ અને આનંદ છે. એનું પાન કરતાં ધરાના નથી, એને પીનાં પીનાં કંટાળે આવે તેમ નથી. એ અઘોરિક શાંતરસનું પાન તમે રચ્યા અને કર્યા. તે મેળ-વવાના પ્રયાસમાં, પાન દરવામાં અને ક્યારે પછીની સ્થિતિમાં સર્વત્ર નિસ્વધિ આનંદ છે.

શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે આ અશરણભાવના માતાં પૂજા કહેર કરી છે. નેમણે મરણને એવું ચિન્હ છે કે પ્રાણી એનો વિચાર કરતાં ઊંડા વિચારમાં પડી જાય. એમણે મોટા વ્યક્તિને મરણ વખતે શુ મનુ હશે તેનાથી શરૂઆત કરી, મરણ પછી શું થાય છે તે જતાવી, છેવટે મને તે કદા પણ મરણ છોડતું નથી અને મરણ વખતે કોઈ ટેકા આપી શકતું નથી એ જતાવી, આત્મધર્મને ઓળખી, તેને અનુસરવા વિચારણા જતાવી. ત્યારપછી તેમણે ઘડપણ-જ્વાને આમળ કરી, પ્રાણીને તેની પાસે તદ્દન પરાધીન જતાવ્યો અને છેવટે આકરા વ્યાધિએને આગળ કરી તે વખતે પ્રાણીની મનોદશાનો-

અનાયતાનો કષ્ટ જ્યાં જ્યાં આવે. એના વિવેચનમાં પાસાંનિક વાત ઘણી કરી નાખી છે. આપણે પ્રથમ અશર-શુભાવનો વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ વિચાર કરીએ.

આધાર અને આધેય તત્વનો એવો નિયમ છે કે એને આધારની જરૂર પડે તે ટેકો આપે તેની વસ્તુનો ટેકો તુરત લઈ લે છે. જાળકોમાં આ તત્વ સદૃશ્યપણે પ્રતીત થાય છે. એને કપડાં પહેરવામાં, ફરવા જવામાં કે કોઈ પણ કામ કરવામાં આધાર વગર ચાલતું નથી. આની રીતે સ્ત્રી-પુરુષનો ઘણી વાર આધાર-આધેય સંબંધ બને છે.

માણસ જ્યારે મુંઝાય છે ત્યારે તો એને ટેકાની જાડુ જરૂર પડે છે. એ વખતે એને ટેકો મળે, કોઈ સાચો દિલ્લાસો આપે, કોઈ એના દુઃખમાં ભાગ પડાવે તો તે તેનો સાચો મિત્ર કે સખા સમજવો. કહેવત છે કે Prosperity brings friends and adversity tries them.—‘સંપત્તિ મિત્રોને લાવી આપે છે, આપત્તિ તેની કસોટી કરે છે.’ આ દૃષ્ટિએ આપણે આપણા સંબંધો વિચારીએ તો ખરી આણીને વખતે તેઓ તદ્દન કસોટીમાંથી નિષ્ક્રાંત નીવડે તેમ છે. આપણે એક બે દાખલા લઈએ. કહેવાય છે કે નવ નંદરાબત્તએ સોનાની નવ ડુંગરીઓ બનાવી હતી; પણ એ જ્યારે મરવા પડ્યા ત્યારે એ ડુંગરીઓ અહીં જ રહી ગઈ અને કોઈ પ્રકારના ઉપયોગમાં આવી નહિ. મોટા રાબતોની સ્મશાનયાત્રા નીકળે છે ત્યારે એની આખી રિયાસત પ્રથમ ચાલે છે. એના હાથી, ઘોડેસ્વાર, ચોક્કીદાર, જાંદુકવાળાઓ, અરજો, કોતલના ઘોડા, મ્યાના, પાલખી, ડંકાનિશાન સર્વ દેખાય છે અને છેવટે એક પાલખીમાં એનું શબ દેખાય છે. એના ઉપર કીનખાજનાં કપડાં

પહેરાવેલાં હોય છે અને હાથ ઉઘાડા હોય છે. આ શું જતાવે છે ? આ સર્વ રચાસત હાજર હતી છતાં પણ રાજા-મહારાજાને કોઈ ટેકો આપતું નથી. એ સર્વ છતાં એ ગયા અને ક્યાં ગયા અને કોણ લઈ ગયું ? તેની પણ ખબર નથી. એના ઉઘાડા હાથ જતાવે છે કે એ જન્મતી વખત ઘેર હાથે આવ્યા હતા અને મરતી વખત ખાલી હાથે-ઉઘાડે હાથે ગયા, આપ્યા ગયા અથવા કોઈ તેમને ઘસડી ગયું.

કોઈ શેઠીઆના મરણ વખતે જોયું હોય તો બે લાંબા વાંસડા, નીચેક ખપાટીઆ અને ચાર અથવા એક નાળીએર અને ઉપર ઢાંકેલ એકાદ રેશર્મા વસ્ત્ર; પણ એની સર્વ ઋદ્ધિ સંપત્તિ અહીં રહી જાય છે અને એને ચિતામાં સુવાડે છે ત્યારે તો ઉપરનું ઢાંકણનું વસ્ત્ર પણ કાઢી લે છે. એનું શેર ખબર, એનું સફા બબર, એના લાખોના સરવાળા, એના લાંબાં સરવૈયાં, એના નોકરચાકરો અને એની મોટરો, ટ્રેલિન્ગો અને સેક્રેટરીઓ સર્વ અહીં રહી જાય છે. એની ખેરી પણ અહીં જ રહે છે અને છોકરા છોકરી હિસાબો કરવા અને વિજ્ઞાની શ્રોધમાં પડી જાય છે. આ સર્વ શું ? કેવા તોફાન અને કેવા હાલદવાલ ? કોઈ ટેકો ? કોઈ આશરો ?

કોઈ સાધારણ માણસની વાત લઈએ તો ત્યાં પણ એ જ વાત દેખાશે એને માટે કોઈ આટો હાથ દેતું નથી અને એને કોઈની પર ગળુતરી ગાધવાનો દહલ નથી એટલે આવ્યો તેમ આપ્યો જાય છે; પણ મોટા કે નાનાને સર્વને જવાનું તો ખરું જ ! એ વાતમા મીન-મેષ નથી, એમાં શંકા નથી, એમા અપવાદ નથી.

એના સંબંધમાં એક બહુ સુંદર વિચાર સ્વધરા વૃત્તમાં જ્ઞાનાર્ણવકારે બતાવ્યો છે, તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

પાતાલે બ્રહ્મલોકે સુરપતિભવને સાગરાન્તે વનાન્તે,
 દિવચક્રે શૈલશૃંગે દહનવનહિમધ્વાન્તવજ્રાસિદુર્ગે ।
 ભૂગર્ભે સન્નિવિષ્ટે સમદંકરિઘટાસંકટે વા વલીયાન્,
 કાલોડયં કૂરકર્મા કવલયતિ વલાજ્જીવિતં દેહમાજામ્ ॥

“પ્રાણી પાતાળમાં પેસે, બ્રહ્મલોકમાં જાય, ઇંદ્રના ભુવનમાં આશરો લે, દરિયાને પાર જઈને વસે, જંગલને ખીજે છેડે વાસ કરે, દિશાઓના છેડા પર જઈ અટકે, મોટા પર્વતના શિખર પર આહ્યો જાય, અગ્નિમાં પેસે, વનમાં છુપાઈ જાય, હિમમાં ઢંકાઈ જાય, અંધકારમાં લપાઈ જાય, વજ્રના ઘરમાં પેસે, તલવારના પહેરામાં રહે, કિલ્લામાં ભરાઈ જાય, પૃથ્વીના ગર્ભમાં (ખાડો ખોદીને) ઊતરી જાય, બળવાન હાથીઓની ઘટાની વચ્ચે ઘેરાઈને બેસે પણ કૂર કર્મ કરવાવાળો કાળ પ્રાણીનો કોળીઓ એક ઝપાટામાં અને પૂરા જોરથી કરી જાય છે.”

આ ગણતરીમાં બાળ તેમજ વૃદ્ધ, ધનવાન તેમ જ ગરીબ, બળવાન તેમજ બીકણ, સમર્થ તેમ જ રાંક, વક્તા તેમ જ શ્રોતા, પાટ પર બેસનાર કે સામે બેસનાર, દાન આપનાર કે દાન લેનાર, કૃપણ કે ઊડાઉ-સર્વનો એક સરખી રીતે સમાવેશ થાય છે. કાળ તો સર્વને સરખા ગણે છે.

આ વસ્તુસ્થિતિ છે. અનેક આકારમાં બતાવાય તેમ છે, અનેક સંયોગોમાં બુદ્ધા બુદ્ધા નામો લઈ તેના પર વિવેચન થાય તેમ છે; પણ વાતનો સાર એ છે કે ‘એક દિવસ એવો આવશે’ ત્યારે આપણે જવાનું છે, મરવાનું છે, પ્રયાણ કરવાનું છે.

પણ તમે મરવાની વાત સાંભળી ચોક્યા કેમ? તમને એ શબ્દ અપશુકનભરેલો લાગ્યો એટલે? અરે! પણ કાંઈ મરવાનું નામ લેવાથી મરી જવાનું નથી! જરા હિંમત પકડી આ ચોક્કસ આવનારા મરણનો વિચાર કરો. એમાં કાંઈ ગભરાઈ જવાનું નથી અને વિચાર કરવાની ના પાડવાથી પણ એ તમને હોડવાનું નથી.

મરણ એ કર્મોપીત વાત છે. પ્રાણી આ સંસારમાં આવે છે ત્યારે તેનું આયુષ્ય નિર્માણ થયેલું હોય છે આયુ પૂરું થાય તે વખતે તેનું કામ પૂરું થયું હોય કે ન થયું હોય પણ તેણે જવાનું જ છે. અને કર્મનો સિદ્ધાન્ત છે કે શુભ અશુભ કર્મો જોગ્યે જ ફટકો છે, એટલે મરણની વાતથી ડરવામાં હસા-પણ નથી મરવાને માટે ત્રણ વાત કરવા જેવી છે. મરણ હાથેનું નહિ, મરણથી ડરવું નહિ અને મરણ માટે હમેશાં તૈયાર રહેવું. આ આખો અલગ વિષય છે. આપણે મરવા તૈયાર છીએ? છાતી પર હાથ મૂકી જવાળ આપવો. એ વાત બહુ જરૂરી હોવા છતાં અત્રે ખાસ મૂળ મુદ્દાની નથી, પણ વિચારવા જેવી તો જરૂર છે જ

મુદ્દો એ છે કે આપણે મરવા તૈયાર હોઈએ કે ન હોઈએ, મરણથી ડરતા હોઈએ કે ન હોઈએ, પણ જ્યારે તે આવશે ત્યારે આપણે આધાર કેનો લેવો? ડોક્ટરે તો કાય ખ ખેરે, છોકરાંએ કે સ્ત્રી રડવા બેસે, નોકરચાકરો દુઃખી થાય અને મિત્રો-સ્નેહીઓ સહાનુભૂતિ બતાવે; પણ કોઈમાં મરણ વખતે શરણ આપવાની તાકાત છે? મોટા રાજા, મહારાજા કે ચક્રવર્તી ગયા તો પછી આપણા તો શો હિસાબ છે? 'જાય છે જગત ચાલ્યું' રે, સો જીવ! લોને!' એમાં જ્યાં 'છત્રે જેની છાયા

મળે છે; બાકી આ દુનિયાની કોઈ પણ ચીજ, કોઈ પણ પ્રાણી કે કોઈ પણ સંબંધી એ વળતે ઉપયોગમાં આવતાં નથી, સમને અટકાવતા નથી, દિલાશ્ચાર્ય થતા નથી. બાકી મંત્રવિદ્યા કે જાપની વાત શી કરવી? ખૂદ મહાવીર પરમાત્માને ઇંદ્રે આયુધ્ય યોદ્ધા વધારવા વિચારી કરી અને તેમાં તેનો આશય શાસનના હિતનો હતો, પણ ભગવાને તેને એક જ ઉત્તર આપ્યો કે 'એ કાર્ય કરવાને કેવેદ, ચક્રવર્તી કે તીર્થંકર સમર્થ નથી.' છતાં કાંઈ ભગવાન મરણથી ડર્યા નહિ. એમને તો અનંત મુખમાં જવાનું હતું એટલે એમને 'શરણુનો' સ્વાલ જ નહોતો, પણ એમાં અશરણુપણાનો જે મુદ્દો છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

ન્યાયાધીશ કોઈને કાંસીની સજા ફરમાવે ત્યારે શુન્દેગારના મનની શી દશા થતી હશે? એ ટૂંક કાંકાં મારશે, વિલાયત અપીલ કરવા દોડશે, પણ એમાં કાંઈ વળે છે? પ્રાણી પણ આવા બાચકા તો અનેક ભરે છે, પણ એમાં સાર શો?

એકઠા થયેલા સગાસંબંધીઓ નવકાર આપે, શરણું આપે, દિલાશ્ચ આપે; પણ આ છવની દશા શી વર્તતી હોય? દિલાસો આપવો સહેલો છે તંત્રો લેવો મહેલો નથી, પણ એમાં શરણુ જેવું તો કંઈ કંઈ જ નહિ તે વળતે છવન શાંત, પ્રમાણિક, નિર્દોષ, સ્વચ્છ માન્યું હોય, અત્યંતે અદ્વિસાથી અપનાયું હોય, મનોવિકારો પર કાળ મેળવ્યો હોય, વાસ્તવિક અસ્થિરતા સમજાતી હોય, આનન્દવૃત્તિથી ધર્મમાર્ગની આરાધના કરી હોય અને દુકામા હિંસા છવનની અવસ્થા અનુભવી હોય તો એ વાત ટેકા આપે છે. કરેલો અને કરવા ધારેલો સાચો ધર્મ તે વખતે ટેકા આપે છે, બાકી બીજી કોઈ વાતમાં સાર નથી.

એવી જ રીતે ચાલી આવતી જરાને કોણ અટકાવી શકે ? કલપ લગાડવાથી કાંઈ ઘડપણ અટકે ? અને અંતે કપાળે કર-ચલી અને ગાલમાં ખાડા તો પડ્યા વગર ન જ રહે. એવી રીતે લયંકર વ્યાધિની વાત જાણીતી છે. એ અને એવા અનેક જીવનપ્રસંગોમાં કાંઈ ટેકો આપી શકે તેમ છે જ નહિ. કરેલો ધર્મ આડો આવે, જનવેલી ફરજો માર્ગ સુઝાડે અને કર્તવ્ય-ભાવના રસ્તા ઉપર રાખે. કદી કદી કરેલો ધર્મ એ જ આવી આપત્તિ વખતે શરણ આપે છે.

ધર્મ શબ્દ સંકુચિત અર્થમાં અથવા માત્ર ક્રિયાકાંડના અર્થમાં સમજવાનો નથી. સાચો ધર્મ ઓળખવો જોઈએ, શોધવો જોઈએ અને જહાર આણવો જોઈએ. આત્મધર્મ થવાને સર્વ ધર્મો સમજાયલા નથી હોતાં, પણ જ્યાં આત્મા એના સાચા આકારમાં સાંપડે અને એની પ્રગતિ જરૂર દેખાય ત્યાં તેટલે અંશે ધર્મ છે અને એવો આત્મધર્મ આણીને વખતે શરણ આપે છે. બાકી તો પંખીનો મેળો છે, સવાર થતાં સૌ પોતપોતાને માર્ગે જવાના છે અને સાથે હોય ત્યાં સુધી અમુક પણ અમુક દૃષ્ટિએ પોતાના દૃષ્ટિર્નિદુથી કામ કરનારા છે. એ ખરે વખતે ઊંલા રહેનારા હોય, તારા ખાટલામાં સૂઈ તારી આપત્તિમાં ભાગ પડાવનારા હોય તો તો તું તેમની ખાતર તારો આત્મા હારી જજે, પણ નહિ તો તને જ્યાં શરણ મળે તેમ હોય તેવા તારા પોતાના આત્મધર્મમાં સ્થિર થઈ જજે.

ધન અરૂં ધામ સહુ પડ્યો હિ રહેગો નર,
 ધરકે ધરામે તું તો ખાલી હાથ જાવેગો;
 દાન અરૂં પુન્ય નિજ કરથી ન કર્યો કહ્યું,
 હોય કે જમાઈ કોઈ દુસરો હિ આવેગો.

દુઃ અરૂં કષ્ટ કરી પાપખંધ કીનો તાતે,
ધાર નરકાદિ દુઃખ તેરો પ્રાણી પાવેગો;
પુન્ય વિના દુસરો ન હોવગો સખાઈ તખ,
હાથ મલમલ માખી જિમ પસનાવેગો.

ચિદાનંદજીએ એક બે સવૈયા જૂળ મુંદર આ મુદા પર
ગાયા છે, તે વિચાર.

અહીં 'જમાઈ' વિશાળ અર્થમાં સમજવો. માખીએ
મધમાખી સમજવી.

માખીઓએ મધ કીધું, ન ખાધું ન દાન દીધું;
હૂંટનારે હૂંટી લીધું રે ! ઓ ! જીવ જોને.

ત્યા જે ભાવ છે તે ભાવ અહીં સમજવાનો છે. આ તો
મરણ વળાનની વાત કરી, પણ અશરણુભાવ બતાવતાં તો હદ
કરી છે વિચારો:—

આયકે અગ્યાનક કૃતાંત જીવું ગહેગો તોહો,
તિહાં તો સખાઈ કોઈ દુસરો ન હોવેગો;
ધરમ વિના તો ઓર સકળ કુટુંબ મિલી,
જાનકે પરેતાં કોઈ મૃપને ન જોવેગો.

લટકસલામંકે સખાઈ વિના અંત સમે,
નેજીમાંહી નીર સરસર અતિ રોવેગો;
જાનકે જગત એસો જ્ઞાની ન મગન હોત,
અ બ ખાવા ચાહો તે તો બાહિસ ન બોવેગો.

અહીં 'પરેતાં' એટલે મરણ પામેલો જાણીને એમ
સમજવું. લટકસલામમિત્ર ધર્મ છે કારણ કે એને તો
કોઈ કોઈ વાર જીવનમાં આ જીવ મળ્યો હશે. નિત્યમિત્ર તો

દેહ-શરીરને અને પર્વગિત્રમાં સગાવહાસાંગોને તેં ગણ્યાં છે. જે જુહારમિત્ર (ધર્મ) નહિ હોય તો આંખમાંથી ઘોર ઘોર જ્વડાં આંસુ તે વળતે પડશે. જ્ઞાની આવા જગતમાં મગ્ન ન થાય. આંગો (કેરી) ખાવાની ઈચ્છાવાળો કદી ખાવળ વાવે નહિ.

આમાં આખા મુદ્દાનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

આ આખી લાવના રડતાં રડતાં લાવવાની નથી. ‘મારું શું થશે ? મારો કોણ ?’ એમ મુંઝવાનું કારણ નથી. જેને મારાં માન્યાં છે તેને ઓળખ, તારાં સાચાંને શોધી કાઢ અને જેનાથી તને આધાર મળે તેને પકડી લે. ખાદી તું જેને તારાં માની બેઠો છે તેમાં તારો દહાડો વળે કે તે તને અડીભડીને વખતે ટેકો આપે એવા ખોટા ખ્યાલમાં તું રહીશ નહિ. વાસ્તવિક રીતે વિચારીએ તો આત્માને ટાંકના શરણની જરૂર નથી. એ એનો પોતાનો સ્વાધીન સ્વામી છે, પણ વ્યવહારથી આ પ્રાણીને એવી દેવ પડી ગઈ છે કે ટેકા માટે આધાર રાખ્યા જ કરે. એને નોકરી કરવી હોય, વ્યાપાર કરવો હોય કે કાંઈ કામ કરવું હોય તો તે ટેકા કેટલાના અને કેના મળશે ? એની ગણતરી કરશે. આત્માને ઓળખાય, એની શક્તિનું લાન થાય, એ શક્તિ દળાયલી હોવા છતાં પોતાની જ છે એ વાત એને ગોચર થાય એટલે એનો પરાશ્રય લાવ જતો રહે છે અને જેવો તે પોતાની બાત પર ટેકો રાખતા શિખી ગયો અથવા તે માર્ગે ચડી ગયો એટલે એની સર્વ ગૂંચવણ નીકળી જાય છે. એ એકલો છતાં સિંહ છે, એ એકલો છતાં મરદ છે, એ એકલો છતાં ધણીધોરી છે, એ વાત આપણે ચોથી લાવનામાં ખૂબ વિસ્તારથી જોશું; પણ એણે પરાવલંબનવૃત્તિ ગ્રહણ કરી છે તે તદ્દન ખોટી છે,

પરિણામ વગરની છે, સમજ્યા વગરની છે. એને કોઈ વસ્તુ કે પ્રાણી શરણ આપી શકે તેવી સ્થિતિમાં છે જ નહિ, એ વાત સ્પષ્ટ કરવાનો અને તે દ્વારા તેની આત્મપ્રભુતાનો સાક્ષાત્કાર કરાવવાનો અને એ વાત વારંવાર યાદ કરી બાવનારૂપે વારંવાર વિચારમાં લાવવાનો અત્ર ઉદ્દેશ છે. પોતે કોણ છે એ સમજવું અને જરા પણ સુંઝાવું નહિ, કોઈ બનાવથી કે કોઈ ભવિષ્યમાં બનવાના બનાવની કલ્પનાથી દોરવાઈ જવું નહિ. તારું તારી પાસે છે, પરની આશા સદા નિરાશા છે, એને કાઢી નાંખવાનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે અને તેમ કરી ‘આપ સ્વભાવમાં’ ‘સદા મગ્ન’ રહેવાનો ઉપદેશ છે. ખરું તો પોતાની જાતને, પોતાના તેજને, પોતાના સામર્થ્યને અને પોતાના હક્કને સમજવા-ઝોળખવા જેવું છે, એ ઘણે જોટલે આ આશાના પામે તૂટી જશે અને પોતાના નિરુપદગ સ્થાને પહોંચી જવાશે. પણ અહીં રહેવાનું ધાય ત્યાં સુધી તો પરાધય તજવો, સ્વાધય કરવો અને સ્વને બરાબર ઝોળખવો. મરણથી, જરાથી કે બીજા કોઈ બનાવથી ડરવાનું નથી. એનું નિવારણ કરવું તે તો હાથની ગાથ છે. પ્રાણી અજર અમર ધર્મ શકે છે અને ધવાના સ્ત્રા આવડે તે સહેલા છે અને માર્ગ સરળ છે. તેને શોધો અને સ્વની શક્તિ પીછાનો, એને પ્રકટ કરો અને એના ઉપર આધાર રાખો.

આ વિષય પૂરું કરતા પુનરાવર્તનના લોગે પણ છેવટે યાદ આપવાનું છે કે આ બાવના બાવના ગ્રબરાઈ જવાનું નથી, બિચારા બાપડા થઈ જવાનું નથી, કોઈનો આધાર નથી એવી ચિંતાથી દુભાવાનું નથી. જેનું શરણ છે તે તારી પાસે જ છે, તું પોતે જ છે અને તેને પ્રકટ કરી બતાવનાર

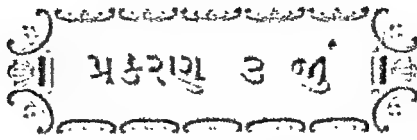
ઉ. સદગચંદ્રજૂત બીજ અસરણ ભાવના

(સામગળને મુનિ મંવમરાગી—એ દેમી : યમ કાતદરે) .

કે નવિ સરખું કે નવિ રાખું, મરનાં કુળપને પ્રાણી રે;
 બહદત મરતો નવિ ગાખ્યો, જસ દવ મવ જડુ રાણી રે. કે નવિ ૧
 માતપિનાદિક દમમત જ્ઞેનાં, વમ મં જનને તાણી રે;
 મગજ્યકી મુરપનિ નવિ છૂટે, નવિ છૂટે હંદાણી રે. કે નવિ ૨
 દવ મવ પવ રથ કાડે વિજ્યા, રહે નિત રાખા રાય રે;
 જડુ કિપાય તે જીવન કાળે, કરતાં અસરણ અય રે; કે નવિ ૩
 મરજીબીનિથી કદાપિ જીવે, જો પેસે પાવાસે રે;
 ગિરિદરીર વન અંબુધિમાઝે જાવે, તો બી દરીએ કાળે રે. કે નવિ ૪
 અજાપદ જોડે જોડે કપાજો, સો દસમુખ સંદરિયો રે;
 કે જમ ધર્મ વિના નવિ તરિયો, પાપી કે નવિ તરિયો રે. કે નવિ ૫
 અસરણ અનાય જીવદય જીવન, સાંતિનાથ જમ જાણો રે;
 પારેવો જોડે સમું રાખ્યો, મુનિ તમ અગિલ વખાણો રે; કે નવિ ૬
 મેધકુમાર જીવ મગગાજો, સસસો શરણે રાખ્યો રે;
 વીર પાસે જોડે જીવ-અય કચરો, નપમંવમશું નાખ્યો રે. કે નવિ ૭
 મત્સ્ય પરે રેગે તડકડના, કાણે નવિ સુખ કરિયો રે;
 અસરણ અનાય ભાવના ભરિયો, અનાથી મુનિ નિસરિયો રે. કે નવિ ૮

સંસાર ભાવના

ચિત્તરિગૌત્ત

इतो लोभः क्षोभं जनयति दुरन्तो दव इवो-
 ह्यसंछामाम्भोभिः कथमपि न शक्यः शमयितुम् ।
 इतस्तृष्णाक्षाणां तुदति मृगतृष्णेव विफला,
 कथं स्वस्थैः स्थेयं विविधभयभीमे भववने ॥ क १

गलत्येका चिन्ता भवति पुनरन्या तदधिका,
 मनोवाक्कायेहाविकृतिरतिरोपात्तरजसः ।
 विषद्वर्तावर्ते क्षटिति पतलायोः प्रतिपदं,
 न जन्तो संसारे भवति कथमप्यतिविरतिः ॥ २

ક ૧ ઇતઃ એક આબુએ, આ આબુએ. દુરન્ત જેનો અંત-છેડો
 પ્રાપ્ત થાય, દુઃખે પ્રાપ્ત થાય તેવો. હલ્લસત્ વધતો જતો. વિફલ
 નિષ્ફળ. સ્વસ્થૈઃ સ્થેયં આ ખાસ યોગ પ્રયોગ છે, નિરાંત રાખી
 કંઈ રીતે રહી શકાય. સ્વસ્થપણે કેમ રહેવાય ?

સ્વ ૨ ગલતિ ગળી જાય છે, છેડો આવે છે. इहा धृच्छा, અભિલાષા
 મનોરથ. विकृति विक्षरे-ફેરફાર. रति (પાંચ ઇન્દ્રિયોના) વિષ-
 યોમાં આનંદ. रोष द्वेष. आप्त प्राप्त કરેલ. Earned. રજસ
 ધૂળ, કર્મરૂપ કચરો.

૧ મોટો ભયંકર દાવાનંજ સળગ્યો હોય તેવો, હઠ વગરનો લોભ એક બાબુએ સંતાપ કરી રહ્યો છે અને એના ઉપર વધતા જતા લાભ(નફા)રૂપ ગમે તેટલું પાણી પડે પણ તેનાથી તે કોઈ પણ રીતે ઠારી શકાય-ખૂઝવી શકાય તેમ નથી. જીજ્ઞ બાબુએ ઇશ્વરિયોની તૃષ્ણા નિષ્કળ ઝાંઝવાના પાણીની પેઠે હેરાન હેરાન કર્યા જ કરે છે. આવા અનેક પ્રકારના ત્રાસથી ભયંકર બનેલા સંસારરૂપ વનમાં આકુળબાકુળ યથા વગર કંઈ રીતે રહેવું? એમાં ઠારીને હામ કંઈ રીતે પડી શકાય?

૨ આ પ્રાણીને મન, વચન અને શરીરના નવા નવા અભિ-લાષો થાય છે. એને વિકારો થાય છે, એને વિષયનો પ્રેમ થાય છે અને એને દેવ પણ થાય છે. તેનાથી એ કર્મ-જનને ખૂબ એકઠી કરે છે અને એ પ્રાણી આપત્તિના ઊંડા ખાડામાં પ્રત્યેક ક્ષણે ખૂબ જોરથી પડવાના સ્વભાવ-વાળો થયો છે. આવા પ્રાણીને એક ચિંતા જરા ઓછી થાય છે ત્યાં એ દૂર થયેલી ચિંતા કરતાં જગી વધારે મોટી ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એ પ્રાણીની આપત્તિનો છંટો આ સંસારમાં કોઈ પણ પ્રકારે આવતો નથી.

આપત્તિ એક દાન્યામા થાય છે તેવી Whirlpool વનવાટોઃ પડવાની ટેવ પડી છે એને તેરનો (છટ્ટી વિભક્તિ છે વસ્તુ પાત્ર ઉપરથી થયેલ છે) પ્રતિપદ કરેલ પરમે, કમલે ને પગલે અર્થિવિગ્નિ અતઃ એટલે મનઃ૫ તેનો છંટે વિગ્નિ એટલે અતઃ૫૫૧, વિરામ

गेयाष्टक

संसार भावना

कलय संसारमतिदारुणं,
जन्ममरणादिभयभीत रे ।
मोहरिपुणेह सगलग्रहं,
प्रतिपदं विपदमुपनीत रे ॥ कलय० ॥ १ ॥

स्वजनतनयादिपरिचयगुणै—
रिह मुधा बध्यसे मूढ रे ।
प्रतिपदं नवनवैरनुभवैः,
परिभवैरसकृदुपगूढ रे ॥ कलय० ॥ २ ॥

घटयसि कचन मदमुन्नतेः,
कचिदहो हीनतादीन रे ।
प्रतिभवं रूपमपरापरं,
बहसि वत कर्मणाधीन रे ॥ कलय० ॥ ३ ॥

जातु शैशवदशापरवशो,
जातु तारुण्यमदमत्त रे ।
जातु दुर्जयजराजर्जरो,
जातु पितृपतिकरायत्त रे ॥ कलय० ॥ ४ ॥

૧ જન્મ, મરણ વિગેરે ભયોથી બી ગયેલા પ્રાણી । તું સંસારને મહાભયંકર સમજ. મોહરૂપ તારા ભયંકર શત્રુએ તને બરાબર ગળેથી પકડી લઇને ડગલે અને પગલે આપત્તિમાં ધકેલી દીધો છે.

૨ હે મૂઢા! સંગાસંગથી અને છોકરા-છોકરીના સંગંધરૂપ દોરાઓવડે તું તદ્દન નકામો અહીં ગંધાયા કરે છે. તું ડગલે ને પગલે નવા નવા અનુભવોથી અને અનેક અપમાનોથી ઘેરાયેલો જ રહે છે. (એવા હે ચેતન ! તું જરા ને વિચાર કર.)

૩ તું કોઈ વખત ઉત્તતિ(ચડતી)ના અભિમાનની ઘટના કરી એમે છે, કોઈ વખત અધમના(ની પ્રાપ્તિના પરિણામ)થી તદ્દન રાંક બની જાય છે અને કર્મને આધીન થઇને દરેક ભવમાં નવાં નવાં (જુદાં જુદાં) રૂપ ધારણ કરે છે.

૪ (આ ભવમાં પણ) ભાગ્યની દશામાં હો ત્યારે તદ્દન પરવશ બનેલો હોય છે; જ્યારે જીવાનીના જોરમાં હો ત્યારે અભિમાનથી ઉન્મત્ત-મદોન્મત્ત બની જાય છે; જ્યારે ધડપણ આવે છે ત્યારે દુઃખે કરીને છુની શકાય તેવી જરાથી જર્જરિત થઈ જાય છે અને આખરે ચમદેવના હાથમાં પડી તેને આધીન થઈ જાય છે.

-
- આ અટક ગાવામાં આનંદપનજના સોગમો સ્તવનનો લવ ' શાંતિ-ગિન એક મુજ વિનનિ ' ગાયો. એ લવમાં અતરાત્રમાં નિરવધિ આનંદ અનુભવો. અન્ય લવ મુમુક્ષુ-જિજ્ઞાસુએ શ્રાધી લેવા

व्रजति तनयोऽपि ननु जनकतां,
तनयतां व्रजति पुनरेत रे ।

भावयन्विकृतिमिति भवगते-
स्त्यजतमां नृभवशुभशेष रे ॥ कलय० ॥ ५ ॥

यत्र दुःखातिगददवल-
वैरनुदिनं दत्तसे जीव रे ।

हन्त तत्रैव रज्यसि चिरं,
मोहमदिरामदक्षीव रे ॥ कलय० ॥ ६ ॥

दर्शयन् किमपि सुखवैभवं,
संहरंस्तदथ सहसैव रे ।

विप्रलम्भयति शिशुमिव जनं,
कालवटुकोऽयमत्रैव रे ॥ कलय० ॥ ७ ॥

सकलसंसारभयभेदकं,
जिनवचो मनसि निवधान रे ॥

विनय ! परिणमय निःश्रेयसं,
विहितशमरसमुधापान रे ॥ कलय० ॥ ८ ॥

ભાર્યી ! જો ! દીકરો છે (અન્યાન્ય બચમાં) તે પિતાપત્ન પામે છે અને વળી પાછો એ જ પુત્રપત્ન પણ પામે છે. સંસારની આવી (વિચિત્ર) પરિસ્થિતિ વિચારીને જોને જરૂર ઇચ્છી દે. કલ્પ (તારો) મનુષ્ય બન્યો શુભ વિભાગ જાત્રી છે ! (એનો લાભ લઈ લે).

૬ તેં ખરેખર મોહરૂપ મદિરા પીધી છે અને તેના ઠેકમાં તારી જુદી નાશ પામી ગઈ છે. તું જો, જે જગ્યાએ તું દુઃખ, ઉચાટ અને બ્યાધિના બડકાની જગાળામાંથી દરદોષ જળ્યા કરે છે ત્યાં જ પાછો તું લાંબા વખત સુધી રંજન પામી જાય છે. (આ દારૂડીઆનું જ લક્ષણ છે.)

૭ કાળરૂપ બટુક (ચાર-ધાડપાડુ) અહીંઆ જ થોડા મળા મુખનો વૈભવ બતાવીને પાછું એકાએક સર્ગ પાછું લઈ લે છે અને એવી રીતે એ પ્રાણીને જગ્યાંની માદક લલચાવે છે-ઉતરે છે.

૮ સંસારના સર્વ ભયોને કાપી નાંખનાર તીર્થંકર મહારાજનું વચન તું ધારણ કર, વિચાર અને હે વિનય ! શાંતરસનું અમૃત પાન કરીને મોક્ષમય થઈ જા-એની સાથે એકતા કરી દે.

નોંદ—

૧ કલય ભે-અવલોક. રે ઘણુંખરું અધમને સંબોધવા આ અંદે પ્રયોગ થાય છે. ‘ભયભીત’ સંબોધન છે. ‘ઉપનીત’ પણ સંબોધ સગલગ્રહ ગળાવડે પડીને. ડાકીએથી પડીને (adv).

૨ પરિચયગુણે: સંબંધરૂપ દોરડાઓવડે. મુઘ્ના વ્યર્થ, નકામો. પરિભવૈ: અપમાનોવડે.

આ ગાથામાં મૂઢ અને ઉપગૂઢ બંને સંબોધન છે. અંદરવામાં વાક્યરચના મેળવવા થોડી છૂટ લીધી છે.

૩ ઘટયસિ તું થોભે છે. ઘડે છે, દીન ગરીબ, બિચારો, આપડો

૪ જાતુ કોઈ વખત. શૈશવ સ્તનપાન કરે તે વખતનો આસ્થકાળ કરાયત્ત હાથમાં પડેલો. હસ્તને પામેલો (તું).

૫ ણ્ણ તે જ (પિતા થયેલ પોતે) ભાવયન્ ભાવતાં-વિચારતાં વિકૃતિ વિકારો. ગોટાળાઓ. ત્યજતમાં જરૂર છોડી દે. નૃમવ શુભશેષ-મનુષ્યભવનો શુભ અવશેષ. આપ્તોનો ભાગ (હજી છે અસ્તિ અધ્યાહાર. દરમ્યાન).

૬ અર્તિ સંતાપ, પીડા, ઉચાટ. દ્વલ્લવ દાવાનળના તણખા. દ્વીય નષ્ટ ભુદિ. એ સંબોધન છે, પણ પ્રથમાના અર્થમાં વપરાયેલ છે

૭ મુગ્ધવૈભવ મુખનો વૈભવ અથવા મુખ અને વૈભવ. સંહરન્ પાછું ખેંચી લેતો. ચટુક ગાહેર રસ્તા પર લૂંટનારો. Highway robber અથવા બિખારી.

૮ મેદક બેટી નાંખનાર, કાપી નાંખનાર. નિવધાન તું ધારણ કર, વિચાર પરિણમ આવી દે, તરૂપ થા. નિઃશ્રેયસ કલ્યાણ, મોક્ષ, શિવ

પરિચય

સંસારભાવના

(ક. ૧) આ સંસાર તો એક મોટું નાટક છે, એમાં પાત્રોનો પાર નથી, એમાં અંગોનો પાર નથી, એમાં પ્રવેશોનો પાર નથી. એમાં અભિનયો, નેપથ્યો, પડદા, સ્કીનેરી, ગાન, સંભાષણ વિગેરે સર્વ છે, પ્રચુર છે, જોતાં કે સાંભળતાં પાર ન આવે તેવડું મોટું તે નાટક છે. એમાં રાજા, રાણી, મોક્ષ, ચાંદર, દાસ, દામ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી વિગેરે સર્વ પ્રકારનાં પાત્રો છે, એમાં વિદ્વપકો છે, એમાં રાસકા-ગરબા લેવાય છે અને એમાં આનંદ વૈભવનાં દેખાવો જોવાય છે, એમાં બચંકર યાત્રાનાના દેખાવો પણ દેખાય છે. એમાં રાગ, રાગણી, પડદા, પાઠ આદિ આવે છે. એ નાટક ખાસ જોવા-સમજવા જેવું છે. પ્રથમ આપણે ઉપાધ્યાયશ્રીના ચબ્દો ઉપર લક્ષ રાખી તે વિચારીએ. એને લાક્ષણિક રીતે સર્વાંગ મુંદર જોઈ સાંભળી લેવું હોય તો તો એને પૂરો ન્યાય આપનાર શ્રી સિદ્ધર્ષિના ઉપમિતિભવપ્રપંચ બંધમાં જવું પડશે. આપણે અત્ર તેનો સદૃશ ખ્યાલ કરી સંસારભાવનાને હૃદયમાં ઊતારીએ.

આ બંધના પ્રવેશકના પ્રથમ શ્લોકમાં આ સંસારકાનનને ચાર વિગેરેપણ આપ્યાં છે. તેનો છોટો મળતો નથી, તેના ઉપર આશ્રવરૂપ વાદળાં ચઢેલાં જ રહે છે, એ હર્ષોથી ગદ્ગદ જાનેલું છે અને એમાં મોહનો કરેલો બચંકર અંધકાર છે. આવા બચંકર બવકાનનમાં આ માણીને નિરાતે બેસવાનું કેમ થાય ? એ કેમ થતું નથી તે પ્રથમ તપાસીએ.

આ સંસારમાં અંતરંગમાં રહેલા મનોવિકારો પ્રાણીને ખૂબ રખડાવે છે, તરફડાવે છે અને ગોટે ચઢાવે છે. એની અંદર રહેલ કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર વિગેરે ભાવો એને ઠેકાણે પડવા દેતા નથી. પ્રત્યેક આંતર વિકાર ભારે નુકસાન કરે છે અને ચેતનને અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખી એનું પોતાનું ભાન ભૂલાવી દે છે. એની એટલે હદ સુધીની ઝેડાળ સ્થિતિ કરી મૂકે છે કે એ પોતાને પણ ઝોળખી શકતો નથી, પોતાનાં પણ ઝોળખી શકતો નથી અને પોતાનું ઘરનું સ્થાન કયું છે અને ક્યાં છે તેને પણ એના દૃષ્ટિપથ કે સ્મરણપથમાં આવવા દેતો નથી. એ સર્વ ભાન ભૂલી પરવશ બની જાય છે અને પછી દારૂના ઘેનમાં નાચે છે.

એ અનેક મનોવિકારો પૈકી આપણે એકને તપાસીએ. લોભ એ એવો તો ભયંકર આંતર મનોવિકાર છે કે એ સર્વ ગુણોનો નાશ કરે છે. એના પાશમાં પ્રાણી આવી પડે છે ત્યારે પ્રાણીને વિવેક રહેતો નથી, મારા-તારાનું ભાન રહેતું નથી, સહયતાના નિયમોનો ખ્યાલ રહેતો નથી અને ગૃહસ્થાઈની કલ્પના પણ રહેતી નથી.

એક મોટું વન-જંગલ કલ્પીએ. એવા વનમાં, મોટો દાવાનળ ફાટી નીકળ્યો હોય અને મોટાં મોટાં ઝાડો લક્ષ્મીભૂત ધઈને તડોતડ જમીન પર પડતાં હોય તે વખતે પક્ષીઓ અને પશુઓ તે વનમાં હોય તેને કેવો ફોલ થતો હશે તેની કલ્પના કરો. કોઈ ગ્રીસ પાડે, કોઈ રડે, કોઈ હાંફાંફાંફાં આમતેમ રક્ષણ માટે દોડે, કોઈ બચ્ચાંઓ માતાની પાંખોમાં સંતાય, કોઈ માતા બચ્ચાંને નોઘારાં મૂકી સ્વરક્ષણાર્થે નાત્રી જાય, સર્વ પશુ, પક્ષી અને અને મનુષ્ય વનમાં હોય તે સર્વમાં મોટી

૧૮મી સદી થઈ જાય છે અને આખું વાનાવરણ મોટા દરિયામાં તોફાન થાય તે વખતે જે વિધિ ધાય તેનું સુભિન ચર્ચ જાય છે.

લોભ જ્યારે પ્રાણી ઉપર આક્રાંધ્ય મેળવે છે ત્યારે તે તેનું આખું વાનાવરણ આખું સુભિન કરી મૂકે છે. અર્દાંગી લડ, આ રૂબેન કમાઈ, આ માર્ગે એકદમ રૂબેન-એવા વિચારો જોને આવ્યા જ કરે છે અને એ વારે તરફ દાય નાખ્યા કરે છે, મનસુખા ધણી કરે છે અને ચોજનાઓ રચ્યા કરે છે. જોઈ સર્વથી મોટી દુઃખની વાત તો એ છે કે જોને આજે જેટલું મેળવવાની મુશ્કેલી હોય તેટલું ઠોઠ પ્રયાસે મળી જાય તો જાણે તેના ઉપર તો પોતાનો દક્ષ દતો એમ માની ત્યાંથી આગળ વધવા એ ઇચ્છે છે. આપણી પોતાની જિંદગીની શરૂઆત તપાસો. ત્યાં જેટલેથી સંતોષ ધાર્યો હતો એટલું મળ્યે આપણે બેઠી ગયા ? કદી નહિ. આજનું સાધ્ય તે આવવી કાલનું આરંભજિંદુ થાય છે. ગરીબ માણસ દશ દગર મળે તો કૃત-કૃત્યતા માને તેમ હોય, તેને દશનો આસપાસ થવા આવે છે ત્યાં જોનું લક્ષ્ય લાખ પર જાય છે અને એ રીતે લાખવાળાને દશ લાખ અને એમ શાળ્ય કે અકર્ષણીયજામાં પણ સંતોષ થતાં નથી. અંદર જોની વૃત્તિ વધારે વધારે ઉત્તેજિત રહે છે અને એ કદી નિરાતે બેસી શકતો નથી.

એટલા માટે લોભની સરખામણી ‘આકાશ’ સાથે કરી છે. આકાશનો છેડો જ આવતો નથી તેમ લોભને માર્ગ મળ્યો તો પછી જોનો પણ છેડો આવતો નથી. દવિરાજ તેટલા માટે જોને ‘દુરંત’ કહે છે મતલબ કે એ હદ-ગર્યાદાવગરનો છે, માન-છેડા વગરનો છે અને અપરિમિત હોઈ દરેકજ વધતો જ જાય છે.

એવા લોભના સપાટામાં એક વખત પ્રાણી આવ્યો એટલે પછી એ મોટા ગણુવા માંડે છે અને એના મનોરથો ચક્રાંત થઈ છે. એ તો પછી રાતના બાર વાગ્યા ગણુતો નથી, ભૂળ-તરસ ગણુતો નથી, દેશ-પરદેશ ગણુતો નથી, રાત-દિવસ એતો નથી, સગાસંબંધીનો રોદ વિચારતો નથી, પૈશાની ગતિ વિચારતો નથી અને સર્વ પ્રકારનો વિવેક મૂકી દઈ ચક્રમાં પડી જાય છે, મોટા મોટા આરંભો કરે છે, ન જોડવાનું જોડે છે, માયા-કષ્ટ કરે છે, ઇચ્છિત વસ્તુ કે ધન મેળવવા અનેક ખટપટો કરે છે.

આવો લોભ લાગ્યો હોય, આવો દુરંત લોભ પ્રાણીના અંતરમાં શોભ નીપજતવી રહ્યો હોય, તેને ગમે તેટલો લાભ મળે તો પણ તે ધરાતો નથી. જંગલમાં દાવાનળ લાગે ત્યાં પાંગ-પચાસ પ્રાણીના ઘડા ઠલવે તેથી કાંઈ દાવાનળ ન જોડવાય તેમ લોભ એક વાર જન્મે એટલે લાભના વધારા સાથે એ વધતો જ જાય છે. લોભ એના અનેક આકારમાં આ સંસારમાં ફર કરીને જોડો છે. એ તો અડો જમાવીને આ સંસારમાં પલાંડી મારીને જોડો છે.

આવા મનોવિકારો અંદર જાગ્યા હોય તેવા સંસારમાં પ્રાણીને શાંતિ ક્યાથી વળે ? એ મનમાં ધારે કે ઘોડું મેળવી પછી અટકશું, પણ ત્યાં તો પરણે, પછી છોકરાં થાય, પછી તેનાં સગપણ-લગ્ન કરવાં પડે અને એમ સંસારનું ચક્ર વધતું જાય અને ધારણા ધૂળ મળે. લાલ થાય તેમ લોભ વધે છે. જહા લાહો તહા લોહો લાહા લોહો પવહ્હ. એ જાણીતી વાત છે. લાલ થાય તેમ લોભ વધે. જે વાલ સોનું લેવા આવનાર બ્રાહ્મણને વિચાર કરવા સમય મળ્યો તો આખા રાજ્યથી પણ સંતોષ ન મળ્યો. આવો લોભરૂપ દાવાનળ જે સંસારવનમાં જન્મે

હોય ત્યાં સુખે કેમ રહેવાય ? નિરાંતે કેમ જીવી શકાય ? અને સુખનાં સ્વપ્નાં પણ એમાં કેમ આવે ? હવે લાગે ત્યારે તેનો તાપ આરે તરફ લાગે છે તેમ લોભ આરે બાબુએ સંતાપ કર્યા જ કરે છે અને વધતો લાભ થાય, ધારેલો લાભ થાય તો પણ આ પ્રાણીને સંતાપ થતો જ નથી.

ઈન્દ્રિયલોગની 'તૃષ્ણા' તો વળી એથી પણ આધા છોડે છે. જંગલમાં પાણીની તરસ લાગે ત્યારે એ માઈલ છેટે પાણી-ઝાંઝવાનાં જળ દેખાય છે, પણ ત્યાં પહોંચે એટલે જળ તો એટલું જ દૂર દેખાય છે. વસ્તુતઃ જળ છે નહિ ત્યાં તે જળ ધારે છે અને પીવા દોડે છે, પણ એની તૃપ્તિ કદી છીપતી નથી અને એ તો દુશ્વળની માફક ફાંફાં મારી દોડાદોડ કર્યા કરે છે. એને મનમાં સીલોગની ઇચ્છા ધમ્, પછી તે રખડે છે, પ્રાર્થના કરે છે, ઠાવાઠાવા કરે છે; પણ એની વિષયસેવનની ઇચ્છા પૂરી થતી જ નથી અને કદાચ કોઈ વાર વિષય સેવ્યો તો પણ તેમાં તેને તૃપ્તિ થતી નથી. એ તૃષ્ણા તો એવી વિચિત્ર છે કે એ દોડાડ્યા જ કરે, સહજ તૃપ્ત થાય તો પાછી વધે છે અને તૃપ્ત ન થાય તો ફાંફાં મારાયે છે.

આ સંસારમાં અપ્રાપ્ત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે લોભ એક બાબુશી તરફડાવ્યા કરે છે અને બીજી બાબુ તૃષ્ણા જ્યાં ત્યાં ટાટીઆ ઠરાપી આશામાં ને આશામાં રખડપાટો ફરાવ્યા જ કરે છે. એમાં નિરાંત ક્યાથી થાય ? લોભનો છેટો આવતો નથી, લાભ થાય તો તે વધે છે, લાભ ન થાય તો કવરાવે છે અને તૃષ્ણા તો કદી ધરાવી જ નથી. એ બન્નેનો છેટો નજરે દેખાતો નથી એણે સુખમ ચક્રીને છ બદ મળ્યા તો બીજા છ સાધવા પ્રેરણા કરી, એણે ધવજશેઠન બાટીનાં (ધીપાળને આપેલાં) અરધાં

પરમપુણ્ય-સેવકો પાપકારી જો પાપકારી મુજુ જગત પુરુષવતી, એવું
 પ્રજ્ઞાનકૌંટિક પામે જાણે કરીને નરકમાંથી દુઃખમાં નિજાન્યા, એવું
 પ્રજ્ઞાના પીઠજ અપમંદુરને અનેક વાર તરમીતી નરકમાંથી નરક
 પ્રેરણા કરી, એવું અવલોકન કરીને કેમકી વર્ષ દેવની ભૂતિ
 આપી, એવું અવલોકન અમલકાર્યને મરત કરવા પ્રેર્યો, એવું
 અનેક રસપૂર્ણ સંકલ્પો પામે કેવળની લીલની મહાકાવ્યમાં મોજ
 આપીને આપવી, એવું ચિત્કરણ અવસિદને પ્રેરનાર મળા
 ભયોનને સંજ્ઞા ન આપવાની ભુદિયી પ્રેરનારમાં રખડાવા અને
 પરાધનમાં જોડવા દુર્જાદિ આપી, એવું અનેક નાશકાર્યને
 પ્રેરણા કરી આર્થભૂમિને પારકે દ્વાર જતી કરાવી, એવું
 અનેક પ્રધાનો-અમા-પો-દ્રિયાનો અને સરમારીઓ પામે
 મદા સજ્જાટપટો કરાવી, એવું આર્થમાર્થમાં જેવ કરાવ્યો,
 એવું પિતાપુત્રનો સંબંધ એકાગ્રી, એવું કાંઈ કરવામાં પાડી
 રાખી નથી. આ સર્વ દોષના આગ છે તે પંચદાસપરિણ છે
 અને આપણે આપણા દરદોષના અનુભવમાં જોઈએ છીએ

તૃષ્ણાએ તો દહ કરી છે. એ તો વિવેક-વિનય-સંજ્ઞાના
 અને બાતને બુદ્ધાવી ગુરુદયાઈ પાણી છોડાવી દે છે અને
 લાખોની ઉથલપાથલ કરનારને સાર રખડના જોવા દેવા
 તો ચીતરી ચઢે તેમાં કરતુકો તેની પાસે કરાવે છે. આ તો
 એક મનોવિકારની વાત થઈ. આજ અનેક મનોવિકારો છે અને
 તે આ સંસારમાં ભરેલા છે. દરેક જોવા સંસારમાં કાથ
 કરીને જોસવાનો વારો ક્યાંથી આવે? કઈ રીતે આવે?

આ સંસારવનમાં લોભ-તૃષ્ણા ઉપરાંત ળીજ અનેક લયો
 ભરેલા છે. જ્યાં વિચારીએ ત્યાં અભિમાન, દેખાવ, માયા, દંભ,
 મત્સર, ક્રોધ, શોક વિગેરે અનેક આંતર વિકારો આપોઆપ

જાણ્ય આવે છે. આમાં કેની દીને કુળ મેળવતું ? અને ક્યાં દરીને બેસવું ? મોટા દાવાનળ ચળમો છે અને જ્યાં જઈએ ત્યાં સર્વ પાનપોતાની ગાયા કરે છે અને નાની વાતને મોટી માનવામાં મગફળી છે. આમાં નિગદ્ગતના કમ કોતે આવે અને ક્યાંથી આવે ? આ વિચારણા આખા અંશાખનો પ્રદાન પ્રશ્ન બિંબો કરે છે. એ સંસારનાં યાદાં ચિત્રો તપાસીએ.

(જ ૨) અંસારની રચના એવા પ્રકારની છે કે એક ચિંતા પૂરી થાય ત્યાં તેમની પાત્ર વધારે આકરી ચિંતા બાબતે ખડી થઈ જાય છે. ઘરમાં બેસી માંદી પડી હોય, અણઉતાર તાવ આવતો હોય, આખું ઘર ચારવારમાં પડી ગયું હોય અને ડોક્ટરનાં વિઝિટ આપતા હોય, એને જરા આતંક થવા લાગે ત્યાં વ્યાપારમાં મોટી ઉધણપાથલ થાય છે. એની અગવડ જેમ તેમ કરી પૂરી કરે ત્યાં તાર આવે છે કે દેશમાં બાઈને સખત છાતીનો દુઃખાવો થયો છે, કેસ ગંભીર છે. હાય નાખંતો ત્યાં જાય ત્યાં અહીં વેપારની કરેલાં ગોઠવણો બાગી પડે મં. વિગેરે વિગેરે દરરોજના અનુભવની વાંતો છે

વાત એ છે કે અંસારમાં વસનારા અને આ ભવને સર્વ-સ્વ માનનારા પ્રાણીનાં મન, વચન, કાયા-વિચાર, વચન અને પ્રવૃત્તિ, તેની નવી નવી અભિલાષાઓ, તેનાં વિકારો, તેનાં આનંદો અને તેનાં દોષો એવાં તો વિચિત્ર હોય છે કે એ પ્રાણીમાં ભારે તુમુલ યુદ્ધ બિંબું કરે છે. એના મન, વચન, કાયાના યોગોને પરસ્પર મીલન જ મળે નહિ; મન મોટા મોટા મનોરથ કરે અને શરીર મોજમજા માગે; એની અભિલાષાઓ એને સત્તાર તરફ ખેંચે ત્યારે એનાં વિકારો એને દોષ પ્રકારની સરખાઈમાં રહેવા ન દે; એને આનંદ વિષયોમાં

આવે અને એનો રોષ વગરધારણે તેમાં આડા આવનારની સામે થાય. આવી રીતે ત્રણે યોગોના વિસંવાદ, મનોરથની અચોક્કસતા, વિકારની પરાધીનતા, રતિની કામેચ્છા અને રોષની નિરંકુશતા એની પાસે ન કરવાનાં કામ કરાવી એને કર્મરજથી ભારે બનાવી દે છે.

આવી રીતે અને આવાં કારણોએ પ્રાણી પોતાને હાથે વિપત્તિનો ખાડો ખોદે છે અને તેને વધારે વધારે ઊંડો બનાવતો જ જાય છે. એ પોતાના સર્વ વ્યવહારની રચના જ એવી વિચિત્ર રીતે કરે છે કે જાણે એને વિપત્તિના ખાડામાં પડવાનું ચેટક લાગ્યું હોય એમ જ એને માટે ધારી શકાય.

ડગલે ને પગલે આપત્તિમાં પડવા તૈયાર થયેલા આ પ્રાણીનો ચિત્તનો ઉદ્દેશ કંઈ રીતે મટે? એની પીડાનો છેડો આ જન્મમાં આવે તેવું એક પણ કારણ નથી. એની વિચારણા, એની ઉચ્ચારણા અને એની કાર્યશૈલી એવી જ રીતે ગોઠવાઈ છે કે એમાં એ વધારે ને વધારે આપત્તિઓને નોતરીને બોલાવે છે અને એ ઊંડા ખાડામાં વધારે અને વધારે પડવાની તૈયારી જ કરતો હોય એમ એનો પ્રત્યેક યોગ સાક્ષી પૂરીને બતાવી આપે છે. એની ચિંતા કદી ઘટતી નથી, એની આધિ કે ઉપાધિ ઓછી થતી નથી અને એના સંતાપોનો છેડો દેખાતો નથી.

પ્રાણીના શરીરનો વિચાર કરીએ, એના સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રીનો વિચાર કરીએ, એના વ્યાપાર-ધંધાનો વિચાર કરીએ, એના સગાંસગંધીનો વિચાર કરીએ, એના મિત્રોનો વિચાર કરીએ, એની આદ્યવિકા સંગંધી ચિંતાનો વિચાર કરીએ, એના તીજેરી ભરવાના મનોરથોનો વિચાર કરીએ, એના સુખના ખ્યાલો વિચારીએ, એનાં માનેલાં સુખનાં સાધનો વિચારીએ, એની આગામી

ચિંતાઓ વિચારીએ અને ટૂંકામાં એનું આખું વાંતાવરણ પાસીએ તો એક પણ રસ્તે એની આપત્તિનો છેડો આવે તેમ નથી. ત્યારે પછી શાંતિ શી રીતે મળે? -

પ્રથમ પ્રશ્ન તો એ છે કે સંસાર સંબંધી વિચાર કે યોજના કરવાની જાણતને તે અર્તિ-પીડા માનતો જ નથી. એ તો જ્યારે પાછો પડે ત્યારે વળી જરા અચકાય છે. જોરનો હળીઓ ગળે અટકે ત્યારે જરા થોંકે છે પણ અંતે પાછો ત્યાંના ત્યાં. સ્ત્રીને જ્યારે કમુવાવડ થાય ત્યારે જરા પીડાનો ખ્યાલ આવે છે અને તેણે ને ચોળા ખાય છે, પણ પાછા ધર દી ને ધર ફહાડા! આમાં ચિંતામાંથી મુક્તિ કેમ થાય અને આપત્તિનો છેડો ક્યાંથી આવે? આ પ્રાણીનો મુળનો ખ્યાલ જ એટલો અવ્યવસ્થિત અને અસ્થાને છે કે એની એ પ્રકારની સ્થિતિમાં એની આપત્તિનો છેડો આવે તેમ નથી અને એને માટે એને સાચી ખેવના (ચીવટ) હોય એમ પણ લાગે તેવું નથી. એ તો એક વાર પાસો નાખ્યો એટલે એ સંસારમાં ઘસડાવાનો અને એક ખાદામાંથી બીજામાં ને બીજામાંથી ત્રીજામાં એ રીતે નાના-મોટા ખાદાઓમાં પડ્યા જ કરવાનો એનો આ સ્થિતિ અનિવાર્ય છે.

ચિંતા કેવી અને કેટલી થાય છે તેનો સાચો ખ્યાલ કરવો હોય તો કોઈ મોટા વ્યાપારવાળા અથવા મોટા કુટુંબવાળા અને બહારથી મુખી દેખાતા ગૃહસ્થને પૂછવું. ત્યાંથી જરાજર જવાળ મળશે. અત્યાર મુખી એવા મુખી ગણાતા મનુષ્યોમાં કોઈ પણ સાચો મુખી મળ્યો નથી કોઈ વાર બાર આનાની દાદી દરી સાંજે ઘેર પાછા વળના, ગીતો ગાના મનુર કે દામદાર વર્ગમાં ઉપનંદપડેનું મુખ અથવા અતોપ દેખાશે, પણ

જેને ત્યાં તમે પૂરા સુખી માની છઠ્ઠિયું લેવા ન્તરો છો તેને તમે જરા સુખી માનતા હો તો એ વાત ફરી તપાસી જવા યોગ્ય છે. વાત પાછી ત્યાંની ત્યાંજ આવે છે. આ પ્રાણીના ઉદ્દેશનો છેડો આ સંસારમાં કોઈ પણ રીતે આવતો નથી, આવી શકે તેવા સંયોગ દેખાતા નથી અને એ જાણતમાં બીજો કોઈ પણ નિર્ણય કરવાનું જની શકે તેમ નથી.

આ આખા વિવેચનમાં સુખ અને અર્તિ એના સાથા તેમજ ઊંડા અર્થમાં સમજવાના છે.

(ગ ૩) આંતર વિકારોમાં લોભ, તૃષ્ણા અને મનનું વલણ બતાવનાર ચિંતાની વાત કરી. આ સર્વ આંતરરાજ્યની વાત થઈ. અંદરની પ્રવૃત્તિ જોતાં કોઈ રીતે ઠેકાણું પડતું નથી. હવે જરા સ્થૂળ દૃષ્ટિએ જાણ સુખની વાતો કરીએ. ત્યાં કાંઈ સુખ દેખાય છે ? જરા અવલોકન કરીને જોઈએ.

એક પ્રાણીનું આ લવનું જીવન તપાસીએ. માતાના પેટમાં નવ માસ લગલગ દરેકને રહેવું પડે છે. તે સ્થળનો ખ્યાલ કદી કર્યો છે ? ત્યાં તદ્દન અંધારું છે. ચારે તરફ લોહી, મળ, હાડકા, ચરબી, મૂત્ર, આંતરડાં, પરુ વિગેરે અપવિત્ર પદાર્થો વચ્ચે નવ માસ દળાઈ-અંપાઈ આંટા મારવા પડે છે. પછી જન્મ થાય એટલે તો અનેક પ્રકારની ઉપાધિ શરૂ થાય છે. પ્રથમ આંખ પણ ન મોંડે, દાંત ન હોય, પરાધીનતાનો પાર નહિ. પછી જાળપણ, તો ત્યાં પણ પરાધીનતા અને વડિલોની સત્તાની ત્રાડો. પછી નિશાળમાં માસ્તરોનો ત્રાસ. પરણવાની ચિંતા, આર્થિક સરખાઈ હોય તો માનસિક ચિંતા અને તે સરખાઈ ન હોય તો ઉપાધિનો પાર નહિ. પછી વ્યાપાર-ધંધો કે નોકરી-કમાવાની ચિંતા. પરદેશના રખડપાટા.

આવી આવી તો પાર વમરની વાત છે. એમાં કદાચ એને એકાદ ટકાને સરખાઈ મળી જાય. પૈસા, સ્ત્રી, પુત્ર, દરેકી, બેચા-પાર-સર્વ અનુકૂળ થઈ જાય; અને એ કે. એમાંની કોઈ વસ્તુમાં નામમાત્ર પણ આવું કે સ્વાધી મુખ નથી અને ઉપાધિનો પાર નથી, પણ સદચ મુખ વ્યવહાર દૃષ્ટિએ-પ્રચલિત લોક-માન્યતા પ્રમાણે એવી સરખાઈવાળાને મુખી ગણીએ. એવા માનેલાં મુખમાં એનાં બે ચાર વર્ષ જાય ત્યાં તો હાન દુઃખવા લાગે છે, આંખે ચરમાં આવે છે અને હાંનની પીડાની તો વાત જ કરવી નહિ. આગીશ વર્ષની આસપાસ નજલો ઊતરે છે એટલે હાંતની જે પીડા થાય છે તેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે. અને પછી તો જે સ્થિતિ થાય છે તે આપણે અચરજ બાવનાના બે સ્લોકો (ગેયાદક સ્લોક ૫-૬)માં જોઈ ગયા છીએ. એ મુખાભાસને-ઉપર ઉપરના મુખના ખ્યાલને-ભૂલાવી દે છે અને પ્રાણીના શરીરને સીધું સપાટ કરી મૂકે છે. ચુકલકડી જેવા શરીરે એને જરાગદાર જિંદગી મહાઉપાધિમાં પૂરી કરવી પડે છે. માથે ફરજો મોટી અને ખાવામા કાંઈ દમ નહિ. મોમાંથી લાગ પડે, શરીર પરનો અંકુશ જાય અને ઘરનાં સર્વ અવગણના કરે આ જરાવસ્થા એ મોતની એનપણી છે-મુખી છે, મિત્ર છે ઘણી વાર ઘરડા માણસને જિંદગી એટલી બેબડાય લાગે છે કે એ મરણને વધારે પસંદ કરે છે. તે વખતે પરાધીનતા એટલી વધી જાય છે કે એક વખતના હુકમ કરનારા અને જોરથી આલનારાને એ બારે આકરી ચઈ પડે છે.

આ પ્રમાણે માતાના પેટમા આવવાથી માટીને ઘડપણે છેડા (મરણ) આવે ત્યાંમુખી મુખ જેવું કાંઈ થતું નથી. લોગવાતું નથી અને લોગવવા જેવું કોઈવાર લાગી જાય છે તો તે લાંબો

પ્રથમ દેખતું નથી. હાથે આ નાટક આ પ્રકારનું છે અને આમાં સુખતા પરદા આ છે. આ મારું પ્રથમ પ્રેમ છે. આ બાબત સુખની પરદાએ આપણે કેટલા બંધન કરીએ? અને તે કેટલો વખત આવશે? આ મનન-અભિપ્રાય સુખનું અર્થ નાટક પણ જેવું જોઈ શકાય છે, વિચારના જેવું છે, પણ તે સ્વાસ્થ્ય સાધના જેવું છે. આમાં સંસારનાટકમાં વારંવાર સુખ જેવું કંઈ હોય નેમ નથી. કદાચ હોય તો તે આગળ માર સુખ છે અને તેની પરદાએ મહાત્મા જે રાજાની બિંબી જે જરા અને પરી મૃત્યુ. આ આખા નાટકને એકાગ્રતા, એને સ્વ-જ્યુ અને અમટ્ટને નેન ને નરીકે વારંવાર વિચારતું એ જ એ નાટકની પરીક્ષાના પાઠ છે અને તે બહાર જાય, તે પાંચ આગળનો રસ્તો જરૂર સૂચી જાય તેમ છે.

‘કોળીઓ કરી હત્ય છે.’ એમ જ્ઞાન-વડપણ માટે જણાવે કહેવામાં આવ્યું છે. એ શરીરની જ રિશ્તિ કરી મૂકે છે તેમ માટે એ તદ્દન શોધ શબ્દ છે. એક એક કોળીઓ એ શરીરને હોઈઆ કરતી હત્ય છે. ખીમે ખીમે આપની નજાળાં આપણી આણું નાટક વિચારવું. નાટક સમજો એટલે રસ્તા જડશે.

આમાં કોઈ વાર આપત્તિનો છેટો આવે ત્યાં ભયંકર જરા સામે હોળા કાઢીને બિલી રહે છે. મહામહેનત પરદેશ ખેડી, પૈસા મેળવી માણસ ઘરનાર વસાવે છે કે પરજો છે ત્યાં ‘આદર્યા અધવચ રહે.’ એમ થાય છે. આ તો આણું નાટક છે, માત્ર આગળ કયો પાઠ લખવાનો છે એનું અજ્ઞાત છે. એટલે આશામાં રમતો આદર્યા કરે છે, બાકી વાતમાં કંઈ માલ નથી. પોતાની આખી પાછળની જિંદગી અને તેના

મનોરથો યાદ કરીએ તો મોટું નાટક દેખાય તેમ છે, પણ તે જોવાની અને તેનું રહસ્ય ઊકેલવાની મરજી હોય તેને મોટે છે.

(ષ ૪) પાંજરામાં પોપટ પડ્યો છે. એનું પાંજરું સોનાનું હોય કે હીરાથી મઢેલું હોય પણ વિશાળ આકાશમાં છૂટથી ફરવાના સ્વભાવવાળા પોપટને દુઃખનો પાર નથી. એને તો એક ઝાડથી બોલે ઝાડે ઊડવાનું અને એનાં મૂળ વિલાસોમાં રમણું કરવાનું હોય કે પાંજરે પૂરાઈ રહેવાનું હોય ?

ભવિત્યતા તેને એક ભવ ચાલે તેવી એક ગોળી આપે છે અને એ ગોળી લઈ એ પાંજરામાં પડે છે. એ પાંજરાની પાસે જમરાજડપ બિલાડી બેસી રહે છે. એ એની પાસે-પડખે નૈયાર છે અને પાંજરે પડેલ પંખી બહુતો નથી કે એ ક્યારે ત્રાપ મારશે ? એને એ બિલાડીની ઝડપની બીક સહાકાળ રહે છે. નિયતિ-ભવિત્યતા આ પ્રાણીને કેરી રીતે એક ભવસંવેદ ગોળી આપે છે અને પોતાના પતિ પાસે કેવા નાચી કરાવે છે એના ચિતાર શ્રી સિદ્ધર્ષિગણીએ બહુ સારી રીતે ઉપમિતિ ભવપ્રપંચ ગ્રંથમાં આપ્યો છે. (જુઓ વિભાગ ૧ લો પૃ. ૨૫૬.)

પાંજરે પડેલો આ છુવ સારી રીતે સંસારમાં રમડે છે અને એના ચિત્તની વૃત્તિ એટલી ભગી બાય છે કે એ પોતે પાંજરે પડ્યો છે એ વાત પણ બહુતો નથી, અને જાણે એ પાંજરામાં પડવાની સ્થિતિ એની સ્વાભાવિક હોય અને પાંજરું ધરનું ધર હોય એમ તે માની લે છે; તેમજ કોઈ કોઈ વાર તો પડખામાં જમરાજ બગવા બેઠા છે એ વાત પણ વિચરી બાય છે ત્યારે મન ભ્રમિત થઈ બાય ત્યારે પછી બીજું શું થાય ? કાંધી આંખે જોવામાં આવે ત્યારે સાચી વાત દેખાય જ ક્યાંથી ?

લવિતવ્યતા (નિયતિ) એને કેવી રીતે જાંધી રાખે છે તેનો ખ્યાલ કરવા માટે હાથીને એક નાનકડો તંતુ (જળતંતુ) પાણીમાં પકડે છે ત્યારે એની કેવી દશા થાય છે તે દાખલો યોગ્ય જણાયો છે. આવડો મોટો હાથી એક તાંતણા જેવા તંતુથી પાણીમાં જોંચાઈ જાય છે અને હાથીનું સ્વાભાવિક ગળ (વીર્ય) તદ્દન ખલાસ થઈ જાય છે.

આ સંસારનાટકમાં પડેલા અને ભાનભૂલેલા પ્રાણીની આ દશા થાય છે તે ખાસ ખ્યાલમાં રાખી, તેની પંજરગત સ્થિતિ અને તેના નિયતિને આધીનત્વ પર ખૂબ વિચાર કરવા યોગ્ય છે. આ વિચારણા એ ‘ સંસારભાવના ’ છે. એ પર વિચાર થશે એટલે આખા સંસારનો ખ્યાલ આવશે અને ખ્યાલ આવશે એટલે એના ખરા સ્વરૂપની વિચારણા થશે. એ વિચારણામાં શરીરને ‘ પાંજરું ’ ગણવાની ખાળત ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે, વારંવાર ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે, નિરંતર લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે.

(હ પ) હજી એક ખીજી પણ અગત્યની વાત વિચારવા યોગ્ય છે. આ શરીર પાંજરું છે એટલું જ નહિ પણ આ પ્રાણીએ આવાં અનંત રૂપો કર્યા છે. એ પૃથ્વીમાં ગયો છે, પાણી થયો છે, અગ્નિકાયમાં ખૂબ રખડ્યો છે, વાયુ તરીકે ઊડ્યો છે, વનસ્પતિમાં ટકાનો ત્રણ શેર વેચાયો છે અને ઉપર મદ્રત પણ અપાયો છે, એ ખે, ત્રણ, ચાર ઈન્દ્રિયવાળો થયો છે, જળચર, સ્થળચર, ખેચરમાં ખૂબ લટકી આવ્યો છે, દેવ, નારક ઘઈ આવ્યો છે અને મનુષ્ય પણ થયો છે.

એ ધનવાન ને નિર્ધન થયો છે, રૂપવાન ને કદ્રૂપો થયો

છે, આગરુદાર અને આગરુવગરનો થયો છે, આરા ને ખરાબ શરીરના આંધાવાળો થયો છે, સફળાગી ને દુર્ભાગી થયો છે, શાન્ત અને બિગાની થયો છે, દાના અને ધાત્યક થયો છે—એલે અનેક પ્રકારના રૂપો અનંત વાર લીધાં છે. એ વ્યારે તરફ રખડ્યો છે, અનંત વાર રખડ્યો છે, સાનમે પાનાગ લઈ આળ્યો છે અને ઉપર—નીચે, આડે—અવળે મર્વ રૂપે આંટા મારી આળ્યો છે. ત્યાં નવાં નવાં રૂપો લીધાં છે અને એ રીતે આ અનાદિ સંસારમાં એલે અનંત પ્રકારના વેગો ધારણ કર્યાં છે.

પુરુષોત્તમપરાવર્ત એ પારિભાષિક શબ્દ છે. એ દ્રવ્ય, દોષ, કાળ અને ભાવથી સૂક્ષ્મ અને બાહર એમ આઠ પ્રકારનું થાય છે. એની વિગત ઉપગિતિ બ મ. ભાષાંતરના પ્રથમ પ્રસ્તાવના પરિશિષ્ટ નં. ખ. માં આપી છે. (ભૂ. પૃ. ૨૪૭.) મતલબ એ છે કે અનંતાં પુરુષોત્તમપરાવર્તનો એલે કર્યાં, અનેક વેગો ધારણ કર્યાં, અનેક ગતિમાં રખડ્યો અને અનેક અભિધાનો એલે સ્વીકાર્યાં. આ મહાન્ ચક્રબ્રમણની સ્થિતિનો બરાબર ખ્યાલ કરી આખા સંસારને સમુચ્ચય નજરે વિચારવો અને તેમાં પોતાના બ્રમણની કલ્પના કરવી એ સંસારભાવના ભાવવાનો એક પ્રકાર છે.

સંસારનું અનાદિત્વ સમજાય, પોતાનો રણડપાટો સમજાય, પોતે ધારણ કરેલાં રૂપોનો ખ્યાલ આવે અને એવાં રૂપો અનંત વાર કર્યાં છે એ સમજાય ત્યારે પ્રાણી પોતાનું આ અનાદિ સંસારસમુદ્રમાં કેવું સ્થાન છે અને પોતે ક્યાં ઘસડાય છે તે બરાબર સમજે. આવા ચક્રબ્રમણને છેડા લાવવો એવી જો એને જિજ્ઞાસા પણ થાય તો તેને

આ આખા સંસારને એના અનંત આશરમાં લેઈ જવાનો પ્રયત્ન
જાણ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે વિચારણા દુઃખગણ ઉઘાડી
આગળ-પાછળ, ઉપર અને નીચે ઢેરવાળી જરાજર થઈ શકે તેમ છે.

હવે આ સંસાર કેવો છે ? કેવો વિચિત્ર છે ? ત્યાં આ
પ્રાણીએ કેવા કેવા નાચ કર્યા છે ? કેવા કેવા વંશે લીધા છે ?
અને એ કેવો ઘસડાંતો લય છે ? એ આગળ જોવાનું છે. ને
જોઈને વિચારમાં જરૂર પડ્યા જેવું છે, પણ સુખાઈ ને દુઃખ
જવા જેવું કે આપઘાત કરવા જેવું નથી. એના દારૂણ લવા-
ઈવમાંથી અને આ મદા રણડપટ્ટીમાંથી હમેશને માટે છૂટી
જવાના માર્ગો છે. તે અવશ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ પણ છે,
પરંતુ પ્રથમ તો આ આખો સંસાર કેવો છે અને કેવી પ્રમાણ
પર રચાયેલો છે તેનો ખૂબ વિચાર કરવો. આખી વિચારણા
ખૂબ મજા આપે તેવી, જોવા --સાંભળવા જેવી, વિચારતાં પોતાને
ખૂબ શરમાવે તેવી અને આંખો ઉઘાડી નાખે તેવી છે.
આપણે હવે અંધકર્તાનું ગેયાદક વિચારીએ. એનો રાગ ન
શાંત કરી દે તેવો છે. એમાં એમણે મહાન યોગી આનંદ-
ધનછના અતિ વિશાળ શાંતિનાથના સ્તવનના લયનું અનુકરણ
કર્યું છે. ગાતાં અંદર ઉતરી જવાય તેવો તેનો લય છે અને
ભૂમિકા સુંદર છે. એ ગાનનો લાવ વિચારીએ.

સંસાર ભાવના— : : ગેયાંદ્રક પરિચય—

૧. સંસારનું આખું નાટક જરાજર જોઈ લે. પછી તને ખાતરી થશે કે આ સંસાર અતિ દારુણ (ભયંકર) છે. તુ જન્મ-મરણાદિ ભયથી ડરી ગયો એમ કાંઈક લાગે છે, પણ સંસાર આખો ભયંકર છે એમ તું હજી સમજ્યો નથી. વાત એમ છે કે આ પ્રાણીએ સંસારને એના જરા આકારમાં જોળખ્યો જ નથી અને એ હજી અચોક્કસ સ્થિતિમાં ફર્યા જ કરે છે. એનું કારણ શું છે તે તપાસીએ. મોહરાજા એના જરેખરે શત્રુ છે. એ એને જોધા પાટા બાંધાવી આખી જોટી ગળતરી એની પાસે કરાવે છે. પ્રાણી સમજે છે કે મારી અગવડ વખતે મારા સંગ-ધીએ હશે તે કામમાં આવશે અને તંટલા ખાતર એ અનેક અગવડો ખમે છે, એની ખાતર એ પોતાના માન્ય સિદ્ધાન્તોનો અને કર્વેલ નિર્ણયોનો પણ ભોગ આપે છે અને ગાંડા જેવો બની જ્યાં સુખ નથી ત્યાંથી સુખ શોધે છે.

મૂળ હરીકૃત એ છે કે આ મારા-તારાનો વ્યવહાર એ મોહરાજાએ જ કરાવ્યો છે. એ મોહરાજાને તું તારો કિતલ્લી સમજે છે અને તે તને સાચો રસ્તો બતાવનાર છે એમ તું જાણે છે; પણ ખરી રીત તે મોહરાજા જ તારો ખરો શત્રુ છે અને તને દસાવવા તે તફન જોટા પાટા બાંધાવે છે. કદાચ તું એ મોહરાજાને જોળખતો નહીં હોય તેથી તને દૂંદામાં એટલું જ કહેવાનું કે ‘હું અને મારું’ નો મંત્ર બળાવનાર એ મોહરાજા છે અને વધારેમાં વાત એ છે કે એ તારો દુષ્ટો શત્રુ છે. આ વાતની જો તને ખબર ન હોય તો સમજી લે

એને અંગે જે વાત મુદ્દાની કરવાની છે. એક તો એ કે એ તારા શત્રુ મોઢે તને ધરાળર ગળેથી પકડ્યો છે, એણે તારી ઝોચી પકડી છે અને તને ધરાળર પોતાના સપાટામાં લીધો છે. તેં મદલકુસ્તી જોઈ હોય તો તને માલૂમ હશે કે એક મદલ જ્યારે સામા મદલનું ગળું પકડે છે ત્યારે તેને છૂટવું ભારે મુશ્કેલ પડે છે, તેનાથી છૂટવામાં ભારે બળની (પુરુષાર્થની) અપેક્ષા રહે છે. અને બીજી વાત એ છે કે અત્યારે તું એક આપત્તિમાંથી બીજીમાં અને બીજીમાંથી ત્રીજીમાં પડે છે અને એમ ચારે તરફ વિપત્તિથી ઘેરાઈ જાય છે. એ સર્વ વિપત્તિના કરનાર એ મોહ છે. તને વારંવાર એ આપત્તિમાં ઘસડી જાય છે અને અત્યારે તને જે આપત્તિઓ દેખાય છે એ સર્વ એ મોહરાજની બનાવેલી છે અને તે તરફ લઈ જનાર પણ એ જ મોહરાજ છે.

આખા સંસારની રચના સામાન્ય રીતે જોવામાં આવે તો મહા અંધકાર ચારે તરફ વ્યાપેલો દેખાશે અને જાણે આપણે માટે એક પછી એક જાળો-ફસામણીઓ (Traps) ગોઠવાયેલી હોય એમ લાગશે એક ગુંચવણમાંથી ઉપર આવીએ ત્યાં બીજી લાક્ષી ધાય છે અને એમ ને એમ ચાલ્યા જ કરે છે. અંતે હવનનો અંત આવે છે, પણ ગુંચવણોનો અંત આવતો નથી. સંસારના ચક્રાવામાં પડેલો કોઈ પણ પ્રાણી સર્વ ગુંચવણોનો નિકાલ કરીને જતો જ નથી.

સંસારમાં પડ્યા પડ્યા તો મોહરાજનું શત્રુપણું અને ડગલે પગલે વિપત્તિ તરફ ઘસડાવાનું વૈચિત્ર્ય સમજાય તેમ નથી અથવા સમજવું મુશ્કેલ છે, કારણ કે એ તો અંદર રહીને ગૂઢપણે કામ કરે છે અને પ્રાણીને મોટા વમળમાં નાખી તેની બુદ્ધિને પણ

સ્વી નામે છે. આખા સંસારનો જરાજર ખ્યાલ કરવામાં આવે અને જરા તેના ઉપર જાણ નિષ્પક્ષ દૃષ્ટિએ તેને જોવામાં આવે તો જ મોહરાગને જરાજર જોળખાય તેમ છે. જાડી તો સેના પાળા અનેરા છે, જોના માર્ગો અનેરા છે અને જોનાં સાધનો અગત્ય છે. જોને સમજવા પણ મુશ્કેલ છે, સ્વીકારવા વધારે મુશ્કેલ છે અને તેને જરાજર સમજીને પોતાનો સ્વતંત્ર માર્ગ કાઢવો સર્વથી વધારે મુશ્કેલ છે. સંસારમાં તો ધણું જોવાનું છે, જોનો વિચાર કરતાં તો મદિનાઓ અને વર્ગો ધાય તેમ છે, પણ જોને જોળખવામાં સર્વથી વધારે અગત્યનો ભાગ મોહરાગનો હોઈ તેને જોળખવો, તેની છૂટ સાધેલી ખાસ શત્રુતા સમજવી અને તેનાં કાર્યો અને પરિણામો જોળખવાં એ સંસારભાવનાને અંગે મુખ્ય જરૂરી બાબત છે. મોહને યથાસ્વરૂપે જોળખ્યો એટલે આખા સંસારને જોળખ્યો એમ કહેવામાં અનિશ્ચયોક્તિ લાગતી નથી.

જો મોહરાગનું જ્યાં શાસન વર્તતું હોય, જો મોહરાગ તારો પાકો દુશ્મન હોય, જો દુશ્મનના રાજ્યમાં તારે છૂવવાનું અને મરવાનું હોય-તેવા આ સંસારને તું શું જોઈને વળગતો જાય છે ? જો સંસાર કેવો છે તે તું જો, વિચાર, સમજ, જોમાં મોહરાગ કેવો છે તે સમજ, જો મોહરાગનું ત્યાં સામ્રાજ્ય છે જો ધ્યાનમાં લે, જો રાજા તારો દુશ્મન છે તે વાત સ્વીકાર, જો રાજાએ તને ગળેથી પકડ્યો છે જો વાત ધ્યાનમાં લે અને તારી સર્વ મુશ્કેલીઓ એણે ઉત્પન્ન કરી છે તે વાત સમજ લે. એણે શું શું કર્યું છે તે તું જોતો જજો. સંસારભાવના એટલે મોહરાગના વિલાસોની જોળખાણ જ છે. તે આ ભાવનાને અંતે તારા સમજવામાં આવશે તું આગળ ચાલ.

૨. પ્રથમ તો તું આ સંસારમાં કેવી રીતે બંધાય જાય છે તેનો વિચાર કર એટલે તું એ મોહરાજની ગોઠવણોનો કંઈક ખ્યાલ કરી શકીશ. તારે પોતાને ખાવા માટે જોઈએ તેટલી વસ્તુ અથવા રહેવા માટે જોઈએ તેટલી જગ્યા સારું તું આ બધા પ્રયાસ કરે છે ? તને એમ લાગે છે કે તું ભૂખ્યાં રહી જઈશ કે તારે કોઈ ઝાડ નીચે સૂઈ રહેવું પડશે ? પણ તને તારી ચિંતા નથી. તારી આવડતથી તું એક દિવસમાં એક વર્ષ ચાલે તેટલું ખાવાનું મેળવી શકે છે પણ તારે સૂવા-જેસવા જોઈએ તેટલી, વરસાદ, તડકો અને ઠંડીથી રક્ષણ આપે તેટલી જગ્યા મળે તો તેથી તને સંતોષ છે ?

તારે તો તીજેરીઓ લરવી છે, સાત પેઢી ચાલે તેટલું ક્રોધ એકઠું કરવું છે, ઘરનાં એક ઘરથી તને સંતોષ થવાનો નથી, તારે તો ગામગરાસ એકઠાં કરવાં છે, તારે આખા ગામનું પાણી તારા ઘર તરફ વાળવું છે અને લાખો થાય તો કરોડો કરવા છે અને કરોડ થાય તો છપ્પત્ર ઉપર ભેરી વંગડાવવી છે ! અને એ સર્વ કોને માટે ? તે તું કદી વિચારતો નથી. વિચાર કર તો તો બધું હીવા જેવું લાગે તેમ છે, પણ જ્યાં સહજ સાચી વાતની ઝાંખી થશે એટલે તરત તું ત્યાંથી છટકી જઈશ; કારણ કે તને ઉંઘા પાટા બંધાવનાર અખંડ દિગ્વિજયી રાજા તારા હૃદયમાં બેઠો છે તે તને કદી સાચો માર્ગ કે સાચો વિચાર આવવા દે તેમ નથી અને આવી જાય તો ટકવા દે તેમ નથી.

ત્યારે તું તારા છોકરાંઓ માટે આ સંસારમાં બંધાય છે ? તને તેનો પરિચય છે અને તારા મનમાં એમ છે કે મારી સંપત્તિ સર્વ એમને આપીશ; પણ તને ખાતરી છે કે તેઓમાં

કમાવાની શક્તિ નથી જ. જે આવડત નહિ હોય તો તારી આપેલી સંપત્તિઓ તેઓ પાસે ટકશે? લડીને ગુમાવશે નહીં? કે દોષ તેને છેતરીને લઈ જશે નહીં? જે શક્તિ અને આવડતના વાળાં તે હશે તો તેમને સંપત્તિ આપવી બીનજરૂરી છે. આ રીતે તું છોકરાઓ માટે સંસારમાં બંધાય છે તે તદ્દન નકામું છે. બીનજરૂરી છે, સમજ્યા વગરની વાત છે.

જેવી જ રીતે તારા બીજા સંબંધીઓ માટે સમજ લે. જો બીજા ખાતર બંધાઈને હેરાન થતો હો તો એમાં તારી મોટામાં મોટી ભૂલ છે. તેમના પરિચયના અથવા પરિચયના પરિણામોથી થતા સંબંધને અંગે તારી ફરજોનો તારો ખ્યાલ જ ખોટો છે. હર્મનું સ્વરૂપ તું જરા સમજ્યો હોત તો તને હીવા જેવું લાગે તેમ છે કે એ સર્વ કાંઈ છે. એને અંધકારે દોરકાં (શુભ) દેખાઈ તે ઝરાબર છે. એ મોહરાજાએ સ્વજન છોકરાના પરિચયરૂપ દોરકા દેલાવ્યા છે, પાથરી હીધા છે અને તેનાથી જ તને બાધી લીધો છે. તું બંધાય ગયો છે એમ તું ધારે છે એ વાત સાચી છે, તને એ જાળમાંથી છૂટવું સૂઝતું નથી-ગમતું નથી એ સર્વ સાચું છે; પણ એ આખું બંધન અને તેને અંગે તારી માન્યતા તદ્દન ખોટી છે. એનો પાયો જ ખોટો છે અને તું નકામો પડી મરે છે.

એ જ મિસાલે સ્ત્રી, બાઈ, પિતા-આદિ સર્વ બંધનોનું સમજવું, ખરી વાત એ છે કે તારે કાંઈ છોડવું નથી, તારે તો નંદરાબાની પેઠે મોનાની કુંઝરીઓ ઠરવી છે, કંપનીઓમાં નાણાં રોકવાં છે, મારજેજ પર ધન-આપવા છે અને જ્યો બાળુનો સ્વવાળો બોઈ રાહ રાહ યવું ન્હોતો, એવી વાતમાં કાંઈ સાધ્ય નથી, હેતુ નથી, કહેણ નથી, ત્રાસ નથી.

તને હમણે અને પગલે દેટલા અનુભવે મળે છે. તે જેવી
આવર પડી મરે છે તે નારા નરક કેવી રીતે ને જે તેને
વિચાર કર. તને પરમવમાં તે અનેક અનુભવ મળે છે પણ
તે ઉપરાંત આ બધામાં તે કેટલું વાંચું, કેટલું જોયું, કેટલું
જાણ્યું અને કેટલું જાતે અનુભવ્યું. જે નારા અનુભવે પડી
મળે એના એ જ સ્ત્રીશ ? સ્ત્રી સ્ત્રીશ ?

વળી તેં અત્યાર સુધીમાં ન મરજવાનેગ નિરસ્કારો-
પરાભવે દેટલા સદ્ધા છે તે તે વિચાર. મન કાળમાં તું કેવી કેવી
ગતિઓમાં જઈ આવ્યો છે તે વિચાર. ત્યાં તારા શા કાલ
થયા હતા તેનો ખ્યાલ કર. તે ન કહી શકતો હો તે આ
સવમાં મારે માથે દેટલી અપમાન-નિરસ્કાર કરાવનારી પરી-
સ્થિતિઓ આવી ગઈ તે તું સંભારી જા.

(પ્રત્યેક પ્રાણી અહીં પોતાના જીવનને યાદ કરી જાય
તો તેને શરમાવે તેવા અનેક પ્રસંગો નાના-મોટા અનેક
બન્યા હશે.) આવા પ્રસંગો તરફ ધ્યાન ખેંચવાનું ખાસ
કારણ છે. દરેક પ્રાણી સંસારમાં ઘણું મસ્ત રહે છે. તે માને
છે કે એના જેવો માનયોગ્ય માણસ બીજો કોઈ નથી અથવા
બહુ થોડા છે. આ જોશ પર તો દુનિયા ચાલે છે અને પ્રાણી
પોતાના પરાભવના પ્રસંગો વારંવાર ભૂટી જાય છે. આ સર્વ
મોહરાજના આળા છે. આપણા આ ભવનો અનુભવ જ નો
બરાબર જોઈ જવાય તો આપણી ઘણી ગરમી ઠંડી પડી જાય
તેમ છે, માત્ર વિચારધારા પ્રમાણિક અને દીર્ઘકાલીન જોઈએ.
આવા અનુભવોનાં દૃષ્ટાન્તો અહીં નહિ આપીએ. પ્રત્યેક પ્રાણીની
પ્રમાણિક વિચારણા પર તે છોડીએ. આ સર્વ મોહરાજનાં
નાટક છે એ સમજી સંસારને એના ખરા આકારમાં સમજ.

૩. દરેક જગ્યા તારી વિચારધાગ આમજ સ્થાવ. આખરે
 જ કમને આપીન છે અને તે નચાવે તેમ તારે નાચવાનું છે.
 જ કોઈ કોઈ બચમાં ઉત્તરિના ચિખર પર પજુ બેઠો દોઢશ,
 મારે જોરવથી જાદગત જાદગત થયો દોઢશ, તારી આમજ
 જિદ્દાવની બોલાણી દશે અને નને ખમા ખમા થયું દશે આ
 એક વાત. વળી કોઈ બચમાં તું તદન દીન થયો દોઢશ, કોઈ તને
 બટે તેમાં પજુ પાપ મનાતું દશે. તું જાનિયાંદાગ થયો દોઢશ.
 તું નારદીમાં પરમાધાનીથી ફટાયો દોઢશ. તેં શરણ માટે રાઠો
 પાડી દશે. તું શાકને બાવે વેચાયો દોઢશ, તું જંગલમાં પુષ્પપલ્લે
 જન્મી કોઈ ન જાણે, ન સુપે તેમ જરીને મરી ગયો દોઢશ
 અને તને કોઈએ પગે રગદોળ્યો દશે, કોઈએ ચાંપ્યો દશે અને
 કોઈએ સુંધીને ફેંટી દીધો દશે. અનેક ભવેમાં પરાભવનાં રથાને
 તો અપરંપાર મળાવી શકાય તેમ છે. આ આખો ખેલ ભેવા ભેવો
 છે, જોઈને વિચારવા ભેવો છે, વિચારીને ચિંતવવા ભેવો છે.

લાઈસાલેબ ઇન્ડીટાઈટ ચર્મને ચાલતા હોય. કપડાં પર
 હાથ પડવા દેતા ન હોય, મ્હોં પર માખી બેસવા દેતા ન
 હોય અને સ્ટીફ, કાલર, નેકટાઈ અને જુટ-ગોજામાં, ખીસામાં
 રૂમાલ, રૂમાલમાં સેંટ અને સેંટની સુમંધમાં મ્હાલતા હોય
 ત્યારે એ કમ દુધ સ્થિતિમાંથી પસાર થઈ અહીં આવેલ છે
 તેનો કાગ્યે જ ખ્યાલ કરે છે. એના મનુષ્ય તરીકેનાં રૂપો
 વિચારી જઈએ તો પણ એનું અભિમાન ઉતારી નાખે એવી
 વાતો છે અને આ ભવમાં પણ ચાર ચાર મોટર ફેરવનાર
 અને દરવાજા પર સિપાઈ ખડા રાખનારને ઘેર ઘેર ફરી લીખ
 માગતા, તિરસ્કાર પામતાં, હઠધૂન ચતાં નજરે જોયા છે. પછી
 આ નાટક શ્યાં ? અને આ કણકો શેનો ? અને એ કોના ઉપર ?

एगया रक्तियो होइ, तयो चंडाल चुकसो ।
तओ कीड पंगो य, तओ कुंथु पिपीलिया ॥

“આ છવ કોઈ વાર દેવલોકમાં ઉપજે છે, કોઈ વાર નારકીમાં ઉપજે છે, કોઈ વખત ભુવનપતિ આદિમાં અસુર થાય છે; એનાં કર્મ પ્રમાણે એ થાય છે. કોઈ વાર એ ક્ષત્રિય થાય છે, કોઈ વાર ચંડાળ અને વર્ણચંકર (જુદી-જુદી જાતિના માત્રાપવાળા) થાય છે, કોઈ વાર કીડો થાય છે, કોઈ વાર પતંગ થાય છે, કોઈ વાર કુંથુઓ થાય છે, કોઈ વાર કીડી થાય છે.”

હવે કયાં દેવ અને કયાં કુંથુઓ ? કયાં ભુવનપતિ અને કયાં પતંગિયો ? આ તે મોહ શો અને આળા શા ! તેવી જ રીતે જાનાર્ણવકાર કહે છે કે:—

स्वर्गी पतति साक्रमं, श्वा स्वर्गमधिरोहति ।
द्योत्रियाः सारमयः स्वात्कृमिर्वा भ्यष्वोऽपि या ॥

‘સ્વર્ગનો દેવ સ્વડતો સ્વડતો નીચે પડે છે અને કૂતરો મરીને જિંથે સ્વર્ગમાં જાય છે. મોટો ધોત્રિય પ્રાણી (સ્પર્શ-સ્પર્શમાં ખૂણ માનનાર અને કૂતરાને કે અસ્પર્શ જાતિને અડી જવાય તો નહાનારો) કૂતરો થાય છે, કરમિયો થાય છે અથવા ચંડાળ થાય છે.’ આ સર્વ જનવાજ્ઞેય છે, એમાં નવાઈ જેવું કંઈ નથી. સંસારનું નાટક ચાલે છે, તેના પાત્રો કર્મ-રાશિ નચાવે તેમ નાચે છે અને તે ફરમાવે તેવા વેશ લે છે. નવાં નવાં રૂપ લેવાં તે પણ કર્મને આધીન છે. તેની સત્તાનો વિષય છે અને તેમાં તારે કંઈ જિજ્ઞાસીયા થઈ જવાનું નથી. બરાબર નાટક જો અને વિચાર.

૪. આવી રીતે પરલવમાં તેં અનેક રૂપો લીધાં છે તે વાત બાબુએ રાખીએ, તો પણ આ લવમાં તારી કેટલી દશાઓ થઈ છે તે તો તું જોઈ લે. બાળક હો ત્યારે સર્વ બાળ-તમાં ‘પરવશ’ ખવરાવે કોઈ, ધવરાવે કોઈ, નહવરાવે કોઈ, કપડાં પહેરાવે કોઈ અને પછી જરા ચાલતો થા ત્યારે તું ધૂળમાં રગદોળાયો, તેં ન અડવા યોગ્ય વિદ્યાઓ ચંચી, તારા ગાલ પર મેસના થપેડા વળગ્યા, નાકમાં શૂંગા, આંખોમાં ચીપડા, નસકેરામાં શેડા અને મોંમાંથી લાળ આવતી. તેં અનુભવી અને માતાનું દૂધ ધાવી-ધાવીને તું ઉછર્યો. પછી તું યુવાન થયો એટલે અભિમાનથી ‘મત્ત’ થયો. જાણે ધરણી ઉપર પગ મૂક્યા વગર અધર ને અધર ચાલતો હોય તેવો, રંગરાગમાં ઇશ્વીળંધ કપડાં પહેરીને ચાલે ત્યારે જાણે પૃથ્વીનું રાજ્ય તારું હોય એવો તેં સ્વાંગ ધારણ કર્યો. પછી આવું ઘડપણ એટલે લાકડી લીધી હાથમાં. ઉધરસ ખાતો, શ્વાસ લેતો, દમથી શેકાતો, ડગમગતી હોકીએ પરાધીન દશામાં જીવતે મુવા જેવો, આંખમાંથી પાણી અને મુખમાંથી લાળ પડતી હોય ત્યારે પાછો પરાધીન થઈ ઘરના એક ખૂણામાં બેસે છે. છેવટે તદ્દન પરાધીન થઈ જઈ ચમદેવને તાબે થાય છે. સર્વને છોડી આદ્યો જાય છે. આ તો આ લવમાં તારી દશા છે. તું બાલ્યવયમાં પરવશતાનો પાઠ લજવે છે, પછી મદમસ્તનો પાઠ લજવે છે, પછી ખરખર ખોરડીનો પાઠ લજવે છે અને છેવટે પાછો પરાધીનતાનો પાઠ લજવે છે. આ હકીકત પણ તને ઓછી વિચારમાં નાખી દે તેવી-શરમાવે તેવી-મુંઝવે તેવી લાગતી નથી? શેના ઉપર તારો રોદ્ધ છે? આ સર્વ મસ્તી તું શા કારણે કરે છે? તારો આ લવનો તો વિચાર કર.

આવી રીતે ગયા જવોનો પ્રતિદાન વિચારવામાં આવશે કે આ વર્ષમાં ધની અનેક દશાઓ વિચારવામાં આવશે તો તારા નમાં કોઈ વાર છત્રી વસ્તુનું અભિમાન આવશે અથવા તું તિનો દંબ કરતો હોઈશ તે વખત તને જરૂર વિચાર થશે.

આપણે તો આ નાટક જોવાનું છે. પ્રાણીઓ કેના કેના શ છે છે અને એક બવમા પણ કેવી કેવી સ્થિતિએ કેવા વા પાઠ બજાવે છે તે વિચારી સંસારને સાચા સ્વરૂપમાં ડાઘવા જેવો છે અને સમજીને તે પદ્મી ધટા લેવાનો છે.

૫. આ સંસારની એક બીજી પણ વિચિત્રતા જોવા જેવી છે. ખા સંસારમાં જે પિતા થયેલ હોય છે તે પુત્ર થાય છે અને પુત્ર પિતા થાય છે. આવી રીતે સ્ત્રી બહેન થાય છે, માતા થાય છે અને માતા સ્ત્રી થાય છે. જુદા જુદા જોવામાં આ પ્રમાણે બને છે.

અનંત સયોની વિચિત્રતા દિવ્ય જ્ઞાનથી જોઈને વિશિષ્ટ જ્ઞાની દહી ગયા છે કે આ જગતના સર્વ જીવો અરસપરસ માતાપણે, પિતાપણે, બાઈપણે, બહેનપણે, સોપણે, પુત્રપણે, પુત્રીપણે અને પુત્રની સ્ત્રી તરીકે થયા છે અને તે પણ અનેક વખત થયા છે. એ જ રીતે એકબીજાના વહાલા અને દુશ્મન પણ થયા છે. આખા સંસારની રચના જોવામાં આવે તો આમા કાંઈ નવાઈ જેવું હાગતું નથી કુખેરએનાએ વેશ્યાકૃત્ય કરી યુગલને જન્મ આપ્યો. માતાના આગ્રહથી જન્મેને પેટીમાં મૂકી નદીમાં છોડી દીધાં. વેશ્યાએ જન્મેના હાથમાં વીંટી પહેરાવી. એક પર નામ લખ્યું કુખેરદત્ત, બીજી પર કુખેરદત્તા. નદીમાં ઘસડાતી પેટી દૂર ગઈ. બીજો ગામે બે વાળીઆના હાથમાં આવી. એકે દીકરો લીધો, બીજાએ દીકરી લીધી. જન્મે મોટાં થયાં. જન્મેનાં માબાપે

તે પાનિને જા પુત્રના નામ પાડે તો પાનિ પાત્રનાં રત્ન તથા નિવર્તી થઈ શકે
 નીકળી પડે, તોફાને કાલપાનિ નેમરું કહેવું. તો પાનિ પાત્રની બચાવેલી
 બદલી વિચારવું. પાત્રનાં નામનાં પુત્રનાં કાલનાં નિવેરણ થીને ક્રિય
 રામચરિતમાનસ કહેવું. કુબેરદત્તનાં પુત્રનાં નામની નીકળે. કુબેર
 કુબેરદત્તનાં માતાને પાત્રનાં નામનાં પુત્રનાં નામનાં કાલનાં નિવેરણ તથા
 પુત્રનાં નામનાં કુબેરદત્તનાં પુત્રનાં નામનાં પાત્રનાં નામનાં પુત્રનાં
 તેનાં પાત્રનાં નામનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં

કુબેરદત્તનાં પુત્રનાં પાત્રનાં નામની નીકળે. તે જ પાત્રનાં નામની
 કુબેરદત્તનાં પુત્રનાં નામની નામનાં કુબેરદત્તનાં પુત્રનાં નામનાં નામનાં
 કાલનાં પાત્રનાં નામનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં

- ૧ પાત્રનાં માતા ને પાત્રનાં માતા કાલનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં
- ૨ માતા પાત્રનાં કુબેરદત્તનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં
- ૩ માતા પાત્રનાં કુબેરદત્તનાં નામનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં
- ૪ માતા પાત્રનાં કુબેરદત્તનાં પુત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં
- ૫ કુબેરદત્તનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં
- ૬ કુબેરદત્તનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં પાત્રનાં

(કુબેરદત્તનાં સાથેનાં સંબંધ) તેને ઉદેશીને બોલી:—

- ૭ આપણી બહેની માતા એક જ છે એટલે તું મારો 'માતા'
- ૮ મારી માતાનો તું પતિ એટલે તું મારો 'પિતા'
- ૯ આ બાળક મારો કાકો (નં. ૫)—તેનો તું બાપ તેથી તું મારો 'દાદો'

૧૦ આપણે પરણ્યાં હતાં તેથી તેટલા વળત મારે તું મારો 'પતિ'

- ૧ કુબેરસેના મારી શોક્ય-તેનો તું પુત્ર માટે મારો પણ 'પુત્ર'
- ૨ આ છોકરો મારો દીયર(નં.૩)-તેનો તું બાપ માટે મારો 'સસરો'
- (કુબેરસેના સાથેનો સંબંધ) તેને હિંદુશીને બોલી:—
- ૩ મને જન્મ આપનાર તું તેથી તું મારી 'માતા'
- ૪ કુબેરદત્ત મારો પિતા (નં. ૮)-તેની તું માતા 'મારી દાદી'
- ૫ કુબેરદત્ત મારો બાઈ-તેની તું પત્ની એટલે મારી 'બાણી'
- ૬ મારી શોક્યના પુત્ર કુબેરદત્તની તું પત્ની તેથી મારી 'પુત્રવધ'
- ૭ મારા પતિ કુબેરદત્તની તું માતા તેથી તું મારી 'સાસુ'
- ૮ મારા પતિ કુબેરદત્તની બીજી સ્ત્રી તેથી તું મારી 'શોક્ય'

ત્રણ દિવસે આ અદાર સંબંધો !, ઈશ્વર વિચારવા ચોખ્ખાં અને આ જીવે આવા સંબંધો બવપ્રપંચમાં તો અનેક વખત થયાં છે.

સંસારની આ વિચિત્રતા વિચારીને હજી તારો મનુષ્યમત બાકી છે ત્યાં મુખીમાં એ સ્વર્ગને તું તજી દે. તને આવી વિચિત્રતા જોઈ આ સંસાર પર ચીતરી ચઢતી નથી ? તું ક્યાં મોહ કરી રહ્યો છે ? કાના ઉપર મોહ પામ્યો છે ? એ કોણ છે ? એના પૂર્વ સંબંધો તારા સાથે શા છે ? એ સ્વર્ગ જરા વિચાર અને હવે બાકી રહેલા આયુષ્યના ભાગમાં એ સ્વર્ગ વિચિત્રતાઓ ઠોડી દે અથવા એવી વિચિત્રતાઓ વધે નહિ એવો માર્ગ શોધ.

સંસારની અનેક વિચિત્રતા તે અત્ર (આ ભાવનામાં) જોઈ, પણ તેમાં આ વિચિત્રતા તો શિખરે ચઢે એવી છે, એનો વિચાર કરતા ત્રાસ આપે તેવી છે અને મગજને મુઝવી નાખે તેવી છે; પણ સાચી દોષ મગજને ઠેકાણે લાવે તેવી અને તે દ્વારા તને

૧ આ પ્રમાણે બીજા ત્રણેને ૫૨૨૫-૧૮-૧૮ સંબંધ લાગે છે, તેથી કુલ ૭૨ સંબંધો સો પ્રખ્યાતનામધિમા સચિત્તર જનાઆ છે.

માર્ગ પર લઈ આવે તેવી પણ છે. પુનરાવર્તનને લોગે તને કહેવાની જરૂર છે કે સંસારની આ મહા વિચિત્રતા ખૂણ વિચારને અને વિચારીને નરભવના ગાફીના લાગને સારા ઉપયોગમાં લેને.

અહીં જે વાર્તા લખી છે તે જરા નવાઈ જેવી લાગે તેવી છે, પણ વિચિત્ર સંસારચક્રમાં ઇનવાજોગ છે અને અનંત સંસારમાં સર્વ વિચિત્ર સંબંધો થાય છે તેની દિવ્યજ્ઞાનવાળા સાક્ષી આપે છે. ખૂણ વિચારવા જેવી આ વાત છે. એની વિચારણામાં સંસાર પર જય છે અને ઉપેક્ષામાં સંસારનો તારા પર જય છે. એ વાત તું ખૂણ ધ્યાનમાં રાખજે. ન ગમે તેવું સત્ય હોય પણ જ્યારે વિચારણા કરવા બેઠા ત્યારે એને એના નગ્ન આકારમાં રજૂ કરવું જ રહ્યું અને આ તો ન ગમે તેવી પણ બહુ મુશ્કેલી વાત હોઈ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

૬. મોહરાજાએ આ પ્રાણીની કેવી દશા કરી છે તે જોવા જેવું છે. એક માણસ દારૂ પીવે અને પછી બેવડાના કેદમાં લડકડીયાં ખાય, ગટરમાં પડે, પોતાનાં પંજુ ન ઝોળખે અને તદ્દન ગાંડો થઈ ગમે તેમ વર્તે. તેના જેવી આ પ્રાણીની દશા મોહરાજાએ કરી દીધી છે, એને તદ્દન મુંઝવી નાખ્યો છે અને એની વિચારણાશક્તિ, પ્રયત્નશક્તિ અને સદસંદ્વિવેકશક્તિ પર હડતાળ લગાવી છે. આ પ્રાણીનું વર્તન જોઈએ એટલે એના પર મોહની કરેલી કેદની અસર કેટલી થઈ છે અને તેથી એ ‘ક્ષીણ’—તદ્દન પરાધીન, બુદ્ધિહીન, વિચારણાશૂન્ય કેવો થઈ ગયો છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

આ જીવનમાં જોવામાં આવશે તો ઉપાધિનો પાર નથી, દુઃખનો અંત નથી અને અગવડોનો પાર નથી. જીવનકલહ એટલો આકરો છે કે એની ખાતર પ્રાણી કંઈક પાપો સેવે છે

એને આધાતો ખરો છે. પારાવાર મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થાય છે. જૂળ સહે છે, પરદેશ વેઠે છે, તકડો કરે છે, સાગાં-સાટાં કરે છે અને આખો વખત જાણે પેટ ભરવા જ જાગ્યો. કાંઈ એમ વર્તે છે. એને સગાંનાં મરણોનાં દુઃખ, એને મિત્રો મોર્મ એસવાનાં દુઃખ, એના શેઠીઆઓના હોકારા, એના મમલદારોના ત્રાસ, બીજા ઉધરાવનારાઓનાં દુર્વચનોનું શવજી વેગેદે દુઃખો તો જાણે દરરોજનાં યથાં પડ્યાં છે. શરીરના ત્રાસો બોધા નથી, એને ઠંડા કે ગરમ થતા વાર લાગતી નથી અને એ અનેક પ્રકારે બોબરૂપ થયા કરે છે, આવાં તો પારવગરનાં 'દુઃખો' આ સંસારમાં સામાન્ય રીતે ભરેલાં છે અને તે ઉપરાંત અંગત દુઃખોનો તો હિસાબ નથી.

એની માનસિક 'અર્તિ' ઉચાટોનો સરવાળો કરીએ તો તો પાર ન આવે તેવું છે. મનના સંતાપો અને ઉચાટોથી આ સંસાર ભરેલો છે. એક દિવસ ઉચાટ વગર જતો નથી. કેટલાક સાચા, કેટલાક કટિપત અને કેટલાક જિભા કરેલા ઉચાટો આ જીવને હેરાન કર્યા જ કરે છે અને તે દરરોજ જાણે આ પ્રશ્નોમાંથી નામ્મી જૂટી, જંગલમાં ભાગી જવા પ્રયત્ન છે.

વ્યાધિઓની ઉપાધિઓ કહી-કથી જાય તેમ નથી. મહા-રોગો જોયા કે અનુભવ્યા હોય તો એનો સાચો ખ્યાલ આવે. એવા મોટા વ્યાધિની શી વાત કરવી? શરીરમાં માત્ર એક નાનું સરખું ગૂમડું થયું હોય તો પણ આખું ધકધ્યાન તેના તરફ જ રહે છે અને જાણે આખું શરીર એ એક જ જગ્યાએ આવી પડ્યું હોય તેમ સજીકા મારે છે. દાદની પીડા, બગલમાં બાંગલાઈ; નાકમાં એક નાની સરખી ગૂમડી (માલજી) થઈ હોય તો

એન પડવા દેતી નથી અને ક્ષય, અતિસાર, ભંગદર, કોઠ કે એવા મહાવ્યાધિ થયા હોય ત્યારે તો ઉપાધિનો પાર જ રહેતો નથી.

આખો સંસાર તપાસીએ તો તેમાં ઉપરનાં અને ખીલ્લાં અનેક (૧) દુઃખો, (૨) ઉચ્ચારો અને (૩) વ્યાધિઓ ભરેલાં છે. કોઈ માંદો પડે ત્યારે આપણે જોવા-જાળવ પૂછવા જઈએ છીએ અને આપણો વારો આવે ત્યારે તે જાળવ પૂછી વિદાય થાય છે. આવી ઉપાધિઓથી ભરેલા સંસાર સાથે આપણે કામ લેવાનું છે. દરરોજ આપણે દુઃખ, અર્તિ અને વ્યાધિમાં સળગીએ છીએ, એનાથી જાળી-જાળી રહીએ છીએ અને એનાથી કંટાળી હેરાન હેરાન થઈ જઈએ છીએ.

છતાં આશ્ચર્યની વાત એ છે કે એ સંસારને આપણે ચાટતા જઈએ છીએ. આપણને ગમે તેટલો કડવો અનુભવ થાય, આપણે ઠેકાણે ઠેકાણે પાછા પડીએ, આપણો કાંઈ પતો ન લાગે, આપણી કાંઈ ગણતરી ન થાય, આપણને અનેક વ્યાધિઓ વળગેલા હોય અને નિરાંતે કદી ઊંઘતા પણ ન હોઈએ, ઊંઘમાંથી ચક્રાવા ઊડી જતા હોઈએ; છતાં પણ એ સંસારને આપણે વળગતા જઈએ છીએ. જ્યાં પાર વગરની ઉપાધિ જમી ત્યાંથી જ આપણે મુખ મેળવવાનાં કાંઈ મારીએ છીએ અને ઉપરથી એકાં મળતું શીખું પડી જશે એવી આશામાં પડું પડું થઈ રહેઈ જાયને વળગતા જઈએ છીએ. આ દશા દાડીઆની હોય કે કોઈ સમસ્ત પ્રાણીની હોય ? જ્યાં અપમાન, ઉચ્ચાટ અને સંતાપ મળતાં હોય ત્યાં સમસ્ત પ્રાણી તો જાય નહિ. દાડના કેશમાં વિવેક જોઈ શકે સંસારમાંથી આનંદ મેળવવાના જોડા પ્રયાસો છે, એમ જરૂર પણ ભાસે નથી અને જ્યાં સાચું ચિરસ્થાયી સુખ નથી

માંથી તે મેળવવાનાં વસ્તુઓ છે. દારૂડીઆ વગર જો ધંધો
કાંઈ સમજી તો કરે જ નહિ.

છવને જો મહિસા પાનાર મોહરાજ છે. એનું આ સંસાર
પર આક્રામ્ય છે. એનો માર્ગ વિષમ છે, અતિ ઊંડાણમાં છે
અને ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં આવેલો છે. એના એજન્ટો એટલા
બધા છે કે એક યા બીજી રીતે પ્રાણીને કેફમાં જ રાખે છે
અને એની વિવેકબુદ્ધિને તદ્દન નિર્માસ્ય બનાવી દે છે. આવો
આ સંસાર છે. અને તેમાં તારે રંજન થવું છે, તારે તેમાંથી
કેસ કાઢવો છે, તારે તેમાંથી ઉપલોગ મેળવવા છે. ધન્ય છે
તારી વિવેકબુદ્ધિને. વિચારણાને. પરીક્ષક શક્તિને. ! ! !

સંસારના આ ચિત્રમાં જરા પણ વધારે પડતી વાત નથી.
પોતાનો અનુભવ જ જો માટે પૂરતો છે. માત્ર લાંબી નજરે પોતાનો
છવનકમ વિચારી જવામાં આવે તો એમાં સાર જેવું કાંઈ
નીકળે તેમ નથી વિચાર, જો, સમજ, અવલોકન કર, ઊંટો ઊતર.

૭. આ ભવનું જોઈ ચિત્ર જરા વિચારી લો. કર્મપરિણામ
રાજા કાળપરિણામ રાણી સાથે બેસી ભવનાટક જુઓ છે. જો
કાળપરિણામ રાણીને અત્ર બહુકનું રૂપ આપ્યું છે. બહુક
એટલે છૂંટારો. અથવા બિખારી. આપણે “કાળ” નું સ્વરૂપ
વિચારીએ. જો યથાયોગ્ય કાળે વસ્તુનો કે પ્રાણીઓનો આપ-
ણને સંયોગ કરાવે છે. વખત પૂરો થાય ત્યારે તે વસ્તુનો
વિયોગ કરાવે છે. વસ્તુ પોતે બગડે, પડે, સડે અને ગંધાર્થ
જાય કે નકામી થઈ જાય તે પણ કાળ જ કરે છે, એનાથી
અમુક વૃક્ષને અમુક કાળે ફળ આવે છે, વિગેરે. કાળને તેટલા
માટે જ છ દ્રવ્યમાં એક દ્રવ્ય ગણવામાં આવેલ છે.

જો કાળરૂપ ચોર, ઘાડપાડુ આ પ્રાણી સાથે કેવી રીતે રમે છે તે જુઓ. તે કોઈ વખત જરા સુખ દેખાડે. છોકરાં ન હોય તેને છોકરાં આપે, ઘર ન હોય તેને ઘર વસાવી આપે, મોઢી ન મળતી હોય તેને ઠેકાણું પાડે અને પ્રાણી સમજે કે હું સુખી થયો. એવી જ રીતે ઘણા શોડાને જો વૈભવ મેળવી આપે છે અને તે મોટો શેઠીજો કે માલિક જની જય છે, પગ પાછો શોડો વખત જય ત્યાં જો નીચેની છંટ જોઈ લે છે. જોકોનો જોક છોકરો આવ્યો જય છે, પછવાડે વિધવાને મૂકતો જય છે. ધન પગ કરીને આશુ જય છે અને જુધવારિયામાં નામ નોંધાવવાના દહાડા આવે છે, સગવડો સર્વ જોવાર્થ જય છે અને ઉપરાઉપરી આફતો આવતી જય છે. સાંસારિક સર્વ સુખો-કલ્પનાથી માની લીધેલાં સુખો અને વગર જરૂરીઆતે જોકો થયેલ વૈભવોની આ સ્થિતિ થાય છે અને છેલ્લા મહાવિશ્વક પછી તો આપણે આ સર્વ વાત નજરે જોઈ છે.

કાળ ચોરટો એવી સિક્કતથી કામ લે છે કે જો જરા જરા ઉપર ઉપરનાં સુખો આપી આ પ્રાણીને લલચાવે છે અને પછી ખાડામાં ધકેલી મૂકે છે. નાના જાળકને સેવ ને મમરાગોળનો લાડવો આપી તેની કડલી કાઢી લેવામાં આવે તેવું કાળ-જટુકનું આ પ્રાણી સાથે વર્તન છે. આ લવમાં પણ આ પ્રાણીની-આપણી પોતાની સાથે કાળજટુક આવી ચેષ્ટા કરે છે અને અનેક પ્રકારના ચેડાં કાઢે છે. તે જાણે તદ્દન અણ-સમજુ નાનો જાળક હોય તેમ તેની સાથે વર્તે છે, પછી અહીંનાં કર્મથી ભરેલા પોટલાઓ ઉપડાવીને જીવને જો ખીજે લઈ જાય છે ત્યાં તે તેના કેવા સંસ્કાર કરે છે એ તો આજો જુદો જ વિષય છે.

વાત વિચારવાની એ છે કે કદાચ જરા માન્યતાનાં સુખ વૈભવ મળી જાય તો પણ તે ક્યારે સંહારાઈ જશે અને તેની યથેનો સંગ્રામ ક્યારે પૂરો થશે તે આપણે કદી પ્રયત્નથી તજીતા નથી, પણ હાઈકનાં સુખ-વૈભવો થોડા વખતમાં લેવાઈ જતાં આપણે નજરે જોયાં છે તેથી કદાચ તને વ્યવહારથી થોડાં સુખ-સમૃદ્ધિ કે વૈભવ મળ્યાં હોય તો પણ તેના ઉપર કંઈક વિશ્વાસ રાખવો તે તું વિચારજે. આખા સંસારનો ખ્યાલ કરીશ તો તને એમાં હાજનદુકની રમત જ દેખાશે. આ રમત સમજવી એ સંસારભાવના છે.

૮. આવો સંસાર છે ! એના ગોટાગાનો પાર નથી, એમાં મોહરાગ અથવા કર્મરાગ તથા હાજનદુકના વિચિત્ર પ્રયોગો થાય છે, એમાં પ્રાણીને નિરાંને બેસવાની તક પણ મળતી નથી અને એમાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ બરેલાં છે. ટુંકામાં સંસારને ઓળખવા ધત્તી વાતો કરી દીધી. એ પરથી તારે શુ કર્તવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ તું જોઈ લે એટલે આ વિચારણા નકામી તબાઈ ન જાય.

આને અંગે જે જાળન ખાસ બહામણ કરવા શોખ છે, એક તો ઉપર જણાવ્યા તેવા પાર વગરના બોધને કાપી નાખે, એનો સર્વથા નાશ કરે, એવું કોઈ આશયનું સ્થાન હોય તો તેનો આશય કરવો આ પ્રાણીને મોહરાગને ગાંઠો બનાવી દીધો છે, દેરી બનાવી દીધો છે, અકલ્લશૂન્ય બનાવી દીધો છે, એને સંતાપ, ઉપાધિ, રખડપાટ અને અપમાન આપીને તેમજ નવાં નવાં રૂપો લેવાવાની અને વિવિધ નાટકો બજવાનીને જ્યાં ત્યાં દૃટાંબો છે; પણ એને કરીને હામ બેસવોનો વારો આવવા દીધો જ નથી. જરા ઠેકાણે પડે કે બાબુમા બગડે, નવ સાંધે ત્યાં લોર તુટે, એવો એની

દશા કરી છે અને હવેશાં એનું કોઈક લક્ષ્ય જશે અને એને માંગી વસ્તુને તે ક્યારે મોઢાં બેસશે એની એને કદેચ વિના સ્વેદ છે. તે કીર્તિનાશ, ભય, રાજ્ય ઉપદગ, અકસ્માત નિમેષે અનેક ભયોથી ઘેરાયેલો પડ્યો છે અને વિચાર કરે તો છાતી ભેગી જાય એવી એની માઠી દશા છે.

આ સર્વ ભયોને ભય તરીકે ગણાવવાનાર કોઈ હોય અને તેમાંથી પ્રાણીને ઉપર આવવાનો માર્ગ જતાવનાર જો કોઈ આશ્રયસ્થાન હોય તો તેનો માર્ગ જતાવવાની અંશકર્તાની કસ છે. માત્ર ભયનાં સ્થાનો ગણાવવાથી કાંઈ દહાડો વળે તેમ નથી.

અંશકર્તા કહે છે કે તીર્થંકર મહારાજે એ મોહને છૂટ્યો છે, એના ઉપર એમણે આમ્રાજ્ય મેળવ્યું છે અને એમણે એ રાજાને જરાજર પારખી લઈ ઉઘાડો પાડ્યો છે તેના તાળામાંથી નીકળી જવાના, તેના અધિકારમાંથી હર ખસી જવાના રસ્તા જતાવ્યા છે. એમના ધ્યાનમાં એવું સ્થાન આવ્યું છે કે જ્યાં મોહ, કર્મ કે કાળ કોઈનું આધિપત્ય ચાલતું નથી. વળી ત્યાં જવાના માર્ગો પણ તેમણે જોઈ, જાણી, અનુભવી, જતાવી રાખ્યા છે અને એ માર્ગ લેવાથી ઉપર જણાવેલા સર્વ ભયોનો નાશ થઈ જાય એવો નિર્ણય છે. એ નિર્ણય મોહરાજાની જાળ જેવો દંભી કે ગોટાવાળો નથી, પણ જરા અનુભવથી સિદ્ધ થયેલો છે. એ માર્ગ એમની વાણીમાં અને એમની રચનામાં છે. એમણે મોહરાજાનો જરાજર પત્તો મેળવ્યો છે અને એનો પીછો લીધો છે, તેમનાં વચનને તું જરાજર તારા મનમાં ધારણ કર.

મોહરાજાનું સ્થાન ક્યાં છે ? તેની સંસાર પર શી અસર છે ? તેના પંખમાંથી નીકળવાના ક્યા રસ્તા છે ? એ સર્વ જાણતની આખી શોધ એ જિનપ્રવચને કરી છે. રાગ-દ્વેષને

જીનનાર 'જિન' કહેવાય છે. મોદના બે પુત્ર : રામ-દેવ તેમને
જીનનાર હોવાથી તે 'જીનરાજ' કહેવાય છે, સંસારમાં સ્ત્રી
પુરુષાર્થ કરી મોક્ષ પ્રાપ્તિના હોવાથી 'અર્હંત' કહેવાય છે,
અને એ મોદરૂપ મોટા દુરમનને અને ખાસ કરીને કર્મરૂપ
દુરમનેને સામાન્ય રીતે જીનનાર હોવાથી 'અરિહંત' કહેવાય છે.
એનાં વચનોને તું મનમાં ધારણ કર, મોક્ષ અને તે પર
મારી રીતે વિચાર કર. સંસારનું આખું સ્વરૂપ તે તને બતાવી
માર્ગે ચઢાવી આપશે.

બીજી દોષ જગ્યાએથી તને સંસારની જરાગર ઓળખાણ
થતી હોય તો તે વચન સ્વીકારવાનો અત્ર નિવેધ નહીં. લેખકશ્રી
કહે છે કે એમણે અનેક પ્રકારની પરીક્ષામાંથી જિનમવચનને
તાલી-તપાત્રી-ચક્રાત્રી જોયું છે અને તે સ્પષ્ટ અને સંસારને
ઓળખાવનાર દોષ તારી આ પ્રકરણમાં કહેલી સર્વ ગંથવ-
હોનો નિકાલ કરે તેવું છે. મને તે રીતે તેને તું ઓળખ એ
મુદ્દો છે, પણ ઉપરઉપરની વાતોથી વળવાનું નથી. એને મનમાં
ધારણ કરી તે પર ખૂબ વિચાર કરવાનો છે.

બીજી વાત એ છે કે શમામૃતનું પાન કરીને તું મોક્ષ
સાથે તન્મય ભાવ કરી દે. તને સંસાર અનેક ઉપાધિથી બર-
પૂર, ચિંતાનું સ્થાન લાગ્યો છે તો તારે મોક્ષ મેળવવો જ
રહ્યો. સંસારથી છૂટવું એનું નામ જ મોક્ષ છે. તને આખી
વિચારણા-ભાવના વિચાર્યા પછી એમાંથી નાત્રી છૂટવું જરૂરી
લાગતું હોય તો ચાંતરસનું પાન કરવા મંડી જા, લોટા ભરી
ભરીને એને પી અને તે રીતે મુક્તિ સાથે તારી એકતા
તુ સ્થાપ. વિનય ! તું ખરો વિનીત હો, તારે સાથે માર્ગે
ચડવું જ હોય અને આ સંસારથી તું ખરો કંટાળી ગયો હો.

તો તારે આ ણમે વાત કરવી ખાસ અગત્યની છે અને આ સંસારભાવના ભાવવાનું એ સાચું કૃણ છે.

વિનયને ઉદેશીને કહેલી આ આખી વાર્તા, આ ચિત્રપટ શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે પોતાની જાતને ઉદેશી લખ્યું છે, પોતાને જ કહ્યું છે અને તે દ્વારા પોતાનું નામ પણ જણાવી દીધું છે.

સંસાર આખાનું સ્વરૂપ, એની પ્રત્યેક પરિસ્થિતિનું સ્વરૂપ, એની અંદરના આવિર્ભાવો, મનોવિકારો અને ભાવો સંક્ષેપમાં ચીતરવા એ ગહુ મુશ્કેલ કાર્ય છે. સંસારનું ચિત્ર ચીતરવામાં તો અંથ ભરાય તો પણ હકીકતો પૂરી થાય તેમ નથી. અંથકર્તાએ તેટલા માટે ઘણી મુદ્દાની વાત જ કરી છે, બીજી વાતો સમજીને વિચારી લેવા શ્રોતાની બુદ્ધિ ઉપર રાખ્યું હોય એમ જણાય છે. સંક્ષેપમાં તેમણે નીચેના મુદ્દાઓ નિર્દેશ્યા છે:—

- (૧) મનોવિકારો ગહુ જ્ઞાન કરે છે. લાક્ષણિક દૃષ્ટાંત તરીકે લોભ અને તૃષ્ણા.
- (૨) ચિંતા વધતી જ જાય છે અને સંસારમાં પાત થાય છે ત્યારે પીડાનો છેડો આવતો નથી.
- (૩) પ્રાણી માતાની કુખમાં આવે ત્યારથી તે વૃદ્ધ થાય ત્યાં મૃત્યુ કષ્ટ, કષ્ટ અને કષ્ટ જ પામે છે.
- (૪) આ પ્રાણી પાંજરામાં પડ્યો છે અને બ્રહ્મિતની પેઠે ભમ્યા કરે છે, એની સામે મરણ ગહુ છે.
- (૫) એણે અનેક રૂપો લીધાં, અનંત આકારો લીધા અને અતિ લાંબા કાળથી એ ભમ્યા જ કરે છે.
- (૬) મોહરાજાએ એને જરાજર ગણેથી પકડ્યો છે અને વિપત્તિ તરફ એને તે ઘસડી જાય છે.

- ૭) જે સ્વજન-સંતતિ ખાતર એ સંતાપ કરે છે, તે સમજ્યા વગરની વાત છે, ખોટી કસામણ છે.
- ૮) કોઈ વાર ઉત્તતિને શિખરે ચડે છે તો કોઈ વાર અધમાધમ થાય છે. કર્મથી નવાં નવાં રૂપો લે છે.
- ૯) નાનપણથી માંડીને મૃત્યુ પામવા સુધી એ દરેક જાળતમા પરવશ છે. એના હાથમાં કોઈ રમત નથી.
- ૧૦) નાનપણની વિચિત્રતા મુંઝવે તેવી છે. મા સ્ત્રી થાય છે વિગેરે વિચારી જવા જેવી વાત છે.
- (૧૧) સંસાર દુઃખ, સંતાપ અને રોગથી ભરેલો છે અને ત્યાંથી મુખ મેળવવું છે !
- (૧૨) કાળ જરા મુખ ખતાવી પાછો સંદરી લે છે. એના ઉપર વિશ્વાસ શો ?

આ મુખ્ય મુદ્દાઓ છે. બાકી સંસારરચનાનો વિશાળ ખ્યાલ કરવો હોય તો શ્રી ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથામાં શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિએ સંસારી જીવનું જે ચરિત્ર આપ્યું છે તે આપું વિચારવા યોગ્ય છે. એમાં પણ ચોથા પ્રસ્તાવમાં વિમર્શ અને પ્રકર્ષ-મામા બાણેજ રસનાના મૂળની શોધ કરવા નીકળ્યા છે. પછી ભવચક્રપુરમાં જાય છે અને ત્યાં જે જે દેખાવો જુએ છે તે સર્વ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. ચિત્તવૃત્તિ અટવીને છોટે મોહરાજાનો આખો મંડપ ચીતરી અને વિપર્યાસ સિંહાસન ઉપર તેને બેસાડી જે કમાલ કરી છે તે આખા સાહિત્યમાં અલંકારરૂપ હોવા સાથે લાક્ષણિક, મર્મરૂપી અને વિચારણીય છે. મોહરાજાનો આખો પરિવાર વિચારવા યોગ્ય છે, એની શક્તિ. દાર્પણવતિ અને કામ લેવાની આવડત

વિચારવા યોગ્ય છે. એના રાગદેવ છોકરાં અને એના ત્રણ બાળકો ખૂબ સુંદર રીતે ચીતર્યાં છે. એ જ પ્રસ્તાવમાં વિંધ્ય પર્વત પર ચારિત્રરાજનો આજો પરિવાર ચીતર્યો છે તે પણ એટલો જ આકર્ષક છે.

આ આજો સંસાર, જેની આસપાસ આપણે તાપણી તાપી બેસી રહ્યા છીએ, અને જેમાં અનેક વળત પાછા પડીએ છીએ, અપમાન ખમીએ છીએ, મુંઝામુંઝાએ છીએ, જેમાંથી છટકી જવાના સંકલ્પો કરીએ છીએ અને અંતે જે મળ્યું હોય તેટલાથી ચલાવી ન લેતાં વધારે મેળવવાની આશામાં ગૂંચવાઈએ છીએ, તેના વિસ્તારથી ખ્યાલ કરવાની જરૂર છે. જરા વિચારીએ. પ્રથમ આ શરીરમાં આપણે ગૂંચવાયા છીએ. એ શરીર કેટલાં વર્ષ ચાલશે? એ આપણું નથી, સદા સાથે રહેવાનું નથી, તે તો આપણે અનેક પ્રસંગે જોઈ ગયા છીએ. પછી આપણે સ્ત્રીમાં ગૂંચવાઈએ છીએ. જેઓ સંસારમાં એટલા પૂરતા ન પડ્યા હોય તેમને આ વાત લાગુ ન પડે, પણ બીજા સર્વને પ્રથમ પંક્તિએ પોતા પછી સ્ત્રી બહુધા આવે છે. એની ખાતર સંસારમાં પડી રહેવું ઉચિત છે? એમાં નૈસર્ગિક પ્રેમ છે કે વિષયાન્યતા છે એનો કદી વિચાર કર્યો છે? એમાં પરસ્પર સાચો રાગ છે કે કીડાનાં સ્થાનો માત્ર છે એ વિચાર્યું છે? બહુ ઊંડા ઉત્તર્યા વગર આ વાતનો ખ્યાલ નહિ આવે. પછી પુત્ર-પુત્રીઓ આવે છે. તેઓ શક્તિ કે આવડત વગરનાં છે એમ ધારી તેમને અન્યાય સમજી માણસ તો ન જ કરે પણ એની ખાતર અનંત ભ્રમ-ભ્રમણો સ્વીકાર તો સાદી બુદ્ધિવાળો ન જ કરે. આ ઉપરાંત સગાંસંબંધી કે માતા-પિતાના મानी લીધેલા સ્નેહને પણ સમજી માણસ વિવેકદષ્ટિએ વિચારે. એની ખાતર

સંસારમાં દોષ પશુ પડતું નથી અને પડવાની જગણા ડાઘે
 કે તે કલ્પિત દોષ નહન જોઈ છે, માત્ર માન્યતામાં છે તે
 અદાબર પૃથક્કરણ કરનાં જરૂર સમજાય તેમ છે. એ ધંદભાર
 કે પેસાનો કામો બામ પલ્લ પરબવમાં સાથે સર્વ જ્ઞાનો દોષ
 તે દોષ છેકરંઓને વારંબા પલ્લ ન આવે.

આ પ્રાણીને ધન ઉપરનો રુદ્ધ છે એ તે બારે આકરે
 કે એને ધનના વિચારમાં મજ આવે છે, ધનની વાતોમાં ખુશ
 રસ પડે છે, ધન કમાવા માટે ત્યારે તે એક રસ યર્મ જાય છે
 તેમ જ ધન અને ધનની ઝંખનામાં એ વિવેક પશુ બૂઝી જાય છે.
 પોતાની જરૂરીઆત કેટલી તેનો એ કદી સરવાળો કરતો નથી
 અને એના કૂટ જવાલ પ્રમાણે એને સંનતિ માટે કેટલું જુડું
 રાખવું ઘટે એ કદી વિચારતા નથી. એ તો જમેના સરવાળા
 કરવામાં અને અસ્વૈયા જોવામાં એટલો ઊંટો બિતરી જાય છે અને
 પછી તેને અંગે એનો એવો પાત થાય છે કે એની વાત કરવી નહિ.
 ન્યાય કે અન્યાય, નીતિ કે ધર્મ, સર્વને બાજુએ મૂકી એ તો ધન
 પાછળ દોડે છે અને હેતુ કે અર્થવગર સંસારને વધારી મૂકે છે.

આથી આ સંસાર છે એમા બાહ્ય ઉપાધિઓનો પાર
 નથી સર્વના મન જાગવવાં અને કર્મીમાં ખપવું એ એટલી
 સુફલેલ વાત છે કે એમાં ધમ્મદોશનો પાર નથી અને છતાં
 વાસ્તવિક રીતે દોષ આબાર નાનતું પલ્લ નથી. એકનો એક દીકરો
 બાપ પહેલાં આપ્યો જાય, સ્ત્રી દુદયનો પ્રેમ રાખે નહિ અને
 મિત્રો દ્રોહ કરે, સગાંઓ મેળા દીધાં કરે, પરોક્ષમાં નિંદા કરે-
 આ સર્વ દરેક દેખાય છે એના સુખ માત્ર માન્યતામાં છે
 અને તે પલ્લ સોએ નેવુ દક્ષા તો સંસારની ચક્ષી પર દળાવાનું જ

છે. પ્રાણી મહાઆપત્તિમાં જીવન વસડે છે અને મરવાની કૃત્રિમ કરતાં સંસારને વળગતો જાય છે. આમાં જીવન મેળું કશું નથી, હેતુ જેવું કંઈ નથી, સાધ્ય કે સાધનનો છાંટો પણ નથી.

આવી બાહ્ય ઉપાધિઓની વાત તો આપણે મનગી કરી, પણ અંદરનો ઉપાધિનો દિશાળ કરીએ તો મગજ ઠેકાણે રહે તેમ નથી. વિચાર કરતાં કાંઠો ઢાચ લાગે તેમ નથી અને બધું આપણે ભરદરિયે રખાટી પડ્યા હોઈએ એવી ગંભીર સ્થિતિમાં આવી પડીએ છીએ. આપણને અંદરના મનોવિકાસો કેવી રીતે ત્રાસ આપે છે તેનો જરા વિચાર કરીએ તો એક એક વિકાસના નાના આવિર્ભાવો આપણને મુંઝવવા માટે પૂરતા થાય તેમ છે. એના લાક્ષણિક ક્ષણંત તરીકે આપણે લોભને લઈએ. લોભનો છેડો નથી, એ વધતો જ જાય છે. જેમ જેમ લાભ મળે તેમ તેમ વધારેની આશા થાય છે અને મનોરથો કદી સંપૂર્ણ થતા જ નથી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં એને ‘આકાશ’ સાથે સરખાવેલ છે. એનો પાર જ-છેડો જ આવતો નથી. લોભ અનેક પાપનું મૂળ છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે લોભથી સર્વ શુભોનો નાશ થાય છે. એ જ રીતે માયા-દંભ પણ અંદર રહીને ગોટા વાળે છે. મનમાં કંઈ રમત હોય, જોલવું બીજું અને વર્તન વર્તે તદ્દન ત્રીજા પ્રકારનું. ક્રોધ અને માન તો વ્યવહારથી પણ મહા અહિત કરનાર અને દેખીતા દુર્ગુણો છે.

એ ઉપરાંત બીજા આંતર વિકાસોનો પાર નથી. મત્સર કર્મ પારકાનું અહિત ચિંતવણું, હાસ્યમાં બીજાની મશકરી કરવી, ઇદ્રિયના વિષયોમાં આનંદ માનવો, મોજશોખમાં સુખ માણવું, જરા ઓછું પડે ત્યાં અરતિ કરવી, નાની નાની બાબતમાં કે કોઈના વિયોગ કે મરણશોકથી તપી જવું, અનેક જાતના સાચા

મ જ કદિપત બયોથી ગભરાવું, આંખને ન ગમે તેવી ચીજ કે
લાલુસને જોઈ દુગ્ધેજા કરવી, ઘેર્ય ન રાખવું, પ્રમાણિકતા પર
તાળી ફેરવવું, કૂટ વ્યવહાર કરવો, મનની વિશાળતાનો ત્યાગ
કરવો, પરસ્પર તરફ પ્રેમ કરવો, કુછદે ચઢી જવું, જુગટાં
ખેલવાં, ખોટાં આળ આપવાં, અદેખાઈ-ઈર્ષ્યા કરવી, કલહ કરવો,
નેહા કરવી વિગેરે અનેક મનોવિકારો છે અને તેનાથી આ
સંસાર ભરેલો છે. એમાંથી જાણે ક્યારે છટકી જવાય એવું થયા
કરે છે; છતાં છટકી જવાતું નથી એ સાચી વાત છે, કારણ કે
સંસારને એના ખરા આકારમાં આ પ્રાણીએ કદી જોળખ્યો
નથી અને જોળખવાનો વખત આવે ત્યારે આ પ્રાણી આંખો
બંધ કરી દે છે. એ વસ્તુતઃ સંસારને બરાબર જોળખતો જ
નથી અને નકામો તણાઈને હેરાન થયા કરે છે.

આખા સંસારનો ખ્યાલ કરવો તો મુશ્કેલ છે. આ ભાવ-
નામાં એની રૂપરેખા સારી ચિતરી છે. આપણે આખા સંસાર-
નો વિચાર કરીએ ત્યારે તેનો છેટા દેખાતો નથી અને જાણે
આપણી આસપાસ શું બને છે તેનો કાંઈ ખુલાસો મળતો નથી.
જ્યાં નવ સાંધીએ ત્યાં તેર તૂટે છે અને જાણે આપણે તો આખો
બવ સાંધવાનો જ ધંધો માંજ્યો હોય એમ અહીં તહીં મેળ
મેળાવવા દોડીએ છીએ, અને છતાં કોઈ જગ્યાએ સરખાઈ આવતી
નથી. પૈસા હોય તો છોકરાં ન હોય, છોકરાં હોય તો સ્ત્રી
ચાલી જાય, ચરીરનો ભરોસો નહિ, નિરોગીપણાનું ઠેકાણું નહીં,
વ્યાપાર કરનાર સર્વ લાભ લેવા ધારે પણ છોકરાં-સ્ત્રીની સર-
ખાઈ હોય તો વેપારનો પત્તો નહિ, દુશ્મનોની ઉપાધિ, સગાં-
પ્રાણી ઇર્ષ્યા, પૈસા હોય તો ચાલી જવાનો ભય, વ્યાપારની
નિશ્ચિન્તા અને આવા આવા પારવગરનાં ઉપાધિસ્થાનો

સંસારમાં ભરેલાં જ છે અને કોઈ રીતે ઉપર ઉપરની સર્વિ પાણી રહેવા દેતાં નથી. અને તે સર્વની ઉપર મરણનો જ તો માથે ઊભેલો જ રહે છે. સૃષ્ટિ વચાનીએ ત્યાં તો બહુ સંકેલાર્થ બચ છે અને વચાવેલું સર્વ આવ પડ્યું રહે છે.

આમ ચારે તરફથી બંધો ઘેરાઈ ગયા હોઈએ અને મુકાઈ ગયા હોઈએ એમ આપણે રજાડીએ છીએ અને આપણી એક પણ રીતે થાપ લાગતી નથી. અને એ સર્વમાં નવાઈની વાત એ છે કે આપણે એ સર્વ સફીકત અનુભવીએ છીએ છતાં સંસારને વળગતાં જઈએ છીએ અને બંધો કોઈએ આપણને પકડી રાખ્યા હોય તેમ માનીએ છીએ. જ્યારે કાળનો સપાટ આવે ત્યારે સર્વ છોડીને ચાલ્યા જવાનું છે એમ બંધુવા છત્ર આપણે તો અમરપટ્ટો લખાવી આવ્યા હોઈએ એવી રીતે નિરંકુશ વર્તન કરીએ છીએ અને એ સંસારની ઉપર જવાનો ખરો વિચાર કદી કરતા નથી. આપણે સારામાં સારો દાખલો લઈએ તે તોવા સુખી દેખાતા માણસને પણ ઉપાધિનો પાર હોતો નથી તે ઉઘાડી વાત છે. ખરો સુખી તો લાખમાં એક ભાગ્યે જ દેખાય છે. ત્યારે બાકીના પ્રાણીઓ શેની ખાતર સંસારમાં તરવરતા હશે? એ એક મોટો પ્રશ્ન છે જેનો નીકાલ થઈ શકે તેમ નથી.

સર્વ પ્રકારે સુખી મનુષ્યનો દાખલો મળવો મુશ્કેલ છે, છતાં ધન, ઘરખાર, મોટર, પુત્ર, પુત્રી, પરિવાર, દાસ, દાસી, સ્ત્રી વિગેરેની પ્રાપ્તિને સુખ માનવામાં આવે છે. પ્રથમ તો તે સર્વ સામગ્રીવાળા માણસો કેટલા? તેમને મળીને પૃથ્થુ હોય તો તેવા માણસો પોતાને ઉપાધિથી ભરપૂર બતાવશે અને છતાં એવા એકાદ ટકાવાળાને બાદ કરીએ તો બાકીના ૯૯ ટકાના આ સંસારમાં સળકાવાનું તો કાંઈ કારણ નથી અને છતાં

ક દાધવોય તો દર્ધા જ દરે છે એ આપણે જોઈએ છીએ. દિરિ કહે છે કે આગળ ગીત ગવાનાં હોય, પડખે ચામર ઝાનાં હોય, માથે છત્ર ધરાતાં હોય તો તો કદાચ અંશા-
 ૫ પડ્યો રહે, નહિ તો દિમગિરિના શાંત અવસ્થામાં પડે
 ધી દોષ નિર્વિકલ્પ અમાધિ સાધ. આ પ્રાણીને તો ‘ન મન્યા
 મ કે ન મતી માયા’ જેવું થાય છે.

ઉપર જે એક ટકાના મુખી લાગનાં માણસો જણાવ્યા
 મની ઉપાધિનો પણ પાર નથી. માત્ર તેઓનાં દૃઢ્ય વાંગી શકનાં
 ૧૫ તો જ તેમનાં દુઃખનો ખ્યાલ આવે, અને છતાં આ
 ૧૧થી રમત કેટલા વર્ષ માટે ? એએ સો વર્ષ પૂરાં થાય તો
 ૭ અંતે તો શાદ્યા જવાનું જ અને અનત કાળથી ચાલી
 ૧૧વની આ સુદિમા મો વર્ષ શા દિસાગમાં છે ? અંતે
 ૧૧ ઘોર અંધારી રાત્રિ જ છે. આપણા મનથી તો ‘આપ
 ૧૧એ સારી દુઃખ મળે દુનિયા.’ એ સાચી વાત છે, પણ આને
 ૧૧ અંધારામાં પણ ગોધા ખાવાનું જ છે.

આખા સંસારનો ખ્યાલ કરો. ઘોડાની જિંદગી જુઓ.
 ખેતનાં પરાધીનતા વિચારો આપણે ઘોડા માસ માટે જેલમાં આપ્યા
 ૧૧ વિચારમાં પડી જઈએ છીએ. ઘોડાની શી દશા ? એની
 ૧૧ પરાધીનતા કેટલી ? એને અનેક તરંગો થતા હોય, પણ એકે
 ૧૧ કામ એ સ્વાધીનતાથી નહિ કરી શકે. મન ન હોય ત્યારે પણ
 ૧૧ જોડાવું પડે અને ફરવાનો શોખ થાય ત્યારે ખીલે બધાવું
 ૧૧ પડે એવી સર્વ નિર્ધાર્યોની દશા છે. અને ઇચ્છા, ડાંસ, માખી,
 ૧૧ માકડ એવાં એવાં પાર વગરનાં છવોનાં છવનો કેવાં છે ?
 ૧૧ એ સર્વમાં તું જઈને અહીં કોઈ મહાયુષ્યયોગે આવ્યો છે.
 ૧૧ તે નારકીમાં પરમાધામીની વેદના સહી છે, ત્યાં શેત્રનાં

હુઓ, ગરમી, ઠંડી અને અસિની વચાંકર માનવાઓ અને અત્યારે તું એ સર્વ વિચારી ગયો છે, કાચુ દેવા સંભવે તેં કરી ખયાલ કર્યો નથી, વિચાર કર્યો નથી અને ખાલી મ કૂટમાં પડી તને પ્રાપ્ત થયેલી અનેક સમસ્યાઓ તું સફળ કરવાને બદલે એને વેડપી રહ્યો છે.

પૂર્ણ વિચાર કરવાનો આ સમય છે. આખા સંસ્કૃત સમય લેવાની આ તક છે. એમાં જે સ્વાધીનતા મળી છે તેટલી પણ અન્યત્ર અપ્રાપ્ય છે તે વિચારી બરાબર જોખળ અને જોખળીને તેના ઉપર ગાઢા ન માર્ગ શોધ. આ બધામાં મોટો નહિ જઈ શકે તો પણ વિકાસ(Evolution)ને સરસ ઝોક તો, જરૂર આપી શકીશ.

સંસારનો વિચાર કરતાં તારે આ વિકાસમાર્ગ પૂર્ણ નમાં રાખવાનો છે. કાંઈ નહિ તો તેને સારો ઝોક આપ પણ આ ફેરો સફળ થશે. પ્રત્યેક પ્રાણી કર્મધીન છે, ઝોક આપવા પૂરતો પુરુષાર્થ પ્રત્યેક જરૂર કરી શકે તે અને તે ખાસ કર્તવ્ય છે.

સમરાદિત્યના ભવો તેં વિચાર્યા હશે. ભુવનભાનુનું ચરિત્ર મનનપૂર્વક વિચારી જાણે. અનાથી મુનિએ પોતાને કોઈ નાથ નથી એનું જે આખોટૂળ ચિત્ર શ્રેણિકરાંતને આપ્યું છે તે વિચારી જાણે અને છતાં તને સંસાર પર થતો હોય તો ભલે કરજે; પણ વિચારજે કે આ ચોરાશી થોનિમાં અનેક વાર ફરી, અનેક રૂપો લઈ, અનેક નાટકો અત્યારે તું અહીં આવ્યો છે અને હવે પણ એવાં જ મણનો તને શોખ હોય તો તું તે કરી લેજે, કિન્તુ

ધ્યાનમાં રાખજો કે દુઃખ-દોષ-કાળ-ભાવ અને ભવનાં કારણો આ આખો સંસાર દુઃખથી ભરેલો છે અને જો કે એનો આખો પ્રપંચ સમજવો મુશ્કેલ છે પણ અશક્ય નથી અને આવી તક અનંત કાળે કોઈક વાર જ હાથમાં આવે છે. જો તક જુભાવી એસવી હોય તો કોઈ આડે આવનાર નથી અને આડે આવે તો તેનું તું માનનાર પણ નથી, પરંતુ અવસર ગયા પછીનો પસ્તાવો નકામો થશે અને તને કચવાટ ઘણો થશે. આવો અવસર ફરીને હાથ નહિ આવે જો ધ્યાન પર લેજો.

આ સંસારમાં પરિજનમણુ કરતાં તારે માથે યવામાં બાકી રહી નથી. વેદના, ઉપાધિ, સંતાપ, રખડપટ્ટી અને મૃગતૃષ્ણા વિગેરે અનેક સ્થિતિઓમાં તું જઈ આભ્યો છે અને હજુ તં જ ગમતું હોય તો તારી મુનસૂરીની વાત છે, પણ તારે એક વાત યાદ રાખવાની છે કે તારે બહલે કોઈ સૂવાનું નથી અને તને ફરવાનો ઉમંગ હોય તો સ્થાનોનો પાર નથી. એને માટે છવાયેાનિ ચોરાશી લાખ છે. જો સર્વ જગતમાં-નાટકના તખ્તા પર નવા નવા વેશ લેતો ફરજો અને ત્યાં માન, મદ, પ્રતિષ્ઠા મૂકી દઇ ફેરા માર્યા કરજો કે જોથી જો સર્વ સ્થાનકે તું જઈ આભ્યો છે તેનો અનુભવ તાજો થશે.

અહીંથી નીકળી જવા પારીશ તો પણ મોહતાબ એકદમ તને ઊઠે તેમ નથી. તેના અનેક કામદારો અને પરિવારના માણસો એક અથવા બીજા આકારે તને સંસારમાંથી ખસવા દેશે નહિ. ખસ્યો હોઈશ તો ખેંચીને તને સંસારમાં લઈ આવશે અને ઉપર ઉપરનું મુખ જનાવી તને ઊંચ પાતાળમાં ફેંકી દેશે. ધન, સાવધ યા, હોશિયાર યા અને સંસારને બરાબર ઓળખ

આ સંસારનું ચિત્રપટ તારી પાસે સકારણ રજૂ કર્યું છે. ભાવનાનું કાર્ય શું છે તે અત્ર એક વાર ફરી વળત કહેવાની છૂટ લેવાની આવશ્યકતા છે. માવ્યને ભવચૈરાગ્યાદિસમુત્પાદનાય પુનઃ પુનર્મનસિ સ્મરણેનાત્મા મોક્ષામિમુખી ક્રિયતે યયા સા ભાવના । ભાવનાનું આ કાર્ય છે. સંસાર (ભવ) ઉપર વિચાર ઉત્પન્ન કરવા માટે વારંવાર મનમાં જેનું સ્મરણ કરવામાં આવે અને તે દ્વારા આત્માને મોક્ષ સન્મુખ જેનાથી કરવામાં આવે તે ભાવના. આ ભાવનાનું વર્ણન ખૂબ વિચારવા જેવું છે. મોક્ષ સન્મુખ થવું હોય તો સંસારને ઝરાળર ઓળખવા જેવો છે અને ઓળખીને એ વિચારણાને સન્મુખ રાખી વારંવાર એનું સ્મરણ કરવા જેવું છે. એમાં પુનરાવર્તનના દોષની ચિંતા રાખવા જેવું નથી. એ સંસાર સ્વ ધાતુ પરથી આવે છે. સ્વ (To spread) 'પાથરવું, વહેવું' એ એનો આશય છે. એ સંસારને તમે મોકળો મૂકો તો તેલનું ટીપું પાણીમાં પડતાં જેમ ફેલાઈ જઈ અનેક લીલાં-પીળાં કુંડાળાં કરી નાખે એવો આ સંસાર છે. એને માર્ગ આપ્યો કે એ તો મારે તરફ ખેંચાઈ જઈ લાંબો ને લાંબો થવા માગશે. આપણે સંસારને તપાસીએ તો પણ આપણને એ જ અનુભવ થશે એવું મંત્રા જેવું નથી. આ ભાવનામાં આખા સંસારનો, તેના જન્મ મરણનો, તેની અંદરની ઉપાધિઓ-આપત્તિઓ અને દુઃખો વિચારી નજરે વિચાર કરવાનો છે, સંઘંધની વેલછા સ્વચ્છના સંઘટ્ટો સમજવા યોગ્ય છે અને ખાસ કરીને પ્રાણીની અન્યાર મુધીની રખડપટ્ટીનો ખૂબ ખ્યાલ કરવાયે છે, અને એની આખી આવી તરીકે મોહરાજ્યને એના પાંચ સાથે જુદા ઓળખી લેવાનો છે. બીજાં કર્મો ગોણ છે,

તાનો જાણ ભજવે છે પણ મોદમળ ખદેખર અર્થનો નાજ
એને ઓળખી વાદવાર એના મંજાથી ચિંતન કરતાં
અધ-વિરાગ થયા વગર દહે તેમ નથી. આખાને મોહામિમૂખ
વા માટે એ મદાસાનને ઓળખવાની જટુ જરૂર છે. એને એના
બા આદારમાં ઓળખી લીધા એટલે મર્વ અગવડો-કષ્ટપાટીઓ
ને દુઃખ-પીડા તથા વ્યાધિઓનો નાશ થવાનું સિદ્ધ છે

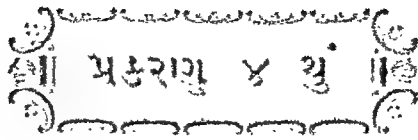
इति संसारभावना ह

ઉ. સદ્ગત્યંદજ્ઞુત ત્રીણ સંસાર ભાવના

(રાગ-પદાગે)

- ૧ મંગાગના જાણ પ્ર, સમ ધર્મી જીવ મંગાર ૧; મર્વ ૦ ૧
- મર્વ તેં પણ અનુભવ્યા, મદવમા તેલ જનાર ૨. મર્વ ૦ ૧
- ૨ તનુમા વસી નીમણો, ને લીધા મર્વ અધિકાર ૨; મર્વ ૦ ૨
- તતિ ને પોનિ મળ અનુભવ્યા, અનુભવ્યા મર્વ આદાર ૨. મર્વ ૦ ૨
- ૩ અંગેમ ને અનુભવ્યા, અનુભવ્યા રામ ને શોભ ૩; મર્વ ૦ ૩
- મનુભવ્યો મુખ દુખ દાગ નેં, પણ સિયો નવિ જિન પોમ ૨. મર્વ ૦ ૩
- ૪ મર્વ જન નાતગ અનુભવ્યા, પદેશિયા સર્વ શમમાર ૨; મર્વ ૦ ૪
- ૫ દુઃખગા નેં પરાવર્તીઆ, નવિ નમ્યા જિન અખમાર ૩. મર્વ ૦ ૪
- ૬ વાપના શ્રુત પણ તેં જણવા, તેં કર્યો મોદના ખ્યાન ૨; મર્વ ૦ ૫
- ૭ વાપના દાન પણ તેં દિયા, નવિ દિયા પાવમેં દાન ૨. મર્વ ૦ ૫
- ૮ વેદ પણ તીન તે અનુભવ્યા, તેં જણવા પગનખા વેદ ૨; મર્વ ૦ ૬
- ૯ સર્વ પાખંડ તેં અનુભવ્યા, નિદાં ન મર્વમ નિર્વેદ ૨. મર્વ ૦ ૬
- ૧૦ રડવજો જીવ મિથ્યામતિ, પશુ દણવા ધર્મને કાજ ૨; મર્વ ૦ ૭
- ૧૧ કાજ કીધાં નવિ ધર્મના, દરખિયો પાપને કાજ ૨. મર્વ ૦ ૭
- ૧૨ કુચરુની વામના કાદિણી, તેણે દમ્યા જીવ અનત ૨; મર્વ ૦ ૮
- ૧૩ નિદા નવિ મુકિત-પંથ ઓળખ્યો, તેણે દુવો નવિ જાવ અંત ૨. મર્વ ૦ ૮

शैल्य भावना

स्वगता

एक एव भगवानयमात्मा ज्ञानदर्शनतरङ्गसरङ्गः ।
सर्वमन्यदुपकल्पितमेतद्व्याकुलीकरणमेव ममत्वम् ॥क० १॥

प्रचोपता

अनुधैः परभावलालसालसदज्ञानदशावशात्मभिः ।
परवस्तुषु हा स्वकीयता विषयावेशवशाद्वि कल्प्यते ॥ख० २॥
कृतिनां दयितेति चिन्तनं, परदारेषु यथा विपत्तये ।
विविधार्तिभयावहं तथा, परभावेषु ममत्वभावनम् ॥ग० ३॥
अधुना परभावसंवृतिं हर चेतः परितोऽवगुण्ठितम् ।
क्षणमात्मविचारचन्दनद्रुमवातोर्मिरसाः स्पृशन्तु माम् ॥घ० ४॥

अनुष्टुप्

एकतां समतोपेतामेनामात्मन् विभावय ।

लभस्व परमानन्दसम्पदं नमिराजवत् ॥ ङ० ५ ॥

क १ सरङ्गः विवासी. उपकल्पित उपगमनी डाढेखुं. भानेखुं. छिखुं करेखुं.
ख २ आलसत् लसी पडतां. कल्प्यते कर्मणि प्रयोग छे. अशुधो
वडे कदपाय छे ओटले अशुधो-अल्पज्ञो-अपडितो कदपे छे.
ग ३ कृतिन् सभण्णु. डाहो. आणइदार. दयित्ता श्री. पत्नी. आर्ति
कदर्थना. पीडा. वहं प्रापक. लछ आवनार, नोतरनार.

ક ૧ આ આત્મા એક જ છે, પ્રભુ છે, જ્ઞાન-દર્શનના તરંગોમાં વિલાસ કરનારો છે, એ સિવાય બીજું છે તે સર્વ મમત્વ માત્ર છે, કદપનાથી બિહીં કરેલું છે અથવા આગંતુક છે અને એને નકામું સુંઝવનારું જ છે.

જ ૨ અહાહા ! પરભવોની લાલસામાં લસી પડવાને લીધે થયેલા અજ્ઞાન-મૂર્ખતાની દશાને વશ પડેલા અપંડિત પ્રાણીઓ ઇદ્રિયના વિષયોએ કહેલા આવેશને તાબે થઈને પરવસ્તુમાં પોતાપણની કદપના કરી લે છે.

ગ ૩ સમસ્તુ માણસને માટે પારદી સીના સંબંધમાં તે પોતાની પત્ની છે એવો વિચાર કરવો તે પણ જ્ઞેમ (અનેક પ્રકારની) આપત્તિઓ (વહેરવાને) માટે થાય છે તેવી જ રીતે પરભાવોમાં મારાપણની બુદ્ધિ અનેક પ્રકારની ખીડાઓ અને લયને નોતરનાર છે.

ઘ ૪ ચારે તરફથી વીંટળાઈ રહેલા હે મન ! પરભાવરૂપ આવરણને (પડકારને) દૂર ઊડી દે, તું છૂટું થા ! જેથી આત્મવિચારરૂપ અંદનવૃક્ષના પવનનો ઊર્મિમાળાઓનો રસ હણવાર મને સ્પર્શ કરે.

ઙ ૫ આત્મનું ! સમાનપણની બુદ્ધિ સાથે એ એકતાને તું ભાવ નહીં કર અને નમિરાજનો પેઠે પરમાનંદપણની અંપતિને પ્રાપ્ત કર.

ઘ ૪ સંવૃત્તિ સુંઝવું પરિતઃ ચારે તરફ. જ્ઞાનં સ્વચાર. ઘાતોર્મિ પવનના તરંગ.

ઙ ૫ સમતા સમપણ. ઓળખવાથી રહિતપણું. ઉપેત સાથે, સહિત. તાં એ. જેનું વર્ણન શક્ય રહ્યું છે અને અણકમાં થવાનું છે તે 'એકતા.' નમિરાજ દર્શાવે છે. નમિ રાગનું નામ છે.

*गेयाष्टक

एकत्व भावना

विनय ! चिन्तय वस्तुतत्त्वं,
जगति निजमिह कस्य किम् ।
भवति मतिरिति यस्य हृदये,
दुरितमुदयति तस्य किम् ॥ विनय ! ॥ १ ॥

एक उत्पद्यते तनुमा-
नेक एव विपद्यते ।
एक एव हि कर्म चिनुते,
स एककः फलमश्नुते ॥ विनय ! ॥ २ ॥

यस्य यावान् परपरिग्रहो,
विविधममतावीवधः ।
जलधिविनिहितपोतयुक्त्या,
पतति तावदसावधः ॥ विनय ! ॥ ३ ॥

स्वस्वभावं मद्यमुदितो,
भुवि विलुप्य विचेष्टते ।
दृश्यतां परभावघटनात्,
पतति विलुठति जृम्भते ॥ विनय ! ॥ ४ ॥

અષ્ટનો અર્થ—(જોડતી આવના)

- ૧ વિનય । તું વસ્તુઓનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જરાજર ચિંતન
લે આ દુનિયામાં કોઈ (પણ પ્રાણી) ની પોતાની કોઈ ઘીલ
છે ? એનું પોતાનું કાંઈ છે ? અને આવી ભુદિ જેના દૃઢપણ
થઈ આવે તેને કોઈ જાતનાં દુઃખો કે પાપો પ્રકટ થાય જતાં ?
- ૨ આ મંસારી-શરીરધારી પ્રાણી એકલો (જ) ઉત્પત્ત થાય
છે, એ એકલો જ મરણ પામે છે, એ એકલો જ કર્મને
બાંધે છે-એકલાં કરે છે (અને તેથી જ રીતે) તે એકલો
જ (એનાં-કર્મોનાં) ફળોને ભોગવે છે.
- ૩ જુદા જુદા પ્રકારની મમતાઓથી બારે યથેક્તા પ્રાણીને
જેટલો જેટલો પર (વસ્તુઓનો) પરિભ્રમ હોય છે તેટલો
દિવ્યામાં મૂકેલા વદાણની ઘટના પ્રભાણે તે નીચા જાય
છે-નીચા પડે છે
- ૪ દાડના ઘેનની લહેરમાં પડેલો માણસ પોતાનો કુદરતી
સ્વભાવ છોડી દધને-વિચરી જધને જગીન પર આજોટીને
વિચિત્ર ચિંતા-ચાળાઓ કરે છે તે જુઓ. એ પરભાવની
ઘટનાથી પડે છે, લોટે છે અને જગાસાં ખાય છે. (પ્રાણી
પણ પરભાવ ઘટનાને લધને પાતને પામે છે, રણડપાટે ચડે
છે અને તદ્દન શૂન્ય મનનો-વિચાર વગરનો થઈ જાય છે.)

* આ પદનો રાગ બહુ પ્રચલિત છે. ' હો મુજુ આતમા ! મન પડ
મોહપિંગર માહી માયામગ રે ' એમાં જગ દેર કરવાથી જરાજર
લય આવે છે. ' રામ રાજ રામ પરજ, રામ રોક સાદુકાર હે. ' એ
ગાન લય એને જરાજર લયને લે

पश्य काञ्चनमितरपुद्गल—

मिलितमञ्जति कां दशाम् ।

केवलस्य तु तस्य रूपं,

विदितमेव भवादृशाम्

॥ विनय ! ॥ ५ ॥

एवमात्मनि कर्मवशतो,

भवति रूपमनेकधा ।

कर्ममलरहिते तु भगवति

भासते काञ्चनविधा

॥ विनय ! ॥ ६ ॥

ज्ञानदर्शनचरणपर्यव—

परिवृतः परमेश्वरः ।

एक एवानुभवसदने,

स रमतामविनश्वरः

॥ विनय ! ॥ ७ ॥

रुचिरसमतामृतरसं क्षण—

मुदितमास्वादय मुदा ।

विनय ! विषयातीतसुखरस—

रतिरुदञ्चतु ते सदा

॥ विनय ! ॥ ८ ॥

૫ જો ! બીજા પદાર્થો સાથે મેળવણી કરવામાં આવેલી સોનાની કેવી દશા થાય છે ? અને તે જ્યારે તદ્દન ચોખ્ખું હોય ત્યારે તેનું રૂપ કેવું હોય છે એ તો તમારા જેવાના જાણવામાં છે જ.

૬ એ જ પ્રમાણે આત્મા જ્યારે કર્મને વશ પડે છે ત્યારે તેનાં અનેક પ્રકારનાં રૂપો થાય છે, પણ જ્યારે એ મહાપ્રભુ કર્મ-મજા રહિત હોય છે ત્યારે એ શુદ્ધ કાંચન-સોના જેવો પ્રકાશ કરે છે.

૭ તે પરમેશ્વર (પરમાત્મા) સદા શાશ્વત અને જ્ઞાન, દર્શન, આસ્થિતિના પર્યાયથી પરિવૃત્ત (ઘેરાયેલા) છે અને તે એક જ છે. એવા પરમાત્મા (મારા) અનુભવ-મંદિરમાં રમો.

૮ મનોહર સમતા-મુધાનો રસ જે તારામાં અચાનક જાગી ઊઠ્યો છે તેને જરા ક્ષણેકવાર (થોડો વખત-થોડી મિનિટ) અત્યંત આનંદપૂર્વક આખી જો (જેથી) હે વિનય ! વિષયથી અતિ આગળ વધી ગયેલ (વિષયાતીત) મુખના રસમાં તને સદાને માટે આનંદ-પ્રેમ જાગે અને વધે.

પરિચય

એકત્વ ભાવના—

(વ ૧.) ભાવનાની વિચારણાને અંગે એક દ્વિતીકત ગ્રં-
થાતમાં ચોખ્ખી કરવી ઉચિત જણાય છે. એમાં પુનરાવર્તન જરૂર
ભાવવાનું જ છે. એનું કારણ એ છે કે એ પ્રત્યેક ભાવનાનો
વિષય પરસ્પર ભિન્નાભિન્ન છે. અનિત્ય ભાવનાના વિચારો સંસાર-
ભાવનામાં જરૂર આવે, કારણ કે અનિત્ય ભાવનામાં સાંસારક
સંબંધો અને વસ્તુની જ અનિત્યતા બતાવવાની હોય છે. એ જ
પ્રમાણે એકત્વ અને અન્યત્વ ભાવના આત્માને અંગે એક જ
ભાવનો પણ સદૃશ તદ્વાવનવાળો પ્રસંગ વ્યક્ત કરનાર છે. આ
ભાવનામાં આત્માની એકત્વતા ભાવનાની છે, કારણ કે તેના
ભિવાય સર્વ સંબંધો અને વસ્તુઓ અન્ય છે તે જ આત્માને
પદાર્થોનું અનિત્યપણું ચિતવવાનું છે. આ રીતે વિચાર અને
વિષયોનું પુનરાવર્તન અનિવાર્ય છે. જનતાં મુખી તે દૂર કરવા
પ્રયત્ન થયો છે, છતાં વૈરાગ્ય, ઉપદેશ અને આયુર્વેદ (હવા-
ઉપચાર)માં પુનરાવર્તન હોય ગણાતો નથી એ ખાસ ધ્યાનમાં
રાખવાની જરૂર છે. એકત્વ ભાવનામાં કેંદ્રસ્થ વિચાર એ છે કે આ
પ્રાણી આત્માની નજરે એકલો જ છે, સ્વતંત્ર છે, એકલો આત્મો છે
અને એકલો જવાનો છે અને પોતાનાં કૃત્યોનો સ્વતંત્ર કર્તા,
હર્તા અને ભોક્તા છે. એ ભાવનાને અંગે પ્રાપ્ત થતી વિચા-
રણામાં હવે ઊતરી જઈએ.

સોનું જ્યારે ખાણમાં હોય ત્યારે તે માટી સાથે મળેલું હોય
છે, છતાં તે વળતે પણ એનામાં શુદ્ધ કંચનત્વ તો જરૂર રહેલું
૧૫

છે અને છતાં એ સ્થિતિમાં કોઈ એને જુએ નો એ સોનું છે એમ માનવાની પણ ના પાડે.

આત્માની પણ એ જ દશા છે. એની શુદ્ધ કરેલી-ધર્મેલી દશામાં એ કચરા-મેલ વગરનો છે, જાતે તદ્દન શુદ્ધ છે અને અનેક વિશિષ્ટ ગુણોથી ભરેલો છે. એમ સોનાનું કંગનત્વ ખાણમાં હોય ત્યારે માટીથી ઘેરાઈ ગયેલું હોય છે તેમ છતાં તે તેનામાં છે, તેવી જ રીતે આત્મા ગમે તેટલો ખરડાયેલો હોય છતાં તે વળતે પણ તેના અંતરમાં-તેનામાં શુદ્ધ આત્મભાવ જરૂર રહેલો છે તે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાની જરૂર છે.

આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે તે તો સાબિત કરવાની જરૂર રહેતી નથી. મૃત દેહમાં પાંચે ઇન્દ્રિયો હોય છતાં તે તદ્દન હાલ્યાચાલ્યા વગર પડી રહે છે. એને જે અંદરથી ચલાવનાર હોય તે નીકળી ગયો છે. 'આ મારું શરીર છે' એમ કહેવાથી શરીર-જેય થાય છે અને જેય કરતાં જ્ઞાતા જુદો હોયો જ નોઈએ. જ્ઞાતા અને જેય કદી એક હોઈ શકતા નથી. આવો આત્મા સંસારમાં રહી સારાં-ખરાણ કર્મો કરે છે તેના સંસ્કારો પોતાની આસપાસ એકઠા કરતો જાય છે. તેને કર્મ કહેવામાં આવે છે. એ કર્મથી આવૃત્ત હોય ત્યારે સોના અને માટીના સંબંધ જેવો તેનો સંબંધ થઈ જાય છે. અહીં યાદ રાખવાની એ હકીકત છે. સોનું અને માટી જુદા હોવા છતાં બન્ને સાથે હોય ત્યારે વિરૂપ આકાર સોનાને જરૂર મળે છે. એ એક વાત થઈ અને બીજી વાત એ છે કે તે વળતે પણ સત્તાગતે સોનામાં સોનાપણું જરૂર છે, એ સોનાપણું પ્રકટ કરવાના સર્વ પ્રયાસ છે. આત્મા માટે પણ તેમ જ છે. એ આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય એટલે આત્માની મિથ્યા વાસનાઓ જાય છે, રખડપાટો જાય

, ઉપાધિઓ વ્થાય છે અને એનું સન્નિવહાનંદ સ્વરૂપ શુદ્ધ કાંચન
 રૂં પ્રકટ થાય છે. આ જ્યેષ્ઠ આવનામાં આપણે આત્માને
 ૧૧ ગુણે પ્રકાશની પન્નિધિમાં એકું અને તેનો આત્મા આકાર
 યો છે ? તેનું આત્મ સ્થાન ક્યાં છે ? અને અત્યારે તેની કેવી
 રૂપ દશા થઈ ગઈ છે ? એ વાત જાણીને એની આત્મા
 રૂપિ પ્રાપ્ત કરવા તરફ પણ આકર્ષણની રીતે ધ્યાન આપશું.

આત્મા કર્મથી ઘેરાઈ જાય છે ત્યારે એ બહુ વિગિત પ્રકા-
 ના આકારો ધારણ કરે છે. એનું જાણમાંની નીકળે ત્યારે
 તેનું હોય તો એ તદન માટી જ લાગે. એને લોકભાષામાં
 તેજમતુરી ^૧ કહે છે. તે વખતે તો કોઈ ખરો પરીક્ષક હોય તો
 જ તેને એનું જલ્લ, ગાદી અન્ય તો એને માટી જ કહે. આત્માની
 પત્ર એ જ દશા પર્તે છે. એ મંસારમાં બટકતો હોય અને નવા
 નવા વેશ ધારણ કરના હોય ત્યારે એ અનંત ગુણોનો ધણી
 હશે એમ તો માત્ર પરીક્ષક હોય તો જ કહી શકે છે. ગાદી
 સામાન્ય રીતે તો તેની એવી દશા થઈ ગઈ હોય છે કે કેટ-
 લાક તો એના ગુણોની વાત તો શું ? પણ એનું 'આત્મત્વ'
 પણ સ્વીકારવા ના પાડે છે હલકી વસ્તુનો સંબંધ જ આવો
 હોય છે. એ એના મંસર્ગમાં આવનારને એવો તો ફેરવી નાખે
 છે કે એના મૂળ સ્વરૂપને પણ ભૂલાવી દે છે અને એનું અસ્તિત્વ
 લગભગ ખલાસ કરી નાખે છે. પૃથ્વી વિગેરેમાં જોઈ લો.

પણ એ સર્વની વચ્ચે આત્મા અત્યારે આવી પડેલો છે.
 એના અસદ્ સ્વરૂપે એનામાં જે ગુણો હોય છે તે એનો મૂળ સ્વ-
 ભાવ છે. (એનું સા દ્યનું હોય ત્યારે એનામાં સુવર્ણત્વ, પીળો

૧ તેજમતુરી એ એક જાતની માટી છે તેનું અમુક પ્રયોગપડે
 સુવર્ણ બની શકે છે

રંગ, મૃદુતા, સ્વચ્છતા, પ્રકાશમયતા, ચીક્રટતા વિગેરે હોય છે.) એ જ્યારે પરવસ્તુ સાથે મળેલો હોય ત્યારે એના અનેક વિકારી પ્રાદુર્ભાવો થાય છે, તેને 'વિભાવો' કહેવામાં આવે છે. આત્માના સહભાવી ધર્મો એની સાથે હુમેશાં રહેનારા હોય છે તેને 'શુભ' કહેવામાં આવે છે અને પરવસ્તુના સંબંધથી એના વિકારવાદા આવિર્ભાવો થાય છે તેને 'પર્યાય' કહેવામાં આવે છે. શુભ ક્રમ નથી, પણ દુષાર્થ-અવરાર્થ-કચરાર્થ જાય છે; પરંતુ એનામાં પ્રકટ થવાની ભારે સત્તા છે. પર્યાયો નિરંતર ક્રિયા જ કરે છે અને પ્રાદુર્ભાવને માટે પરવસ્તુઓ-ગહારની વસ્તુઓ ઉપર આધાર રાખે છે.

શુભ અને પર્યાયની આ હુકીકત ધ્યાનમાં રહેશે તો આખા સંસારનો શું ચલાઈ જતો કોયડો એકદમ ખુલ્લો થઈ જશે. અતંત શક્તિવાળા સિંહથી વધારે સામર્થ્યવાળો આત્મા અત્યાં પાંજરામાં પડી ગયો છે, અને તેથી તેની શક્તિ સર્વ કુંડિત થઈ ગઈ છે, પણ અંદર શક્તિ ભરેલી છે. એને એની શક્તિનું ભાન થવું જોઈએ અને એ શક્તિ પ્રકટ કરવાના રસ્તા છે, એ એને જાણાવવું જોઈએ. (વક્રત દશામાં તો તે તદ્દન પરાધીન થઈ ગયો છે અને જન્મથી પાંજરે પડેલો હોવાને કારણે એણે આકાશની સ્વતંત્ર હવા પાંજરે પડેલા પંખીની પેઠે આધી નથી. આ સર્વ જનાવના માટે એકત્વ લાવના છે. એ લાવના વિચારતાં એ પાતાનું મૂળ સ્વરૂપ જોળખી જાય તો પછી એને પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગો એ પોતે જોધી શકે તેમ છે. આપણે આ એકત્વ જાળવવાની વિચારનાર એ પોતે છે, પણ એની દશા ઘણે અંશે પરાધીન થયેલી છે. એણે દાડ પીધો છે અથવા એને દાડથી દાડ પાડ્યો છે. આવી ગૂંચવણવાળી સ્થિતિમાં એ મૂળ સ્વરૂપે કોણ છે અને આજુબાજુ નિંદણ (નકામા છોડવા)

હું વ્યાપી ગયું છે અને એના ૫૬ કચરો કેટલો ચડી ગયો તે સર્વનું કાર્મિક પૃથક્કરણ અને જનતું પર્વાલોચન કરીએ.

મૂળ સ્વરૂપે જોઈએ તો પ્રત્યેક આત્મા એક સરખો છે. તદ્દન સ્વતંત્ર સ્વાધીન વ્યક્તિ છે. અનુભવ કરવાથી, વિચારવાથી, ચર્ચા કરવાથી અને એને બરાબર સમજવાથી એ તદ્દન તંત્ર વ્યક્તિ છે એમ જણાઈ આવે તેમ છે.

પ્રત્યેક આત્માનું વ્યક્તિત્વ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. એની મૂળ કે વિકાસવાળી દશામાં તેનું વ્યક્તિત્વ કરી જતું રહેતું થી અને મોક્ષમાં સર્વ કર્મથી વિમુક્ત થઈ જાય ત્યાં પણ એનું વ્યક્તિત્વ રહે છે, તેથી આત્મા એક જ છે એમ બાર મૂકીને અત્ર કહેવામાં આવ્યું છે અને તે પ્રત્યેક આત્માને લાગુ પડે છે. આખા વિશ્વનો એક આત્મા છે એ વાત ન્યાયની કોઈ પણ કાટિથી બંધબેસતી નથી, પરંતુ એ જાજતમાં સર્ચા કરવા જતાં વિષયાંતર થઈ જાય તેથી વસ્તુસ્વરૂપ જતાવી આગળ વધીએ.

એ આત્મા પોતે જ જમવાનું છે-પ્રભુ છે-માલિક છે-સર્વ સત્તાધિકારી છે અને તદ્દન સ્વાધીન છે. એની વિદ્યુત દશામાં એ પોતાનાં કર્મોનો કરનાર અને તેનો યોજતા હોઈને તે કુલ માલિક છે અને એની મૂળ દશામાં અનંત શુદ્ધોનો અધિકારી હોઈ આદર્શની નજરે પ્રભુ છે. જમ શબ્દના અનેક અર્થ છે પણ ટૂંકામાં કહીએ તો એ સર્વ શક્તિમાન છે.

એ આત્મા જ્ઞાન દર્શનના તરંગોમાં વિલાસ કરનાર છે. જ્ઞાન એટલે વસ્તુનો વિશેષ બોધ. દર્શન એટલે સામાન્ય બોધ. આ માણસ છે એમ બોધ યાય-જણાય તે દર્શન^૧ કહેવાય. તે

દેવદત્ત છે, અમુક નગરનો રહેનાર છે વિગેરે વિશેષ જોધ થાય તે જ્ઞાન કહેવાય છે. આ જ્ઞાન અને દર્શન આત્માના મૂળ ગુણો છે. એના સહભાવી ધર્મો છે. માત્ર એના પર આવરણ આવી ગયેલ હોઈ એનો જોધ જોઈ શકેલ છે. દીવા ફરતું કપડું રાખીએ તો પ્રકાશ જોઈ શકાય, પણ અંદર પ્રકાશ તો છે જ. એ રીતે જ્ઞાન-દર્શન અંદર મૂળ સ્વભાવે એનામાં ભરેલા છે અને એના તરંગોમાં વિલાસ કરવો જોઈએ કે દેખવું અને જાણવું એ એનો ખાસ ગુણ છે, એ એનું લક્ષણ છે અને સર્વકાળે સર્વદા એ એની સાથે રહેનાર ધર્મ હોઈ એ એના તરંગમાં સર્વદા જોઈ-બંધતો મહાલતો જ હોય છે.

આવો આત્મા છે. એ એકલો જ છે (વ્યક્તિત્વવાળો છે). એ પોતાની જાતનો માલેક છે અને એ જ્ઞાન-દર્શનના તરંગોમાં વિહાર કરનારો છે. એની અસલ સ્થિતિમાં એ સર્વ વસ્તુ, સર્વ ભાવો અને સર્વ હકીકતને દેખનાર અને જાણનાર છે, આવો આત્મા એના અસલ સ્વરૂપમાં છે. લગવાન એ પોતે છે, એ વાત ખાસ વિચારવા જેવી છે. એને પોતાની સાચી સ્થિતિ હજી પ્રાપ્ત કરવાની છે, પણ એ એની પોતાની સ્થિતિ હોઈ ને જેનું હોય અથવા પ્રયાસસિદ્ધ હોય તે તેનું જ કહેવાય એ અપેક્ષાએ એને પોતાને જ લગવાન કહેવામાં આવ્યો છે. એ એનું લગવાન પણ એના ધ્યાનમાં રહે તે ખાતર તે કોઈ લગવાનને આદર્શ તરીકે નમતો હોય તો તેને આ એના પ્રયાસપ્રાપ્ત્ય મૂળ ગુણ સાથે વિરોધ આવતો નથી. વાત એ છે કે એ પોતે જ લગવાન છે અને મહેનત કરે તો પૂજ્ય (લગવાન) થઈ શકે તેમ છે.

ત્યારે અત્યારે તો એ રગદોળાય છે, રખડે છે, ચક્કરમાં પડી ગયેલ છે અને ક્યાંનો ક્યાં ઊડો ઊતરી ગયેલ છે એ સર્વ શું?

અને જોનો ખુલાસો થો ? જોનો જવાબ આપતાં શુદ્ધ વિચારકો
કહે છે કે જ્ઞાનદર્શનના તરંગમાં વિલાસ કરેનાર આત્માને તો
જ્ઞાનદર્શનની જ વાતો હોય, તેને જલદે અત્યારે શુદ્ધ મનુષ્ય છે !

આપણે સંસારભાવનામાં અનેક પ્રસંગો જોયા તે પ્રમાણે
આં પ્રાણી અનેક નાટકો કર્યા જ કરે છે. જે જોઈમાં પરિવ્રમણનાં
આ અદર્શ લખાયા છે ત્યાં આખાં ઇલાકાના જંધકર ગુનેમાં
દેાને રાખવામાં આવે છે. ૨૫ વર્ષ તેમ જ ૧૮ વર્ષની દેહવાળા,
પાંચ સાત વખત જોઈમાં આવેલા અનેક છે અને જો કે અમને
તેમનાથી અલગ રાખવામાં આવે છે છતાં, તેમની જે વાતો
ગ્રીધી કે આકાશતરી રીતે પ્રસંગોપાત બાળી તે પરથી મનુષ્યો
કેટલા પાપમાં ઊતરી જાય તેનો ખ્યાલ આવ્યો. ખૂન, ઇતર,
પીડી, બળાઠાર, વિશ્વાસઘાત, ચોરી અને તેવા બીજા અનેક
ગુનાઓ કરાય છે અને તે કરનારને પણ આત્મા છે !

તેનો આત્મા-તે પ્રત્યેકનો આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે ઉપર
વર્ણવ્યો તેવો છે. ત્યારે આ સર્વ રમતો દેખાય છે તે રીતે ?
આવી ક્યાંથી ? જોનો જવાબ એક જ છે અને તે ચોથી તથા
પાંચમી બાવનામાંથી થોધી લેવાનો છે. આત્મા પોતે તો
એકલો જ છે, એક જ છે, જ્ઞાનદર્શનના તરંગમાં રમનાર છે
અને જાતે પોતે પ્રભુ છે, મહાન્ છે, સર્વવિદ્યાનંદ સ્વરૂપ છે.

તદુપરાંત જે સર્વ દેખાય છે, જે આખી રમત મંડાયતી
અને જેના જંધનથી જંધાઈ આખી રમત માંડેલી દેખાય
છે તે ખાલી મમત્વ છે, જોડી મમતા છે, વિનાકારણ છાતી
ઉપર વળગાડેલ પરધર જેવી એ વાત છે.

સચેતન અચેતન કુલ પદાર્થો અને બાવો પિતાના આત્મા

સિવાયના પર હોય તે મમનામાંથી જન્મે છે. એ સર્વની પાછળ મમતા જોડેલી છે અને એ સર્વને પ્રેરનારી એ જ શક્તી છે. એ સર્વ મમત્વ ખાત્રી કદપનાથી ઉત્પન્ન થાય છે, પ્રાણીને પોતાને વશ કરી લે છે અને વશ કરીને ન અટકતાં આત્માને આકૃષ્ણવ્યાકૃષ્ણ કરી મૂકે છે, ખાવરો ખનાવી દે છે, લગભગ ગાંડા જેવો ખનાવી દે છે.

કદપના કેટલું કામ કરે છે તે જાણવા જેવું છે. આપણા રેનેહીઓનો પત્ર ન આવે ત્યાં કેટલી કદપના ઊભી કરી દઈએ છીએ ? કદપનાનાં ચિત્રોનો અનુભવ જેલમાં ખૂબ થાય છે, કારણ કે B ક્લાસમાં એક મહિને એક પત્ર મળે છે. વાત એ છે કે આપણે કદપના કરી આખો સંસાર ઊભો કરીએ છીએ અને પછી તેમાં ગૂંચવાઈ-અટવાઈ જઈએ છીએ અને એ જ મમતા આત્માને તદ્દન ખાવરો ખનાવી મૂકે છે. એ (આત્મા) પછી શું કરે છે અને શાને સારું કરે છે એ સર્વ વિસરી જાય છે અને નકામા આંટા મારે છે, અર્થવગરની ખટપટો કરે છે, પરિણામવગરની દૂરદેશીઓ કરે છે અને ઠેકાણાવગરની યોજનાઓ ઘડે છે, દુનિયામાં વહેવાર કે ડહાપણવાળો ગણાવા માટે ખોટું ડાળાણ કરે છે.

એને મોહરાજ સાથે એવો તો સંબંધ બંધાઈ ગયો છે કે તે પોતાનું ન હોય તેને પોતાનું માની, અનિત્યમાં નિત્યપણાની ખુદ્દિ કરી પાસા ખેલ્યો જાય છે, જીતે તો વધતો જાય છે અને હારે તો ખેવડું ખેલે છે અને એમ ને એમ તણાતો જ જાય છે. જેને વેદાંતીઓ ‘માયાવાદ’ કહે છે તે માન્યતાથી ઊભી કરેલ સૃષ્ટિ છે. એ માયા એ જ મમતા છે એમ એક

રીતે કહી શકાય. મમતા કર્મજન્ય, વિકૃત, અધઃપાત કરનારી આત્માની વિકારદશામાં પરભાવ સાથેના સંબંધને લઇને થયેલી દશા છે અને એને જરાબર જોળખતાં આત્માની વિભાવદશા અને ત્યાંનાં તેનાં દરયો જરાબર દેખાય તેમ છે. એ આવી મમતાને લઇને કદપનાઓ કરે છે અને નકામે આકુળવ્યાકુળ થઇ ભટક્યા કરે છે, કહી કરીને કામ બેસતો નથી. એ એની મૂળદશા નથી, પણ ખાલી મમતા છે અને કર્મસંબંધથી થયેલી વિકાર દશા છે. પરાધીન થયેલ, વ્યાકુળ થઇ ગયેલા આત્માને આ કદપનાથી બીજી કરેલી પરિસ્થિતિ બંધનમાં પાડે છે, પણ એ એનો મૂળ સ્વભાવ નથી. એ કર્મના સંબંધથી પોતાને ભૂલી ગયો છે અને જોટા નામે જોળખાય છે. તે કેમ થાય છે તે જુઓ.

(છ ૨.) આત્મા ખરેખર અત્યારે કદપનાની જાળમાં ગૂંચવાઇ ગયો છે, એને મોહરાજાએ એવો તો નયો કરાવ્યો છે કે એ રાગને વશ પડી પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયો તરફ ઢળી જાય છે, એ પોતાનું પ્રભુત્વ વિસરી જાય છે અને પરભાવમાં પડી જઇ પોતાની જાતને જોઈ બેસે છે અથવા ગૂંચવી નાખે છે.

આત્માથી વ્યતિરિક્ત સર્વ પરભાવ છે, છતાં આ પ્રાણી શરીરને, ઘરને, પુત્ર, સ્ત્રી વિગેરે સંબંધીને, કામધંધાને પોતાનાં માને છે, ઇન્દ્રિયના ભોગો ભોગવવા એ પોતાનો વિલાસ માને છે, પરિબદ્ધ એકઠો કરવો એ પોતાની હિક્મત માને છે, અભિમાન કરવામાં સ્વમાન સમજે છે, ક્રોધ કરવામાં ગૃહસ્થાઇ ગણે છે, કપટ-દંભ કરવામાં ચાતુર્ય માને છે, કહ્ન-મરકરી કરવામાં આનંદ માને છે અને એવી રીતે એ અનેક પ્રકારના પરભાવમાં લલચાઇ જાય છે.

આ પરભાવની લાલસા-સ્પૃહા એટલી આકરી હોય છે કે એમાં પ્રાણી-લપસી પડે છે અને તેને લઈને પોતાની વસ્તુ કંઈ છે તેનું જ્ઞાન વિસારી, મહાઅજ્ઞાનદશાને પામી, ન કરવાનું કરી બેસે છે, ન બોલવાનું બોલે છે અને ન વિચારવાનું વિચારે છે.

આવી સ્થિતિમાં અજ્ઞાનદશામાં પડેલા તે જાણકાર છતાં અબુધ-ભૂર્ણ બનેલા પરભાવ દશામાં આચકતો આત્મા વિપ્ર-સના આવેશમાં પારકી વસ્તુમાં પોતાપણાનો-તે વસ્તુ આદિ પોતાની હોવાનો આરોપ કરે છે અને પછી તેની સાથે એવો ઓતપ્રોત થઈ જાય છે કે જાણે પરવસ્તુમય જ તે હોય તેવા દેખાય છે. એનો શરીર સાથેનો સંબંધ અને એનાં સુખદુઃખ વળતે તેનાં મનમાં થતી સ્થિતિ, એ પરભાવમાં કેટલો રમણ કરે છે તે જાતાવી આપે છે. આ સર્વ જાણત પરવસ્તુમાં પોતાપણાની કલ્પનાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને એ મમત્વ બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન કરેલી કલ્પના સિવાય બીજું કંઈ નથી. આની આખી માન્યતા તદ્દ જોટાં પાયા પર-પરવશતાથી થયેલી છે અને તેવી કલ્પના તેને હોવાથી તે જરેજાર અબુધ જ છે. એને આત્મભાન નથી તેથી તે ગમે તેટલું જાણતો હોય તો પણ અજ્ઞ જ છે.

(ગ ટ.) દુનિયાદારી સમજનાર સમજી માણસ પારકી સ્ત્રી અંગે તે પોતાની છે એવો વિચાર કરે તે પણ વિપત્તિ માટે થાય છે. પરસ્ત્રી સાથેનો સંબંધ તો અનેક ઉપાધિ લાવે છે, એવિપત્તિ કે અન્ય સગાઓ સાથે વૈર થાય છે અને રાજ્યદંડ સ્વદ્ધ થાય છે; પણ આવા પ્રકારનો વિચાર કરવો એ પણ અને પ્રકારની આપત્તિઓનું કારણ બને છે. પરસ્ત્રીના વિચાર પડ્યો એટલે એને મનની શાંતિ રહેતી નથી, એને અને

હાવાહાવા કરવા પટે છે અને પછી માનસિક પાણી કદ રહેતી નથી. પરદાશલ્પેટ માણસનું મન સ્થિર રહેતું નથી, એની એક પણ યોજના સંજોષાંગ દોની નથી અને પાર જિનશવાના માર્ગોથી એ જાદ થઇ જાય છે. એક આપત્તિ અનેક ઉપાધિઓનો પ્રાદુર્ભાવ કરે છે અને પ્રાણીને એની ભૂમિધં પદ્ધતી નીચે જિતારી મૂકી જાદ કરે છે. મંત્રા-સ્વર્ગથી જાદ થઇ પછી કેટલી નીચે જિતારી જનું દહાંત બળીતું છે. (એ સંબંધમાં ભર્તૃહરિનો શ્લોક બળીતો છે.)

આવી રીતે પરભાવમાં મમત્વ કરવો-પરવસ્તુને પોતાની માનવી, પરભાવમાં સ્વાત્મબુદ્ધિ કરવી એ અનેક પ્રકારની પીડા અને ભયને પ્રાપ્ત કરી આપે છે. જ્યાં પોતાનું કાંઈ નથી, રહેવાનું નથી, સાથે આવવાનું નથી, તેને પોતાનાં માની તેની ખાતર મમત્વબુદ્ધિએ અધ.પાત થાય ત્યારે પછી તેના પરિણામો જરૂર આપવાં પડે તેમાં કાંઈ નવાઇ જોતું નથી આ આખો સંસાર મમત્વ ઉપર મંડાયો છે અને એ મમત્વ પરવસ્તુઓમાં છે એટલે એ સંબંધ અનેક પ્રકારની પીડાનું કારણ થાય તે તેનું અનિવાર્ય પરિણામ છે અને કયોને માટે તે પછી સવાલ જ શો રહે? એક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા પ્રાણી દારૂપાપર જાય છે, મૂર્ખની ખુશામત કરે છે, સાચું-ખોટું કહે છે અને પછી પારણામે કેવાં કેવાં દુઃખો સહે છે તે હવે નવું જણાવવાનું રહેતું નથી. અને ભય તેા પર-ભાવમાં બરેલો જ છે એક વસ્તુ લેવા જતાં અને પછી એને માટે યોજનાઓ ઘડતા અને તેના અમલ કરતાં પ્રાણી કેટલો પરવશ બની જાય છે અને કેવાં જોખમો ખેડે છે તે દરરોજના અનુભવનો વિષય છે

આવી રીતે મગલ્યભાગ વિવિધ પ્રકારની ખીણ અને કુંડ કરનાર અને તેને વધારનાર-સાચી આપનાર કોઈ પરભાવને બરાબર ઓળખવાની જરૂર છે. આત્માને એના મૂળ સ્વરૂપે એની સાથે કાંઈ લેવાદેવા નથી. એ તો પારકાને વશ પડી પોતાની જાતને ભૂલી જઈ નકાચો ફસાય છે અને હાથે કરીને ઉપાધિ અને ભયને નોતરાં આપે છે. પરભાવરમણીની આ સ્થિતિ છે ! અને આ પ્રાણી અત્યારે તો તેને આંગણે ઊંચો છે અને તેમાં એવો લુપ્થ થઈ ગયો છે કે એ પોતાની જાતને ઓળખે છે કે નહિ એ પણ વિવાદગ્રસ્ત સવાલ થઈ પડેલ છે.

સમજી લેવા છતાં આવી રીતે પરભાવમાં રમણ કરવાતી ટેવ પડી ગયેલા અને એ રીતે માર્ગભ્રષ્ટ થયેલા આત્માને હવે જરા પ્રેમપૂર્વક સમજાવે છે, તેની પાસે જોણો પાથરી તેને માર્ગ પર આવવા વિજ્ઞાપિ કરે છે. આ વિજ્ઞાપિ કરનાર કોણ ? અને કોની પાસે કરે છે ? એ ગોધી કાઢવામાં આવે તો આત્માનો એકત્વભાવ સમજાય. એ કાર્ય આપણે વિચારકની બુદ્ધિ-શક્તિ પર છોડશું.

(ઘ ૪.) અત્યારે હે ચેતન ! તને ઘણી સગવડો મળી છે. મનુષ્યભવ અત્યંત સુશકેલીએ મળે છે તે તો જાણીતી વાત છે, પણ આત્મસન્મુખ બુદ્ધિ, સદ્વિચારસામગ્રી, શુદ્ધ-સાચા તત્ત્વની ઓળખાણ વિગેરે સગવડો મળવી તે તો તેથી પણ વધારે સુશકેલ છે. નિરોગી શરીર, રીતસરની ધનસંપત્તિ, વડિલવર્ગની શિરછત્રતા, પુત્રોની વિપુળતા, અભ્યાસની સગવડ, પૃથક્કરણ કરવાની સમુચિત આવડત વિગેરે વિગેરે અનેક સગવડો તને મળી છે, ખાસ કરીને વસ્તુસ્વરૂપને જતાવે તેવા તત્ત્વજ્ઞાનમાં

ચંચુપ્રવેશ કરવાને સગવડ પણ તને મળી છે. તેં ગુરુચરણ સેવ્યાં છે. તને વડિલો આત્મસાધન કરી લેવા સતત ઉપદેશ આપી રહ્યા છે. આ સર્વ સગવડો મળી છે તો તેનો બરાબર લાભ લે. આમ હતાશ યદ્યપે જોટાં ડોળાણો શા માટે કરી રહ્યો છે ? તારી વિચારણા અન્ય માટે છે કે તારે માટે ? ઉપર ઉપરની વાતો છે કે હૃદયને સ્પર્શેલી કર્તવ્યપરાયણ માન્યતા છે ? આનો વિચાર કર અને કાંઈક વ્યવહારુ પરિણામ બતાવ.

જે ! તારી આસપાસ પરભાવરમણુતાનો કાળો પડદો ફરી વળ્યો છે, એ પડદાએ તને ઘેરી લીધો છે અને તું ખરેખર તેને વશ પડી ગયો છે. આ પડદાને ચીરી નાખ, આ પરભાવરમણુતાને ફેંકી દે, આ પરભાવરૂપ ઝળાને ફર કર. અત્યારે તું જેમાં રાચી રહ્યો છે, જેમાં મોજ માણે છે, જેની ખાતર મુંઝાય છે તે સર્વ પરભાવ છે. તે સર્વને અત્યારે જરા છોડી દે, કૃપા કરીને એ બાહ્યભાવ, બહિરાત્મભાવને ફર કર અને એ તારાં નથી, એને તારી સાથે ચિરકાળ સંબંધ નથી, એનાથી તને કોઈ જાતનો લાભ નથી એમ બરાબર માન અને માન્યતા પ્રમાણે કામ કર. અત્યારે કર્મપરિણામ રાજ તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છે અને તને ખૂબ અનુકૂળ સ્થિતિઓમાં મૂક્યો છે. તે તકનો પૂરતો લાભ લે અને આ પરભાવના વિલાસને છોડી દે.

છેવટે થોડા વખત માટે તો પરભાવરમણુતાને ફર કર, જેથી આ મનુષ્ય ભવમાં ચંદનના વૃક્ષમાંથી નીકળતા શીતળ પવનની લહરીનો રસ તને જરા સ્પર્શે. એ ચંદનવૃક્ષ તે આત્મવિચાર છે. આત્મવિચારમાં પ્રાપ્તી પટે ત્યારે એને એવી શાંતિ થઈ જાય છે કે જેવી શાંતિ મુખડના વૃક્ષોનો

આવી રીતે અમલવાદ વિવિધ પ્રકારની ખીસ અને ફાલ કરનાર અને તેને વહેરનાર-જાતી આપનાર હોય પરંતુ તે ગરામર જોખમવાની જરૂર છે. આત્માને જોતા મૂળ સ્તરે એની સાથે કંઈ દેવાદેવા નથી. જો તો પારકાને પણ પરી પોતાની જાતને બૂઝી જઈ નકામો ફાયા છે અને સાથે કરીને ઉપાધિ અને ભયને નોતરાં આપે છે. પરમાવરમણતાની આ સ્થિતિ છે ! અને આ પ્રાણી અત્યારે તો તેને આંગળે ઊભો છે અને તેમાં એવો લુબ્ધ ચઢ્ય ગયો છે કે જો પોતાની જાતને જોખમો છે કે નહિ જો પણ વિવાદગમ્ય સવાલ થઈ પડે છે.

સમજી હોવા છતાં આવી રીતે પરભાવમાં રમાયું કરવાની દેવ પડી ગયેલા અને જો રીતે માર્ગબ્રહ્મ થયેલા આત્માને હવે જરા પ્રેમપૂર્વક સમજાવે છે, તેની પાસે જોખો પાથરી તેને માર્ગ પર આવવા વિનંતિ કરે છે. આ વિનંતિ કરનાર કોણ ? અને કોની પાસે કરે છે ? જો શોધી કાઢવામાં આવે તો આત્માનો એકત્વભાવ સમજાય. જો કાર્ય આપણે વિચારકની ખુદ્ધિ-શક્તિ પર છોડ્યું.

(ઘ ૪.) અત્યારે હે ચેતન ! તને ઘણી સગવડો મળી છે. મનુષ્યભવ અત્યંત મુશ્કેલીએ મળે છે તે તો જાણીતી વાત છે, પણ આત્મસન્મુખ ખુદ્ધિ, સદ્વિચારસામગ્રી, શુદ્ધ-સાચા તત્ત્વની જોખણાણુ વિગેરે સગવડો મળવી તે તો તેથી પણ વધારે મુશ્કેલ છે. નિરોગી શરીર, રીતસરની ધનસંપત્તિ, વડિલવર્ગની શિરછત્રતા, પુત્રોની વિપુળતા, અભ્યાસની સગવડ, પૃથક્કરણ કરવાની સમુચિત આવડત વિગેરે વિગેરે અનેક સગવડો તને મળી છે, ખાસ કરીને વસ્તુસ્વરૂપને જતાવે તેવા તત્ત્વજ્ઞાનમાં

અનુપ્રવેશ કરવાને સમર્થ થવું તને મળી છે. તેં સુસ્થિતિ
મેળવી છે. તને વલિયો આત્મસાધન કરી લેવા સ્વર્ગ ઉપદેશ
આપી દયા છે. આ સર્વ સમર્થતા મળી છે તો તેનો જરાજર
લાભ લે. આમ દનાય થઈને ખોટાં ટોળાંમાં શા માટે કરી
રહ્યો છે ? તારી વિચારણા અન્ય માટે છે કે તારે માટે છે ? ઉપર
ઉપરની વાતો છે કે દુઃખને સ્પર્શીને કર્તવ્યપરાયણ માન્યતા
છે ? આનો વિચાર કર અને કાંઈક વ્યવહાર પરિણામ જતાવ.

જો ! તારી આસપાસ પરભાવરમણીતાનો કાળો પડદો ફરી
વળ્યો છે, એ પડદાએ તને ઘેરી લીધો છે અને તું ખરેખર
તેને વશ પડી ગયો છે. આ પડદાને ચીરી નાખ, આ પરભાવ-
રમણીતાને ફેંકી દે, આ પરભાવરૂપ જાણને દૂર કર. અત્યારે
તું જેમાં રાહી રહ્યો છે, જેમાં મોજ માણે છે, જેની ખાતર
સુંઝાય છે તે સર્વ પરભાવ છે. તે સર્વને અત્યારે જરા ઊડી
દે, કૃપા કરીને એ જાણનાવ, બહિરાત્મભાવને દૂર કર અને એ
તારાં નથી, એને તારી સાથે ચિરકાળ સંબંધ નથી, એનાથી
તને કંઈ જાતનો લાભ નથી એમ જરાજર માન અને માન્યતા
પ્રમાણે કામ કર. અત્યારે કર્મપરિણામ રાજ્ય તારા ઉપર
પ્રસન્ન થયો છે અને તને ખૂબ અનુકૂળ સંયોગોમાં મૂક્યો છે.
તે તકનો પૂરતો લાભ લે અને આ પરભાવના વિલાસને ઊડી દે.

ઉપર ઘોડા વખત માટે તો પરભાવરમણીતાને દૂર કર,
જેથી આ મનુષ્ય જાવમાં ચંદનના વૃક્ષમાંથી નીકળતા શીતળ
પવનની લહરીનો રસ તને જરા સ્પર્શે. એ ચંદનવૃક્ષ તે
આત્મવિચાર છે. આત્મવિચારમાં પ્રાણી પડે ત્યારે એને
એવી શાંતિ થઈ જાય છે કે જેવી શાંતિ સુખડના વૃક્ષોનો

સ્પર્શ કરીને વહેના પવનની શીતળ લહેરોના સ્પર્શ વખતે આવે છે. મમત્વ કે પરભાવની રમાળતા ગરમી હોતો છે. તમે ક્રોધ કે લોભ કરી બુઝો. ત્યારે આંખ હાલ થઈ જશે, કાતી થઈ થઈ થશે. જ્યારે આત્મવિચારણા થશે ત્યારે અંદર અને બહાર આગી શાંતિ જામશે, ઉપર જણાવી તેવી શાંતિ થશે.

હિમાલય પર્વત પર અંદનનાં ઝાંડ પરથી પવનની જે શીતળ લહેર આવે છે એનું ધાર્ણનું કરવું અશક્ય છે. માથું હુણે તો અંદનના જરા લેપથી શાંતિ થાય છે તો પછી જ્યાં અંદનનાં મોટાં ઝાંડોને સ્પર્શી પવનના તરંગો આવે તેનો સ્પર્શ કેવો સુંદર હોય? તેની સાધારણ કડપના કરવી હોય તો પારસીની અગિયારી નજીક સુખાડની હુકાન પાસેથી જરા પસાર થઈ જવું. આ લગ્ય શાંત તને જરા સ્પર્શી જાય—એક ક્ષણવાર પણ તને મળી જાય એટલું એક વાર હાલ થવા દે.

એક ક્ષણવારની આ માગણી હેતુસરની છે. એક વાર આ આત્મવિચારના રસનો શોખ આને લાગ્યો તો પછી એને કંઈ કહેવાની જરૂર પડે તેમ નથી. જેમ દારૂનો શોખીન પીકું શોધી કાઢે છે અને કીડી મીઠાઈ શોધી કાઢે છે તેમ એ અંદનની સુગંધીમાં રસ પડ્યા પછી જ્યાંથી તે મળશે ત્યાંથી શોધી કાઢશે, શોધવાના માર્ગો મેળવશે અને મેળવીને ગમે તે અગવડે ત્યાં પહોંચશે.

આત્મવિચારણામાં આત્માનું અસંગીપણું, જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમયપણું, એકત્વ, અવિનાશીત્વ વિગેરે આત્મિક સર્વ આજતોનો સમાવેશ થાય છે અને આનુષંગિક જાળત, તરીકે અનાત્મ વસ્તુ-પરભાવોની વિચારણા થાય છે. પ્રથમની ઉપાદેય-

કેવે અને ખીણ દેખાડે માય છે, પણ એક વાર ચિંતનને બારી
જુઓ, એનામાં બિનરી જાઓ, એનામાં તન્મય ધર્મ જાઓ, અંદર
બિનરી જાઓ, એનું જ ચિંતન કરો. જાણે આપણે સર્વથી
અસંગ-અલિપ્ત રોમ્ ફ્રે અથવા ઉપર ખડા હીએ અને
આપણે તમારો જોઈએ હીએ એવો અનુભવ કરો. ખૂબ મજા
આવશે, પૂર્વે કદી નહિ અનુભવેલા શાંતિ યશે અને અંકન-
વાનની ભૂમિઓ અંદર ઉજાગશે. એ રસ હજાર, અનુભવશે,
જરા સ્પર્શને આશ્યો જશે તો પણ જીવન ધન્ય ધર્મ જશે
અને પછી શું કરવું તે અત્ર જણાવવાની જરૂર નથી. તમારો
ચિંતનશક્તિ તેને શોધી લેશે અને તેનો પ્રયાસ હશે તો તે તેને
મળી આવશે. એક વાત ધ્યાનમાં રાખશો કે આવો અવસર
હરી હરોને વારવાર નહિ મળે. આપણે મળેલી અનુકૂળતાઓ
બહુ બારે છે અને મોંઘેરા મૂલ્યની છે, એનું એવું મૂલ્ય
આપવાની તમારી પાસે તાકાત સર્વદા હોતી નથી, રહેતી
નથી. એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખશો.

(૪૫.) એટલા માટે હે ચિંતન ! તું સર્વ આજપંપાજ
મૂઠી દે, તારા નિઃસ્વભાવમાં મગ્ન ધર્મ જા અને તારી એકતા
જેનું વર્ણન નીચેના અષ્ટકમાં કરવામાં આવશે તેની ભાવના
કર, તેનો વારંવાર વિચાર કર અને તે વિચારણામાં તન્મય
ધર્મ જા એ એકતાનો વિચાર સમતા સાથે કર. સમતા
વગરની એકતા તો તને મુઝવી નાખશે, તને ગભરાવી મૂકશે,
તને બાપટા-નળ્યારો બનાવી દેશે. સમતા એટલે સમજાવ,
અખંડ શાંતિ, આત્મસ્વરૂપ સાથે એકરૂપતુલ્યતા. વિનયવિજય
ઉપાધ્યાયે આસાધનાના સ્તવનમાં કહ્યું છે કે:-

સમતા વિણ જે અનુસરે, પ્રાણી પુણ્યનાં કામ;
છાર ઉપર તે લીંપણું, ઝાંખર ચિત્રામ.

ધન ધન તે દિન માહરો.

જમીન કચરાવાળી હોય તેને સાફ કર્યા વગર-ભૂમિકાની શુદ્ધિ કર્યા વગર ગાર કરવામાં આવે અથવા ખાવાં વળગેલ કાબરચીતરી ભીંતને સાફ કર્યા વગર તે પર ચિત્રામણુ કરવામાં આવે તો તે સર્વ નકામું થાય છે તેમ સમતા વગર કરેલ સર્વ કરણી કે વિચારણા નિર્ધર્ક થાય છે. મનની શાંતિ, વાતાવરણમાં શાંતિ, અંતરની વિશુદ્ધિ એ એકત્વલાવનાની વિચારણાને અંગે ખાસ જરૂરી છે.

એવી રીતે સમતાપૂર્વક એકત્વ લાવના લાવ એટલે તને પરમાનંદ પદની સંપત્તિ જરૂર મળશે. તું થોડા વખતની સંપત્તિના કોડ હવે છોડી દે અને આ પરમાનંદ પદના આનંદને મેળવ. એ તો ઉત્કૃષ્ટ આનંદ છે, નિરવધિ આનંદ છે, અતિ-વાંચ્ય આનંદ છે, અક્ષય આનંદ છે, અમિશ્ર આનંદ છે. નીચેની વાર્તા વચાર.

અદળક લક્ષ્મીનો સ્વામી, સેંકડો ગામનો રાજા નમિ આને હેરાન થઈ ગયો છે. એના શરીરમાં દાહજ્વર ઉપડ્યો છે. આખા શરીરમાંથી અંગારા ઊઠે છે. જાણે મહાભયંકર અગ્નિની વચ્ચે બેઠો હોય તેમ આખું શરીર જળું જળું થઈ રહ્યું છે. એને પધારીમાં ચેન પડતું નથી. જમણેથી ડાબે પડખે અને ડાબેથી જમણે પડખે પછાડા મારે છે અને હાથ-જાળતરા કરે છે.

તે રાત્રીને પાંચશેં સ્ત્રીઓ છે. રાત્રીના ઉઘ દાહજ્વરને શાંત કરવા સર્વ તરફ છે. સર્વ સ્ત્રીઓ સુખડના ઢટકાઓ લઈ તેને

ઘસવા લાગી ગઇ છે. પાંચશે' સ્ત્રીઓના સૌભાગ્યનો આધાર આ એક છુપ પર હતો. ખૂબ પ્રયત્ન કરી જોરથી સર્વ કામ કરવા લાગી ગઇ અને જેમ બને તેમ જલદી જાવનાચંદનનાં કંકણો બરી પતિના શરીર પર લગાડવાની ગોઠવણ કરવા આતુર બની; પણ રાજાની પીડા આકરી હતી. જાવનાચંદનના વિલેપનથી તે યમો નહીં તેનો દાહ વધતો જ ચાલ્યો અને ગરમી વધતી જ ગઇ.

માંદા માણસને જરા અવાજ આવે તો પણ કંટાળો આવે છે. પાંચશે' સ્ત્રીઓ એક સાથે જાવનાચંદન ઘસે ત્યારે તેના કાથનાં કંકણો (બઢોયાં, ચૂડીઓ કે બંગડીઓ) કેટલો અવાજ કરે? અને તેમાં વળી મારવાડનો પ્રદેશ એટલે ચૂડા મોટા હોય. એનો અવાજ રાજાને અસહ્ય થઈ પડ્યો. દાહની બાબતમાં અવાજના ધમધમાટે વધારો કર્યો. દાહની બદ્ધમાં નગિરાજાએ જૂમ મારી, 'આ અવાજ બંધ કરો. મારું માથું ફરી જાય છે. આ સર્વે ધાંધાટ શેા ?'

સ્ત્રીઓ આતુર હતી. તેમણે વધારાના ચૂડા ઊતારી માત્ર એક સૌભાગ્ય-કંકણ રાખ્યું પાછી ફરી ચંદન ઘસવા લાગી ગઇ. નમિરાજા જે મિનિટમાં પાછા બોલ્યા: 'અવાજ કેમ બંધ થયો ?' ત્યારે વેદગજ જવાબ આપ્યો: 'આપનો પાંચશે' સ્ત્રીઓ આપને લેખ કરવા માટે જાવનાચંદન ઘસતી હતી તેનો એ અવાજ હતો.'

નમિરાજા- 'ત્યારે શું તે ઘસતી બંધ પડી ગઇ ?'

વેદરાજા- 'ના સાહેબ ! તે ઘસે છે, પણ તેમણે કંકણો

સર્વ કાઢી દૂર મૂક્યાં છે, માત્ર એક સૌમાન્યસૂચક કંકણ ન દરેકે રાખ્યું છે તેથી અવાજ થતો નથી. ’

નમિરાજ-‘ અહો ! ત્યારે અનેકનો જ અવાજ છે, એકમાં જ ખરી શાંતિ છે. મારા માથા ઉપરથી અત્યારે મોટો ઘોળો ઊતરતો જણાય છે તે એક કંકણને જ આભારી છે. ત્યારે મન તો ખરી ‘ એક ’ માં જ છે. વધારે થાય ત્યાં તો ખડખડાટ જણાય છે ત્યારે આ એકમાં તો આનંદ છે.

આમ ઘોલતાં ઘોલતાં એને એકતાનું ભાન થયું. થત સાથે એ ઊભો થયો. પોતે એકલો છે, એકલો આવ્યો અને એકલો જવાનો છે. જે ખડખડાટમાં પોતે પડ્યો છે અનેકને લઈને જ છે.

આ વિચારમાં એનો દાહ ચાલ્યો ગયો. એ વિચાર અંદર ઊતરી ગયો. સમજ્યા તેવા જ રાજેશ્રી ઊઠ્યા : ઊઠીને મુનિપણું ધારણ કરી એકતાનો અનુભવ કરવા લાં રાજ્ય છોડ્યું, વૈભવો છોડ્યા, અલંકારો છોડ્યાં, સ્ત્રીઓ દે અને સર્વ છોડી એકતામાં લીન થઈ અંતે પરમાનંદ સંપાદ્યા. એ પ્રત્યેકબુદ્ધ થયા અને રાજર્ષિ કહેવાયા. અભિલાવનામાં કરકંડૂનું દષ્ટાન્ત આવ્યું હતું તેવા આ નમિરાજ પણ પ્રત્યેકબુદ્ધ થયા. વિચારકની આ દશા હોય. એ રાજ્ય ભોં પાંચશે’ સ્ત્રીઓ સાથે વિલાસ કરે; પણ સાચી વાત સ એટલે ચાલી નીકળે. પછી ધણાની જેમ ખેળલરેલું ર હોય તો પણ શું ? અને ચિલાતીપુત્રની પેઠે હાથમાં કન માથું હોય તોયે શું ? એ તો તજવી ત્યારે એક એક તજવી ? શાલીલદ્રને ધત્તો કહે કે ‘ ચાલ ! આમ વાતો કર્યે

દાદાંડો વળે ? ' આ દશા વિચારકની હોય. દાગમાં માથાની
ખોપરી દોય પણ 'કુવશમ, વિવેક, સંવર' જેટલા શબ્દ માંબળે
ન્યાં રિધિનિ ગદસાઈ લાય તે અને જૂની માણસ જે ન બાપમાં
મોક્ષ સાધે છે. એ દશા વિચારકની હોય. તેટલા માટે એ એક
વાર સમનાપૂર્વક ખરે એકત્વભાવ સમખય તો પડી દશા
દૂરતાં અને પરમાનંદ પદ પ્રાપ્ત કરતાં વખત લાગતો નથી. ત્યારે
એ જોડવ બાવના કેમ બાવની તેનું સ્વરૂપ એવું થતું સદૌ.
પમાં વિચારી જઈએ ઉપોદ્યાતમાં થતી વાત થઈ ગઈ છે
તેથી અણકમાં ગ્રંથોપ કરી જાકીની વિચારણા વાચકની વિચાર-
શક્તિ પર હોડવી ઠીક લાગે છે.

એકત્વ બાવના— : . ગેયાણક પરિચય—

૧. પૂજા શાનિથી પૂર્ણ શાંત વાતાવરણમાં ગાવા યોગ્ય
આ અણક છે. જોની હજીક ગદુ મુદર છે વિનય! ચેતન! તું
વસ્તુસ્વરૂપનો બરાબર વિચાર કર. ઉપરઉપરના જ્યાલ પડના
મૂંડી વસ્તુની આંતરરચનાના મૂળ સુધી પહોંચી બા તને
માલૂમ પડશે કે એ વિચારણામાં તેં કદી નહિ કદપેલ બાંધ
સત્યો પડેલાં છે, જેનો સ્પર્શ પણ તને શાંત કરો દેશે અને
તારી આસપાસ શાનિનું સાઆન્ય જમાવી દેશે

આ દુનિયામાં તારું પોતાનું શું છે ? આ સીધા સવાલ છે.
તેનો તું વિચાર કર, એ તું તારા શરીરને તારું માનતો હો
તો તે તારું નથી તે આપણે જોઈ ગયા. નથી તારું ઘર, નથી
તારાં વાડીવંશકા, નથી તારી સ્ત્રી, નથી તારાં છોકરાં, નથી

તારો ધંધો, નથી તારા મિત્ર, નથી તારાં સગાં. કોઈ તારું છે ? હોય તો કહે. અનેક જીવો છે તેમાં તારાં કોણ ? અનેક ચીજો છે તેમાં તારી કઈ ? અને કોણ કોનું ? આ સવાલનો જવાબ આપીશ એટલે તને જણાશે કે આ તો ફાકટના ફસાર્થ મર્યા!

આટલો વિચાર આવે એટલે પછી એને કોઈ જાતનું દુઃખ થાય ખરું ? અથવા એનાથી કોઈ પાપાચરણ બને ખરું ? દુઃખ કોને લાગે ? જ્યાં કિં નિજ-પોતાનું શું ? એ સવાલ થયો એટલે દુઃખ શેનું ? કોનું ? અને કોને લાગે ?

આવો સવાલ જેના મનમાં હૃદયસ્પર્શી થાય તેને પાપ કરવાની બુદ્ધિ કદી પણ થાય ખરી ? એવા પ્રાણીને રાજમહેલ કે જંગલ સરખું જ લાગે, એને જેલ કે મહેલ સરખાં જ દેખાય, એને ધનિક કે નિર્ધન અવસ્થા સરખી લાગે, એને માન-અપમાન સર્વ પાર્થિવ લાગે, એને અભિમાન જાણ્યોનાં ખેલ લાગે, એને આવી ભવચેષ્ટા ળાળકના કરેલાં ધૂળના ઘસ જેવી લાગે, ટુંકામાં એને દુઃખ કે ખેદ લાગે નહિ અને કદાચ દુઃખ બાહ્ય નજરે દેખાય તો તેને તે મોજમાં લોગવી લે. તેને પણ એ માણે, તેમાં પાપ આનંદ પામે. એને પાર્થિવ કોઈ ચીજ મનમાં ન કરે. આ તો 'નિજ કિં' નો જ વિચાર કરે અને એ નિર્ગમનના હૃદયને દૂર કરવા માટે પૂરતી છે. એવે સવાલ જેના મનમાં ગ્રેકે તેની વિચારણા કેવી હોય તે જુઓ:-

૨. આ પ્રાણી એકલો હિપ્પત્ર થાય છે. તે જ્યારે જનને કે જગતે ભક્ત એકલા જ હોય છે. તેને જેના પર મોહ હોય તેમાં તેનાં સહ-પુત્રાદિ તેની સાથે જન્મતાં નથી.

અને જ્યારે યમરાજ એને ઉપાટી લાય છે ત્યારે એ

એકલો જ નથી છે. કોઈ એની સાથે મરતું નથી અને એની ચિનામાં એને બદલે અન્ય કોઈ સતું નથી. નાનપણમાં કરેલી એક સજાયામાંથી બીચલું પથ યાદ રહ્યું છે. તેમાં લખ્યું હતું કે:—

“દેહલી લગે સંગી અંગના, શેરીઅ લગે સંગી માય;
મીમ લગે સાજન મલો, પછે હંસ એકીલો જાય.”
જીવ ! વારું છું મોગ વાલમા.”

તે વખતે હંસ એકલો કેમ જતો હશે તેની જો કલ્પના કરેલી તે અત્યારે યાદ આવે છે. શેરી મુખી મા વળાવવા આવે, સમશાન મુખી સગાંઓ આવે-પણ પછી ? અરે ! હવે તો સમજ્યા કે એમાં પછીનો સવાલ જ નથી. હંસ તો ક્યારનો છિડી ગયો છે ! શું બબ્બ કલ્પના છે ! પણ વાત એ છે કે હંસ અંતે એકલો છિડી જાય છે અને જવાના વાર, તારીખ કે મુદ્દર્તને જોતો નથી. એક બીજી સજાયામાં ‘એક રે દિવસ એવો આવશે’ એમાં કરેલું કલ્પનાસ્પર્શી વર્ણન પણ બાળનજરે ખડુ યાય છે. એમાંની ‘ખોખરી હાંડલી એના કર્મની’ એ વાક્ય હજી પણ કરચા રસ ઉત્પન્ન કરે છે. કાંઈક વિષયાંતર યાય છે. વાત એ છે કે આ માણી એકલો જાય છે. આપણે એકલાને સમ-શાનમાં પાડતાં એક આલ્યા છીએ ‘એકલા’ જવાનું છે એ વાતમા જરા પણ યક પડતા નથી. છતાં અંદર ખાતરી તો છે ને ? કદાચ આપણા માટે દુનિયાનો કમ-સિદ્ધ નિયમ ફરી જશે એમ તો નથી લાગતું ને ?

આ માણી એકલો કર્મ કરે છે અને એનાં ફળ પોતે જ ઓમવે છે ને પિતાની ખાતર કર્મ કરતો હોય કે ગમે તેની ખાતર કરતા હોય, પણ સારાં કે માફા આચરણોનાં ફળો તેણે

એકલાએ જ ભોગવવાનું છે, કદાચ આજ પછાતનું એવું તારાં
 દિનકારી જમણ મોકલે એવું, તારાં કદાચ આજ પછાતનું
 એવામાં પહેલું કદાચ કદાચ એવું, પણ પછાતનું ના તું એવું
 જ છે અને કદાચ તો તારાં જ પછાતનું છે તું મને
 હો કે તારી અવગત કદાચ પછાતનું, તારાં પાપના કે પછાત
 બાળકારે તારાં પછાત કદાચ તો તું પછાત મને છે એ તો
 જેના પછાત પછાત પછાત ને ને ને ને ને ને ને ને ને ને
 ધીર કદાચ તારાં પછાતનું નથી એને એવું તારાં પછાત
 કદાચની કદાચ છે, એક પછાત કદાચ કદાચ છે કે કદાચ ને તારાં
 ના લાઈ તારાં પછાત પછાત પછાત કદાચ ને ને પછાત મને છે
 તેમ કદાચની પછાતની પછાત તારાં પછાતમાં કદાચ, તારાં કદાચ
 પ્રશ્ન કદાચ પછાત, કદાચ તારાં કદાચ આપના પછાત તારાં
 પછાતની કદાચ તારાં કદાચ; મારાં તું કદાચની આજ પછાતો નહિ.
 આજ રાજને કે તારાં-મોટાં, તારાં-પછાત તારાં કદાચ કદાચ
 જવાળ તારાં જ આપના પછાત, મારાં નીચું કરીને આપના
 પછાત અને ગમે કે ન ગમે, પણ પછાત આપના પછાત; તેમ જ
 તે તારાં એકલાએ જ આપના પછાત, વળી વળી પછાત કદાચ
 રાજને કે કદાચ પછાત રાજને મારાં કદાચ મને નેલના કદાચ
 મને છે. ત્યાં જ પછાત પોત આજી નેલ કે મોટા વળાય તે
 નથી. ત્યાં તારાં એકલાએ કદાચ કદાચ કદાચ કદાચ
 લેવાનો છે, લોગવવાનો છે અને એનાં સરવૈયાં ત્યાં નીકળવાનું
 છે. તારાં ખાતાની અત્યારે ખતવણી આજ છે, ગભરાઈશ નહિ
 પણ વાત પછાત ધ્યાનમાં રાજને. ત્યાં તારાં ખાતું અજ
 છે અને જમે તથા ઉધાર સર્વનાં કદાચ તારાં એકલાને જ લોગ
 વવાનાં છે. એમાં એક ખાતુંમાંથી વળી વળી ખાતુંમાંથી થઈ

નથી. (ખાતાનો આખો દિસાળ કર્મચામ્રાન્વની પદતિને અલંકારિક ભાષામાં જતાવે છે તે ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે.) એ સર્વ દુખો તારે એકલાએ જ ભોગવવાનાં છે. એ વાત અત્ર ખાસ પ્રસ્તુત છે. આ વિચારણા વિચારવાની છે.

૨. આ પ્રાણી અનેક પ્રકારની મમતાઓને તાણે ધણે જેટલો પરિશ્રદ્ધ વધારે છે, જેટલો માલદાર જનતો ભય છે તેટલો તે ભારે ધતો ભય ॥ અને વહાણ કે સ્ટીમરમાં જેટલો ભાર ભરે તેટલી તે પાણીમાં ઊડી જિતરતી ભય છે, તે પ્રમાણે પરિશ્રદ્ધના ભારથી તે જેટલો લડાય છે તેટલો તે ઊઠા જિતરતો ભય છે. આમા યાદ રાખવાનું એ છે કે એની પોતાની સ્ટીમર જ તેટલી ઊંડી જિતરે છે, ખીજના વહાણને એની અસર નથી. જેમાં ભાર ભરવામા આવે તે સ્ટીમર જ ભારના પ્રમાણમાં તેટલી પાણીમાં જિતરે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે.

મમતાની વિવિધતા હવે વિચારવાની બાકી રહે છે. તે તો આપણે પ્રથમથી જોના જ આવ્યા છીએ. આ પ્રાણીને સસારનાં એવો મોહ લાગ્યો છે કે એ ચેટકનો કાંઈ છેડો દેખાતો નથી ધનની, પુત્રની, સ્ત્રીની, માળાપનો મમતા તો ભણીતી છે, પણ એ ઉપરાંત એના ગીજા ઉછાળા પણ એવા જેવા છે. એને દુનિયામા નામ કાઢવાનાં ચીવટ જોઈ નથી, નામમાં કાંઈ માલ નથી એમ એ સમજે તો પણ એને એનો મોહ જોછો યત્ના નથી. એને માનું માનું કરીને આખી દુનિયાનું પાણી પોતાના ધરગાર તરફ વાળવું ॥ એને કપડાંની મમતા છે, બાંધાની મમતા છે, મોટરમાં ફરવાની મમતા છે, છત્રીપલ્લ ગમા સૂવાના કોડ છે, સંસ્થાઓમાં જોડાઈ ને નામ કાઢવું છે,

ગમે તેમ કરીને પોતાનું વ્યક્તિત્વ પ્રકટ કરવું છે અને પછી એતા આંગ્રકા આવે ત્યારે પોક મૂકીને રડવું છે. જ્યાં પરભાવમાં રમણુતા થઈ અને તેને અંગે આત્મવિચારણા દૂર થઈ ગઈ તો પછી મમત્વ ગંધાય છે અને એના ચક્કરમાં ચડ્યો એટલે એ ભારે થતો જ જાય છે અને ખાસ કરીને લોકપ્રશંસામાં આત્મભાવ વિસર્યો તો એની સ્ટીમર જરૂર ભારે થઈ જવાની એ નક્કી વાત છે. વિચારપરવશતા, અસ્પષ્ટ વિચાર, ધ્યેયની અસ્પષ્ટતા અને કર્તવ્યનિષ્ઠાનો અભાવ એ જાહેર સેવાને અંગે પણ પરભાવમાં રમણુતા કરાવે છે અને સાપેક્ષ દૃષ્ટિ ધ્યાનમાં ન હોય તો સ્ટીમરને જરૂર ભારે બનાવે છે. જાહેર સેવા કરનારે આ વાત ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. પ્રમાણિક કર્તવ્ય-બુદ્ધિ હોય અને લોકપ્રશંસા તરફ ઉપેક્ષા હોય અથવા તેની સ્પૃહા ન હોય તો આ નાના જીવનમાં ઘણું કાર્ય થઈ શકે છે, પણ આવડત અને આત્મલક્ષ ન હોય તો સ્ટીમરને ખૂબ ભારે કરી દેવાનો અને અધઃપાત મોટો થઈ જવાનો ત્યાં પણ ભય છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી. ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું કે: 'જીસ ઘર બહોત વધામણાં, ઉસ ઘર મોટી પોક.'

વહાણનું દૃષ્ટાન્ત ખૂબ વિચારવાનું છે અને તેમાં ખાસ મુદ્દો એ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે કે જેના વહાણમાં માલ ભરાય તે જ વહાણ ભારે થાય છે અને ભારના પ્રમાણમાં તે જ માત્ર નીચું ઝેંઝેં છે. મમતાની વિવિધતા વિચારી લેવી અને આપણું વહાણ આ ભવમાં વધારે ડૂળાડીએ છીએ કે તેને કાંઈ ઉપર લઈ આવીએ છીએ તેની માપણી, માપક્યંત્ર (થર્મોમીટર) દ્વારા જાતે ખૂબ વિચાર કરીને કરી લેવી.

૪. દારૂડીઆને તો જરૂર જોયા હશે. રાત્રે દશ-બાર વાગે

એમાંનો કોઈ ગદાર કરવા નીકળશે તો ગમે તેમ લવારો કરતો જશે. એ પોતાનો અસલ સ્વભાવ તદ્દન મૂકી દઈને એવી એવી ચેષ્ટાઓ કરશે કે તે ભેઈ-ભાણી હોય તો હસવું આવે. એ પોતાની જાત ઉપરનો કાળુ ખોઈ બેસશે અને પછી ગમે તેમ વર્તશે. એની જાત પર એને કાળુ નહિ રહે. એ ગટ્ટરમાં પડશે, ગોથાં ખાશે, બગાસાં ખાશે અને એવું વર્તન કરશે કે જાણે એ માણસ જ ફરી ગયો. તમે એને દાડના ઘેનમાં તદ્દન જુદો જ ભેંસો. એનું કારણ દાડનું ઘેન છે અને દાડ એને પીવા યોગ્ય ચીજ ન હોઈ પેય પદાર્થને અંગે એને માટે એ પરવસતું છે.

જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનો ધણી પણ જ્યારે પરબાવમાં પડી જાય ત્યારે એ પોતાનું મૂળ રૂપ તથા દઈ અત્યંત વિચિત્ર ચેષ્ટાઓ કરે છે. દાડ પીનારો જંમ ગાવા, નાચવા, હસવા મંડી જાય છે તેમ આ પ્રાણી સંસારનાં નાટકો બજાવવામાં પડી જાય છે. એ મારું મારું કરી નાટકો કરે છે અને દાડડીઆની પેઠે પોતાની જાત પર કાળુ ખોઈ બેસી અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરે છે. પછી એ પરભાવને વશ થઈ અનેક કહોમાં પડે છે, એક ખાડામાંથી બીજામાં અને એક ભવમાંથી બીજામાં ગબડે છે અને સંસાર પર પ્રેમ કરી ઇષ્ટવિયોગાદિ પ્રસંગે તદ્દન શૂન્ય-ચિત્તવાળો થઈ બગાસાં ખાય છે.

પરબાવગ્રસ્તતાને લઈને એ પોતાનો સ્વભાવ વિસરી જાય છે અને મોહમત્તવમાં પડી જઈ અનેક ન કરવા યોગ્ય કાર્યો કરી બેસે છે અને બારે ગાટાજામાં પડી જાય છે. એ દાડની અસર તો એને ભેંસો હોય તો કોઈ માને પણ નહિ કે એ જ્ઞાન-દર્શનાદિ અનન્ય ગુણોનો ધણી હશે અને એના મૂળ

સરખાવમાં એ તદ્દન નિર્લેપ, એવો કુરુપરો અને અને સુખનો લોહિયા રંગો દારૂની ચમર ચાલી છે ! પરબાવચ્છા-
તાના વચ્ચે આય છે !

દારૂડીઆના પનન સાથે સંસારમાં અપરમાન સરખાવો.
દારૂડીઆના લોહિયા સાથે બચોબચની રમકપટ્ટી સરખાવી.
દારૂડીઆનાં ગયાઓ સાથે દુઃખપ્રસંગે મની હૃદયચૂન્યતા
સરખાવવી.

ચેનન એકલો છે, છતાં પારકાની આસર તમે એના
કેવા દાલ થાય છે તે વિચારો.

૫. સોનામાં અન્ય ધાતુ એમની હોય ત્યારે તે કેવું લાગે
અને જ્યારે એ તદ્દન ચોખ્ખું સો ટગનું સોનું હોય ત્યારે તે
કેવું લાગે તે તો તમારા જેવા દુનિયાદારીના માણસો-
(Worldly men)ને જણાવવાની જરૂર ન જ હોય. સોનું
ચોખ્ખું હોય ત્યારે એનો પ્રકાશ, એનો રંગ, એનું સ્નિગ્ધત્વ
એનો દેખાવ, એનો બાર (ગુરુત્વ) ખરેખર ચિત્તાર્કર્ષક તમને
લાગ્યા જ હશે. પછી તેમાં જ્યારે અન્ય ધાતુની મેળલેણ કર-
વામાં આવે ત્યારે તેનો રંગ બદલ, રૂપ બદલ અને તેમાં જો વધારે
પડતો લેગ થઈ જાય તો કોઈ તેને સોનું માનવાની પણ ના પાડે.
સોનામાં જેટલો લેગ થાય તેટલું તેનું સુવર્ણત્વ ઓછું થાય છે.

૬. આત્મા—ચેતનની જ્યારે કર્મ સાથે મેળવણી થાય છે
ત્યારે એનાં પણ અનેક રૂપ થાય છે, એનો મૂળ સ્વભાવ દબાઈ
જાય છે અને પછી તો એ અનેક નાટકો કરે છે. એ ચારે
ગતિમાં ભટકતો કરે છે અને નવાં નવાં રૂપો ધારણ કરી કોઈ
વાર ઉત્તમ અને કોઈ વાર જોવો પણ ન ગમે તેવો અધમ પાડે

અજ્ઞે છે, એ બિખારી થઈ જાય છે, એ શાન્ત થાય છે, એ દાધીના દોડા પર ભેસે છે, એ ત્રપેદા પર ભેસે છે, એ દુઃખ કરનાર થાય છે, એ દુઃખ ઉઠાવનાર થાય છે, એ વક્તા થાય છે, શ્રોતા થાય છે, લૂંટો-કમરો થાય છે, આધારો-ભેરા થાય છે, રોગી થાય છે, દીન થાય છે, પ્રતાપી થાય છે, હરહરનો સરહાર થાય છે, વેપારી થાય છે, હલાક થાય છે અને ટકાનો વજ્ર શેર વેચાય તેવો પણ થાય છે. અંસારમાજનામાં ભેગ થયા તેવા અનેક રૂપો તે છે, પણ એ સર્વ જ્ઞાના ભંગના રૂપો છે, જોના શુદ્ધ હાંચનમયમાં એજ ભગવાનના રૂપો છે. જંટલો ભેગ જોનામાં કર્મનો ભંગ છે તેટલો તે અસત સ્વરૂપમાથી દૂર ને દૂર ખસતો જાય છે. એ મૂર્ખ દેખાય તો તેમાં પણ ભેગ છે અને દુઃખી દેખાય તો તેમાં પણ ભેગ છે અને સસારમાં ગમે તે સ્થિતિમાં જોવામાં આવે તે સર્વમાં જોઈ-વધતો ભેગ જરૂર છે.

પણ જ્યારે જોનું શુદ્ધ હાંચનમય સ્વરૂપ હોય, જ્યારે એ પ્રાપ્ત કરે, પ્રકટાવે અને કર્મનો ભેગ દૂર કરે ત્યારે એ ભગવાન થાય છે, સત્ચિદાનંદસ્વરૂપ થાય છે, પરબ્રહ્મ થાય છે, સિદ્ધ થાય છે, અજરામર થાય છે, ચાંચલ સુખનો લોકતા થાય છે, અનત જ્ઞાન-દર્શનમય થાય છે, અનત શુભોમાં વિહરનાર થાય છે, વિશિષ્ટ શુભસંપન્ન સિદ્ધ-બુદ્ધ-મુક્ત યર્ષ આત્મધર્મમાં અનત કાળ સુધી વિલાસ કરનારો થાય છે અને પરમાત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે.

એકલો આવનાર અને એકલો જનાર આત્મા કર્મના સળધના ભેગથી કેવો યર્ષ જાય છે, એ ભેગ ન હોય ત્યારે એની કેવી મુંદર દયા હોય છે અને એ કેવો સ્વભાવશુભ્રમ

લીન હોય છે તેનો ખ્યાલ કરી એનું એકત્વ ખૂબ વિચારવાની જરૂર છે. એ એકત્વભાવવાળો આત્મા પરભાવરૂપ દારૂના કેદમાં કેવો કથોરે ચઢી ગયો છે તેનો ખરાખર ખ્યાલ કરવાનો છે.

૭. આ શુદ્ધ કાંચનસ્વરૂપ ભગવાન કેવા છે તે જણાવે છે. અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચરણના પર્યાયોથી વ્યાપ્ત છે.

આ દુનિયા, એની અંદરના સર્વ પદાર્થો, સર્વ ભાવો એના સૂત, ભવત્ અને ભાવી આકારમાં જે બતાવી આપે, તેનો ઓધ કરાવી આપે તે ‘જ્ઞાન.’

સર્વ પદાર્થોનો સામાન્ય ઓધ આપે તે ‘દર્શન.’ જ્ઞાનમાં વિશેષ ઓધ થાય છે, દર્શનમાં સામાન્ય ઓધ થાય છે. અથવા યથેલા ઓધમાં દૃઢ શ્રદ્ધા થવી તે દર્શન અથવા સમ્યક્ત્વ.

આત્મપ્રદેશની સ્થિરતા અને ગુણમાં રમણતા એ ‘ચારિત્ર.’ ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ધર્મોપનિષદ કહે છે કે ચારિત્રં સ્થિરતારૂપમતઃ સિદ્ધેષ્વપીયતે। એટલે સિદ્ધમાં-મુક્ત જીવોમાં પણ સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર હોય છે. નિજ ગુણમાં સ્થિર રહેવું, અચળ આત્મપ્રદેશ રહેવા એ સર્વ અનંત ચારિત્રના વિભાગમાં આવે છે.

આત્મા આવા અનંત ગુણોથી એના મૂળ સ્વભાવમાં વ્યાપ્ત છે. એનામાં આ સર્વ ગુણો ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલા છે અને એ એના સદ્ભાવી ધર્મો છે.

સદ્ગતનંદવિભાસી આત્મા મહોદયને પ્રાપ્ત કરી એના શુદ્ધ સ્વરૂપે પરમાત્મા થાય છે અને ત્યાં પણ એનું વ્યક્તિત્વ રહે છે. ગુણની નજરે સિદ્ધતા સર્વ જીવો એક સરખા હોવાથી તેમાં ‘અભેદ’ પણ શક્ય છે, પણ પ્રત્યેક આત્માનું વ્યક્તિત્વ

જનું નથી, કોઈમાં ને બળી જતું નથી, કોઈમથ તે કંઈ જનું નથી. આ ક્ષેત્ર બેદાબેદને સમજવો બહુ જરૂરી છે.

આવો આત્મા ખરેખર પરમેશ્વર છે, પૂણ્ય છે, શોધ ને, વિશિષ્ટ છે અને વંદન, નમન, એવનને યોગ્ય છે. આત્મા મૂર જરૂરે આવો છે, બગવાન છે, પરમેશ્વર છે, જ્યોતિર્ગુણી છે, અનંત જ્ઞાનનો ધણી છે અને નિરંતર નિર્લેપ રહી, મૂર્ત રૂપક-પદ્ધતિઓ દ્વારા મર્મ એક સ્થાને વસનાર છે. બાહ્યરૂપ-ભાવ મૂઢી, અનુભવભાવ પ્રગટ કરી, એનું એકત્વ સમજી આ વિચારણા દરવાજા આવે તો પરમાત્મભાવ પ્રગટ છે, શિદ્ધ છે, પ્રાપ્ત્ય છે અને પોતાની પાને જ છે.

સંતનુ ! તમારા અનુભવમંદિરમાં આ એક આત્માને બેસાડો ઉપાધ્યાયનું મદારાજ કહે છે કે આવો એક પરમાત્મા જે જનને અવિનશ્વર-શાશ્વત છે તે તમારા અનુભવમંદિરમાં વસે.

આપણે જરા આગળ જઈને એમ કહીએ કે તમારો પોતાનો જ આત્મા, તમે પોતા જ આ અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય પરમેશ્વર છો. તમારા મંદિરમાં બીજા બદારના આત્માને ભ્રમ આવવો પડે કે બેસાડવો પડે તેમ પણ નથી, માત્ર આદર્શ તરીકે તમારી પાસે પરમેશ્વર અને બગવાનની વાત કરી છે; બાકી તમે પોતા જ તે છો અને તે તમને બેસાડતા આવડે અને અંદરથી દશા પલટાય તો તમને તે મહાસિંહાસન પર બેઠેલ દેખાશે. હાલ તુરંત તમારા અનુભવમંદિરમાં એ પરમેશ્વરને સ્થાપન કરો અને એના જેવા બનવા બાવના કરો.

અનુભવ-મંદિર એ કાંઈ જંબી તેવી વસ્તુ નથી. એ જ્ઞાન-સ્વભાવ બુદ્ધિ છે, અનેક બવના વિકાસને પરિણામે પ્રાપ્ત

આ તો અંધકર્તા કહે છે કે તમે પરમેશ્વરને હૃદયમંદિરમાં સ્થાન આપો. તેને સ્થાન આપવાનું તમારા હાથમાં છે. સો ટચના સોનાનો શોળ હોય તો તો આ એક જ રસ્તો છે અને બેળસેળ ગમતી હોય, ગોટા વાળવા હોય તો તમારી મરજીની વાત છે. તમે પોતે એ જ સ્થાને બેસી શક્યો તે સમજવા જેવી વાત છે.

૮. છેવટે એક વાત કરવાની છે. બાઈ વિનય ! ચેતન ! અત્યારે અમૃતરસ તારામાં જાયું છે, સંયોગવશ ચેતન છે. તો અત્યારે જે વાંચ્યું કે વિચાર્યું તેથી અથવા અત્યારે તું જે સંયોગોમાં શાંતિસ્થાનમાં આવી અમુક અંશે ઉપાધિમુક્ત થયો છે તેથી તારામાં સમતાનો અમૃતરસ કાંઈક બાગી ગયો છે.

એ ઉપરાંત અનેક પ્રાણીઓ આ મનુષ્યલવની પ્રસિદ્ધ સગવડો મેળવી સમતાને જરૂર જોળખી શકે છે. એ સર્વ શમરસના બટકા છે. એને સંધરીને ઊગાડવામાં આવે તો એમાં ખૂબ વધારો થઈ શકે એવો આ નરલવ છે.

વર્ગી એ શમરસ બહુ મનોહર છે, પ્રીતિને જમાવનાર છે અને જે એની અસર તળે આવે તેના પર આશીર્વાદ વરસાવનાર છે.

બાઈ ! ચેતન ! જરા ચેત ! અને એ સમતારસનો સ્વાદ અત્યંત પ્રેમપૂર્વક એક દાણ વાર જરૂર કરી લે. ઉપર આ જ ભાવનાના ઉપોદ્ધાનના ચોથા પ્રયોગમાં દર્શું છે તેમ એ રસ એક દાણ વાર પણ ચાખી લે, એની લીજ્જત જરા તપાસી લે, એનો ઘૂંટડો પી જા અરે ! ઘૂંટડો પૂરો બરીને પીવાનું ન મળે તો એના ચોડા ટીપાનો પણ સ્વાદ લઈ લે. તને આગ્રહ કરીને હૃદયમાં આવે છે કે એ રસને જરા આસ્વાદી લે.

તું એનો ખૂબ પ્રેમથી સ્વાદ લેજો. અંતરંગના દર્પથી

એને જાણવામાં આવે અને પછી એવો જાણ કરે તેનો અર્થ
પાપ કે નહીં તે જાણવું.

જાણવાવાળું, જુદું મંગેજો, જોઈતોવાળો મન,
દયાકરો જાણ કરેલો હવે અને સવ્યસનનાં અર્ચનનાં જે મૂર્ત
હવાને નિયંત્રણી કરો નાખશે અને આપણું વિષય મળા આપણને,
સુખનું સ્વાગતમાં દેખાશે. પછી તને અંદર પેસવાનું, આંતર-
વિચારણા કરવાનું મન મરે. આવે સદાનુમતિથી પ્રેમભાવે,
આદરભાવે, શિષ્યભાવે, જ્યાં હવેને જોયો નેની રીતે આ
શમામૃત એક વાર આપવામાં આવે તો પછી નેની એની રાગની
લાગશે અને તારું હૃદયનું સફળ થશે.

તું એક વાર એને જાણ. પછી અંગસ્ત્રી તને આશીર્વાદ
આપે છે કે 'તારામાં સુખરસનો આનંદ વૃદ્ધિ પામે.' તારામાં
સુખરસનો આનંદ તો છે, પણ અત્યારે તને ઈદ્રિયોનાં સુખમાં
લયલીનતા છે, તેમાં રતિ-પ્રીતિ છે. તને હવે માલૂમ પડ્યું છે કે
એ રસ તો અદ્યસ્થાયી અને પરિણામે દુઃખ કરનાર છે. હવે તને
જે સુખમાં રક્ત થવાનો કર્તા આશીર્વાદ આપે છે તે સુખ વિષયા-
તીત છે, વિષયથી દૂર છે, અકલ્પનીય છે, અનુભૂત છે અને મક્કા
અદ્ભુત હોઈ અપૂર્વ છે. તું એ રસનો સ્વાદ કર અને એ વિષયાતીત
સુખરસમાં તારી પ્રીતિ દિવસાનુદિવસ કમેકમે વધતી જાયો.

શમામૃત તે લાવના છે, એ શરૂઆતથી આપણે જોતા આવ્યા
છીએ. લાવના લાવવી, ઊંડા ઊતરીને તન્મય થવું અને તન્મય
થઈ તેને હરવવાનો નિશ્ચય કરવો એ શમામૃતનો આસ્વાદ છે.
એ આખતાં આંતરચક્ષુઓ ઊઘડી જશે અને એક વખત પણ
અંતરાત્મલાવનો સ્પર્શ થયો તો ગાડું રસ્તે જરૂર ચડી જશે.

એનની-તારી પોતાની-પ્રત્યેક આત્માની એકતા તેટલા માટે વિચાર અને વિચારીને તેને છુશવવા પ્રયત્ન કર. તેના છાંટા મળે તો વધારે એગવ અને ને રસમાં તરબોળ થઈ જાડ આ સ્થ વિચારણાને બ્યવહારુ રીતે સફળ કર.

એવી રીતે એકલ બાવની વિચારણા શ્રીમદ્વિનયવિનયછ ઉપાધ્યાયે પ્રખર શબ્દોમાં ગાઈ. સંચારાપોદિત્રીમાં દરદાજ રાત્રે સૂતાં પડેલાં આપને વિચારીએ છીએ કે:—

एकोऽहं नमिषि मे पोट, नाहमग्रस्म कस्मह ।

एवं मदीणमननो, अप्याणमणुसासह ॥

અને

एगो मे स्तमनो अप्या, नाणर्दसणमंजुओ ।

सेसा मे षादिग भावा, सध्वे संजोगलफक्षणा ॥ विणेरे

એનો અશ્વરથ દરીએ તો—“ હું એકલો છું. મારું કામ નથી. હું કામ બીજાનો નથી. આવી રીતે દીનતા રહિત મન-વાળો થઈને આત્માને અનુશાસન કરે (પછી વિચારે કે—) મારા આત્મા એક છે, શાશ્વત છે, જ્ઞાન-દર્શનથી સંયુક્ત છે, બાદીના સર્વ બાહ્ય બાવો છે અને તે સંયોગથી બિજા થયેલા છે ”

પછી એ વિચારે કે:—‘ સંયોગમાં જેનું મૂળ શોધી શકાય છે એવી અનેક દુઃખોની હારની હારો આ પ્રાણીએ પ્રાપ્ત દરી છે, તેથી એ સર્વ સંયોગોનું હું વોસિરાવી દઉં છું—તેનો સર્વથા પરિહાર કરું છું. ’

આ દરદાજ વિચારણાની વાત છે, રાત્રે સૂતો વખત ચિત્ત-વવાનો અભેદ ઉત્કટ શાંત-વાહિતાનો અમૃતરસ છે. એમાં

આત્મા પોતે પોતાને અનુશાસન કરે છે, પોતાની જાતને ઉપદેશ આપે છે, પોતાની સાથે વાત કરે છે, પણ આ વાત કરતાં દળાઈ જતો નથી, ગભરાઈ જતો નથી, ગરીબ, ગાપડો, ગિચારો બની જતો નથી, એ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ત્રણ વાત કરે છે. (૧) હું એકલો છું; (૨) મારું કોઈ નથી; (૩) હું બીજા કોઈને નથી. આ ત્રણ વાત ઘઈ. ઘણી ટૂંકી વાત છે; પણ એ વાત કરતાં એને મનમાં ઓછું આવી જતું નથી, એ લેવાઈ જતો નથી, એ રડવા બેસતો નથી. મોટા જંગલમાં સિંહ એકલો હોય; પણ એની ક્ષાણ જળારી અને એની ત્રાડ પણ જળારી જ હોય છે એને કદી એમ થતું નથી કે અરેરે ! આવડા મોટા લયકં જંગલમાં મારું કોણ ? આ સવાલ જ સિંહને ન હોય. એ આત્મા પોતાને અનુશાસન કરે ત્યારે એનામાં-એના મનમાં જરા પણ દીનતા આવતી નથી. એ એના મનોરાજ્યમાં મહાદ્ય જ કરે છે. આવું અનુશાસન કરીને પછી વિચાર કરે છે કે:-

મારો આત્મા એક જ છે. એનું વ્યક્તિત્વ સ્વતંત્ર છે. જ્ઞાનદર્શનથી યુક્ત છે. જાડીના સર્વ લાવો સંયોગથી થયેલ છે અને આ સંયોગો જ પ્રાણીને સંસારમાં રખડાવે છે; પ તે તેના મૂળગુણના નથી, પરંતુ આવી પડેલા છે, પરભાવ રમણતા કરીને એણે મેળવેલા છે અને એનો સર્વથા લા કરવો એ એનું કર્તવ્ય છે.

સંધારાપોરિસીમાં સ્પષ્ટ કરેલી આ વાત એકત્વ ભાવના છે અને તેને જો અદીનપણે, પૂર્ણ ઉત્સાહથી, સાધ્યને લક્ષી વિચારવામાં આવે તો શમામૃતનું પાન જરૂર થાય અને પ ભાવરમણતાનો આસ છૂટી જાય. આમાં કોઈ જાતની દીન ન હોવી જોઈએ એ વાત ફરી ફરીને લક્ષમાં લાવવા જેવી

સંગેગમે વશ પડી પોતાનો ક્ષેત્રનભાવ વિચરી જમ પ્રાણી
લે। પરબાવમાં સમજ કરી નહો છે તે ઉપર વિશેષ વિવેચન
તું બીનજરૂરી છે. એ પર એક ધણું મુંદર પદ શ્રીમત્તિ-
નંદગ્રએ લખ્યું છે તે અત્ર નોંધી લઈ એ વિષય પર સફળ
પ્રતિભાવના કરીએ તેઓથી ગાય છે—

(રાગ—જંદબો કાળી)

જગમમે' ન તેરા કોઈ. નર કેખાડુ નિદર્યે જોઈ. ૧
મુન માત તાતા અરુ નારી. સહુ સ્વારથકે દિતકારી;
બીનજવારથ શત્રુ સોઈ, જગમે ન તેરા કોઈ. ૨
તું ફિરત મહા મદ—માતા, વિષય સંગ મૂરખ રાતા;
નિજ અગત્રી મુખ છુપ જોઈ, જગમે' ન તેરા કોઈ. ૩
પદ જ્ઞાનકલા નવ જાકું, પર નિજ માનત મુન તાકું;
આખર પછાતા હોઈ, જગમે' ન તેરા કોઈ. ૪
નાવિ અનુપમ નરભવ હારો, નિજ મુદ્ધ સ્વરૂપ નિહારો;
અંતર મમતા મલ ધોઈ, જગમે' ન તેરા કોઈ. ૫
પ્રભુ ચિદાનંદી વાણી, ધાર તુ નિદર્યે જગપ્રાણી;
જિમ સફળ હોત બવ દોઈ, જગમે' ન તેરા કોઈ. ૬

અર્થ સ્પષ્ટ છે. એમા કેદરથભાવ 'જગમે' ન તેરા કોઈ'
એ છે અને આવી અનુપમ નરભવ મળ્યો છે તંને તું એવી રીતે
આકાર આપ કે અંતે તારે પચ્ચાણું ન પડે અને તેટલા સારું
સમજાવું—સંગંધનું આતર રહસ્ય વિચાર અને પારકાંને પોતાનાં
માનવાની તારી ટેવ છોડી દે આ સમજવાનો ભાવ છે. જેના
અંતરમાં જ્ઞાનકળા જાગી છે તે એવા બિંધા રસ્તાઓ કરતા જ
નથી અને એ સાચા માર્ગ નથી. એમ ધારવામાં વિલંબ કરીશ તો
ધણું મોટા મોટા પચ્ચાણો થશે, પણ પછી આ તક આવી જશે.

આખી રીતે પચાસપચાસ હર કરી, આખો સુંદર અવસર મળે છે તેનો હાથ વધે એવાની આપદાપના સહ્ય જ નથી ને.

તે કેમ મળે ? એના એક માધ્યમમાં છે. આખો તેને સાધવા પ્રયત્ન કરીએ તો તે મળે તેમ છે. એની આખી ઉપજનાપચાસ આવી છે ત્યાંથી એકપચાસી છે. આ પાણીને જે જે કામ ઉપાધિના વાડી છે તે સર્વ આપમેળુ છે. તો જે સર્વ સંજોગો ઉપર કય મેળવે અને આજીવાણુના પાતાવરણને બૂટી જાય, તેને આખીન-તેમાં આસપ્ત ન થાય તો એવો રસ્તો થાય તેમ છે. અનન્ય સુવ્યાખીત આત્મા કેવો થઈ શકે છે તે વિદ્યાનંદજીએ બતાવ્યું છે. તું મદમાતો થઈને કૂરે છે, ચાલતી વખત ધરણી પર પગ મૂકતો નથી અને વિચારે છીડો થઈને 'મૂરખ' તું સંજોગન મેળવે છે. છતાં હજી તારે એ જ વિષયો ચાટવા છે ? એમાં જ રસ લેવો છે ? અને આજીવાણુના જે સંજોગો તેં એકઠા કર્યા છે તેના ઉપર વિજય મેળવવાની તારી તાકાત છે ? તું અને બૂટી શકીશ ? તું અંતારી ઉપરવટ થઈ શકીશ ? પ્રથમ એના જવાબ નકારમાં અને છેલ્લા ત્રણના હકારમાં હોય તો રસ્તો પ્રાપ્ય, શીખો, સુતરો અને ભૂલાવો ન ખવરાવે તેવો છે.

આ આખી ભાવનાતું રહસ્ય 'અંદર' જોવામાં છે. એકત્વ ભાવના અંદર જોવા માટે છે. એકત્વ ભાવના એટલે Introspection-આત્મ-નિરીક્ષણ, તાત્વિક દૃષ્ટિએ આંતર-વિચારણા. અન્યત્વ ભાવના હવે પછી આવશે તે બહારની વિચારણા તે Circumspection કહેવાય. એકત્વભાવના આંતરચક્ષુ માટે છે, અન્યત્વ ભાવના બાહ્ય ચક્ષુ માટે છે. પ્રથમ Subjective છે, બીજી Objective છે.

આત્મનિરીક્ષણ કેમ થાય ? તે સમજવાની બહુ જરૂર છે. શાંત સ્થાનમાં, નિરવ વાતાવરણમાં, શાંત સમયે જરા-સારો વખત લઈ ચેતનની સાથે વાતો કર. તું કોણ ? ક્યાંથી આવ્યો ? કોની સાથે આવ્યો ? તારું કોણ ? ક્યાં જઈશ ? આ સર્વ ધમાલ ગેની માંડી બેઠો છે ? કોના સારુ આ સર્વ પ્રપંચ-લગ્નમાં ફસાયો છે ? આ સર્વ ક્યાં સુધી ચાલશે ? અને એ સર્વને તું ક્યાં સુધી ચલાવ્યા કરીશ ? તારે તારા વાતાવરણમાં જ બમણું છે કે કોઈ નવું વાતાવરણ બિંબું કરી ચિરંતન શાંતિ મેળવવી છે ? તને જરા થાક પણ લાગતો નથી ? તું કેટલો ધસડાઈ ગયો તેનો તો વિચાર કર અને આ સંયોગો તેં જ બિમા ક્યાં છે તેનો વિચાર કર. આવી આવી વિચારણા કરી, સંયોગોને બરાબર જોગખી લઈ, તેના પર વિજય મેળવવા પ્રયત્ન કરવાની આ ચાવી છે. આત્મ-નિરીક્ષણ કર અને ચેતનને એના મૂળ સ્વરૂપમાં શોધી કાઢી એને બદલાવ અને આદર્શ તરીકે તારા હૃદય-મંદિરમાં એવા વિશુદ્ધ આત્માને મૂળ સિદ્ધાન્તને સ્થાપ અને પછી વિચાર કર કે તું પણ એ જ છે, એવો જ છે, એવો યજ્ઞની તારામાં શક્તિ છે, માત્ર તારે પરબાવના વિલાસ ઊઠી દેવાના છે.

એ ! વિચાર કર નં જુગારીને રમવા બેસ્યા છે, ખેલવા બેસ્યા છે નં જ્યારે દાવ માટે છે ત્યારે તો ખૂબ ઉંસાહમાં હોય છે એને એમ જ હોય છે કે સર્વ રમવા પોતે જીતશે. પછી એ ખૂબ જુરખાણી હાણા નાખે છે અને પૈસા પડેલે ત્યાંસુધી ખેલે જાય છે. પછી એ દારી જાય તે વખતે એનું મોઢું બેધું હોય તો ખરેખર ખેલ થાય એના હોશકોશ બિટી જશે, એના જાદે જૂટી જશે એ અર્ધમરેલ જેવો જણાશે.

ઘોડાની શરતને દિવસે મહાલક્ષ્મીના સ્ટેશનેથી સાંજના કોઈ તમારા ડબામાં બેસે અને તે રેસમાં શુભાવીને આવ્યા હોય (અને ઘણાખરા હારીને જ આવે છે) તે વખતે તેનાં મુખ જોયાં હોય તો ખ્યાલ આવે. આવી રીતે આવે મોઢે છેડે છોડીને હારેલ જુગારીની જેમ તારે જવું છે કે હસ્તે ચહેરે “ અબ હમ ચલતે હૈ, ચોર સખડી પાસ ક્ષમા મંગત હૈ. ” એવા આનંદધ્વનિ સાથે ખમતખામણાં કરતાં આનંદમાં જવું છે ? જૂળ મળની વાત છે. મોટા મોટા રાજ્ય છોડી જનાર હારેલ જુગારીની જેમ જ ગયા છે અને મોટા ખજાનાની ઉધલપાથલ કરનાર અંતે ખાલી હાથે જ ગયા છે. આંતર દૃષ્ટિએ ઊંડા ઊતરીને જૂળ વિચાર કરીને બોલજે, બોલ તો કાંઈ નહિ, પણ વિચાર તો જરૂર કરજે. અંતે છાંય પર હાથ મૂકી, બે હાથ જોડી, હૃદયમાં અષ્ટદળ કમળની સ્થાપના કરી પ્રહરંધ્રમાંથી અનંત આકાશમાં ઉડુચન થાય એ તારી વિચારણા, વાચા અને ક્રિયા છે ? જો હોય તો તે આનંદ છે અને નહિ તો આ ભવ માત્ર ફેરો થયો એમ ગણવું અને હજી પણ જે કાંઈ સમય બાકી રહ્યો છે તેમાં સુધારવાની અવકાશ છે. આ રસ તો એવો છે કે એક વાર એક ક્ષણ અખાઈ જાય તો જમાવટ કરી દે અને કાંઈ નહિ તો વિકાસ (ઉત્ક્રાન્તિ) તો જરૂર સુધારી દે.

બાકી તારી એકતાના સંબંધમાં તો વારંવાર શું કહેવું ? શુભ દ્રાવ્યાર્થ જ્ઞાનાર્ણવમાં એકત્વ ભાવવાનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે

एकः स्वर्गी भवति विबुधस्त्रीमुखाम्भोजभृङ्गः,
एकः श्वभ्रं पिवति सलिलं छिद्यमानः कृपाणैः ।
एकः क्रोधाद्यनलकलितः कर्म वध्नाति विद्वान्,
एकः सर्वावरणविगमे ज्ञानराज्यं भुनक्ति ॥

“આ આત્મા એકલો જ સ્વર્ગમાં જાય છે અને ત્યાં
જ દેવાંગનાના મુખકમળ ઉપર જામરૂપ મધ સોમ સોમવે
છે. એ એકલો જ અધોલોહ-નરકમાં જાય છે અને તોટી
પીએ છે અને નરવારેથી કપાય છે. એ અંદરથી કોપથી
સગળી જીતીને એકલો જ કર્મ ખાંધે છે. એ શાની-પંડિત મધ
જ્યારે સર્વ આવરણનો નાશ કરે છે ત્યારે એકલો જ જ્ઞાન-
સામ્રાજ્યનો ઉપભોગ કરે છે.” મતસજ કહેવાની એ છે કે આરાં
દૂગ પજુ તંને એકલાને જ યોગવવાનાં છે અને મદાયાતના પજુ
તેજે એકલાએ જ સહેવાની છે. મુદાની વાન એ છે કે એ સર્વ
બાબનમા એકલો છે અને મોઢે પજુ એ એકલો જ જાય છે.
ત્યારે હવે તં શું ધાર્યું છે ? તં નમિરાજર્ગિ જેવા પ્રત્યેકજુદની
વાન સાંબળી, ગાલી તં જોયું કે મોટા અલેકસાંડર જેવા સહેન-
શાહો પજુ હાથ ધસતા ચાલ્યા ગયા, તં જોયું કે મોટા શાહ-
મોદાગદો કે બબર, ચાલી બબર, શેર બબર મૂકી ચાલ્યા ગયા,
અને તં જોયું કે અનેક ખટપટ કરનાર પજુ અંતે તફન નાગા
પોડ્યા ! ત્યારે તારો વિચાર શો છે ? કાંઈ વિચાર કર. જે
તારા વિચાર માટે ચિદાનંદજી લખી ગયા છે કે:—

બૂડ્યો દિરે દૂડ્યો મોહ મહિરાકી હાક માંદિ
ધાર્યો નદિ આતમ અધ્યાતમ વિચારકું,
પંડિત હહાધો મધ પદી આધો નાંદિ
સાંધો બેદ પાધો આર ધાધો દેહકે ચિકારકું;
પ્રજુતાઈ ધારે નવિ પ્રજુકું સભારે મુખ
જ્ઞાન તો હિચારે નવિ મારે મન જારકું,
ખોટા હિપદેશ દેવે અતિ અતિચાર સેવે
તે તો નવિ પાવે ભવ હિધિકે પારકું.

તું પંડિત કહેવાયો, તું ગ્રંથો પઢ્યો, પણ તું સાચો ભેદ પામ્યો નથી અને ભણીગણીને અંતે વિકારો તરફ દોડ્યો જાય છે. આ તે કાંઈ રીત છે ? ભણવાગણવાનું પ્રયોજન શું ? અંતરમાં ઊતર, આત્માનો વિચાર કર અને તારી જાતને ઓળખ. મન માર્યા વગર અને અંદરની હુકીકત સમજ્યા વગર કાંઈ છેડો આવે તેમ નથી. ખૂબ આત્મ-વિચારણા કર, અને તેટલો વિચાર કર અને જે પ્રશ્નોનો નિકાલ ન થઈ શકતો હોય તે પર ખૂબ ચિંતવન કર, વારંવાર વિચાર કર. તું ખાસ ધ્યાનમાં રાખજે કે તારે અંતે એક દિવસ આ સર્વ છોડીને ચાલ્યા જવાનું છે. તેની તને પ્રથમથી નોટિસ મળવાની નથી, તે વખતે તું શુદ્ધિમાં હોઈશ કે નહિ તે પણ કહી શકાય નહિ; તો પછી આ સર્વ ઘડભાંજ કરીને અંતે શું કરીશ ? અને કદાચ શુદ્ધિ હશે તો પણ તારે માથાં પછાડવાં પડશે. ‘આખર પછતાવા હોઈ’ એ વાતને તું સિદ્ધ કરીશ.

એટલા માટે મળેલ સામગ્રીનો લાભ લઈ આત્માને ઓળખી લે. એનું એકત્વ સમજી લે અને એને ખૂબ ગહલાવ. એ એટલે તું અને પોતાની જાતને તે કાંઈ વારંવાર ભલામણ કરવાની હોય ? ગમે તેમ કરીને આ ભવોદ્ધિનો તો પાર પામવો જ ઘટે. આવે ભરદરિયે ઝોલાં ખાતાં રહેવામાં મજા શી આવે ? એક વાર પ્રયત્ન કરીને ચેતનરામને સાધી લે અને આગળ ધપે જા. આ મનુષ્યદેહમાં પ્રયત્ન કરીશ તો તને દીવાદાંડી સાંપડશે, નહિ સાંપડે તો તેનો માર્ગ તો મળશે અને અત્યારે જેવું મોભું આવે તેવું ઘસડાવાનું અને તફડાવાનું તો બંધ થઈ જશે. એક વાર દીવાદાંડી દૂરથી દેખાય તો કાંઠો હાથ જરૂર લાગશે. તારી જાતને, તારા ગુણોને

એળખી તું જ્યાં ત્યાં કચરામાં હાથ નાખવાનું હવે મૂઠી દે
અને સાચા સોનાને પકાવ. તું ટંકશાળમાં જઈ સોનાને શોધાવે
છે તેવું કાંચનમય આત્મતત્ત્વ આ મનુષ્ય સવમાં જ તને લભ્ય
છે અને આવે. વખત ફરી ફરીને નહિ મળે તું વારંવાર
યાદ રાખજે કે 'વગોડું' 'હું એકલો છું' અને તેની સાથે એ
પણ યાદ કરી લેજે કે 'નરિય મે કોઈ' 'મારું કોઈ નથી.'
આટલું સમજ્યો તો તારો બેઠો પાર છે, પણ સમજ્યો ક્યારે
કહેવાઈય તે સાથે સમજી લેજે. પુસ્તકમાં કે વ્યાખ્યાનપીઠ
પર કે મીઠી વાતોમાં એ વાત કરી પરવારવાનું નથી, એ તો
જીવન જીવવાનું છે, એ મિસાલે જીવનક્રમ ઘડવાનો છે અને
ઉપદેશક દીવાદાંડીના દીવા દેખવા છે. એ દેખ્યા વગર તારો
આરો નથી અને આરો ન મળે તો દરિયાને ધક્કેલે ચઢવાનું છે.
સમજી પ્રાણી પોતાની જાનને ખરાબર જોળજે અને જોળખીને
જીવનરામને સારી રીતે વિકસાવે વિકાસશીલ આત્મા એક વાર
સાથે રસ્તે ચઢ્યો એટલે એને દિશા સૂઝી જાય છે અને પછી
ધીમે ધીમે એને કાઠો પણ દેખાતો જાય છે તું ઉપટે યાદ
રાખજે કે આ સર્વ રમતનો વરસાદ તું છે અને તું એકલો
છે, તારે તારા પોતાના વિકાસની સર્વ યોજના કરવાની છે
અને અંતે ન સર્વના પરિણામ તારે એકલાએ જ ભોગ-
વવાનાં છે આ પ્રમાણે તારા જીવનરામને અનુયાયન કર

इति एकत्वभाषणा

प्रकरण ५ भुं

अन्यत्वभावना

उपजातिः—

परः प्रविष्टः कुरुते विनाशं,
लोकोक्तिरेषा न मृपेति मन्ये ।
निर्विश्व कर्माणुभिरस्य किं किं,
ज्ञानात्मनो नो समपादि कष्टम् ॥ क १ ॥

स्वागता—

खिद्यसे ननु किमन्यकथार्तः,
सर्वदैव ममतापरतन्त्रः ।
चिन्तयस्यनुपमान्कथमात्म—
न्नात्मनो गुणमणीन् कदापि ॥ ख २ ॥

शार्दूलविक्रीडितम्—

यस्मै त्वं यतसे विभेषि च यतो यत्रानिशं मोदसे,
यद्यच्छोचसि यद्यदिच्छसि हृदा यत्प्राप्य पेप्रीयसे ।
स्निग्धो येषु निजस्वभावममलं निर्लोभ्य लालप्यसे,
तत्सर्वं परकीयमेव भगवन्नात्मन् किञ्चित्तव ॥ ग ३ ॥

ક ૧. મારકાને ઘરમાં દાખલ કર્યોં દોષ તો તે વિનાશને
કરે છે-એવી જ દોષનાયકા છે તે મને લાગે છે કે ખોટી
નથી. આ જ્ઞાનથી બરેલા આત્મામાં કર્મનાં પરમાત્મોએ
દાખલ થઈને જીવે કયા કયા હો નથી આપ્યા ?

જ ૨. હે ધ્યેન ! મમતાને આધીન પડી જઈને બીજાઓની
વાંતા-બાળનોથી ઉપાધ કરી તું આ માટે નકામો ખંદ
પામે છે ? અને તારાં પાતાનાં અનુપમ શુભરત્નોનો
હી વિચાર પણ તું કેમ કરતો નથી ?

ગ ૩ હે ધ્યેન ! જેને માટે તું હાથા હાથી ગ્યો છે (પ્રય-
ત્નો કરી ગ્યો છે), જેનાથી તું બચ પામ્યા કરે છે
અથવા જંની ખાતર તને બચ લાગે છે, જ્યાં તું નિરંતર
આનંદ પામે છે, જેની પછવાટે અથવા જેને માટે તું
શોક કરે છે, જે જે તું હૃદયપૂર્વક ઇચ્છી ગ્યો છે, જેને
પ્રાપ્ત કરીને તું ખૂબ લહેરમા આવી બંધ છે અને તારા
મહાનિર્ભળ આત્મસ્વભાવને કચરી નાખી જે વસ્તુ ઉપર પ્રેમ-
રાગથી રાજાઈ જઈ તુ ગાંડાધેલા ચેડાં કાઢે છે, એ સર્વ પારકાં
છે-અનેકાં છે અને હે ભાગ્યવાન આત્મા ! એમાંનું એક
પણ તારું નથી-કાંઈ પણ તારું નથી-જરા પણ તારું નથી.

દુષ્ટાઃ કષ્ટકર્તૃભાઃ ક્ષતિ ન ત્તાઃ સંસારમ્ભગા સંસૃતૌ,

નિપંદનાન્કનોનિષ્ઠ ગતિદત્તનિલ્લઘૌ વિમિત્તૌ મુદ્ધઃ ।

તથા તત્પરક્રીડદર્શિન્નનિતે વિમ્મૃત્ય નેત્રેન હા,

રજ્યન્મૃગમિ મુદ્ધઃ । તાન્નુત્તરજ્ઞાન્નનન કિં ભજ્યસે ॥ ૪ ॥

અનુવાદ—

જ્ઞાનરૂપનનાગિત્રકેતનાં ચેતનાં વિના ।

તથેમન્યદ્વિનિશ્ચિત્ય યતસ્ત્વ સ્વદિનાસ્યે ॥ ૪ ॥

ક ૧. પદ્યઃ પદ્યોઃ, પદ્યોઃ, સ્તોત્રોક્તિઃ પદ્યપદ્ય, અન્યપદ્ય
અર્થઃ પદ્ય, પદ્યપદ્ય પ્રાપ્તિઃ.

ચ ૨. કથાઃ વાતો ગતિની ગતિ, પરમસ્ત્ર પરમ, બ્રાહ્મણ
તાદા પોતાનાં ગુણમર્ણીન્ ગુણમર્ણી મર્ણીન્-રત્નો.

ગ ૩. યત્ ના ઉપયોગ સુદર છે. યત્ યત્ જોનમિ જેને જેને
(માટે) શોધ કરે છે, પેર્મીયસે પ્રેમવાળો ગર્ભ ગર્ભ છે, રંજન
પામે છે. સ્તિગ્ધઃ પાનથો, પ્રેમાધીન. નિર્લેપ્ય કચરી નાખીને.
લાલપ્યસે ગમે તેવું-એકદેશ બોલે છે.

ઘ ૪. દુષ્ટાઃ બાંધર, દુઃખદૃષ્ટ અને દુઃખદૃષ્ટ આપનારી. કષ્ટકર્-
તૃભાઃ મહાપીડા, બાંધર વાતના. સંસૃતૌ સંસારમાં. પ્રતિહતઃ
માર ખાધો. વિમિત્તૌ બેદાથો. તેષુ તેમાં-પરક્રીય વિદ્યાસોમાં.
રજ્યન્ આસક્તિ કરતાં. ઉપચરન્ આચરતાં.

ઙ ૫. કેતન ચિત્ત, ત્રિરંગી વાવડો. સ્વદિનાસ્યે પોતાના દિતની
પ્રાપ્તિને માટે.

૪ ચેતનજી ! આ સંસારમાં મહાદુઃખ ઉપજાવે તેવી કઈ પીડાઓ-વિડંબનાઓ તેં સહન નથી કરી ? તું તિર્યચ ગતિમાં અને નારકીની ગતિમાં ગયો. ત્યારે તેં માર ખાધા છે, તું છેદાયો છે, તું લેદાયો છે અને તે પણ (એક વાર નહિ પણ) વારંવાર. એ સર્વ પારકી વસ્તુઓનો જ દુર્વિલાસ છે. એ સર્વ ભૂલી જઈને પાછો તેં જ પરવસ્તુઓ ઉપર આસક્તિ રાખે છે અને તે જ કયાં કરે છે ! અહાહા ! મૂર્ખ ! (આવી મૂર્ખાઈ કરતા) તને કોઈ જાતની શરમ પણ નથી આવતી ?

૫. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના ત્રિરંગી ચિહ્નવાળી, ચેતના વગરની સર્વ વસ્તુઓ પર છે-પારકી છે-અન્ય છે, એમ મનમાં નિશ્ચય કરીને પોતાના હિતની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયાસ કર.

गेयाष्टक*

विनय ! निभालय निजभवनं (२)

तनुधनसुतसदनस्वजनादिषु,

किं निजमिह कुगतेरवनम् ? ॥ विनय !० ॥ १ ॥

येन सहाश्रयसेऽतिविमोहा—

दिदमहमित्यविभेदम् ।

तदपि शरीरं नियतमधीरं,

त्यजति भवन्तं धृतखेदम् ॥ विनय !० ॥ २ ॥

जन्मनि जन्मनि विविधपरिग्रह—

मुपचिनुपे च कुटुम्बम् ।

तेषु भवन्तं परभवगमने,

नानुसरति कृशमपि सुम्बम् ॥ विनय !० ॥ ३ ॥

त्यज ममतापरितापनिदानं,

परपरिचयपरिणामम् ।

भज निःसङ्गतया विशदीकृत—

मनुभवसुखरसमभिरामम् ॥ विनय !० ॥ ४ ॥

અષ્ટકનો અર્થ—(અન્યત્રાવધાન)

૧. વિનય ! તારા પોતાના ઘરનો આરો ગીતે બાળ કાઢ-ગોધ કરે. (અને વિચાર કે—) આ બવમાં તારું શરીર, તારું ધન, તારાં છોકરાં, તારાં ઘર અને તારાં સંજોગોમાં પેટી દુર્મતિમા જતાં તારું દાર્દ્ર્ય રક્ષણ કર્યું ? કેવળ તને રક્ષણ આપે તેવું છે તે શોખી કાઢ.
૨. આ (શરીર) તો હું પોતે જ છું એટલો ગધેા જેની આગે અતેદ-એકતા માનીને તું જેનો આશ્રય કરે છે તે શરીર તો થોભતો અશ્રય છે અને તને ખેદ ઉપજાવીને છોડી દે છે અથવા જ્યારે તારામા શિથિલતા આવે છે ત્યારે તને તણ દે છે.
૩. તું દરેક બવમા અનેક પ્રકારની ચીજો ધન આદિનો અશ્રદ્ધ (પરિશ્રદ્ધ) કરે છે, વધારે છે અને કુટુંબ જમાવે છે, પણ જ્યારે તું પરબવમાં ગમન કરે છે ત્યારે તેઓમાંનો એક તલનો તેઓ બાગ પણ તારી પછવાડે આવતો નથી.
૪. મમતા અને દેવમા જેનું મૂળ છે એવા પારકી વસ્તુ સાથેના પરિચયના પરિણામને તું તણ દે અને જાતે અસંગ થઈને અત્યંત નિર્મળ થયેલ મનોદર અનુભવસુખના રસને બજ-સેવ.

* ગાગ-મારવાડી લોકો યુગ્મ પર ખોલે છે તે 'ભડી સોરડીઆ રે મારી નોન્ડીઆ' ના લવમા મુદગ સાથે ગાવામાં આવે તો મસ્ત રાગ ચાલે છે. 'વિનય વિનાયવ નિજભવન' એ પદ દરેક ગાયને અન્તે બે વખત ખોલવાનું છે 'ગાડી સુંદર લવ ગોડવી લેવો, પ્રતમાં શ્રીરાગ જણાવે છે. દેશી મારે તુજ ચણ પાર નહિ સુગણે' એમ જણાવ્યું છે.

पयि पयि विविधपदैः पयिकैः गत,

कुरुते कः प्रतिबन्धम् ।।

निजनिजकर्मवशैः स्वजनैः सह,

किं कुरुते ममतायन्धम् ।। विनय !० ॥ ५ ॥

प्रणयविहीने दधदभिष्वङ्गं,

महते बहूस्तन्तापम् ।

त्वयि निःप्रणये पुद्गलनिनये,

बहसि मुधा ममतातापम् ॥ विनय !० ॥ ६ ॥

त्यज संयोगं नियतवियोगं,

कुरु निर्मलमवधानम् ।

न हि विदधानः कथमपि तृप्यसि,

मृगतृष्णाधनरसपानम् ॥ विनय !० ॥ ७ ॥

भज जिनपतिमसहायसहायं,

शिवगतिसुगमोपायम् ।

पिव गदशमनं परिहृतवमनं,

शान्तसुधारसमनपायम् ॥ विनय !० ॥ ८ ॥

૧. જુદા જુદા અનેક પંથોમાં વચ્ચે વચ્ચે જે જે વટેમાર્ગીઓ મળે તે દરેકની સાથે પ્રતિબંધ (દોસ્તી સંબંધ) ઠાણ કરે ? દરેક સગાસંબંધી પોતપોતાનાં કર્મને વશ છે તે દરેકની સાથે તું મમતાનું બંધન શા માટે કરે છે ?

જેનો આપણી તરફ પ્રેમ ન હોય તેને વળગતા જવામાં આવે તો તેવો પ્રેમ કરનાર અનેક સંતાપો સહન કરે છે. આ પુદ્ગળનો સમૂહ (જેના ઉપર તું પ્રેમ કરી રહ્યો છે તે) તારા તરફ ખીલકુલ પ્રેમ-આકર્ષણ વગરનો છે અને તું તદ્દન નકામો મમતાની ગરમી ધારણ કરી રહ્યો છે.

૨. જેનો અતંત વિયોગ જરૂર થવાનો છે જોવા સંયોગ-સંબંધને પ્રથમથી જ તણ દે અને તું મેલ વગરની એકામતા કર. મૃગતૃષ્ણાના જળ-તું-ગાંઝવાના નીર-તું તું ગમે તેટલું પાન કરીશ પણ તંનાથી તને કોઈ પણ પ્રકારે તૃપ્તિ થવાની નથી, તું તંથી કદી ધરાવાનો નથી.

૩. જેને દોષોનાં આધાર કે ટેકા ન હોય તંને સહાય કરનાર જિનપતિ-તીર્થંકર દેવને તું બજ મોક્ષગતિ પ્રાપ્ત કરવાનો જો સહેલો હલાજ છે અને તું શાંતબુધ્ધારસ(અમૃતપાન)ને પી; કારણ કે એ રસ વ્યાધિઓને સમાવનાર છે, વમન- (વોમિટ)ને દૂર કરનાર છે અને વિનાશ વગરનો છે.

સગાં વિગેરેને પોતાનાં માનવામાં આવે છે તેનો સમાવેશ થાય છે. બહિરાત્માની આ દશા હોય છે.

ઉપર જે બાહ્યભાવ બતાવ્યો તેને કુદાર્થી જર્ઘ માત્ર આત્મા જ આત્મત્વનો નિશ્ચય કરવો તેને જ્ઞાની પુરુષો અંતરાત્મ ભાવ કહે છે. અહીં આત્મા સિવાય સર્વને અન્ય સમજવાની વાર્તા છે અને એમાં બાહ્યભાવનો સર્વથા નિષેધ થાય છે.

જે કર્મના લેપ વગરનો હોય, જેને શરીરનો સંબંધ ન હોય જે બંધે તદ્દન શુદ્ધ હોય, જે શુણ્નિષ્પન્ન હોય, જે સર્વથા નિવૃત્ત હોય અને જે વિકલ્પ રહિત હોય એવા શુદ્ધ આત્મા પરમાત્મા કહેવામાં આવે છે. એ દશા પરમાત્મભાવ છે.

આ અન્યત્વ ભાવનામાં બહિરાત્મભાવ કેવો વર્તે છે તે બતાવવામાં આવશે અને તેનું અંતિમ દ્યેય અંતરાત્મભાવમાં બિતરી પરમાત્મભાવ પ્રકટ કરવાનું રહેશે. આ આત્માના ત્રણ પ્રકાર જૂળ ધ્યાન રાખીને સમજવા યોગ્ય છે. એ સમજવું જે મોટી ધમાલ આ પ્રાણી માંડી એટલું છે તેનો તે આ જરૂર છૂટી જાય તેમ છે. આ ભાવનાની વિચારણામાં પ્રથમ આપણે અંધકર્તા સાથે આગળ વધીએ.

બાહ્યભાવ-બહિરાત્મભાવ શું છે તેનું સ્વરૂપ આ ભાવનામાં વિચારવાનું છે. આ પ્રાણી બહિરાત્મભાવમાં એટલો બધો એકરસ જામી ગયો છે કે એમાં તેને કાંઈ નવાઈ જેવું લાગતું નથી અને એ જોતો એલે જ જાય છે. એને તો કંઈક શોધે કરવી છે, આકાશના તારાઓના હિસાબ કરવા છે, ચંદ્ર આં મંચળના અંદે પડેલોયવું છે અને નાના છવનમાં ફેંકે ફેંકે નાખવું છે. એને એક વડી શાંતિથી વિચાર કરવો નથી

આશા છેવે નથી અને મળે તો માણવો નથી. સ્ત્રી, ધન અને બીજા અનેક દુન્યવી ખટપટોમાંથી એને નિરાંત જાદિરાત્મા દોણ અને અંતરાત્મા દોણ ? એનો વિચાર કરવાનો ગ્રમય પણ મળતા નથી. એને નથી જાણવું જ્ઞાન, નથી જોલવાનું જ્ઞાન, નથી વિચાર કરવાની તાલીમ અને મોટી રાત્રે પણ એની ખટપટ એટલી ચાલતી હોય છે કે એ જાણે ત્યારે પણ અડધી દલાઈ તો એનાં ચાલતા યત્રને કંડા પડવામાં જાય. આ જાનની ધમાક માંડી બેઠો હોય તેને જાહિર અને અંતર આત્માની વાતો કેમ મૂકે ? ક્યારે સૂકે ?

પણ આ જાધી રમત મંડાળી કેમ ? આત્મા એના અસલ સ્વરૂપે નો જ્ઞાનમય છે, જાતે જ્યેન-ચ છે અને અનંત ગુણથી ભરેલો છે એ અત્યારે ધન માટે રળડે, સ્ત્રીની પાસે કાલા-વાલા કરે, ખાવા માટે બિખ માગે, વ્યાધિઓ માટે ઉપચાર કરે, અનેક વખત નિઃશ્વાસ મૂકે, વારંવાર પાછો પડે, એનું વ્યક્તિત્વ દગાઈ-કચરાઈ જાય અને એ જાણે ગાંડાની હોદ્દા-ટલમાં પડી અસ્તવ્યસ્ત લવારો કરતો જણાય અને જ્યાં ત્યાં માયાં માર્યા કરે-એવી એની ગૂરી દશા શા કારણે થઈ ?

હુનિયાદારીમા દહેવન છે કે ' અગણ્યા માણસને રોટલો આપીએ, પણ એટલો ન આપીએ ' આ વાત યોગ્ય છે કે નહિ ? તેના ગુણ-દોષની વિચારણા અત્ર કરવાની નથી; પણ એની એક કિવદન્તી છે ત મુગ્ધિદ છે.

માણસો નોકર રાખે છે તો ત્યાં તે પણ જાણે છે કે ઘરનાં તે ઘરનાં અને પર તે પર પારડી માતો હોકરો રળી ન આપે, અંતે એનો જમણો હાથ એના મોં તરફ જ વળે. દુકામાં

શંકા પડી જાય એવું ઉપલક્ષ્ય નજરે પ્રથમતઃ જરૂર લાગશે. આ અનંત જ્ઞાનના ધણી આત્માની એક કથા થઈ.

(સ્વ ૨.) ચેતન ! કર્મરાજના મુખ્ય સેનાપતિ મોહરાજએ મૂકેલી મમતાને પરાધીન થઈને તું પારકી પંચાત કેટલી કરે છે તેનો વિચાર કર. તું એમ સમજે છે કે આખા ગામના કુળઆ તારે પતાવવાના છે અને તું ત્યાં દાખલ થઈ જાય છે. કોઈની વાતો, કોઈની ચિંતા, કોઈની નિંદા, કોઈ પર ગુસ્સો એ સર્વ અન્યને માટે જ જાણે તેં જાળવી રાખ્યાં છે. તને યુરોપમાં શું થયું તે વિચાર કરવા અને તેની વાતો કરવા સમય મળે છે, તારે રાજા કર્ણની વાતો કરવી છે, સગાં-ઓનાં મોં જાળવવાં છે, કોઈ દૂરનું મરી જાય તો એક કલાક પછી લોકોએ જઈ જોડી રીતે ઓ ઓ કરવું છે, તને લાગે-વળગે નહિ તેવાની વાતોમાં કલાકો કાઢવા છે, તારા ધરનાંની ચિંતામાં અરધા થઈ જવું છે, તારે અન્ય કોઈની નોકરી ગઈ તેની વાતો કરવી છે, તારે અમલદારોના ગુણ-દોષ પર વગરઆધારે ગપ્પાં મારવાં છે, તારે વિનાકારણે આને ‘ફિયર’ કેટલા આગ્યા તેની વાતો કરવી છે, તારે ફોજદારી કોર્ટમાં અતિ તુરંત મનુષ્યોનાં કે ખાસ કરીને નટી જેવી સ્ત્રીઓના કેસો ચાલતાં હોય તે સાંભળવા કે વાંચવા છે અને આવી આવી તદ્દન નકારી અથવા તારી નજરે કોઈ વાર કામની લાગતી વાતો કરવી છે અને ‘કાલુ દુળલે કયું’ કે સારા શહે-રકી ફિકર’ જેવો વેશ કરવો છે.

મમતાની પરતંત્રતા, સાપેક્ષ દૃષ્ટિનો અભાવ, આદર્શની રેરહાજરી, વ્યવસ્થિત સંકલ્પનાની ખામી અને અતિ કેદ

(મોટાની ચમત્તી)ની અગત્ય નથી તામ આપણ દાવડનાર થયા છે, તું વિનાશકળ પચ્છી જિત્યા કરે છે, પચ્છી જાતો કરે છે, પણ સંજ્ઞાથી ઘાટે ઘટે રિ અને ઘાટ જામે નહિ ત્યારે વિભાજન કરે રિ નિહા, કુદરતી, આત્મજ્ઞાના અને જોજનાતિની કયામાં તું ફેટયો પચન કરે છે અને સ્ત્રી સંજ્ઞાથી માન નીકળી નો નો જો: લેજો યમ-માર. અને જ્ઞાનના ધાત્રીની આ દગા દોય રિ અને તારા જેવા અને જુજુના આગમને આવી નિમાસ્ય જાળનામાં દાય યાત્રા ઘટે રિ તું આખો દિવસ ફેલી ફેલી જાતો, વિતાવો અને પુષા-ધિઓ કરે રિ તેનો વિચાર કર, તેની તુલના કર, તેનો અર-વાળો કર. અને તું કોણ રિ અનુપમ સુખીનો મલ્લી, જ્ઞાન-દર્શન-વારિજમય, અધિષ્ઠાનદ સ્વરૂપ, શાશ્વત મુખનો અધિ-કારી-ને આવી દશાંત્ર જિતરી ગયો રિ તારામાં અનુપમ શુજરતનો રિ તેની જિત્યા કર. તેને જોજળ અને નને પ્રગટ કરવાનો વિચાર કર, નન્નય ઘણ જા. તારે આવી કુદરતી અને પારકાની કયા કળવાની તે દોય રિ તારે તારું પોતાનું કરવાનું કયાં જોખું છે કે પાન્દ્રી જિતાત્રી હેરાન માય છે રિ કુમજો માય છે રિ અચ્છ વિતામત્તિ વ્તન કે સંજ્ઞા ઇચ્છે તેવા પદાર્થો મેળવી શકાતા, કામપદ-ઘટો ઇચ્છિત વસ્તુ આપતો અને કળપવૃક્ષાની નીચે જિખા રહેતા ઉપરથી માગેલી વસ્તુઓ પડતી, એ સર્વને ટપી વ્તય તેવા શુજરતનો તારામા બદલાં છે, તું તન્મય છે અને તે પ્રયત્નસાધ્ય છે

ત્યારે આવા શુજરતનોનો વિચાર કરતો નથી અને પારકી વાતો શા મારે કરે છે રિ જે અનુષ્ઠો તારાં નથી, જે શાન્તકારણ સાથે તારે સંજ્ઞા નથી, જે સંજ્ઞાથીઓ તારી સાથે આવવાના

નથી તેની ચિંતા કરવી છોડી દઈ, તારો પોતાનો જ વિચાર કર અને તારા ગુણોને ઓળખ. પારકી વાતોમાં તારું કંઈ વળવાનું નથી અને કોઈ અહીં જેસી રહેવાનાં નથી. થોડો વખત તાળીઓ પડી તો પણ શું અને ન પડી તો પણ શું? અને તાળી પાડનાર પણ જવાના છે અને તું પણ જવાનો છે ત્યારે એવી નકામી લપનછપન મૂકી દે અને તારા ગુણરત્નોની ચિંતા કર. તારે જે ભેદજો છે તે તારી પાસે છે તારામાં છે, તેને શોધી કાઢી પ્રકટ કરવું એટલું જ ગાર્હ છે. જેદની વાત છે કે ઘરની વસ્તુની કિંમત ન કરતાં તે પરવાતોમાં દોડ્યો જ જાય છે અને અંદર ભેતો નથી, પોતાના ગુણોને પીછાનતો નથી અને પીછાનાઈ જાય તો તેનું ધરાણ મૂલ્ય કરતો નથી. નકામો-મમતાવશ થઈને જે ખેદ કરે છે તે છોડી દે અને અનુપમ આત્મગુણોની ચિંતા કર.

અન્યની ચિંતા કર તેનો વાંધો નથી, પણ માત્ર દિશ દેરવવાનો ઉપદેશ છે. અત્યારે તું પરની-ગહારની-ગહારનાં ચિંતા પોતાનું માનીને કરે છે તેને ગદલે સ્વની-અંદરની-અંદરના ગુણોની ચિંતા કર. પ્રશ્ન એ છે કે એની ચિંતા તું કદાચ કેમ કરતો નથી? તું અત્યારે શું કરી રહ્યો છે તે હવે ભે. આ તો એક ચિંતવનની વાત થઈ, પણ તારા સર્વ પ્રયત્નો-કાચે કંઈ દિશાએ વહે છે, તું શેમાં ભેડાઈ ગયો છે અને કેવે દસાઈ પડ્યો છે તે ધરાણ સમજ. ભે ! જરા આગળ વધ.

(ગ ૩.) તેં અત્યારે જે મોટી ધમાલ આદરી છે તે કોણ માટે છે? તારે પોતાને તો સાડાત્રણ હાથ જમીન સૂવા ભેદ અને ખાવા માટે થોડો ખોરાક ભેદજો. પાણીની તો કદ રત વિપુલતા પૂરી પાડેલ છે. ત્યારે આ સર્વ પંચાત શેની ?

તેં માટેં કારખાનાં, કારસ્થાનો કે વેપાર માંડ્યાં છે તે કોને માટેં? જોનાથી જાંઠારા કે તિભેરીઓ ભરીય તે કોનાં!

તું ચોરથી, પશુથી, દુરભનથી ડર્યા કરે છે તે શેન ખાતર? છવવા માટે કે તારા પોતાની જિંદા માટે? અગ છોકરા છોકરી માટે?

તારા આનંદ શેમાં છે? ઘરનાં મળે ત્યારે આનંદ ખાવાપીવામાં આનંદ, પૈસા રળે ત્યારે આનંદ! પણ એ કંઈ વસ્તુઓમાં? સર્વ પારકું, પારકામાં અને પરથી.

તું શોક કરે છે-રડવા બેસે છે તે કોને? કોઈ સગાં? મિત્રને? તે પણ પારકાં જ છે. તારી ઇચ્છા શું મેળવવાનું રહે છે? જ હશે તે સર્વ તારાથી પર, પરને માટે અપરદ્વારા પ્રાપ્ય. વળી કોઈ વસ્તુ તને મળી જાય ત્યારે તું રાહ રાહ થઈ જાય છે તે શું છે? તને નોકરી મળે, ધન મળે, પ્રમાણ પત્ર મળે, પ્રશંસા મળે એટલે તું કૂદવા મટે છે; પણ એ સર્વ પર છે, તારાથી અલગ છે, અનોખાં છે, બાહ્ય છે.

તારા પોતાનો નિર્મળ સ્વભાવ છે તેના ઉપર પગ મૂકીં તું અનેક વસ્તુઓ ઉપર રાગ ધારણ કરે છે. સારું કરનિચર સારા દોષગરૂમ, સારાં વસ્ત્ર, સારાં અલકાર, સારાં ઘડીઆળ-આ સર્વ પર છે, તારાથી અપર છે-અવર છે.

ભાઈ! આ સર્વમાં તારું કંઈ નથી. તું જંટલા હવાલીમાં મારે છે, તોફાન કરે છે, દરિયા ટોળે છે અને તારી નાનો દુનિયાને માથે લે છે તે સર્વ પારકું છે, પારકા માટે છે, પછી રહેવાનું છે, થોડા વખત માટેનું છે અને મેળવતા, બળવતાં તેમ જ સંયોગનો વિયોગ થતા અનેક ઉપાધિ કરાવે એ ઉપસાત તારી સાથે અતિ અદ્ય-સંજ ધવાળું છે અને કર્મપરમાણુજન્ય તેમ જ જાતે પોદ્ય-

વિક હોઈ તારા કામનું નથી. જે આત્મિક છે તે પૌદ્ગલિક ન હોય અને જે પૌદ્ગલિક હોય તે પર છે, તારાથી અવર છે અને તારી સાથે કદી મેળ ન ખાય તેવું છે. તારા જેવો પરવસ્તુ-પરભાવ-પારકાની ચીજોમાં-પરવસ્તુમાં રળડે એ તે સારી વાત કહેવાય ? અને જે પરમાણુની એ ચીજો જાનેલી છે તે તારા નથી, જેની ખાતર તું ધમપછાડા કરે છે તે તારાં નથી અને જ્યાં તારું પૌદ્ગલિક મન અત્યારે મોહ પામે છે તે પણ તારું નથી. આવી રીતે તું પરવસ્તુ-પરકીય ભાવમાં ફસાઈ ગયો છે અને તે ઉપર જોયું છે કે જ્યાં પારકો પેઠો ત્યાં સત્યાનાશની પાટી વાળી, મહા આપત્તિના ગણેશ મંડાયા, ઊતરતા દિવસની વાત શરૂ થઈ.

(વ ૪.) વળી આ સંસારમાં તેં કંઈ પીડાઓ સહન નથી કરી ? તું કપાયો છે, દળાયો છે, દળાયો છે, વેરાયો છે, ચીરાયો છે-તારે માથે થવામાં બાકી રહી નથી. નારકીના છવેનાં દુઃખનું વર્ણન વાંચતાં તો કાગળ તૂટી જાય તેવું છે. ત્યાંની ઠંડી અને ગરમી એવી હોય છે કે અહીંનો સહરાના રણનો તાપ કે હિમાલયની ઠંડી કાંઈ ગણતરીમાં નહિ. મનુષ્યપણામાં વ્યાધિઓ પાર વગરના છે અને તિર્યંચોને જામવો પડતો મૂંગો માર તો અકથ્ય છે.

આવી રીતે તું અનેક વાર છેદાયો, ભેદાયો અને હણાયો તેનું કારણ એક જ : પારકામાં વિલાસ, પરમાં આનંદ.

જાહુ નવાઈની વાત તો એ છે કે આટલું તત્ત્વજ્ઞાન તારા જાણવામાં આવ્યા છતાં હવે પણ તને એમાં જ આનંદ આવે છે. સુંદર વિચારમાં મગ્ન હોય ત્યાં દાદરે કોઈના પડવાનો અવાજ સાંભળી ચમકી જાય છે, પણ એ તો છોકરું નહીં, કોઈ બિખારી માગવા આવ્યો હતો. તેનો પગ લપસ્યો જાણી હાશ કરી બેસે છે ! મારાં-નારાંનો આ કેવો ભાવ ! તને આનંદ ખાવા-

પીતામાં આવે, તને મળ નાટક મિત્રેમાં જોવામાં આવે, તને લહેર નાગપાટીના જલમાંમાં આવે, તને વૈભવ શ્રીજીની આંખમાં દેખાય, તને મળ વૈભવની વાતોમાં આવે, તને એકામતા દોમાંડ રચવામાં, કારકથાને કારવામાં, અન્યને ઉત્તરવામાં થાય ત્યારે તને શું કહેવું ? જે કારણે તું કલ્પના સદેનો આવ્યો છે તે જાણ્યા છતાં પાછો તેમાં જ રસ પામે છે ત્યારે તેં મારું છે શું ? તને જરા લાજ પણ આવતી નથી ? તું પીડા થાય ત્યારે પોક મૂકીને રડવા બેસે છે અને વળી પાછો તેના તરફ જ દોડેનો જાય છે, ત્યારે આને તારી અછલ કહેવાય, તારી હેંશિયારી ગળાય કે મૂર્ખાઈ ગળાય ?

તને જે બચંદર યાતનાઓ સહન કરવી ગમતી હોય તો ખુશીથી પરભાવમા રમણુ કર પણ લેખક મહાશય તારું મન જાણે છે. તેઓને ખબર છે કે તને કદ કે કલ્પના જરા પણ ગમતાં નથી ત્યારે જ કારણે એ પીડા થાય છે તે જાણ્યા છતાં તે જ કારણે ફરી ફરીને સંધી રહ્યો છે તો તારી ઇચ્છા અને તારા કાર્યને કેટલો વિરોધ છે તેનો તું વિચાર કર. આ પરભાવની બાબતમા દયા સુધી રમ્યા કરીશ ? અને છતાં તેના પરિણામ દર દરવાની વીર મૃત્યુ છોડી શકતો નથી. તું યાદ રાખજે કે તારે હરેક નાનાં-મોટાં કાર્યનાં દિસાબ આપવાનાં છે હવે પણ વિચાર અને તારી પરભાવરમણુતાથી શરમા તારા જેવા મુમુક્ષુને આ પરભાવરમણુતા ન ચોખે. જે હવે આટલું નાથે છે તો તારું મન કયાં દોડી જાય છે તે તપાસી જોજે અને જરા ઝિટા ઝિટરજે. આવું શરમભરેલું-પોતાની વ્યતને દુઃક પાડે તેવું વર્તન કેટલો વખત ચલાવી લઇશ ? અજ્ઞાન અને મોહદશાને પરિણામે તારી શરમ ઊડી ગઇ છે.

હવે તારું રિત માર્ય તેને મારે કપાન્ટ કર, જે વસ્તુને પ્રગતિ લાગે તે માર્ય પડશે છે અને તારા પોતાનાં હોય તેને તારાં કરી છે અને તારી આગપાસ ચલવાયે જે કમરો જમી છે તેને જરાજર કર કરી નાખ તારી પોતાની હાથ મિલક જ્યાં તને જણાય ત્યાં તું પ્રગત્ત કર. પસંદગીનાં તને આવડા છે અને તે માટેનું આદિત્ય તને સાંપતું છે. ઊઠ, જાગ્રત મ અને સાચે માર્ગે લાગી વત.

અન્યત્ર ભાવના— :: ઝેયાપ્રક પરિચય—

૧. ઉપોદ્ધાત કરી દીધો. વિગતવાર સુદાઓ. રજૂ કર્યા હવે ચેતનહા તું તારું ઘર તપાસ. તારી પાસે માલપુંછ કેટલી છે તેનાં સરવૈયાં કાઢ. તું જરાજર સાચા સરવાળા કરને અને જાદળાકી મૂકવામાં પણ જરાએ પાછો પડીશ નહિ કે સંકોચ કરીશ નહિ. ઘણા પારકી પંચાત કરનારા માટે કહેવાય છે કે ‘પંચાતીઆનાં છોકરાં ભૂળે મરે.’ તું એવો ડાહ્યો, દોઢ ડાહ્યો થઈશ નહિ. સમસ્ત માણસ પોતાનું ઘર સંભાળી જોશે છે અને એ આખી દુનિયા દિવાની થાય તો સર્વની સાથે સામાનની ફેંકાફેંક કરે છે; પણ એની ફેંકાફેંકમાં દક્ષતા હોય છે: ખીન્ત ઘરમાંથી માલ બહાર ફેંકે છે ત્યારે એ બહારનો સામાન ઘરમાં ફેંકે છે. તારામાં આવું કહાપણ આવશે ત્યારે તું તારું ઘર સાબું કરી શકીશ, તેથી તારું ઘર શોધ, એની સંભાળ લે, એના ખૂણા-ખાંચરાઓમાંથી પણ કચરો કાઢી નાખ અને તારાં પોતાનાં સામાનની યાદી કર. ઘરનો વિભો

ઉત્તરાવંશ દોષ ત્યાં જોડલી વિગત તૈયાર કરે છે તેટલી ખારી-
દીથી તારું ઘર જોઈ જશે

જો ! પ્રથમ તો તપાસ કર કે તારું ચરીર, તારા પૈસા,
નારાં છોકરાં, નારાં ઘર, નારાં યજ્ઞાં વિગેરેમાં તારી સ્ત્રી, નારા
મિત્રા અને નારાં સંબંધીઓ કે જેની ખાતર તું અનેક ઉન્માદ
કરી રહ્યો છે તેમાંથી કોણ તારું છે ? જેની કમોટી એક ગતાવીએ.
જ્યારે તું અર્ધોથી ઉચાગા બરીને મોટા ગામતરે જઈશ, જ્યારે
તું મદ્યાપથે પડી જઈશ, જ્યારે તું મદ્યાનિદ્રામાં પડીશ, જ્યારે
તું મદ્યાયાત્રાએ નીકળીશ, ત્યારે તને કુમનિમાં પડતાં એમાંનાં
કોણ મદ્ય આપશે ? તે વખતે તારી જમી બાલુએ કદેલ
સરવાળાની રકમો કે તારી તિલ્લેરીમાં પડેલાં ઘરેણાંએ કે
નારા સ્ત્રીપુત્રાદિ પરિવારમાંથી કોઈ આટો દાથ આપશે ?

અરે ! પરબવની વાત જરા ઘોડો વખત બાલુએ મૂડીએ
તો અર્ધો પણ એ સ્નેહ સ્વાર્થ મુધીનો જ છે, એ વાતમાં
શંકા રહે તેમ નથી ધરડાં માળાપ તરફ પુત્રો કે પુત્રવધૂઓ
કઈ નજરે જુએ છે તે ઉપર ઉદ્વેગ કરવાની જરૂર ન હોય.
સાત-સાત દીકરે ટોનાઓને અકળાર્થ જવું પડે છે અને એને
જમવાના 'વારો' કરવા પડે છે એ અજાણી વાત નથી. આ
દેશ આકરી વાત હોય તો નોંધાયેલા દાખલાઓનો પણ
પાર નથી; પરંતુ એક વાત તો સિદ્ધ છે કે એમાંનાં કોઈ
પણ પરબવમા સાથે આવનાર નથી અને દુર્ગતિમાં પડતાં
રક્ષણ કરનાર નથી

જો ! તેઓ ખાતર તેં ઉજાગરા કર્યા, ચિંતાઓ કરી,

આત્મત્યાગ કર્યો, ભોગો આપ્યા અને તેની ખાતર રજ્યો, એનો ભાગ વહેંચવા સર્વ આવશે, પણ અંતે તારી મહાયાત્રા નીકળશે ત્યારે તારી સાથે કોઈ આવનાર છે ? તારી કરણી કેવી છે તે તો તું જાણે છે અને તેના પરિણામે તારી ગતિ કેવી થવી જોઈએ તે તું કદપી શકે તેવી જાણત છે, તો ત્યાં તને કોઈ જગ્યાની શકશે ? કોઈ તને રક્ષણ આપશે ? આ રીતે તારું ઘર તપાસ અને તારી ચીજોનો હિસાબ મુદ્દમ આંકડાસર મૂક. સ્ત્રી, પુત્ર, ભાઈ, દીકરા વિગેરેનો સ્નેહ કેવો છે તે સંબંધે નોંધાયેલા દાખલાઓ અંતિમ અવલોકનમાં નોંધવામાં આવશે ત્યારે તને વિચાર થઈ પડશે કે પરલવમાં તો કોઈ રક્ષણ આપે તેમ નથી; પરંતુ આ લવમાં પણ તેં માત્ર લીધેલા સ્નેહીમાં માત્ર સ્વાર્થ સિવાય બીજું કંઈ નથી તે વાત પણ હવે પછી થશે. અત્યારે લાંબી નજરે જોતાં તારાં કર્મ તારે જ ભોગવવાનાં છે અને કોઈ તારી વતી આડું સૂનાર નથી તે તું યાદ રાખજે.

૨. તું કોણ ? તું દેવચંદ ! તારા હાથ, પગ, મોં એમાંનું કોઈ દેવચંદ છે ? ત્યારે તું કોણ ? જે શરીર અત્યારે હાલેચાલે છે, ખાય-પીએ છે તે થોડા વખત માટે છે અને તે તું નથી. જો અમુક પરમાણુઓના સંચયને 'દેવચંદ' નામ અપાયું હોય તો જે દિવસે એ ઠંડું પડી જશે તે દિવસે એને જેમ જોને તેમ જલ્દી ઠંડાણે પાડવાની-એને જાળી મૂકવાની કે ભૂમિદાક દરવાની ત્વરા થશે. એ તું છે ? અત્યારે તું એને પંપાળે છે, ચાળે છે, ચાંપે છે, મર્દન કરે છે, સાબુથી નવરાવે છે, મૂંઝવણ મસાલા અને વસાણાં જવરાવી પુષ્ટ કરે છે તે તારું નથી, તારી સાથે આવવાનું નથી, તારા નિરંતર વિશ્વાસમાં રહેવાનું પણ નથી.

મારે તું એ શરીરને તારું પોતાનું માનીને આ સર્વ શું કરી
હો છે ? એને જરા તાવ આવે તો ડોક્ટરોને ટેલિફોન ઉપર ટેલિ-
ફોન કરી મૂકે છે અને જરા શરદી થાય તો ગળે ગરમ રૂમાલ
પેટે છે અને જરા હાથ-પગ દુઃખે ત્યાં પછાડા મારવા મંડી બંધ
કે ! આ સર્વ દૈનિક ઉચિત થાય છે કે કેમ ? તે તું વિચાર.

સર્વથી વધારે નજીક તારું શરીર છે. એને તો તું જરૂર
તારું પોતાનું માને છે, પણ એને પોતાનું માનવાની ભૂલ
કરીને તું નકામો હેરાન થાય છે. જો ! જ્યારે તારામાં માંદગી
આવશે, તારા સાધાઓ તૂટવા માડશે ત્યારે એ તને છોડી
જશે. આવા શરીરનો વિશ્વાસ કેટલો રાખવાનો હોય ?
એને પોતાનું માનવાની ભૂલ તો ભારે જળરી સ્પર્શના ગણાય.
તારી આખી માન્યતા કેટલી ખોટી છે તે તને આ ઉપરથી
જણાશે તારું શરીર જ તારું નથી, પછી આગળ તે કેટલી
વાન કરવાની હોય ? પહેલે કોગીએ આખી આવે છે ત્યાં
વાન ક્યાં સુધી જશે તે તુ સમજી જા

આનું નામ પરબાવરમણના, પરને પોતાના માનવાની
ભૂલ અને એને પરિણામે બિંબુ કર્દલું કમળાબળગનું નોશાન.
અન્યત્ર જાવના ક્યાંથી શરૂ થાય છે તે અત્ર અગમર વિચારવું.

૭. હવે જરા આગળ ચાલો ઘર વસાવ્યા, મુકર ફરનિચર
લીધું, દામ-વાસણ વસાવ્યા, ગસો-પાંચંગ માણસને જમાડવા
જેટલા તપેલાઓ લીધા, ફેચપોલિંગ કરાવ્યા, પલંગો મંડાવ્યા,
મરહુદાનીઓ ચડાવી, મલેકિટૂક ફિટિંગ કરાવ્યાં, ગાયરૂમોમાં
દાર્દર જડાવ્યા, કંક કંક સગવડો કરી, કપડા કરાવ્યાં,
કપાટો બંધા, નાની નાની સગવડો ગાદવી, થોડો વખત ઝૂકવા

ધૃત્વારપદ રમતનો તું એક ખ્યાદુ ધર્મ પડ્યો છે. ધર માંડે છે, છાંટે છે અને વચ્ચેથી ભ્રી જા ત્યારે બાજીમાંથી નીકળી જાય છે. આ તે તારી દશા હોય ? તું કેના જેવી રમત રમી રહ્યો છે ? અને કેવો પરભાવમાં રાચી રહ્યો છે તેનો વિચાર કર.

આવી રીતે શરીર પણ પર છે, ધનમાલ-ખજાના પણ પર છે અને કુટુંબના સર્વ માણસો પર છે, એટલી હદ સુધી આપણે આવ્યા એમા જે રમણના તે પરભાવરમણના કહેવાય. એ એક વાર સાચી સમજ્યા એટલે બેડા પાર છે !

૪. આ ઉપર કહેલી વાત બરાબર સમજી જમીને તું પારકાના પરિચયરૂપ પરિણામને છોડી દે. પરિણામ એટલે પરિણામ અથવા છેવટ અત્યારે તારું સર્વ લક્ષ્યગિન્દુ પર ઉપર છે તું વિચાર કરે છે ધનના, તું વાત કરે છે નોકરી કે વ્યાપારની, તું ચર્ચા કરે છે રાજ્યની, તું ઘાટ ઘટે છે દુનિયામાં યથા મેળવવાના, તું વાચે છે, વિચારે છે, બોલે છે સર્વ પરને માટે, પરમાં તારા શરીરનો પણ સમાવેશ ધર્મ જાય છે તે વાત આ બાવનામાં ખૂબ ચાહ રાખજે. તને મોહમહારીએ દારુ પામીને એવો મસ્ત બનાવી દીધો છે કે તારું આખું ધર્મધ્યાન પરનાં છે, પર માટે છે, પર પરત્વે છે.

આવી રીતે પર-પરિચયની પરિણતિમાં અથવા પર-પરિચયનાં પરિણામોમા તું આખો વખત રમ્યા કરે છે અને એ પર-પરિચયના મૂળ હેતુ મમતામા તેમજ પરિતાપમાં છે. તને પર ઉપર એવી તો મમતા લાગી છે કે તું તારા કુટુંબ, તારા વ્યાપાર અને તારા ઘરબારને તારા માનીને, એટલી નાની તારી દુનિયાને આખી દુનિયા ગણી તું બંધાયા કરે છે અને

એ જાળને ઊકેલવા જતાં નવ જગ્યાએથી જરા છૂટે છે ત્યાં તે જગ્યાએ બાંધાય છે. આ આખો પરનો પરિચય મમતા માંથી ઊભો થાય છે અને એ અંદરનો સંતાપ છે. જેમ તાર આવે ત્યારે માણસને શુદ્ધિ ઓછી થાય છે તેમ મમતા માયાથી તને અંદર તાર આવ્યો છે અને એ સંતાપમાં પર-પરિચયનું નિદાન છે. મમતા અને અંતર-તાપ એ નિદાન છે.

વૈદ્ય દવા કરે ત્યારે પ્રથમ વ્યાધિનું નિદાન કરે છે. નિદાન એટલે વ્યાધિના મૂળની શોધ. પછી દવા કરે તેને ચિકિત્સા કહે છે. મમતા અને પરિતાપ એ આત્માને વળગેલા વ્યાધિ છે અને એનું નિદાન થાય છે ત્યારે સમજાય છે કે એનું પરિણામ પરિચયમાં જ આવે છે. વ્યાધિના ચિહ્નો(Symptoms)માં પરિચય છે. એનું નિદાન કરતાં એનો મૂળ હેતુ જાણો, એ નિદાન મમતા અને પરિતાપ છે.

આ પરપરિચયને તું છોડી દે. તારી સર્વ ઉપાધિઓ આ પરપરિચયથી થઈ છે અને તેનું મૂળ મમતા અને પરિતાપ છે એને તું છોડી દે. તારે તારાપણું પ્રકટ કરવું હોય તો આ કચરાનો ત્યાગ કર. વ્યાધિની દવા કરવી હોય તો 'કરી' તો જરૂર પાળવી પડશે અને એ કરીમાં પરપરિચયનો ત્યાગ પ્રથમ સ્થાને આવે છે અને એક બીજી વાત પણ એ કરી-(Diet)માં આવે છે તે પણ સમજ લે.

એ કરવાનું કહે છે. તજવાનું શું તે તો ઉપર કહ્યું, પરંતુ વૈદ્ય અમુક ચીજો ન ખાવાનું કહે તેની સાથે અમુક ખાવું એમ પણ કહે છે. તે પ્રમાણે અનુલવરસના યુગને ભજ. અનુલવ એટલે આત્મસ્વરૂપ રમણતા. જરા શાંતિ મેળવીને અનુલવરસનો આસ્વાદ કરી દે.

એ નિઃસંજતાથી નિર્ભય થાય છે. નિઃસંજતા એટલે પરવસ્તુના સંસર્જથી રહિત હયા. જ્યારે પરભાવદશાથી રહિત હયા એ અનુભવને નિર્ભય કહે છે ત્યારે તે બહુ મનોહર થાય છે, ખૂબ દૃઢ્યંમમ થાય છે. આવા અનુભવમુખના રસને સેવવો, બ્યાધિ દૂર કરવા માટે પરપરિચયની પરિવૃત્તિ ઊડાવી અને ઉક્ત કાર્યવાણી અનુભવરસ પીવો, આ ચિકિત્સા જતાવી.

અનુભવ એ મદાવસ્તુ છે. અનુભવ એટલે આત્મસ્વરૂપનું પ્રત્યક્ષીકરણ. આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા થાય, આત્માનો વિચાર કરાય, આત્મજ્યોતિ જગાવાય, આત્માનું અસંખ્ય પ્રદેશત્વ સમજાય, એનું અમરત્વ જણાય, એનું નિરંજન-નિરાકારત્વ બ્રાહ્મમાં આવે એ સર્વનું સંશિષ્ટ નામ અનુભવ છે. આ અનુભવને આનંદધનજીએ ખૂબ ગાયો છે, શિદાનંદજીએ એને ખૂબ ગદ્ગદાવ્યો છે, યોગીઓ એની સાથે રમ્યા છે અને એને પ્રકટ કરવા માટે અનેક જંગલ સેવ્યાં છે, અનેકે આત્માપનાઓ લીધી છે, અનેકે અનશન કર્યાં છે અને અનેકે એવા દિવ્ય પાન પીધાં છે એ વસ્તુ સમજાવી શકાય તેવી નથી. આનંદધનજી કહે છે કે 'આનંદ અનુભવરસિક કે, અજળ મુન્યો વિરતંત' આવે અનુભવ છે. એક વખત આ અનુભવ કરવા વિચાર થાય તો તદ્દન જુદા જ પ્રકારની સ્થિતિ થઈ જાય છે. 'યુ' બાણે જગ ખડાવરો, તું બાણે જગ અંધ' દુનિયા એવા માણસને બાવરો-ગારો કહે છે અને એ દુનિયાને આધળી બાણે છે. જ્યાં માર્ગો જ દૂરી જાય ત્યાં પછી એકવાક્યતા કયા થાય? મેળ ક્યાં મળે? દુનિયા ગારો કહે-જાંગડખૂત કહે તેના ઉપર યોગીનું લક્ષ્ય જ હોતુ નથી. એને દુનિયાનો પરવા હોતી નથી. એ દુનિયાને પરભાવમાં લેજે છે, છતાં એને કરુણા ખૂબ હોય છે,

ને આપણે આપણે જોઈએ. જન કરવાની વાત અવગણ્ય છે. આત્મરમણના આત્મરસનો પરમાત્મા આ જીવિત પાત્ર છે.

એ અનુભવરસ મુખ્ય મનના છે એમાં રસ પડે ત્યાંથી દુનિયાદારી ચાલી જાય છે, એના આનંદમાં વિષયો, સ્થાનો, પ્રયત્નો સર્વ અલગ થઈ જાય છે અને એનો જમાવટ નહીં થતા જ પ્રકારનો બની જાય છે. નિઃશંકપણથી ત્યારે એ અનુભવજ્ઞાન નિર્મળ થાય ત્યારે એની ખરી ઓળખ આવે છે અને ત્યારે એ ખરો અનિશ્ચય-મનોદર રસ શાપ છે. એ રસનો જેતે શાંતિ પ્રેમ લાગે તે પ્રાણી અંદર જ રમણ કરે છે. એના વિકાસમાં વિકાર હોતો નથી, એના આનંદમાં આત્મસાક્ષાત્કાર હોય છે અને એના મોહાદયમાં પવિત્ર શુદ્ધ શાંત વાતાવરણ હોય છે. કોઈ ખરા નિઃશંક મહાત્માનો પરિચય થાય છે ત્યારે એના વાતાવરણમાં રહેલા શાંતિનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. આવા અનુભવરસને તું ભજ, એને પ્રત્યક્ષ કર, તારા આત્મામાં નિમજ્જન કર, તે મય થઈ જા, તેને માટે જ વિચાર કર.

સાચા અનુભવજ્ઞાનમાં પરભાવત્યાગ સહજ છે એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય. વ્યાધિનું નિદાન અને ચિકિત્સા અત્ર રજૂ કરી. હવે એક-એ પ્રસ્તાવિક વાત કહી, છેવટે સત્ય માર્ગનું પ્રકાશન બતાવી, આ ભવ્ય ભાવનાનો વ્યવહાર આકાર બતાવશે.

૫. રેડવેમાં બેઠા, બે-ચાર અન્નપુષ્પ માણસો મળ્યા, વાતો કરી, સાથે ખાધું; પણ પછી એ ઓળખાણ લાંબો વખત ટકતી નથી. મુસાફરીના અનુભવવાળાને આ નવું નથી. ઘણા રસથી વાતો કરે; પણ પોતાનું સ્ટેશન આવે એટલે સૌ પોત-

પોતાને કરને પટે રૂં. કરને અગત્ય રહેતું. એ કે કુંડું મહા-
સાથ થીને નથી અને નેનામાં કુંડું અગત્ય પણ થીને નથી.
પરે અગત્ય, વાંચી થઈ અને માથે જુદા પડતા એટલે તો
પોતપોતાને કરને પરી કલથ છે.

અંતરી રીતે મુસાફરખાના જેવા ધરમાં આપણે મજાજાનથી
એકઠા થયા. જેને નંદુ આપે નં કરને પરી કલથ છે અને એના
કર્મ અને કલ્યાણ છાંડી કલથ ત્યાં એ કલથ છે. એમાં મમતા
થી કરવી કે એમાં મદત્ત કોને? અને રહનારા પણ ક્યાં જેમણી
રહેનાર છે? આવારે જે ભયન માનાને મુસાફરે માથે અગિ-
અંધ કરવામાં આવે છે અને નેના ઉપર રામ કે આદર્શ પણ
છે તે મોહજન્ય છે, મમતામય છે અને સ્વાર્થજન્ય છે.
ધરડા માલુસ કલથ ત્યારે તેનામાં સ્વાર્થ એવું હોવાથી કોણ
રહતું નથી ત્યારે આમાં સ્વાર્થ મિત્રાય બીજું કાંઈ નથી.

મુસાફરખાના-ધર્મગાળામાંથી વટેમાર્ગીઓ માથે ધણી
જમન કરી હોય પણ ક્યારે એ પથે પટે ત્યારે કોણ રહવા
જેમતુ નથી 'આગલે, આવલે' કરે છે એ મિસાલે કુટુંબનો
પરિચય સમજવો. એ સર્વ પોતપોતાનાં કર્મને વશ છે અને
એમાં કામ બધન કરવા યોગ્ય તત્વ નથી. એ સર્વ પરભાવ
છે, બાહ્ય બાવ છે, સર્વથા ત્યાજ્ય છે.

૬. એક બીજો દાખલો વિચારવા યોગ્ય છે પરસ્પરનો ત્યાં
પૂરો પ્રેમ હોય ત્યાં પરસ્પરનો ઉન્માદ સમજી શકાય તેમ છે.
એકને જરા પણ હિમિ ન હોય અને બીજો પ્રેમ પાછળ પ્રાણ
આપતો હોય ત્યારે શી દયા થાય તે વિચારો-કહ્યો; પ્રેમનો
ક્યારે જવાબ મળતો નથી ત્યારે એકતરફી પ્રેમ કરનારને માત્ર

સંતાપ જ થાય છે. મનઃમીઠા પેટે પચાવતી સ્વાધ્યાયામાં મમ થતારના દાખલા પણ મેં જોયા નથી. આ માન પર વિવેચનની કે ચિત્રની જરૂર આગે જાય.

હવે તને ઘર, ઘરેણાં, માલ, આપારની ચીજો, સાપડા વિગેરે પર પ્રેમ થાય છે પણ ને એકતરફી છે, તારા પૂરતો જ છે અને સામેના જગણ વગરનો છે. એ લક્ષ્મી કે એ પરમાણુના ઘરના તે કોઈના કોઈ કિચકા ચલા છે કે તે તારા થાય? લક્ષ્મી તો વેશ્યા જેવી છે. આજે તારે ત્યાં જોડો હોય, કાલે બીજાનું ઘર માંડે. આ સર્વ જાણતો દુનિયામાં દરદોષ જોઈએ છોએ, અને ઘરનાં ઘર એ શું? કોણું ઘર? અને કોના ઘરનું ઘર? આ સર્વ કાંકાં છે અને એ જ રીતે શરીર પણ પુદ્ગળનો સમૂહ છે અને તેના ઉપરનો પ્રેમ પણ એકતરફી છે. એની સાથે મમતા કરવી એ નિષ્પ્રભુથી ઉપર પ્રેમ કરવા બરાબર છે, તદ્દન એકતરફી છે અને ખાલી સંતાપ કરનાર છે. આ જાણતમાં જરા પણ શકા હોય તો એ સર્વ બહારની વસ્તુઓ અને પૂદ્ શરીર વારંવાર કેટલી તસ્દી આપે છે અને એ તમામ અનેક વાર કેવાં વાંકાં થઈ ગેસે છે તેનો ખ્યાલ કરી લે.

જે પ્રભુય વગરના હોય, સામે જવાળ મળતો ન હોય ત્યાં વળગતાં જવું એ ડહાપણવાળા પ્રાણીનું કાર્ય ન જ ગણાય. એથી મનનો ઉકળાટ, નકામી ત્યતા અને અંદરનો કલેશ જ થાય છે અને પરિણામે હાથમાં કાંઈ આવતું નથી. સર્વ પૌદ્ગલિક વસ્તુ જેમાં તારા શરીરનો પણ સમાવેશ થાય છે તેના ઉપરનો તારો સ્નેહ આ પ્રકારનો છે. હવે તને યોગ્ય લાગે તો તે કર અને નકામો સંતાપ વહોરી લે.

દુનિયાદારીમાં ઠહેવાય છે કે ‘જર જમીન ને જોર, એ કણ્યાનાં ઘોર’ કણ્યો એટલે સંતાપ અને એ જર (લક્ષ્મી), એ જમીન (ખેતર, ઘરમાર) અને એ જોર એટલે સ્ત્રી અને સર્વ કુટુંબ એ સર્વ પર છે, તારાથી અવર છે અને મહાસંતાપ કરાવનાર છે અને પ્રેમનો પ્રતિધ્વનિ કરનાર નથી એ તું સમજી લેજે.

આ જાણે શ્લોકમાં આવેલા વ્યવહાર હાળકાઓ ખાસ વિચારણીય છે અને પગલવને જરાબર સમજાવે તેવા અને તને ખાસ લાગુ પડનારા છે.

૭. તંત્રલા માટે કર્તા સર્વ વાતને દ્વંકામાં ઢહી દે છે કે બાર્મ! અત્યારે ઊભા કરેલા સંયોગોને તું તણ દે, તેં અગાઉ જોયું છે કે સંજોગરૂપ મૂળથી જ આ પ્રાણીએ દુઃખની પરંપરા પ્રાપ્ત કરી છે જે સંબંધોની ખાતર તું સર્વ દારી બેસે છે અને જેની ખાતર તું તારો પોતાનો વિચાર પણ કરતો નથી એ સર્વ સંયોગોને તણ દે એ સંબંધો પર છે, પરની સાથેના છે અને વર્ણી તેનો વિયોગ નિશ્ચિત છે, જે વસ્તુ સાથેના વિયોગ જરૂર થવાનો હોય તેની ખાતર પડી મરવું થટે નહિ, ગાલ નહિ, વાસ્તવિક ગણાય નહિ સંધારપોરિશ્ત્રીમાં કહ્યું છે કે સંજોગમૃત્તા જીવેણ, વસ્તા દુઃસ્વપરમ્પરા । સમ્પદા સંજોગ-સંવંધ, સદ્યં નિવિદ્ધેણ વૌમિરે ॥ એની આગળતી બે ગાથા આપણે અંકત્વભાવનાના વિચારી હાની (બુઓ પૃ ૨૫૭) ‘આ પ્રાણીએ સંયોગને કારણે અનેક દુઃખની પરંપરા પ્રાપ્ત કરી છે તંત્રલા માટે સર્વ સંયોગ-સંબંધને મન-વચન-ક્રિયાથી વાંચિરાવુ છું-તેની સાથેના સંબંધ અત્ર પૂરો કરું છું.’ આ ખરી આતર-આત્મદશા છે.

૮. છેવટે ભલામણ કરે છે કે જેને કોઈ બતતનો આશરો ન હોય તેને ટેકો આપનાર, નિરાશ્રિતના આશ્રિત, અનાથના એવી શ્રી તીર્થંકરદેવને આશરો બ. તેં શરૂઆતમાં જ જોયું છે કે શરીર, ધન, પુત્રો, ઘર કે સ્વજનમાંથી કોઈ તને દુર્ગતિમાં પડતાં રક્ષણ આપી શકે તેમ નથી. આવી રીતે ચારે તરફ ધોર ઘનઘટા છવાઈ હોય છે ત્યારે પણ તને તીર્થંકર મહારાજ સહાય કરનાર છે એટલો એક જ તારો આશરો છે; કારણ કે એ તીર્થંકર દેવ સાચા ધર્મની પ્રાપ્તિ કરી આપીને તને સદ્ગતિએ જવા યોગ્ય સર્વ રસ્તા બતાવે છે, અને તું વધારે પ્રયત્ન કર તો તને સર્વ ઉપાધિથી સર્વથા મુક્તિ મેળવી આપી તારો આ ચક્રમણનો છેડો લાવી આપે તેમ છે. એવો એ સુંદર આશ્રય છે, કાળાં વાદળાંમાં રૂપેરી દોરી છે અને તને અખંડ શાંતિનું સ્થાન છે. મતલબ, તું એ તીર્થંકર મહારાજે બતાવેલા ધર્મનો આશ્રય કર અને તે દ્વારા તારી પ્રગતિ સાધ. એનો હેતુ એ છે કે મોક્ષગતિએ જવાનો એ સહેલો ઉપાય છે, એ અનાયાસે સિદ્ધ છે અને પરિણામ ચોક્કસ નીપજવનાર છે.

તું શાંતમુધારસનું ખૂણ પાન કર. એનાથી તારું આખું શરીર સરી દે અને એ મય થઈ બ. એ અમૃતપાનમાં ત્રણ ગુણો છે:—

(૧) એ વ્યાધિને શમાવનાર છે. અમૃત હોય છે ત્યાં વ્યાધિનો સફલાવ ન જ હોય. એ સર્વ વ્યાધિને હરનાર એક દવા છે. મવરો-માર્ચજંતૂનામગદંકારદર્શન:-ભવરોગથી પીડાયલા પ્રાણીને અંગે એ વૈદ્યનું કામ કરે છે. શાંતરસ ભવવ્યાધિને શમાવી દે છે. અગદંકાર એટલે વૈદ્ય-સંસારરૂપ વ્યાધિના વૈદ્ય તીર્થંકર પરમાત્મા છે.

(૨) વમન-વાંતિ(બિલટી)ને દૂર કરનાર છે. આ પ્રાણીને

અનંત વિદ્યાદેવે અથા જ દેવે એ ચતુઃ કાંતમુદ્રાનું પાત્ર દેવે તે
એવા વિદ્યાદેવે દુષ્ટ થઈ ગયે છે, જે ૨૧૫૬ને આગળે છે અને
એવા વિદ્યાદેવે આગળે ગયે છે-અનંત દેવે છે.

(૪) ગળી એં દસ વિનાશ રદિન છે. અપાપ એટલે પીડા કે વિનાશ. એં જ્યાં ન હોય ત્યાં બારે મળત આવે છે માથે વિનાશનેા જય લટકેના હોય ત્યાં મુખી કામ કરનામાં મળત આવતી નથી. આનંદસુ અને વિનાશને ઉત્તરમુખ અને દક્ષિણમુખ જેવો સંબંધ છે.

આવેા શાલ અમૃતગ્ધ જે સર્વ વ્યાપિને ગમાવનાર છે,
વાનિને દૂર દૂરનાર છે અને વિનાશ સદિત છે તેને પી.

આ ગાથામાં શિવગતિના મુરજ ઉપાય બતાવ્યા અને શાંતિવાદિનામાં સ્નાન કરવાની બસામણ કરો. આ રીતે પાંચમી અન્યત્ર બાવના લેખકથીએ પૂરી કરી. વિનય નામનું રહણ આપણે પણ પ્રત્યેક ગાથાને અંતે અલકમાં કર્યું.

એ રીતે અન્યત્ર બાવનાની દુકીકન રજૂ કરી. અન્યત્ર બાવનામાં બહાર જોવાનું છે અને બહારનો-પરનો સંબંધ આત્મા સાથે કેવો છે તેનો ગરાગર ખ્યાલ કરવાનો છે જંગ (Jung) નામના નરવજ્ઞાનીએ મનુષ્ય જાતિના એ વિભાગ પાડ્યા છે: એકને તે *Introvert* કહે છે, બીજાને તે *Extrovert* કહે છે એકસ્ટ્રાવર્ટ (બહારદિ) નું માનસિક ગંધારણ બાહ્ય વસ્તુ તરફ હોય છે અને તે તેનું સર્વ ધ્યાન અને સામગ્રી રાંકે છે. ઇન્ટ્રોવર્ટ (આંતરદિ) પોતાની અંદર જુએ છે, દુનિયામાંથી એ લગભગ દૂર થાય છે અને તે દુનિયાને પોતાની વિદાયી ગણે છે.

‘આંતરદર્શી’ વસ્તુઓ કરતાં ચોનાના વિચાર, કલ્પના અને લાગણીને વધારે પ્રાધાન્ય આપે છે જ્યારે બાહ્યદર્શી વસ્તુઓ ઉપર ધ્યાન આપે છે. જ્યાં જ્યાં ધર્મનું પ્રાધાન્ય હોય છે ત્યાં બહુધા આંતરદર્શી તત્ત્વજ્ઞાનીઓની વિપુલતા હોય છે. જ્યાં સ્થૂળવાદ-લૌતિકવાદ (Materialism) પર વધારે ભાર હોય છે ત્યાં બાહ્યદર્શી તત્ત્વજ્ઞાનીનું આમ્રાજ્ય હોય છે.

હિંદના લગભગ સર્વ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ આંતરદર્શીની કોટીમાં આવે; છતાં ચોથી અને પાંચમી લાવનાને અંગે જોવામાં આવ્યું હશે કે આંતરદર્શી તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ આત્મનિરીક્ષણ ચોથી લાવનામાં કર્યું છે તે પાંચમીમાં પદાર્થનો અંતર આત્મભાવ સાથેનો સંબંધ કદી વિસરી ગયા નથી.

મારા મતે સ્વાદ્વાદપ્રરૂપક જૈન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ આંતરદર્શી અને બાહ્યદર્શી બરાબર રહી શકે છે. સાથે જો પણ કહેવું જોઈએ કે ઢાલની બાજુને બાજુ તેઓ રબૂ કરવામાં સફળ થયા છે; છતાં તેઓમાં વિપુલતા તો આંતરદર્શીત્વની જ છે અને આત્માની હયાતી સ્વીકારનાર આ સિવાય બીજો તત્ત્વવિચારણાનો માર્ગ લઈ શકે એ અશક્ય છે. મારું મંતવ્ય એ છે કે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એકાંત માયાવાદ (Illusion) માં માનનાર ન હોવાથી તેઓ વસ્તુ સાથેનો આત્માનો સંબંધ બરાબર બજાવી શક્યા છે. તેઓની ગણના તો બહુધા ઇન્ટ્રોવર્ટ- (આંતરદર્શી) ની કક્ષામાં જ આવે.

(આને અંગે જો. હક્સલીની પ્રોપર સ્ટડીઝ [Proper Studies by A. Dous Huxley] માંથી Varieties of Intelligenceનો નિબંધ જરૂર જોવા અને સરખાવવા યોગ્ય છે.)

આજથી ૨૪૬૫ વર્ષ પહેલાં આસો વદિ અમાવાસ્યાની સવારે મહાવીર ભગવાને પોતાના મુખ્ય શિષ્ય ઉદ્ધભૂતિ ગૌતમને બામુના ગામમાં દેવશર્મા નામનો બ્રાહ્મણ રહે છે તેને ઉપદેશ આપવા માટે જવા કર્યું. આજ્ઞાંકિત શિષ્ય તુરત ત્યાં ગયા. ઉપદેશ આપ્યો. રાતના બાર વાગવાનો સમય થયો હશે ત્યાં આકાશમાં દેવતાઓને અમુકે દિશા તરફ જતાં જોયાં. શું છે ?' એમ પ્રશ્ન થયો. તપાસ કરતા જણાયું કે મહાવીરસ્વામી મોજો ગયા અને બાવડોતનો નાશ થતાં દેવો દ્રવ્યઉદ્યોત કરી રહ્યા છે અને ભગવાનનો દેહ અપાપાપુરીમાં પડ્યો છે ત્યાં નમન કરવા જાય છે.

ગૌતમસ્વામી વિદ્વજ થઈ ગયા. એને વિચાર થયો કે દુનિયાનો કમ છં કે એવા વખતે માણસ છોકરાઓને પાસે બોલાવે, બહારગામ હોય તો તેડાવી મંગાવે અને ભગવાને તો મને ઊત્તરો દ્વર કર્યો ! મારા ઉપર શું તેમનો સ્નેહ જ નહિ હોય ? આવું તે હોય ? આ પ્રમાણે જૂજ ખેડ કર્યો. પછી વિચાર્યું કે ખરેખર એ વીતરાગ હતા ! હું કોનો ? અને તેમને ને મારે શો સંબંધ ? ભગવાન તો નિઃસ્પૃહ જ હોય. એને પોતાનાં તેમજ પારકા ન હોય હું બૂઠ્યો એમ અન્યત્વ ભાવનો વિચાર કરતાં જૂજ આત્મનિમગ્નન કરી કૈવલ્ય ઉપગમ્યું, સંપૂર્ણ જ્ઞાન થયું અને લોકલોકના ભૂત-ભવિષ્ય-સામ્રાટ બાવો જ્ઞાનનજરે જોયા આ અન્યત્વ ભાવના.

૨૪ી ૨૫ીને માતા મરુદેવાએ આંખો ખોલી. મારો 'ઋપમ' શું કરતો હશે ? શું ખાતો હશે ? એ ક્યાં પોદતો હશે ? એને અડચણ પડે તો કાણ એનું નિવારણ કરતું હશે ? આખી રાત જંપ નહિ. ભરત બાહુજગ પગ આપવા એસે ત્યારે પલ્લ એ જ

અંતરમાં 'મહેરે જગમ મુનું જાને રહેતી' નરે એનાં સંજ્ઞાને
 દેતાનથી. એ પ્રભાતે પાણીનાં અંતરમાંનાં અંતર જોઈ પાણી
 અંતરમાં નહિ, માનસો હોય તદ્દત નિર્જન અને આ અંતરમાંનો
 જીવમીશ્વરનો નિરિક્ષણ હતો. સૌજન્ય આરતી સુગમતા હતી.
 અસાધારણ પાસપાસનો પરજાણ હતી એ તો કવચોજ રહે
 રાત્રે રહે અને રાત્રીનાં-આંતરનાં પણ નિઃશ્વાસ મૂકે, જેથી આંતર
 ઉપર પડતી વર્ષા પ્રગાં પણ એનું રહતું અંતરનું નહિ.

ભરત મહારાજ માતાને અમે લેટકું આપાસન આપે, બાહુ
 બાજી એના પગ આપે, પણ માતાનો કનેક તો એના કમળને
 જ અંગે. એનો રીતે જીવન વર્ષ જ્યતીન થયાં. એક દિવસ
 પ્રભાતે સમાચાર આગ્યા કે 'શ્રી કમલજીવને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું
 છે અને તમને જાણાર દેવોએ સમવસરણ રહેત છે.' તરત જ
 બીજા સમાચાર આગ્યા કે 'આયુષ્યકાળમાં અકસ્તન ઉપવ્રત થયું
 છે.' અને સમાચાર લગભગ એક માત્રે આગ્યા. કાળુતાર ભરત
 મહારાજ વિચારમાં પડ્યા: 'તાત ચકુ ધૂર પૂજ્ય, ચિંતા
 એહ હુઈરી' પિતાની પ્રથમ ઉપાસના કરું કે અકસ્તનની?
 બીજી જ ક્ષણે નિરધાર કર્યો કે તાતની જ પૂજા પ્રથમ થો.
 ચક તો આ ભવનું સાધન છે, અંતે પર છે, તાત જગત્પૂજ્ય
 છે, સંસારથી મૂકનાર દેવાધિદેવ છે.

મરુદેવા માતાને હાથીપર બેસાડ્યા. પોતે મહાવતને સ્થાને
 બેઠા. હરથી દેવદુંદુભિનો અવાજ સાંભળ્યો. 'માતા! તમારા
 પુત્રની ઋદ્ધિ જુઓ! આ દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે, ત્રણ
 ગઢવાળું સુંદર સમવસરણ છે, અશોકવૃક્ષ ડોલી રહ્યું છે, આ
 વીંજાય છે, લામંડળ ઝળકે છે વગેરે.'

માના તો સાંભળીને ક્યારે જાય. ‘અરેરે! હું તો વર્ગોથી
‘જપમ, જપમ’ કરતી હતી અને આ તો મનમાં પડેલ છે. આ
તે કાનાં છોકરાં ને કાનો માતા !, દર્પનાં આંધ્રુ આંધ્રાં. પડગ દૂર
થઈ ગયાં. સમવસરજાદિ બેયું, તેથી મનમાં અન્યત્વ ભાવના
જામી. તે રહે-રહે પ્રસરી ગઈ. અત્યંત દુઃખમીં બદિકે છવ
હતો. કાથીના દોહા પર કેવલજ્ઞાન થયું. આ અન્યત્વ ભાવના.

એકત્વ ભાવનાને અને અન્યત્વ ભાવનાને ખૂબ નજીકનો
સંબંધ છે. એકમાં અંદર બેવાનું છે અને બીજામાં અંદરની
અપેક્ષાએ બાહ્યને તોગવાનું છે. આ તુલના કરવાનો આ ખરે-
ખરો પ્રશ્ન છે અને એનો જનતો ઉપયોગ થાય તો ભાવના
ભાવવાનું સાર્થક થય છે.

પ્રથમ સ્વર્ણી અગ્રત્યની બાળક આ શરીર છે. એની
બાળક અનેક અગવડો સહેવામાં આવે છે, એને પોષણ આપ-
વામાં આવે છે અને એનું જાતન કરવામાં પૂરતું ધ્યાન આપ-
વામાં આવે છે, છતાં એ કોઈ પણ વખત સરખો જવાળ
આપતું નથી. એને શરહો-ગરમી લાગતાં વાર લાગતી નથી
અને જ્યારે એની ખૂબ સંભાળ લેવામાં આવે છે ત્યારે એ
બિલકુલ વધારે ત્રાસ આપતું લાગે છે. એને ખવરાવવાની ચિંતા,
એને ખવરાવેલું બહાર કાઢવાની ચિંતા, એને સાફ રાખવાની
ચિંતા અને એને સરખાઈમાં રાખવાની ઉપાધિનો પાર નહીં.
એ સ્વર્ણની નિત્યનોંધ રાખી હોય તો એનું વિશ્લેષણ જાહેર જનરૂં
થાય અને છતાં એ તો પરાયાની જેમ જ વર્તે છે. એનામાં શું
ભયું ? એ વાત તો હવે પછી વિચારવાની છે (છટ્ટી ભાવ-
નામાં), પણ જેવું છે તેવું એ પર જ છે અને પરાયાની જેમ જ
તે પ્રાણી સાથે વર્તે છે. પરત્વ-અન્યત્વ એનાથી શરૂ થાય છે.

આ પ્રમાણે છતાં શરીરને 'પરાયું' માનવાની વાત સમજવી
 બહુ મુશ્કેલ છે અને મુશ્કેલ છે, માટે ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે.
 એના સંબંધમાં ઘણું લખાઈ ગયું છે. અત્યારે કોઈ છાપું
 હાથમાં લેશો તેમાં ૭૫ ટકા જાહેર ખર્ચ દવાની હશે. સ્વર્ગ-
 માંથી કોઈ તે વાંચે તો મનુષ્યલોકમાં કોઈ વ્યાધિનો ઉપાય શોધવો
 હવે રહ્યો નહિ હોય તેવી તેમાં જાહેરાતો હોય છે અને છતાં
 આપણે શારીરિક બાળકમાં સુધર્યા છીએ એમ તો લાગતું જ
 નથી. આ સર્વ શરીરનો મોહ છે, અસ્થાને મૂકેલા વિશ્વાસનું
 પરિણામ છે અને પરલાવરમણુતાનો પ્રતિધ્વનિ છે. શરીરને
 અંતે મૂકી જવું પડે છે એ તો સંદેહ વગરની વાત છે.

સગાંઓના સ્નેહ એ પણ પરલાવમાં રમંણુતા છે. એમાં
 કશો સંદેહ નથી. એ સગાંઓ પરલાવમાં સાથે આવતાં નથી
 કે ત્યાં કોઈ પ્રકારની સહાય કરી શકતાં નથી એ વાત તો અનેક
 વિગતથી જોઈ ગયા. સ્વાર્થ પૂરતો જ સ્નેહ છે. એના અનેક
 દષ્ટાન્તો નોંધાયેલાં છે. તેનું સંક્ષિપ્ત અવલોકન કરી જોઈએ.

સુરિકાન્તા, એ સ્ત્રીના પ્રેમનું દષ્ટાન્ત પૂરું પાડે છે. એ
 પરદેશી રાજાની મહારાણી થાય. રાજા સાથે એણે ખૂબ વિલાસ
 કર્યો. રાણી વિષયાસક્ત હતી અને તે પૂરતો તેનો રાજા પર સ્નેહ
 હતો. એક વખત રાજાને કેશી ગણુધરનો મેળાપ થયો. તેમના
 ઉપદેશથી એની નાસ્તિકતા દૂર થઈ. એ ધર્મ સમજ્યો. દુનિયાની
 અસ્થિરતા તેના ધ્યાનમાં આવી. એ રાણી તરફ શિથિળ પ્રેમ
 વાળો થયો. રાણીને એ ન ગમ્યું. એની ઇચ્છા તૃપ્ત ન થતાં એ
 પિંગળાની જેમ પરપુરુષ સાથે સહચાર કરવા લાગી. રાજાનો
 ભય લાગ્યો અને અંતે પ્રેમીના લેણાસમાં રાજાને વિષ દઈ,
 ગળે નખ મારી, રાણીએ એના પ્રાણ લીધા. આ સ્ત્રીનો પ્રેમ!

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની માતા. વિધવાવસ્થામાં પરપુરુષ-
(દીર્ઘરાજ) લ'પટ થઈ. પ્રથમાવસ્થામાં જે પુત્ર ગર્ભે આન્યો
ત્યારે પોતે ચોદ સ્વપ્ન જોયાં હતાં તેવા ચક્રવર્તી યનાર પુત્રને
મારી નાખવા તે જ માતાએ લાખતું ઘર બનાવ્યું અને ત્યાં
પુત્રને સૂતા મોકલ્યો. માતાએ પોતે જ એ ઘરને આગ લગાડી.
એ ચક્રવર્તી યનાર પુત્ર એના મિત્ર પ્રધાનપુત્રની કુશળતાથી
જાણ્યો, પણ સ્વાર્થસંઘટન વખતે માતા પણ કેટલી હદ સુધી
જાય છે તે ખાસ વિચારવા જેવું છે.

દનકકેતુ રાજાને રાજ્યનો એટલો બધો લોભ હતો કે એ
પોતાના પુત્રોને કાણા, લૂલા, પાંગળા, આંધળા અને બીજી
ખોડખાંપણવાળા કરી રાજ્યને અયોગ્ય કરતો હતો. નિયમ
પ્રમાણે એવા પુત્રને રાજ્ય મળતું નથી. પિતા કેટલી હદ સુધી
સ્વાર્થ વખતે પુત્ર સાથે પણ ફર થાય છે તે આ દાખલામાં
વિચારવા જેવું છે.

પુત્રના સ્નેહમાં કોણિકનું હટાલ મુપસિદ્ધ છે એ યેણિક
રાજાનો પુત્ર થાય એનું નામ કૃણિક પણ કહેવાય છે. એણે
રાજ્યલોભે પિતાને કેદના પૂર્યા, પાંજરામાં નાખ્યા અને
રાજ્ય પોતાને તાબે કર્યું. એણે પાંજરામાં પણ પિતાને ચામખા
મરાગ્યા તં પુત્ર બાહક હતો ત્યારે તેનો અંગૂઠો પાક્યો
હતો. પિતા પડ્યો ખરડાયેલા એ અંગૂઠાને સ્તંભવરા ધડને
પોતાના મુખમાં રાખતા હતા તે પુત્રે પિતાના સ્નેહનો બદલો
આપ્યો. ઇતિહાસમાં ઐરગઝેરે એના પિતા શાહજહાનને
અને બાઈ દારાને કેદમાં નાખ્યાના દાખલા સારી રીતે બતાવીના
છે. સ્વાર્થ એ એવી જ ચીજ છે તમા બાઈએ લગ્યાના
કેમો કોર્ટમાં ધણી બતાવીના છે.

સ્નેહથી સંબોધવા જેવી રીતે એ કહે છે. પણ મને આપણી જાણ પડે તેમ નથી. આપણા દરેકના આત્મામાં એ વિચાર છે. આપણે કહે આજે એ-જોતમાં એવામાં પાણી દળાય થાય છે આ સંસ્કારમાં તો સર્વ પાણીમાં દળાયે ગયી આવે છે. પણ એ માર્ગમાંથી એક નાનકડો ભરતો મિલકે માય છે કે આ દુનિયામાં પણ સ્નેહ જેની એક પણ જીવ નથી છે. બરો સ્નેહ જોય તો સ્નેહીના તરફ દુનિયા ગયાય નહિ. જ્યાં જેના તરફ એક દિગ્ગત ન જાય તેના તરફ ત્યાં વધી જાય છે તે આપણે તારંવાર અનુભવીએ છીએ અને છતાં સ્નેહ પાછળ સમ-કાઈએ છીએ. આ સિચિ વિચારથીયે હીલેંદિતો તો ન હોય.

પ્રેમ-સ્નેહ એ એવી ચીજ નથી જે કે એક વાર એને અવકાશ આપ્યા પછી એમાં વિચેક, સંભળના કે મર્યાદાને સ્થાન રહેતું નથી. પછી આપણા ગામમાં રૂપાળામાં રૂપાળા છોકરા શોધવા મોકલવામાં આવે તો ગામના કન્યા કુંવરો પર નજર કરતી નથી, પણ પોતાના દળથી જેવા છોકરા તરફ જ આંખો ઠરે છે. આ સંભળનાનો નમૂનો છે. સ્નેહ કેટલો પક્ષપાત કરાવે છે તે વિચારવાનું આ સ્થાન છે.

સ્ત્રી, પુત્ર કે અન્ય સગાં પર સ્નેહ કેટલો વળત ટકે છે તેના ખ્યાલ ઘરડા માણસને થાય છે. એનામાં સ્વાર્થ ન રહેતાં એનું જીવન ઘણી વાર ગદુ આકરું-અકારું થઈ પડે છે. એના દાખલા પણ નજરે લેવા છે. પરબવમાં એ સ્નેહીમાંનો કોઈ જરા પણ કામમાં આવતો નથી એ વાત તો જરાજર સ્પષ્ટ થઈ ગઈ છે.

પરવસ્તુઓના સ્નેહમાં ધન ઉપરની ગાંઠ સર્વથી આકરી છે. એના પાસમાં જુદી જુદી કક્ષાએ સર્વ આવી પડેલા છે. એની ચીકાશ એટલી આકરી છે કે એ મરતાં મુઠી છટતી નથી. મરતી વખત પણ એમાં વાસના રહી જાય છે.

એમાં કાંઈ ક્ષેપ પણ હોતું નથી. એમાં મર્યાદા રહેતી નથી. એમાં મુગ્ધપણ-સ્નેહ-મુગ્ધતા કાંઈ એમાં આતુર નથી. ગ્રીસેસ વર્ષની વયના માણસોને પુત્ર-પુત્રી ન હોય તો પણ ધનની પાછળ ગાંડા થતાં આપણે નજરે જોયા છે. એ શેની ખાતર અજાણે અને ઉભંગરા કરતા દશે તેની કદમના કરવી મુશ્કેલ છે, પણ છતાં તેઓ તો પોતાની ધન પાછળની ચોટી, આચા-જીહ્વા કરવાની પદ્ધતિ અને અનેક ગોટાળા વૃદ્ધ વયે પણ કર્યા જ કરે છે. ધનનો મોહ અજળ છે અને પૃથક્કરણને માટે અશક્ય છે, ન સમજાય તેવો છે અને ઠંઠ મુખી હેરાન કરનાર છે, સમજ્યા છતાં પણ એ છૂટતો જ નથી.

ધન તો પર વસ્તુ છે એ સિદ્ધ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી એ શરીર જેટલું નહીં પણ નથી અને સગાં જેટલું સગીપ પણ નથી, પરંતુ એને કેટલાક વ્યવહારના અનુભવીઓ 'અગ્નિ-આરમ્ભ પ્રાણ' કહે છે. પ્રાણીને પાંચ ઇન્દ્રિય, મન, વચન, કાયાના યોગો, આત્માના સને આયુ એ દશ પ્રાણ હોય છે, પણ ધન એ અગિયારમો પ્રાણ બની જાય છે અને ઘણી વાર તો એનો શ્વાસ એવો આકરો બને છે કે એ દશ પ્રાણને મુકાવે છે. મહાવિગ્રહ પછી વ્યાપારની અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિ થતા, કેટલાએ વ્યાપારીને તુકશાન થતા, શરીરે તારાજ થતા જોયા છે, કેકને ગાંડા થઈ જતા જોયા છે અને કેટલાઓને અંતે ઘસાઈને મરણ પામતાં જોયા છે ધનનો અપરંપાર મહિમા છે એના પરની આસાક્ષ પ્રાણીને કેટલી હદ મુખી લઈ જાય છે તે પર વધારે વિવેચનની જાગ્યે જ જરૂર હોય. પરભાવમાં રમણ કરવાની ટેવનું એ અનિવાર્ય પરિણામ છે.

ધન સિવાય અન્ય વસ્તુઓ પરનો પ્રેમ પણ જોઈએ-

છેલી પાંચમી ભાવનામાં આત્મા સિવાય સર્વ 'પદાર્થો' અન્ય છે અને અન્ય હોઈ તેની ખાતર પડી ગરુડ' એ અજ્ઞાન છે એ જાણનાં આસ્ર કરીને પોતાનું શરીર પણ અન્ય છે એ જાણત પર ભાર મૂક્યો. પ્રથમની પાંચ ભાવનાઓ આત્માને અંગે છે. હવે પછી આવનારી છઠી ભાવના શરીરને અંગે છે, સાત આઠ, નવ એ ત્રણ ભાવના કર્મનો સંબંધ જુદા જુદા દૃષ્ટિ-બિન્દુથી ચર્ચનાર છે, દશમી ભાવના ધર્મની આવશ્યકતા સમજાવે છે, અગ્યારમી ભૌગોલિક છે અને બારમી સમ્યક્ત્વની દૃઢતા જાણનાર છે. એના વિભાગો નીચે પ્રમાણે પાડી શકાય.

૧ થી ૫ ભાવના. આત્મિક આત્માનો સંબંધ જાણનાર.

૬ થી ૭ ભાવના. શારીરિક. શરીરની અંદર શું છે તે જાણનાર.

૭ થી ૯ ભાવના. કાર્મિક. કર્મનો સંબંધ જાણનાર.

૧૦ થી ૧૨ ભાવના પ્રદીર્ઘ વિષયક. જુદા જુદા ધર્માદિ

વિષય પ્રકટ કરનાર

એટલે હવે અર્દાંત્રી આપણી લાઈન બદલાય છે. અંતે તો સર્વ ભાવનાનાં આત્મા સાથે સંબંધ છે એ વાત સાચી છે, પણ આ પ્રથમની પાંચ ભાવનામાં આત્મા કેંદ્રસ્થાને છે, એક આત્માને જરાજર જોગજ્યો તો સર્વ જોગખી લીધું એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે આત્માને માટે આ સર્વ રમત છે, એને પ્રકટ કરવો અને એને એના મૂળ સ્વરૂપમાં લઈ આવવો એને માટે આ સર્વ ઉપદેશ છે અને એ સંબંધમાં કદાચ કોઈ વિચાર બેસાડાયા હોય, કોઈ વાતનું પુનરાવર્તન થયું હોય તો તેને સંતોષ્ય ગણી આત્માને જોગખવો એ આપણું પ્રધાન કર્તવ્ય છે.

અનંતશક્તિનો ધણી, અનંતશુભનો નાયક, જૂનભાવી દેશ

અને અનંત સુખમાં રમાણ કરનાર એ આત્મા અત્યારે કઈ સ્થિતિએ ઊતરી ગયો છે એ વિચાર કરતાં ખેદ થાય તેમ છે. એની ઉપાધિઓ પાર વગરની છે અને એની ગૂંચવણો પણ મૂંઝવે તેવી છે, છતાં એ સર્વની ઉપર આવવાનું તેનામાં વીર્ય છે અને તે પ્રકટ કરવા આ ભવમાં જે સામગ્રીઓ મળી છે તે વિપુળ છે. તેનો લાભ ન લેવામાં આવે તો પાછું એનું એ જ ચક્રબ્રમણ ચાલુ રહેવાનું છે. એમાં જીવનની અસ્થિરતા આદિ વિચારી નાસીપાસ થઈ લમણે હાથ મૂકીને રડવાનું નથી, પણ ક્રમર કસીને લડવાનું છે અને લડતાં માર્ગ મળી જાય તેવું છે. વિકાસક્રમમાં મરુદેવા જેવા સુસાધ્ય જીવો તો થોડા જ આવે, પણ કષ્ટસાધ્ય જીવોએ પણ ગલરાવાનું કાંઈ કારણ નથી. આપણો મોક્ષ આપણા હાથમાં છે અને તે માટે સીધો માર્ગ પકડી લેવાનો આ અવસર છે. પોતાનું હોય તે ઉપર ખૂણ ભાર મૂકવો, માનસિક ઉચ્ચ પડુચન કરવાં અને પરનો ત્યાગ કરવો. એટલું થાય તો રસ્તો હાથ લાગી જશે અને વધારે પ્રગતિ થાય તો ગહુ સારી વાત છે, પણ તેમ ન ગને તો સાચે રસ્તે અવાય તો પણ વિકાસક્રમના રસ્તા પર તો જરૂર આવી જવાશે.

આ ભાવનાઓ વિચારી સત્ય સ્વરૂપ સમજવાનું છે, આદરવાનું છે, ગતિમાં મૂકવાનું છે. એ વિચારી જરા પણ ગલરાઈ જવાનું કારણ નથી, એ વાત વારંવાર લક્ષ્ય પર લેવાની છે. આપણો મોક્ષ આપણે કરી શકીએ તેમ છે અને તે માટે જ આ વિચારણા છે. પરમાત્મા આ શાંતસુધાનું પાન એના સાચા આકારમાં કરવાની સર્વને સદ્બુદ્ધિ આપો !

ઈતિ અન્યત્વ ભાવના પ

ઉ. સકળચંદ્રજીવ અન્યત્ર ભાવના

(ગમ-કેદાર-ગોડી)

ચેતના જગી સદચારિણી, આજસ ગોદહું નાંખી નાંખી રે;
 હૃદય ઘરે જ્ઞાન દીવો કરે, મુર્ખતિ ઉઘાડી નાંખો રે. ચે૦૧
 એક શતા અધિક અઠાવના, મોહ રાણયા ઘરમાંહિ રે;
 હું સદા તેણે વીંટલો રહું, તુજ ન ચિતા કેસી નાઝી રે. ચે૦૨
 જ્યાં મુઝ તે અજગા કરે, તો રમું હું તુજ સાથે રે;
 તેહથી હું અજગો રહું, જો રહે તું મુઝ સાથે રે. ચે૦૩
 મન વચન તનુ સવે ઈદ્રિયા, જીવથી જૂજીઆ હોય રે;
 અપર પરિવાર સખ જીવથી, તું સદા ચેતના જોય રે. ચે૦૪
 તનુ વચન સવે ઈદ્રિયા, જીવથી જૂજીઆ જોય રે;
 જો રમે તું ઈણુ ભાવના, તો તુઝ કેવળ હોય રે. ચે૦૫
 સર્વ જગ જીવ ગણ જૂજીઆ, કોઈ કુણનો નવિ હોય રે;
 કર્મવશે સર્વ નિજ નિજતણે, કર્મથી નવિ તરો કોય રે. ચે૦૬
 દેવ ગુરુ જીવ પણ જૂજીઆ, જૂજીઆ જગતના જીવ રે;
 કર્મવશ સર્વ નિજ નિજતણે, ઉદ્ધમ કરે નહીં કહીવરે. ચે૦૭
 સર્વ શુભ વસ્તુ મહિમા હરે, કલિયુગો દુષ્ટ ભૂપાળ રે;
 તિમ દુહાકોપિ જનને હરે, આવરની આશ મનવાળ રે. ચે૦૮
 ચિત કરે આપ તુ આપણી, મમ કર પારકી આશ રે;
 આપણું આચર્યું અનુભવ્યું, વિચારી પરવસ્તુ ઉદાસરે. ચે૦૯
 કો કિણે જગ નવિ ઉદ્ધર્યો, ઉદ્ધરે આપણો જીવ રે;
 ધન્ય જો ધર્મ આદર કરે, તે વસે ઈદ્ર સમીવ રે. ચે૦૧૦
 જૂજીવે જૂજીયા આતમા, દેહ ધન જનથકો ધ્યાન રે;
 તે ગઈ દુ ખ નવિ ઉપજે, જોહને મને જિનજ્ઞાન રે. ચે૦૧૧

પ્રકરણ ૬૩

અશુચિ ભાવના

ગાદૈત્તિચીવિતમ્—

સચ્છિદ્રો મદિરાવટઃ પરિગલચલ્લશતંગાશુચિઃ,
શુચ્યામૃદ્ય મૃદા ચદિઃ ન ચદુશો ધૌતોઽપિ મલ્લોદકેઃ ।
નાધત્તે શુચિતાં યથા તનુશૃતાં કાયો નિકાયો મદા-
ગ્રીભત્સાસ્થિપુરીપમૃત્તરજગાં નાયં તથા શુદ્ધાતિ ॥ ક ૧ ॥

મન્દાકાન્તા—

સ્નાયં સ્નાયં પુનરપિ પુનઃ સ્નાન્તિ શુદ્ધાભિરદ્ધિ-
ર્વારિવારં વત મલતનું ચન્દનૈર્ચયન્તે ।
મૃદાત્માનો વયમપમલાઃ પ્રીતિમિત્યાશ્રયન્તે,
નો શુધ્યન્તે કથમવકરઃ શક્યતે શોદુમેવમ્ ॥ સ્વ ૨ ॥

ક ૧. સચ્છિદ્રો નાના ડાણાંવાળો. પરિગલત્ ગળતાં, ઢળતાં. તલ્લેશ તેનાં અવયવો, ટીપાં. સંગાશુચિઃ સંબંધથી અપવિત્ર. શુચ્યા પવિત્ર; સારી મૃદા આમૃદ્ય માટીવડે મર્દન કરીને. તનુશૃતાં માણસોનાં. નિકાયઃ ઢગલો. પુરીપ વિષ્ટા. રજસ્ રૂધિર, લોહી.

સ્વ ૨. સ્નાયં સ્નાયં નાધને નાધને. મલતનું મળથી ભરેલું શરીર. અપમલા મેલ વગરનાં, પવિત્ર. અવકરઃ ઉકરડો (જ્યાં આખા મહોલાનો કચરો એકઠો થાય છે તે જગ્યા.) એવમ્ એ પ્રમાણે.

ક. ૧. કાણું પહેલો દારુનો ઘડો ગળતો હોય અને ચારે તરફ ઢળતા મદિરાનાં ટીપાંઓથી અપવિત્ર થયો હોય તેને બહારના ભાગમાં સારી મળતી માટીથી મર્દન કરવામાં આવે અને ગંગાના પાણીથી અનેક વાર ધોવામાં આવે પણ તે (ઘડો) જેમ પવિત્રપણું ધારણ કરતો નથી તે જ પ્રમાણે અતિ અજાણામણું હોઈ, મળ, મૂત્ર અને લોહીના ઢગલા જેવું આ મનુષ્યનું શરીર અપવિત્ર ધતું નથી.

જ. ૨. મૂઠ માણીઓ વારવાર નાઇ નાઇને આ મળથી ભરેલા શરીરને ચોખ્ખા પાણીથી પણ સાફ કરે છે અને પછી એના ઉપર ચંદન-મુખડનાં વિલેપન કરે છે અને પછી પોતે બાજે મેલ વગરનાં યૃષ્ટ ગયાં છે એમ મનમાં માની રાજ થાય છે; પણ તેઓ કદી શુદ્ધ થતાં નથી ઉકરડાને ને કેવી રીતે શોધ્યો બાપ ? એને કેમ શુદ્ધ કરી શકાય ?

શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્—

કર્પૂરાદિભિરર્ચિતોઽપિ લશુનો નો ગાહતે સૌરભં,
નાજન્મોપકૃતોઽપિ હન્તે પિશુનઃ સૌજન્યમાલમ્બતે ।
દેહોઽપ્યેષ તથા જહાતિ ન દૃષ્ટાં સ્વાભાવિકીં વિસ્રતાં,
નાભ્યક્તોઽપિ વિભૂષિતોઽપિ વહુધા પુષ્ટોઽપિ વિશ્વસ્યતે ॥૩૧॥

ઉપેન્દ્રવજ્રા—

યદીયસંસર્ગમવાપ્ય સદ્યો, ભવેચ્છુચીનામશુચિત્વમુચ્ચૈઃ ।
અમેધ્યયોનેર્વપુષ્ટોઽસ્ય—શૌચ સંકલ્પમોહોઽયમહો મહીયાન્ ॥૩૨॥

સ્વાગતા—

ઇત્યેત્ય શુચિવાદમતથ્યં પથ્યમવ જગદેકપવિત્રમ્ ।
શોધનં સકલદોષમલનાં ધર્મમેવ હૃદયે નિદધીથાઃ ॥૩૩॥

ગ ૩. કર્પૂરાદિ કર્પૂર વગેરે. વગેરેમાં બરાસ, કરતૂરી, અમર
આદિ મુગંધી ચીન્ને. લશૂન લસણ, ધણું દુર્ગંધી હોય છે. એ કંદમૂળ
છે. ગાહતે વ્યાપ્ત થાય છે. ન આજન્મા ઉપકૃતો આખો જન્મ—આખો
જન્મ ઉપકાર કર્યો હોય તો પણ નહિ. પિશુનઃ ખળ, લુચ્ચો માણસ.
ચિન્નતા દુર્ગંધીપણું. અભ્યક્તો Besmeared વિલેપન કરેલો.
(મુગંધી અત્તર તેજ વિગેરેથી) વિભૂષિત શણગારાયેલો. પુષ્ટ પોષેલો,
ખાત ખાઈને જાડો બનાવેલો. વિશ્વસ્યતે વિશ્વાસ કરાય.

ચ ૪. સદ્યઃ એકદમ. ઉચ્ચૈઃ ખૂબ. અમેધ્યયોનેઃ યોનિ એટલે ઉત્પત્તિ
સ્થાનું સ્થાન. અપવિત્ર વસ્તુઓનું ઉત્પત્તિ સ્થાન. મહીયાન્ મોટો.

ક ૫. એવત્ય અમળને. અતથ્ય અસત્ય, ખોટો. શુચિવાદ તો
હુચો. તથા વિગેરેથી પવિત્ર થવાય છે એવો ઉપદેશ. પથ્ય દિતકારક.
નિદધીથાઃ તું ધારણ કર.

ગ. ૩. લક્ષણને કાર્યુર જણાવે આદિ સુગ્રામી પદાર્થોની વાત આપી હોય તો પણ તે સુગ્રામી થતું નથી. નાદાન દલદા માણસ ઉપર આળા જન્મ મુખી ઉપકારો કર્યા હોય તો પણ તેનામાં સજ્જનના આવડી નથી. તે જ પ્રમાણે મનુષ્યોનો દેહ પણ એની સ્વાભાવિક દુર્ગામીને ઊડતો નથી. એ (દેહ) ને ગમે તેટલાં તેલો ઘાળવામાં આવે, એના પર ગમે તેટલાં ધરેણાં ઘાસવામાં આવે અને એને ગમે તે પ્રકારે પુદ કરવામાં આવે તો પણ એનો બરેસો કરાય નહિ.

ગ. ૪. જે શરીરનો સંબંધ યવાથી પવિત્ર વસ્તુઓ પણ તુરત જ મદા અપવિત્ર ધર્મ જાય છે અને જે શરીર અમેધ્યયોનિ-અપવિત્ર વસ્તુનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે તેના સંબંધમાં શૌચ (પવિત્રતા) ની કલ્પના કરવી એ પણ મોટો મોહ છે—મહાઅજ્ઞાન છે !

ગ. ૫. આ પ્રમાણે સમજીને ‘ શુચિવાદ ’ અવધાર્ય છે અને સકળ દોષોને શોધનાર અને આળા જગતમાં માત્ર પવિત્ર ‘ ધર્મ ’ પ્રાણીને દિત કરનાર છે એમ સમજી એ ધર્મને તારા દૃઢ્યમાં ધારણ કર.

गेयाष्टक

भावय रे वपुर्निदमतिमलिनं,

विनय विबोधय मानसनलिनम् ।

पावनमनुचिन्तय विभुमेकं,

परममहोमयमुदितविवेकम् ॥ भावय० ॥ १ ॥

दम्पतिरेतोरुधिरविवर्ते,

किं शुभमिह मलकश्मलगर्ते ।

अशमपि पिहितं स्रवति विरूपं,

को बहु मनुतेऽवस्करकूपम् ॥ भावय० ॥ २ ॥

भजति सचन्द्रं शुचिताम्बूलं,

कर्तुं मुखमारुतमनुकूलम् ।

तिष्ठति सुरभि कियन्तं कालं,

मुखमसुगन्धि जुगुप्सितलालम् ॥ भावय० ॥ ३ ॥

असुरभिगन्धवहोऽन्तरचारी,

आवरितुं शक्यो न विकारी ।

वपुरुपजिघ्रसि वारंवारं,

हसति बुधस्तव शौचाचारम् ॥ भावय० ॥ ४ ॥

૧. આ શરીર અતિ મેલવાળું-મલિન છે એમ હે ચેતન !
ભાવ-વિચાર. તારા મનોમય ક્રમગને ઉઘાડ અને સમજ.
ત્યાં જે સર્વવ્યાપી એક પ્રકાશવાન, વિવેકવાન, મહાપવિત્ર
(અંતર્યામી-આત્મતત્ત્વ) છે તેનો વિચાર કર, તેનું
ધ્યાન કર.
૨. સ્ત્રી-પુરુષનાં વીર્ય અને શુક્રનાં ચક્રમાં પડેલા એ મગ અને
કચરાના ખાડામાં તે સારાં પાનાં શું હોય ? એને વારં-
વાર ખૂબ ઢાંદી દેવામાં આવે તો પણ તેમાંથી અત્યંત
ખરાબ બોમત્સ પદાર્થો ઝર્યા જ કરે છે ! કયો હાલો
માણસ કચરાઓ બરેલા દૂવાને સારો ગણે ?
૩. મોંમાંથી (સાનાને) અનુકૂળ પવન બહાર નીકળે તેટલા
માટે એ મુંઢર પાનમાં મુગંધી બરાસ વગેરે નાખીને
ખાય છે, પણ મુખડું પોતે મુગંધી રહિત છે અને કંટાળો
આપે તેવી હાળથી બરેલું છે તેનામાં પેલી દુર્ગંધ મુગંધી
દેટલો કાગ રહે ?
૪. તારા શરીરની અંદર વ્યાપી મહેલા વિકારવાળો દુર્ગંધી
પવન (ઉચ્છવાસ) દાહી ચકાય તેવો નથી (અન્ય પદાર્થ
થી મરી ચકાય તેવો નથી) અને તું તો તારા શરીરને
વારંવાર સુધ્યા કરે છે-ચાટ્યા કરે છે. તારા શરીરને પવિત્ર
બનાવવાની આ તારી રીતિ જોઈને હાલો માણસ હમે છે.
તારી એ રીતિ તરફ મરકરી કરે છે.

દ્વાદશ નવ રન્ધ્રાણિ નિકામં,
 ગલદશુચીનિ ન યાન્તિ વિરામમ્ ।
 યત્ર વપુષિ તત્કલયસિ પૂતં,
 મન્યે તવ નૂતનમાકૂતમ્ ॥ ભાવય૦ ॥ ૫ ॥
 અશિતમ્પસ્કરસંસ્કૃતમન્નં,
 જગતિ જુગુપ્સાં જનયતિ હન્નમ્ ।
 પુંસવનં ધૈનવમપિ લીઢં,
 ભવતિ વિગર્હિતમતિ જનમીઢમ્ ॥ ભાવય૦ ॥ ૬ ॥
 કેવલમલમયપુદ્ગલનિચયે,
 અશુચીકૃતશુચિભોજનસિચયે ।
 વપુષિ વિચિન્તય પરમિહ સારં,
 શિવસાધનસામર્થ્યમુદારમ્ ॥ ભાવય૦ ॥ ૭ ॥
 યેન વિરાજિતમિદમતિપુણ્યં,
 તચિન્તપ ચેતન નૈપુણ્યમ્ ।
 વિશદાગમમધિગમ્ય નિપાનં,
 વિરચય શાન્તસુધારસપાનમ્* ॥ ભાવય૦ ॥ ૮ ॥

*આ અષ્ટનો ગાગ બહુ સુંદર છે. સ્ત્રીઓ ગાહુલી ગાય છે ત્યાં
 ‘પાટે બેઠા રે સૂરીશ્વર ગચ્છરાયા.’ એ રાગને જરા ઢગલ આ
 વાદ્યો આપું અષ્ટક સારી રીતે ગવાશે. ચારે પદો એક સરખા
 બોલવાના છે અને તેની આખરે ‘ભાવય રે વપુરિદમતિમસિન’

૫. જે શરીરમાંથી જાર (સ્ત્રીતાં) અને નવ (પુરુષતાં) દ્વારા આખો વખત અપવિત્ર વસ્તુઓને જલદાર કાઢ્યા જ કરે છે અને જરા વખત પણ વિરામ લેતાં નથી તે શરીરને તું અવિત્ર માને છે ! ખરેખર ! આ તો તારો તફત નવો જ ખુદો છે—અભિનવ તર્ક છે એમ મને લાગે છે.

૬. અનેક મુંદર સ્ત્રીજીવડે સંસ્કાર પામીને તૈયાર કરેલું અન્ન ખાવાથી દક્ષ (વિદ્યા) યમને આ દુનિયામાં નકામી ગ્લાનિ કરે છે, દુઃખંછા ઉપજાવે છે અને ગાયનું મુંદર રૂધ ભૂતરૂપ થઈને અનિ નિદાને પાત્ર બને છે.

૭. આ શરીર માત્ર મળથી બરેલા અણુઓનો ઢગલો છે અને મુંદર રસદાર લોજન અને સારા કપડાંને અપવિત્ર બનાવનાર છે, પણ એ શરીરમાં અતિ વિશિષ્ટ સર્વદુઃખક્ષયરૂપ 'શિવ'—મૌલ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય છે અને તે તેનો પ્રધાનભાવ છે તેનો તું વિચાર કર, તેની પર્યાલોચના કર.

૮. આ (શરીર) ને મહાપુણ્યવાન તરીકે ગિરાજમાન કરી શકાય તેવી નિષુળતા—કુશળતાનો તું વિચાર કર— તેનું તું ચિંતવન કર મહાપાવત્ર આગમરૂપ જળાશયને પ્રાપ્ત કરીને તું શાન્તભુધારાનું પાન કર, એ ઓવારેથી પાણી પી તારી તરસને તુ છિપાવ.

ને એક આપવાનો છે. '૧' ઉપર જરા વધારે જાર મુકવાથી ગય આવી જશે. પ્રતમા 'આસાવરી' રાગ જણાવે છે. ત્યાં દેશી 'દાગા ૧ તનુ મુનિ મુનિ જાવે' જણાવેલ છે.

શરીરની અંદર તો મુંઘવી કે જોવી ન ગમે તેવી વસ્તુઓ ભરેલી છે તેને કઈ રીતે શુચિ (પવિત્ર) બનાવી શકાય ?

શરીરમાં કઈ કઈ ધાતુઓ ભરેલી છે તેનો પૂરો વિચાર કરવાથી એને પાવત્ર બનાવવાના કાર્યની અશક્યતા ધ્યાન પર આવશે. મુંઘઈની ગટરો સાફ કઈ રીતે થઈ શકે ? અને સાફ કરવા માંડે ત્યાં તો ઊંજો કચરો પડતો જતો હોય ત્યાં સાફ થવાનો સવાલ ક્યાંથી આવે ? અને કચરામાંનો અમુક ભાગ જ્યારે કાઢી શકાય તેવું ન જ હોય ત્યારે તે પછી સાફ કરવાનો પ્રશ્ન ભારે અગવડમાં આવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે શારીરિક દૃષ્ટિએ આ શરીર શુદ્ધ થઈ શકે તેવું નથી.

(સ્વ. ૨.) ઉપર પ્રમાણે હકીકત હોવા છતાં આ પ્રાણી પોતાના શરીર સાથે કેવાં ચેડાં કાઢે છે તે ખરેખર જોવા જેવું છે. આ પ્રાણી વારંવાર નાય છે. ચોખ્ખા પાણીથી વળી ફરી વાર નાય છે. દિવસમાં એક વાર અથવા એકથી વધારે વખત સ્નાન કરે છે અને સ્નાન કરવા પવિત્ર પાણી-મીઠું જળ વાપરે છે. ખારું પાણી કે ગંદું પાણી એ શરીરને સાફ કરવામાં વાપરતો નથી. એને શરીરને સાફ કરવા માટે ખૂબ તનવીન રાખવી પડે છે. વળી સ્નાન કરે ત્યારે નવચુગનો હોય તો સાબુ વાપરે છે, પુરાણકાળમાં ખારો-ભૂતડો વાપરતા હતા. કોઈ વખતે એ માથાના ગાલ સાફ કરવા કંકોડી વાપરે છે, શરીરે પીઠી ચોળી નાય છે, કોઈ વખત કેસુડાના જળથી નાય છે. આવી રીતે નાવાના અનેક પ્રકારના પ્રયોગ કરીને શરીરને સાફ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, છતાં એ આખો વખત તેના મનમાં ખાતરી હોય છે કે આ શરીર મળથી ભરેલું છે.

૧૫ ગ્રન્થમાં ખાત્ર કરીને વિદ્યા અને ઉપચારથી મૂત્ર વિગેરે અનેક અપવિત્ર પદાર્થોનો સુમાવેશ થાય છે. ગરીરમાં જગીનો પ્રવેદ) એટલે થાય છે કે ઉનાગાના દિવસોમાં ન્દાયા પછી, એ ઘડી પછી, ન્દાયા ન ન્દાયા જેવું જ થઈ રહે છે.

જગી શરીરે સ્નાન કરીને પછી તેના ઉપર અંદન લગાડવામાં આવે છે. અગાઉ શરીર ઉપર અંદન લગાડવાનો વિવાજ હશે એમ જાણાય છે. દ્વાલ તો ન્દાયા પછી બાલ સાફ કરવા માયામાં તેલ નાખવાનો વિવાજ જાણીતો છે. જગી તે પહેલાં દુવાલથી શરીરને ખૂબ ઘસવામાં આવે છે. એટલે ઉપરનો કચરો નીકળી જાય અને લાગેલ પાણી સાફ થઈ જાય એ એમાં અપેક્ષા હોય છે.

આવી રીતે ન્દાઈ, ધોઈ, સાફ થઈ, શરીર પર દેશાચાર પ્રમાણે અથવા વ્યાજ્ઞગત પદ્ધતિ પ્રમાણે ઉપચાર દ્વંયો લગાડવામાં આવે છે અને પછી આ બલો, લોળો પ્રાણી એમ માને છે કે આપણો મેલ દૂર થઈ ગયો અને પછી એને શરીર તરફ પ્રેમ થાય છે પછી એ પોતાનું સુખડું કાચમાં જુએ છે અને કાચમાં જોતી વખતે એ અન્ય કોઈ એને જોતું નથી એમ એની ખાત્રી હોય તો તે સુખડા સાથે એવાં થેડાં કાઢે છે કે જરૂર હસવું આવે. ગમે તેવો ડાહ્યો માણસ કાચમાં મોડું જુએ અને કાંઈ ચાગા ન કરે એ જનવું મુશ્કેલ છે. એ જીભ બહાર કાઢશે, બવાં ચડાવશે અને કૈક નખરાં કરશે. આ સર્વ ખાલી જામ છે, ખોટો ઉન્માદ છે, મૂઢતાનું ખાત્રી પ્રદર્શન છે, મસ્તરી કરવા યોગ્ય જાળવેલા છે.

જ્યાં આખા મહોદલાનો કચરો નખાય તે જગ્યાને ‘ઉક-

રહે છે. કોઈ કોઈ જગ્યાએ જગ્યા નથી બીજી છે. એને
 દોષકા બરીને કહાયે પછી જ આવે એ બધું કહાયે નિર્ધાર
 વસ્તુઓના બને છે. કોઈ એ કોઈકાને સાફ કરવા
 માટે તે તેને ધોવાથી ને સાફ થાય નથી. એને તે
 દુષ્કર સાધુએ કહે તે પણ કોઈકા તે ઉકરકા જ રહેવાનો
 છે. એને સાફ કરતા જાણે નો વધારે કોઈ જ નીકળે
 ઉકરકા ધોવાથી કે એના ઉપર સુગંધી દ્રવ્ય નાખવાથી તે
 કદી સાફ થઈ શકે નથી. ઉકરકાને પવિત્ર કરવાનો રસ્તો
 ખાળીથી સાફ કરવાનો નથી કે એના ઉપર સુગંધી દ્રવ્ય
 નાખવાનો નથી. એ જ રીતે અસરને ગમે તેટલી વાર સાફ
 કરવામાં આવે કે એના ઉપર ગમે તેટલા સુગંધી દ્રવ્યો લગા-
 ડવામાં આવે, એને અંદરથી લેવામાં આવે કે એને બરાસ લગા-
 ડવામાં આવે, પણ કોઈકાને લગાડેલ સાધુની જેમ એ સર્વ
 નિષ્ફળ પ્રયાસ છે. એ પ્રયાસમાં કાર્યશિદ્ધિ અશક્ય છે. એનામાં
 અંદર અને બહાર એટલો મગ્ન બરેલો છે કે એને સાફ કર-
 વાની તત્ત્વબીજ અજ્ઞાનતામૂળક છે અને એના તરફ પ્રીતિ
 કરનારને 'મૂઠ'ની સંજ્ઞા મળે છે.

(ગ ૩.) 'લસણ' નામનું એક કંદ આવે છે. તેનામાં
 એટલી દુર્ગંધી હોય છે કે એ બાધા પછી કલાકો સુધી એની
 વાસ શ્વાસદ્વારા પણ બહાર પડે છે. એ ખાનાર બહેરમાં-
 સભ્યસમાજમાં કલાકો સુધી લગી શકતો નથી. આવા લસ-
 ણને કપૂર સાથે રાખવામાં આવે કે એને બરાસમાં રાખવામાં
 આવે કે તેના પર કસ્તૂરી લગાડવામાં આવે પણ એની વાસ
 જતી નથી અને એ કસ્તૂરી, કપૂર, બરાસ કે એવા બીજા કોઈ
 પણ સુગંધી પદાર્થની વાસ લેતું નથી. સાધારણ વસ્તુ આવા

તીવ્ર મુગંધી પદાર્થની વાસ અહણુ કરે છે, પણ લસણુ તો
હરી મુગંધીથી વ્યાપ્ત થતું જ નથી. એ બીજા અનેક પદાર્થને
બગાડે ખરું પણ પોતાની તીવ્ર દુર્ગંધ કદી છોડતું નથી અને
બીજા તીવ્ર મુગંધી દ્રવ્યની વાસ લેતું નથી. આ એક વાત ધર્મ.

ખજા-હુઆ માણસ ઉપર ગમે તેટલો ઉપકાર કરવામાં
આવે, પણ તે મુજનતાને ધારણુ કરતો નથી. ઘણા પ્રાણીઓ
એટલા ભિતરી ગયેલા હોય છે કે એને ગમે તેટલો લાભ કરો,
એનો મુસ્કેલીમાં એને મદદ કરો, એને ખાવા-પીવાની સગ-
વડ કરી આપો કે એને ધધે વળગાડી આપો; પણ એ પોતાનું
પોત પ્રકાશ્યા વગર રહેતા નથી. છવતરનું દાન કર્યું હોય,
આખરૂ જતી બચાવી હોય અને પૈસાની મદદ કરી હોય; છતાં
એ સર્વ સૂઝી જઈ અણીને વળતે ઉપકાર કરનાર ઉપર જ
એ નૈસર્ગિક ખજા પુરુષ આધાત (અપકાર) જ કરે છે ધવળશેઠને
રાજદંડથી ઉગારનાર, દાણધારીના શુન્દામાંથી બચાવનાર અને
એના અટકેલાં વડાણ તરાવી આપનાર શ્રીપાળનો અંતે એણે
છવ લેવા પણ પ્રયત્ન કર્યો. અન્યની લાગવગથી અમલના સ્થાન
પ્રાપ્ત કરનાર ઉપરી અધિકારી ઉપકાર કરનારને કેવા બદલા
આપે છે તેના દાખલા અબ્બરૂયા નથો. જે પ્રાણી સ્વભાવથી હલકો
હોય છે તેના પર આખો જન્મ ઉપકાર કરવામાં આવે તો પણ તે
જાગૃત્ય બતાવતો નથી પોતાને મદદ કરી લણાવનાર સંસ્થાને
વિસરી જનાર અને તેની અણુધટની ટીકા કરનાર અનેક દાખલા
મોજૂદ છે. મતલબ એ છે કે જંમ સજ્જન પોતાનો સ્વભાવ
છોડતો નથી તેમ દુર્જન પણ પોતાનો સ્વભાવ છોડતો નથી.

એથી જ રીતે આ શરીર ઉપર ગમે તેટલા ઉપકાર કર-

વામાં આવે તો પણ તે પોતાની સ્વાભાવિક દુર્ગંધતા છોડે તેમ નથી. એને ગમે તેટલા સુગંધી દ્રવ્યોથી સુગંધિત કરવામાં આવે, એને ઘરેણું અને ઝવેરાતથી શોભાવવામાં આવે કે એને ન ખાવા યોગ્ય પદાર્થો ખાઈને અથવા ઘૃતાદિ પદાર્થોના ઉપયોગ કરીને પુષ્ટ કરવામાં આવે તો પણ એનામાં સ્વાભાવિક દુર્ગંધી એટલી બધી ભરી છે કે એ સર્વ વિલેપનો, અલંકારો અને પૌષ્ટિક પદાર્થોની દરકાર ન કરતાં એ તો દુર્ગંધી જ રહે છે, પોતાની દુર્ગંધ કદી તજતું નથી.

શરીરની પુષ્ટિ માટે માણસો કેવા કેવા પદાર્થો ખાય છે અને કેટલી જાતના પ્રયત્નો કરે છે ! વસંતમાલતી, અબ્રક, લોહ આદિની વાત તો અન્ય સ્થાને કરી છે, પણ ન ખાવા યોગ્ય દવાઓ પણ શરીરપુષ્ટિ માટે અનેક મનુષ્યો લે છે. તે વખતે શરીરની આખર સ્થિતિ જરા પણ ધ્યાનમાં રહેતી નથી. એ ઉપરાંત એને શરીરપુષ્ટિ માટે નિરંતર ચિંતા રહ્યા કરે છે અને છતાં શરીરની વફતા તો એ દરરોજ અનુભવે છે.

આવી જાતનું શરીર છે ! એમાં વાયુઓ પણ એવા પ્રકારના ભરેલા છે કે એને ઓડકાર આવશે તો તેમાં પણ ખરાબ ગંધ આવશે અને અપાન વાયુ નીકળશે તો તેમાં તો દુર્ગંધ આવશે જ અને પરસ્પેવો પણ ગંધવાળો થશે. એની આંખમાંથી ચીપડાં (પીચાં) નીકળશે તો તે પણ દુર્ગંધી જ હશે. નાકનો શ્લેષ્મ પણ દુર્ગંધી અને એના મળ-મૂત્ર સર્વ દુર્ગંધી નીકળશે. આવી રીતે સ્વાભાવિક દુર્ગંધી એનામાં એટલી બધી ભરેલી છે કે એના પર ગમે તેટલા સંસ્કાર કરવામાં આવે પણ તે પોતાની દુર્ગંધ છોડે તેમ નથી; કારણ કે એ દુર્ગંધ

સ્વાભાવિક છે અને જેમ લગ્ન મુખથી થતું નથી કે દુર્જન દલી સ્નાનન મતો નથી તેવી એની સ્થિતિ છે.

(ઘ ૪.) જે વસ્તુ છ આને ચેર મળતી હોય અને મોટાઈ વેચનારની દુકાન ચોભાવતી હોય તેને ચેર લાવી ખાધા પછી તેનો કિંમત શી થાય ? એના ચેરના દોષ છ આના તો ન જ આવે, પણ એને દર દેંકાવવાના પણ હામ આપવા પડે. દરેક મુનિસિપાલિટી હલાલખોર દર લે છે તે આરા પદાર્થોને ખરાબ થયાનો બદલો જ છે અને તે તેનો કિંમત છે.

આ શરીર એવું છે કે એના અંગેમાં ગમે તેવી પવિત્ર વસ્તુ આવે તે ઘોડા હલાકમાં અપાવત્ર બની જાય છે. બત્રીશ શાક અને તેત્રીશ બોજન મળે, પણ તે પેટમાં ગયા પછી શું બને છે ? દૂધપાક કે ઢોકળાં કે જેને જ ગમે તેવી ચીજ ખાય નંની આર-છ હલાક પછી શી દશા થાય છે ? એ સર્વ વસ્તુઓ અદર્શનીય, અસ્પર્શનીય અને અનિચ્છનીય બને છે.

એનું કારણ એ છે કે આ શરીર અમેશ્યયોનિ છે. યોનિ એટલે ઉત્પત્તિ સ્થાન. અમેશ્ય એટલે અપવિત્ર. એ શરીર અપવિત્ર વસ્તુઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે અને એનું આપું ધંત્ર એવી જ રીતે ગોઠવાયેલું છે કે એ ગમે તેવી પવિત્ર તેમ જ મુંદર વસ્તુ હોય તેને પણ અપવિત્ર બનાવી દે જેમ કાપડ બનાવવાના સાંચાકામમાથી કાપડ બને તેમ અપવિત્ર વસ્તુ ઉત્પત્તિ દરનાર સાચાકામમાથી અપવિત્ર વસ્તુઓ જ બનીને નીકળે. એમાં તમે દૂધ બરો, ઘી બરો, સાકરથી એને ગળ્યું કરો, પણ એ અમેશ્યયોનિ છે, એટલે એ ગરસ વસ્તુઓ પણ અતિ અપવિત્ર થઈ એમાંથી એવી જાતની ઘડને બહાર પડશે કે

એના સમું એવું પણ નહિ ગમે. એના સ્વર્ગ માનવી સુખ
 વસ્તુ કેવી વિદ્યેય થઈ જાય છે તેનું સ્વર્ગન કંઈ પુરું પાડે છે.
 ક્ષેત્રને પીધા પછી તુરંત જ વચન આપે તો તે વચનને જે ક્ષેત્ર બદલ
 નીકળે તે ક્ષેત્ર ક્ષેત્રનામું અને સ્વર્ગને નાકાયક બની ગયેલું
 હશે. ક્ષેત્ર એવા સુંદર પદાર્થને કોઈ કાળુ વાર શરીરના સંબંધ
 આપે ત્યાં એ કેવું બની જાય છે ? તે બાત વિનાશના નેત્રું છે

આવા શરીરને માટે 'શૌચ' એ સંકટન કરવું એ મૂકના
 છે. એને ન્દવશયવાતી કે એના પર મુગેલી ક્રોધો લગાડવાથી એ
 પવિત્ર થઈ જાય છે એમ માનવું એ તે સરિયામ અજ્ઞાન છે.
 એને ગમે તેટલું ન્દવશયો અને ગમે તેટલી વાર એને
 પળાળો પણ એ તો ગટર સાફ થાય તો તે સાફ થઈ શકે.
 ત્યાં આણું વાતાવરણ જ અપવિત્ર હોય ત્યાં પવિત્રતાનો દાવો
 કરવો એ તો મદામોદ ગિવાય બીજાનું કાર્ય ન હોય !

શૌચવાદ કોઈ મતવાળાને માન્ય પણ હોય છે. એ અન્ય
 સાધ્યની અપેક્ષા વગર અને તેટલી વખત નકાવામાં-સ્નાન
 કરવામાં જ પુણ્ય માને છે. આ અજ્ઞાન છે. કોઈ વિશિષ્ટ હેતુને
 અવલંબીને સ્નાન કરવાની બાબત જુદી છે, પણ માત્ર નકાવાથી
 શૌચ ધર્મ પળાય છે એ અજ્ઞતા છે. આંતરશૌચનો આખો
 પ્રશ્ન તદ્દન જુદા જ પ્રકારનો છે. એનો સમાવેશ દશ યતિ-
 ધર્મમાં છે. તેને અત્ર સ્થાન નથી. અત્ર તો બાહ્ય સ્થૂળ
 શૌચના પ્રશ્નનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ એ વાત ધ્યા-
 નમાં રાખવી. કેટલીક વાર ઈંદ્રિયોની તૃપ્તિ માટે અને વિકારોની
 શાંતિ માટે આવા ખ્યાલો થાય છે તે મોહ-અજ્ઞાનજન્ય હોઈ
 નિર્થક છે અને અંતે આત્માનો અધઃપાત કરાવનાર છે.

(ક. ૫) ઉપર જણાવેલી વાત સમજીને એટલું મનમાં રાગર વિચારી લેવું કે શૌચપાદ-સ્થૂળ શારીરિક પાવિત્ર્યનો પદેશ યથાર્થ નથી. જે શરીર સ્થૂળ નજરે દેહી પવિત્ર ધર્મ કતું નથી તેને પવિત્ર કરવાના ઉપદેશદ્વારા એને વગર સાધ્યે ધાર્મિક સ્વરૂપ આપવાની માન્યતા કરાવવી એ અજ્ઞાન છે અને મિદ્ધજન્ય અવિવેક છે.

આ જગતમાં જો કોઈ ચીજ પવિત્ર હોય તો તે ધર્મ છે. એ આત્મધર્મ છે. આત્મસન્નિયતા એ કર્તવ્ય છે, કારણ કે એ સર્વ મળને શોધનાર છે. આ શરીરમાં અંતર્ગત રાગ-દ્રેષ જેવા મહામોહો પેઢી ગયા છે. એ આત્માને અનેક પ્રકારે દૂષિત કરનારા છે અને ધર્મ એને શોધી શોધી-વીળી વીળી છૂટા પાડે છે અને એને એના મગ આકારમાં રૂપદ રીતે બનાવી આપે છે. અનેક પ્રકારના દોષોને શોધનાર-અંતરથી ગૌરવ કરી આપનાર તો ધર્મ જ છે. સ્નાન કરવાથી કાંઈ ગૌરવ (પવિત્ર) થવાય તેમ નથી.

તેટલા માટે જો તારે અંદરથી પવિત્ર ધણુ હોય તો મળતું શોધન કરનારા ધર્મને તારા મનમાં ધારણ કર, તારા દૃઢ્યમાં એને સ્થાન આપ, તારામાં જે મળે અંદર ધુસી જઈ તને હેરાન કરે છે તેને શોધી તે તને સાફ કરી આપશે. ગમે તેટલી વાર સ્નાન કરીશ એથી તો બાહ્ય મગ પણુ જનાર નથી, પણ જો તારે તારા અંતરનો મગ દાઢવો હોય તો ધર્મને દૃઢ્યમાં કોરી દે, અને અંદર ઘાંટાડી દે અને એના ઉપર આધાર રાખ ને તારું દર્મમાહિન્ય કાપી નાખશે અને તને મગ વગરનો કરશે એ જગતમાં મહાપવિત્ર છે અને અંદ.

રના દોષોને શોધનાર છે, બાકી યૌગ્યવાદ જેવા ભુલાવો ખવરાવનારા ઉન્માદમાં પડી નકામો હેરાન થવાનું છોડી દે. અતે એ ધર્મ તને ટેકો આપશે. એનું સ્વરૂપ દશમી ભાવનામાં વિચારવાનું છે તેથી અત્ર ધર્મપરત્વે નામનિર્દેશથી જ સંતોષ ધરીએ. એ અબળ વિભૂતિ છે.

અશુચિભાવના

: :

અષ્ટકપરિચય—

૧. બહુ સંક્ષેપમાં ગેયની ભાવના કરી જઈએ, એ અષ્ટક બહુ સુંદર ભાવથી ભરેલું છે. આ શરીરને અતિ મલિન તરીકે ચિંતવ. એને મલિન ગણવાનાં કારણ છે તેમાંનાં કેટલાંક નીચે પ્રમાણે છે.

- (૧) એ મળમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.
- (૨) એ ચારે તરફ રહેલા મળમાં ઉછરે છે.
- (૩) એનામાં મળમૂત્ર ભરેલાં છે.
- (૪) એના સર્વ ભાગો અતિ દુર્ગંધા ઉત્પન્ન કરાવનાર છે.
- (૫) એ પવિત્ર પદાર્થોને અપવિત્ર કરનાર છે.
- (૬) એના સંસર્ગ માત્રથી સુંદર પદાર્થો ફેંકવા યોગ્ય થાય છે.
- (૭) એની કોઈ પણ પ્રકારે શુદ્ધિ થવી શક્ય નથી.
- (૮) એમાંથી અનેક સ્થાનકેથી અપવિત્ર પદાર્થો વહ્યા કરે છે.
- (૯) એના ઉપરની ચામડી ઉતારી હોય તો અંદરનો ભાગ બીભત્સ દેખાય છે.

વગેરે કારણો, જેનું વિવેચન આ ભાવનામાં થયું છે અને ધ્યે તે ખ્યાલમાં રાખી, એને મલિન—અતિ મલિન તરીકે વિચાર.

અને છતાં તેનો કાંઈ લાભ લેવો હોય તો તારું મનરૂપ
જા ઉઘાડ અને તેની અંદર જાડો જિતરીને જો. તું ઉપર
રનો વિચાર છોડી દઈને અંદર જિતર, તને ઘણું જાણવા-
મજવા જેવું ત્યાં મળશે.

આ તારા શરીરને ઘેરનાર, મનકમળને વિકસાવનાર અંદર
કે મહાપવિત્ર વિભૂતિ ભેડી છે. જો કેવી છે તેનો ખ્યાલ કર.
કે પવિત્ર છે, જો વાળુ છે, જો એક છે, જો મહાતેજોમય છે
ને જો જાગૃતવિવેક છે. જો તું પોતે જ છે, પણ તું એવી
ડબકમાં પડી ગયેલ છે કે તારા પોતાના સ્વરૂપને તું જુલો
ગેલ છે. જો તે આ પ્રકારે છે:—

તારું અંતરાત્મસ્વરૂપ પ્રકાશે ત્યારે તું મહાપવિત્ર છે.
તારામાં પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરવાની સત્તા છે. માત્ર તારી
જાતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવાથી તે પ્રાપ્ય છે, પરંતુ તું
ખરેખર શુદ્ધ-નિર્ભળ છે, મહાપવિત્ર છે અને તારામાં
અનંત જ્ઞાન બરેલું છે અનંત જ્ઞાનથી તું સર્વ પદાર્થને જોઈ
કે તેદલી તારામાં શક્તિ છે. જો હૃદયે તું સર્વવ્યાપી છે અને
થી કરીને તું વિભુ છે. વિભુ એટલે સર્વવ્યાપી, જ્ઞાનહૃદયે
ખરેખર વિભુ છે જ્ઞાન સર્વ જોય વસ્તુને જાણી શકે છે અને
થી તું સર્વત્ર જ્ઞાનની નજરે છે. તું પોતે એક છે. તારું
શક્તિત્વ જરાબર સ્પષ્ટ છે તારા અસંખ્ય પ્રદેશો છે તેને એક
રીકે જતાવનાર છે જાણક નરીકે તારા સર્વ અસંખ્ય પ્રદેશમાં
તું ફરી વળેલ (પરિવ્રુત) છે તારું વ્યક્તિત્વ સર્વદા સિદ્ધ છે.

વળી સર્વ વસ્તુનું તારે અંતર દર્શન થાય છે. તારે માટે

તે શક્ય છે તેથી તું મહાનિર્ભય છે. એ કેવળદર્શન મહા-
પ્રકાશમય છે, તેજસ્વી છે, ઉજ્જ્વળ છે અને નવે
જ્ઞાન શક્ય છે. તારામાં અત્યારે પણ તારું શું છે અને પર
શું છે ? તે વિચારવાની શક્તિ છે એ વિવેક જ્યાં જાયે ત્યાં
ખરે રહેતા પ્રાયઃ હાય જાણી જાય છે. વર્તન પહેલાં વિવેક
ધાય ત્યારે વર્તનમાં આનંદ આવે છે. આથી તું જાગૃતવિવેક છે.

આવાં આવાં અનેક રત્નો તારામાં ભરેલાં છે અને તું
તેથી તન્મય છે. તું તારા શરીરનો વિચાર કરે છે, પણ તે તો
મળથી ભરેલું છે અને મહાપ્રયત્ને પણ શુદ્ધ થઈ શકે તેવું
નથી. તું તેટલા માટે તારો પોતાનો જ વિચાર કર અને તું કેવો છે
તેની ચિંતવના કર. જે અંતે પોતાનું નથી, મહાદગાળાજ છે
અને હોય ત્યાં સુધી જે અનેક નકામી ઉપાધિઓ ઊભી કરે
છે તેનો વિચાર તું છોડી દે અને તારો વિચાર કર, તારો
પોતાનો વિચાર કર.

તું શરીરનો મોહ છોડી શકતો ન હોય તો તું નીચેની
હકીકત વિચાર અને તેટલું છતાં પણ તને શરીર પર મોહ
ધાય તો તું જાણ; પણ જો તું જરા પણ વિવેકપૂર્વક વિચાર
કરીશ તો બીજું પરિણામ નહિ આવે. તારા શરીર સંબંધમાં
નીચે પ્રમાણે વિચારો છે તે તપાસી જો, બરાબર ઊંડો
ઊતરજો અને પછી નિર્ણય કરજો.

૨. પ્રથમ તું તપાસ કરીને જોઈશ તો સમન્તશે કે શરીરની
ઉત્પત્તિ જ એવી રીતે થાય છે કે એમાંથી તું કાંઈ સારી આશા
રાખ એ સર્વથા ફેલ્ટ જ છે. પુરુષનું વીર્ય અને સ્ત્રીનું રુધિર એ
બન્ને ભેગાં થાય ત્યાં એ શરીરની ઉત્પત્તિ થાય છે. પછી એ

આનમાં-માનાનાં પેટમાં શું બદલું હોય છે તે તું જો. એના ઉત્પત્તિસ્થાનની બાબતમાં મૃત્તાજલ, આંતરડાં, માંસ, મેદ, નિષા, દાહડાં વગેરે બદલાં હોય છે. આત્મ એનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે અને ત્યાં એ સમગ્રજ નવ માસ પર્વત રહે છે એની આશ-પાશ મગ હોય છે અને એ મગથી નિટાયેલ હોય છે. વળી એ શરીર એને મગ અને કચરાનો જ પિંડ છે. શરીરમાં મગનો તો પાર નથી એમા મૂત્ર, નિષા, સ્તેષ્મ, કક, પિત્ત, પગીનો આદિ બદલાં છે એટલે એ મગનો તો ખાટો છે તેમ જ કચરાનો પણ ખાટો છે, કારણ કે એ ખરાબ પુદ્ગળોનો સમુદ છે એમાં જો શિવાય છીનું કંઈ પણ નથી.

એવા ઉત્પત્તિસ્થાનવાળા અને એવા મગ-કચરાથી બનેલા શરીરમાં તે આદી ચાત શી હોય? તેમાંથી તું કંઈ વસ્તુની અપેક્ષા રાખે છે? જંનાં જેવા મૂળ તેની તેમાંથી ઉત્પત્તિ થાય છે. આદરો વાવીને આળાની ઉત્પત્તિની આશા રાખતી એ કેવળ મૂઢના છે નીચ અને શુદ્ધમાં વિવર્ત થાય, તેમાંથી જે શરીર ઉપર એમા પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે એવી શી ચીજ હોય? અને કેમ હોઈ શકે?

એને ગમે તેટલું ઢાંકવામાં આવે, એના ઉપર ગમે તેવાં લૂગડાં કે ઘરેણાં પહેવાવવામાં આવે પણ એમાંથી અતિ ખીમતસ વસ્તુ વારંવાર ઝડ્યાં કરે છે. કપાળ ઉપર દામળી બાંધી હોય કે દામ બંગડીઓથી, વાંટીઓથી, ઝવેરાતથી ભરી દીધા હોય અને ગળામાં નવમર મોતીની કે લીલમની માળા પહેરી હોય અને ઉપર મૂઠ્યવાન વસ્ત્રો પહેર્યાં હોય તો પણ સૂંઘવી કે બેવી ન ગમે તેવી વસ્તુઓ ને શરીરમાંથી ઝમ્યા જ કરે છે, હવે આવને માટે તે દાખલો પણ શો આપવો?

તું જો ! કોઈ કૂવા કચરાના હોય છે. દેશમાં એને ખાળ-કૂવા કહે છે. એમાં મળ અને મૂત્ર એકઠાં થાય છે. એ કૂવાને સારો કોણુ માને ? જેની વાત કરતાં લવાં ચઢી આવે અને નજીક જતાં નાક આડો રૂમાલ રાખવો પડે તેને સારો કોણુ ગણે ? એની વાત પણ કોણુ વિચારે ? અને એના સંબંધમાં માનપૂર્વક વિચાર તો કોણુ જ કરે ?

આવો દેહ છે ! જેને માટે પ્રાણી ટ્રેક ટ્રેક કરી નાખે છે તે દેહ આવો છે, તેનાં મૂળ આવાં છે અને તેનાં પરિણામ આવાં છે. માત્ર એ ખાળત તરફ આંખમીંચામણું કરીને એ વાતને રાખીટાળી નાખવામાં આવે તો તો કાંઈ કહેવા જેવું નથી; ખાકી એમાં એક પણ લલી વાત હોય એમ જણાતું નથી.

૩. પોતાની પાસે આવનારા પદાર્થોને શરીર કેવા ણનાવી દે છે તેનો એક દાખલો બુઓ. પોતાનું મુખ સુંદર લાગે અને અંદરનો પવન સુગંધી જણાય તેટલા માટે પ્રાણી પાન (તાંબૂલ) ખાય છે. પાનનાં બીડામાં તે એલચી, લવિંગ, ખરાસ વિગેરે અનેક સુગંધી પદાર્થો નાખે છે અને પછી તે પાનને કાથા-ચૂના સાથે ખાય છે. આવા માણસની પાસે નીકળો તો તેના મુખમાંથી સુગંધી નીકળતી જણાશે, પણ સવાલ એ છે કે એ સુગંધી કેટલો વળત ટકશે ? પાન ચવાઈ રહ્યું અને એક-જો પિચકારી મારી કે પાછું એ લગવાન એના એ. આ સ્થિતિ શું થતાવે છે ? વાત એ છે કે મુખ પોતે અસુગંધી છે. અંદર જ્યારે પવન જાય છે ત્યારે તો તે શુદ્ધ હોય છે, પણ અંદરથી દુર્ગંધ (Carbon) નીકળે છે. બહાર નીકળતો પવન એ દુર્ગંધ લઈને નીકળે છે. અરે !

એની લાજ પલ્લુ ફેરી હોય છે। કોઈ એને (લાજને) અડી જાય કે એ કોઈ વસ્તુને અડી જાય તો તે વસ્તુ અમડાય છે. મનુષ્ય જનતા સુધી કોઈનું બોટેલું પાણી પીતો નથી, કોઈએ ચાખેલ અન્ન ખાતો નથી, કારણ કે લાજમાં અનેક જાતિના પુદ્ગલો ભરેલ હોય છે અને તે ચેપથી રોગોને પણ મોકલી આપે છે. એ લાજનો આકાર અને રંગ પણ સૂગ લાવે તેવા હોય છે. કોઈએ મોં અણુબુનું હોય તો તેની પાસે હિમા રહેલું પણ ગમે નહિ એવી લાજ દિવસો સુધી નીકળે છે.

શરીરની આ સ્થિતિ છે। એક મુખની વાત કરી ત્યાં આટલી વૃણા આવે છે તો એના પ્રત્યેક વિભાગની વાત કરવામાં આવે તો તો શું શું થાય? વાત એ છે કે તાંબુલવાળા મુખની મુગંધી પૂરી પાંચ-પંદર મિનિટ પણ ટકતી નથી અને અંતે અસહ્ય સ્થિતિ આવી જાય છે. બહારના ઉપચારથી કરેલ સારો દેખાવ તે કેટલો ટકે?

૪. ખરી વાત એ છે કે શરીરમાં જે પવન જાય છે તે ત્યાં એવા પદાર્થોના સંબંધમાં આવે છે કે એ અમુગંધી ધર્મ જાય છે, વિકારવાળો ધર્મ જાય છે અને મુગંધી પદાર્થોને મુખમાં રાખીને એ દુર્મધને છુપાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તે નિરર્થક થાય છે.

આવા તો અનેક નિષ્ફળ પ્રયત્ન માણી વારંવાર કરે છે. એ શરીરની અંદરની દુર્મંધી છુપાવવા માટે કૈંક કૈંક પ્રયત્ન કરે છે, એના ખોરાકમાં, એના રનાનમાં, એના પીણામાં, એના કપડાંમાં, એના ઘરેલુમાં એ પ્રયત્ન વારંવાર દેખાય છે, પણ છતાં એ એક પણ પ્રયત્નમાં લાંબો વખત સફળ થતો નથી અને સફળ ન થવા છતાં એ નવા નવા પ્રયોગો કર્યા જ કરે છે.

અત્યારે તમે ડોઈ પણ ચિત્રવાળા છાપા વાંચશો તો તે સૌંદર્યશાળી કેમ દેખાવું તેના અનેક પ્રયોગો જોશો. ત્યાં ત જાહેર ખજાના થોકડા વાંચશો. જાલ કેમ સાફ રાખ એને માટે સેંકડો વાતો જોશો. મુળ પર લગાડવાના પદ્ધતિ ઉર, કીમ ઓઈન્ટમેન્ટ સ્નેહ અને તેના ડાઘા દૂર કરવાની જાતોની હારની હાર જોશો. અંદરનો કચરો દૂર કરવા પદ્ધતિ અને પ્રયોગ પર ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવે તો પૂર્ણ ભરાય તેમ છે. આ સર્વ નિષ્ક્રિય પ્રયત્ન છે, અયોગ્યને વધા પડતી અપાતી અગત્ય છે અને સમજણ વગરની જાણચેષ્ટા છે. આ નવયુગની વાત પ્રસંગોપાત થઈ ગઈ, પણ જે વખતે અમૂળ પુસ્તક લખાયું ત્યારે પણ શરીરનો મળ દૂર કરવા નિષ્ક્રિય પ્રયત્નો અનેક પ્રકારના થતા હતા. યુગે યુગે પદ્ધતિ ફેરે છે, પણ મુદ્દો તો એકનો એક જ રહે છે.

આવા શરીરને તું વારંવાર ચાલ્યા કરે છે અને એ સૂંધ્યા કરે છે ! તારી આવી ચેષ્ટાઓ જોઈને સમજી-વિચાર માણસો મનમાં હસે છે. તેઓને એમ થાય છે કે આ માણસ આખો વખત શરીરને ઘસ્યા કરે છે અને પવિત્ર કે સુંદર બનાવવા મથે છે. એ તે કાંઈ ડહાપણની વાત ગણાય કે ?

અનેક વાર નહાવાથી શૌચધર્મ પળાય છે એ માન્યતામ વિચાર કરવો ઘટે છે. જે શરીર અપવિત્ર વસ્તુથી જ ભરેલું છે તેને જાણશૌચ કરવાનો પ્રયત્ન નિષ્ક્રિય છે. વિશિષ્ટ હેતુ-પૂર્વક સ્નાનાદિની વાતને અત્ર સ્થાન નથી, પણ માત્ર જાણ-શુદ્ધિ(શૌચ)માં જ પર્યાવસાન સમજનાર શરીરનો ધર્મ સમજે, એની અંદરની વસ્તુઓને વિચારે, એ વસ્તુઓની

અપવિત્રતા ખ્યાલમાં લે અને એ વસ્તુ દૃષ્ટ કરવા જતાં થરીઃ જેવું કાંઈ જાણી રહી શકે તેમ નથી એ વાત એ એક વાર હૃદયમાં લે તો આ નકામા પ્રયત્નને બાજુએ મૂકી પોતાના પ્રયત્નો બીજે માર્ગે લગાડે. આ મદામૂઠ્યે મળેલ દુઃખન થોંધું છે, માધ્ય સધાવી શકનાર છે, એને બદારથી પવિત્ર રાખવાના પ્રયાસમાં વેલગી નાખવા જેવું એ નથી. આ બાજુ સ્પષ્ટ સમજવા આ સર્વ દ્રવીકન વિચારવા જેવી છે.

૫. ઘણી એક જાતનું ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. પુરુષનાં નવ અંગોમાંથી આખો વખત મું નીકળે છે તે વિચારી શુઓ:—

- ૨ કાનમાંથી કથરો, કેટલાકને પરુ નીકળ્યાં કરે છે
- ૨ આંખોમાંથી જેટલી વાર પટપટાવીએ તેટલી વાર પાણી, કોઈવારે ચીપડા અને અનેક મળ નીકળ્યાં કરે છે.
- ૨ નાકના દ્વારમાંથી શ્લેષ્મ (શેડા), મૂંગા વિગેરે નીકળ્યાં કરે છે, નાક નર્સીકે ત્યારે ખામ્મ અજાગ લેવી પડે છે.
- ૧ મુખમાંથી લાગ નીકળે છે. ઉપર તેનું વર્ણન થઈ ગયું છે. દુર્ગંધી પવન અને ઊલટી થાય ત્યારે કાચુ અન્ન અને પિત્ત નીકળે છે.
- ૧ પુરુષચિહ્નમાંથી પેશાબ, એનું વર્ણન કરવાનો જરૂર ન હોય.
- ૧ શુદ્ધામાંથી વિદ્ધા વર્ણન અશક્ય અને ગિનજરૂરી છે.

આવી રીતે પુરુષના ચદરદું નવ દ્વારોમાંથી અપવિત્ર પદાર્થો બહાર નીકળ્યા જ કરે છે અને તે કદી વિરામ પામતા નથી. એમાં અદ્યપવિરામ કે અર્ધવિરામ આવે, પણ પૂર્ણવિરામ કદી આવતું નથી. એ સર્વમાંથી જે પદાર્થો નીકળે છે તે સર્વ દુર્ગંધી, ખરાબ વર્ણ, રસ અને સ્પર્શવાળા જ હોય છે, ભારે કંટાળો આવે તેવા હોય છે અને દૂર નાચી જવું પડે એવા હોય છે.

શરીરમાંથી કાઢીને નાક દારૂમાંથી બેઠાના જે પાણી પડાશે તોફાન જે, એ કાળમાંથી કાઢીને જે કાળમાંથી બેઠાના જે પાણી પડાશે તે, એ પાણીમાંથી પાણી આપવાનું પડાશે તેવું બેઠાના જે.

આમાં નવ અને બાર દારૂ: અનુક્રમે મુખ અને નીતી નેત્રોમાં હોય એ પાણીને નું જે પવિત્ર માનવો હોય, માંત્રો હોય, કથનો હોય તો અમારે માં એ નારી માનવના, પારણ કે કથના માટે માત્ર એટલી ન સીધા કવો પડશે કે જે તારો વિચાર અદ્યાર 'નવો' છે, અભિનવ છે અને નિમિત્ત છે. કોઈપણ નવો વિચાર અમારે નેમાં અમારે નાંધો નથી, પણ સમસ્ત માનુષ્ય માંની કોઈકી કહે નો જ આદ્ય આય તેમ છે. તું કોઈ સમસ્ત માનુષ્યને પૂછ કે 'જે શરીરમાંથી આજો વખત નવ અથવા બાર દારૂ મળે તે પાણી નોકળના હોય તેને તેઓ કદી ' પવિત્ર ' ગણી શકશે ? '

અમને જાણે છે કે આ નારો નવો વિચાર બુદ્ધિમદ્દો છે, મોહનન્ય છે અને તને કસાવનાર છે. જે શરીરની ગટરમાં કચરો આડ્યા કરતો હોય અને જેમાં નવો કચરો પડ્યા કરતો હોય તેને પવિત્ર કહેવા જેવી તારી આ નિશિષ્ઠતા છે. કફ, મળ, મૂત્રના મંડાર-રૂપ આ શરીરમાંથી એક પણ સારી ગોજ નોકળતી નથી. તેવા શરીરને તું પવિત્ર કહે તો પછી તારા એ નૂતન વિચારને વિવેકી પ્રાણી ' દેવાનાં પ્રિય ' (મૂર્ખ-મૂઢ) ના અભિપ્રાય તરીકે લેજે છે, માટે તારો જે વિચાર જણાવ તે સમજો-વિચારીને જણાવ. આવા ખોટા બુદ્ધિ ઊઠાવીને તારી કિંમત કરાવ નહિ.

૬. વળી તું વિચારીશ તો જણાશે કે તું લોજન કરવા

૧. ત્યાં બે દારૂ બુદ્ધિબુદ્ધિ હોય છે, તેથી ફરીને ગણેશ છે.

માટે ફેટકી તૈયારી કરે છે. એક શાક બનાવવું હોય તો તેમાં ધાણા, છરુ, મીઠું, મરચાં, તેલ આદિ અનેક પદાર્થો નાખે છે. મીઠાઈ બનાવવી હોય તો મોટી ખટપટ કરી મૂકે છે. સાકરની ચામણી, પદાર્થોની વિપુલતા અને તૈયાર કરવાની તથા ઉપર ચઢાવવાની અનેક વસ્તુઓ લાવે છે. ઉપર વળી ઘી તથા બદામ, પસ્તા, ચારોળી વગેરે નાખે છે.

અનેક સામગ્રીઓથી તૈયાર કરેલું અન્ન ખાધા પછી પેટમાં ભય છે. ત્યાં ચાર દવાક જાદ એ સર્વનું શું થાય છે? એની વિધ્યા થાય છે, તેને જોઇ તું ધૂંકે છે, તેને કાઢવા પ્રયત્ન કરે છે અને તેના તરફ સૂઝ લાવે છે. એક મુંદર ધાગમાં અનેક મુંદર રસોઇની ચીજો, મીઠાઈઓ, શાકાદિ હોય તે પેટમાં ગયા પછી આ દશા પામે છે.

તેં ગાયત્રું દ્રઘ વાપર્યું હોય અને તેના ઉપર સાકરા-
દિના પ્રયોગ કર્યા હોય તેનું અંત મૂત્ર થાય છે અને તેના
રોપ કરતાં પણ તારે વિવેક રાખવો પડે છે અને નહિ તો
તારો દંડ થાય છે. ગાયના મૂત્રનો તો ઉપયોગ પણ થાય છે,
પણ એના દ્રઘનો તં ઉપયોગ કર્યો તો પછી તેનું નં મૂત્ર
તારા શરીરમાં થાય છે તે તં અતિ નિંદનીય બને છે. તારા
મૂત્રની કિંમત ગાયના મૂત્ર જેટલી પણ નથી એ ધ્યાનમાં રાખજો.

આ સર્વ દાખલા ઉપરથી તારા અમજવામાં આવ્યું હશે
કે તારું શરીર તો સારામાં સારું પદાર્થોને ખરાબ કરનાર છે
અને તારા શરીરમાંથી દયરો જ બહાર નીકળે છે. આવી
શરીરની બાહ્ય સ્થિતિ છે એ સારાને ખગાડે છે, મુંદરને વિરૂપ
કરે છે. સ્પૃશ્યને અસ્પૃશ્ય કરે છે, અંબધન્યાં આવનારને વિકારી

ખતાવે છે અને એ જ શરીર કહેવાય છે તેને તું પવિત્ર છે. તારે તારા વિચારને ફરીવાર તપાસી જવાની જરૂર છે એમ કરીને તારી વિચારણામાં વિવેકને સ્થાન આપવાની જરૂર છે. હવે તું વગર લગામે ક્યાં સુધી ચાલ્યા છે તેનો ખ્યાલ કર.

૭. આ શરીરને માટે નીચેની ળાળતો વિચારી લે.

- (ક) એ પુદ્ગળનો સમૂહ છે.
- (ખ) એ મળથી ભરેલું છે.
- (ગ) એમાં માત્ર ક્યરો છે અને કોઈ સારી વસ્તુ નથી.
- (ઘ) એ સારા પદાર્થોને ખરાળ કરનાર છે.
- (ઙ) એ સુંદર કપડાંને દુર્ગંધી બનાવનાર છે.

આમાંની કોઈ પણ ળાળતને માટે ખુલાસાની ખાસ જરૂર પડતી નથી. શરીર પુદ્ગળનો ઢગલો છે એમાં કોઈ સારું નેવું નથી. એની અંદરની સર્વ વસ્તુઓ સ્થૂળ છે એમાં કોઈ જાતની શંકાને સ્થાન નથી અને એ સારી વસ્તુને બગાડી મારે છે તે તો આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ.

ત્યારે શું એ શરીરને ફેંકી દેવું? એનો ઉપયોગ કોઈ કરવો કે એને ફગોળી દેવું? એ વિચારવા નેવી વાત છે કેટલાક એને મોજશોખનું સાધન માને છે, કેટલાક એના ખાવાનો શોખ પૂરો કરે છે, કેટલાક એને સુગંધી લેવાનો સ્થાન માને છે, કેટલાક એનાથી સારાં રૂપો, સ્ત્રીઓ, ચિત્રો, જોવામાં સાર્થક્ય માને છે, કેટલાક એમાંથી સારાં ગાન સાંભળવામાં લાભ માને છે, કોઈ એને ચુંબન કરવાનું અથવા તે

આસિંગન દેવાનું સાધન માને છે, કેઈ જોને પુષ્ટ કરવામાં
 હવન પત્ર્ય માને છે-આ સર્વે નમારું છે જે પુષ્ટિપત્રો દમરો
 દોષ, જે ગંગાથી બદલ દોષ અને ગાંધી ગાંધી કે કપડાંને
 તુરંત બનાવનાર દોષ, જે અર્થ છેડી દેવાનું દોષ તેને માટે
 આવાં લાઠપાટ શોભે નહિ.

પણ તેનાથી એક મામ માય તેમ છે, આ સર્વ ઉપાધિ
 છેડી દમરોને માટે દર્યાવળ હવું દોષ તો તેની તૈયારી કર-
 વાનું સામર્થ્ય ત્યા છે અને તે મદાઉદાર દાર્ઘ્ય છે, પરમ
 એક દાર્ઘ્ય છે અને તે જો ધાય તો તારા આ ચોગરી લાખના
 દેશ અને આ તારી જાડપટ્ટી દર મહ શકે તેવું છે.

ત્યારે આ તો જાદુ મજાની વાત થઈ. એને થોડું થોડું
 જાતુંપોતું આપી તેની દ્વારા જો શિવસાધન સર્વ શકતું
 દોષ તો તે હામ પાડ પાડવા પ્રયત્ન કરવા જેવું છે. હંમે-
 શાની આ લમજાગીર મટી જાય, નિરતરનું સુખ થઈ જાય
 એવો પરંતો જો અંતમાં ધાય તો તે કરવાજોમ છે. ત્યારે
 આવા શરીરમા અનેક અવગુણ છે, પણ શિવસાધનનું સામર્થ્ય
 પણ તેનામાં છે એ વાત વિચારી, તેની ચિંતવના કર અને તારા
 સાચા ઉદ્ધારના માર્ગે લાગી જા.

૮. શરીર કેવું છે ? શેનું બનેલું છે ? તેમાં શું બધું છે ?
 અને તેના કયા સુધી વિશ્વાસ કરી શકાય તે તો તે જાણ્યું.
 પણ હવે કાંઈ એવી દુશિયારી કરી જતાવ કે જેથી આવા
 શરીરના પણ તુ પૂરતા લાભ લઈ શકે અને એ ઇચ્છનીય,
 પુણ્યશાળી અને અલીપ બને. અત્યારે જે શરીરનું વર્ણન કર્યું
 તેવું શરીર તો કાંઈ મેળવવા ઇચ્છે નહિ. આ તો ઉઘાડી વાત છે.

પણ તેને જે શરીર કાઢી પાડ્યા પછી તે, ત્યાં દેને કાંઈ
 જેવું જરૂર છે ત્યાંથી તેને જે પાશુ પાકી તેવું પ્રાપ્ત થયું છે
 તેનાથી પણ તે સાચા એવી જેવા શરીરને પણ તે દુર્ગંધીયને
 પડશે જેવું બનાવી શકે. તારા દાખમાં જમ્બો જે તારામાં જશે
 દુઃશિયાનો જેવા ને તું તેને જમ્બો કાપી શકે તેમ છે એ શરીરનો
 અંદરનો અપવિત્રતા ને તું કદ જરૂર કરે તેમ નથી, પણ તારી
 પાંદે સ્વેદ પડેને કુમિયો જે ને અપવિત્રતા આ તારા શરીરને
 શિયરાધનમાં નેડી છે, અચ્છ કે એનો દારા એ સાચા તું કાંઈ
 શકે નેટયું સામગ્ર્ય તારી દારા નેનામાં છે ને ઉપર લેયું તું
 અનુભવીશાજ અમર પાકી છે. તું બાપારી છે ને તારે જેવે
 બાંધ્યાના પદાર ને અટકે જરૂર કરે અને આ ને અનુભવી
 દાખ છે. તારો વિકાસ તું સ્વેદથી જાંબો તારી શકે તેમ છે કે
 તું એ શરીરથી પૂરતો સાચા એવી શકશે અને તું એવું કાર્ય કરી
 શકીશ કે ત્રિદિવેશર જેવા પણ તારા શરીરની-અનુભવની
 પ્રતિષ્ઠા કરશે. આ દાખથી જરૂર તારે એસાડવા જેવો છે
 નહિ તો પછી આડ્યો તેવો આડ્યો અર્થશ અને અંતે એ શરીરને
 પેસા ખરગીને જાળવું પડશે કે જમીનમાં દાટવું પડશે.

‘એતન ચાર ગતિમે’ નિશ્ચે, મોક્ષદ્વાર એ કાયા છે;
 કરત કામના સુર પાણુ યાદી, જિસકું અનર્ગલ માયા છે.’

આવી તારી કાયા છે, માટે ગભરાવાનું કારણ નથી; પણ
 તું મલકાઈ ન જતો. એ કાયાની ક્રિમત એટલા માટે જ છે કે
 એ મોક્ષદ્વાર છે, પણ જો તેને તું વેડછી નાખ તો તરકદાર
 પણ એ જ છે. તારો વિકાસક્રમ સુધારવાનો આ અવસર છે,
 માટે નિપુણતા દાખવીને, સ્વસ્વરૂપ નિષ્પાદન કરીને એને તું
 અતિ પવિત્ર બનાવી દે.

પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરવા માટે તને મુંઠર જળાશય મળ્યું છે. તળાવે જઈને તરસ્યો આવે તે તો નિપુણ ન જ ગણાય. તને પવિત્ર આગમરૂપ જળાશય મળ્યું છે તેના કાંઠા ઉપર બેસીને તું કોણ છે ? તારું સ્થાન શું હોઈ શકે ? તું ક્યાં આવી ચલ્યો છે ? અને શા માટે આ હેરાફેરા કરી રહ્યો છે ? તે સર્વ વિચાર. એ જળાશયમાં તારી સર્વ જિજ્ઞાસાને તૃપ્તિ મળે એટલું પાણી ભરેલું છે. તું વિનાશકોએ એ પાણીનું પાન કર, તારી જાતને ઓળખ અને તારું પોતાનું સ્થાન સમજી લઈને તે પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગો શોધી લે. અને તારી ઘણા વખતની તૃષ્ણ છે તેને તું છિપાવી લે.

ખાસ કરીને એ જળાશયમાં શાંતમુદ્ધારમ્ ભરેલું છે તે અમૃતનું પેટ ભરી ભરીને પાન કરી લે. આવો અવસર ફરા ફરીને મળશે નહિ. માટે ‘અવસર પાય ન મૂક ચિદાનંદ’ એ વાત ધ્યાનમાં રાખ. શાંતરસ-અમૃત્ય અમૃતનો દરિયો તને મળી ગયો છે તેનો તું બને તેટલો લાભ લે. અને પેટ ભરી ભરીને એ રસને પી લે. આ તકનો લાભ લે આર્વા જળાશય ત્યાં ત્યાં મળતાં નથી અને મળે ત્યારે ઓળખાતાં નથી. તેં અન્યારે જળાશય જોયું છે અને તારા પર દયા કરીને પાણી પાનાર પલ્લ મળી ગયા છે તો હવે તંને બને તેટલો લાભ લે.

આ ભાવનામાં શરીરની રચના રચનાની કિલ્લટ બાજુ બતાવવા સાથે આ કાયાને મોક્ષદાર પલ્લ બનાવી શકાય છે, એ વાત કરીને શરીરના બન્ને ઉપયોગ બતાવવામાં દર્પાએ બ્રહ્મ કુશળતા બતાવી છે. તદ્દન સામાન્ય વસ્તુનો ઉપયોગ કરતાં આવડે તો નુકસાનમાંથી પલ્લ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને

સાચી આવડત હોય તો દીર્ઘ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આ 'શાંતવાહિતા' માં એ અમૃતપાન કરવાનું પ્રથમ કડવો ઘૂંટડો પાઇને વિવેકી મહાશયે કેવી યુક્તિથી શાંતસુધાનું પાન છેવટની દોઢ ગાથામાં કરાવ્યું છે તે ખાસ વિચારણીય છે. મુન્ન એ અમૃતપાન જરૂર કરે.

x

x

x

મલ્લિકુન્વરીનું ૩૫ અદ્ભુત હતું. એનાં ૩૫-લાવણ્યની વાતથી આકર્ષાઈ સાકેતપુર(કેશલદેશ)ના પ્રતિબુદ્ધ રાજાએ, અંબાનગરી(અંગદેશ)ના ચંદ્રચાલ રાજાએ, સાવથી નગરી-(કુણાલદેશ)ના ૩૫ી રાજાએ, વાણારસીનગરી(કાશીદેશ)ના શંખ રાજાએ, હસ્તિનાપુર(કુરુદેશ)ના અદ્વિતશત્રુ રાજાએ અને કંપિલપુર(પાંચાલદેશ)ના જિતશત્રુ રાજાએ એ કુંવરી સાથે લગ્ન કરવા માગણી મોકલી. વિદેહાધિપતિ કુંભરાજાએ પોતાની રાજધાની મિથિલામાં એ માગણીનો અસ્વીકાર કર્યો. છએ રાજાઓ લડવા આવ્યા. લડાઈ ચાલવાની હતી ત્યારે અમોઘ વીર્યશાળી મલ્લિકુન્વરીએ આધ્યાત્મિક માર્ગે લડાઈ છૂતવા નક્કી કર્યું. એણે અશોકવાડીમાં પોતાના શરીરપ્રમાણ સુવર્ણની પૂતળી બનાવી, તેના મધ્ય ભાગમાં પોલાણ રાખ્યું. જમ્યા પછી એક કોળીઓ અનાજ તેમાં દરરોજ નાખવા લાગી. એ વાડીમાં પ્રવેશ કરવાના છ રસ્તા કરાવ્યા. છએ રાજાને બોલાવ્યા. બુદ્ધા બુદ્ધા બેસાડ્યા. દરેકને મલ્લિકુન્વરીને મેળવવાની આશા હતી. વચ્ચે પ્રતિકૃતિ જેવી પૂતળી બેઠને રાજાઓ છક થઈ ગયા. છએ રાજા છ સ્થાને બેઠા હતા. મલ્લિકુન્વરીએ નતે આવી પૂતળીનું દાર (ઉપરનું ઢાંકણ) ઉઘાડ્યું. ગંધથી મહેલ ભરાઈ ગયો. રાજાઓ તો નાક પર રૂમાલ ધરવા મંડી ગયા. પછી યોગિની

દેવીએ સમન્તવ્યું કે 'હું' જે જાતી હતી તેનો માત્ર એક કોળીઓ દરેક જ આમાં નાખતી હતી. તેની આવી ગંધ છે અને આ શરીરમાં એ વસ્તુઓ જ ભરેલી છે. એના ઉપર તે મોહ ઘટે ? આ તો એક કવળનું પરિણામ છે અને હું તો ઘણા કવળો ખાઈ છું, વિગેરે ' પછી પૂર્વભવની મિત્રતા યાદ કરી રાખ્યો ચેત્યા. લગાઈ ગંધ થઈ. અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસર્યું. વિચારણા થઈ. રાખ્યો રાખ્યો છોડી મલિકુંવરી પાસે દીક્ષિત થયા. સંસાર છોડી કૃતકૃત્ય થયા અને શરીરનો પૂરતો લાભ લીધા.

આ શરીર કેવા અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરપૂર છે તે સંબંધી લેણકશ્રીએ જૂઠા લખ્યું છે. એના પર વિશેષ વિવેચનની અપેક્ષા નથી. એનાં જીવનમાં દારો અને એનાં વર્ણનો વાંચીને પણ જે પ્રાણીની આંખો ન ઊઘડે તો તો પછી નશીબની વાત છે.

એક-જે જાગત પર ખાસ ધ્યાન આપીએ. આ શરીર અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરેલ છે એ વાત તો થઈ. એની ઉત્પત્તિ વિચારતાં જ ખેદ થાય તેવું છે. ગર્ભવાસમાં નવ માસ સુધી આદે તરફ રહેલા મળતી વચ્ચે જિંદગી માથે લટકવું પડે છે એવું નિદ્રુષ્ટ જેનું ઉત્પત્તિસ્થાન હોય ત્યાં મુગંધીનો આચાર રાખવી એ તો લેણકશ્રી તંત્રની અપેક્ષા રાખવા બરાબર છે. આવા શરીરનો પુષ્ટિ કરવી એ મુજને થોડે તેવી વાત નથી, પણ એ ઉપરાંત એક ઘણી ધ્યાન આપવા જેવી વાત છે. એ શરીરમાં લાખો વ્યાધિઓ ભરેલા છે. ચામડીના વ્યાધિઓ, પેટના વ્યાધિઓ, ગર્ભાશયના વ્યાધિઓ, આનંદદાના વ્યાધિઓ, છાતીના વ્યાધિઓ, હૃદયના વ્યાધિઓ, નાકના, ગળાના, મોના, આખના, ટાંચના, માથા વિગેરેના વ્યાધિઓનો પાર

નથી. એ પાનથું પડે તો પ્રવરણની જિન્દા થાય છે, એ જાડું
 મર્ધ જાય તો પદપાન કે હૃદયના વ્યાધિનો જિન્દા થાય છે,
 એને લાલનાં આલનાં શરીર સાચી નય છે, એને અને
 જાતના શસ્ત્રપ્રયોગો (Operations) કરાવના પડે છે, એની
 અંદરની યંત્રવ્યવસ્થા એટલી ગૂંચવણવાળી છે કે મેંકેડા વ્યા-
 ધિઓનું એ ઘર છે અને એને અટ્ટી જતાં, તરડાઈ જતાં
 અને ખલાસ થઈ જતાં વાર લાગતી નથી. કેઈ દમવાળાની
 પીડા જેઈ હોય તો મમણુ આલતી લાગે અને ઉધરસ ખાતાં
 કે ખડખા પાડતા જોયા હોય તો ગીનરી ચડે. આ વાત
 લંગાવીએ તો ક્યાં અટક્યું તે સજે તેમ નથી. આવી રીતે
 અનેક વ્યાધિનું ઘર એ શરીર છે અને તેને માટે અનેક જંથો
 લખાયા છે જે વૈદકીય જંથો કહેવાય છે, કેઈ એને આયુર્વેદ
 પણ કહે છે. શરીરના વ્યાધિઓ પર જંથો, એનો અભ્યાસ,
 એનો ધંધો અને એ સંજાંખી આટલી વિચારણાઓ !

ઉપરની ચામડી ન હોય તો શરીરની અંદર એક પણ
 વસ્તુ એવી નથી કે જેના ઉપર મોડ થાય. એના ક્યા વિભા-
 ગને ઉઘાડ્યો હોય તો પ્રાણી ચૂચૂ ન કરે ? એ જ એકલો પ્રશ્ન
 રહે છે અને છતાં મોહરાજાએ આને એવો તો દારુ પાયો
 છે કે એ એને ચુંળનો ભરવા મંડી જાય છે ! એ એના
 સ્પર્શમાં સુખ માને છે. એના અભિવ્યંગમાં લીલા કરે છે.
 એ જ ઘડીએ જો ઉપરની ચામડી ખરી પડે તો આ લાઈશ્રી
 ત્યાં એક મિનિટ પણ ઊભો રહે ખરો ? એનું નામ જ
 કેદ, એ જ મોહનો મદિરા, એ જ વિવેકબુદ્ધિનો નાશ ! કેઈ
 વખત માંદા માણસ પાસે જવાનું થાય અને તેને ઉધરસ
 આવતી હોય, પાસે ખડખા નાખવાનું વાસણ પડ્યું હોય, આ

વળતે મનમાં શો વિચાર આવે છે ? દુર્ભાગ્યે જોવા વખતના વિચારો કાયમ રહેતા નથી, જોટલે આ પ્રાણી પાછો ધણે વગગી જાય છે અને પોતાને જાણે જોવા શરીર સાથે સંબંધ જ નથી એવી બેદરકારીમાં દોડ્યો જાય છે.

આખા શરીરની રચના જુઓ ! જેની અંદર નાડીઓ, લોહીનું વહન, શિરાઓ વગેરેનો વિચાર કરો. આંતરકાના મળનો ખ્યાલ કરો અને સારામાં સારાં અન્ન, દૂધ અને પાણીની થતી અવદશા વિચારપૂર્વક ધ્યાન પર લો તો ધણો મોહ એસરી જાય તેમ છે. શરીરના પ્રત્યેક ભાગનો આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે તો બહુ જાણુવા જેવું મળે તેમ છે એમાં કશો સંદેહ નથી.

એક બીજી વાત. આપણાં કપડાં દરરોજ શા માટે ધોવાં પડે છે ? શું એને બહારની રજ લાગે છે જોટલા માટે જ ? ના. શરીરમાં સાકારજી કરોહ દ્વાર (રોમરાજ) છે. તે પ્રત્યેકમાંથી દુર્ગંધ અને અપવિત્ર મળ-પરસેવો વગેરે નીકળે છે. એ સારામાં સારાં કપડાંને પણ અપવિત્ર બનાવે છે એવા શરીરની આસના-વાસના દરવી કેમ પાલવે ? અને એને ચાટવું તે વાત શોભા-રૂપદ ગણાય ખરી ! જો ખાધેલ જોરાકને તુચ્છ બનાવે, વસ્ત્રોને મેલવાળાં બનાવે, લગાટેલ પદાર્થને દુર્ગંધવાળા બનાવે અને જરા પડે તો ખડી જાય, હાડકાં બાંગે તો દિવસો મુધી પધારી કરાવે અને દરરોજ અનેક પ્રકારની ચાકરી માગે તેવા શરીરની સાથે કેમ કામ લેવું તે સમજણથી વિચાર કરવા જેવું છે.

આવી રીતે અનેક કારણે શરીર અપવિત્ર પદાર્થોથી ઉપ-જાયું છે, અપવિત્ર પદાર્થો વચ્ચે વધ્યું છે, અપવિત્ર પદાર્થોથી

ભરેલું છે અને સારામાં સારા પદાર્થોને ખરાબ કરનારું છે એ વાત વિચારી શરીરની અપવિત્રતા ધ્યાવવી.

પણ આપણો પનારો એની સાથે પડ્યો છે, તો એનાથી કાંઈ લાલ લેવાય તો લઈ લેવો એ આપણું કર્તવ્ય છે; માટે હવે લેખક મહાશય કહે છે તેમ માનસનલિન-હૃદયક્રમણને ઉઘાડો અને ત્યાં અલેઘ મૂર્તિને સ્થાપી એને અપનાવો. એ એટલે તમે પોતે. શરીર તમારું નથી; તમે શરીર નથી. શરીર તમારી સાથે આવનાર નથી, પણ ત્રણ કાળે તમે પોતે તો તમે જ રહેવાના છો, એનું એટલે તમારું પોતાનું કાંઈ સુધરે, કાંઈ માર્ગે ગ્રહવાનું થાય એવો રસ્તો કરો અને તે માટે અંતરથી સાચો વિચાર કરો. અત્યારસુધી ઉપર ઉપરથી તો ઘણી વાતો કરી છે અને કોઈવાર ચેતન ચેતન કરી સ્વને અને પરને ઠગ્યા છે. એમાં કાંઈ વળે નહિ. એ માર્ગે કાંઈ જયવારો થાય નહિ. હવે તો હૃદયક્રમણને ઉઘાડી ત્યાં જે અત્યારે મોહરાજા પેચી ગયો છે તેનો આજો મંડપ તોડી પાડો અને ત્યાં વિષુ, પવિત્ર, મહોમય ચેતનરાજને બેસાડો. એ રીતે એ શરીરનો પૂરેપૂરો લાલ લો. જે પદ્ધતિએ મલ્લિકુંવરીએ અધ્યાત્મવાદની સ્થાપના કરી લડાઈ અટકાવી, પરણવા આવનાર છ રાજા એને પ્રાતઃપ્રાથ્યા અને અનેકનો સંહાર અટકાવ્યો તે રીતે આ અપવિત્ર વસ્તુના પોટલાને એના સાચા આકારમાં ઝોળખી ખૂણ આનંદ માણો અને જે કાયા અપવિત્ર-દુર્ગાંછનીય પદાર્થોથી ભરેલી છે અને જે તમને વારંવાર ચિંતા કરાવી વેધ ઠાકટકોના ગિલ ભરાવે છે તેને જ મોક્ષદ્વાર બનાવો. આ મનુષ્યદેહ મોક્ષદ્વાર છે જ, પણ એને એ તરીકે અપનાવીએ તો; નહિ તો અનેક ભવ કર્યા છે તેમાં એકનો વધારો કરી

તણાઈ જવાશે અને કયાં જવાનું થશે તે તો પ્રત્યેકે વિચારી લેવાનું છે. ત્યાં આ શરીર આવવાનું નથી એ પણ ચોક્કસ છે અને અહીં કરેલાં સારાં-ખરાં કૃત્યો, વિચારો કે ભાષાપ્રયોગો કાંઈ અહીં ને અહીં અટકી જાય એવી આશા રાખવી એ તો ફેાકટ છે.

માટે દોષ રીતે વિકાસ વધે, પ્રગતિ થાય, રસ્તો પ્રાપ્ત થાય તેવા માર્ગો આદરી, આ શરીરનો લાભ લે. વિકાસક્રમનો એવો મદિમા છે કે એક વખત જો ગાડું રસ્તો ચડી જાય તો પ્રત્યેક પગલે આગળ ધપાય છે અને તે રસ્તો પ્રાપ્ત કરવા જેટલું સામર્થ્ય, આવડત, અનુકૂળતાઓ, સગવડો-એ સર્વે અત્ર લભ્ય છે. મહિંદુવરીના મિત્રો વિચારશીલ હતા, રાજા હતા; વળી ગયા ભવમાં આત્મવિકાસ કરીને આગ્યા હતા. તેમજે શરીરનો ધર્મ સમજનાં સાચો રસ્તો જોયો અને જોવાની સાથે જ ચેની ગયા. આનું નામ વિકાસક્રમની પ્રાપ્તિનો લાભ કહેવાય.

અનુક્રમર મદ્દાન ચક્રવર્તી રાજા હતા. એને શરીર પર પૂખ મોહ હતા. એના ગર્વ પણ ખરો! પણ જ્યારે એણે દેવતા પાસેથી પોતાના શરીરના વિકારો ક્યેલા જાણ્યા ત્યારે એ રહવા ન બેસા. એણે છ બે પૃથ્વી છોડી દીધી. સંયમ લઈ આરાધના કરી આપણ કરવા આવનાર દેવવંદો પાને અંતરના વ્યાધિની વાત કહી, પણ મદ્દાનના વ્યાધિની દરકાર ન કરી અને અંતે એક માસની તકેળના કરી ત્રીજે દેવલોકે ગયા. આનું નામ ને વિકાસદશા કહેવાય કાર્મ શરીરનું અપવિત્રપાત્રું વિચારી ગભરાઈ જવાનું નથી. અનુક્રમર જેવું સામર્થ્ય વાપરી પસંદ ચડી જવા નાટે આ ભાવના છે. એના જેટલું બળ ન હોય તો જેટલો બળ તેટલો વિકાસ નો પ્રાપ્તિ એ ખાસ જરૂરી ગણાય.

આશ્રવ ભાવના

પૂર્વપરિચય:—

અહીં જરા કમ ફેરવીને પ્રાથમિક વિવેચન કરવું આવશ્યક જણાય છે. પ્રથમની છ ભાવનામાં આપણે જીવ અને અજીવનો પોતાનો અને પરસ્પરનો સંબંધ વિચાર્યો. તેને અંગે અનિત્યતા અને અશુચિ ભાવનામાં લગભગ અજીવનો જીવના સંબંધી તરીકે વિચાર કર્યો. સંસારમાં જીવ અજીવનાં વિવર્તો જોયાં, ન્યારે અશરણ, એકત્વ અને અન્યત્વમાં ચેતનાના આવિર્ભાવો વિચાર્યા અને એના પૃથક્ પૃથક્ ચિત્રો જુદાં જુદાં દૃષ્ટિગ્રહીતી તપાસ્યાં.

હવે પછીની ત્રણ ભાવનામાં આપણે કર્મના પ્રદેશમાં જઈએ છીએ. એ ભાવના ભાવતાં પહેલાં આપણે પ્રત્યેકનું સ્વરૂપ યથાસ્થાને વિચારીએ. હેતુઓને પ્રાપ્ત કરીને જીવથી જે કરાય તે ‘કર્મ’ કિરદ્દી જીવણ હેઠલિં જેગંતો મન્નપ્પ કમ્મં ॥ કર્મબંધનના હેતુઓને પ્રાપ્ત કરીને જીવ કર્મ બાંધે છે. એ પરિણામ છે, એના કારણ ‘હેતુ’ છે. એ હેતુ જ્યાં હોય ત્યાં આત્મા તેટલાં પૂરતાં કર્મો એકઠાં કરે છે. એ કર્મ પરમાણુઓના સ્કંધરૂપ છે. તે આત્મા સાથે ચોંટી જાય છે. એ ચોંટે તે વખતે એની ચાર બાજતો મુકરર થાય છે. પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ. ‘પ્રકૃતિ’ એટલે એનો સ્વભાવ, એનું કાર્ય શું વગેરે. ‘સ્થિતિ’ એટલે એ કેટલા વખત માટે છે. ‘રસ’ એટલે એનામાં ગાઢતા કેટલી છે અને ‘પ્રદેશ’ એટલે એ કર્મ કેટલી કર્મવર્ગભાઈ કર્મના પ્રદેશોનું બનેલ છે.

આપી રીતે જે કર્મબંધ થાય છે તે બંધહેતુઓથી થાય છે. એ બંધહેતુઓ એટલે કર્મબંધનનાં કારણો. એના મુખ્ય ચાર પ્રકાર છે : મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, ક્ષયા અને યોગ.

મિથ્યાત્વ—એટલે વસ્તુઓનું વિપરીત દર્શન શુદ્ધ દેવ-શુર-ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાનનો અભાવ અને અન્ય તરફ આદર, સંશય, અભિનિવેશ અને વિષયોંએ એ સર્વનો સમાવેશ મિથ્યાત્વમાં થાય છે. એ અજ્ઞાન છે અને વિવેક વગરના જ્ઞાનીને પણ શક્ય છે.

અવિરતિ—સ્થાગનો અભાવ. દોષોથી પાછા ફરવાના નિશ્ચયનો અભાવ. પદ્મચખાવું રહિત દશા

ક્ષયા—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, દ્વેષ, રતિ, અરતિ, યોગ, ભય, દુઃખ, શ્રોવેદ, પુવેદ, નપુંસકવેદ.

યોગ—મન-વચન-કાયાનું પ્રવર્તન

આના અનેક લેદ-ઉપલેદ છે. એ કર્મબંધનના હેતુઓ છે.

હવે આપણે આશ્રયની વાત કરીએ જે માર્ગોએ કર્મો આવે, કર્મોનું આશ્રયન થાય તે રસ્તાઓને ‘આશ્રય’ કહે છે. એક મોટા સરોવર-તળાવમાં પાણી આવવાના ગરનાળાંને આશ્રય કહેવાય. એક મોટા મહેલમાં હવા આવવાના બારીબારણાં હોય તે આશ્રય કહેવાય એક મોટો પાણીનો અવાડો હોય અને તેમાં જે નળાદારા નળ આવે છે તે નળને આશ્રય કહેવાય એક દોહારમાં અનાજ ભરાતું હોય અને બીજી બાજુ નીકળતું હોય એ ભરવાના માર્ગોને આશ્રય કહેવાય. કર્મ આવવાના માર્ગોના નીચે પ્રમાણે વિભાગ પાડી શકાય છે. સંક્ષેપ વર્ણન જ અત્ર કરાય છે

૧ ઇન્દ્રિય-એના પાંચ પક્ષર છે. રૂપગો, સ્પર્શ, સ્વર, રસ, ગંધ અને કર્મ. આ ઇન્દ્રિયની સમુદેય પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ છે. આથી છે ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ સમુદેયપૂર્વક હોવા તો જ તે આગળ ગાય છે એ ખાસ ધ્યાનમાં રહે. એની પ્રવૃત્તિ સમુદેય વડે રની હોય તો એ ચરનાણું બને ગાય છે.

૨ કુપાય-સંસારનો કાગ (તદિ) જેમાંથી ગાય તેવ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ; આ ચાર એના સુગમ ભેદ છે.

એની ગાદતા પ્રમાણે એના વિભેદો પણ ગાય છે અને તેમના પેદામાં દારવાદિ નોકાઓનો સમાવેશ ગાય છે. કર્મનો રસ અને સ્થિતિ મુકરર કરવામાં આ કપાળો ખૂબ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

૩ અવત-અવિરતિપણું. એના પાંચ વિભાગ છે.

(ક) પ્રમાદથી થતો પ્રાણવધ તે પ્રાણાતપાત.

(ખ) અસત્ય બાળણુ તે મૃપાવાદ.

(ગ) વગર હીધેલ વસ્તુ લેવી તે અદત્તાદાન.

(ઘ) જાતીય સંગંધ. કામરાગથી સ્ત્રી-પુરુષનો શરીર-સંગંધ તે મૈથુન.

(ઙ) સ્વામીત્વસ્થાપન, પદાર્થો ઉપર મૂર્છાવૃત્તિ એ પરિગ્રહ.

આ પાંચને અંગે ઘણો વિસ્તાર છે અને તે સમજવાની જરૂર છે. અવિરતિને કારણે પ્રાણી અનેક પાપો સમજણ વગર વહોરી લે છે.

૪ યોગ—મન, વચન, કાયા, એની પ્રવૃત્તિ શુભ અથવા

અશુભ. એ પ્રવૃત્તિથી કર્મોનું આગમન થાય છે. જેવી પ્રવૃત્તિ તેવાં કર્મ, રસબંધ અને સ્થિતિબંધમાં કપાય સાથે આ યોગો પણ એટલા જ ઉપયોગી ભાવ બનવે છે.

આવી રીતે ૫ ઈદ્રિયો, ૪ કપાયો, ૫ અવિરતિઓ અને ૩ યોગ એમ ૧૭ લેદ ધયા. અને નીચે ૨૫ ક્રિયાઓ બનાવીએ છીએ તે મગીને કર્મ આવવાનાં ૪૨ માર્ગો-રસ્તાઓ-ગરનોળાંઓ છે. એના ઉપવિભાગો તો પાર વગરના થાય અને વગી દરેકમાં તરતમતા પણ ધળી હોય. હવે આપણે ૨૫ ક્રિયાઓને સમજી લઈએ.

૨૫ ક્રિયાઓ-(જહુ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિએ સમજવા યોગ્ય છે.)

૧. દૃષ્ટભાવ યુક્ત ધર્મ કામવાસના વગેરે માટે પ્રયત્ન કરવા-શરીરને અચળનાપૂર્વક પ્રવર્તાવવું તે 'કર્મચિક્રી ક્રિયા.'

૨. હિસાના સાધનો ચક્રણ કરવા-તલવાર, જંદક, ભોંબ, ટોરપીટો વગેરે તૈયાર કરવા, વાપરવા અને એની યોજના કરવી તે 'અધિકરણચિક્રી ક્રિયા.'

૩. જે ક્રિયામાં દ્રેષ-ક્રોધને વિશેષ સ્થાન મળતું હોય તે 'મદોષિક્રી ક્રિયા.'

૪. અન્યને દેશન કરવાની-ત્રાસ આપવાની ક્રિયા તે 'પારિતાપનિક્રી ક્રિયા.'

૫. જીવને મારી નાંખવાની-તેના પ્રાણો જીવતા કરવાની ક્રિયા તે 'પ્રાણાનિપાત્તિક્રી ક્રિયા.' નરણ એટલે પાંચ દ્રિય, મન, વચન, કાયજળ, આયુ અને આત્મા-તેના આત્માને

પ્રકરણ ૭ મું

આશ્રવભાવના

॥ મુર્તગત્યાનં ॥

અથવા ગર્વતો નિર્લેસગતઃ, પ્રપૂર્ણેન મયાઃ મયોભિસ્તટાકઃ ।
તથેવાશ્રવૈઃ કર્મભિઃ ગમ્યુનોઽર્જા, ખવેદુત્પાકુલશ્રવનઃ પદ્મિ-

॥ ગાર્દુલચિકીડિન ॥ લઘ ॥ ક ૧ ॥

યાવન્કિશ્ચિદિવાનુભૂય તસ્યા કર્મેહ નિર્જાગેતે,
તાવન્નાશ્રવશ્રવચોઽનુગમયં મિશ્રન્તિ ભૂયોઽપિ તન્ ।
હા કષ્ટં કથમાશ્રવપ્રતિભટાઃ શક્યા નિરોદ્ધં મયા,
સંસારાદતિર્માપણાન્મમ કદા મુક્તિઃ કથં ભાવિતી ॥ સ્વ ૨ ॥

॥ પ્રહર્ષણી ॥

મિશ્ર્યાત્વાવિરતિકપાયયોગસંજ્ઞા-
શ્રત્વારઃ સુકૃતિમિરાશ્રવાઃ પ્રદિષ્ટાઃ ।
કર્માણિ પ્રતિસમયં સ્ફુટરમીભિ-
ર્વધ્નન્તો ભ્રમવશતો ભ્રમન્તિ જીવાઃ ॥ ગ ૩ ॥

॥ રથોદ્ગતા ॥

ઇન્દ્રિયાવ્રતકપાયયોગજાઃ પશ્ચ પશ્ચ ચતુરન્વિતાસ્રયઃ ।
પશ્ચવિંશતિરસત્ક્રિયા ઇતિ નેત્રવેદપરિસંખ્યયાપ્યમી ॥ ઘ ૪ ॥

॥ ઇન્દ્રવજ્રા ॥

ઇત્યાશ્રવાણામધિગમ્ય તત્ત્વં નિશ્ચિત્ય સત્ત્વં શ્રુતિસન્નિધાનાત્ ।
એષાં નિરોધે વિગલદ્વિરોધે સર્વાત્મના દ્રાગ્યતિતવ્યમાત્મન્ । ૬૫ ॥

* આ શ્લોકના ક્ષણ શબ્દની નોટ ગેયાષ્ટક પછી આપેલી છે.

જ. ૧. જેવી રીતે આરે તરફથી આવનાં નિઝરણાઓ-
દ્વારા એક સરોવર પાણીથી તુરત બરાબર થાય છે તેમજ આ
પાણી આશ્રયોદ્ધાર કમિટી બરાબર થાય છે અને પછી તે આકુળ-
બ્યાકુળ થાય છે, અસ્થિર થાય છે અને મેલવાળો થાય છે.

જ રૂ. જ્યાં જેમ તેમ ઉતાવળ કરીને જરા જરા થોડાં હોમોને લોગવીને અર્ધાં એને છૂટા કરીએ છીએ ત્યાં તે આશ્વવૃષ્ટ શત્રુઓ પ્રત્યેક સમયે બીજાં હોમોથી ફરી વાર સિંચીને (મને) બરી મૂકે છે આ તો બારે આપત્તિ થઈ ! મારે તે આ આશ્વવ શત્રુઓનો વિરોધ કેવી રીતે કરવો ? અને આ બધાં-કર સંસારમાંથી મારો છટકો-મારો મુક્તિ કઈ રીતે થવાની ?

ગ ૩. પ્રવર પુરુષભાણી મદ્દાપુરુષોએ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય અને યોગ નામના ચાર આશ્રવો કહ્યા છે, જાનાવ્યા છે. એ મુખ્યચિદ્ આશ્રવોદ્ધારા હરેક અમરે કમેનિ પાંધીને પ્રાણીએ જોડા ભલાવાનં વશ મમ્ (સંસારમાં) રખડે છે.

ઘ ૪. (એ આશ્રવે) ઈદ્રિય, અમૃત, કપાય અને યોગ-
 માંથી ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રત્યેકની સંખ્યા અનુક્રમે પાંચ, પાંચ,
 ચાર અને ત્રણ છે અને પચીસ અસત્કિયા સાથે મેળવતાં
 એની કુલ સંખ્યા બેનાગીશની થાય છે

હુ પ. એ પ્રમાણે આશ્રવોનું તાત્ત્વ જાણીને અને શાસ્ત્ર-
વ્યાસથી સત્વનો (શક્તિનો) નિરધાર કરીને હે આત્મનૂ !
એમના (આશ્રવોના) વિરોધ વગરના નિરોધ માટે સર્વ
પ્રકારનો ઉદય કરીને જલદી સખ્ય પ્રયાસ કરવો.

गेयाष्टकः

परिहरणीया रे, गुरुनिभिराश्रवा,
हृदि समतामवधाय ।
प्रभवन्त्येते रे, भृशमुन्मूलला,
विभुगुणविभववधाय ॥ परि० ॥ १ ॥

कुगुरुनियुक्ता रे, कुमतिपरिप्लुताः,
शिवपुरपथमपहाय ।
प्रयतन्तेऽमी रे क्रियया दुष्टया,
प्रत्युत शिवविरहाय ॥ परि० ॥ २ ॥

अविरतचित्ता रे, विषयवशीकृता,
विषहन्ते विततानि ।
इहपरलोके रे, कर्मविपाकजा-
न्यविरलदुःखशतानि ॥ परि० ॥ ३ ॥

करिझखमधुपा रे, शलभमृगादयो,
विषयविनोदरसेन ।
हन्त लभन्ते रे, विविधा वेदना,
व्रत परिणतिविरसेन ॥ परि० ॥ ४ ॥

૧. પોતાનું શ્રેય ઇચ્છનાર સમજી પ્રાણીજીવને કર્મજંમનના રેતુગૂત બાધવાને, દૃશ્યમાં ચમત્તા ધારણ કરીને, ઊઠી દેવા જોઈએ—નજી દેવા જોઈએ. જાને જે ગોકળા મૂઢી દીધા ટેવ તો તે સર્વજ્યાપી ગુણરૂપ મહાન્ પેશવનો ચારી રીતે—નહન નાશ કરનાર થાય છે.
૨. (મિથ્યાત્વ) કુગુરુજીવને પ્રવર્તાવેલા—યોગેલા પ્રાણીઓ જ્યારે પોતાની કુમનિથી અંચળ થયેલા પ્રાણીઓ મોક્ષનો માર્ગ ગાર્ગ ઊઠી દઈને અશુદ્ધ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને ઊલટા મોક્ષનો વિરહ વધારનાર જાને છે.
૩. (અવિરતિ) ત્યાગ તરફ જોતું ગિત લાગેતું નથી તેવા અવિરત પ્રાણીઓ (ઇદ્રિયના) વિષયોને વશ પડીને આ લોકમાં અને પરલોકમાં કર્મના નિપાકથી ઉત્પન્ન થયેલા મહાન્ સોંકટો દુઃખો નિરતર સહન કરે છે.
૪. (ઇદ્રિય) દાઘી, માછલું, બમરો, પતંગિયું અને દરણુ વિગેરે વિષયવિદાસના પ્રેમને લીધે અહાહા ! અનેક પ્રકારની વેદનાઓ સહન કરે છે અને એ વિનોદરસ પરિણામે ભારે આકરો થઇ પડે છે.

• એનો માફ રાગ છે 'ત્રીજી ભાવના એલી પરે ભારીએ ૩'—એ રાગમાં જન્મ લોકેકા દેવવે પડશે. 'ત્રીજી ભાવના ૩' એમ જોલીએ તો આ અટકનો રાગ આવી જશે.

उदितकयाया रे, विगयवशीकृता,

यान्ति महानरकेषु ।

परिवर्तन्ते रे, निगयमनन्तजो,

जन्मजसामरेणु ॥ परि० ॥ ५ ॥

मनसा वान्ता रे, वपुया नक्षला,

दुर्जयदुरितमरेण ।

उपलिप्यन्ते रे, तत आश्रवजये,

यततां कृतमपरेण ॥ परि० ॥ ६ ॥

शुद्धा योगा रे, यदपि यतात्मनां,

स्रवन्ते शुभकर्माणि ।

काञ्चननिगडांस्तान्यपि जानीयात्,

हतनिर्वृतिशर्माणि ॥ परि० ॥ ७ ॥

मोदस्वैवं रे, साश्रवपाप्मनां,

रोधे धियमाधाय ।

शान्तसुधारसपानमनारतं,

विनय विधाय विधाय ॥ परि० ॥ ८ ॥

૫. (કૃપાય) જોનામાં કાચોની ભગ્નિ થઈ જાય છે તેના પ્રાણીઓ કોઈપણ વિષયને વશ પડી જમને મદાનરકમાં જાય છે અને કોઈપણ ભાવના અપવાદ વગર અનંત જન્મ-જરા-મરણમાં રણકપાટીએ મટે છે.
૬. (યોગ) મનથી, વાણીથી અને શરીરથી અપગ પ્રાણીઓ મદા આકરા પાપના જારથી બાદે થઈને કર્મરૂપ કાઢવથી બાદે નરક ખરડાઈ જાય છે. તેટલા માટે આશ્વ ઉપર જય મેળવવાનો પ્રયત્ન કર. જીજ્ઞાસાથી સંયુત.
૭. સંયમવાન વિશુદ્ધ આત્માઓના શુદ્ધ યોગો (મન-વચન-ક્રિયા) સારાં (શુભ) કર્મોને સંવાવે છે-મોકલી આપે છે તેને પણ જ્ઞાનાની બેડીઓ જાલવી. એ શુભ કર્મો પણ મોહના મુખનો પ્રતિગંધ કરે છે.
૮. હે વિનય ! આશ્વરૂપ પાપાત્માનો રોધ કરવામાં બુદ્ધિને રોકીને અને વારંવાર અનેક વખત શાંતમુદારસનું પાન કરી કરીને (એ પ્રકારે) આતંદ પામ-લહેર કર.

પ્રારંભના પાંચ પ્રકારના કાર્ય સંપન્ન થાય

ક ૧. સર્વજ્ઞ: સર્વ જાણનાર, વિદ્યો વિદ્યા: ગણિ, મિત્રો નિ: રક્ષા. પર્વતમંથો પર્વતો પાણી, પર્વિત, નામ વિદિયે મ નમસ્તુત બસવેસો નમસ્તેસો. કયાકુલ (૧) પિતામી સુખર્ષે પ્રાણી (૨) પાણીથી નેત્રાન્વ ગરે. ૧૨. નમ્રત (૧) ગર્ભ પ્રાણી (૨) સરેવર પદો દામનુમામન. વર્તિકલ (૧) કમ મળથી કેમપદો પ્રાણી (૨) કમમ મળપાળો સરેવર. ૨ વર્ષે સમ્પદો શ્વેત છે. પ્રાણી અને સરેવર પાળમેને ગાય પહેલે

ચ ૨. કિશ્કિન્દ્રિય ડાંઢ ડાંઢ જેવું. સદગ. નમ્મા ઉત્તરપથે નિર્જીર્યને બેઠાસીને ફર કરાવ છે. મમય કાળગરમ વિભાગ નિરોહું સામા થવાને. મુક્તિ શ્રદ્ધાસિ-ગોપા. માવિર્તી થવાને

ગ ૩. સુકૃતિ નસીગદાર, સુપતશાળી, બાળપાન. પ્રદિષ્ટા: કલ પતાખ્યા. સ્ફુટ પ્રસિદ્ધ. શ્રમ આંતિ.

ઘ ૪. અવત અવિરતિ. અસન્ધિકયા રૂપ ક્રિયા. (ઉપર બુદ્ધો) ને આંખ. બેની સંખ્યા. વેદ ગાર વેદ. ગારની સંખ્યા. સંખ બલદી લેવી. એટલે ૪૨ થશે.

ઙ ૫. તત્ત્વં પરમાર્થ. સત્ત્વં સામર્થ્ય-શક્તિ. શ્રુતિ શાસ્ત્રાભ્યાસ વિગલત્ વિરોધે જે કાર્યમાં વિરોધ resistance ન રહે ગમી જાય તે રીતે. સર્વાત્મના સર્વ ઉદ્યમે. સર્વ રીતે.

જેયાણકની નાર—

૧. પરિહરનીયા-તજ દેવા મોગ્ય હેય વર્ગના. મુદ્દતિ-નશીખદાર.
પડિન, સમજુ. મૂરાં-ખૂન-સારી રીતે. ડચ્છંચલા-બેડી વગરના,
છેડી દીધેલા, છૂટા કરેલા. વિમુ સર્વવ્યાપી (જ્ઞાન-દર્શનાદિ).
ઘઘ-નાચ-વિનાસ.
૨. નિયુક્તા-યોગ્યવસ્થા-પ્રવર્તેલા. પરિપ્લુત-ચંચળ થયેલા. દુષ્ટયા-
દોષરાશી-અશુદ્ધ. પ્રત્યુત્ત-ગીચતા.
૩. અધિરત-વિરતિ-પચ્ચખખાણુ-ત્યાગમા મન વગરના. પચ્ચખખાણુ
વગરના. ઘિપહંતે-મદે છે, ખમે છે. વિતતાનિ-વિરતીર્થ,
વિપાક-પરિપાક, પરિખામ, પાકી જવુ તે. અધિરલ-આંતર
વચર, નિરંતર. જ્ઞાનાનિ-સેદડો, અનેક.
૪. જાગ્ર-માજ્જુ. Jivib. ઘેદના-દિનીયાતુ જાગૃત્યન છે પરિણતિ-
[ધિરસેન-એ વિનોદ રસનુ વિશેષજુ છે. પરિખામે ખારે, આકરા
પડી જાય તેવા.
૫. ઉદિત-જનમૂત. માર્ગ આપેલ. કોષ વિષય-ઉદિયેના વિષય
Subject matter. નિયત-ચોક્કસ
૬. જ્ઞાલ-અપજા હુરિતમર-પાપનો બોર્ન. ઉપલિપ્યમે-આરે તરફ
ખરડી નાખે છે જ્ઞાતમપરેણ-ખાણ વાતથી મધુ, ખીતું
કામ મહેવા દે.
૭. યતાગમનાં જે પાતાના આત્માને મોજ રહેલ હોય તેને-સંવન પુરુષને.
ચર્ચતે-1'ereulates મોકલે નિગટ-પમે બાંધેલી બેડી નિષ્ક્રિ-
મોથ દત્ત-અનુ વિગેખ નુબકમાજુ છે.
૮. મોદ્ય-પ્રમોદ હોં આનંદ બેચર મળ કરે. યાચવગાપ્પન્-
આપવડ પ પાપમ એ અર્થવા. ધિયે-હુદિને વિધાય વિધાય-
કની દર્શને ના-વા-કનોને અનારને-આનંદ વચર (નેરંતર
યોગના અર્થમ.)

(ક. ૧.) આશ્રવનું પૂર્વે પરિચયમાં આપણે સ્વરૂપ વિચાર્યું
એ કર્મને આશ્રવની પ્રત્યક્ષિત છે. મોટા નળો છે, નિરતોળ
ગરનાળાં છે. એક મોટા સરોવરની કલ્પના કરીએ: તાનમાં
જેવું અથવા આનનપાત્ર જેવું સરોવર હોય, એની બારે ગામુએ
પર્વતો હોય, બારે વરસાદ પડતો હોય અને હોળાવ એવી
જાતનો હોય કે સર્વ જગ સરોવરમાં આવતું હોય. મારમાદ
વરસાદ પડતો હોય ત્યારે એ સરોવર મોટા વળતમાં ભરાઈ
જાય એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. કોઈવાર છત્રકાંઈ પણ જાય.

એવી જ રીતે આશ્રવો-ઇન્દ્રિય, ક્ષમા, અનિરતિ, ચોગો અને
અસત્ક્રિયાઓને કાંઈ જાતના પ્રતિગંધ વગર મોઢાં મૂક્યાં હોય
તો તે કર્મથી પ્રાણીને ભરી દે છે. પ્રત્યેક આશ્રવ એવા લય-
કર છે કે એનું ગરનાળું ઊઘાડું મૂક્યું હોય તો ધડાધડ
પ્રાણીથી ભરચક્ર કરી મૂકે છે. એ ગરનાળાંને બારણું હોય છે
અને તે બંધ કરી શકાય છે. તેની હકીકત આગળ આઠમી
ભાવનામાં વિચારવાની છે. અત્ર તો એ ગરનાળાંને ખુલ્લા
મૂક્યાં હોય ત્યારે પ્રાણીની કેવી કેવી દશા કરે છે તે પ્રસ્તુત હકી-
કત છે. એને માટે ત્રણ વિશેષણો લેખકશ્રીએ જતાવ્યાં છે, તે
ત્રણ ખૂબ વિચારવા જેવાં છે. એનાથી પ્રાણી વ્યાકુળ, ચંચળ
અને પંકિલ થાય છે. આપણે તે વિચારીએ. એ શબ્દો શ્લેષ
(દ્વિઅર્થી) હોઈ સરોવરને પણ લાગુ પડે છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

‘વ્યાકુલ’ કર્મો જ્યારે ખૂબ મોટી સંખ્યામાં આવી
પડે છે ત્યારે પ્રાણી અત્યંત વિહ્વળ થઈ જાય છે, એ હાવરો-
ળાવરો જાતની જાય છે, કર્મના ભારથી ભારે થાય છે અને

આગ્રામી પીડાની નજરે અન્યનું નિદ્રણ થાય છે એ એની આકૃષ્ટતા છે સરોવરમાં પાણી બરાબ ત્યારે તે પણ જુગ દાલનું ચાલનું કર્મોક્ષવાળું થઈ જાય છે. આશ્વમેધ પ્રાણી અને સરોવરને વ્યાકૃત્ત જનારે છે.

આશ્વમેધાને એકથી પ્રાણી 'અગ્રજ' થાય છે. સ્થિરતાને અભાવ એ અગ્રજપાત્રું છે અને આશ્વમેધ એને એક ઠેકાણે સ્થિર રહેવા દેતા નથી. બરોબરમા જમણ કરાવનાર એ કર્મો અસ્થિરતાને આશ્ર પામે છે નવા જગના આગમનથી સરોવર ફેટનું અગ્રજ થાય છે. તે તો આપણી દૃષ્ટિનો વિષય છે. પાણી ફાલકતોલ થઈ જાય છે.

૧મી આશ્વમેધાને એકથી પાણી 'પંકિત'—મળવાળું થાય છે. કર્મ મિલ જ છે એ શુદ્ધ સ્ફટિક આત્માને મેલો જનારે છે. અને એનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જગાડી નાખે છે. સરોવરમાં નવું પાણી આવે ત્યારે રગડો થાય છે, ધૂળ-માટી સાથે મળેલ પાણી સરોવરને કાલ્પકચરાવાળું કરે છે નવું પાણી રગડાવાળું જ આવે છે, એ અશાક માસમાં નળના પાણીના જોનારને સમજાવવું પડે તેવું નથી.

આવી રીતે આશ્વમેધાને મોકળા મૂકી દીધા હોય ત્યારે તે આ ચેતનને ચારે બાજુએથી બરી મૂકી એનો મૂળ સ્થિતિમાં મહાવિપર્યાસ કરી મૂકે છે. ખ્યાલમાં રાખવું કે કર્મ શુભ કે અશુભ ગમે તેવા હોય તો પણ તે પૌષ્ટિક છે અને આત્મા અરૂપી, નિરંજન, નિરાકાર એના મૂળ સ્વરૂપે છે. આશ્વમેધ આ પ્રકારે ચેતનશી ઉપર અસર કરે છે. સારાં કે ખરાબ સર્વ કર્મો લોગવવા જ પડે છે.

(૨.) આપણું પર્વેષ કર્મમાં જેવા જે કાંઈ અગત્ય ક્રિયા કરવું છે, એવા અગત્ય કર્મો જ કરવું છે, અગત્ય નોકળાયેલી ક્રિયાઓ આપણા જ કરવું છે અને અગત્ય નોકળાયેલી ક્રિયાઓ આપણા જ કરવું છે.

આપણે બીજાની ક્રિયાઓને નેમાં અગત્ય સમય થાય છે. પ્રકાશ (Light) એક એક-ક્રમાં ૧૮૦૦૦૦ માંથી જાય છે. બીજાની એક એક-ક્રમાં ૨૮૨૦૦૦ માંથી જાય છે, પરંતુ પ્રદેશ પર ને પસાર થઈ જાય છે. એટલે સમય હેરણી નાનો લોક શકે તે આ વિજ્ઞાનના ગુણમાં સમાવવાનું શરૂકર્ય નથી. એવા પ્રત્યેક સમયે પ્રાણી જે ક્રિયા કરે છે તે અનુસાર તે શુભ અથવા અશુભ કર્મ પામે છે.

પ્રાણીનો આગે વળત વિચારો. તેનું મન વિચાર કર્યા કરે છે, શુભ જોઈયા કરે છે, શરીર કામ કર્યા કરે છે, કપાઓ-મનોવિકાસો અંદરથી ઉછળ્યાં જ કરે છે. આવી રીતે એ અનેક કારણો કારણો એકલાં કર્યા જ કરે છે અને તેને આત્મા સાથે જોડ્યા જ કરે છે.

મોટી વિચારવા જેવી વાત છે. અંધકર્તા પાતે જ આ સુંદરલી જતાવે છે. તેઓ કહે છે કે મહામુશીગતે કર્મનાં ફળો અનુભવ કરીને થોડાં કર્મો જેરવી નાખું છું ત્યાં તો આશ્રવ શત્રુઓ પ્રત્યેક સમયે આ પ્રાણીને કર્મથી સિંચી દે છે, એને ભરી મૂકે છે. એક દાખલો લઈએ. કર્મના જેરથી પ્રાણીને તાવ આવે, એ તાવ ભોગવે અને તેમ કરીને તાવ આવવાનાં કર્મોને જીવું કરીને (ભોગવીને) દૂર કરે, પણ એ દરમિયાન તો અસંખ્ય સમયો થઈ જાય અને પ્રત્યેક સમયે શુભાશુભ

કર્મો જાંધાયા જ કરે. ત્યારે આ તો જરા દુઝવા થવાનું જાની આવે ત્યાં તો પાછું એક ઘીછુ જાળુનું ગરનાળું ઉધડી નીચ છે. તળાવમાં આવક તો ચાલુ રહે છે. ઘણીખરી વખત જાવક કરતાં આવક વધારે થાય છે. આ તો ભારે આપત્તિની વાત થઈ. સારાં-ખરાજ કર્મો તો વધ્યાં જ કરે છે અને આત્મા ભારે ધતો નીચ છે.

એમાં મોટી શુંથવણની વાત એ છે કે આ આશ્રવો-ગરનાળાંએને ઢેલી રીતે જાંધ કરવાં? એ આશ્રવ શુદ્ધો સામે કઈ રીતે થવું? અને આ પ્રમાણે ચાલે તો સુક્તિ ઢેલી રીતે થાય? એક જાળુએથી ઘટાડો અડપ થાય અને નવી આવક ચાલુ રહે તો તેમાંથી ભૂટકારો ક્યારે થાય? અને આ આનક શી રીતે અટકે?

આવી મોટી શુંથવણવાળો પ્રશ્ન છે અને એ એટલો આકરો છે કે એનો જવાબ આપના હોઈ પણ સસારી હજી શુંઝાઈ નીચ લેમ છે. એશઆરામમા હવન ગાળનાર, ઉપરચોટીઆ ધર્માનુષ્ઠાન કરનાર, જ્ઞાનને વિદ્યામનું સ્થાન માનનાર, વ્યાપાર અને ધનને નિઃકમીનો હોયો માનનાર, નાની દુનિયાની પ્રશંસામાં રાષ્ટ્રી જનાર, આખો વખત ઉશ્કેરાયેલી સ્થિતિમાં હવન ગાળનાર, આત્માની સાથે બે-ચાર ઘડી વાત પણ ન કરનાર, બહિરાત્મજાવમાં જમણ કરનાર આપણામાંના ઘણાખરાને આ પ્રશ્નો ઉત્તર આપવો મુશ્કેલ છે, મૂઝવી નાખે તેવો છે. આશ્રવોનાં દ્વારો ખુલ્લા મૂક્યાં હોય તો તો હોઈ રીતે આરો આવે અને આ કર્મની જડપમાંથી હવને સુક્રિ મળી ગઈ તેવું જણાવું નહીં આશ્રવો આ પ્રાણીની સાથે એવી રીતે હોતો ગયા છે કે એનું ચાતુ બરાબ જ કરે છે.

મિથ્યાત્વને વશ પડી આવ્યા દેવ-ગુરુ-ધર્મને જોગબનો નથી, ત્યાગ કરેતો નથી અને ક્રોધ, માન, માયા, લોભમાં રમ્યા કરે છે.

કર્મબંધનના આ ચાર હેતુઓ છે. એના વિભાગો ૧૭ છે. એ અત્રે ૮૨૧ ધ્યાનમાં લઈ લઈએ.

૫. મિથ્યાત્વ

(૧) અભિગ્રહિક-જોટી વાતનો દુરાગ્રહ.

(૨) અનભિગ્રહિક-અસત્યને સત્યની કોટિમાં મૂકવું તે.
(બધા ધર્મને સરળા ગણવા તે.)

(૩) અભિનિવેશ-સાચા અર્થને ગોપવી કુચુકિતની સ્થાપના.

(૪) સાંશયિક-લાજ કે ભયથી જાણકારને (Export) ન પૂછતાં ચંકાશીલ રહેવું.

(૫) આણ્ણભોગ-કેહો માણસની પેઠે સારાસારનું અજ્ઞાન.

૧૨ અવિરતિ

૫ ઉદ્વિયોના વિષયથી પાછા ન હકવું.

૧ મનને બાહ્ય ભાવમાં રખાવવું.

૬ છકાય-પૃથ્વીઆદિ પાંચ તથા ત્રસકાય છવોને રક્ષણ ન આપવું.

૨૫ કપાય

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ. તે કરેકના ચાર ચાર લેઈ છે.

પ્રત્યેક અનંતાનુગંધી ચાવજીવ રહે, અપ્રત્યાખ્યાની એક ૧૬ રહે, પ્રત્યાખ્યાની ચાર માસ રહે, સંજ્વલન પંદર દિવસ રહે-એટલે ૧૬ કપાય.

કારણ-કારણ ને રતિ-મુખમાં ગામળિય અર્ચન-દુર્ગમ
કારણો. કારણ-વિદ્યાર્થી. મન-ગીત દુર્ગમ-ગામળિય સુખમ
સ્ત્રીવેદ-સુરુપવેદ-નપુંસકવેદ એ ૬ મોક્ષપાથ.

૧૫ યોગ. મન-વચન કાયાના મોક્ષોના સુદા સુદા વેદો.

આ સત્તાવન ગાંધર્ભતુઓને કર્મને પ્રાણી કર્મગંધ કરે છે
અને સાચા માર્ગની પ્રાપ્તિને અભાવે જગમાં પડી જઈ સંસાર
રમાં રણજ્યા કરે છે. અનાદિ કાળથી એને રણજ્યાતી દેવ પડી
ગઈ છે અને દર્મોશા સંસારમાં રણજ્યા કરે છે છતાં ચાકતા નથી.

આ સત્તાવન ગાંધર્ભતુઓ જાણ ક્યાનમાં રાજવા મેળવે છે.
કર્મગંધન થાય તે વળતે એના પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ
પણ સુકરર થઈ જાય છે. એમાં રસ અને સ્થિતિને અંગે ક્યાય
અને પ્રકૃતિ તથા પ્રદેશને અંગે મેળો મુખ્ય ભાગ બનવે છે.

(ચ ૪.) આશ્રવો પૈકી ઇંદ્રિયો પાંચ છે-સ્પર્શેન્દ્રિય વિશેષે
અનતો પાંચ છે-પ્રાણાતિપાત, મૃપાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન
અને પરિશ્રુ. કપાય ચાર છે-દોષ, માન, માયા, લોભ.
યોગ ત્રણ છે-મન, વચન, કાયા અને ક્રિયાઓ પત્રીશ છે,
એનું વર્ણન ઉપર સંક્ષેપથી થઈ ગયું છે.

એટલે આશ્રવના ૪૨ લેદ થયા.

નેત્ર એ બે (૨) અને વેદ એટલે ચાર (૪)ની સંખ્યા.
સંજ્ઞાથી સંખ્યા જતાવવી હોય ત્યારે જિલ્લો ક્રમ લેવો એટલે
નેત્ર વેદ એમ સૂચવ્યું હોય ત્યારે બે અને ચાર એમ તકિ,
પણ ચાર અને બે એટલે ૪૨ જેતાળીશ લેદ આશ્રવના થયા.

ગાંધર્ભતુઓ અને આશ્રવો એક રીતે એક જ છે. ગંધ-

હેતુને લઈને પ્રાણી કર્મો ગાંધે છે અને આશ્રયો કર્મ આવવાના માર્ગો છે; છતાં બંધહેતુઓનો સંબંધ કર્મબંધ સાથે છે અને આશ્રયો ગરનાળાં છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી. જન્મે તત્ત્વો છુદાં છે, પણ પરિણામે હેતુ એ જ માર્ગ થઈ જાય છે, બંધ વળતે એની કારણ તરીકે ગણના થાય છે અને આશ્રવ વળતે એની માર્ગમાં-ગરનાળામાં-પ્રનાલિકામાં ગણના થાય છે. દ્વિ-લેહ ન્યાયેશિન છે, પણ વ્યવહારુ રીતે તેનું પરિણામ આત્માને મારે કરવામાં આવે છે એ ધ્યાનમાં રાખવું.

(૫.) આ આશ્રવોનું તત્ત્વ જરાજર સમજીને એનો ભાવ હૃદયમાં ઉતારવો. એને જરાજર યોગ્યતા. એ હેય-ત્યાગ કરવા યોગ્યની ક્ષણમાં આવે છે અને તેટલા માટે તેને ખૂબ સમજવા જવા છે. એને સમજીને ગભરાઈ જવા જેવું નથી. એના ઉપર વિજય મેળવવાનું સામર્થ્ય ચેતનમાં છે તે જાણીનાં પાસાં સેવીને સમજી લેવું. મનમાં નિશ્ચય કરવો કે એના ઉપર વિજય મેળવવાની શક્તિ તારામાં છે.

આવી રીતે આશ્રવ તત્ત્વને સમજીને સર્વ પ્રકારે એના નિરોધ કરવાને પૂરના જોશથી પ્રયાસ કરવો, તારામાં તે અનંત શક્તિ છે એ આશ્રવોને જગાડનાર તું છે, પણ તેને દાબી દેવાની શક્તિ પણ તારામાં જ છે, માટે જરા પણ નિરોધની ગૂંચવણ રાખ્યા વગર એના પર વિજય મેળવવા માટે પ્રયત્ન કર અનંત શક્તિનો ધણી તું એની પાછળ પડીશ અને તેનો નિરોધ કરવાનો સાર્યા રસ્તો તને જડી આપશે તો તું રસ્તે આવી જઈશ અને ઉપર, તને મોક્ષ કેમ મળે ? એવો પ્રશ્ન થયો હતાં તેનો જવાબ પણ મળી જશે

માટે ઊઠ, જાગૃત થા અને તારું લવિષ્ય સુધાર. એ સુધારણું તારા હાથમાં છે અને તારામાં એ મોટા આકરા દુઃખનો નોને છૂતવા જેટલું અપરંપાર ગળ છે. તૈયાર થઈ જા. ખૂબ વિચાર, સમજ અને અત્યારની તકનો સારો ઉપયોગ કર. અત્યાશ્રિત પ્રાસકર્તવ્ય આશ્રવોને ઓળખવાનું છે. તે તું જરાજર વિચારે કોઈ પણ શત્રુ પર વિજય મેળવવાની આવી એ છે કે એને સર્વાં ઓળખવા જોઈએ. એના ભેદ, ઉપભેદ, એના સહાયકો અને એના ગળ જરાજર સમન્વય ત્યારે એની સામે થવાનું ગળ પ્રાપ્ત કરવાની સંકલના કરી શકાય. આપણે તેને કાંઈક ઓળખ્યા હવે એનો વધારે પરિચય કરીએ.

ગેયાષ્ટક:—

પરિચય:—

૧. જે પ્રાણી સમન્વુ હોય, દીર્ઘ વિચારવાન હોય, દક્ષ હોય, કુશળ હોય તેણે આશ્રવોને તજવા જોઈએ. સાત તત્ત્વોમાં કેટલાંક જ્ઞેય (જાણવા લાયક) છે, કેટલાંક હેય (તજવા યોગ્ય) છે અને કેટલાંક ઉપાદેય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) છે. પ્રથમ દક્ષમાં જીવ અને અજીવ આવે છે, હેયદક્ષમાં આશ્રવ અને ગાંધ તત્ત્વો આવે છે, ઉપાદેયમાં સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ આવે છે. આપણે જેનો હાલ વિચાર કરીએ છીએ તે હેય છે. એ પ્રાણીને હેરાન હેરાન કરી એને ભારે ગનાવે છે. મારે એને તજવાની જરૂર છે. સારા (શુભ કર્મના) આશ્રવો પણ તજવા યોગ્ય છે તે આગળ ગતાવવામાં આવશે.

તેને તજવાનું કામ મનમાં સમતા ધારણ કરીને કરવાનું છે.

ખાદી ૧ નીચે, નીચે ૧ એમ ગુણો પાસપાસે કંઈ જગ નેમ નથી. મનની શિશ્નિઆપણના પ્રાણી, એનો જીવનજીવ જીવનજીવ કરી એને આગળવા ઘટે. મન અધિકાર દોષ નો એ કંઈ મરજો વિચાર કરતું મધો અને દુષ્ટેમયત્રી શિશ્નિમાં કહેલા વિચારો દરના મધો, માટે સર્વ મુદિઓમાં મનને વિચર રાખવું, એનો જ જીવનજીવ કરી કરી અને એને એના કરવું એનો મુખ્ય ઉપાય એનો આદિ બાવના કિ ને જીવને જીવને વિચારવામાં આવશે.

જો એનો જીવન-પરિહાર કરવામાં ન આવે, તો એને રોજવામાં ન આવે તો એ નામ પાનાના અપાર શુભૈભવનો નાશ કરનાર થાય છે આત્મામાં જ્ઞાન-દર્શનનો નશરે સર્વ-ધ્યાપી શક્તિ છે. એ સર્વ જંચ વસ્તુભાવો અને અવસ્થાઓને જાણી-દેખી શકે છે અને જે એનો સર્વધ્યાપી ગુણ છે તે એનો સાચો વૈભવ છે અમૃત્ય અને અપરિમિત છે અને એ એનો સાચો જીવનજીવ છે, એની સ્વભાવેદ્રીનો મિલકત છે.

આવા અમૃત્ય વૈભવનો આશ્રવો નાશ કરે છે આશ્રવોથી પ્રાણી કર્મથી ખરડાઈ જાય છે, એટલે એનામાં જે અનંત જ્ઞાનની શક્તિ છે તેના ઉપર આવરણ આવી જાય છે. આશ્રવોને જો મોટા મૂક્યા હોય, એના પરનો અંકુશ છોડી દીધો હોય, તો જો મોટા ખતનાનો નાશ કરે છે, એને વેડછી નાખે છે. પ્રાણીને દીન, અરુ અવાધ અને મૂઢ જનાવી દે છે; માટે આશ્રવોને નશ દેવા ઘટે. એ આશ્રવો જહોળતાએ દેવા છે તે જરા જેઠ લઈએ વિગતથી વિભાગવાર તું તેને તપાસજે.

૨. પ્રથમ મિથ્યાત્વની વાત વિચારીએ. પ્રાણીને સાચો માર્ગ મળવો મુશ્કેલ છે. ઘણાખરા તો અનાદિ વાસનાથી

અજ્ઞાનના સંગ્રહમાં મોટી ભાગ છે એવા માનીને માં નિગળ નથી, પાંદાન નથી, વિવેક નથી. કે અર્થગતિ છે. જો એટલાંને સારું ઉપદેશ ન મળે તેથી અથવા અજ્ઞાતો જેમને જોડો માર્ગ મળે છે તેથી અર્થગતિ છે. પરમમાં વિચાર નથી, જીવનમાં શુદ્ધ પાંદાન નથી. કેટલું જાણી શકું માર્ગ છતાં અર્થગતિ કરી પોતાની માન્યતામાં શુભ રહે છે અને દેસાડીમાંથી પચાસ થયા સાફ ના પાડે છે.

શુદ્ધ દેવને જોગળવા અને એને જોગળવાને એવા શુભરૂપે યોગ જોગળવા એવા શુભ આપે. માર્ગ જનતાં ત્યારે જ આ અજ્ઞાનદશા— મિથ્યાના દર થાય છે. ત્યાં સુધી પ્રાણીઓ કુશુ રૂના ઉપદેશથી અથવા પોતાની જુદિયાદિ ઉપર જોડો આધાર રાખી, આખી દુનિયાના દયાપણના દાવા નીચે મોશનો માર્ગ છોડી, પોતાના આત્માને કર્મભારથી બાંહે કરનારી મિથ્યાક્રિયામાં પડી જાય છે અને જિવંતા આત્મકલ્યાણને દૂર કરે છે. ઘણા તો સાચું સમજતા જ નથી અને જ્યાં ત્યાં માથાં માર્યા કરે છે. ઘણા એ તરફ બેઠેકાર રહે છે અને ઘણા પોતાની રસવૃત્તિમાં જોટલા આસક્ત થની જાય છે કે એને ‘ધર્મ’ હંજળ લાગે છે. કેટલાક તો સાંસારિક ક્રિયામાં નિગળ થઈ ભાંડે થાય છે અને કેટલાક હિંસામાં ધર્મ માની નિર્થક ક્રિયા કરે છે.

જ્યાં સુધી વસ્તુસ્વરૂપનો યથાસ્થિત જોધ ન થાય ત્યાં સુધી મોક્ષનો રસ્તો છોડીને પ્રાણી સંસારને માર્ગે આગળ વધે છે. યોગ્ય ક્રિયા ન કરનાર પણ સાધ્યને રસ્તેથી પાછો પડે છે અને અયોગ્ય ક્રિયા કરનાર પણ એ માર્ગેથી દૂર લાગે છે. આ સ્થિતિમાં વસ્તુધર્મનું અજ્ઞાન રહે છે અને એવાં

મલિન કર્મો દૃઢપણે બંધાય છે કે એનો વિચાર કરતાં પણ ત્રાસ થાય. કર્મસંબંધ અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વ દશામાં સર્વથી વધારે થાય છે. કર્મબંધના હેતુમાં ‘મિથ્યાત્વ’ ને તેટલા જ માટે અક્ષરસ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. મિથ્યાત્વ કાં તો બુદ્ધિને ચાલવા જ દેતું નથી અથવા તેનો વિપર્યાસ કરી નાખે છે. જ્યાં પડગ જ ઊલટા થઇ જાય ત્યાં પછી સાચું દર્શન જ ન થાય અને મોક્ષ યોગ્ય સાચા વર્તનને ત્યાં સ્થાન જ રહેતું નથી. કર્મબંધનો આ મદ્દાન હેતુ મિથ્યાત્વ એના સર્વ પ્રકારો ખાસ સમજવા યોગ્ય છે.

ક્રિયામાં અજ્ઞાન હોય છે ત્યારે તો તદ્દન નકામી અને પાછા પાડનારી ક્રિયાઓ થાય છે. એવી ક્રિયાઓને વિપ્રક્રિયા અને ગરલક્રિયા કહે છે. વિષ દુરત મારે છે, ગરલ ધીમું હેર છે. એ ઉપરાંત કુશુર ખોટે રસ્તે ચડાવી દે તો પણ દુઃ ક્રિયા થાય છે. જ્યારે નિષ્કામ વૃત્તિએ આંતર બાવથી આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરવા સારુ પ્રેમબાવપૂર્વક ‘અમૃતક્રિયા’ કરવામાં આવે ત્યારે જ આશ્રવો આવતાં અટકે છે. મયલ્યામુંદરી સામુને સાંજે વાત કરે છે ત્યારે પણ એને પૂતમાં થયેલો આનંદ ઊભરાય છે. એવી આંતરબાવની ક્રિયા કરવા તરફ આદર રાખવો યોગ્ય છે. અહીં તો અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વયોગે કુમતિની પ્રેરણાથી ગમે તેવી ક્રિયા કરવાથી શિવપુરનો રસ્તો ઊઘી જાયે રસ્તે જવાય છે અને ગરનાળાં ઊઘાડાં રહે છે તેટલી વાત પર ધ્યાન ખેંચી બાવના રબુ કરી છે.

૩. સમજણ-જ્ઞાનનું ફળ ત્યાગ છે. નાણસ્મ ફલં વિદ્યં । અને તે ત્યાગ પણ નિશ્ચયપૂર્વકનો હોવો જોઈએ. કરેલ

ત્યારે આંખ આડા કાન કરી નાખીએ છીએ એ વાત આ વિશુદ્ધ વિચારણામાં ન ઘટે. અહીં તો ચોખ્ખો હિસાબ છે. જોઈએ તો ગરનાળાં ખુલ્લાં મૂકે અને હાથી વગેરેની પેઠે પરવશતા કે મરણ જેવાં દુઃખો સહન કરવા તૈયાર થાઓ અથવા એના પર નિયંત્રણ મૂકે. જાનને વાત એક સાથે અશક્ય છે.

આ નોટ અહીં પૂરી કરી નવા શ્લોક પર લખવા જતો હતો ત્યાં ચિદાનંદજીનું ૪૧ મું પદ વાંચ્યું. ખૂબ રસથી એને મારી કોટડીમાં બેઠા બેઠા ગાયું. બહુ આનંદ થયો. પદ સુપ્રસિદ્ધ છે.

વિષયવાસના ત્યાગે ચેતન, સાથે મારગ લાગે રે. એ ટેક. તપ જપ સંજમ દાનાદિક સહુ, ગિણતી એક ન આવે રે; ઇન્દ્રિય સુખમે^૧ જ્યૌલૌં એ મન, વકર^૨ તુરંગ જિમ ધાવે રે. વિ૦૧ એક એકે કારણ ચેતન, બહુત બહુત દુઃખ પાવે રે; દેખો પ્રકટપણે જગદીશ્વર, ઇણવિધ ભાવ લખાવે^૩ રે. વિ૦૨ ૪મન્મથ વશ^૪ માતંગ જગતમે, પરવશતા દુઃખ પાવે રે; રસના વશ હોય^૫ જામ મૂરખ, જાળ પડયો પિછતાવે રે. વિ૦૩ ૭ધ્રાણ સુવાસ કાજ મુન ભમરા, સંપુટમાંહે બંધાવે રે; તે સરોજસંપુટ સંયુત કુન, વકરદીકે મુખ જાવે રે. વિ૦૪ ૩પ મનોહર દેખ પતંગા, પડતા દીપમાં જાઈ રે; દેખો યાદુ^{૧૦} દુઃખકારનમે, નયન ભયે હૈ સહાઈ^{૧૧} રે. વિ૦૫ શ્રોત્રેન્દ્રિય આસક્ત^{૧૨} મિરગલાં, ૧૩છિનમે શીશ કટાવે રે; એક એક^{૧૪} આસક્ત જીવ એમ, નાનાવિધ દુઃખ પાવે રે. વિ૦૬

૧ જ્યાંસુધી. ૨ અવળી ચાલનો ઘોડો. ૩ સમજાવે. ૪ સ્પર્શેન્દ્રિય. ૫ હાથી. ૬ માછલું. ૭ નાક. ૮ બીડાયલું કંમળ. ૯ હાથીના ૧૦ એને. ૧૧ મદદગાર. ૧૨ હરણ. ૧૩ ક્ષણમાં. ૧૪ ઇન્દ્રિય-અધ્યાહાર.

પ્રથમ પ્રયત્ન કરે નિઃશ્વર મનુષ્ય, તાઠું દુનિયા જીવું દુઃખીએ રે;
સિદ્ધાન્ત એ વચન મુળીને, નિજ રચનારમે રહીએ રે. વિનંત

હજમત એ પદનો બાવ ઉપર આવી ગયો છે, પણ પદ
જનું માર્ગિક દોષાથી ખામ ઉતારી લેવું મોખ્ય ધાર્યું છે.
એ દિવિયોને સાચા આદારમાં રેખાડે છે

૫. આદરેથી આશયો પૂરા થતા નથી દલુ પણ બળ-
વાન આશયોનો વિચાર કરવાનું બાધી છે. કપાયો તો કર્મની
ઉપર જાત પાડે છે. ક્રોધના આવેશમાં, માનના ચઢાણ પર,
માયાની ગંદી વૃત્તિમાં, લોભના તાબામાં આ પ્રાણી ભારે કર્મો
બાંધે છે અને તેના ઉપર વજ્રલેપ કરે છે. કપાયના ઉદયથી
દુનિયા પર મોટા સંહાર થયા છે, લોહીની નદીઓ ચાલી છે,
માયાને અંગે અનેક પાપો છુપી રીતે કરે છે અને લોભથી
શનંદિવસ દેશ-પરદેશ રખડે છે. તે પ્રત્યેકના લક્ષણો વિચારીએ.

ક્રોધ આત્મજ્ઞાનને અટકાવે છે, સંયમનો ધાત કરનાર છે,
નરકનું દ્વાર છે, પાપનો પશુપાત કરનાર છે, ઉપશમનો વૈરી
છે. અહીં ચંડકોશીઆ સર્પનું દ્વણ્ણ વિચારવું.

માનને પર્વત સાથે સરખાવવા મોખ્ય છે. એ નિર્મળ જ્ઞાનને
રોકે છે. વિનય, ધૃત, તપ, શીલ અને ત્રિવર્ગને હજીતાર છે,
વિવેકનો નાશ કરનાર છે. અહીં સ્થૂલભદ્રનું દ્વણ્ણ વિચારવું.

માયા અતિ નીચ છે. ખોટો દેખાવ કરવાની વૃત્તિ દ્વર
કરવી વધારે મુશ્કેલ છે. નિષ્કપટી થવાનો ઉપદેશ એકાંતે ભગ-
વંતે દહ્યો છે. અહીં કુસુમપુરે રહેલા બે સાધુનું દ્વણ્ણ વિચારવું.

કોઈ બચાવ કરી શકે, સર્વ સુખનો નાશ કરનાર છે, વૃદ્ધિ પામતો બચાવ દુર્લભ છે, હિંદો ન જાને મેંના પાનકી કોઈ છે. અહીં પ્રવૃત્તિ, સુખમ ચક્રની આદિ પારવગરનાં કાળકા છે.

કપાયનો ઉદય થાય છે ત્યારે કોઈપણ હેતુ મનમાં રાખીને પ્રાણી ખૂબ ખરડાય છે અને પછી નારકીમાં જઈ પડે છે અને જન્મ-મરણના એવા મોટા ચક્રમાં પડી જાય છે કે જે જલદી ઉઠી આવી શકતો નથી. આવો પ્રાણી જરૂર અનંત ભવપરિપાટીમાં પડી જઈ ત્રાસ પામે છે, હિંસન થાય છે અને પોતાની પ્રગતિ શુભાવી જોડે છે.

એવી જ રીતે હાસ્યાદિ નોકપાત્રો પણ સંસારમાં પ્રાણીને ખૂબ રખડાવે છે. કર્મબંધન વળતે જે રસ પડે છે તેમાં મુખ્ય લાગ કપાયો લજવે છે. સમાન ક્રિયા કરનારની કર્મસંપત્તિમાં જે મોટો ભેદ પડે છે તેની ગાઢતા કપાયો પર આધાર રાખે છે. જેમ કપાયોનું જોર વધારે તેમ કર્મો વધારે ચીકણાં બંધાય છે. આ કપાયો આંતરરાજ્યમાં પ્રવર્તે છે અને એ પ્રત્યેક ખૂબ સમજવા જેવા છે. કપાય ઉપર સંસારનો એટલો બધો આધાર છે કે એનો અર્થ કય એટલો સંસારનો આય એટલો લાભ એમ કરવામાં આવે છે. એ જેટલા વધારે તેટલો સંસાર લાંબો થાય છે. એને સમજવા માટે આંતરચ્છિમાં ભિતરવું પડે તેમ છે એ ધ્યાનમાં રહે.

૬. મન-વચન-કાયાના ચોગો પણ આશ્રવો છે. મનના વ્યાપારથી, વાણીના પ્રયોગથી અને કાયાની પ્રવૃત્તિથી પ્રાણી કર્મો બાંધે છે અને તેથી તેઓ પણ ગરનાળાં છે. મન-વચન-કાયા જો ચંચળ હોય તો બચાવ પાપના ભારથી ચેતન ખરડાઈ જાય છે. શરીરની પ્રવૃત્તિ કેવી કેવી ક્રિયાઓ કરાવે

છે તેનું વર્ણન આગળ થઈ ગયું છે. વિચારે વગર, કારણ વગર બોલવાનું કામ કરનાર મહા ઉપાધિઓ વહોરી લે છે અને મન તો ખરેખર મર્કેટ જ છે. એ તો જ્યાં ત્યાં દોડ્યા જ કરે છે. સામાયિકમાંગેલા હોઈએ ત્યાં એ અમેરિકા દોડી જાય છે અને જેલમાં હોઈએ ત્યાં વિનાકારણ હાઈકોર્ટમાં આંટા મારે છે. એને ઠેકાણે લઈ આવવું વધારે મુશ્કેલ છે. આનંદધનજી જેવા યોગીઓ પણ ફરિયાદ કરે છે કે ‘મનહું કિમહી ન જાએ હો કુંથુજિન !’ અને પછી કહે છે કે ‘જેમ જેમ જતન કરીને રાખું, તેમ તેમ અળગું લાગે.’ આવું મન છે અને એની સાથે-એની મારફત આપણે કામ લેવાનું છે.

આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી આશ્રવા પર વિજય મેળવવા પ્રયત્ન કર. કોઈ પણ પ્રકારે મિશ્રિત્વ હોય તો દૂર ધાય તેમ કર, વિરતિ ભાવ આદર, ઇદ્રિયોનો સંયમ કર, કષાયો પર વિજય મેળવ, યોગે ને કળામાં લાવ, ગરનાળાં બંધ કર, નહિ તો વાત મારી જશે અને તું ખરેખર રખડી પડોશ. નકામી આગપંપાળ છોડી દે અને અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર, એનો લાભ લે અને આશ્રવોને બરાબર આગળી લે.

૭. એક બાબત ગેરઅમશુલી થાય તેવી છે તે પણ, કદી દેવાની જરૂર છે યોગોનો શુદ્ધ ઉપયોગ થાય તો તેથી શુભ મેળો બંધ થાય છે. સારી ક્રિયા કરવાથી શુભ કર્મબંધાય છે અને તેથી આત્માવેદનીય, દેવગનિ, દીર્ઘ આયુષ્ય, મુંદર હિરાદિ મળે છે, પણ વિશેષ હોય નજરે લેનાં એ પણ બંધન નથી. જોનાની બેઠી પણ આખરે બેઠી છે અને મોટા મહેલમાં દેદાખે તો પણ તે આખરે જેલ જ છે. એનાં કાંઈ રાચવા જેવું નથી.

વ્યવહાર નજરે સુષુપ્ત હીક છે પણ તે માત્ર પાપની અપેક્ષાએ જ તેમ ગળી શકાય. વસ્તુતઃ શુભ કર્મો પણ ભોગવ્યા વગર અટકી શકતા નથી અને કેટલીક વાર તેની ખાતર સંસારમાં અટકવું પડે છે. મોક્ષના અવ્યાખ્યાય મુખની નજરે એ પણ બંધન જ છે અને સમજીએ તો તેને પણ એ જ નજરે જુએ છે. એ નિવૃત્તિ (મોક્ષ) ના મુખની આડે આવનાર છે અને ઉચ્ચ ભૂમિ-કાએથી જોતાં એવાં મુખો પણ સત્ય વગરનાં છે.

વાત એક જ છે કે ગમે તેમ કરીને અત્ર વાર્ણવ્યાં છે તે સર્વ ગરનાળાં બંધ કરવાની જરૂર છે અને તેમાં વગરમંડોએ આગળ વધવાની આવશ્યકતા છે. આશ્રવો શારાં અને ખરાબ બંને પ્રકારનાં કર્મો લઇ આવે છે. આત્મપ્રગતિ ઇચ્છનારે કોઈ પણ પ્રકારનાં કર્મોની ઇચ્છા કરવા જેવું નથી.

૮. એટલા માટે આશ્રવરૂપ પાપોનો રોધ કરવા નિશ્ચય કર અને શાંતસુધારમનું વારંવાર પાન કરીને પ્રમેદ પામ, મજા માણ. આશ્રવો તારે ન લેઈએ અને એ સર્વ ગરનાળાં પ્રયત્ન વડે બંધ કરવા જ લેઈએ અને તેમ કરીને વધારે થતો ભાર અટકાવવો લેઈએ. જો ગરનાળાં બંધ થશે તો આવક અટકી જશે. પછી તળાવમાં જેટલો કચરો છે તેટલાનો જ સવાલ રહેશે. તેના માર્ગો છે તે તું અન્યત્ર તુરતમાં જ લેઈશ. અત્યારે તો તું આશ્રવોને ઓળખી લે અને ઓળખીને એની આત્મા ઉપર જે ભયંકર અસર થાય છે તેને તું સમજી લે. બને તેટલો વખત એ આશ્રવોને સમજવામાં કાઢ અને એને ખરાબર ઓળખી લે. શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાય પોતાના આત્માને વારંવાર સુધાપાન કરવા અને તેમાં આનંદ માનવા કહે છે તેવું જ તું

તાગ થેનનને સમજાવી સમજાવીને કહે અને વારંવાર કહ્યા કરીશ તો એ થેનનજી સમજતા થઈ જશે ઉપર ઉપરની બાવના બાળવામાં કાંઈ વળશે નહિ. મેંથીજ મેંથીજે તેજ માત્ર તેમ એને વારંવાર કહ્યા કરજો અને એમાં ખરે રસ લેજો, જીવનનો ક્ષણે માણજો અને બનિયના ઉત્કર્ષના પાયા રેપી દેજો.

દેવી રીતે આધવ બાવના બાવવી ? થેનનજીની સાથે નીથેની મનસુખની વાતો કરવાથી એ બાવના બાળી શકાયો.

દે થેનન ! તારે ખોટા અભિનિવેશ ક્યાં યુધી કરવા છે ? તું સાચા દેવ-ગુરુ-ધર્મને જરાજર ઓળખ. તારે કોઈ જાતની શંકાઓ હોય તો વગરસકોથે સફગુરુને પૂછ. સંશય ચલાવી લઈશ નહિ અને સંશયમાં ઘસડાઈ જઈશ નહિ. સોનાની પરીક્ષા કરજો, ગણ પરીક્ષા કરીને સાચાને આહરજો પરીક્ષામાંથી પાર ન જીતવે તેણું સોનું તારે કાગળું નથી. તાપથી, કષથી, છેદથી તું તપાસી જો અને પછી આહર. તું જરા વિચાર કર. તને અત્યાદે સમજવાની શક્તિ મળી છે, સારા ક્ષેત્રમાં તારો જન્મ થયો છે, તને શરીરની સમવડ મળી છે, પૃથક્કરણશક્તિ, પ્રહણશક્તિ, સ્મરણશક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે તેનો તું ઉપયોગ કર. સત્યને શોધ અને શોધીને વગરસકોથે તેમાં તન્મય થઈ જા. હામડોળાપણામાં તેં જાહું જોયું છે. તું ખાસ કરીને વિચાર. તને આ સંસારમા કોણ રણકાવે છે ? તારો જોવો મહા-બળવાન આત્મા આવી રીતે દંઘધડા વગર રખદે અને પવન વાય તેમ ઘસડાઈ જાય અથવા ટેનિસના બોલની જેમ સામસામી બાજુએ ધકેલાય એ સ્થિતિ તને ગમે છે ? એ સ્થિતિ કરનાર કોણ ? તને બારે કરનાર આગ્રવો છે તેને તું જરાજર ઓળખી

લે. કર્મોની અદખલ કરીને એ તારામાં નકારો કવરો વધારે છે અને તને જ્યાં ત્યાં તરફકાંચે છે. એને બરાબર જોવાની છે.

એક મિનિટમાં કરેલાં વર્તનો જે કર્મકૃત લભ આવે છે તે વરસે સુધી જોવાયવા પડે છે. પાંચ મિનિટ અત્યાચાર (Rape) કરનારને પાંચ વર્ષની સજા મળુરી સાથે જેલ-યાત્રા થાય છે. દશ આનાની ચોરી કરનારને ત્રણ વર્ષની જેલ મળે છે. ગરનાળાં ઉઘાડાં મૂકવાનું આવું પરિણામ આવે છે. મન-વચન-કાયાના યોગે અને કપાયોની જેવી તરતમતા હોય છે તેવી રસાળતા કર્મની થાય છે. સારાં અને ખરાબ કર્મો કેટલીક વાર હજારોગણો, લાખોગણો ફક્તસ્વાદ આવે છે.

આ રીતે વિચાર કરતાં હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરિશ્રમ ખૂણ કર્મોને લઈ આવે છે અને ચેતનને ભારે કદે છે. પ્રાણી હાલતાંચાલતાં બૃહદું જોડે છે કે મૈથુનની ઇચ્છા કરે છે અને પરિશ્રમ એકઠો કરવામાં તો તેને કડી સંતોષ થતો જ નથી. કપાયો, યોગો, અવિરતિભાવ અને ઇંદ્રિયોના વિપયોથી આ પ્રાણી ખળ રળડે છે. એને મનોાવકાસોમાં ખૂણ મળ આવે છે. એ કપાયાધીન થાય છે ત્યારે એને કોઈ જાતનો અંકુશ રહી શકતો નથી. એ હાસ્યાદિમાં પડી જાય છે ત્યારે પણ એ પોતાનું મહાન સ્થાન વિસરી જાય છે.

વસ્તુતઃ સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી થવાની તાકાત ધરાવનાર આ ચેતન કેવી જાણતોમાં રસ લે છે તે તો વિચારો. એના જેવા વિપયોમાં મળ લે એ તો શોભતી વાત પણ ન ગણાય. એ રીતે તો એના સર્વ આદર્શો ખલાસ થઈ જાય. એ કપાયમાં પડી જાય છે ત્યારે કેવો લાગે છે? એ તો તપાસો.

એ ક્રોધમાં આવી જાય કે અભિમાનમાં આવી જાય કે શોક કે બધામાં પડી જાય ત્યારે એનો ફાટોઆફ પાડ્યો હોય તો કેવો લાગે ? આ દશા પ્રગતિ ઇચ્છકની કદી ન હોય. સર્વ ભાવના અને આદર્શોને ગાળુએ મૂકનાર આ આશ્રવોને ગરાબર સમજવા જેવા છે, પરંતુ સમજીને અટકવાનું નથી, સમજીને શું કરવાનું છે ? તે આવની ભાવનામાં વિચારશું, પણ તે વિચારતાં પડેતાં આપણે કેવા વિભાગો સાથે દામ લેવાનું છે તેનો ગરાબર ખ્યાલ કરી લેવો.

પ્રત્યેક આશ્રવ મહાભયંકર છે. એને અવકાશ આપનાં એ સરોવરને બરી નાખે છે. પચીસ કિયાઓ પણ એટલી જ આકરી છે. એને એના ખરા આકાશમાં ગરાબર ઓગળવાની ખાસ જરૂર છે, જેથી જેની સામે થવાનું હોય તેને યોગ્ય તૈયારી કરી શકાય. દુઃખ અને દુર્ગતિ આપનાર, અંસારમાં રખડાવનાર, સમતા અને શાંતિનો નાશ કરનાર, મહાસત્ત્વવંત યૌનને લગભગ નિર્વીર્ય કરનાર આ આશ્રવો છે અને એને વશ પડનાર જ્ઞાની હોય તો જ્ઞાન બુદ્ધી જાય છે અને અજ્ઞાની હોય તો નદન છેલ્લે પગડે જેસી જાય છે. સમજી હોય તો માંદો થઈ જાય છે અને હલકો હોય તો બારે થઈ જાય છે. ચેતનજીને ચેતવત્રી આપો કે આ આશ્રવોને ઓગળો અને વિનતવાર સમજો એના અગ, પ્રત્યંગ, વિભાગ, પેદાવિભાગ દરેકને વિચારો, એને ગરાબર ઓગળાશે એટલે રસ્તો સૂઝશે.

દંતિ આશ્રવ ભાવના ૭

શ્રી સદાગચંદ્ર ઉપાધ્યાયવિરચિત

સાતમી આશ્રવ ભાવના

(રાગ-મહાગાદ)

જગ શુભાશુભ જોણે કર્મતતિ મોગીએ,
શુભ અશુભાશ્રવ તે વખાણો;
જળધરો જેમ નદીવર સરોવર ભરે,
તિમ ભરે જીવ બાહુ કર્મ લાણો. જગ ૧
મમ કર જીવ તું અશુભ કર્માશ્રવા,
વાસવા પણ મકર્મા ન છૂટે;
જોણે જગ દાનવર પુન્ય નવિ આદર્યા,
તે કૃપણ નિર્ધના પેટ ફટે. જગ ૨
મન વચન કાયા વિપયા કપાયા તથા,
અવિરતિ અશુભ ધ્યાન પ્રમાદો;
મૂડી મિથ્યામતિ વર ઉપાસક યતિ,
જગ શુભાશ્રવથડી નો વિપાદો. જગ ૩
રાગ મ જીવ તું કુટુંબ આડંબરે,
જળ વિના મેઘ જિમ શ્રોક ગાળે;
ધર્મના કાળ વિણ મ દર આરંભ તું,
તેણે તુઝ કર્મની લીડ ભાંજે. જગ ૪
તે અશુભ આશ્રવા રંધતાં જીવને,
સંવરો સંવરે કર્મબલ;
નાવનાં છિદ્ર રંધ્યા યથા નીરને,
તેણે કરી જીત સંવર વિશાલ. જગ ૫

પ્રકરણ આઠમું

પૂર્વ પરિચય

૧૧

અંવર ભાવના

આશ્રવ ભાવનામાં કર્મને આવનાના માર્ગે આપણે વિચાર્યા. કુદરતી રીતે આપણે ચાર તરફનાં ગરનાળાં ભેઈ ગબરાઈ જઈએ એમ લાગ્યું. હવે ગરનાળાનાં દ્વારો જાંધ કેમ કરી શકાય તેને માટે 'સંવર' ભાવના કહે છે. આશ્રવો જે ગારણાં ઉધાડાં મૂકે છે તેને જાંધ કરવા તે 'સંવર' કહેવાય છે. સાધયનિરોધઃ સંવરઃ (તત્ત્વાર્થ) આશ્રવનો વિચાર કરતાં એને હેય-નજવા યોગ્ય નત્વ ગણ્યું હતું. સવરો સર્વ ઉપાદેય વિભાગમાં આવે છે. એ પ્રત્યેકનો વિચાર કરતાં મનમાં શાંતિ થતી જશે. જાણે આપણે મહાન સાધ્ય સાધવાના સાચા ખ્યાલમાં આપણી જવાબદારી સમજીને સ્વેતકર્ષ સાધવા ત્યાગ કરી રહ્યા છીએ, અને જાણીએ તથા અદર ઊતરી ગયા છીએ એવો ખ્યાલ આ આખી ભાવનામાં જરૂર આવશે. એમાં કોઈ સ્થાનકે ધસારો જાણ નજરે લાગશે તો તેમાં પણ દિવ્યતા, ભવ્યતા, સાધનઆપેક્ષત્વ જણાશે. એની વિચારણા કરતાં જાણે આપણે કોઈ ખરા મહાન કાર્ય સાધવા માટે અંતરનાદથી લાગી ગયા છીએ એવો ભવ્ય ખ્યાલ થશે આ આખી ભાવના ગદુ મુંદર દુક્રીકત પૂરી પાડે તેવી જ તે આપણે જોશું. અહીં પૂર્વ પરિચયમાં સવરોને ઓળખી લઈએ. પછી એક ચિત્રપટ રજૂ કરી પ્રત્યેક આશ્રવનું દ્વાર કયા સંવરથી જાંધ થઈ શકે તેમ છે તેનો સમુચ્ચય ખ્યાલ કરશું.

નવા કર્મના રોકાણને—દ્રવ્ય સંવર કહેવાય છે અને સમિતિ વગેરેથી શુદ્ધ ઉપયોગ થાય, તે દ્વારા ભાવકર્મોનું રોકાણ થાય અને આત્મપરિણામ જાગૃત થાય એ ભાવસંવર કહેવાય છે.

આશ્રવના ગરનાળાં જાંઘ કરનાર સંવરો છ પ્રકારના છે:-

૧. સમિતિ. ૨. શુષ્કિ. ૩. ચતિધર્મો. ૪. ભાવના. (અતુ-પ્રેક્ષા.) ૫. પરિષદ્વચ. ૬. ચારિત્ર.

આ પ્રત્યેકને વિસ્તારથી સમજવાની જાણ જરૂર છે.

૧. સમિતિ. વિવેકયુક્ત પ્રવૃત્તિને સમિતિ કહેવામાં આવે છે. એમાં સત્ક્રિયાનું પ્રવર્તન હોય છે. સમ્યક્ પ્રકારની એટા એટલે સમિતિ. આમાં એક તો ક્રિયા પોતે નિર્દોષ હોવી જોઈએ અને બીજું તેમાં પ્રવર્તન વિવેકપૂર્વકનું હોવું જોઈએ. તેના પાંચ વિભાગ છે.

(૧) સાધાત્રણ હાથ આગળ જમીન જોઈ કોઈ જીવને કલેશ ન થાય તેમ સંભાળપૂર્વક ચાલવું તે ‘ ઈર્થા સમિતિ. ’

(૨) સત્ય, પ્રિય, હિત, જરૂરી (મિત) અને તથ્ય વચન બોલવું અથવા નિરવધ વચન બોલવું તે ‘ ભાષા સમિતિ. ’ સાચું બોલો, પૂરેપૂરું સાચું બોલો અને સાચા સિવાય કંઈ ન બોલો. એમાંના પ્રથમના બેને સમિતિમાં સ્થાન છે અને ત્રીજાને શુષ્કિમાં સ્થાન છે.

(૩) જીવનને જરૂરી સાધનો—અન્નપાન, વસ્ત્રો, રહેવાનું સ્થાન, પાત્રો, વગેરે દોષ વગરનાં શોધી લેવા તે ‘ એષણા સમિતિ. ’

(૪) કોઈ પણ ચીજ લેતી વખતે અન્ય નાના જીવને પણ કલેશ ન થાય તેવી રીતે પુંજી પ્રમાણે લેવી અને મૂકવી તે ‘ આદાનનિશ્લેષણા સમિતિ. ’

(૫) મગ્ન-મૂત્ર અને ધીનજરૂરી ચીજોને નાખી - દેતાં, પહેલાં બ્રહ્મિકા શુદ્ધ જોવી અને મગ્ન-મૂત્રાદિ ઉપયોગપૂર્વક પરકવવા તે 'પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ.'

સમિતિમાં ક્રિયા કેમ કરવી તે વાતની મુખ્યતા છે એ ધ્યાનમાં રાખવું.

૨. ગુપ્તિ. મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિઓ આપણે જાણીએ છીએ. તેમાં અપ્રશસ્તનો નિરોધ કરવો અને પ્રશસ્તને આચરવી એ ગુપ્તિ કહેવાય છે. સમિતિમાં સમ્યક્ક્રિયાને મુખ્ય ધ્યાન છે; ગુપ્તિમાં અપ્રશસ્તના નિરોધને મુખ્ય ધ્યાન છે. એના ત્રણ પ્રકાર છે.—

(૧) અપધ્યાનનો ત્યાગ કરવો, ધર્મધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, અશુભ વિચારો પર વિજય મેળવવો અને શુભ સંકલ્પો કરવા એ 'મનોગુપ્તિ.'

(૨) વિનાશકારણ બોલવું નહિ, મૌન ધારણ કરવું અને બોલવાની ખાસ જરૂર પડે ત્યારે ઉપયોગપૂર્વક જયણાથી બોલવું તે 'વચનગુપ્તિ.'

(૩) શારીરિક કાર્ય કરવામાં વિવેક રાખવો, બને તેટલો શરીરનો સંકોચ કરવો અને કાયાને સ્થિર રાખવી એ 'કાયગુપ્તિ.'

ગુપ્તિ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ બન્ને પ્રકારમાં છે, સમિતિ પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિને અંગ છે મૌન રાખે તે બ્રાહ્મગુપ્તિ. લાભને કારણે વિચારીને બોલે, જરૂર હોય તેટલું જ બોલે, તેમાં બ્રાહ્મસમિતિ ને વચનગુપ્તિ બન્નેનો સમાવેશ થાય છે. સંઘમી સાધુને

- (૩) 'શીત' ઠંડી. શિયાળામાં ગમે તેટલી ઠંડી લાગે તો પણ શાસ્ત્રગર્યાદાથી વધારે વસ્ત્ર ન રાખે. ઠંડીના પ્રકાર સહન કરે. અગ્નિવટે તાપે નહિ.
- (૪) 'ઉષ્ણ' ગરમી. ઉનાળામાં ગરમી લાગે તો પણ નાખે નહિ, વીજછોા ચલાવે નહિ, વીજળીના પંગાનો ઉપયોગ કરે નહિ. ગરમી સહે. સ્નાન, વિદેષન કે છત્રીનો આશ્રય ન લે.
- (૫) 'દંશ' ડાંસ, મચ્છર, વૃ, માકડના પરિપક્વ શાય તો સમભાવે સહન કરે, મનમાં જરા પણ ખેદ ન કરે તેમજ તે છવો પર દેખ ન કરે.
- (૬) 'અચ્છેદક' છર્ણુપ્રાય વસ્ત્રો શાસ્ત્રના ફરમાન મુજબ મૂર્છાભાવ રહિત રાખે, તેના ઉપર આસક્તિ ન રાખે, વધારે વસ્ત્રો મેળવવાની કે સંગ્રહવાની ઇચ્છા ન કરે.
- (૭) 'અરતિ' કંટાળો. સંયમ પાલન કરતાં અનેક પ્રસંગે કંટાળો ઉપજે તેવા ણનાવો ણને તેને વશ ન થાય. એ પ્રસંગે એ ધૈર્ય ધરે, યાતધર્મેને ધ્યાવે અને દશ-વૈકાલિકમાં ણતાવેલ અઢાર વસ્તુનું ચિંતવન કરે. જરા પણ કંટાળો લાવે નહિ.
- (૮) 'સ્ત્રી' સ્ત્રીના અંગો પ્રેમથી જુએ નહિ, તેની પ્રાર્થના તરફ ધ્યાન આપે નહિ, કામબુદ્ધિ કરે નહિ. સાધ્વીએ આ હકીકત પુરુષ માટે સમજવી.
- (૯) 'ચર્યા' વિહાર. અપ્રતિજ્ઞા વિહાર કરે, એક સ્થાને વધારે વખત રહે નહિ. રાગાદિ કારણે તુરત અન્યત્ર આલ્યા જાય. વિહારથી થાકે નહિ.

- (૧૦) 'નેપેધિટ્ટી' (નિપથા) સ્થિર આસન કરી ધ્યાન કાયોત્સર્ગાદિ દશતા હોય ત્યારે મને તેના ઉપદ્રવ થાય તો પાત્ર આસનનો ત્યાગ ન કરે, જાયથી હરે નહિ, મનરાઈ જાય નહિ અને અટોલપણું તને નહિ.
- (૧૧) 'શરથા' મૂવાની જગ્યા હોય--નીચી હોય, દવા વગરની હોય, સુકોમળ ન હોય તો તેથી ઉદ્દેગ ન પામે. મૂવાની સર્વ અગવડો ખમે.
- (૧૨) 'આદોશ' કોઈ અપમાન કરે, ઉરકેરે, કડવાં વચન દેશે એ સર્વ પ્રસંગે મનમાં ક્રોધ આવે નહિ. શાંતિ ધારણ કરે.
- (૧૩) 'વધ' કોઈ લાઠી વગેરે મારે, ચાળખા મારે અને થાવત વધ કરવા મુખી જાય પણ એના પેટમાંથી પાણી કાઢે નહિ. શરીરના દુઃખને એ ગણે નહિ.
- (૧૪) 'યાચના' (ભિક્ષા) સંયમનિર્વાહ માટે વસ્ત્ર કે વસતિ માગનાં મનમાં ખેદ પામે નહિ, પોતે કેમ ભિખ માગે એવો ખ્યાલ પણ ન કરે. એનામાં હીનતા કે અભિમાન જન્મે ન હોય.
- (૧૫) 'અક્ષાણ' જરૂરી વસ્તુ ન મળે, હોય છતાં આપે નહિ તો તેથી મૂંઝાય નહિ. ઉદ્દેગ કે વિપાદ ન કરે. અક્ષાણને એ સાચો નપ ગણે.
- (૧૬) 'રોગ' વ્યાધિ થઈ આવે તો જરા પણ વ્યાકુળ ન થાય, કર્મનો હોય વિચારી તેની પીડા શાંતિથી ખમે, દાગવોગ કરી કરે નહિ.

- (૧૭) 'તૃણરૂપર્શિ' શર્યા પર તરબણ-તરણાં હોય કે તૃણ પર શર્યા કરી હોય તો તરણાંની આળીઆ વાગે તે સહે. મનમાં પણ કલેશ ન કરે.
- (૧૮) 'મળ' શરીર પર મેલ થાય તો પણ સ્નાન સંસ્કાર મળે નહિ, કરે નહિ, મેલને સહન કરે.
- (૧૯) 'સત્કાર' કોઈ મોટા સામૈયા કરે કે પ્રધાન પુરુષ પાસે આવે તેથી કુલાય નહિ, સત્કાર ન થાય તો તેથી વિપાદ પામે નહિ.
- (૨૦) 'પ્રજ્ઞા' અસાધારણ બુદ્ધિગળ હોય તો તેનો મદ ન કરે. મૂર્ખ, અદ્યપ્રજ્ઞ હોય તો તેનો ખેદ ન કરે. જ્ઞાનને પચાવે, અજ્ઞાનને સહે. આવડતનો ઉદ્દેશ ન કરે, ન આવડતનો ખેદ ન ધરે.
- (૨૧) 'અજ્ઞાન' જ્ઞાનના અભાવે આત્માવમાન ન કરે. પ્રજ્ઞા પરીપહુ અન્ય પ્રશ્ન કરે ત્યારે થાય છે. અજ્ઞાન પરીપહુ પોતાના અદ્યપ્રજ્ઞાનથી થાય છે.
- (૨૨) 'સમ્યક્ત્વ' સૂક્ષ્મ વિચાર વાંચી-જાણી તેની અસદ્-હથ્થા ન કરે, અન્ય ધર્મની પ્રસિદ્ધ જોઈ મૂઢદૃષ્ટિ ન થાય અને વિશિષ્ટ કર્મોને નજરે જોતાં જ્ઞાનને અભાવે ત્યાગને નિરર્થક ન ગણે.

દર્શનમોહનીયના ઉદયથી ૨૨ મો સમ્યક્ત્વ પરીપહુ થાય છે.

જ્ઞાનાવરણીયથી ૨૦ મો પ્રજ્ઞા અને ૨૧ મો અજ્ઞાન પરીપહુ થાય છે. અંતરાય કર્મના ઉદયથી ૧૫ મો અલાલ પરીપહુ થાય છે.

ચારિત્રમોહનીય પૈકી ક્રોધમોહનીયથી ૧૨ મો આક્રોશ, અરતિ મોહનીયથી ૭ મો અરતિ, પુરુષવેદના ઉદયથી ૮ મો સ્ત્રી,

સયમોહનીયના ઉદયથી ૧૦ મો નૈવેદિકી, જુગુપ્સામોહનીયના ઉદયથી ૬ ક્રો અથેલક, માનમોહનીયના ઉદયથી ૧૪ મો ધાયના, લોભમોહનીયના ઉદયથી ૧૯ મો સત્કાર-કુલ સાત.

વેદનીય કર્મના ઉદયથી બાકીના ૧૧ પરીપદ યાય છે. ક્રુધા (૧), પિપાસા (૨), શીત (૩), ઉષ્ણ (૪), દંશ (૫), ચર્મા (૬), શય્યા (૧૧), વધ (૧૩), રોગ (૧૬), વૃણસ્પર્શ (૧૭) અને મગ (૧૮).

એ સિવાયના બાકીનાં કર્મો સાથે પરીપદનો સંબંધ નથી.

નવ ગુણસ્થાનક મુખી ૨૨ પરીપદો સંબંધે છે. દશમે ગુણસ્થાનકે દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયના મળીને આઠ પરિપદો જાય, બાકીના ૧૪ રહે. બારમા ગુણકાળને અંતે પ્રજ્ઞા, અજ્ઞાન, અભાજ એ ત્રણ જાય અને તેમાં ચાંદમા ગુણસ્થાનકે ક્રુધા, પિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દંશ, ચર્મા, વધ, મલ, શય્યા, રોગ અને વૃણસ્પર્શ એ ૧૧ રહે એ બાવીશ પૈકી શીત અને ઉષ્ણ સાથે સંબંધે નહિ, ચર્મા અને નિષિદા સાથે સંબંધે નહિ. ઉત્કૃષ્ટ ૨૦ નો ઉદય સ્રમકાળે સંબંધે

એમાં સ્ત્રી, પ્રજ્ઞા અને સત્કાર અનુકૂળ પરીપદો છે, બાકીના ૬ પરિપદો પ્રતિકૂળ છે

૬ ચારિત્ર. આત્મદયામાં સ્થિર રહેવાનો પ્રયત્ન. એના પાંચ વિભાગ પરિણામની વિશુદ્ધિની વિશેષતા-અવપત્તા બનાવે છે.

(૧) * સામાયિક ચારિત્ર 'સનપટ્ટાનો લાભ, સાવધ યોગનો ત્યાગ, નિરવધ યોગનું આરંભન. અમુક સ્રમય માટે (દર્ત્તારક) અને સ્વનપર્વત (ભવબદ્ધ) એ એ અને દેશવિ-તિ-સર્વવિરતિરૂપ પણ એ વિભાગે છે.

- (૨) અમુક શ્રુતનો અભ્યાસ કર્યા પછી મુનિને પાછી (વડી) દીક્ષા આપવામાં આવે તે ‘છેદોપસ્થાપન’ ચારિત્ર. તેના પણ બે પ્રકાર છે. (સાતિચાર ને નિરતિચાર)
- (૩) ‘પરિહારવિશુદ્ધિ’ નવ સાધુ ગરુડમાંથી બહાર નીકળી આકરો તપ યથાવિધિ કરે તે. છઠ્ઠે સાતમે શુભકાળે હોય.
- (૪) ‘સૂક્ષ્મસંપરાય’ ક્રોધ, માન, માયા સર્વથા જાય, લોભનો અદ્ય અંશ રહે તે ચારિત્ર દશમે શુભકાળે હોય.
- (૫) ‘યથાખ્યાત’ કષાયો સર્વથા નાશ પામે ત્યારે એ વીતરાગ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. એ અગ્યારમે-બારમે-તેરમે અને ચૌદમે શુભસ્થાનકે હોય. (અગ્યારમે ઉપશમભાવનું હોય છે.)

આ રીતે સમિતિના ૫, શુભિના ૩, યતિધર્મોના ૧૦, ભાવનાના ૧૨, પરીપહોના ૨૨ અને ચારિત્રના ૫ મળીને સંવરના ૫૭ પ્રકાર છે.

આ પ્રત્યેક પ્રકાર પર ખૂબ વિવેચન કરી શકાય તેમ છે. એનું વિસ્પષ્ટ વિવેચન શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણિએ કર્યું છે. ત્યાં વિવેક પર્વત ઉપર ચારિત્રરાજનો જે આખો પરિવાર વર્ણવી ગતાવ્યો છે તે સંવર છે.

એની સમિતિ શુભિ કેવી સુંદર છે? એને પ્રવચનમાતા કહેવામાં આવે છે. એની ભાવના પૈકી પ્રત્યેક શાંતિનું વાતાવરણ ફેલાવે છે. એના યતિધર્મો અદ્ભુત છે, એના પરિપહો દુર્ગમ છે અને સર્વના શિખર ઉપર ચારિત્રરાજ ગિરાજે છે. એક વખત બે ઘડીનું સામાયિક કરતા આનંદ થઇ જાય છે અને આખો દિવસ એની લહેજત મનમાંથી જતી નથી, તો પછી

આખી જિંદગીના અવિચરનું શું કરવું ? એ પ્રત્યેક સંવરમાં ખૂબી છે કે એ આશ્રવનાં ગગનાર્કાં બંધ કરે છે. પરિણામે સદૌપરમાં નવું પાણી આવતું અટકે છે. આપણે સિંદર માનમે સામાધિમાં બેઠા દોષને અથવા એકાદ સાવનામાં ચિત્તને પરાણું દોષ કે આજો પડના પરીપદો સામે વિજય મેળવવા આંતરવૌય રકુરાવના દોષને ત્યારે નવાં કર્મો કરો માળે આવે ?

આ આખો ઉપારેય વિભાગ ખુબ મનન કરવા યોગ્ય છે. જેટલો વખત જોની વિચારણા ચાલશે તેટલો વખત મનમાં અજુન શાંતિનો સાક્ષાત્કાર થશે અને અપૂર્વ અનુવાન જાગશે. આખો વખત ન જાને તો જમારે જાને ત્યારે અથવા કોઈ વાર પણ આ ચિંતનશ્રેયે ધ્યાવવા જવો છે એ વખતે જે નિરવધિ આનંદ થશે તેનો મદિમા વર્ણવી શકાય તેમ નથી. પ્રત્યેક આશ્રવ સામે કયા સંવરને મૂકી તેનું દ્વાર બંધ કરી શકાય તેમ છે તે આપણે બાવનાને અતે વિચારશું. આશ્રવોથી મજરાવું નહિ, પણ તેને જોળખીને શું કરવું ? તેનો જવાબ આ બાવનામાં મળશે. એને શોધો

अं० २ भाष्यना

स्वागता

येन येन न इहाश्रयशेषः

सम्भवेन्नियतमौपयिकेन ।

आद्रियस्व विनयोद्यतचेना-

स्तत्तद्वान्तरुद्धा परिभाष्य ॥ क १ ॥

स्वागता

संयमेन विषयाविरतन्वे

दर्शनेन वितथाभिनिवेशम् ।

ध्यानमार्तमथ रौद्रमजस्रं

चेतसः स्थिरतया च निरुन्ध्याः ॥ ख २ ॥

शालिनी

क्रोधः क्षान्त्या मार्दवेनाभिमानं

हन्या मायामार्जवेनोज्ज्वलेन ।

लोभं वारांराशिरौद्रं निरुन्ध्याः

सन्तोषेण प्रांशुना सेतुनेव ॥ ग ३ ॥

क. १ आनो अर्थ इत्यामां त्वं अध्याहार क्षेत्रं पडे तेम छे. रोधः
अटकायत. अलाव. नियतं ७३२. औपयिक उपायभूत. उपायपश्याने प्राप्त.
विनय निवृत्ति. मोक्ष अथवा हे विनय-विनेय-शिष्य. परिभाष्य शोधीने,
समालोच्यना इरीने.

ख. २ विषय इद्रिय विषयो. अविरतत्त्व अविरतिपक्षः. पश्यन्भाष्य

ક ૧. નિવૃત્તિ મેળવવાને જેના મનમાં ઉદય જાગ્યો હોય અથવા જેની ચેતના તત્પર થઈ હોય તેવો પ્રાણી જે જે ઉપાયોનો ઉપયોગ કરીને અહીં આશ્રવોનો અટકાવ કરી શકે તેવું ચોક્કસ હોય તે સર્વની આંતરદૃષ્ટિએ ભરાળર સમાલોચના કરીને (તે તે ઉપાયોનો ભરાળર પ્રયોગ કરે તે વાસ્તવિક છે) તું (તેવા ઉપાયોને) આદર, તેનો પ્રયોગ કર.

અથવા હે વિતથ ! જે જે ઉપાયોવડે આ સંસારમાં આશ્રવોનો જરૂર રોધ કરી શકાય અથવા તેવું સંભવતું હોય તેનો આંતરદૃષ્ટિથી વિચાર કરીને, ઉદયમી ચિત્તવાળો થઈને તે ઉપાયોને તું આદર

ક ૨. હૃદયના વિષયોને અને અવિરતિપણા (ત્યાગભાવ સ્થિતિપણા) ને ' સંયમ ' થી દબાવી દે, ખોટા આશ્રુ- (મિથ્યા અભિનિવેશ) ને સમ્યક્ત્વે કરીને રોધી દે, અને આર્ત અને રોદ ધ્યાનને વારંવાર ચિત્તની સ્થિરતાથી રુધી દે-દાળી દે.

ગ ૩. ક્રોધને ક્ષમા-શાન્તિથી રોધી દેવો, અભિમાનને નમ્રતા-મૃદુતાથી રોધી દેવો, માયાને અતિ નિર્મળ સરળ સ્વભાવ (આજ્ઞા) વડે રોધી દેવી અને પાણીના ભંડાર-સાગર જેવા બચકન લોહને ઘણી ઊંચી પાળવાળો જાણે બધ જ ન હોય તેવા સતોષવડે દાળી દેવો.

स्वाभावः—

गुप्तिमिहितनुमिरेवमत्तयान्

त्रीन् विजित्य तरसायमयोगान् ।

साधुसंवसथे प्रयतेथा

लक्ष्यसे हितमनाइतमिदम् ॥ ४ ॥

मंदाक्रान्तिः—

एवं रुद्धेष्वमलहृदयैराश्रवेष्वाप्तवाक्य

श्रद्धाचञ्चलितपटपटुः सुप्रतिष्ठानशाली ।

शुद्धेयोंर्गर्जवनपवनैः प्रेरितो जीवपोतः

स्रोतस्तीर्त्वा भवजलनिधेर्याति निर्वाणपुर्याम् ॥ ५ ॥

रहितपणुं. चित्तथ आसत्ता. अजम्भं सतत. निरुद्धाः श्रेष्ठ. रुद्धी दे.
सर्वत्र योऽप्यनुं छे.

ग. ३ मार्दव नभता. आर्जव सश्रुता, उज्ज्वल निर्भण, निर्दोष
चारांशशि हरिषो. प्रांशुना धृष्टी जेन्गी. समुन्नत. सेतु अध.

घ. ४ गुप्ति मनोगुप्ति, वयनगुप्ति, डायगुप्ति. अजम्भ अष्ट भुक्के-
लीथी छती शकाय तेवा. तरसा शीघ्र. अधम अप्रशस्त. साधु सारा,
सुंदर. हितं भोक्षभुष. अनाहत सनातन. इद्ध स्वाभाविक.

ङ ५ अमल निर्भण. आप्त सर्वत्र. चञ्चत् शुद्ध प्रकाश, सुंदर,
अणकतो. सितपट सकेत वस्त्र, सट (वहाणुनो) सुप्रतिष्ठानशाली
वहाणुनो अधो भाग सारी रीते गोडवाध गयेलो. सुव्यवस्थित. जवन
वेगवान. जीवपोतः प्राणीश्च वहाणु. निर्वाणपुरी भोक्षनगरी.

૪. જોની જ રીતે દુઃખે કરીને મુશ્કેલીથી છુટી શકાય તેવા તાપા મન-વચન-કાયાના અશુભ યોગોને ત્રણ મુશ્કેલીવટે જઠરી છુટી કરીને તું મુંઢર સંવરના માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થઈ જા, જેથી કરીને તને અત્યંત શુદ્ધ સનાતન સ્વાભાવિક મોક્ષમુખ માર્ગ ધર્મ જાય.

૫. આવી રીતે તદન નિર્મળ હૃદયવટે આશ્રયોનાં દ્વારો રીધી હઈને પછી સારી રીતે મુંઢર સ્થાન પામેલ આ છવનરૂપ વદાણ આમ પુરોનાં વાક્યોમાં શ્રદ્ધારૂપ અતિ ચઝકાટ મારતા સફેદ સદૃશી સસદ્ગુણક ધર્મને શુદ્ધ યોગોરૂપી વેગવર્ધક પવનથી પ્રેરણા પામે છે અને આ મંસારસમુદ્ધના પાણીને તરી જઈને નિર્વાણપુરીએ પહોંચી જાય છે.

गेयपद्याष्टक

शृणु शिवसुखसाधनसदुपायम्,

शृणु शिवसुखसाधनसदुपायम् ।

ज्ञानादिकपावनरत्नत्रय-

परमाराधनमनपायम् ॥ शृणु० ॥ १ ॥

विषयविषाकमपाकुरु दूरं,

क्रोधं मानं सहमायम् ।

लोभं रिपुं च विजित्य सुहेलं,

भज संयमगुणमकपायम् ॥ शृणु० ॥ २ ॥

उपशमरसमनुशीलय मनसा,

रोषदहनजलदप्रायम् ।

कलय विरागं धृतपरभागं,

हृदि विनयं नायं नायम् ॥ शृणु० ॥ ३ ॥

आर्चं रौद्रं ध्यानं मार्जय,

दह विकल्परचनानायम् ।

वदियमरुद्धा मानसव्रीथी,

तच्चविदः पन्था नायम् ॥ शृणु० ॥ ४ ॥

૧. શિવમુખ પ્રાપ્ત કરવાના સાધનનો મુંદર ઉપાય છે તેને તું સાંભળ, ધ્યેન ! મોક્ષમુખ પ્રાપ્ત કરવાના સાધનનો સફળ ઉપાય છે તેને તું જગજર અપભુ કર. એ જ્ઞાન વગેરે, પ્રભુ રત્નો (જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર) ની ઉત્કૃષ્ટ આરાધનારૂપ છે અને જ્ઞાન પાત્ર શંકા વગર ચોક્કસ ફળ આપનાર છે; માટે એ સદુપાયને સાંભળ, સાંભળ.
૨. વિષયોના વિકારોને દૂર કર. ક્રોધને દૂર કર, માનને મૂકી દે, માયાને છોડી દે અને લોભરૂપ શત્રુ ઉપર રમન માત્રમાં વિજય મેળવીને, કપાય રહિત ચર્મને સત્વર સંયમશુભ્રને મેલ અને શિવમુખના સાધનને જરાબર અપભુગોચર કર.
૩. તારા મનથી ઉપશમ પચનું અનુશીલન કર. એને જમાવ. એ ક્રોધરૂપ અગ્નિને ખુઝાવવા માટે લગભગ મેઘાડંબર જેવો છે અને તારા મનમા વિનય (મોક્ષ નયનભાવ) આછી આછીને પરમ ઉત્કર્ષ દશાને ધારણ કરનાર વિરાગ-વૈરાગ્યને જરાબર ઓળખી લે અને હે ધ્યેન ! આ શિવ-મુખના સાધન સાચા ઉપાયને જરાબર સમજીને સાંભળી લે.
૪. આર્ત અને શૈદ્ધ ધ્યાનને વાળી-શુકીને સાફ કર. કલ્પનાની રચનાનું મોઢું જાળું છે તેને બાળી નાખ, કારણ કે માનસિક દારો ખુદલા રાખવાનો માર્ગ તત્ત્વવેત્તાઓનો ન હોય. આ શિવમુખના સાચા ઉપાયને તું જરાબર સમજી સાંભળી લે.

રાગ—આ શાંત સુધારણની પાંચમી અવસ્થા બાવનાના અટકો જે લખ છે તે જ સ્વમાં આ અટક પછી ગાઈ શકાયો. ‘મત્તા શોરડીયા’ ને લગતો મારવાડપ્રસિદ્ધ રાગ છે.

- ૧ સદુપાયં મુંદર ઉપાય, અગરકારક ઉપાય. પાવન પવિત્ર. રત્નત્રય જ્ઞાન-દર્શન-આશિષ. અનપાયમ્ અગવડ વગરનું, અપાય રહિત.
- ૨ અકપાય કપાય રહિત ચઢતે. અપાકુરુ દર દર. મજ મેલ સહેલું રમત માવમાં.
- ૩ ઉપશમ શાંતિ, શમા. અનુશીલન પાળ, અંગીકાર કર. જલદ પરસાદ. કલય રાગજ. વિરાગ વૈરાગ્ય, રાગરહિતપણું. છૂત ધારણ ક્યું છે. પરમાગ પરમ ઉત્કર્ષ. વિનય નિવૃત્તિનયન. નાયં નાયં લાવી લાવીને.
- ૪ માર્જય શાદ કર (કચરા પેડે). અથવા (મા અર્જય) મેળવ નહિ. ઉપાર્જન કર નહિ. નાયમ્ જાળ. અરુદ્ધા બંધ ક્યાં વગરની, ઉધાડી. (પોળના દરવાજા ઉધાડા) તત્ત્વચિદ્ તત્ત્વક.
- ૫ સંયમયોગ અસ્થકરણમાં પ્રવૃત્તિ. (નોટ જુઓ.) અવહિત સાવધાન Concentrated. ચરિતાર્થય ચરિતાર્થ કર. સક્ષણ કર. નાના જુદા જુદા. ગહન ગીયોગીય. મચને દુનિયામાં નિશ્ચિનું તું નિશ્ચય કર, નાયમ્ નીતિયુક્ત, લાભકારક.
- ૬ બ્રહ્મવ્રત બ્રહ્મચર્ય. સ્ત્રી-પુરુષ-સંયોગત્યાગ. (માનસિકાદિ સર્વ) સમવાય સમૂહ. ઉદિત કથિત, વિનિર્ગત. રાયમ્ રત્નનિધાન, ભંડાર.
- ૭ સંયમ ૧૭ પ્રકારે (નોટ જુઓ). વાદ્યમય શાસ્ત્રગ્રંથ. અધ્યવસાય આત્મપરિણતિ. ઉપલક્ષ્ય ઓળખ. કૃત પ્રસિદ્ધ. ગુણ સહભાવી ધર્મો. પર્યાય કમભાવી ધર્મો.
- ૮ અલંકુરુ શોભાવ. પાવનરસન જે કાર્યમાં રસના પાવન થાય છે તે. સવિનય વિનયયુક્ત (એવો તું). પાયં પાયં પી પીને.

સંવરભાવના:—

: :

પરિચય:—

ક ૧. આશ્રવોની હકીકતથી ગભરાઈ જવાય તેવું છે. એ સર્વ દરવાજા ખુલ્લા રહે તો આ છવનો આરો ક્યારે આવે તે ઘાત કાંઈ બંધબેસતી નથી. ત્યારે હવે કરવું શું ? આશ્રવોનું ક્ષેત્ર એટલું વિશાળ છે કે એનો કાંઈ પાર દેખાતો નથી અને આ તો મૂંઝવી મારે એવી ઘાત છે. એટલે હવે રસ્તો કેવી રીતે કાઢવો ?

તેથી શ્રંધકર્તા કહે છે કે જે જે રસ્તે એ આશ્રવોનો અટકાવ થાય તે તે ઉપાયોને શોધી કાઢીને તેને અમલમાં મૂકી દેવા એકઠું છે. આપણે જરા માંદા પડ્યા હોઈએ તો ડોક્ટરો કહે તેવા પ્રયોગો કરીએ છીએ, ડોક્ટર કહે કે શસ્ત્રપ્રયોગ (ઓપરેશન) કરાવવા મુંઝવે કે ગીરજા જાઓ તો ત્યાં જઈએ છીએ અને એવી શારીરિક કે બીજી કાંઈ પણ અગવડ હોય તો તેને દૂર કરવાનો ઉપાય આપણે શોધીએ છીએ.

આપણે અગવડ દૂર કરવાના ઉપાયો શોધીએ છીએ એટલું જ નહિ પણ એને અંગે અંતરમાં ખૂબ વિચાર કરીએ છીએ. એ ઉપાયોને અજમાવવા ઉદ્યમ કરીએ છીએ અને છેવટે કાંઈ નહિ તો અગવડ મટવાની માત્ર સંભાવના જ હોય તો પણ તે અજમાવવાનું ચૂકતા નથી. આપણે શરીર કે ધનને અંગે છેવટ તક (ચાન્સ) પણ લઈએ છીએ. એ જ મિસાલે આ આત્મ-નિવૃત્તિને ચારે બાજુએ ઘેરી બેઠેલા અને એનામાં વધારો કરનારા, એને ભારે કરનારા, એને રખડાવનારા આશ્રવોને આપણે એ બરાબર ઝોળખ્યા હોય અને એ આત્માને હેરાન કરનારા છે એની આપણને ખરેખર ખાતરી થઈ થઈ હોય તો આપણે એના સંબંધમાં નિશ્ચિંત રહી ન જ શકીએ.

નિયમન-અંકુશની બાળત મુખ્ય હોય છે. અવિરતિમાં જે દરવાજા ખુલ્લા હોય છે તે સંયમમાં બંધ થાય છે. વિષયોને અંગે અવિરતિભાવ હોય છે ત્યારે એના આલસાપોને અંગે રાગ દ્વેષ એટલા થાય છે કે એ અનેક કર્મોને લઈ આવે છે.

આ ‘સંયમ’ થી ઇન્દ્રિયના આશ્રવો પર સંવર થાય છે અને અવિરતિભાવ ઉપર પણ સંવર થાય છે. આ એક વાત થઈ.

ખોટા અભિનિવેશ. જ્યાં દેવત્વ ન હોય ત્યાં દેવત્વ માનવું, ગુરુત્વ ન હોય ત્યાં ગુરુત્વ અને ધર્મત્વ ન હોય ત્યાં ધર્મ-રોપ એ અભિનિવેશ છે. એનો વિશુદ્ધ શ્રદ્ધાન-સમ્યક્ત્વથી સંવર કરવો. શુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મની પરીક્ષા કરી-એળખી તેને આદરવા તે સમ્યક્ત્વ. એ મિથ્યાત્વભાવથી થતી મહા આકરી કર્મબંધની સ્થિતિ સામે સંવર મૂકે છે. કર્મોની સ્થિતિ કેટલી મોટી હોય છે અને મિથ્યાત્વનો નાશ થતાં તે કેટલી ટૂંકી થઈ જાય છે અને તેના અપૂર્વકરણાદિ થાય ત્યારે કેવી અદ્ય સ્થિતિ થાય છે તે ખૂબ વિસ્તારથી સમજવા જેવું છે. અહીં પ્રસ્તુત વાત એ છે કે કર્મનો મોટો પ્રવાહ સમ્યક્ત્વ અટકાવે છે, તેથી એ સંવરને આદર. આ બીજી વાત થઈ.

આર્ત અને શૈદ્રધ્યાનની હકીકત આ અંથના ઉપોદ્ધાતમાં અંધકર્તાએ પાંચમી ગાથામાં આપી છે.

આ આર્ત અને શૈદ્રધ્યાનો મનોયોગના દુરુપયોગથી થાય છે. મનરૂપ ઘોડા પર અંકુશ ન હોય ત્યારે મન જ્યાં ત્યાં રળડે છે, ખટખટ કરે છે, દોડાદોડ કરે છે અને આગળ-પાછળની, વ્યાધિ વિગેરેની ચિંતાનાં જાળાં ઊભાં કરે છે.

મનની સ્થિરતાથી એ આર્ત-શૈદ્રધ્યાનો પર વિજય મેળવ

વેલે સ્થિરતા એટલે શું ? મનને નિશ્ચય રાખવું-એકાચ રાખવું. એ વાત ઘણી મુશ્કેલ છે, એ વિષય રાજ્યોમનો છે. ઘર બાંધી જઈ દોષ તો તે ઘરની આગે બિચો બિચો બાંધી ન જાય, એકનો એક છોકરો જાણ્યો જતો દોષ તો તે રડવા-ફૂટવા માંડી ન જાય, પૈસા ગયા દોષ તો દીન ન થઈ જાય, મારો પત્નો દોષ તો એ દાસવોય ન હરે-સર્વ સંયોગોમાં મનને નિશ્ચય રાખે, મનની ઢોઝઢોઝી અટકાવી દે. ધ્યાનનાં પુણ્યકાંમાં એના ઉપાયો બનાવ્યા છે તેના પ્રયોગો કરવા. જે રસ્તે બને તે માર્ગે મનની સ્થિરતા રાખવી એ મહાન કાર્ય છે, મુશ્કેલ છે, પણ બહુ જરૂરી છે અને અંતે આપણી કદેક્કી ચિંતા શા કામની છે ? આપણે ચિંતા કરીએ કે ન કરીએ, પણ જે નિર્માણ દોષ તે જરૂર ચાય છે અથવા થઈ ગયું દોષ છે, પરંતુ એવો તાર્ત્વિક ભાવ રાખવો અને મનને સ્થિર રાખવું એ ખરેખર સંવર ઉપાય છે, સિદ્ધ માર્ગ છે અને જરૂર આદરણીય છે. આ રીતે આર્ત-રોદ્ર ધ્યાનદ્વારા જે મહાન કષ્ટભાર વધતો જાય છે તે અટકાવવાના ઉપાયનો પ્રયોગ આંતરદશાથી વિચારીને આદરવો.

૩. 'ક્રોધ' નામનો આશ્રય આપણે બાપ્યો છે. ક્રોધ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે 'ક્ષમા' રાખવી. નોકર-ચાકર ઉપર દી ગુસ્સે થવું નહિ, અન્યાય કરનાર ઉપર ગુસ્સો કરવો નહિ, સદનશીલતાને કેળવવી અને સર્વ વાત ગળી જતાં શીખવું. ક્રોધ એ બુદ્ધિ (સર્વ) છે, એને ઉતારનાર બંધુડી મંત્ર પાતિ-ક્ષમા છે, એમ શ્રીમદ્વેદવિજયજી ક્રોધના સ્વાધ્યાયમાં કહે છે.

'અભિમાન' નામનો જીએ દપાય આશ્રય છે. આપણે તેને ઓળખ્યો છે તેને માર્દવ-નમ્ર સ્વભાવે છતવો. આપણે ગમે

અને રસ્તાઓ શોધવાં. યોગચંચોમાં યમ, નિયમ, આસનાદિ માર્ગો ગતાવ્યા છે તે ખૂબ સમજવા યોગ્ય છે. 'મન સાધ્યું તેણે સઘણું સાધ્યું' એ સાચી અને ખારા જરૂરી વાત છે અને તેથી જ યોગીને અન્યથ કહ્યા છે, એટલે કે એના પર જય મેળવવો મુશ્કેલ છે પણ સાથે જ ધ્યાનમાં રાખવું કે એ જય અશક્ય નથી.

આ સંવર માર્ગે પ્રવર્તન કરવાથી ઇષ્ટ મોક્ષમુખ જરૂર મળે તેમ છે, માટે યોગી પર વિજય મેળવવો. આ સંવર માર્ગે મહા રાજયોગ હોઈ ખૂબ વિચારવા જેવો અને ભાવવા જેવો છે, ખરેખર જીવવા જેવો છે. એના વિકાસમાં જીવનયાત્રાની સફળતા સમાયેલી છે અને આશ્રવો સામે દ્વારો બંધ કરવાનું એ પ્રણય સાધન છે, માટે એમાં પ્રયત્ન જરૂર કરવો.

હ. ૫. દૂંકામાં વાત કરતાં ઉપર જણાવેલી રીત પ્રમાણે જ્યારે તદ્દન નિર્મળ હૃદયપૂર્વક આશ્રવોને રોકવામાં આવે ત્યારે એક ઘણું સુંદર અતિ વિશિષ્ટ પરિણામ નીપજવી શકાય છે અને તે ઇષ્ટ તથા પ્રાપ્તવ્ય છે. અહીં આ જીવને-આત્માને વહાણનું રૂપક આપી વાત ચલાવે છે.

પ્રથમ તો આશ્રવોના રોધનો અમલ હૃદયથી કરવાનો છે. એથી કર્મોનો બંધ અને મળની ઉત્પત્તિ અટકી જાય છે. મળનો વધારો ન થાય એ જ કાર્ય સંવરનું છે અને તે આશ્રવનો રોધ થયે પ્રાપ્તવ્ય છે.

વહાણને ઇષ્ટ સ્થાને પહોંચવા માટે ત્રણ વસ્તુની જરૂર છે. વહાણ પોતે દરિયાને યોગ્ય હોવું જોઈએ, એના સહ બરાબર હોવા જોઈએ અને એને પવન બરાબર લાગવો જોઈએ. એમ થાય તો એ દરિયાના લયોને ઓળંગી ધારેલ બંદરે પહોંચે છે.

આ આત્મનૌકાને નિર્વાણપુરીએ-મીશ્વરનગરીએ પહોંચાડવી છે. એને હવેની ત્રણે બાજતો બરાબર લાગુ પડે છે.

પ્રથમ તો એ સુમતિદાનશાળી હોવો જોઈએ. વદાણનો મધ્ય ભાગ બરાબર દરિયાને લાગ્યો હોવો ઘટે એ પ્રમાણે એણે સુંદર વત ધૈર્યાદિશુભ કેળવી પોતાના વદાણને દરિયાની-સંસાર-સમુદ્રની મુસાફરીને યોગ્ય બનાવવું જોઈએ. આ પ્રથમ શરત થઈ.

ત્રીજી વાત એ કે આત્મ પુરુષોનાં વાક્ય પર શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ. દરેક બાબતમાં કંઈ પોતે પ્રયોગ કે ચર્ચા કરી શકતો નથી. આત્મની આમતા કસોટીથી કરી તેના વાક્યમાં શ્રદ્ધા રાખવી એ જ એને મારે માર્ગ છે. જેમનામાં રાગ-દ્વેષ ન હોય તે આત્મ. તેમનાં વચનો શોધી તેમાં શ્રદ્ધા રાખવી. આ ખરેખર શ્રદ્ધા છે. આત્મવાક્યાનર્ગત અનેક બાબતો અત્ર પ્રસ્તુત થાય તે વિચારી લેવી. અત્ર તે લખવા માંડીએ તો ઘણું વધારે થઈ જાય. આવા સદનો આશ્રય કર્યા વગર કહી બવસમુદ્રનો પાર પમાય તેમ નથી. એ આશા બ્યર્થ છે.

અને ત્રીજી વાત તે અનુકૂળ પવન છે. શુદ્ધ યોગો એ પવન છે. એમાંથી જ્યારે આ જીવને પોતાને પ્રેરણા મળે, એના મન-વસન-કાયાના યોગોમાં એકતા આવી જાય, એની અશુભ યોગ-પ્રવૃત્તિ અટકી જાય એટલે એનું વદાણ સડસડાટ આગળ વધવા લાગે છે.

આવી રીતે જીવવદાણ-આત્મજહાજ મજબૂત હોય, સડ સુંદર દડ હોય અને પવન અનુકૂળ વાય તો એ સપાટાખંધ બવસમુદ્રના જળને તરી જઈને નિર્વાણપુરીએ પહોંચી જાય છે. એ તારે બવસમુદ્રનો પાર પામવો હોય તો આશ્રવને

રોકવાનો અમલ હૃદયથી કરી લેનાર રોધ કર. નારા વડાણને સમજાવવું કર, પાકા મજબૂત સહ અડાય અને મુદ્દર મોઢના વાણને ગરજાવી વડાણને ઓડી મૂક. નવેઃ ગાર એ વડાણમાં લલતો જાંઘ સમ જશે અને વડાણનું સુખન કાગમાં ગાવી જશે, ઓટલે નારા દાદ જાંઘરે જરૂર પડેંગી અપડા. સર્વ આશયનો રોધ કરનાર અને શુદ્ધ શુદ્ધ નગા શુભ મોગરૂપ સંવરવાળો આત્મા જરૂર મોક્ષગામી ગાય છે.

ગેયાટક પરિચય— :: સંવર ભાવના—

૧. સંવરભાવના આપણે ભાવીએ. હું ચેતન ! આખો જીવન માર્ગ એ આત્મવિકાસનો માર્ગ છે. ચેતનને એ સર્વ દુઃખથી મુક્તિ અપાવી, નિરંતરને માટે જોનામાં સ્થાયી વીનરાગભાવ પ્રગટ કરી, જોના જન્મ-જરા-મરણનાં દુઃખોને દૂર કરે છે. એ અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો સાચો ઉપાય તારે શોધવો છે ? શોધવો હોય તો એ ઉપયોગના સમૂહને તું જરાજર સાંભળી-સમજી લે. તને વારંવાર આગ્રહ કરીને કહેવામાં આવે છે કે એ સાચા ઉપાયોને તું સાંભળ, સાંભળ. જો ! પ્રથમ વાત તો એ છે કે સમ્યક્ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર એ ત્રણે મળીને મોક્ષનું સાધન છે. આ ત્રણે સાધનો મહાપવિત્ર છે, પણ એ ત્રણે એક સાથે હોવા જોઈએ. જ્ઞાનથી વસ્તુસ્વરૂપ સમજાય છે, દર્શનથી હેય-ઉપાદેયનો વિવેક કરાય છે અને ચારિત્રથી આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા થાય છે. એ સર્વ સાથે સમ્યક્ શબ્દ લાગેલ છે તે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. એ સાધનો અને સાધ્યની અંતે એકતા થઈ જાય છે. કૃમિક વિકા-

સથી એ પ્રાપ્ત છે અને પછી મોક્ષમાં તો સ્વરૂપરમણતા અને સ્થિરતા છે. ત્યારપછી સંસારની રણડપટ્ટી મટી જાય છે.

આ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ રત્નત્રય છે. તેનું ઉત્કૃષ્ટ આરાધન કરવું એ શિવમુખસાધનનો પરમ ઉપાય છે અને તે ઉપાય ચોક્કસ છે, શંકા વગરનો છે અને કૃણવિયોગથી રહિત છે.

તેથી સત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે અપેક્ષાઓ સમજી તેને આદર, હેય-ઉપાદેયનો આચો વિભાગ કરી તજવા યોગ્યને તજ અને આદરવા યોગ્યને આદર તેમ જ રાગદ્વેષ તથા યોગો પર વિજય મેળવી તારા શુભમાં રમણુ કર. આવું હેય રહિત આરાધન કરવાથી તને હમેશને માટે શિવમુખ પ્રાપ્ત થશે અને અત્યારની તારી સર્વ જાન્યોનો છોટા આવી જશે.

આ આખી ભાવનામાં શિવમુખ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધ્ય લક્ષમાં રાખી, પ્રથમ નવાં આવતાં કર્મોને રોકવાના માર્ગો જનાવ્યા છે. એટલું થાય એટલે નવી આવક બંધ થાય છે. પછી જૂની પડતર જાળતોનો (કર્મોનો) અને લાગેલા કચરાનો રક્તો શો કરવો તે નિર્જરા ભાવનામાં જગાવવામાં આવશે પ્રથમ આવકને તો બંધ કર, પછી જૂના દિસાઓ ઉખેળી તેની પગાવટ કહી રીત કરવી તેના માર્ગો જગાવવાની તક લેવાશે.

અહીં જ ઉપાયો જગાવ્યા છે તે સિદ્ધ માર્ગો છે, મુજ પરિણામની જાળતમા જરાપણ ચકા વગરના છે અને નને ફાવો જાય તેવા છે, તેથી તેને તું જરાબજ વિચારી લેશે. તારે પ્રત્યેક જાળના સાલગીને સમજી રાખવાની જ અને સાંજળ્યા સમજ્યા પછી જેથી રહેવાનું નથી માત્ર સાંજળવાથી વળે તેમ નથી, પણ આચો ઉપાય જગાવ્યા હોય તેને આદરવાનું નાદં કામ છે.

અહીં 'રમન માત્રમાં' (મહેશ્વરી) વિજય મેળવવાની વાત કરી છે તે હાંધ નમારી નજર ચુકાવવા નથી કરી. જ્યારે આ ચેતન જોના ખરા સ્વરૂપે જોડી જોર દે છે ત્યારે જોને ક્યાયો પર વિજય કરવો એ રમન માત્ર છે. એ તો જ્યાંમુખી અટકી જોકો છે ત્યાંમુખી જ જાપટો-ખીચારો-પરવશ લાગે છે, બાદી જોના અનંત ચીર્ષ પામે ક્યાયો હાંધ ગજુતરીમાં નથી.

ચેતન ! આ સર્વ સાચા ઉપાયોને સાંભળ અને અકાયાથી થઈ તારા ગ્રંથમગ્નજીને દેખવ. એ છૂટો સંયમ નામનો ચતિધર્મ છે, ખીજી રીતે એ આખા સંવરના હોત્રને રોકી શકે છે અને ચેતનનો વિકાસ ખૂણ કરી શકે છે. આ શિવસાધન સાંભળ-સમજ.

૩. એ ક્યાયો પેદી એકની વાત વને કરીએ અને તેના ઉપાયને જતાવીએ. ખીજાઓનું સ્વરૂપ તું પછી નિચારી લેજે.

ક્રોધરૂપ અગ્નિને જુઝાવવા માટે વરસાદ લાવવો પડે તેમ છે. વનમાં મોટો દાક લાગ્યો હોય તો તે વરસાદથી જ અટકે, તેથી ક્રોધરૂપ અગ્નિને જુઝાવવા માટે તું ઉપશમ રચ્સો. વરસાદ વરસાવ. આખા શાસ્ત્રનો સાર આ એક શબ્દમાં આવી બાધ છે. ઉપાધ્યાયજી ક્રોધના સ્વાધ્યાયમાં કહે છે કે 'ઉપશમ સાર છે પ્રવચને, મુજસ વચન એ પ્રમાણે રે.' ઉપશમ એટલે શાંતિ-હામા. એ વીરનું બૂલણ છે. મનમાંથી ક્રોધ દૂર કરવો અને ગમે તેવા આકરા પ્રસંગમાં પણ સ્થિરતા રાખવી એ તો બારે વાત છે. સમતા વગરની ક્રિયા સર્વ નિર્થક છે એ વાત અનેક વાર આપણે જોઈ છે.

આ ઉપશમ બાવ લાવવાનો ઈ તે દેખાવ માત્ર નહિ પણ 'મનસા' દૃઢ્યપૂર્વક લાવવાનો છે. આ આંતરરાજ્યની

સુષ્ટિમાં ઉપર ઉપરના દોષાત્મને સમાન કા નથી એ જ્ઞાનમાં સાબિત. અંતઃકરણપૂર્વક ઉપશમમાત્રને મારણ કર. ઉપશમમાં દોષની ખાતર અને એકંદરે સર્વ કૃપાચેતની જ્ઞાનિ માત્ર છે.

૫મી હૃદયમાં વિનય જ્ઞાની જ્ઞાનીને વિરાગને મારણ કર. સાંસારિક સાંઘ પદથી રાગ જ્ઞાન એટલે ૫મી ગૂંચવણનો અંત આવી જાય છે. એ વિરાગને પરિણામે વિગેમાંથી આસક્તિ ઓછી થઈ જાય છે અને એવડે નદન જાય છે. વિરાગ એટલે વૈરાગ્ય છે. એ થતાં સાંસારમાં ગેરની રાગનાર મદા આકર્ષક વિભાવનું જોર નહિપ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

આ ગાથામાં જે ઉપશમ અને વિરાગ જનાવ્યા છે તે સમ્યક્ત્વનાં લિંગો પૈકી એ છે. (શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્તિ-કથ અને અનુકંપા એ પાંચ લિંગ છે) અને સમ્યક્દર્શનની પિછાન કરાવનાર છે. વિરાગને માટે ‘નિર્વેદ’ ગ્રાહ એ સમ્યક્ત્વના લિંગનાં નામોમાં ચોજવામાં આવ્યો છે. આ વિરાગ અથવા નિર્વેદ ખરેખર પરમ ઉત્કર્ષ ભાવને ધારણ કરનાર છે, કારણ કે એ આત્મવિકાસને સારી રીતે વધારી દે છે. કર્મોને આવવાનાં દારો એ જાનને સારી રીતે બંધ કરી દે છે.

૪. તું આજો વખત કેટલી કલ્પનાઓ કર્યા કરે છે. તારે ખાવાની ચિંતા, પહેરવાની ચિંતા, ભરણપોષણની ચિંતા, નોકરીની ચિંતા, પૈસા થઈ ગયા હોય તો જાળવવાની ચિંતા, ન મળ્યા હોય તો ગરીબ રહી ગયાની ચિંતા, રોગોની ચિંતા—એમ અનેક ચિંતાઓ—કલ્પનાજાળાં તારે માટે ઊભાં છે. તારી જાતને તપાસી જા. તને એક સ્થાનકે નિરાંતે બેસવાનું મળશે નહિ. ચારે તરફ ધમાલ, તોફાન, ગડબડ અને ગૂંચવણ જણાશે.

એક ચિંતા પૂરી થયે ત્યાં અનેક નવી બિંબો ધરે. તેમ જ હિંસા, અનૃત, ચોરી, પરસ્ત્રી અને ધનસંરક્ષણ નિમિત્તે દુઃખાનો તને યથા જ દેરે છે. આ ધ્યાનોને તું ન કર. એને અટકાવવાનો ઉપાય ઉપર પરિચય ગાથા સ્ત્રમાં જતાઓ છે.

તારી માનસિક શેરી છે, પોળ છે, તેના દરવાજા ઉઘાડા પડ્યા છે, તેનો તું ખચાલ કર. સમજી તરવણી પોતાની માનસ-પોળ ઉઘાડી મૂકે નહિ, એ તો એના દરવાજા બંધ કરે અને પાછો તપાસી પણ આવે કે દરવાજા ખરાબર બંધ થયા છે કે નહિ. ઉઘાડા દરવાજામાં તો ચાર તરત પેસી જાય, માટે સમજીનું કામ એ જ છે કે એણે માનસ-વીથીના દરવાજા બંધ કરવા. આશ્વેષો આર છે, ઉઘાડા દરવાજા જોઈ જરૂર અંદર પૂરી જાય તેમ છે અને તને બારે જનારે તેવા છે; માટે આ દરવાજાઓ બંધ કરી તારા અંદરના ઘરખાર અને વેળવને ખરાબર જાળવી રાખ. તું સમજી હોઈશ તો આશ્વેષના માર્ગો જરૂર બંધ કરીશ.

આ આજો મનોગુપ્તિનો વિષય છે. એમાં નકામા સંકલ્પોનો ત્યાગ ખાસ સૂચ્યો છે, તે જાહુ જ વિચારવા યોગ્ય છે.

૫. હવે તારી કાયાનો અભ્યાસ તું શું ઉપયોગ કરે છે તે વિચાર. આ શરીર મજૂરી કરવા કે નામા લખવા કે વેપાર-નોકરી કરવા માટે જ ન હોય એ તો સમજી શકાય તેવો વાળ છે. સમજીતી વાળનો તું અમલ કરનો હો કે ન હો તે વાળ ખાનુ પર રાખ. પણ તારે એ એ શરીરને સફળ કરવું હોય તો એને જુદું મૂકવાની વાળ છે. એ શરીર કેવું છે તે તો તે અનિત્ય જાણનામા એવું છે અને એના કવ-

રૂપનો ખ્યાલ અશુચિ લાવનામાં તને આવ્યો છે, પણ હવે એનો ધરાધર લાલ લે.

તારા મનને ધરાધર એકાગ્ર કરી એની અત્યંત શુદ્ધિ-પૂર્વક તું સંયમયોગમાં પ્રવૃત્તિ કર. એક સ્થળે કહ્યું છે કે સંયમયોગૈરાત્મા નિરંતરં વ્યાપૃતઃકાર્યઃ । આત્માને સંયમયોગોમાં આખો વખત ઉઘમી રાખવો. વૈરાગ્યની વાતો કરે છે તે આગમુતા મનોરથો નથી કે વૈરાગ પામી બેસી રહેવાનું નથી. આખો વખત આંતરા વગર સંયમયોગમાં આત્માને પરોવાયલો રાખવાનો છે અને તેને માટે શરીરને ખૂબ ઉઘમી રાખવું પડે તેમ છે.

અહીં પ્રસંગોપાત એક વાત કરવા જેવી છે. સાધુધર્મમાં આખો વખત એટલી ક્રિયા કરવાની હોય છે કે સવારના ચાર વાગેથી શરૂ કરીને એને આવશ્યક, પડિલેહણ, અંત્યવંદન, દેવવંદનાદિ કરવાનાં હોય છે. એ ઉપરાંત ગોચરી વગેરેમાં ખૂબ ઉપયોગ રાખવો પડે છે. એ સર્વમાં સાધ્ય સંયમનું છે, પણ એને જરા પણ આળસમાં પડવા દેવાની વાત નથી. આ પ્રાણીને મોટો સવાલ જ સવારની સાંજ પડવા દેવાનો છે. એ નવરો પડે તો અનેક તોફાનો કરે. કલેશો પણ નવરા માણસો જ કરે છે. ઉદ્યોગી શહેરમાં કુટુંબ-કલહ આ જ કારણે ઝાઝા દેખાય છે. મતલબ એ છે કે આ શરીરનો ને ખરો લાભ લેવો હોય તો તેની દ્વારા સંયમયોગની સિદ્ધિ કરવાની જરૂર છે. આવી રીતે શરીરનો ને ખરેખરો લાભ લેવાય તો આવતાં અનેક કર્મો અટકી જાય છે. આ સંવરને કાયગુપ્તિ કહેવામાં આવે છે. યાદ રાખવાનું છે કે એમાં સંયમયોગની પ્રવૃત્તિનો નિયંધ નથી, પણ સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓ-સંસાર વધારનારી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર જ અંકુશ મૂકવાનો છે.

અદાં જે 'અંબમયોજ' ની વાત હતી છે તેમાં મરજિતિની અને કર્ણમિતરીના મીત્રાં ગીને બેઠેના ગ્રમાનેગ થાય છે. તેના વિવેચન માટે જુલ્લે અધ્યાત્મકપદમ પૃષ્ઠ ૩૬૬ થી પૃષ્ઠ ૨૬૬ સુધી. એ મર્વ બેઠો વિચારના આખો વખત ગરીબને ઉપયોગમાં લેવાની અને ઉપગી રાખવાની વાત આવી જશે અને એ જ ગરીબની અધિનાયતા છે એમ સમજવાની જરૂર છે.

એક બીજી બધી ઉપયોગી વાત તારે જરૂર નહીં કરવાની છે. આ દુનિયામાં પાસવરના મનમનાંતરો છે. તારે અમુક જ મત આદરવો એમ કોઈ હહે તો તારે માની લેવાનું નથી, પણ એ સર્વમાં જે શુદ્ધ માર્ગ હોય, જેમા આત્મવિકાસનું તત્ત્વ જરાગર બનાવ્યું હોય, જેમાં પરસ્પર વિરોધ ન હોય અને જેથી તારો આત્મસ્વભાવ જરાગર પ્રકટ થાય તેમ હોય એવો વિશુદ્ધ માર્ગ તું શોધી લે. પરીક્ષા કરવામાં તું જરા પણ નરમ પડીશ નહિ. અનેક રીતે એને ગકામજે અને પછી સત્યનો સ્વીકાર કરજે. અનેક મન અને માર્ગોની ભૂલભૂલામણીમાં ભૂલો પડી ન જતો. સાચો ન્યાયમાર્ગ તને વિચારવાથી મળી શકે તેમ છે, પરીક્ષા કરવાથી પ્રાપ્ય છે અને તેમ કરવાની જરૂર એટલા માટે છે કે એક વખત સાચો માર્ગ તને મળી જશે તો પછી તારો સાધ્યને માર્ગ પ્રવાસ જરાગર થશે. ગધા ધર્મો સારા છે એમ કહેવું એ પરીક્ષકોને ઘટમાન નથી અને પરીક્ષા કરવામાં જરા પણ વાધો નથી તું તપાસ કરી ન્યાયમાર્ગ શ્રદ્ધા કર. તારી પરીક્ષા ઉપર તારી પ્રગતિનો આધાર છે, તેથી જો તારે આશ્રવોને જરાગર અટકાવવા હોય તો તારે શુદ્ધ પંથ શોધવો જ પડશે.

૬. અનેક ગુણોનો જ્યાં રામન્ય થાય છે તેવા પ્રહ્લ્લયર્થ વ્રતને તું ધારણ કર. ગુણો અનેક છે, વ્રત-નિયમો અનેક છે. તેમાંથી આ પ્રહ્લ્લયર્થને ખાસ તારવી તે પર વિવેચન કરવાનું ખાસ કારણ છે તે પણ અહીં આ વિચારવું ઘટે.

પ્રહ્લ્લયર્થ-શ્રીસંસર્ગનો ત્યાગ. એનો મહિમા અદ્ભુત છે. શરીરના આરોગ્ય માટે એની જરૂર છે. આત્મવિકાસમાં યોગ પર અંકુશની જરૂર છે. પ્રહ્લ્લયર્થ વગર યોગ પર અંકુશ લગલગ અશક્ય છે. આત્મસાધક માટે બદ્ધકરું હોવાની પરમ આવશ્યકતા છે. એનાથી શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાનથી વિવેક પ્રાપ્ત્ય છે અને વિવેકથી સદસત્ની વિવેચના થઈ શકે છે. બહુ સંભાળ રાખીને પ્રહ્લ્લયર્થને સમજવાની-આદરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. એના વગર યોગમાં કે આત્મપ્રગતિમાં વધારો થવાની આશા નિર્ધર્ક છે. એનો ખ્યાલ, શ્રીસંભોગ અથવા તેની અલિલાપા મનને કેટલું બધું મુખ્ય-અસ્થિર બનાવી મૂકે છે તેના અનુભવ ઉપરથી આવે તેમ છે. મોટા મોટા ઋષિ-મુનિઓ પણ એ સંબંધમાં બેદરકાર થઈ જાય તો મહાપાત પામે છે. એ પ્રહ્લ્લવ્રતની નવે વાડો પણ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. એ શિયળક્ષેત્રની રક્ષા કરનાર છે. સંસારમાં રખડવાનું પ્રબળ સાધન એના સંબંધમાં નિરપેક્ષ રહેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મપ્રગતિ ઈચ્છનાર માટે પ્રહ્લ્લયર્થ અનિવાર્ય છે.

જો અનેક કર્મોને આવવાનો માર્ગ બંધ કરવો હોય તો પ્રહ્લ્લયર્થ આત્મવિકાસની બારાક્ષરી છે એમ સમજવું. ઘર એ ઘર નથી, સ્ત્રી એ ઘર છે. પુરુષની દૃષ્ટિએ સ્ત્રી એ સંસાર છે. સ્ત્રીની દૃષ્ટિએ પુરુષ એ સંસાર છે. સર્વથા સંયમ ગ્રહણ

કરવો તે અત્યુત્તમ વાત છે; પરંતુ તે ન બને તો સંસારમાં રહીને પણ પ્રદ્યયર્થે પાળવાથી ઘણો સંવર ઘર્મ થકે છે.

પ્રદ્યયર્થમાં કામ-ઇચ્છા, કામ-કટપના, કામવિષયક મનો-રથો, હસનક્રિયાં, સ્પૃહવિરુદ્ધ કૃત્યાદિ સર્વનો અભાવેશ થઈ જાય છે તે ધ્યાનમાં રાખવું. માનસિક ભોગ પણ પ્રજાચારીને ન થઈ મનદારા આ બાબતને અંગે બહુ કર્મ જાંધાય છે, તેથી ખાસ ધ્યાન જેમણેની જરૂરીઆત ધારવામાં આવી છે.

આ સંવરના વિષયમાં ગુરુમહારાજ જે ઉપદેશ આપે તે પવિત્ર નિધાનની જેમ સંવરી લે. સંવરના અનેક વિભાગોમાં તારી પોતાની બુદ્ધિ કામ કરી ન શકે. ગુરુમહારાજ પાસે સંપ્રદાય જ્ઞાનનો અને અનુભવનો ભંડાર હોય છે. તેઓ તને મુંઢર સ્થાપ્તો બતાવશે અને તે દ્વારા તારાં અનેક અધ્યવદારો જાંધ થઈ જશે. સંવરને અંગે આ અતિ મહત્વની બાબતમાં ધ્યાન જેમણેની ધીવિનયવિશ્વયશ્ચ ઉપાધ્યાયે બહુ જરૂરી સૂચના કરી છે.

૭. અંતે સર્વ વાતનો આધાર તારી પરિણતિ ઉપર છે. એ પરિણતિ જેટલી નિર્મળ થશે તેટલો આત્મવિકાસ થશે. એને ખૂબ મુંઢર કરવા માટે તારે સયમયોગોમા થતી કરવાનો છે અને આગમ-શાસ્ત્રમથોનો વારંવાર અભ્યાસ કરવાનો છે. સંયમના સત્તર પ્રકાર આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ ચરણ-ચિતરી તેમજ કરણચિતરીના પ્રકારો પણ એટલા જ ધ્યાન આપવા રોગ્ય છે. એમા પ્રવૃત્તિ કરવાથી અધ્યવસાય ખૂબ નિર્મળ થશે. એને આગળાવનાર શાસ્ત્રમથો છે સયમનું ઉત્પાદન, વર્ધન, પાલન અને કૃત્રિમાપણ એ સર્વ તદ્વિષયક મથોમાં છે. જ્ઞાન વચર સંય-મને એજાણવો મુશ્કેલ છે અને માત્ર જ્ઞાનથી કાંઈ વિજ્ઞાન

સંવરનો પંથ મોક્ષપ્રાપ્તિનો સદુપાય છે. ઉપાયો નીચે પ્રમાણે છે:—

જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર એ રત્નત્રયની પરમ આરાધના કરવો.
વિષયના વિકાસને દૂર કરવા.

અકપાથી ભાવ ધારણ કરવો.

ઉપશમ રસનું અનુશીલન કરવું.

સંસાર પર વિરાગ-વૈરાગ્ય ધારણ કરવો.

કોઈ પણ પ્રકારના સંકટ-વિકટપો ન કરવા.

માનસિક ભ્રમણાનો વિરોધ કરવો.

સંયમયોગોમાં નિરંતર પ્રવૃત્તિ કરવી.

કાયાનો-શરીરનો બને તેટલો સારાં કાર્યમાં લાભ લેવો.

વિવિધ પંથોમાંથી સત્ય માર્ગ શોધીને સ્વીકારવો.

બ્રહ્મચર્ય વ્રતને સર્વાંશે આદરવું.

શુરુમહારાજ પાસેથી સદુપદેશ ગ્રહણ કરવો.

અધ્યવસાયની નિર્મળતા સંયમથી અને આગમના જ્ઞાનથી કરવી.

ચેતનના શુણ તથા પર્યાયને બરાબર ઓળખવા.

તીર્થંકર મહારાજના ચરિત્રનાં ગાન ગાવાં.

આ સુખ્ય મુદ્દાઓ તરફ લેખકશ્રીએ ધ્યાન ખેંચ્યું છે અને લાવનાનો રસ જમાવ્યો છે. આપણે તેનો સમુચ્ચયે ખ્યાલ કરી જઈએ.

આશ્રયોનાં ગરનાર્ગાં ઉદ્વિય, કષાય, અવન, યોગો અને પરીણ ક્રિયાઓરૂપ છે.

નેને અટકાવવાનાં દારો સમિતિ, ગુપ્તિ, યતિધર્મો, ભાવના, ચારિત્ર અને પરીપદો છે.

ઉદ્વિયો પર વિજય મેળવવા માટે યતિધર્મ પૈકી સંયમનો ખાસ ઉપયોગ છે અને ગુપ્તિનો તથા પરીપદોનો પણ ઉપયોગ કરી શકાય છે.

કષાય પર વિજય મેળવવા માટે મનોગુપ્તિનો ઉપયોગ અને ભાવનાઓનો ઉપયોગ છે તથા યતિધર્મોનો પણ એમાં નેટલો જ ઉપયોગી ભાગ છે.

અવિરતિના વિજય માટે યતિધર્મો અને ચારિત્ર આવશ્યક છે. તેના પેટામાં જાવીશ પરીપદોને ખાસ સ્થાન છે.

યોગો પર વિજય મેળવવા માટે સમિતિ-ગુપ્તિને મુખ્ય સ્થાન છે અને યતિધર્મો તથા ચારિત્રને આનુષંગિક તરીકે એટલું જ ઉપયોગી સ્થાન છે.

મિથ્યાત્વ કર્મખંધમાં જ ભાગ ભજવે છે તેનું નિવારણ ચારિત્ર, યતિધર્મો અને અતર્ગત પરીપદોથી શક્ય છે.

આ આખા વિશાળ ક્ષેત્રમાં ફરવા માટે જાર ભાવનાને મુખ્ય સ્થાન એવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે કે એના પ્રકારની અનુ-પ્રેક્ષા વગર ખરી વસ્તુસ્થિતિ કદી પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી.

ખાકી એકંદરે જોઈએ તો પ્રત્યેક આશ્રવને ખંધ કરવા માટે સંવરમાંથી ઘણાખરાનો બુદ્ધી બુદ્ધી રીતે ઉપયોગ કરવો જરૂરી છે. એ વગર આપણી સ્થિતિ ખરેખરી સુધરી શકે તેમ નથી.

એક બાબતુએ કર્મની આવક જોઈને ગભરાઈ જવાય તેવું છે, પણ બીજી બાબતુએ એની સામે લશ્કર પણ એવું જ જળજી તૈયાર કરી શકાય તેમ છે. આશ્રવના ૪૨ ભેદ છે તે સંવરના પણ છે. સાંસારિક જીવોને જન્મ પૈસા, સ્ત્રી, પુત્ર અને વ્યાપારની લાલસા લાગે છે તેવી જ તીવ્રતાથી જો એને ચતિધર્મો છે ચારિત્ર વગેરે સંવરો તરફ લગતી લાગે તે મોહરાગદુઃખ જે રૂઝી વ્યય તેમ છે અને પ્રાણી કર્મોના આવતા પ્રવાહ સામે પણ ધાંધી શકે છે. સાંસારિક કાર્યોમાં જે ઉદ્દેશ, મૂંઝવણ અને આંતરવિકાર છે તેનું અસ્તિત્વ સંવરના એક પણ વિભાગમાં દેખાશે નહિ. સામાયિક લઈને જોડા હોઈએ ત્યારે જે શાંતિનો અનુભવ થાય છે, ચારિત્ર પાળનારને જે આંતર-રાજ્ય મળે છે અથવા લાવના લાવતી વખતે મન જે આધિદેવિક સુખ અનુભવે છે તે સંસારમાં મળવું અશક્ય છે. એ આખી દશા જ અનોખી છે, એની લવ્ય દૃષ્ટના પણ વચનાતીત છે.

સદ્લાવનાશાળી શ્રાવક વિચાર કરે કે ‘મારો ક્યારે ઉદય થશે અને હું આ સંસારની સર્વ ઉપાધિ છોડી સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી આત્મારામમાં ક્યારે રમણ કરીશ?’ આવી લાવના લાવે, અંતરથી એના પર પ્રેમ રાખે અને એ આદર્શ પહોંચવા અંતરથી ઇચ્છા રાખે, એને નિર્જન સ્થાનમાં ધ્યાન કરવાના કોડ થાય, એ અત્માના અમરત્વને ચિંતવે, એ ચારિત્રની આરાધ્યતા વિચારે અને એની તીવ્ર લાવના કર્મનો છેદ કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની હોય. એને સંસારના રગડા-ઝગડામાં કદી આનંદ આવે જ નહિ. એનામાં અપૂર્વ શાંતિ હોય અને આવેશને પ્રસંગે એના પેટમાંથી પાણી પણ હાલે નહિ.

યતિધર્મની વાત તો શો કરવી ? એના નામથી પણ આનંદ થાય તેમ છે. માત્ર દમ્ભા, માર્દવ, આર્જવ અને સંતોષ એ નામોમાં જ એવો ચમત્કાર છે કે એનામાં અખંડ શાંતિ હોય એ પ્રત્યક્ષ દેખાય તેવી વાત છે. એની અંતર્ગત જે ચારિત્ર છે તે પરમ આનંદનું સ્થાન છે અને સમિતિ ગુપ્તિની વાત તો આત્માને શાંત કરી દે તેવી છે. એક એક સંવરની ભાવના કરતાં મનમાં જે અનિર્વાચ્ય આનંદ થાય છે તે ખરેખર અનુભવવા યોગ્ય છે.

પરીવર્તનની વાત ખાસ સમજવા જેવી છે. એમાં અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ પરીવર્તન બન્ને સ્વયંપણે આનંદથી અનુભવીએ છીએ ત્યારે કેવો આનંદ થાય છે ? કદાચીને જૂન લાગી જાય, છતાં નિરવધ આકાર પ્રેમપૂર્વક મળે તો જ લેવાય અને નહિ તો અંદરની શાંતિથી ચક્રાવી લેવાય એવો ત્યાગભાવ આવે ત્યારે શો મજા રહે ? શ્રી વીરપરમાત્માને પાર વગરના ઉપસર્ગો થયા. એની વિગત વાંચનાં પણ રોમાન્સ ખડા થાય છે. ગૃગપાલિ અને સંગમદેવે ઉપસર્ગો કર્યા અને પ્રભુના દાનમાં ખીલા ઠેકાણા, પણ એની શાંતિ તો જુઓ ! છ માસ ઉપસર્ગો કરી સંગમ દેવતા મર્યો ત્યારે પ્રભુની આખમા પાછો આવી ગયાં, પણ તે ઉપસર્ગના દુઃખથી નહિ, કિન્તુ એ સંગમ પોતાના આત્માનું કેટલું અહિન કરી મર્યો એ જાનતી કૃતમ કરુણા જુદિમાં !

આ તો બૂતદવાનું અમનિમ દર્શન છે ચક્રોચિવાને ઉપદ્રવ પણ એવો જ બચકર દેનાં મમે તેવા ઉપસર્ગ થાય, લાલચો થાય કે પ્રાણાન કદ આવે, પણ હીપિલ નિયમથી ચલિત ન જ થવાય એવો દુઃખ માસ થાય તો મોક્ષ દાયમાં જ છે.

સંવરની આખી ભાવનામાં ત્યાગભાવને સુખ્ય સ્થાન છે. એમાં જ વરુ કે સર્વધર્મે ખાટી માન્યતાથી પોતાના માન્ય

છે તેનો ત્યાગ કરવાના બુદ્ધા બુદ્ધા રસ્તા ણતાવ્યા છે. મનનો આખો ઝોક ફેરવવો પડે તેમ છે, પણ વિચારણાને પરિણામે એને ફેરવ્યા પછી ખૂબ આનંદ આવે તેમ છે. એ આનંદનો સાચો ખ્યાલ સાંસારિક પ્રાણીને આવવો મુશ્કેલ છે. લાલ-અલાલમાં મનને એક સરખું રાણવું, શત્રુ-મિત્રને એક કક્ષામાં મૂકવા, નિંદા-સ્તુતિ કરનાર ઉપર જરા પણ રોષ કે તોપનો અંશ અંદરથી પણ થવા દેવો નહિ-એ સર્વ સામાન્ય જનપ્રવાહથી એટલી ઉચ્ચ ભૂમિકા છે કે કદાચ થોડો વખત એ ભૂમિકાએ પહોંચવામાં મુશ્કેલી જણાશે; પણ વધારે વિચાર-ણાએ એ ખાસ પ્રાપ્ય લાગશે. પ્રયત્ને એ સાધ્ય છે-શક્ય છે. ત્યાં પહોંચનાર આપણા જેવા જ આત્માઓ હતા એ વાત ખાસ લક્ષમાં રહેવી જોઈએ.

વિશેષ વિચારણા માટે સંવરના બે વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે: ‘ દ્રવ્યસંવર ’ અને ‘ ભાવસંવર. ’ કર્મગ્રહણ કરવાનો જેથી વિચ્છેદ થાય તેને દ્રવ્યસંવર કહેવામાં આવે છે. સંસાર-નિમિત્ત ક્રિયાથી વિરતિ-અભાવ થાય તેને ભાવસંવર કહેવામાં આવે છે. ખૂબ વિચારવા જેવું છે. કર્મને આવતાં અટકાવવા માટે આપણે આટલો ગંધો વિચાર કર્યો તે સર્વ દ્રવ્ય-સંવર છે. મતલબ સમિતિ, શુભિ, પરીપહો કે યતિધર્મો-એ સર્વ દ્રવ્યસંવર છે. એથી કર્મ આવતાં અટકે છે. ભાવસંવર તો સંસાર વધારનાર ક્રિયાથી જ ણરાણર અટકી જવાય તે છે. મતલબ ભાવસંવર કરનાર તો સંસાર સંબંધી ક્રિયાનો જ ત્યાગ કરી દે છે. જે ણરેણરો પ્રસાદ પ્રાપ્ત કરવો હોય અને સાધ્યે પહોંચવું હોય તો આ સંસારનિમિત્ત ક્રિયાઓથી વિરતિલાવ પ્રાપ્ત કર્યા વગર છૂટકા જ નથી.

પ્રાણીના-લેનનના નિકાશમાં સંવરને અતિમદત્તનું સ્થાન છે. એમાં માનસિક ઘણું હારો જાંધ કરવાનાં હોય છે અને તેની ચાવીઓ ત્યાંથી જ મળી શકે તેમ છે. આટલા આવતાં કર્મોને અટકાવવા એ સિદ્ધ ઉપાયો છે પોતાને કંઈ જાનનાં કર્મો સાથે વધારે જાંધ છે અને કયા ઉપાયો વધારે ઉપયોગી નીવડી શકશે એ પ્રત્યેક વ્યક્તિએ ચોખી લેવાનું છે, પણ એ સર્વમાં ત્યાગભાવ, સંસાર પર વિરાગ, ઉપશમભાવનો આદર, અકપાથી વૃત્તિ, આશ્રવના માર્ગો પર વિશ્વસ અને શુદ્ધ દેવ-શુર-ધર્મનું શ્રદ્ધાન અથવા સમ્યક્ષત્વ એ તો સાર્વત્રિક હોવા ઘટે. ચર્ચા નાની નાની વિગતોમાં શક્ય છે, પણ મૂળ મુદ્દાઓ તો સર્વને જરાજર હાથ પડે તેમ છે. સંસાર પર ત્રાસો દુઃખનો નિર્વેદ આવે અને દુઃખપૂર્વક ત્યાગભાવ પર પ્રીતિ થાય તો આશ્રવો ગમે તેવા જબરા હોય અને મોહરાજ ગમે તેવો જાળવાન હોય તો પણ આખરે એને જાંધી શકાય તેમ છે. સંવરના પ્રત્યેક માર્ગ પર અનુપ્રેક્ષા કરવાથી આવતાં કર્મોને તો અટકાવી શકાય છે. હવે પ્રથમનાં લાગેલાં કર્મોનો ભાર પણ આકરો તો છે તેનો રસ્તો શો કરવો તે પણ તુરતમાં વિચારવામાં આવશે. ક્ષણ તો વારંવાર વિચાર કરીને ઉઘાડા હરવાજાઓને જાંધ કરી ચેતનજીને ભારે ધતો અટકાવ અને અત્ર વર્ણવેલા આદર્શ ઉપાયોને ખૂબ ભાવી ભાવીને-વિચારી વિચારીને અજમાવ. વ્યવહારની ઉક્તિ છે કે 'પરપા પાપ ન કીજીએ, તો પુણ્ય કીધું' સો વાર.' ખીનું કંઈ ન બને તો પણ નવાં કર્મ વધારીએ નહિ તો પણ રસ્તો સરળ થાય તેમ છે, ભાર જોછો થાય તેમ છે અને સાધ્યનું સામીપ્ય થાય તેમ છે.

શ્રી જયસોમમુનિવિરચિત સંવરભાવના

[ઉં સકળચંદ્ર મહારાજે સંવરભાવનાનો સાતમી ભાવનાને છેડે એક ગાથામાં જ સમાવેશ કરી દીધેલો દેવાથી રચનાશૂન્ય ન રહેવા માટે શ્રી જયસોમમુનિની કરેલી સંવર ભાવના મૂકી છે.]

દુહા

શુભ માનસ માનસ કરી, ધ્યાન અમૃત રસ રેલી;
નવદલ શ્રી નવકાર પદ, કરી કમલાસન કેલી. ૧
પાતક પંક પખાળીને, કરી સંવરની પાળ;
પરમહંસ પદવી ભજે, છાડી સકળ જંજળ. ૨

(ઉલૂની દેશી.)

આઠમી સંવર ભાવના છે, ધરી ચિત્તશુ એક તાર;
સમિતિ શુભિ સુધી ધરે છે, આપોઆપ વિચાર.
સલૂણા ! શાંતિ મુદ્રારસ ગ્રામ.—એ આંકણી
વિરસ વિષય ફળ ફૂલડે છે, અટતો મન અલિ રાખ. સં ૧
લાભ અલાભે મુખ દુઃખે છે, જીવિત મરણ સમાન;
શત્રુ મિત્ર સમ ભાવતો છે, માન અતે અપમાન. સં ૨
કદી એ પરિગ્રહ છાંડશું છે, લેશું સંયમ ભાર;
શ્રાવક ચિંતે હું કદા છે, કરીશ સંથારો સાર. સં ૩
સાધુ આશંસા ધમ કરે છે, સૂત્ર ભણીશ શુરુ પાસ;
એકલમદ્ધ પ્રતિમા રહી છે, કરીશ સલેખણ ખાસ. સં ૪
સર્વ જીવ હિત ચિંતવો છે, વચર મમ કર મિત્ત;
સત્ય વચન મુખ ભાખીએ છે, પરિહર પરતું વિત્ત. સં ૫
કામકટક ભેદણ ભણી છે, ધર તું શીલ સનાહ;
નવવિદ્ય પરિગ્રહ મૂકતાં છે, લહીએ મુખ અથાહ. સં ૬
દેવ મહુઅ ઉપસર્ગશું છે, નિવેલ હોય સધીર;
બાવીશ પરીસહ જીતીએ છે, જિમ જીત્યા શ્રીવીર. સં ૭

પ્રકરણ નવમું

નિર્જરા ભાવના:— : : પૂર્વ પરિચય:—

આત્માની સાથે જે કર્મોના ધર લાગેલા હોય તેનું શું કરવું ? કર્મોના ત્રણ પ્રકાર વેદાંતમાં ગણાવ્યા છે ક્રિયમાણ, સંચિત અને પ્રારબ્ધ. કર્મોનો જન્મ-જન્મનાં કર્મો તે ક્રિયમાણ. એના માર્ગે આપણે આશ્રવ ભાવનામાં જોઈ ગયા અને એની સામેના અટકાવ આપણે આઠમી સ્તર ભાવનામાં જોઈ ગયા. જે કર્મો હૃદયમાં આવે-એટલે જે પરિપાક દશાને પામે તે પ્રારબ્ધ. હૃદયમાં આવે તેને લોગવી લેવા, પણ જેમ જમીનમાં બીજાં છોડી દેવાં તેને ઉગતાં વળત લાગે એવી રીતે કેટલાંએ કર્મો અંદર પડ્યાં રહે તેને સંચિત કર્મ કહેવામાં આવે છે. જેનું પરિભાષામાં એને ‘સત્તાગત’ કર્મો કહે છે. એનો સમય ન આવે ત્યાંમુધી એ અંદર પડ્યાં રહે છે. આ કર્મોના નાશ નિર્જરાદ્વારા થાય છે.

નિર્જરા એટલે કર્મોનું આડવું (જાહેરવું). જેમ વસ્ત્રને ખાંચેલાથી તેમાં રહેલ પાણી તેમ જ કચડો ખરી પડે છે, તેમ સત્તામાં પડેલાં કર્મોને ઉદીરણાદ્વારા ખેંચી લાગી, તેને નિરસ બનાવી દૂર કરવા એનું નામ નિર્જરા કહેવાય છે. એમાં આત્મા સાથે લાગેલા કર્મોનું સાદન થાય છે નિર્જરાદ્વારા એ તદ્દન પાતળા પડી જઈ ચીકાચ ગુમાવી આત્માપરથી ખરી પડે છે.

નિર્જરા જે પ્રકારનો છે: ‘અકામા’ અને ‘અદામા’

ધર્મશાસ્ત્રિના ઉપદેશથી કર્મદાર્પક કર્મનો નેથી ભાગ માર્ય નેનં સકામ અથવા સકામ નિર્જરા કર્મમાં આવે છે. આગળ જે તપના ભેદો કર્મમાં આવશે નેથી જે કર્મો ખરી પડે તે સકામની કક્ષામાં આવે છે. આપણે ધર્મદાર્પક ત્યાગ કરીએ, સમજીને વસ્તુનો લાભ સુલભ હોય. છતાં મન-વચન-કાયાના યોગ પર અંકુશ રાખીએ, તેથી સકામ નિર્જરા થાય છે. દરરોજ નિયમ ધારીએ અથવા ત્યાગબુદ્ધિએ જ્ઞાનપાનની વસ્તુ તથા વસ્ત્રાદિનો ત્યાગ કરીએ ત્યારે સકામ નિર્જરા થાય છે. એથી બિલકુલ સમજ્યા વગર-ધર્મશા વગર સહન કરીએ ત્યારે અકામ નિર્જરા થાય છે. ઘોડાને ખાવાનું ન મળે કે વનસ્પતિનું છેદન-લેદન થાય ત્યારે તે હવાત્માઓ કાંઈ ત્યાગવૃત્તિએ મન પર અંકુશ રાખતા નથી કે ભૂળ-તરસાની ખીડા કે છેદન-લેદનનો ત્રાસ બાણીગૂઝીને સહન કરતા નથી. તેમને જે કર્મદાય થાય તે અકામનિર્જરા કહેવાય છે.

અહીં જે 'કામ' શબ્દ છે તે ક્રિયા પાછળ રહેલા આશય-પરત્વે છે, સમજપૂર્વકતા અર્થમાં એ શબ્દ વપરાયો છે એ ધ્યાનમાં રાખવું. આપણી પાસે વસ્તુનો સહભાવ હોય, છતાં તે વસ્તુને ત્યાગભાવે છોડવાની અહીં વાત છે. કોઈ કોઈ કાર્ય ફળની અપેક્ષાએ કરવું કે નિર્મમત્વ ભાવે કરવું એની તેમાં વાત નથી, પણ કામ શબ્દથી ક્રિયા કર્મ રીતે થઈ છે? સમજ-પૂર્વક થઈ છે કે માત્ર સહજે થઈ ગઈ છે એ હકીકત પર ધ્યાન આપવાનું છે. આ કારણે સકામનિર્જરા પ્રયત્નજન્ય છે, અકામનિર્જરા તો માત્ર આગંતુક હોઈ સહેજે જાની આવે છે. સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત વિવેકપૂર્વક કરેલ ક્રિયાને ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્તવ્ય હોય જ એ વાત અત્ર સમજવાની છે.

નિર્જરા અનેક કારણોથી થાય છે. સંવરના પ્રત્યેક માર્ગમાં પણ તે જ કારણોનો સમાવેશ હોય છે, પણ ત્યારે તપના પ્રકારો વિચારવામાં આવશે ત્યારે જણાશે કે જે સંવરોનો તપમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, કર્મ અટકાવનાર તરીકે જે સંવરોનું પાછળ વિવેચન કર્યું તે જ સંવરોનો સંચિત કર્મો દર કરવામાં ઉપયોગ થાય છે અને ત્યારે તેનો બાહ્ય-અભ્યંતર તપમાં સમાવેશ થાય છે અને તે અપેક્ષાથી તે નિર્જરામાં સમાઈ જાય છે. આ વાત તપના પ્રકારોમાં ખૂબ વિચાર કરતાં જણાઈ આવશે. નિર્જરા તપની સિદ્ધિ થાય છે. જ્ઞાનશાસ્ત્રમાં અહિંસા, સંયમ અને તપનો મહિમા સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાયો છે. ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે અને તે અહિંસા, સંયમ અને તપની ત્રિપુટીરૂપ છે. આ વાત આપણે હૃમણું જ ભેળું. નિર્જરા કરનાર તપને આપણે વિચારીએ.

તપના બે મુખ્ય વિભાગો છે : બાહ્ય અને અભ્યંતર. બાહ્ય તપ બાહ્ય પદાર્થોની અપેક્ષા રાખે છે. માનસિક તપને અભ્યંતર તપ કહેવામાં આવે છે. બાહ્ય તપ અભ્યંતર તપને ખબર અવગણી અને પોપણ આવે છે; તેથી તેનું મહત્ત્વ તો જ ન, પણ અભ્યંતર તપની વિશિષ્ટતા સ્પષ્ટ છે. જે તપના ભેદો વિચારતાં અને તેનું સૂક્ષ્મ નજરે પૃથક્કરણ કરતાં એમાં સર્વ ધાર્મિક નિયમોનો સારી રીતે સંપૂર્ણ પ્રસાર થતો દેખાઈ આવશે.

પ્રથમ આપણે બાહ્ય તપોનો વિચાર કરીએ. એના છ વિભાગ છે તે નીચે પ્રમાણે:—

૧ અનશન—અશન એટલે ખાવું તે. અનશન એટલે ન ખાવું તે અમુક વખત માટે ખાવાનો ત્યાગ તે ‘ઇતર’

- (ગ) 'ચારિત્ર' સામાયિકાદિ ચારિત્ર સમજવું, એના પ્રયોગ કરવો, એને આદરવું.
- (ઘ-ડ-ઝ) 'ત્રણ યોગ' મન-વચન-કાયાના યોગને આચાર્યાદિ વડીલની ભક્તિરૂપ શુભ પ્રવૃત્તિમાં જોડવા.
- (છ) 'લોકોપચાર' ગુરુ આદિ શ્રેષ્ઠની પાસે વસવું, આશ્રયની ઇચ્છાએ પ્રવર્તવું, ઉપકારનો પ્રત્યુપકાર કરવો, ગ્લાનની સેવા કરવી, અવસરોગિત કાર્ય કરવું, મહાશુભીને યોગ્ય માન આપવું.

૩ વૈયાવચ્ચ—જરૂરી સાધનો પૂરાં પાડી ગુરુ વગેરેની શુદ્ધપા કરવી તે. વિનય માનસિક છે, વૈયાવચ્ચ શારીરિક છે. (૧) આચાર્ય (૨) ઉપાધ્યાય (૩) તપસ્વી (૪) ગ્લાન-રોગી (૫) શૈક્ષ-તાલ દીક્ષા લીધેલ (૬) સાધર્મી-સમાનધર્મી-સમાન કુળવાળા (૭) સમાન ગુણવાળા (૮) સમાન સંઘ સમુદાયવાળા (૯) સાધુ (૧૦) સમનોત્ત-જ્ઞાનાદિ ગુણે સમાન. એ દશની વૈયાવચ્ચ કરવી.

૪ સ્વાધ્યાય—અભ્યાસ. એના પાંચ પ્રકાર છે.

- (ક) 'વાચના' ભણવું કે ભણાવવું. મૂળ અને અર્થ.
- (ખ) 'પૃચ્છના' સમજવા માટે, સ્પષ્ટ કરવા માટે, શંકા સમાધાન માટે પૂછવું તે.
- (ગ) 'પરાવર્તના' શીખેલ મૂળ કે અર્થનું શુદ્ધિપૂર્વક પુનરાવર્તન કરવું તે.
- (ઘ) 'અનુપ્રેક્ષા' મૂળ કે અર્થની વારંવાર વિચારણા કરવી તે.
- (ઙ) 'ધર્મકથા' અભ્યાસ કરેલી જાણત અન્યને સમજાવવી તે.

૫ ધ્યાન—આ સમજવા માટે ચાર પ્રકારનાં ધ્યાન સમજવા

જેઠ્ઠો પ્રથમનાં જે દુધ્યાન છે, ધરીનાં જે સદુધ્યાન છે. એકા-
જાથી એક વિષયમાં મનને સ્થાપન કરવું તે ધ્યાન કહેવાય છે.

(૧) આત્મધ્યાન—જે દુઃખ (આર્તિ) માંથી ઉદ્ધવે છે. એના
ચાર પેટાવિભાગો છે. દુઃખ ધવાનાં એ ચારે કારણો છે—

(૧) અનિષ્ટસંયોગ—ન ગમે તેવા સંબંધી કે તેવી
વસ્તુઓનો સંબંધ થાય ત્યારે પીડા થવી અને
તે ક્યારે બંધ તે માટે ચિંતા કરવી.

(૨) દંષ્ટવિયોગ—વદાદી શ્રી, પ્રેમાળ પુત્ર આદિનો
વિયોગ. તે વળતે થતો શોક, ગ્તાનિ, આક્રંદ વગેરે.

(૩) દૈગચિંતા—બ્યાધિ થાયત્યારે તેની ચિંતા. બ્યાધિ
દૂર કરવામાં પૂરતું ધ્યાન આપવું અને હાયવેય
કરવી. એમાં મનની બ્યધાનો પણ સમાવેશ છે.

(૪) નિદાન—અવિધ્યાનાં કાર્યક્રમો, ગોઠવણો, ધમાધમો
કરવી તે.

(ખ) શૈલધ્યાન—આ ધ્યાન દ્રેષથી જન્મે છે. એમાં શૈલ
ચિત્ત થાય છે તેના પ્રકાર ચાર છે:—

(૧) હિંસાનુબંધી—છવેના વધ-બંધનની વિચારણા.

(૨) અનૃતાનુબંધી—અસત્ય વચન. છળ. તેને નિભા-
વવા માટે ગોટાળા કરવા.

(૩) ચૌર્યાનુબંધી—અન્યનું દ્રવ્ય, તેની ચીજો પડાવી
લેવાની ઇચ્છા.

(૪) અંરક્ષણાનુબંધી—વસ્તુને બાળવી રાખવી, ચોરી
કરવી વગેરે.

(ગ) ધર્મધ્યાન—તેના ચાર પ્રકાર છે:—

- (૧) આજ્ઞાવિચર્ય—તીર્થ કેવળી આજ્ઞા ગ્રાહ્યી; તેને સ્વીકારવી અને તેને માટે ખૂબ ચિંતાવન કરવું તે.
 - (૨) આપાયવિચર્ય—આપવાને હુકમરૂપ બદલી તેના વિચાર કરવો અને તેમાંથી છૂટવાના રસ્તા ગ્રાહવા.
 - (૩) વિપાકવિચર્ય—કર્મો કેવાં કેવાં કર્યા આપે છે તેની વિચારણા અને રૂણ-દુઃખ વગેરે સમાન લાવ. કર્મની વિચારણા ને પરિણામ.
 - (૪) સંસ્થાનવિચર્ય—લોકસ્વરૂપની વિચારણા.
- (ઘ) શુદ્ધધ્યાન—એના ચાર પ્રકાર છે:—
- (૧) પૃથક્ત્વ વિતર્કસંવિચાર—આમાં દરેક પદાર્થનું પૃથક્ત્વ (Analysis) કરે, વિતર્ક એટલે શ્રુતજ્ઞાન. એ દ્રવ્યગુણપર્યાયને વિચારે, ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવતાને વિચારે અને એ રીતે દ્રવ્યથી પર્યાયાદિ પર જાય. આ ભેદ જ્ઞાન છે.
 - (૨) એકત્વવિતર્કનિર્વિચાર—આ અભેદપ્રધાન ધ્યાન છે. આ ધ્યાનમાં મન-વચન-કાયા પૈકીના એક જ યોગનું અવલંબન હોય છે.
 - (૩) સૂક્ષ્મક્રિયાપ્રતિપાતી—અહીં સૂક્ષ્મ શરીર-યોગનો આશ્રય હોય છે. અહીં શ્વાસોશ્વાસની સૂક્ષ્મક્રિયા જ રહે છે.
 - (૪) વ્યુચ્છિન્નક્રિયાઅપ્રતિપાતિ—શ્વાસોશ્વાસ પણ અટકી જાય અને તુરત મોક્ષ થાય તે.

છેલ્લા બે પ્રકાર કેવળીને જ હોય છે. આમાં પ્રથમના

બે-આર્ત અને રોડ ત્યાજ્ય છે તે ધ્યાનમાં રાખવું. ધર્મ તથા શુદ્ધિની ભાવના નિર્ગુણ દરે છે તે અત્ર વજ્રાવ્ય છે.

૬ ઉત્સર્ગ—હાઉસગમ. ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ. બાહ્ય અને અભ્યંતર સ્વર્ગ વસ્તુઓનો ત્યાગ બાહ્યમાં ગણનો ત્યાગ, શરીરનો ત્યાગ, ઉપધિત્યાગ અને અશુદ્ધ બાળપણીનો ત્યાગ તથા અભ્યંતરમાં કપાય, ગિર્યાત્વ, જંસારનો ત્યાગ.

આ રીતે ૩ પ્રકારનો અભ્યંતર તપ છે.

આ બાહ્ય અભ્યંતર તપથી આત્મા સાથે લાભેલાં કર્મો દર ધર્મ કાય છે. સામાન્ય રીતે તપમાં માત્ર ઉપવાસ, આયન-નિવાહિને મમજવામાં આવે છે, એનો મદ્દિમા પણ ધણો મોટો છે, પણ તપ શબ્દ ધનુ વિશાળ અર્થમાં વપરાયેલ છે, એ વાત ખૂબ સમજવા યોગ્ય છે. જે અભ્યંતર તપને પૃથક્કરણ કરીને વિસ્તારથી સમજવામાં આવે તે તમા સવરના લગભગ સર્વ પ્રકારોનો સમાવેશ થાય છે. ત્યાગની શરૂઆત અને તેનું પર્યાવસાન તપમાં જ આવે છે અને દશવૈકલિક સૂત્રની પ્રથમ ગાથામાં ' ધર્મોમંગલમુખિદ્વં ' એટલે કે ધર્મ ઉન્નુષ્ઠ મંગલ કહ્યું છે તેની સાથે જ ધર્મના ત્રણ પ્રકાર બતાવ્યા છે: અર્ધિમા, સંજમ અને તપ. આ શુદ્ધ પર વિવેચન આગળ કરવાનું રાખી અત્ર તે એક જ વાત કરવાની છે કે તપ એ આત્મધર્મ છે, આત્માના વિકાસ માટે અતિ ઉપયોગી તત્ત્વ છે અને એની વિચારણામાં બાહ્ય અને અભ્યંતર બન્ને પ્રકારને ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવાના છે, તંમાં પણ બાહ્ય કરના અભ્યંતર તપની જરૂર વિશેષ છે, છતાં બાહ્ય તપો અભ્યંતર માટે પ્રજાળા નિમિત્ત કારણો છે. આટલો પરિચય નિર્ગુણનો દરી આપણે ભાવનામાં પ્રવેશ કરીએ. ખૂબ આનંદથી આ ભાવના આત્મવિકાસ માટે ભાવવા યોગ્ય છે

મકરાણુ ૯ મું

નિર્જરા ભાવના

ઇન્દ્રવજ્રા

યત્તિર્જરા દ્વાદશઘા નિરુક્તા, તદ્ દ્વાદશાનાં તપસાં વિમેદાન્ ।
હેતુપ્રમેદાદિહ કાર્યમેદઃ, સ્વાતન્ત્ર્યતસ્ત્વેકવિધૈવ સા સ્યાન્ ॥ક

અનુદ્વપ્

કાષ્ઠોપલાદિરૂપાણાં, નિદાનાનાં વિમેદતઃ ।

વહ્નિર્યથૈકરૂપોઽપિ, પૃથગ્રૂપો વિવક્ષ્યતે ॥ સ્વ ૨ ॥

નિર્જરાપિ દ્વાદશઘા, તપોમેદૈસ્તયોદિતા ।

કર્મનિર્જરણાત્મા તુ, સૈકરૂપૈવ વસ્તુતઃ ॥ ગ ૩ ॥

ઉપેન્દ્રવજ્રા

નિકાચિતાનામપિ કર્મણાં યદ્, ગરીયસાં ભૂધરદુર્ધરાણામ્ ।
વિમેદને વજ્રમિવાતિતીવ્રં, નમોઽસ્તુ તસ્મૈ તપસેઽદ્ભુતાય ॥ઘ ૪॥

ક ૧ નિરુક્તા કહી. બતાવી. દ્વાદશ બાર. (પૂર્વ પરિચય જુઓ)

હેતુ કારણ. કારણત્વ. વિશેષ. પ્રમેદ પૃથક્ હોવાને કારણે.

કાર્યમેદ ભિન્નતા. સ્વાતંત્ર્યતઃ પોતે, બાતે, વિશેષ રહિતપણે.

સ્વ ૨ ઉપલ પથ્થર. ચક્રમક. એને લોહા સાથે ધસવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય

છે. નિદાન ઉત્પાદક કારણ. વિવક્ષ્યતે વર્ણવવામાં આવે છે.

ગ ૩ ઉદિતા કહેવામાં આવી છે નિર્જરણ દેશથી કર્મનું ક્ષપણ.

આત્મા ૩૫. વસ્તુતઃ વસ્તુસ્વરૂપે, પરમાર્થ દૃષ્ટિએ.

ઘ ૪ નિકાચિત ગાઢ, આકરાં, ચીકણાં, ચીક્રટપણે વળગી રહેલાં.

ગરીયસાં બહુ મોટા, મોટા શિખરવાળા. ઊંચા. ભૂધર પર્વત.

દુર્ધર વિકટ. Irresistible વિમેદન (૧) ચૂરો કરવો

(પર્વતપક્ષે). (૨) કાપી નાખવું, ખેરવી નાખવું. (કર્મપક્ષે).

- ક ૧. નિર્જરાને બાર પ્રકારની કહેવામાં આવી છે તે બાર પ્રકારના તપના બેદને લઈને છે. કારણમાં વિશિષ્ટતા હોવાથી અહીં સિત્તતા દેખાય છે, પણ સ્વતંત્ર નજરે જોઈએ (કારણોની અંપેક્ષા ધ્યાનમાં લીધા સિવાય) તો તે નિર્જરા એક જ પ્રકારની છે.
- ક ૨. જેવી રીતે અગ્નિ એક જ પ્રકારનો છે, છતાં તેને ઉત્પન્ન કરનાર લોકો, ચક્રમક (પૃથ્વર) વગેરેના જુદા જુદા પ્રકાર હોવાને કારણે તે (અગ્નિ)ની જુદા જુદા પ્રકારે વિવક્ષા (વિવેચન) કરવામાં આવે છે,
- ક ૩. તેવી જ રીતે તપના બાર પ્રકાર હોવાથી નિર્જરાને પણ બાર પ્રકારની કહેવામાં આવી છે, બાકી કર્મોના અંશથી નાશ કરવાની દૃષ્ટિથી તેને જોઈએ તો વસ્તુ-સ્વરૂપે તે માત્ર એક જ પ્રકારની છે.
- ક ૪. બારે મોટા ઉત્તુંગ શિખરવાળા વિકટ પર્વતોને તોડવાને જેમ ઈંદ્રનું વજ્ર અતિ લીધપણે કામ આપે છે તેમ અત્યંત ચીકણાં (નીકાચિન) કર્મોને કાપી નાખવાને માટે જે તપ અતિ લીધુ બારીકાઈથી કામ આપે છે તે અદ્ભૂત તપશુલ્કને નમસ્કાર હો !

જગજ્ઞાનિ

કિમુચ્યતે સત્તપસઃ પ્રભાવઃ, કઠોરકર્માર્જિતકિલ્બિયોઽગ્નિ ।
 દૃઢપ્રહારીવ નિહત્ય પાપં, યતોઽપવર્ગં લભતેઽચિરેણ ॥ છ ૫ ॥
 યથા સુવર્ણસ્ય શુચિસ્વરૂપં, દીપ્તઃ કૃશાનુઃ પ્રકટીકરોતિ ।
 તથાત્મનઃ કર્મરજો નિહત્ય, જ્યોતિસ્તપસ્તદ્વિજ્ઞદીકરોતિ ॥ ચ ૬ ॥

અગ્રધરા

વાહ્યેનામ્યન્તરેણ પ્રથિતવહુભિદા જીયતે ચેન શત્રુ-
 શ્રેણી વાહ્યાન્તરઙ્ગા ભરતનૃપતિવદ્ભાવલબ્ધદૃઢિમ્ના ।
 યસ્માત્પ્રાદુર્ભવેયુઃ પ્રકટિતવિભવા લબ્ધયઃ સિદ્ધયશ્ચ,
 વન્દે સ્વર્ગાપવર્ગાર્પણપટુસતતં તત્તપો વિશ્વવન્દ્યમ્ ॥ છ ૭ ॥

છ ૫ કિમુચ્યતે શું કહેવું? સત્તપ સમીચીન તપ, સમ્યક્ તપ.
 પ્રભાવ મહિમા, સામર્થ્ય, મહિમા. કઠોર મહાત્મીય, અતિ-
 ભયંકર. કિલ્બિય પાપ. દૃઢપ્રહારી નામ છે. હકીકત માટે
 નોટ જુઓ. અચિરેણ થોડા વખતમાં અપવર્ગ અપ-નષ્ટ રાગાદિ
 વર્ગ. મોક્ષ.

ચ ૬ શુચિ પવિત્ર, મૂળભૂત, જાતવાન. દીપ્તઃ સળગાવેલો, પ્રકટાવેલો.
 કૃશાનુ અગ્નિ. નિહત્ય દૂર કરીને. નાશ કરીને. વિશદઃ શુદ્ધ.
 છ ૭ પ્રથિત જાતાવેલો, પ્રાપ્ત થતા. વહુભિદા જેના અંતેક ભેદ છે.
 વાહ્ય બહારના દુશ્મનો, વૈરીઓ. અન્તરંગા અંદરના શત્રુઓ
 રાગ-દ્વેષાદિ, દૃઢિમ્ના દઢતા. અર્પણ પ્રાપણ. પટુ સામર્થ્યયુક્ત.

૪૫. સગીચીન તપના પ્રભાવ(માદાત્મ્ય)ની તે વાત શી કરવી ? હૃદયદારીની પેઠે કોઈ પ્રાણીએ અત્યંત ભયંકર-મદાપાપી દામો કરીને અત્યંત પાપ એકદુન કર્યું હોય તેવો શુભ પળ એ પાપનો નાશ કરીને થોડા વખતમાં મોક્ષને પામે છે.

૪૬. જેવી રીતે પ્રકટાવેલો અગ્નિ સોનાનું નિર્ગળ સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે, તેવી રીતે 'તપ' આત્માની કર્મરૂપી રજ(કચ્છ)ને દૂર કરીને તેના (આત્માના) શુદ્ધ સ્વરૂપ(ચૈતન્ય)ને દીપ્તિવત બનાવે છે.

૪૭. જે તપના બાહ્ય અને આશ્રયંતર અનેક પ્રકારો બતાવવામાં આવ્યા છે, જે તપ બાહ્ય અને અંતરંગ થતું. ઓની ઘેણીઓને બગત ચકવર્તીની પેઠે ભાવના-પૂર્વક પ્રાપ્ત કરેલી હૃદનાથી શુભી લે છે અને જેનાથી લોકો જોઈ શકે તેવા લેખણો અને સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે તેવો સ્વર્ગ અને મોક્ષને અપાવવાને-મેળવી આપવાને સમર્થ 'તપ' આખી દુનિયાને પૂજ્ય છે. હું તેને વંદન કરું છું.

ગૈયાષ્ટક

(ધ્રુવપદ)

વિભાવય વિનય ! તપોમહિમાનં ।

વહુભવગ્નિતદુષ્કૃતમમુના,
લભતે લઘુ લઘિમાનમ્ ।

વિભાવય વિનય ! તપોમહિમાનં ॥ ૧ ॥

ચાતિ ઘનાપિ ઘનાઘનપટલી,
સ્વરપવનેન વિરામમ્ ।

ભજતિ તથા તપસા દુરિતાલી,

ક્ષણમહુરપરિણામમ્ ॥ વિ૦ ॥ ૨ ॥

વાઙ્મિતમાકર્પતિ દૂરાદપિ,

રિપુમપિ વ્રજતિ વયસ્યમ્ ।

તપ દ્વિદમાશ્રય નિર્મલભાવા-

દાગમપરમરહસ્યમ્ ॥ વિ૦ ॥ ૩ ॥

અનશનમૂનોદરતાં,

વૃત્તિદ્વાસં રસપરિહારમ્ ।

ભજ સાંલીન્યં કાયક્લેશં,

તપ ઇતિ બ્રાહ્મમુદારમ્ ॥ વિ૦ ॥ ૪ ॥

રાગ પાંચમી અન્યત્વ ભાવનાના ગેય અષ્ટકનો જે લય છે તેમાં
જ આ અષ્ટક પણ ગાઈ શકાય છે. મસ્ત રાગ છે અને ઠેકા સાથે
ગાવા યોગ્ય છે.

૧. હે વિનય ! તું તપના મહિમાને સારી રીતે ભાવ-
એનાથી (તપથી) અનેક ભવેમાં એકકું કરેલું પાપ
એકદમ અત્યંત એણું થઇ જાય છે અને અદ્યતનને
ધારણ કરે છે. (અદ્યતનમાં લોગવવા યોગ્ય થઈ જાય છે.)
૨. આકરો એવાડંબર ગમે તેટલો નિજિડ દેખાતો હોય તે પણ
જેમ આકરા જોરદાર પવનથી વીખરાઈ જઈ નાશ પામી
જાય છે તેવી રીતે પાપોની એવી હોય તે પણ તપસ્યા-
વટે તદ્દન વિનાશની સ્થિતિએ પહોંચી જાય છે.
૩. તપ કોઇ વસ્તુ દૂર હોય તો ત્યાંથી પણ તેને ખેંચીને
નજીક લાવે છે; તપ દુશ્મનને પણ મિત્ર બનાવે છે; તપ
જૈન યુત-સિદ્ધાન્તના પરમ રહસ્ય-સારરૂપ છે. એ તપને
નિર્ભળ ભાવથી આચર-સ્વીકાર અને એ રીતે હે વિનય !
તપના મહિમાને ભાવ.
૪. (૧) અનશન, (૨) બ્રહ્મચરિત્ર, (૩) વૃત્તિસંયમ,
(૪) રસત્યાગ, (૫) સંહીનતા અને (૬) કાયકલેશ-
એ વિશાળ ભાષ્યતપો છે.

प्रायश्चित्तं वैयावृत्यं,

स्वाध्यायं विनयं च ।

क्रायेत्सर्गं शुभध्यानं,

आभ्यन्तरमिदमं च

॥ वि० ॥ ५ ॥

शमयति तापं गमयति पापं,

रमयति मानसहंसम् ।

हरति विमोहं दूरारोहं,

तप इति विगताशंकम्

॥ वि० ॥ ६ ॥

संयमकमलाकार्मणमुज्ज्वल-

शिवसुखसत्यंकारम् ।

चिन्तितचिन्तामणिमाराधय,

तप इह वारंवारम्

॥ वि० ॥ ७ ॥

कर्मगदौषधमिदमिदमस्य च,

जिनपतिमतमनुपानम् ।

विनय ! समाचर सौख्यनिधानं,

शान्तसुधारसपानम्

॥ वि० ॥ ८ ॥

૫ (૧) પ્રાયશ્ચિત્ત, (૨) નૈવાત્મ્ય, (૩) સ્વાધ્યાય, (૪) વિનય, (૫) કાયોત્સર્ગ અને (૬) શુભ ધ્યાન-આ અભ્યંતર તપ છે.

૬. કોઈ પણ પ્રકારનાં કૃત્તની ઇચ્છા વગર કરેલું તપ હોય તો તે તપને શમાવે છે, પાપનો વિનાશ કરે છે, મન-દસને ક્રોડા કરાવે છે અને દુઃખે કરીને છતી શકાય તેવા આક્રશ મોહને પણ દૂરી લે છે. હે વિનય ! તપના મદ્દિમાને સારી રીતે જાણ.

૭. તપ સંયમ-લક્ષ્મીનું સાચું વર્ણીકરણ છે, નિર્ભય મોક્ષ-મુખનો કોલ છે, ઇચ્છિત પૂરનાર ચિંતામણિરત્ન છે. એ તપને વારંવાર આરાધ-એનું સારી રીતે આચરણ કર.

૮. જો તપ કર્મોદ્દેપ વ્યાધિઓનું ઔષધ છે અને જિનપતિનો મત્ત એ ઔષધને લગતું અનુપાન છે. હે વિનય ! સર્વ મુખોના ભંડારદેપ આ શાંતમુધારસનું પાન તું કર.

નોંધ:-

૧. વિનાયક શરી રીને બાન. વિચાર-પરમા આજી. કુલ્લન
પળનો આર. સ્વુ જીવિ. મેદમ. સ્વિમાન આપસા. અગત.

૨. ગના મિષિડ. આકરી. ગનાપન વાવળ. પટલી મંદળી. સર
કર્કશ. આકરો. પરિણામ સ્વભાવ.

૩. ઘાઙ્ગિન કટુ. મિષ્ટન. જાતિ પ્રાપ્ત કરે છે. નિર્મલ મેદનગરના
આસાપાસ વગરના. આગમ જિન પ્રવચન

૪. કુનેદરનાં બિનકેરનાઃ ઉદર મોખે પેટ. બિન-મોખું. બાપું.
સાંલીન્ય સંવરણ. ઉદાર વિશાળ. સુપ્રસિદ્ધ.

૫. આ પ્રત્યેક શબ્દનો અર્થ અને તે પર વિવેચન પૂર્વ પરિ-
ચયમાં થઈ ગયું છે તે જુઓ.

૬. શમયતિ હડો પાડી દે છે. શમાવે છે. શમયતિ નાશ કરે
છે. રમયતિ ક્રીડા કરાવે છે. માનસહસમ્ મનરૂપ દંડને. દુરાચાર
નેના ઉપર વિજય મેળવવો મુશ્કેલ પડે તેના insurmountable
આદંસા ધમ્મ, દુષ્ટાકંડા.

૭. સંયમ ઇન્દ્રિય-મનનો રોધ. કમલા લક્ષ્મી. કાર્મણ કામજી,
વશીકરણ. સત્યંકાર વેપાર કરતી વખત-મોદો કરતાં હાથો ફેંકવો-
કોણ આપવો તે.

૮. ગદ વ્યાધિ, રોગ. અનુપાન ઓમડની સાથે આરોગ્યવર્ધક
વસ્તુ મેળવવી તે. સમાચર આચર.

નિર્જરા ભાવના—

∴

પરિચય—

દ. ૧. આશ્રય અને સંવર તત્ત્વનો જો બરાબર ખ્યાલ આવ્યો હોય તો નિર્જરા તત્ત્વમાં બહુ વિવેચનની જરૂર નહિ રહે. એનો મુખ્ય આશય પૂર્વપરિચયમાં જણાવી દીધો છે. આત્માની સાથે લાગેલાં કર્મોને દૂર કરવામાં મહા આકરો પ્રયાસ કરવો પડે તેમ છે. નવાં આવતાં કર્મોને અટકાવવા જેમ અતિ ઉપયોગી બાબત છે તેટલી જ મહત્ત્વની બાબત અગાઉનાં કર્મોને ખખાવવા તેને લગતી છે અને એ કર્મોનો શાંતિ પજુ આધારણ રીતે બહુ મોટો હોય છે. દરેક સમયે આનંદ કર્મ બંધાય છે અને ઉદયમાં આઠ કર્મ હોય છે, પરંતુ ઉદય કરનાં બંધ વધારે થતો હોવાથી જન્મે પાશુ ધાતુ મોટું થાય છે. તેનો જો બરાબર રસતો ન થાય તો ભાર ઓછો કેમ થાય ? આ શુશ્રવણવાળા સવાલનો નિકાલ હવે વિચાર કરીને લાવવાનો છે અને તેની યોગ્ય વિચારણા એ આ નવમી ભાવના છે. કર્મોનો બંધ આત્મા સાથે થાય છે તે વખતે તેની સ્થિતિ પણ સુકરર થાય છે એ સ્થિતિ એટલે ઉદયકાળ. કર્મવિપાક-ફળ ઉદયમાં ક્યારે આવશે તેનો નિર્ણય સ્થિતિ-બંધ કરે છે. એ સમય પ્રાપ્ત થવા પહેલાં કર્મ પડ્યું રહે, કંઈ પણ ફળ ન આપે તે વચગાળેના સમયને ‘અબાધાકાળ’ કહેવામાં આવે છે.

આવી રીતે અનેક કર્મો આત્માને લાગી રહેલાં હોય છે. એને ઉદયકાળ પહેલા ઉદીરણ કરીને ખેંચી લાવી, ઉદય સન્મુખ

કરી પ્રદેશ ઉદયવડે એને જેરવી નાખવા એ નિર્જરા કહે છે. કર્મને નિર્જરવા એટલે એની શક્તિ મંદ પાડી દેવી અને એને જેરવી નાખવા. એને ‘પરિશ્રાટન’ પણ કહેવામાં આવે નિર્જરા જે પ્રકારનું કાર્ય કરે છે. એ કર્મની સ્થિતિ ઓછી છે અને કર્મનો રસ મંદ કરી નાખે છે, મહા આકરાં હોય એને નિર્જરા તદ્દન નિર્માલ્ય જેવા કરી નાખે છે. રીતે સ્થિતિબંધ અને રસબંધ ઉપર નિર્જરાની મોટી અસર

કેટલાંક કર્મોને વિપાકમાં ભોગવ્યા સિવાય પ્રદેશોદય જેરવી નાખે છે. આ રીતે આત્માને હુળવો કરવાનું કા નિર્જરા કરે છે. સંગ્રિત કર્મોના ક્ષયને નિર્જરા કહેવા આવે છે અને સર્વ કર્મોનો સર્વથા નાશ થાય તેને મોક્ષ અપવર્ગ કહેવામાં આવે છે.

આ નિર્જરા તપથી થાય છે. ઘસારા વગર ચળકાટ થતો ન અને મોક્ષ મેળવવું એ બાળકનો ખેલ નથી. ત્યાગ વગર, સંયમ વગર, ઇંદ્રિયદમન વગર, નિઃસ્પૃહ વૃત્તિ વગર, નિરાકાંક્ષા વગર સન્મુખભાવ વગર આત્મા અનાદિ કાળના પરિચયો છોડી દે આશા વ્યર્થ છે. એને સંસાર સ્વભાવ થઈ ગયો છે; ચિર પવિત્ર થયેલી વિભાવ એ સ્વભાવ થઈ ગયો છે. એમાંથી છૂટવા માટે દે ઉપર અસાધારણ અંકુશ અને મન ઉપર સંયમ અનિવાર્ય છે.

બાહ્ય અને અભ્યંતર તપની ગોઠવણ એવી સુઘટ્ટ રીતે કરવામાં આવી છે કે એમાં દેહ, વાણી અને મન એ ત્રણે યોગ પર અસાધારણ કાળૂ આવી જાય. તપ એટલો વિશાળ શબ્દ છે કે એમાં સંવરના સર્વપ્રકારો આવી જાય છે અને તે ઉપરાંત દેહ વાણી અને મન પર સંયમ કરવાના અનેક વિધાનોનો પણ

એમાં અભાવેશ થાય છે. આ નિર્જરાને બાર પ્રકારની કહેવામાં આવી છે તે તપના બાર લેદને લઈને છે. છ બાહ્ય અને છ અભ્યંતર તપ મળીને બાર પ્રકાર થાય છે, જેનું વિવેચન પૂર્વપરિચયમાં થઈ ગયું છે. આ જે પ્રકારો પાડવામાં આવ્યા છે તે કારણને લઈને છે. દોષ પ્રાણીને અનરાનથી લાભ થાય તો તેની નિર્જરા અનરાન દ્વારા થઈ કહેવાય. એમાં સકામ અને અકામ બન્નેનો અભાવેશ થાય છે. બાહ્ય તપમાં એ બન્નેને અવકાશ છે. અભ્યંતર તપથી તો સકામ નિર્જરાનો જ સંભવ છે.

વસ્તુનાં ભોધએ તો નિર્જરા એક જ પ્રકારની છે, દેશથી કર્મનો ક્ષય તે નિર્જરા કહેવાય છે. હેતુભેદથી એના બાર ભેદ થાય છે. નિર્જરાને કયા દષ્ટિગિન્દુઓ જોવામાં આવે છે તે ઉપર આધાર રહે છે.

જ. ૨. જેવી રીતે અગ્નિ તો એક જ છે પણ તેને પ્રગટાવનાર વસ્તુના ભેદથી અગ્નિના ભેદ પાડવામાં આવે છે; જેમકે લાકડાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો હોય તો તેને આપણે દાષાગ્નિ કહીએ, ચક્રમકના પરધરને લોહા સાથે થતી અગ્નિ પાડયો હોય તો તેને આપણે પાપાણ્ડુઅગ્નિ અથવા ઉપલાગ્નિ કહીએ, તેવી જ રીતે પાશુને સગગાબ્યું હોય તો તેને તૂણાગ્નિ કહીએ, છાણું સગગાબ્યાં હોય તો તેને ગૌમયઅગ્નિ કહીએ, ઠોસસાનો અગ્નિ, જેમનો અગ્નિ લગેદે અનેક અનેક નામો આપીએ, પણ એ પ્રત્યેક અગ્નિનો સ્વભાવ તો અરમ કરવાનો, બાગવાનો, પ્રકાશ કરવાનો છે ને જ રહેવાનો છે નિદાન કારણ-ઉત્પાદન કારણના ભેદને લઈને આપણે અગ્નિના જુદા જુદા નામો આપીએ છીએ.

જ. ૩. તેવી રીતે તપના જુદા જુદા પ્રકારો દેવાથી નિર્જરાના

બાર પ્રકાર કહેવામાં આવ્યા છે. એટલા તપના બેદ તેટલા નિર્જીવના હોઈ ગણ્યા છે. વસ્તુતઃ માત્ર કર્મનું પરિણામ એટલે દેશમાં કર્મના ક્ષયની મજદે એકાએક તેા નિર્જીવનો એક જ પ્રકાર છે.

આ કારણમાં કાર્યનો આરોપ કરીને પાટેલ બેદ છે; વસ્તુતઃ પરિણામ એક જ છે.

ઘ. ૪. આ પ્રાણી જ્યારે કર્મ જાંધવા માંડે છે ત્યારે તે એમ સમજે છે કે એને કદી મરવું નથી કે એ કદી જુદા થનાર નથી અને જાંધેલાં કર્મ ભોગવવા પડવાનાં નથી. એના ધંધાના ગોટાળા જોયા હોય તો એના મનડાનાં આમલાં એનો પાર પમાશે નહિ. એને સ્ત્રી શંખાંધી ઝગડામાં જોયા હોય તો ખટપટ અને કાવાદાવામાં એટલો ઊતરી જશે કે એ ખૂન કરવા સુધી ઊતરી જતો માલૂમ પડશે. રાજદારી ખટપટો તો મનને એટલી હદ સુધી ઊતારી નાખે છે કે સતદિવસ એની ઊંઘ પણ ઊડી જાય છે, કર્મજાંધમાં અંતરંગ સ્થિતિ ઉપર ઘણું આધાર છે. મનમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરે જેટલે અંશે વર્તતા હોય છે તેટલે અંશે તેની ગાઢતા વધતી જાય છે. એટલી જ અસર હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય અને દુઃખાં કરે છે અને વેદોદય તો કેવું કાર્ય કરે છે તે જોવા માટે કોઈ પણ ઇતિહાસ કે નવલકથા ણસ છે. જર, જમીન અને જોરુને લઈને અનેક ઝગડા થાય છે તે તો જાણીતી વાત છે, પણ અત્ર પ્રસ્તુત વાત એ છે કે એ પ્રસંગે મોહનીયકર્મના કોઈ પણ પ્રકારની-કષાય, નોકષાય કે વેદની જેટલી તીવ્રતા હોય છે તેના પ્રમાણમાં કર્મજાંધ થાય છે.

કેટલીક વાર પ્રાણી એવાં આકરાં વેર જાંધે છે કે એનો

કેટલા ય કાળ સુધી નિકાચ જ ન આવે. એને જાણે માર્ગના
 પેર-પેર હોવાય છે. ધર્મનાં સુધી પણ એ વેર શમતાં નથી.
 પ્રાણી એમાં વધારે ને વધારે મલિનતા વધારતો જ લય છે
 અને તેવા તુચ્છ મનોવિકારોમાં કોઈ વાર માનની કલ્પનાથી,
 કોઈ વાર પોતાની જાનિતા અભિમાનથી, કોઈ વાર હેશહાઝને
 નામે, કોઈ વાર પોતાના સ્વમાનને નામે એ ગૂંદે છે, ઝગડે છે
 અને માર મારે છે કે ખાચ છે; પણ એ આખો વખન એનું
 મન એટલું સંકલિત રહે છે કે એને બીજું કામ સૂઝતું
 નથી. આ સંકલિત વૃત્તિથી જે કર્મો જંધાય છે તે 'નિકાચિત્ત'
 કર્મ હોવાય છે. તીવ્ર કપાયને વશ થઈને બાંધેલાં કર્મોને આ
 ધકારમાં મૂકવામાં આવે છે આકરાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરે
 મનમાં વર્તતાં હોય ત્યારે આવાં નિકાચિત્ત કર્મો જંધાય છે.

ધર્મી વખન પ્રાણી કર્મ બાંધે છે ત્યારે એવો આકરો
 જંધ કરે છે કે હીરની દોરીની ગાંઠ ઉપર તેલનું ટીપું મૂકીએ
 તો પછી તે ગાંઠ કોઈ રીતે ન છૂટે એવી તેની સ્થિતિ કરી મૂકે છે.
 આવાં નિકાચિત્ત કર્મો જ્યારે વિપાક ઉદયમાં આવે છે ત્યારે
 જે દુઃખાનુભવ યાય છે તે અકથ્ય છે. શરીરમાં બાધિ, ધનનો
 નાશ, ગરીબાર્થનાં સંકટો, નજીકનાં સીપુવાદિ સંજંધીઓનાં
 મરણ કે વિયોગ, ઘરમાં સર્વત્ર અસંતોષ, કીર્તિને બદલે અપમાન
 વગેરે અનેક ઉપાધિઓ પ્રાપ્ત યાય છે અને જીવન શાંત,
 આનંદી, સ્થિર હોવાને બદલે બોલારૂપ, ત્રાસરૂપ, જોદમય થઈ
 જાય છે. હીરનો ગાંઠ ઝટવી જ મુશ્કેલ છે, પણ તે ઉપર તેલનું
 ટીપું મૂક્યું એટલે તો છૂટવાનો સવાલ જ રહેતો નથી. નિકા-
 ચિત્ત કર્મોની ગાંઠ એવી હોય છે.

એવા પ્રકારનાં નિકાચિત કર્મોનાં જ્યારે વિપાકોદય થાય ત્યારે મહા ત્રાસ થાય છે. તેવાં કર્મો-જેને મોટાં શિખરવાળાં પર્વત સાથે સરખાવી શકાય તેને કાપી નાખવાનો-દૂર કરવાનો માર્ગ એક જ છે. જેમ પર્વતને ઇંદ્રનું વજ્ર કાપી નાખે છે એવી પુરાણોમાં વાત છે તેની સાથે આ સરખાવવા યોગ્ય છે. અન્ય શાસ્ત્રમાં વાત એમ છે કે પર્વતોને અસલ પાંખો હતી, તેથી તેઓ ઊડી શકત હતા અને મનુષ્ય, પશુ, પક્ષીને ખૂબ ત્રાસ થતો હતો. તેની ઇંદ્ર પાસે દ્રિયાદ ગર્ભ. એણે વજ્ર મૂક્યું. વજ્ર એક હાથ લાંબું હોય છે, પણ તેની શક્તિ ઘણી જળારી હોય છે. એણે પર્વતોની પાંખો કાપી નાખી. મોટા દુર્ધર પર્વતો જેનાં શિખરો ગગનચુંગી હોય છે તેની પાંખોને આવું નાનકડું વજ્ર કાપી નાખે એ જેવી આશ્ચર્યની વાત છે તેવી જ નવાઈની વાત તપની છે. એ આટલો નાનો હોવા છતાં મહા તીવ્ર વિપાક આપનાર નિકાચિત કર્મોને કાપી નાખે છે. સાધારણ રીતે કર્મમાં ઉપક્રમ, ઉપશ-મન, ઉદ્વર્તન, અપવર્તન, સંક્રમણ થાય છે. એ ઘણા અગત્યનો વિષય છે, પણ જાહુ વિશાળ છે. કર્મપયડી વગેરે ગ્રંથોથી તે જાણી લેવો. એ નિકાચિત કર્મો તો ઉપક્રમ વિગેરે માટે પણ અયોગ્ય હોય છે અને તીવ્ર વિપાક આપવાને તૈયાર હોય છે.

એવાં કર્મોને કાપી નાખવા માટે વજ્ર જેવું કાર્ય કરનાર તપ-શુભ્રને નમસ્કાર થાઓ. તપના લેહોને ખૂબ વિચારીએ, એના ગૌરવનો સાક્ષાત્કાર કરીએ, એના ધ્યાન, વૈયાવચ્ચ વગેરે લેહોનો અનુભવ કરીએ, એમાં રહેલ સેવાભાવ, આકાંક્ષારહિતત્વ અને આત્મવિકાસને જીવનમાં પ્રગટાવીએ ત્યારે તેની અદ્ભુતતા જાણે અને જાણે એટલે મન એને નમે. જો આત્મવિકાસના ડંકા જોરથી વગાડવા હોય તો આ અદ્ભુત તપને નમો. નમો એટલે શું

એ જણાવવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય નહીંને માત્ર નમો તપસે કે ઈ દ્રી નમો તપસે એવો ઉચ્ચાર કે જાપ કરવાથી ખરેખર આત્મવિકાસ થઈ જાય એવી જમણામાં પડવાનું નથી. ડંકા વગાડવા એટલે તદ્દપ જીવન કરી દેવું. એ તપને નમસ્કાર.

હ પ. તપનો મહિમા વર્ણવી શકાય તેમ નથી. તેને માટે, એટલું વર્ણન કરીએ તેટલું જોઈએ છે. અતિ બચંકર કર્મો કરીને પાપ એકકું કર્યું હોય તેને પણ એ તપ દૂર કરીને, મોક્ષ અપાવે છે. મતલબ દેશથી કર્મક્ષય (નિર્જરા) થતાં આખરે એ તપ સર્વ કર્મક્ષય કરી મોક્ષ આપે છે.

બાળદત્તા, સીહદત્તા, ગૌહત્તા અને વ્રતી (મુનિ) દત્તા-એ ચાર મહાદત્તા કહેવાય છે. એમાંની એક પણ દત્તા પ્રાણીને જરૂર નરકે લઈ જવા યોગ્ય કર્મો એકઠાં કરી આપે છે. આવી દત્તા કરતી વખતે કેટલા કિલ્લે પરિજામ મનનાં થતાં હશે તે કલ્પનું મુશ્કેલ નથી નાનું બાળક, સ્ત્રી કે ગાય (યનાવર સર્વ) અને અશસ્ત્રધારી મુનિ બચાવનાં સાધન વગરનાં હોય છે ચારે ઘણુંજાનું બચાવની શક્તિ ધરાવનાર પણ હોતાં નથી એમનો ઘાગ કરવો એ તીવ્ર દુષ્ટ અધ્યવસાય વગર ખર્ચ નહિ એ પ્રસંગે સ્થિતિ અને રસનો આકાર કર્મબંધ જરૂર થાય છે

તપ એ એક જ વસ્તુ છે કે જે એવી રીતે બાપેલ બચંકર વિપાક આપનાર કર્મોને દૂર કરે છે. એવા બચંકર કાર્યોનું પ્રાયશ્ચિત્ત તપ કરી આપે છે અને તે માટે તે અસાધારણ દામ દરે છે આયજિલ ઉપવાસાદિ બાદ્ય તપો અને ધ્યાન પ્રાયશ્ચિત્તાદિ અબંધનર તપો એવાં કર્મોને રાખી શકે છે.

‘ દૃઢપ્રહારી ’ મહાભયંકર ઘાત કરનાર હતો. એના નામ પ્રમાણે એ કારમો ઘા કરનાર હતો. એણે ઉક્ત ચારે પ્રકારની કૃત્યાઓ કરી હતી, પણ પછી એને શ્રા વીરપરમાત્માનો યોગ થઈ ગયો, એને યોધ થયો અને ઉપદેશની અસર ધરાવવા લાગી. જે નગરમાં એણે ફિંસાઓ કરી ત્રાસ વર્તાવ્યો હતો તેને દરવાજો જ ઊભા રહીને એણે ધ્યાન આદર્યું, કાઉન્સિલ કરી આત્મારામને જગાડ્યો, ખાવા-પીવાનો ત્યાગ કર્યો. નગરના લોકો તો વૈરથી ઉશ્કેરાયલા હતા. તેઓ એના પૂર્વના દુરાચારો ભૂલ્યા નહોતા. કેટલાક એને ન સહન થાય તેવા વચનના પ્રહારો કરવા લાગ્યા. કેટલાક એને લાકડીથી, હાથથી, પથ્થરથી મારવા લાગી ગયા; પણ એનું ચિત્ત કંઈ નહિ. છ માસ સુધી એણે સર્વ ઉપદ્રવો, વચનો અને માર સહન કર્યાં. એણે એ જ સ્થાને રહી સર્વ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું, આત્મારામને જગાડ્યો અને કોઈના ઉપર સંકટપથી પણ દ્વેષ કે ક્રોધ ન કર્યો. અંતે ચેતનરામને ધ્યાવતાં કર્મોને બાળી નાખી એ જ સ્થાનકે એણે કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આ નિર્જરા કહેવાય. આ તપનો પ્રભાવ છે. એમાં બાહ્ય અને અભ્યંતર તપનો સુંદર સહયોગ છે તે લક્ષમાં રાખવું.

સમ્યક્પ્રકારે તપ કરવામાં આવે, ક્રોધરૂપ અજીર્ણ વગર તપ કરવામાં આવે, ક્રોધ જાતના આશીભાવ વગર તપ કરવામાં આવે ત્યારે અતિ નીચ આચરણોને લીધે એકઠાં કરેલ કર્મોનો પણ આવી રીતે પ્રથમ અલ્પભાવ થાય છે અને તેના ઉપર દૃઢતા રાખી ચીવટથી વળગી રહેવામાં આવે તો અંતે તે સર્વ કર્મોનો આત્યંતિક અભાવ પ્રાપ્ત કરી અપવર્ગ-મોક્ષ અપાવી શકે છે. યાદ રાખવાનું છે કે દૃઢપ્રહારીનું તપ માત્ર છ માસનું હતું.

એટલા યોદ્ધા વખતમાં પણ તપ આવું કાર્ય કરે છે, તેથી અગ્નિ-
દેવ-યોદ્ધા વખતમાં જો કર્મોનો નાશ કરી અપવર્ગ અપાવે
છે એમ યાત કરી છે

જ ૬. જો કેવી રીતે થાય ? જોવો પ્રશ્ન સ્વાભાવિક છે. સોનું
ખાણમાંથી નીકળે ત્યારે તદ્દન માટી જેવું હોય છે. એના
ઉપર અનેક જાતનો કચરો વળી ગયેલો હોય છે, પણ તેને
ભૂમીમાં અગ્નિ ચેતાવી તેમાં મૂકવામાં આવે ત્યારે તેનો સર્વ
કચરો બળી જાય છે અને સોનું સો ટકનું થઈ બહાર પડે છે.

તપ અગ્નિ જેવો છે આત્માને ગમે તેટલાં કર્મો લાગેલાં હોય,
પણ જો તેના પર તપનો પ્રયોગ કરવામાં આવે તો જો કર્મભજને
દર કરવાની ક્રિયા કરે છે અને આત્માની જ્યોતિ પ્રકટાવે છે.

કર્મનું સ્વરૂપ આપણે જો સમજ્યાં હોઈએ તો આ ક્રિયા
કેમ થતી હશે એનો ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ નથી. જ્યારે પ્રાણી
તપ કરે, જ્યારે એના મન, વચન, કાયાના યોગે અંકુશમાં
આવી જાય અથવા આવના જાય, જ્યારે જો વિનય વૈમાવચ્ચમાં
ફરજના ખ્યાલથી સેવાભાવે જોડાઈ જાય, જ્યારે જો ધ્યાન-
ધારાએ ચઢી જાય, જ્યારે જો કાયોત્સર્ગમાં સ્થિર થઈ જાય.
ત્યારે કર્મોને શોષી બાળી મૂકતો જાય અને એના ઉપર
જે મળ લાગેલો હોય તે ધીમે ધીમે જોડો થતો જાય
અગ્નિ-મુવર્ણનો સયોગ બરાબર વિચારવામાં આવશે તો તપ
અને ચેતનનો કર્મભજને અંગે સંબંધ અને પ્રક્રિયા બરાબર
ખ્યાલમાં આવી જશે

છ ૭. તપને અંગે ભાવ-શુદ્ધિ માનસિક પરિણામને પૂજા

અગત્યનું સ્થાન છે. તપને સારામાં સારા આકારમાં આવવાનું કારણ લાવ-આંતર પરિણામ ઉપર રહે છે. અને ભાવની સાથે દૃઢતાને ગહુ ગાઢ સંબંધ છે. ગૂણ ભૂણ લાગી હોય, ઉપવાસ કર્યો હોય, સામે જાવાની વસ્તુઓ પડી હોય તે વળતે દૃઢતા રાખવી એ મુશ્કેલ છે. એથી પણ વધારે મુશ્કેલી ધ્યાન કે કઠિ-સ્સગમાં ઉપસર્ગાદિ પ્રસંગે સ્થિરતા રાખવામાં છે. એવે પ્રસંગે અંતરથી દૃઢતા રહે ત્યારે ખરે તપ થાય છે અને એ તપ અત્ર કહેવામાં આવનાર પરિણામ નીપજતવી શકે છે.

ભરત ચક્રવર્તી જેવા છ જાંડના સ્વામી ! એણે રાજ્યપ્રાપ્તિ માટે અનેક સંગ્રામો કર્યા, છ જાંડ તાણે કર્યા, પણ તે પુત્ર ક્રમલદેવતા હતા, એને કદી પણ છ જાંડના રાજ્ય સાથે તાદા-ત્મ્યભાવ થયેલો જ નહિ. એનું આખું જીવન સાક્ષીભાવનું અનુપમ દૃષ્ટાન્ત પૂરું પાડે છે. ચક્રવર્તન ઉત્પન્ન થયું તેની વધામણી અને પિતાને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની વધામણી બન્ને સમાચાર સાથે આવ્યા ત્યારે એણે પિતા પાસે જવાનો વિચાર કર્યો. એ નિર્ણય જે મહાનુભાવ કરે તે સાક્ષીભાવ સમજી શકે. આપણને પાંચ પચીસ રૂપિયાની પ્રાપ્તિ થતી હોય તો ધર્મને વિસરી જઈએ છીએ. આ વિશિષ્ટતા જે વ્યક્તિમાં હતી તે છ જાંડ સાધ્યા પછી એક વખત આરિસાભુવનમાં બેઠા હતા. ત્યાં આંગળીમાંથી એક વીંટી નીકળી ગઈ. આંગળી અડવી લાગી. આટલા નાના બનાવથી એ ધ્યાનધારાએ ચઢ્યા અને ધ્યાન એ કેવું કાર્ય કરે છે તેનો દાખલો પૂરો પાડ્યો. પાંચમી અન્યત્વ ભાવના ભાવતાં ગૃહસ્થ-પણામાં એણે તીવ્ર નિકાચિત કર્મોને કાપી નાખ્યાં અને આરિસા-ભુવનમાં જ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. ભાવનાનું આ અનુપમ દૃષ્ટાન્ત છે, ભાવ-આંતર માનસિક પરિણામ-કર્મ હદ સુધી વિકાસ

ધારે છે તેનું એ આદર્શ ચિત્ર છે, ધ્યાનતપાસિનો મહિમા જાણનાર એ અતિ વિશિષ્ટ હાખલો છે.

તપના પ્રભાવથી અનેક લઘિ તથા સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. આ જાનને અચિત્ત શક્તિઓ છે. તેમાં નાના મોટા યવાની, અદૃશ્ય યવાની વગેરે અનેક પ્રકારની શક્તિઓને 'લઘિ' કહેવામાં આવે છે. રોગ ને ઉપદ્રવનો વિનાશ જોરે કરનાર 'સિદ્ધિઓ' કહેવાય છે. સામાન્ય જ્ઞાનથી એનો પુલાઓ ન થાય. તપના અચિત્ત પ્રભાવથી અંદર અનેક શક્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, આત્મામાં અનંત શક્તિઓ છે. શક્તિશક્તિનો વિકાસ અનેક રીતે જોઈ કે કદથી શકાય છે. આ શક્તિ પ્રકટ કરનાર તપ છે.

(લઘિ સિદ્ધિનો ઉપયોગ યોગી કે તપસ્વી અગ્રાધારણ રણુ વગર કરે નહિ. એનો ઉપયોગ 'પ્રમાદજન્ય' છે. તે યોગદષ્ટિએ 'પ્રમાદો દિ મૃત્યુઃ' એટલે તેટલા પૂરતું જાની નજરે મરણ-પાત છે. આપણો અગત્યનો વિષય અત્ર પ્રસ્તુત છે. અહીં વાત એ છે કે અચિત્ત આત્મશક્તિઓ પથી પ્રાપ્ત થાય છે)

તપનો ખરો પ્રભાવ તો કોઈ તપસ્વી મુનિની જામુમાં પાનું થાય ત્યારે તેના વાતાવરણમાં જે શાંતિ જોવામાં આવે તે થાય તેમ છે. સમ્યક્ તપ કરનાર પોતે તો પવિત્ર, શાંત તથા ન હોય, પણ એનું વાતાવરણ પણ અકલ્પ્ય શાંતિમય હોય છે.

આવો જાણ અને અભ્યસર તપ એ જાણના પૂર્વક દરનારી આદરવાના આવે તો તે જાણ અને અભ્યસર શત્રુ પર વિજય

મેળવે છે. ગાદ્ય શત્રુ તો દુનિયાદારીના હોય છે અને તે પર વિજય મેળવવો તે તો સામાન્ય વાત છે, પણ અંદરના શત્રુ મોહરાજના લશ્કરીઓ છે તેના પર વિજય મળે તો ભારે વાત થાય. તપ એ સર્વ કરે છે. લઙ્ઘિસિદ્ધિ પણ પ્રાપ્ત કરી આપે છે અને સ્વર્ગ કે મોક્ષ પણ અપાવે છે. આવો તપ ખરેખર વિશ્વવંદ છે.

ધર્મની શરૂઆત દાનધર્મથી થાય છે અને સર્વલ્યાગમાં તે પર્યવસાન પામે છે. સર્વલ્યાગમાં છેવટે એને શરીર ઉપર પણ મમત્વ રહેતો નથી અને આગળ દાખલા કહેવામાં આવશે એવી નિઃસ્પૃહ વૃત્તિ એ જમાવે છે. આવા વિશ્વવંદ તપને નમસ્કાર કરું છું.

નિર્જરા ભાવના:— :: ગેયાષ્ટક પરિચય

૧. વિનય ! તારે જો સાધ્યે પહોંચવાની ચોક્કસ મરજી હોય તો તું તપના મહિમાનું ખૂબ ચિન્તવન કર. તપનો મહિમા તારે શા માટે ગાવો તેનાં કારણો આ અષ્ટકમાં અનેક જતાવ્યાં છે તે વિચારવા પહેલાં તને એક વાત કહેવાની છે તે પુનરાવર્તનને ભોગે ફરી વાર કહેવાની જરૂર છે. તપમાં આપણે જે ઉપવાસ, અનશન, વૃત્તિસંક્લેપ કરીએ છીએ એની કારણરૂપે જરૂર આવશ્યકતા છે, પણ જ્યાં જ્યાં તપની વિશિષ્ટતા જતાવી હોય ત્યાં ત્યાં અભ્યંતર તપને પ્રાધાન્ય આપવું અને ઉક્ત ગાદ્ય તપોને નિમિત્ત કારણ તરીકે સાથે રાખવાં. શ્રીમદ્દશોવિજય ઉપાધ્યાય જ્ઞાનસાર-તપાષ્ટક (૩૧મા) માં કહે છે કે-જ્ઞાનમેવ બુધાઃ પ્રાહુઃ, કર્મણાં તાપનાત્તપઃ । તદાભ્યન્તરમેવેષ્ટં, વાહ્યં તદુપવંહકમ્ ॥

તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કર્મને બાળનાર હોવાથી જ્ઞાનને જ તપ કહે છે અને તે અભ્યંતર તપ છે. બાહ્ય તપ તેને વધારનાર છે. આંતર તપ જૂઠું સમજવા જેવો છે. અભ્યંતર તપ જ્ઞાનમય છે અને જેની મુખ્યતા સદૈવ આંતરચક્ષુ સંમુખ રાખવાની છે. વસ્તુતઃ ઉપાધ્યાયભૂતો કહેવાનો આશય એ જ છે કે જ્ઞાન એ જ તપ છે. બાહ્ય તપ અભ્યંતર તપને જરૂર પોપણ આપે છે, પણ જ્ઞાનાત્મક તપની વિશિષ્ટતા છે. તત્ત્વમયીનો અભ્યાસ કરવો, જેની ચર્ચા કરવી, જેનું પુનરાવર્તન કરવું, સહસ્રદિવેશુદ્ધિને જૂઠું ખીલવવો, સમજણપૂર્વક વડીલોનો વિનય કરવો, વૃદ્ધ, ગ્લાન, તપસ્વી, દીન, દુઃખીની સેવા કરવી, સદૃધ્યાન કરવું એ સર્વ અભ્યંતર તપ છે. અભ્યંતર તપના જે પ્રકારો પૂર્વ પરિચયમાં બતાવ્યા છે તેમાં જૂઠું વધારો શક્ય છે. મતલબ વિવેકપૂર્વક આ અભ્યંતર તપને ખીલવ્યો હોય અને તેને જ્ઞાન સાથે જોડી દીધો હોય તો તે કર્મનિર્જરાનું કામ કરે છે. આ હકીકતથી બાહ્ય તપની કિંમત જરા પણ ઘટાડવાની નથી, પણ અભ્યંતર તપને અને ખાસ કરીને જ્ઞાનને એવું યોગ્ય સ્થાન આપવાની અગત્ય સમજવાની છે. તપનો મહિમા બાવીને, તેને મુદ્દાસર સમજીને તે આદરવાનાં કારણો હવે વિચારીએ.

પ્રથમ કારણ એ છે કે અનેક ભવોમાં એકઠાં કરેલાં અનિષ્ટ કર્મોના સમૂહને એ મોળાં પાડી દે છે અથવા હળવાં કરી દે છે. મહાઆરંભ મહાપરિશદ્ધ વગેરેથી અથવા મોહનીય કર્મના જોરથી, કષાયોની પરિણતિથી આ પ્રાણીએ અનેક દુષ્કૃતો-પાપો એકઠાં કરેલાં હોય છે અને એનો સરવાળો પ્રાયઃ ઘણો મોટો હોય છે. એ કર્મોને એ નિઃસત્ત્વ કરી નાખે

છે અને એ લાભ કાંઈ જેવો તેવો નથી. આ દેશથી યતી કર્મની પરિશ્રાવના તપનો મહાન્ લાભ છે.

તપથી કર્મો અદ્ય થઈ જાય છે, એની ચીકાશ ઊડી જાય છે અને એ તદ્દન પાતળાં પડી જાય છે એટલે કે એ તદ્દન રસકસ વગરનાં થઈ જાય છે એ પ્રથમ મુદ્દો છે. એનો એક દાખલો લઈએ. આપણી પાસે એક આંકણી (રુદ્ધર) પડેલ છે. એના પર કાળો રંગ છે. આપણે તે રંગને દૂર કરવો છે. તેના ઉપર કાગળ ઘસીએ તો કદાચ તેનો રંગ તદ્દન ન જાય તો પણ ઓછો થતાં થતાં નહિવત્ થઈ જાય. એવી કર્મની સ્થિતિ તપ કરી મૂકે છે. એ ખરી ન પડે તો પડું પડું થઈ જાય અને એની અંદર જે તીવ્ર રસઘટ્ટતા હોય છે તે અતિ અદ્ય થઈ જાય છે.

૨. હવે બીજી વાત તપનો મહિમા ભાવવાને અંગે કહે છે. આકાશમાં સખત વાદળાં ચઢી આવ્યાં છે, આકાશ ચારે તરફ એકરસ થઈ ગયું છે, વાદળાંથી ભરચક થઈ ગયું છે અને જાણે વરસાદથી પૃથ્વીને જળમય કરી દેશે એવો દેખાવ થઈ ગયો હોય છે. ત્યાં જળર પવનનો સપાટો આવે છે અને તેના જોરથી વાદળાં વીખરાઈ જાય છે અને વરસાદ આવતો અટકી જાય છે. ‘ ખર ’ પવન એટલે ખૂબ ગતિમાન પવન સમજવો. સુરીઆ (પશ્ચિમ ઉત્તરના) પવનથી વરસાદ આવે છે અને ખર અથવા ભૂખર પવનથી વાદળાં વિખેરાઈ જાય છે, એવી લોકમાન્યતા છે. ચોમાસામાં આ દેખાવ અનેક વાર અનુભવાય છે. એવી જ રીતે પાપની શ્રેણી આત્મા સાથે લાગેલી હોય અને ઉદયકાળની રાહ જોઈ જોડી હોય તેની સામે જો તપ આવે તો તે વાદળની સામે પવન જેવું કામ કરે છે તેમ આખી

દુસ્તિ-પાપની શ્રેણીને ક્ષણભંગુર કરી નાખે છે. ક્ષણભંગુર થાય છે એટલે વિનયનશીલ બને છે. પરિણામે એ તદ્દન ખલાસ થઈ જાય છે. તપ એ યથાવિધિ કરવામાં આવ્યો હોય, એટલે કે સદ્ગુણપૂર્વક સમજીને, અંતરના ભાવથી, પૂર્ણ ધીરોદ્ધાસપૂર્વક તપની આચરણ કરવામાં આવી હોય તો એ કર્મને ક્ષણભંગુર બનાવી દે છે. અનેક કર્મોને એ વિપાક ઉદયમાં લાભ્યા વગર પ્રદેશોદયથી જ ખારોબાર ખલાસ કરી દે છે. તપનો આ બીજો મોટો લાભ સમજવો. કર્મને નિર્માદ્ય કરે એ પ્રથમ લાભ અને કર્મને ક્ષણભંગુર કરી નાખે તે બીજો લાભ. આ બંને મોટા લાભો આત્મિક દૃષ્ટિએ બરાબર ચિન્તવના યોગ્ય છે.

૩. તપના બીજા પણ અનેક લાભો છે. જે મનોવાંછિત કર હોય તેને તે ખેંચીને નજીક લાવે છે. આ દુષ્ટીકનનો વ્યવહાર અર્થ એવો પણ થાય કે જે વસ્તુ-પત્ર, સ્ત્રી-પુત્ર-પ્રતિષ્ઠા આદિ ઇષ્ટ હોય તેને તપ દ્વંશી નજીક લાવે છે અને તે વાત શક્ય જણાય છે, પણ તેવા આંસારિક ઉપયોગ માટે તપનો ઉપયોગ અવરોધિત છે. એ તો જે કદી ન થવું જોઈએ તે થવાની વાત થઈ, ત્યાગને બદલે સંસાર તરફ ઘસડાવાનો એ માર્ગ છે. આપણે જે મદાન્ ત્યાગની ભાવના કરીએ છીએ તેમાં આવા વ્યવહાર ઇષ્ટ ફળની વિચારણાને અવકાશ નથી. એ તો આપણમાં આવી પડેલ તેના નિવારણ માટે અકૃમ કરે છે એવું સાબળીએ છીએ તેના જેવી વાત થઈ. એ વાતની સાથે નિર્જનને માર્ગે ચડનારને લેવાદેવા ન હોય તેવા પરિણામની શક્યતા સજ ખી ઊદાપોદને અત્ર ન્ધાન નથી. એવા અજ્ઞાન તપ-સાસારિક ફળપેશવા કરેલા તપને નિર્જન ભાવનાને અંગે બાદ કરી આપણે ચિત્તુદ વિચારણાને અંગે જોઈએ

તો સ્વર્ગ, મોક્ષ આદિ વાંછિત ફળને તપ નજીક જેંગી લાવે છે એ વાત કરવાની છે. નિરાશીભાવે તપ કરનાર કાંઈ માગતો નથી, પણ આત્મસાધક કર્મવિહારણ એની નજીક આકર્ષાઈને આવે છે એમ અત્ર કહેવાનો આશય છે. તપની કાર્યશક્તિ દર્શાવનાર આ ત્રીજું કારણ છે.

તપના આગંતુક લાભ તરીકે શત્રુ હોય તે પણ મિત્ર બની જાય છે. અંડકૌશિક જેવા ભયંકર સર્પ પણ ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીને વશ થઈ ગયો એ એનું જ્વલંત દૃષ્ટાન્ત છે. માર-માર કરતો દુશ્મન ઉઘાડી તરવારે સામેથી ધસી આવતો હોય તે ખરા તપસ્વી પાસે તરવાર જમીન પર મૂકી એના પગમાં પડી પગ ચાંપવા બેસી જાય છે. તપનો પ્રભાવ એવો છે કે એની સામે શત્રુતા કદી ટકી શકતી નથી, નહીં શકતી નથી, રહી શકતી નથી અને અંતે જીતવાઈ શકાતી નથી. પાતાંજલ યોગસૂત્રમાં કહ્યું છે કે-તત્ર ચ્ચલુ અહિંસાપ્રતિષ્ઠાયાં તત્સંનિધૌ વૈરત્યાગઃ એટલે એક પ્રાણીમાં અહિંસા બરાબર સિદ્ધ થઈ ગઈ હોય-જમી ગઈ હોય તો તેની આબુળાબુમાં જાતિવૈરનો પણ ત્યાગ થઈ જાય છે, એવા અહિંસક મહાપુરુષોને તો કોઈ વૈરો હોતું નથી, પણ કોઈ પ્રાણી એની ઉગ્રતા સહન કરી વૈર ધારણ કરતો હોય તે પણ એની નજીક આવે ત્યારે પોતાનું વૈર ભૂલી જાય છે અને જે મારવા આવ્યા હોય તે પ્રાર્થના કરવા બેસી જાય છે. આ તપનો વિશિષ્ટ મહિમા છે. પ્રાણીઓ પરસ્પરના જાતિવૈર પણ તેની પાસે તજ દે છે.

આવાં ચાર કારણોને લઈને તપનો આશ્રય કર. તપના હજી ખીજા અનેક લાભો આગળ જણાવવાના છે તે વિચારી

જેણે પ્રકારના તપનો તું આશ્રય કર એટલે તપને તું કર. એ તપ આગમનું પરમ રહસ્ય છે. તીર્થંકર મહારાજે પોતે જાતે જોનો ઉપયોગ કરી પોતાના હાંતથી બતાવી આપ્યું છે કે તપ એ શાસ્ત્રનું રહસ્ય છે. અહિંસા, સંયમ અને તપ એ ત્રણ ધર્મનો સાર છે, ઉત્કૃષ્ટ મંગળ ॥ અને પ્રાણીને મોઢે પહોંચાડનાર છે. શ્રી વીરપરમાત્માએ જાણ અને અભ્યં- વર તપને જુગ અપનાવ્યાં છે અને ત્યાગધર્મની શરૂઆત તપથી થાય છે એ પોતાના ચરિત્રથી સ્પષ્ટ કર્યું છે.

આગમ શ્રદ્ધાના રહસ્યબૂત આ તપને નિર્મળ બાવથી કરવાનો છે એટલે કે જોને કરવામાં કોઈ જાતની ઇચ્છા-આશા રાખવાની નથી. આ બવમાં ધન, સ્ત્રી, પુત્ર કે કીર્તિની પ્રાપ્તિ કે પરલોકમાં દેવ, દેવેન્દ્ર, અકવર્તી કે અન્ય પદ-પ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી તપ કર્યો હોય તો તે નિર્મળ બાવનો તપ કહેવાતો નથી.

તપના લાભો હજી વધારે ગણાવવામાં આવશે. દરમ્યાન તપના જોડો રજૂ કરી તેનું પ્રતિપાદન કરવાની આ તક શ્રેય- કર્તા હાય ધર છે.

૪. તપના મુખ્ય બે લેહ : જાણ અને અભ્યંતર. જાણ તપને જાણ એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે જો આપણી શુદ્ધિ જોઈ શકાય છે. એના છ પ્રકાર પૂર્વપરિચયમાં ગતાવ્યા છે. તેનું સંક્ષેપ સ્વરૂપ નીચે ગતાવ્યું છે.

(૧) અનશન—જેમાં અશન, પાન, ખાદીમ, સ્વાદીમ જોજનનો ત્યાગ. જેમા એક ઉપવાસથી માંડીને છ માસ મુખીના ઉપવાસનો સમાવેશ થાય છે.

- (૨) ઊનોદર-ખત્રીશ કોળીઆ પૂરા ભરેલાને પેટ ભરીને ખાવાનું ગણવામાં આવે છે. કોળીઓ એટલે કુકડીનાં ઈંડાં પ્રમાણ આહાર. એકથી એકત્રીશ કવળ આહાર કરવો એ ઊનોદરતા. (સ્ત્રીને ૨૮ કવળનો આહાર ગણાય છે.)
- (૩) વૃત્તિહાસ-વૃત્તિ એટલે આજીવિકા-લોગોપલોગની વસ્તુનો સંક્ષેપ-ઓછી કરવી-ઘટાડવી તે.
- (૪) રક્ષપરિહાર-વિગયનો ત્યાગ. એકથી માંડીને છએ વિગયનો ત્યાગ કરવો તે.
- (૫) સંલીનતા-શરીરના અંગોને કારણ વગર હલાવવાં નહિ. તેનું સંવરણ કરવું તે.
- (૬) કાયકલેશ-વાળનો લોચ. આસનાદિનો યોગ. શરીરસ્થૈર્ય. આ સર્વ ગાહ્ય તપ કહેવાય છે. એ પૈકી ' ઉદાર ' ગાહ્ય તપ હોય એટલે જેમાં કોઈ જાતની આશંસા ન હોય તે સમ્યક્તપ કહેવાય છે.

પ. અભ્યંતર તપ છ પ્રકારનાં છે. પ્રાયશ્ચિત્ત, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, વિનય, કાયોત્સર્ગ, શુભ ધ્યાન. આ છતું વિસ્તારથી વર્ણન પ્રત્યેકના લેદોપલેદ સાથે પૂર્વવિવેચનમાં થઈ ગયું છે. આ અભ્યંતર તપ જ્ઞાનમય હોય છે. એને વધારનાર ગાહ્ય તપ છે. કર્મની નિર્જરા કરવામાં અભ્યંતર તપને પ્રધાન સ્થાન છે. આ તપ કરતાં એને કંટાળો આવતો નથી, એનાં શરીરને અગવડ પડશે કે પડી છે એમ લાગતું જ નથી, એ સેવાધર્મ સદ્જ્ઞાનપૂર્વકનો હોઈ એથી કદી એને તોષ થતો નથી, એની વધારે સેવા કરવાની અને કષ્ટ સહન કરવાની જાવના વૃદ્ધિ પામતી જ રહે છે. એને ઉપેયની મધુરતા છે

એટલે ઉપાયો કરીને જે ગીજ એને પ્રાપ્ત કરતી છે, તેમાં એનો અંતરનો રસ છે. શ્રીમદગ્રોવિજયજી કહે છે કે દિનપ્રતિ-
દિન એના આનંદમાં વૃદ્ધિ જ થયા કરે છે અને એ જૂગ
કહેરમાં સ્થાય છે. વીર્યોદ્ધાસ ગપતો જાય, કર્મ ક્ષય પામતા
જાય અને આત્મવિકાસ થતો જાય એ જ્ઞાનની બલિકારી છે,
મેવાભાવની પદિત્રીમા છે અને ત્યાગનો નિર્જર આનંદ છે.

૬. કોઈ પણ પ્રકારની આકાંક્ષા, અપેક્ષા કે રૂઝની ઇચ્છા વગર
કેવલ તપ ઉપર ગળાવેલા ચાર લાભો ઉપરાંત નીચેના વિશેષ
લાભો હરે છે:—એ પ્રાણીના તપને શમાવી દે છે. આપણો સંસારનો
કુળાટ જેવો હોય તો એ પ્રાણીને ઊભાજ રાખે છે એની ગરમી
બેટલી તીવ્ર હોય છે કે જેમ વીજળીનો પ્રવાહ (સ્વિચ) બંધ
પડી પછી ફેટલોયે વળત પડે તો આજ્ઞા કરે છે, એમ મનની
ઈંદ્રિયાજ્ઞા કરે છે. એને અનુભવે—ધ્યાન આપે તોજ આ તપને
પાણી ઓળખી શકે આવા તપને તપ શમાવી દે છે. અહીં
યાનમાં રાખવાની વાત એ છે કે તપસ્વી તે જ કહેવાય કે જેનો
તપ શમતો હોય. તપ સાથે ક્રોધને વશ પડી જતા હોય તે
તપસ્વી ન કહેવાય. તપનું અશુદ્ધ ક્રોધ છે. તપનો એને જરા
જુ ખરો લાભ થયો નથી એમ સમજવાનું છે. તપનું મુખ્ય
દળ શાંતિનું સામ્રાજ્ય છે અને બાહ્ય તપથી શરીર પર અને
અર્થતર તપથી શરીર, વાચા અને મન પર એટલો સંયમ આવી
જયો જેમજે કે એની પાસે ઉકળાટ, ઉશ્કેરણી, મીઝાસ, કડવાસ,
તુચ્છ ભાષાપ્રયોગ કે માનસિક તુચ્છ વિચારણા અંબવે જ નહિ.
જ્ઞાની તપસ્વીની આ મહાન સામ્રાજ્ય લક્ષ્મી છે. તપનો આ
મહિમા જૂગ વિચારવા-ધ્યાવવા-ભાવવા યોગ્ય છે. ગજમુકુમાળને
તેના સસરા સોમલે માથા ઉપર ઝેરના અંગારાની બહો કરી

ત્યારે ઉકળી જવાનો-તાપ કરવાનો પ્રસંગ હતો, છતાં ત્યાં શમનું રાજ્ય હતું અને શાંતિની ફેરો ઊડતી હતી. એનું ગિત જવા ઊઠ્યું-નીચું પણ ન થયું. જ્ઞાની તપસ્વીની એ દશા હોય.

તપ પાપનો નાશ કરે છે, અગાઉ જે પાપો ગાંધેલાં હોય તેનો વિનાશ કરે છે. જ્ઞાનો અર્થ નિર્જરા એમ જ સમજવાનો છે. આ પણ તપનો લાભ છે.

વળી માનસ-હંસને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ કમળવનમાં રમાડે છે, કીડા કરાવે છે. મન જ્યાં ત્યાં રળાડતું હોય છે એ પ્રાણીનો દરેરોજનો અનુભવ છે. તપસ્વીની જરૂરીઆતો એટલી મર્યાદિત થઈ જાય છે કે એનું મન અસ્તવ્યસ્તપણે ન રળાડતાં આત્મસ્વરૂપમાં લીન થઈ જાય છે. આ શુદ્ધ ધ્યાનની લાવના છે. દુર્ધ્યાનનાં કારણ તપ કરનારને માટે દૂર થઈ જાય છે અથવા અદ્ય થઈ જાય છે એનું મન આત્મારામમાં રમણ કરે છે. એની લાવના-વિચારણામાં ઓજસ્ દેખાય છે અને એને આત્મભાન વધારે વધારે થતું જાય છે. ત્યાગભૂતિમાં આત્મ-રમણતા હોય એ સહજ ગાળતું છે. માનસરોવરનાં હંસો ઉકરડામાં કદી ચારો ચરતા નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું. એના મનની ઉદાત્તતા જ એટલી લબ્ધ હોય છે કે એનાં રમણ જ જુદાં-અનોખાં હોય. સામાન્ય રીતે મોહરાજ દુર્ધર્ષ છે. એના પર વિજય મેળવવો વધારે આકરો છે. આવાં આકરા મોહ ઉપર તપ સામ્રાજ્ય મેળવે છે. મહા આકરા મોહનીય કર્મને એ દૂર ફેંકી દે છે. સર્વ કર્મમાં સાર્વભૌમ સ્થાન ભોગવનાર મોહનીય કર્મને જીતવાનો સ્પષ્ટ માર્ગ તપ છે. જ્યાં દેહ અને મન પર કાળૂ આવતો ગયો ત્યાં મોહરાય ટકી શકતો નથી. આ તપનો મહાન્ લાભ છે.

અહીં તપના બીજા ચાર વધારે લાભો બતાવ્યા છે તાપને યમાયે છે, પાપનો વિનાશ કરે છે, મનને આત્મારામમાં રમણ કરાવે છે અને મોહરાગને જાગી મૂકે છે. આ ચારે લાભો મેઘવત્ની શરત છે કે તપ કરતી વખતે કોઈ પણ પ્રકારની અભિલાષા ન હોવી જોઈએ, રાજ્ય, ઋદ્ધિ, પુત્ર, સંતતિ, કીર્તિ, ધન આદિ કારણે અથવા પરબવમાં લાભ મેઘવત્તા માટે તપ કર્યો હોય તો તે આ કાટિમાં આવતો નથી એવનું આવા તપના મદિમાને બાવ.

૭. તપનો મદિમા ગાના-એની બાવનાને સ્પષ્ટ કરવા માટે ત્રણ બાબતો અલંકારિક બાષામાં કહે છે. ખૂબ વિચારવા જેવી એ બાબતો છે એનો બરાબર ખ્યાલ કરો.

‘તપ મયમ લક્ષ્મીનું વશીકરણ.’ ઇન્દ્રિય અને મન પર કાબૂ આવે તેને સંયમ કહેવાય છે. એ સાચી લક્ષ્મી છે. એ જેનાં ઘરમાં હોય તેને ત્યાં માંગલિકાબાળા વિસ્તરે છે. કોઈ સ્ત્રી યા યતી ન હોય તો તેને વશ કરવાના ઉપાયને વશીકરણ કહે છે. પૂર્વ કાળમાં સ્ત્રીને વશ કરવા દોરા ધાગા કરવામાં આવતા, તાલગીઆં મંત્રાવતા, હાંજીના પ્રયોગ થતા-એ વગેરે સર્વ વશીકરણ કહેવાય. સંયમલક્ષ્મીને વશ કરવા તપ વશીકરણ મંત્રનું નામ કરે છે. મગલજ તપથી સાચો સંયમ સિદ્ધ થાય છે.

‘તપ ઉજ્જવળ મોક્ષમુખનું બાનું છે.’ જ્યારે કોઈ મોહો કર્યા હોય ત્યારે તે પાકો કરવા નાની રકમ આપવાની હોય છે તેને મેલકાર (બાનું) કહેવામાં આવે છે. મોક્ષીને જોડાનું માપ આપી ચાર, આઠ આના બાનાના આપવામાં આવે છે અથવા સ્થાવર મિલકત ખરીદવાનો સોદો કરતી વખત ખરીદનાર સોદાની રકમનો

દશમો ભાગ લગભગ Earnest money-ખાના તરીકે આપે છે તે સોદો પૂરો કરવાની તેની વૃત્તિ બતાવે છે. મોક્ષનો સોદો કરવાનો હાથો ઠોકનાર આ તપ છે. થયેલા સોદાનો નિર્વાહ કરવાની તેમાં શક્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. અને આ તો મોક્ષસુખના સોદા છે એ ધ્યાનમાં રહે. ‘તપ ઇચ્છિત પૂરનાર ચિંતામણિ રત્ન છે.’ ચિંતામણિ રત્ન ચિંતવેલ-ઇચ્છેલ વસ્તુને પૂરી પાડે છે. એ દેવાધિષ્ઠિત હોય છે. લગ્નિધિ-સિદ્ધિ તો એને સાધારણ વાત છે, પણ અનેક ઇષ્ટનો યોગ અને પરમ ધ્યેયનો યોગ મેળવી આપનાર એ ચિંતામણિ રત્ન છે.

આવા તપની વારંવાર આરાધના કર. આરાધના એટલે પાલના. પાલના એટલે ક્રિયમાણુ અવસ્થામાં પ્રાકટ્ય મતલબ તપ કર. જાહ્યાભ્યંતર તપ કર. તેનો આશ્રય સ્વીકાર અને તેમાં પરમ કર્તવ્યતા વ્યવહારરૂપે સ્વીકાર.

૮. કર્મરૂપ વ્યાધિનું ઔષધ તપ છે. વ્યાધિ દૂર કરવા જેમ ઔષધ લેવામાં આવે છે તેમ કર્મરૂપ વ્યાધિનો ઉપાય તપ છે. તપથી વ્યાધિનો નાશ થાય છે, એની અસર નરમ પડે છે અને એનાથી શરીરને નિરોગીપણું પ્રાપ્ત થાય છે. કર્મવ્યાધિનું ઔષધ તપ છે. ઔષધ કદ યીજ સાથે લેવું તેને ‘અનુપાન’ કહેવામાં આવે છે. અહીં જે અનુપાન બતાવવામાં આવ્યું છે તે મહોપકારી જિનપતિને સંમત છે અને તે અનુપાન પણ તપ જ છે. વ્યાધિનું ઔષધ પણ તપ અને અનુપાન પણ તપ. તપના પ્રકાર અનેક હોવાથી અનેક અનુપાન તરીકે સ્વીકારી લેવા. દાખલા તરીકે ઔષધમાં અંતરંગ (અભ્યંતર) તપમાંથી ધ્યાન કે કાયોત્સર્ગ લીધો હોય તો અનુપાન તરીકે ઉપવાસાદિ બાહ્ય તપને લેવો.

આ હકીકતની વિશિષ્ટ મહત્તા બતાવવા માટે કહે છે કે એ
પ્રપ્તિ એ જ અનુપાન છે તે જિનપતિને સંમત છે. મનુષ્યને
પરમાત્મા થવાનો માર્ગ બતાવનાર અને તે માર્ગ પોતે સ્વીકાર-
નાર શ્રી જિનપતિ જેવી મહાન્ વિભૂતિ જે વોતરાગ હોઈ
સાર્વત્રિક પૂજ્ય છે તેના આધારથી અને તેમની સંમતિથી જે
હકીકત આવે તે સર્વમાન્ય બને, તેથી તપની પુષ્ટિમાં આ
મહાન્ આધાર બતાવ્યો છે

સર્વ મુખના બંડાર તુલ્ય શાંતમુધારસનું પાન કર. હે
વિનય! શાંતમુધારસનું પાન કરવા દ્વારા મુખની મોટી નિભોરી તને
મળે છે. આ તપને તું આહર. તપનો આવો મદિમા તું ભાવ,
વારંવાર ભાવ, નિરંતર ભાવ, ભાવવાનો ચાહુ અભ્યાસ કર અને
બાહ્ય-તપનું નિમિત્ત લઈને અભ્યંતર તપમા નિમગ્ન થઈ જા

x

x

x

નિર્જરા ભાવનાનાં દહાન્તોનો પાર નથી સર્વથી મદા
આર્થિક દહાન્ત શ્રી વીરપરમાત્માનું છે તેઓથીનું આત્મ-
સાધન અને મનોબળ તથા ઉપસર્ગ સહન કરવાની શક્તિ
વિચારનાં અમાપ બ્રહ્માભાવ ઉપજ થયા વિના રહેતો નથી.
પ્રાણીબાદ વર્ષમા પ્રમાદકાળ નામનો (અહોરાત્ર જોટલો); જાડી
અખો વખત અપ્રમત્ત અવસ્થામા મયો જેનો આત્મા સદૈવ
અગતો હોય તેને અભેદ ક્રમાં પણ અતં શુ કરી શકે?

ગજમુકુમાળને માથા પર નેના ચક્રો મેઘીક ખેરના
અંગારા બરે ત્યારે તંતુ એક 'રુવાડુ' પણ ફરકે નહિ અને
વેનન ધ્યાનધારાથી ખમં નહિ કે અસર પર કોઈ દાવે
નહિ; એ નિર્જરાનો અજુગ દાખલો પૂરો પાડે છે અનેક
કર્મોનો અસર આવા પીર-પીર પુરુષો જ કરી શકે

મેતાર્થ મુનિ સોનીને ત્યાં વહોરવા જાય છે. તેના સોનાના જવ કોંચપક્ષી ચરી જાય છે. મુનિ જાણે, પણ ઓલે નહિ. પક્ષીને ગયાવવા મહાઆકરી ખીડા ખમે છે. સ્ત્રીસ્ત્રી વાધર તેના માથે વીંટાળવામાં આવી અને મુનિને તડકામાં ઊભા રાખવામાં આવ્યા. વાધર મુકાતાં મુનિની નસો તૂટવા લાગી, પણ મુનિ ચળ્યા નહિ. કર્મોનો એકસાથે ચૂરો કરી અંતકૃતકેવળી થઈ અજરામર સ્થાને પહોંચ્યા.

ખંધકે મુનિની ચામડી ઉતારવાનો રાજા હુકમ કરે છે ત્યારે એને પોતાની ખીડાનો વિચાર આવતો નથી, પણ ચામડી ઉતારનારને અગવડ ન પડે તેમ ઊભા રહેવા સલાહ કરે છે. શમ-શાંતિની આ પરાકાષ્ઠા કહેવાય ! અને આવા ધીરોદાત્ત મહાનવીરો કર્મોને તડતડ કાપી નાખે એમાં નવાઈ નથી.

ધન્ના જેવો મોટો સુખી શેડીઓ અને શાલિભદ્ર જેવા સુખી વૈભારગિરિ પર જઈને તપેલી શિલા પર અનશન કરે અને ધ્યાનની ધારાએ ચઢે ત્યારે ગમે તેવાં કર્મો હોય તો પણ તે શરમાઈને નાસી જાય એમાં આશ્ચર્ય શું ? એ વાત આ લાવનાને મજબૂત કરે છે. આવાં તો અનેક દૃષ્ટાંત છે, એને વિચારતાં રસ્તો સૂઝી જાય તેમ છે.

પરવશપણે આ પ્રાણી ભૂખ, તરસ, વિયોગ સહન કરે છે, અપમાનો ખમે છે, નોકરી કરે છે, હુકમો ઉઠાવે છે, ઉત્તગર કરે છે, ટાઢ તડકા ખમે છે, હજારો માર્છલની મુસાફરીઓ કરે છે અને અનેક પ્રકારની યાતનાઓ ખમે છે; પણ એમાં આશય ઐહિક-દુન્યવી અને સાધ્ય સંસારવૃદ્ધિનું હોઈ એનું કાંઈ વળતું નથી, એટલે કે એની આત્મપ્રગતિ

જા પવ્વ થતી નથી. દુનિયાદારીનો સૂક્ષ્મ લાભ મળે તેની કાંઈ પ્રત્યક્ષ નથી, કારણ કે એ અદૃશ્ય કામનો છે.

આ આખી નિર્જનતા બાવનામાં કર્મને જરાજર ઓળખવાનાં છે. એની ચીકાસ અને એની કૃણાવાસિનો સમય ધાય ત્યારે થતી એની પરાધીન દશા વિચારવામાં આવે તો કોઈ રીતે એનો નિકાલ લાવવાનું મન જરૂર થાય તેમ છે. ઘણા-જરા પ્રાણીઓ આવે તેમ ચલાવ્યા કરે છે અને કર્મો ઉદ્વેગમાં આવે ત્યારે મૂંઝાય છે, રડવા બેસે છે અથવા દુઃખીન કરે છે; પણ એમ કરવાથી કાંઈ કર્મ ઓછાં થતાં નથી, ઉલટાં એ રીતે તો કર્મ વધે છે. સમજાથી કર્મ લોગવાય નહિ તો સરવાળે ભાર વધતો જ જાય છે, કેમકે નવાં વધારે બંધાય છે ત્યારે એમાં સરવાળે રજવાતું કાંઈ રહેતું નથી.

એકંદરે વિચાર કરતાં ‘ત્યાગ’ વગર બીજો માર્ગ રહેતો નથી, સૂઝે તેમ નથી અને તે સિવાય પત્તો ખાય તેમ નથી.

ત્યાગની શરૂઆત ‘દાન’ ધર્મથી થાય છે. ત્યાગ અને દાન પર્યાયવાચી શબ્દો છે. સાંસારિક પ્રાણીએ ત્યાગ કેળવવા માટે દાનથી શરૂઆત કરવી. એ રીતે એને ધનસંપત્તિ પર વિરાગ થાય અને પછી વિરતિલાપ આદરે. સર્વત્યાગ એને તો જરૂર કરે, ન બને તો તેની બાવના રાખે અને દરમિયાન ઉત્તમ વ્યવહાર, સત્ય પાલન, અણુદહતું ધન નહિ લેયો નિશ્ચય, ઉદાર આશય, નિર્દોષ વૃત્તિ, સરજના, શાંતિ, નમ્રતા, દયાળુતા, ધીરજ, ક્ષમા, ઓદાર્ય, કામવાસના ઉપર સંયમ, સ્વદારાસંતોષ, વ્યાપારમાં પ્રામાણિકતા, માનત્યાગ, ધન-સંબંધની મર્યાદા, નિરર્થક દયાઓનો ત્યાગ, સમભાવની બાવના,

ઉ. સકળચંદ્રની કરેલી નિર્જરાની સજાયા અપૂર્ણ જણાવાથી
શ્રી જયસોમ મુનિની કરેલી સજાયા આપી છે.

નવમી નિર્જરા ભાવનાની સજાયા

હાહા

દઢપ્રહારી દઢ ધ્યાન ધરી, ગુણુનિધિ ગજસુકુમાળ;
મેતારજ મદનબ્રમો, મુકોશલ મુકુમાળ. ૧

ધર્મ અનેક મુનિવર તર્યા, ઉપશમ સંવર ભાવ;
કંઠિન કર્મ સર્વિ નિર્જર્યા, તેણે નિર્જર પ્રસ્તાવ.

હાળ નવમી.

(રાગ ગોડી-મન ભમરા રે-એ દેશી)

નવમી નિર્જર ભાવના, ચિત્ત ચેતો રે,
આદરે વ્રત પરચખખાણ, ચતુર ચિત્ત ચેતો રે;
પાપ આલોચો ગુરુકેતે, ચિં ધરિયે વિનય મુગ્ધણ. ૨૦ ૧
વૈયાવચ્ચ અહુવિધ કરો, ચિં દુર્જળ આળ ગિજ્ઞાન; ૨૦
આચારજ વાચકતણો, ચિં શિષ્ય સાધર્મિક જાણ. ૨૦ ૨
તપસી કુલ ગણ સંધનો, ચિં યિવિર પ્રવર્તક વૃદ્ધ; ૨૦
ચૈત્ય ભક્તિ અહુ નિર્જરા, ચિં દશમે અંગ પ્રસિદ્ધ. ૨૦ ૩
ઉભય ટંક આવરયક કરો, ચિં મુંદર કરી મનઝાય; ૨૦
પોસદ સામાયિક કરો, ચિં નિત્ય પ્રત્યે નિયમ નભાય. ૨૦ ૪
કર્મમૂલન કનકાવળી, ચિં સિદ્ધનિદીડિત દોય; ૨૦
શ્રી ગુણુરમણ સંવત્સર, ચિં સાધુ પડિમ દશદોય. ૨૦ ૫
શુભ આચરન સાચવો, ચિં યોગ વદન ઉપધાન; ૨૦
શુદ્ધ ધ્યાન મુદ્ધુ ધરો, ચિં શ્રી આંગિલ વર્દમાન. ૨૦ ૬
સૈદ્ધ સદસ અબુગારમાં, ચિં ધન ધનો આબુગાર; ૨૦
સ્વર્ગમુખ વીર પ્રશંસીઓ, ચિં અધક મેધકુમાર. ૨૦ ૭

શ્રી ભાવનગર જૈન ધર્મ પ્રસારક સભામાં ધોતાની છપાવેલી
અને બીજી સંસ્થાઓ વિગેરેની છપાવેલી અનેક છુટકા
મળે છે તેમાંથી ઉચ્ચ પંજિના અંથા સંબંધી

જાહેર ખખર

શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિવિરચિતા

શ્રી ઉપમતિભવપ્રપંચા કથા

ભાષાંતર

આ અથ અલોડ છે. એની જોડમાં મૂળીએ તેવો કોઈ અંથ
જૈન સાહિત્યમાં નથી. એમાં દયાનુયોગની માધે એવી અસર-
દારક ભાષામાં ઉપદેશ સમાવ્યો છે કે તેનું વર્જન કરતાં પાર
આવે તેમ નથી એ આખા અંથનું ભાષાંતર બાઈ મોતીચંદ
ગિરધંભાલ માલ્લીસિદ્ધિ ધણી સ્વચ્છ ગુજરાતી ભાષામાં કરેલું છે.

આખા અંથ સભાએ ત્રણ વિભાગમાં છપાવ્યો છે. તેની એ ત્રણ
આવૃત્તિઓ થઈ છે. દરેક છુટકામાં સાતમે ઉપરાંત આઠ પૃષ્ઠ
દેખી પૃષ્ઠા છે કુલ પૃષ્ઠ ૨૧૦૦ ઉપરાંત છે. ત્રણ ભાગની કિંમત
નીચે પ્રમાણે રાખી છે

વિભાગ પહેલો	પ્રસ્તાવ ૧-૨-૩	કિ રૂ. ૩-૦-૦
વિભાગ બીજો	પ્રસ્તાવ ૪-૫	કિ. રૂ. ૩-૦-૦
વિભાગ ત્રીજો	પ્રસ્તાવ ૬-૭-૮	કિ રૂ. ૩-૦-૦

ત્રણ ભાગ બેગા મ ગાયનાર પાસેથી રૂ. ૮-૦-૦ રોકડે
દાઉં કેપીઆ ઉપરાંત થાય તેમ છે તેથી રહેલું પાસેથી મંગાવવા
યોગ્ય છે. બહુ સુદર પાછી બધાવેલ છે

આચાર્ય શ્રી મુનિમુન્દરમુરિવિરચિત

શ્રી અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ ભાષાંતર

આ ભાષાંતર પણ ભાઈ મોતીચંદ ગિરધરલાલે કરેલું છે. તેની ત્રણ આવૃત્તિઓ થઈ છે. તેની અંદર બુદ્ધા બુદ્ધા ૧૬ અધિકાર છે. અધ્યાત્મ પ્રાપ્તિ તેમજ વર્ણન માટે અપૂર્વ ગ્રંથ છે. વાંચતાં અવશ્ય વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરે એવો છે. ભાષાંતર ઘણું સુંદર ને સરલ કરવામાં આવ્યું છે. વાંચતાં રસ ઉપજે તેમ છે. કિંમત: રૂ. ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ આઠ આના.

વાંચો વિચારો ને જાત્રી કરો.

શ્રીમાન્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયકૃત

અધ્યાત્મસાર ભાષાંતર

આ ગ્રંથ ઉપર પંચાસજી શ્રી ગંભીરવિજયજીએ ઘણી સરલ ટીકા રચી છે. આ ગ્રંથનું ટીકા સાથે ભાષાંતર કરાવીને શેઠ નરોત્તમદાસ ભાણુજીની અર્થિક સહાયથી આ સલાએ છપાવીને બહાર પાડેલ છે.

અધ્યાત્મસારિક ખંધુઓને જાસ વાંચવા લાયક છે.

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ સાત આના.

જાસ વાંચો ને લાલ લ્યો.

ઉત્તમ વાંચન વાંચવા ઇચ્છનાર માટે જ આવી બુકો ઉપયોગી છે.

કળિકાળસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યવિરચિત

શ્રી ત્રિપદિ શક્તાકા પુરુષ ચરિત્ર ભાષાંતર

આ કથાનુયોગમાં પ્રથમ પદ ધરાવનાર અપૂર્વ ગ્રંથના દશ પર્વ (વિભાગ) છે. તેમાં ૨૪ તીર્થંકર, ૧૨ ચક્રવર્તી, ૬ વાસુદેવ, ૬ બળદેવ ને ૬ પ્રતિવાસુદેવ મળી કુલ ૬૩ મહાપુરુષોના ચરિત્રો સંભાવેલા છે. પ્રાસંગિક બીજા અનેક ઉત્તમ પુરુષોના ચરિત્રો છે. એ મૂળ ગ્રંથ ૩૫૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે. તે મૂળ પણ સભાએ છપાવેલ તે અત્યારે અલભ્ય છે. તેનું ભાષાંતર નીચે પ્રમાણેના પાંચ વિભાગમાં છપાવેલ છે.

૧ વિભાગ ૧ લો-પર્વ પહેલું, બીજું-શ્રી ઋષભદેવ ને ભરત ચક્રવર્તીનું તથા અજિતનાથ ને સગરચક્રીનું ચરિત્ર. કિ. રૂ. ૩-૪-૦

૨ વિભાગ ૨ જો-પર્વ ૩-૪-૫-૬-શ્રીસંભવનાથજીથી મુનિમુવત-સ્વામી મુખીના ૧૮ તીર્થંકરોના, ત્રીજાથી આઠમા મુખીના છ ચક્રવર્તીના ને પહેલાથી સાતમા મુખીના સાત સાત વાસુદેવ, બળદેવ ને પ્રતિવાસુદેવના-કુલ ૪૫ મહાપુરુષોના ચરિત્રોનો સંગ્રહ. કિ. રૂ. ૩-૪-૦

૩ વિભાગ ૩ જો. પર્વ સાતમું. જૈન રામાયણ આઠમા વાસુદેવ, બળદેવ ને પ્રતિવાસુદેવ ઉપરાંત ૨૧ મા શ્રી નમિનાથજીનું ને નવમા દશમા ચક્રી હરિયેણ ને જયનું ચરિત્ર. કિ. રૂ. ૧-૮-૦

૪ વિભાગ ૪ થો, પર્વ ૮-૯. ૨૨ મા ને ૨૩ મા તીર્થંકર, ૧૧ મા ને ૧૨ મા ચક્રવર્તી ને નવમા વાસુદેવાદિ ત્રિપુટીના મળી સાત મહાપુરુષોના ચરિત્રો. કિ. રૂ. ૩-૦-૦

૫ વિભાગ ૫ મો. પર્વ ૧૦ મું શ્રી મહાવીરસ્વામી ચરિત્ર. આમા પ્રસ જાપાન અનેક ઉત્તમ પુરુષોના ચરિત્રો છે. કિ. રૂ. ૨-૮-૦

પાંચ વિભાગ સાથે લેનારના કુલ રૂ. ૧૩૫ ને બદલે રૂ. ૧૧૫

શનવાળાએ પારસલથી જ મગાવવું.

20. Exhausting limits.

એ સુને પણ કેવો મારજન જ મંગાવ્યા આવક છે. ૨
પણ મારુઈ અંધ છે. મારાં કલ્પ જ્યાપ્યાનનાં જાને મને
જાણતા ઉપર ક્યાયનાં જીને કોઈ પણ અંધ લગ્ય નથી
દ્યારનિંદે જરૂર પાંગ્યા આવક છે.

भागधी. संस्कृत छाया शास्त्रे. भाग १-२ किमत्र डा. ३) ने डा. २

શ્રી સિદ્ધપિંડીત આ પદ્યગ્રંથ ચરિત્ર ખાતે વાંચવા લાયક છે
તથા હવે શ્લોકપ્રમાણ છતાં કિમત માત્ર રૂ. ૧) રાખેલ છે.

શ્રી જ્ઞાતધર્મકથા, અંતગડદશાંગ ને અનુત્તરોવવાઈ સૂત્ર,
નિર્યાવળી સૂત્ર (પાંચ ઉપાંગ) અને હાલમાં છપાયેલ સમવાયાંચ
સૂત્ર મૂળ ને મૂળ તથા ટીકાના અર્થ સહિત અમે છપાવેલ છે. તે
મંગાવીને તેનો લાલ લેશો. પ્રતાકારે સંદર ટાઇપથી છપાવેલા છે.

